STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 07530

ZAMLBUKH

Jacob Shatzky

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

זאַמלבוך

לכבוד דעם

צוויי הונדערט און פופציקסטן יובל

פון דער

יידישער פרעסע

1686—1936

רעדאַקטירט פון

דר. יעקב שאַצקי

■

אַרויסגעגעבן פון

אַמאַפּטייל פון יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט

1133 בראָדוויי, ניו־יאָרק, נ. י.

1937

אַסטאָריאַ פּרעס, ניו־יאָרק 490

אינהאַלט

זייט

דר. יעקב דא סילווא ראָזאַ:
די „קוראַנטין" 1686־1687 7

דר. יעקב שאַצקי:
דער „דיסקוהרש" 20

יוסף מאַרגאָשעס:
„דער איזראַעליט" 107

משה שטאַרקמאַן:
די יידישע פרעסע אין אַמעריקע 1875־1885 115

מנשה אונגער:
ביבליאָגראַפיע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל 136

א. ר. מלאכי:
„יידישעס וואָכענבלאַט" 175

אליהו שולמאַן:
די „וואַרהייט" 197

מרדכי קאַסאָווער:
„דער ארץ־ישראל יוד" 212

א. גאָלדבערג:
דער יידישער פאַך־זשורנאַליזם אין אַמעריקע 233

יודל מאַרק:
יידישע פעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע 250

מאַטעריאַלן און נאָטיצן:

דר. יעקב שאַצקי:
צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רומעניע 299

מנשה אונגער:
„עת לדבר" 304

א. ר. מלאכי:
ווער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „השופר"? 315

א. ר. מ.:
זענען די דאָזיקע צייטונגען דערשינען?
א) „בת ציון", ב) „דער אמת פון ירושלים" 317

דר. י. שאַצקי:
„קול רנה" 318

דר. י. שאַצקי:
צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער
פרעסע אין פוילן 323

מ. שטאַרקמאַן:
פיליפ קראַנץ און די „פראָלעטאַרישע וועלט" 327
ביילאַגע (רעפּראָדוקציעס) .... 1—20

ביילאַגע (רעפּראָדוקציעס)

1. גאַזעטאַ דע אַמסטערדאַם (1678) (לויט סילוואַ דע ראָזאַס „געשיכטע פון די ספרדים אין אַמסטערדאַם" 1925).
2. דינשטאַגשי קורנט פון 27 אויגוסט (1687) (לויט סילוואַ דע ראָזאַס האָלענדישער בראָשורע וועגן דער צייטונג).
3. נייאַי צייטונג, פּראַג (1716) (פון דעם אָריגינאַל אין דער ביבליאָטעק פון היברו יוניאָן קאָלעדזש, סינסינאַטי).
4. אויפרוף פון דער אַמסטערדאַמער קהילה (1797) (פון דעם אָריגינאַל אין דער ביבליאָטעק פון „ראָזענטאַליאַנאַ, אַמסטערדאַם).
5. דיסקוהרש, נומער 14 (1798).
6. אַנרעהדע (דיסקוהרש נומ. 23) (פון דעם אָריגינאַל אין דער ביבליאָטעק פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק).
7. אויפרוף פון דער אשכנזישער קהילה (1787).
8. אויפרוף פון דער אשכנזישער קהילה (1798) (פון דעם אָריגינאַל אין דער ביבליאָטעק פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר, ניו־יאָרק).
9. עת לדבר, רומעניע (1859) (פון יוסף מאַרגאָשעסעס זאַמלונגען).
10. פּראָקלאַמאַציע פון קלוב „פּעליקס ליבערטאַטע" (1795)
11. (פונעם אָריגינאַל אין ביבליאָטעק פון „ראָזענטאַליאַנאַ", אַמסט.)
12. שערי ציון (1876) (ערשטע יידישע צייטונג אין ארץ־ישראל) (פון דעם אָריגינאַל אין נ. י. פּאַבליק לייברערי).
13. חבצלת דיא ראָזע (1877).
14. איזראַעליטישע פּרעססע (1879) (פּרעסע־ארכיוו פון אַמאַפּטייל).
15. קול רנה, בוקאַרעשט (1883) (ביבליאָטעק פון ייוואָ אין ווילנע).
16. וואַהרהייט, אַנאַרכיסטישע צייטשריפט (1889) (פון פּרעסע־אַרכיוו פון אַמאַפּטייל).
17. יודישע פאָלקס צייטונג (1889) (פּרעסע־אַרכיוו פון אַמאַפּטייל).
18. רעדאַקטאָרן פון סאָציאַליסטישע און ראַדיקאַלע צייטשריפטן אין אַמעריקע (1907־1886) (פון פּרעסע־אַרכיוו פון אַמאַפּטייל).
19. יידישע צייטשריפטן פון ליטע (פון ישראל מאַרגאָליסעס זאַמלונגען, קאָוונע).
20. יידישע שפּייזצייטונגען פון אַמעריקע (א. גאָלדבערגס זאַמלונגען).

הקדמה.

אין סעפטעמבער 1936 איז געוואָרן 250 יאָר, זינט עס איז דער־שינען די ערשטע צייטונג אין דער יידישער שפּראַך. די דאָזיקע צייטונג האָט געהייסן „קורנטן" און איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין אַמסטערדאַם אין די יאָרן 1686-87. 250 יאָר פון דער יידישער פּרעסע איז בלי ספק זייער אַ חשובע יובילײ־דאַטע, וואָס פאָרדינט געפייערט צו ווערן אויף אַזאַ אופן ווי עס ווערן געוויינלעך אַזעלכע יובילייען געפייערט.

דער אַמאָפּטייל פון ייוואָ האָט געפונען פאַר נויטיק צו פייערן דעם דאָזיקן יובילײ מיט אַ ספּעציעלן בוך געווידמעט דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַלע לענדער, וואו מען שרייבט און מען רעדט יידיש. דאָס דאָזיקע בוך איז, לײדער, טעמאַטיש ניט אייני־הייטלעך, ווייל עס איז געווען אוממעגלעך צו געפינען די פּאַסיקע מענטשן פאַר אַ גאַנצער רייע טעמעס, וואָס האָבן אַ שייכות מיט דער יידישער פּרעסע, און וואָס די רעדאַקציע האָט געוואָלט האָבן פאַר דעם זאַמלבוך. אייניקע אַרבעטן זענען צום באַדויערן אָנגעקומען צו־שפּעט, אייניקע מיטאַרבעטער האָבן ניט געקענט צושטעלן זייערע אַרבעטן אין צייט, אַזוי אַז די שולד פון ניט פולשטענדיקייט דאַרף מען צושרייבן צו אָביעקטיווע שוועריקייטן.

די רעדאַקציע האַלט פאַר נויטיק אָנצוּוויזן, אַז צוויי אַרטיק־לען, וואָס זענען אַריין אין דעם זאַמלבוך, זענען שוין פריער געווען געדרוקט: דר. סילוואַ דע ראָזאַס איז געווען געדרוקט אויף האָלענ־דיש מ. קאַסאָוועדס אַרטיקל וועגן „דער ארץ־ישראל יוד" איז געווען געדרוקט, (אמת, אין אַ שטאַרק פאַרקירצטער פאָרם)—אין העברעיש. אָבער פאַר אונדזערע לייענער זענען דאָס נייע אַרטיקלען, און מיר האָבן געהאַלטן ,אַז זיי מעגן זיין געדרוקט אויך אויף יידיש.

אויב דער דאָזיקער זאַמלבוך וועט געפינען דעם געהעריקן אָפּ־

סלאַנג ביי די יידישע לייענער, איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז אַ צווייטער זאַמלבוך מיט נייע מאַטעריאַלן זאָל קענען אַרויסגעגעבן ווערן.

אַ רייע מענטשן האָבן מיטגעהאָלפן אין דער אַרבעט פון דאָזיקן זאַמלבוך. ש. ניגער און דר. מוקדוני האָבן געהאָלפן אין דער סטי־ליסטישער רעדאַקציע פון זאַמלבוך. דעם סעקרעטאַר פון אַמאָפּטייל נ. פיינערמאַן האָט די רעדאַקציע צו פאַרדאַנקען די גאַנצע טעכנישע אַרבעט פון צוזאַמענשטעלן דאָס דאָזיקע זאַמלבוך.

זיי אַלע דריק איך אויס מיין האַרציקן דאַנק. אַ באַזונדערן דאַנק קומט די ביבליאָטעקן, וואָס האָבן אויסגעליען זשורנאַלן און זעלטענע דרוקזאַכן, וואָס ווערן רעפּראָדוצירט אין דעם דאָזיקן זאַמלבוך. דאָס זענען : דער יידישער טעאָלאָגישער סעמינאַר אין ניו־יאָרק, יידישער אָפּטייל פון ניו־יאָרקער „פּאָבליק לייברערי", ביבליאָטעק פון ייוואָ אין ווילנע, די ביבליאָטעק פון „היברו יוניאָן קאָלעדזש אין סינסי־נאַטי, די אוניווערסיטעט ביבליאָטעק אין אַמסטערדאַם און די צענט־ראַלע יידישע ביבליאָטעק־ און פּרעסע־אַרכיוו ביים אַמאָפּטייל.

דר. יעקב שאַצקי

ניו־יאָרק, 8טער דעצעמבער, 1936.

ד״ר. יעקב דא סילווא ראָזא, (אַמסטערדאַם).

די „קוראַנטין“ 1686־1687

אַ יידישע צייטונג אין אַמסטערדאַם אין דוטן יאָהרהונדערט.

אין אונדזער שטורמישער צייט וועלן זיך זיכער ניט געפינען קיין סך מענטשן, וואָס זאָלן פאַרלייקענען די השפּעה פון דער פּרעסע, הן צום גוטן און הן צום שלעכטן. עס איז אַ זיכערע זאַך, אַז מען מעסט די אַנטוויקלונג און די קולטור פון דער פאָלקסמאַסע לויט דער צאָל און אינהאַלט פון אירע צייטונגען. די ערשטע זאַך, וואָס יעדער טרעגער פון אַ וויכטיקן געדאַנק האָט זיך באַמיט, איז געווען אַרויסברענגען זיינע רעיונות פאַר אַ גרויסער צאָל מענטשן מיט דער הילף פון געדרוקטן וואָרט. עס איז דערפאַר ניט קיין וואונדער, וואָס אין די אמת פּראָגרעסיווע לענדער איז די פּרייהייט פון פּרעסע די וויכטיקסטע פּריווילעגיע פון דעם בירגער, און אַזוי שנעל ווי ער פאַרלירט דאָס דאָזיקע וויכטיקע רעכט פאַרוואַנדלט ער זיך אין אַ גייסטיקן שקלאַף.

אַרויסגייענדיק פון אָט־דער דאָזיקער הנחה, דאַרפן מיר זיך דעריבער ניט וואונדערן, וואָס לעבן די ספּרדישע יידן אין אַמסטערדאַם מיט זייער Gazeta de Amsterdam האָט אויך די הויך־דייטש יידישע קהלה (הגם מיט אַ האַלב יאָהרהונדערט שפּעטער, נאָך זייער סאָנ־

---

*) דער מחבר פון דעם דאָזיקן אַרטיקל איז אַ באַוואוסטער האָלענדיש־יידישער היסטאָריקער און ביבליאָטעקער פון דער באַרימטער ביבליאָטעק פון דעם ספּרדישן ראַבינער־סעמינאַר „עץ חיים“ אין אַמסטערדאַם, אין וועלכער ספּינאָזא איז בשעתו געווען אַ תלמיד.

די ציטאַטן פון די קוראַנטן גיט דער מחבר אין אַ לאַטייניש‎ער טראַנסקריפּציע. וואו איך האָב געפונען צווישן מיינע נאָטיצן אַ באַשרייבונג פון דעם אָריגינעלן טעקסט, האָב איך זיי אַריינגעשטעלט מיט דעם אויסלייג פון אָריגינאַל. דאָרטן אָבער וואו איך האָב די ציטאַטע ניט געהאַט אין אָריגינאַל, האָב איך איבערגעשריבן מיט דער מאָדערנער אָרטאָגראַפיע און דאָס אומעטום אָנגעוויזן. אַ פּאָר שורות צו סוף פון דעם אַרטיקל האָב איך אויסגעלאָזט, ווייל זיי זענען פון אַ ריין אַפּאָלאָגעטישן כאַראַקטער.

סאָלידאַציע) געהאַט אַן אייגן בלאַט. דאָס איז געווען די וויכטיקסטע דערגרייכונג, אין דער דאַמאָלסטיקער וועלט.

הגם די יידן פון אַמסטערדאַם זענען קיינמאָל ניט געווען באַליר־דיקט אין זייער עצם מענטשלעכקייט, האָבן זיי אָבער קיין פּאָליטישע רעכט ניט געהאַט און מיט קליינע אויסנאַמען זענען זיי געווען אויס־געשלאָסן פון די בעל־מלאכה צעכן. דאָס האָט געמיינט, אַז זיי האָבן ניט געקענט זיך אָפּגעבן מיט מלאכה, אַזוי ווי זיי וואָלטן דאָס גע־וואָלט.

דערפאַר זענען די הויך־דייטשע יידן (די אשכנזים) געווען הויפּטזעכלעך אָנגעוויזן אויף זיך אַליין. דאָס האָט גורם געווען זייער שפּראַכלעכע אייגנאַרטיקייט. זיי האָבן באַדאַרפט זאָרגן פאַר זייער בילדונגס און אַלע קולטור אַנשטאַלטן, ווי אויך פאַר זייער סאָציאַלע אינסטיטוציעס.

עס איז געווען זייער אויפגאַבע ניט נאָר צו שאַפן די דאָזיקע אַנשטאַלטן, נאָר אויך זיי פינאַנסיעל אויסהאַלטן.

די דאַמאָלסטיקע אַמסטערדאַמער בלעטער זענען ניט געווען צו־גענגלעך דעם גרעסטן טייל פון די הויך־דייטשע יידן פון 17טן יאָר־הונדערט, ווייל זיי האָבן ניט געקענט דעם האָלענדישן לשון. פון דער צווייטער זייט זענען צו יענער צייט פאַרגעקומען אין אייראָפּע געשע־ענישן פון אַזאַ וויכטיקייט אַז עס דאַרף אונדז ניט וואונדערן, וואָס זיי האָבן געהאַט איניזינען אַרויסגעבן אַ צייטונג אין זייער אייגן לשון — אין יידיש־דייטש.

מיר וואָלטן קיינמאָל ניט געוואוסט וועגן דער עקזיסטענץ פון אַזאַ צייטונג, און מיר וואָלטן אפילו ניט געקענט זיך זי פאָרשטעלן, ווען ניט אַ באַנד, וואָס אַנטהאַלט מער ווי אַ יאָרגאַנג (87—1686). ער איז אָפּגעהיט געוואָרן ווי אַ איין־און־איינציקער עקזעמפּלאַר אין דער מאָנטעציִנאָ ביבליאָטעק (ביבליאָטעק פון דער פּאָרטוגעזיש־איזר־ראַעליטישן סעמינאַר „עץ חיים" אין אַמסטערדאַם).

איידער מיר גייען באַשרייבן די דאָזיקע עלטסטע יידיש־דייטשע צייטונג איז נויטיק צו געבן בקיצור אַן איבערבליק איבער דער תקופה, אין וועלכער די דאָזיקע זייער אינטערעסאַנטע צייטונג איז דערשינען.

דער פראַנצויזישער קעניג לואי 14 האָט געשטרעבט ניט נאָר צו באַהערשן גאַנץ אייראָפּע, נאָר האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל פאַר־ניכטן אין זיין לאַנד דעם פּראָטעסטאַניזם. דעריבער האָט ער אין 1685 צוריקגערופן דעם נאַנטישן עדיקט, וואָס העגרי דער 4טער,

וועלכער איז אליין פריער געווען א פראָטעסטאַנט, האָט ארויסגעגעבן אין יאָר 1598, לויט וועלכן עס איז פארזיכערט געווען פאר די הור־געגאָטן די פרייהייט פון אמונה. א גרויסע צאָל פון די געדרודפטע פראַנצויזישע פּראָטעסטאַנטן זענען אנטלאָפן פון זייער פאָטערלאַנד. צווישן אנדערע לענדער, וואוהין זיי זענען געלאָפן, איז אויך געווען האָלאַנד. דאָ האָבן זיי זייער שנעל א גלאַנץ געטאָן מיט זייער חשיבות.

אין דעם זעלבן יאָר האָט דער קאַטוילישער יאַקאָב דער צווייטער, דער שווער פון אונדזער שטאַטהאַלטער ווילעם דעם דריטן, באַשטיגן דעם ענגלישן טראָן. אזוי ארום איז דער פּראָטעסטאַנטיזם אין איירָאָפּע געווען פארפאָלגט פון צוויי פראָנטן און איז געווען אין אן ערנסטער געפאר פארניכטעט צו ווערן.

אין מזרח זענען די טערקן אריין גאָר טיף אין איירָאָפּע, אזוי אז עסטרייך איז געווען פארנומען מיט פּערמאַנענטע מלחמות מיט טערקיי. די רויב־באַנדעס אויפן ים (פּיראַטעריי), באַזונדערס פון די אפּריקאַנישע מלוכות, האָבן געבראַכט גרויסע שאָדנס די פארשיידענע האַנדלס פלאָטן און ניט וויניציק אויך דעם האָלענדישן פלאָט, וואָס האָט באַרייזט אלע וועלט־ימים.

אזוי ארום איז יענע אומרואיקע צייט געווען גאָר א געווינס פאר א צייטונג. זי האָט געגעבן גענוג שטאָף פאר פּאָליטישע, מיליטערישע, רייזע־און־מסחר ידיעות.

אונדזער יידיש־דייטשע צייטונג פון 17טן יאָרהונדערט האָט געהאַט גאָר אן אנדער פאָרמאַט ווי אונדזערע איצטיקע צייטונגען האָבן. יעדער נומער האָט געהאַט פיר זייטלעך פארטיילט אין צוויי עמודים, אָקטאַווא פאָרמאַט. דער ערשטער נומער פון דעם איין־און־איינציקן עקזעמפּלאַר פון דער ראָזענטאַליאַנא ביבליאָטעק טראָגט אן אויפשריפט „דינשטאָגיש' „קוראַנטין" און איז דאַטירט כ"ג מנחם אב (13טער אויגוסט 1686).

צום סוף פון יעדן נומער געפינען מיר אזא מיטיילונג:

„על ידי המסדר הר"ר משה בר אברהם אבינו זצ"ל פה ק"ק אמשטרדם בבית המחוקק הר"ר אורי פייבש בה"רר אהרן הלוי זצ"ל".

עס איז זיכער איינגאַרטיק דאָס דער דאַזיקער משה, וואָס האָט מיטגעאַרבעט ווי דער זעצער פון דער ערשטער יידיש־דייטשער צייטונג, איז ניט געווען קיין געבוירענער ייד. דער דאַזיקער משה איז געווען א

גר פון ניקאָלסבורג. ער האָט געאַרבעט אין דער דרוקעריי פון אורי הלוי און אויך ביי דעם דרוקער משה קאַשמאַן אין אַמסטערדאַם (1688) און אין די יאָרן 1690־1694 האָט ער זעלבסשטענדיק גע־פירט א יידישע דרוקעריי.

דער דרוקער גופא אורי פייבש בן אהרן הלוי פון עמדן איז דער וואָס האָט געבראַכט צוריק צום יידנטום די פּאָרטוגעזישע מאַראַנען אין אַמסטערדאַם. דאָס אייניקל איז כמעט זיין גאַנץ לעבן געווען טע־טיק אין דרוקעריי; געבוירן אין יאָר 1623 איז ער שוין אין די יאָרן 1645־1648 געווען טעטיק ווי אַזעצער אין דער דרוקעריי פון עמנואל בענוועניסטי. אין די יאָרן 1658־1689 איז ער געשטאַנען בראש פון אַן אייגענער דרוקעריי אין אַמסטערדאַם און פון יאָר 1692 ביז 1695 אין זשאָלקיעוו (פּוילן). ער איז געשטאָרבן אין אַמ־סטערדאַם דעם 23טן טאָג אין שבט שנת תצ״ד (22טן יאַנואַר 1715) און איז באַגראָבן אין Oudekerk ביי דעם טייך אַמסטל [1]).

אַזוי אַרום האָט ער אַריינגעלעבט א שפּאַן פון 91 יאָר. דערי־בער איז פעלערדיק די באַמערקונג פון שטיינשניידער אַז דער דרו־קער אורי הלוי איז אין יאָר 1712 זיכער ניט געווען צווישן די לע־בעדיקע [2]).

אונדזער צייטונג איז דערשינען א לאַנגע צייט צוויי מאָל א וואָך (ביז דעם 6טן דעצעמבער 1686 און פון 18טן פעברואַר ביז דעם 5טן אויגוסט 1687) דינסטיק און פרייטיק. און דערפאַר האָט זי זיך באַ־טיטלט „דינשטאַגישי קורנטן" און „פרייטאַגישי קורנטן". עס איז מיר ניט געלונגען געפינען די שפּורן פון ווען און ביז ווען איז די צייטונג דערשינען. דער דער לעצטער נומער, וואָס געפינט זיך אין דער מאַנ־טעצינא ביבליאָטעק, איז דאַטירט 1 טבת תמ״ז, ד. ה. 5טן דעצעמבער 1687. פון דער תקופה פון 13טן אויגוסט 1686 ביז 5טן דעצעמבער 1687 פילן די פאָלגנדיקע נומערן: פרייטיק דעם 20טן סעפּטעמבער, 4טן און 11טן אָקטאָבער, דינסטיק דעם 5טן נאָוועמבער, פרייטיק

---

[1]) זע: Cardozo de Bebhencourt סעפּאַראַט דרוק זייט 13 Aankomst der Juden te Amsterdam א. י. מענדעס דא קאָסטא, דער חברה קדישא סעקרעטאַר פון דער ספרדישער קהילה האָט עס מיר באַשטעטיקט.

[2]) הערה 1. Hebreische Bibl. 3,6. זע אויך אין באָדלעיאַנא קאַטאַלאָג ז. 3062, נומ. 9294 להיפוך צו וואָלפן, ביבליאָטעקא העברעאיקא 3, 84, וואָס גיט אָן, אַז אורי האָט נאָך געלעבט אין 1713 און איז אַלט גע־ווען 90 יאָר.

דעם 29טן נאָוועמבער 1686 און פרייטיק דעם 10טן יאַנואַר, דינסטיק דעם 1טן אַפּריל, 20טן מאַי, פרייטיק 31טן אָקטאָבער, 7טן און 28טן נאָוועמבער 1687. דערביי איז כדאי צו באַמערקן, אַז אויף די פרייטיקס פון 20טן סעפּטעמבער, 4טן און 11טן אָקטאָבער 1686 זענען אויסגעפאַלן: דער צווייטער טאָג ראש השנה, 2טער טאָג סוכות און שמחת תורה, און דאַמאָלסט זענען קיין שום צייטונגען ניט דערשינען אויך ניט ווי אין המשך נומער.

צום שלוס פון נומער פון פרייטיק דעם 5טן דעצעמבער 1686 געפינען מיר אַזאַ מודעה: „פון היום און ביז ראש חודש אדר, הבא עלינו ווערט נייערט אלי וואך אין קורנטין גידרוקט ווערדין, דהיינו, אלי פרייטיק, בעזרת השם".

פון דעם איז געדרונגען, אַז אויך דער נומער, וואָס איז דערשינען דינסטיק ראש חודש אדר גיט ניט קיין געניגנדיקע באַווייזן וועגן דעם, ווי לאַנג עס האָט געדויערט די דאָזיקע ענדערונג. צום סוף פון נומער פון פרייטיק, דעם 5טן אויגוסט 1687, געפינען מיר די פאָלגנדיקע מודעה:

„ווייל די דינשטאַגישע קורנט ניט אפגייט, ווירד מן ביז ראש חודש ניסן, הבא עלינו, אלע וואך נאר א פרייטיגשי קורנט דרוקן. עש זיי דן עש מאכט פיל נייש פאסירן".

אויב אונדזער „פרייטיגישע קורנט" פון ראש חודש ניסן תמ"ז האָט ווען עס איז געלעבט איז אומבאַקאַנט.

איין מאָל געפינען מיר ווייטער דאָס קעפּל: „דאנערשטגיגי קורנטין" (כ' ניסן תמ"ו — 3טן אַפּריל 1687), ווייל פרייטיק, דעם 4טן אַפּריל, איז אויסגעפאַלן דער זיבעטער טאָג פּסח.

אורי הלוי האָט געדרוקט די צייטונג ביז דעם נומער פון 22טן סיון תמ"ו ד. ה. 3טן יוני 1687. פון דעם פאָלגנדיקן פרייטיק און ווייטער האָט זיך די צייטונג געדרוקט ביי דעם ספרדישן דרוקער דוד תרטש (טאַרטאַש). צום סוף פון יעדן נומער לייענט מען:

„ע"י בהר"ר משה בר אברהם אבינו זצ"ל פה אמשטרדם בבית המחוקק דוד תרטש".

מיר זעען, אַז דאָס זענען צוויי ווערטער אַרויסגעוואָרפן געוואָרן: ראשית דער טיטל „המסדר והשנית די ווערטער קהל קדוש, וואָס זענען געווען געדרוקט פאַרן וואָרט אַמסטערדאַם. היות ווי אורי האָט אין דעם לעצטן נומער, וואָס האָט זיך ביי אים געדרוקט ניט געמאָלדן, אַז זיין בלאַט וועט זיך דרוקן ביי אַן אַנדערן, איז אונדז אויך ניט באַקאַנט דער מיין פון די דאָזיקע צוויי ענדערונגען.

דער דרוקער דוד דע אברהם (דע קאַסטרא) תרטש האָט אין די יאָרן 1660־1695 געהאַט אַן אייגענע דרוקעריי אין אַמסטערדאַם. זיין באַרוף ווי אַ דרוקער האָט ער אָנגעהויבן נאָך אין 1657 אין דער דרוקעריי פון מנשה בן ישראל דאַמאָלסט געפירט פון זיין זון יוסף [1]).

ער האָט געדרוקט אַ סך ליטורגישע ספרים, ווי אויך שפּאַנישע און פּאָרטוגעזישע ווערק. ער האָט געשטאַמט פון אַ מאַראַנען משפּחה, זיין ברודער יצחק איז פאַרברענט געוואָרן פון דער אינקוויזיציע [2]).

וואָס איז שייך דעם אינהאַלט פון אונדזער יידישער צייטונג פון פאַר 250 יאָר צוריק דאַרף קודם כל אָנגעוויזן ווערן, אַז זי האָט אַ סך בשותפותדיקס מיט אונדזערע היינטיקע פּאָלקסבלעטער. מען געפינט דאָרטן אַ קאַלירפולע קאָלעקציע פון מער אָדער ווינציקער וויכטיקע באַריכטן און דערביי ווערט אויך טיילווייז באַפרידיקט דער גייעג נאָך סענסאַציע.

קודם כל קומען אַריין גאָר אויפירלעך באַריכטן וועגן יידן אין פאַרשיידענע לענדער.

יעדער ענין ווערט פאַרטיילט אין באַזונדערע אָפּטיילונגען, געגרופּירט לויט פאַרשיידענע לענדער. פון צייט־צו־צייט געפינט מען אויך אַן האַנדלס מודעה, ניט אָפּגעטיילט פון דעם טעקסט פון דער צייטונג און אַריינגעשטעלט צום שלוס פון נומער.

ווייטער גיב איך אַ פּאָר מוסטערן פון פאַרשיידענע באַריכטן און אָנאָנסן. דער אויפמערקזאַמער לייענער וועט קענען באַמערקן, ווי דאָס האָלענדיש „יידיש־דייטש” איז געקומען אונטער דער השפּעה פון דער האָלענדישער שפּראַך.

וועגן די יידן אין אַנדערע לענדער גיב איך די פאָלגנדיקע מוסטערן. אין דעם נומער פון פרייטיק דעם 23טן אויגוסט 1686 לייענט מען אַ באַריכט פון ליסאַבאָן, וואָס האָט אַזאַ נוסח:

„אל היר האָט מאַן דרייא רייכי פּאָרטוגיזן אין פאַרדאַכט גיהאַלטן דאָס זי היימליך אידן (יודישן גלויבן) האַלטן און מאַן העט

---

[1]) זע מיין קאַטאַלאָג — מנשה בן ישראל, נומער 50 און 51.

[2]) זע די הסכמה פון חכם א ב ה ב אויף דער משנה אויסגאַבע, וואָס איז דערשינען ביי ת ר ט ש אין 1685 און די הקדמה פון דעם דרוקער גופא. זע אויך:

J. Lucio d'Azevedo. Historia dos Christaos novos Portugueses 268, 374, 483. Mendes dos Remedios. Os Judeus em Portugal 2. 363.

זיא דז לעבען געשענקט ווען זיא העטן דען (יודישן) גלויבן (ח"ו) פרלייקנט. אבר זיא האבן גיזאגט, מיר זיין פון (יהודים) גיבארן, מיר וועלן אויך אז יהודים שטערבן. און זיא אלי דרייא פרברענט ווארדן. אבער גאט איז איין גירעכטר ריכטר דער ווערט דיא אונ־שולדיגי בלוט פר גיסן צו זיינר צייט וואול ווישן צו גיפינין. אמן. סלה".

אין דעם נומער פון דינסטיק, 17טן סעפטעמבער 1686, לייענט מען:

„פון רוים ווירד גשריבין, דש עז אנבאפוילין ווארדן אן דיא (יהודים) דש זיא פון א ווינט אום קלאק זעקש און דיא גאנצי נאכט זאלין דער היים אין אירי הייזיר פרבלייבין פון וועגין אין איברלויף דען דער גמייני פאלק איז זער פרביטירט איבר דיא (יהודים)".

אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 31 (?) סעפטעמבער 1687 געפינען מיר דעם פאלגנדיקן באריכט פון ווין:

„דיא (יהודים) וועלכי אונטר דען קיסר וואונן די האבן פיל געלט בייא אנגדר גילעבט אונ' האבן צווייא (יהודים) דר מיט גישיקט נאך (אובן) אום דיא גיפנגיני (יהודים) אוים צו לייזן און זיא האבן גימוזט פיר איטליכן גיפנגנן (יהודי) הונדרט אונ' אויך וואול צווייא הונדרט רייכס טאלר געבן און' עס זיין שוין איבר פיר הונדרט קליין אונ' גרוסי (יהודים) אויז גילייזט ווארדן".

אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 8טן אקטאבער 1686, לייענען מיר דעם פאלגנדיקן באריכט פון רוים, וואס באציט זיך אויך צווישן אנדערע אויף דעם שטורם פון דער שטאט אפן:

„און וויוואול זיר שטארקי ווארטן גיהאלטין ווערדן, זוא טון גלייך וואול דער גימיינע פאלק (דיא יהודים) בילייידיגען. בייא נאכט פאלגט מאן זיא מיט פייער ווערק און בייא טאג ווערדן זיא (דיא יהודים) מיט שטיינר. אויך טוט מן די טירקן און (דיא יהודים) אמפלין אויף אלירהנט וואונדרלכי און אפשיידליכי גימעל, אז מאן קאן דר דנקן".

אין דעם נומער פון דער פאלגנדיקער וואך (דינסטיק, 15 אקטא־בער 1686) לייענט מען אין שייכות מיט דעם אזא באריכט פון רוים:

„דיא (יהודים) האבין געמוזט בייא דרייא טויזענט שקודי אויש־געבן אום פייער ווערק מאכן צו לאזן און דיא (יהודים) האבן זייא געמוזט זעלבערט אן צינדן".

אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 29טן יולי 1687 טרעפן מיר צווי באריכטן, וואס האבן א שייכות מיט יידן.

דער ערשטער איז אָנגעקומען פון האמבורג און לייענט זיך:

„צו האמבורג האָט מן אין הויכטייטשין אידן אום געבראַכט גלייך שיר אויף דיא זעלביגע מאניר, וויא פאַר צווייא יאָהרן אין אמשטרדם געשען איז. אבר דיא מערדער זיצן אין אלטונה געפאַנגען און זיא וערן באַלד איר פערדינטן לוין באַקומען".

אַ צווייטער באַריכט איז פון לאָנדאָן:

„מן האָט אויך פר געאָרדנט דש מן אין ענגילנד דיא (יהודים) ווערט בלאַשטן דש זיא זאָלן אויש איר אייגענעם בייטל דיא ענגלישע געפאַנגעני אויסלייזין וואָש דיא טערקין פון אַלגיר גיפאַנגען האָבן און וואָש זיי נאָך פאַנגין ווערן, אָדר דיא יהודים זאָלין אוש ענגילנד אָוועקציען און צו מאָל ניט אָהין האַנדלין".

און דאָן נאָך אַ באַריכט פון דעם נומער פון דינסטיק, דעם 26טן אויגוסט 1687 בנוגע די יידן אין מאַלאַבאַר [1].

„אוים אוסט אינדיע האָט מן בריוו באַקומען, דש דאָרטן פיל טויזנט שוואַרצי און ווייסע (יהודים) טון וואוינען שוין בייא פערצן הונדרט יאָר און זייא האָבן זיך דאָרט באַזעצט נאָך דעמי. דש ירושלים איז פאַרשטערט געוואָרן און עש גיבט גרושי קלוגע לייט צווישן זיי און זייא האָבן דיא זעלביגי ביכער אָדער (תורה) ווי עבן אַל היר צו לאַנד".

פון די סענסאַציאָנעלע באַריכטן נעם איך ארויס די פאָלגנדיקע קליינע גרופּע. אין נומער פון דינסטיק דעם 27טן מאי 1687 לייענען מיר אַ באַריכט פון מאַדריד:

„ביי דיזער שטאָט איז איין קינד געבאָרן געוואָרן מיט צוויי קעפּ און פיר הענט און דריי פיס. און נור איין קאָפּ האָט געלעבט און דאָס קינד האָט שוין ציין אין דער מויל געהאַט און מען האָט דאָס קינד געטויפט און עס האָט דריי שטונד לאַנג געלעבט. און דער קעניג און די קעניגין האָבן עס זעלברט געזען. נאָך זיין טויט האָט מאַן דאָס לייב אויף געשניטן און מאַן האָט צוויי הערצן דרינען געפונדן" (אָרטאָגראַפיע מאָדערניזירט. י. ש.).

אין דעם פאָלגנדיקן נומער (פרייטיק דעם 30טן מאי 1687) קומט אַזאַ באַריכט פון דובלין:

„צו דראָמאָרע איז איין מענש שאָן הונדרט און זיבן יאָר אַלט און ער האָט פיר און צוואַנציג לעבעדיגע קינדער און דריי און זעכציקן ענקעליך און פינף און זיבענציג אור־ענקעליך און זי זיין אַלע

[1]) אַ דרוק טעות: דאַרף זיין פרייטיק דעם 29טןאויגוסט.

מיט אַנאַנדער אויף איינר צייט ביי נאָנדער געוועזן" (אָרטאָגראַפּיע מאָדערניזירט).

צום סוף פון נומער פון דינסטיק, דעם 11טן מאַרט 1687 לייענט מען די פאָלגנדיקע סענסאַציאָנעלע געבורט באַשרייבונג:

„צו וואָרסעד ביי האַלבערשטאַט דאָרטן האָט איין פרוי פון איין קו הערטן (אַ פּאַסטעך) פיר טעכטער מיט איין מאָל געבאָרן. און איין טאָכטער איז טויט און די אַנדערע דריי זיין נאָך ביי לעבן" (אָר־טאָגראַפּיע מאָדערניזירט).

צום סוף אַזאַ אויסוואַל פון דער רשימה פון אַנאָנסן:

ביים שלום פון נומער פון 5טן אויגוסט 1687 געפינט זיך די פאָלגנדיקע מודעה:

„בו אויגוסט ווירד מן צו אַמשטרדם אין דר קייזרשקרוין אין דר קאַלבר שטראַס פערקויפן דריי טויזנט הויכטייטשע אידישע ביבלען [1]).

ווייטער אין נומער פון פרייטיק דעם 13טן דעצעמבער 1686, האָט דער דרוקער אַריינגעשטעלט אַ מעלדונג וועגן אַ ספר, וואָס איז ביי אים דערשינען אין אַזעלכע ווערטער:

„גם טו צו וויסן דאַס ביי מיר צו קויף איז און ערשט נייליג איז געדרוקט געוואָרן איין טייטש יום כפור קטן גאָר וואָל פאַר־טייטשט דאָס עטליכער מענש זאָל קענען פערשטיין וואָס ער מתפלל איז" (אָרטאָגראַפּיע מאָדערניזירט).

ביים שלום פון דעם נומער פון פרייטיק, דעם 31טן יאַנואַר 1687, געפינט זיך דער פאָלגנדיקער אַנאָנס:

„אין דער שטאָט דעלפט איז געדרוקט געוואָרן און ווערט פער־קויפט ביי הענריק וואַן קראַגעפעלט בוך פערקויפער. אין דעם זעל־ביגן בוך שטייען פיל פאָרנעמע זאַכן פאָן דער אַבגאָטעריי און פאַלשע גאָטעסדינסט פאָן דער רעמישן קאַטוילישן גלויבן" (אָרטאָגראַפּיע מאָדערניזירט).

אין מיטן פון די נייס־באַריכטן און ניט אָפּגעטיילט פון טעקסט קומט אין נומער פון דינסטיק, דעם 25טן מאַרט 1687, די פאָלגנדיקע

---

[1]) עס לאָזט זיך ניט זאָגן מיט זיכערקייט, אויב עס האַנדלט זיך דאָ וועגן דער יידישער איבערזעצונג פון י צ ח ק ב ל י ץ, וואָס איז דערשינען ביי אורי הלוי אין 1676-1678 אָדער פון יוסף וויצענהויזן, וואָס איז אַרויס אין 1687 ביי עמנואל עטיאַש. מיר שיינט אָבער אַז די וויצענהויזישע אויסגאַבע איז דאָס וואַרשיינלעך געווען.

מודעה, וואָס איז אינטערעסאַנט פאַר דער געשיכטע פון אמסטער־דאַמישן דיאַמאַנטן האַנדל:

„אברהם דע פאָנסעקאַ זאָל דען דריי און צוואַנציגסטן אפּריל אין דער קאַלבערשטראסן אין דער קייזערס קרוין צוויי שיינע פּערלען פערקויפן ווען פיר און פערציג גראַד. אויך זאָלן „דאָרטן נאָך פיל אַנדערע הערליכע יוּוועלן פערקויפט ווערדן".

פון אַ גרופּע פון מודעות פון אַן אַנדער כאַראַקטער איז כדאי צו ברענגען דאָס פאָלגנדיקע געדרוקט אין דעם נומער פון דינסטיק, דעם 5טן אויגוסט 1687:

„צו אמסטערדאַם ביי ווילעם שטאַרצן אבענט אין די עלייגר סטראַאַט דם צווייטע הויז פאַן דער צוקער בעקעריי דאָרטן קאָן מען צו קויף קריגן דאָס פונט שטערק וואסער פאַר צוויי שטיבער און דאָס אַלער בעסטע שייד וואַסער אַ פונט פאַר צען שטיבער". (אָרט. מאָ־דערניזירט).

אַן שום איבערגאַנגען פאָלגט נאָך דעם דירעקט אַ ידיעה, אַז „דער פּאָסטוואָגן נאָך ארנעם זאָל טעגליך אָפּ גיין קלאָק (שעה) זעקס".

מיט פולן רעכט מעגן מיר אונדזער „דינשטישי (פּרייטינשי) קורנטין" באַצייכענען ווי די עלטסטע יידישע צייטונג און אמסטער־דאַם ווי דאָס וויגעלע פון דער יידישער פּרעסע. אין דער ליטעראַטור איז דאָס לעצטע שוין אָנערקענט געוואָרן הגם אונדזער צייטונג איז געבליבן אומבאַקאַנט.

אַזוי אינפאָרמירט נאָך דער „אידישער לעקסיקאָן"[1], אַז „די ערשטע יידישע צייטונג האָט געטראָגן דעם נאָמען „צייטונג אויס אינדיע" און איז דערשינען אין אמסטערדאַם, זינט 1667, אָבער אָן פּעסטע אָנדייטונגען פון צייט פון דערשיינען. זי האָט גדינט דעם ענין פון באַפּעסטיקן די האַנדלס־באַציאונגען צווישן האָלאַנד און אינדיען און איז געווען באַשטימט צו ברענגען ידיעות פאַר די יידן וואָס האָבן איינגעוואַנדערט קיין האָלאַנד און האָבן נאָך ניט באַ־הערשט די האָלענדישע שפּראַך, כדי קענען צו לייענען די צייטונג פון לאַנד".

די דאָזיקע פאַנטאַסטישע אינפאָרמאַציע איז באַזירט אויף דער באַשרייבונגען פון יידיש־דייטשן ווערק א. נ. קענטנים דער יהודים

---

[1]) באַנד 4, עמוד 1102 א. וו. פּרעסע.

פון קאָטשין אָדער „ציימונג אויז אינדיא (קאַטאַלאָג באָדעלעיאַנא ז. 1980), וואָס איז דערשינען ביי אורי פייבוש הלוי אין יאָר 1687. דאָ ווערט דאָס וואָרט „ציימונג" נאָך פּאָרפּירעריש באַנוצט אין זין פון אַ בלאַט; אין דער ווירקלעכקייט באַצייכנט עס אַ באַריכט. דאָס זעט מען אָפּט פון די ציטאַטן, וואוהין אונדזער יידיש־דייטשן בלאַט ווערט דאָס וואָרט „ציימונג" באַנוצט אין זין פון ידיעה. למשל: אויס... איז ציימונג אָנגעקומען", אָדער „אלהיר האָט מן צייטונג, דאָס . . ."

דער דאָזיקער יידיש־דייטשער באַריכט וועגן די יידן אין קאָטשין איז אַן איבערזעצונג פון אַ ווערקל, אָריגינעל אַרויסגעגעבן אין פּאָר־טוגעזיש א. נ. Notisias dos judeos de Cochin, mandados dor Mosseh Pereyra de Paiva.

(באַריכטן וועגן די יידן אין קאָטשין געשיקט פון משה פּערייראָ) גע־דרוקט אויף זיינע קאָסטן אין אַמסטערדאַם ביי אורי הלוי דעם 9טן טאָג אין אלול תמ"ז.

דאָס ביכעלע אַנטהאַלט אַ באַריכט, וואָס אייניקע אַמסטערדאַ־מער ספרדים, וועלכע זענען געפאָרן געשעפטלעך מיט אַ שיף קיין קאָטשין, האָבן געשיקט קיין אַמסטערדאַם מכוח די מנהגים און זיטן פון זייערע אמונה ברידער, וואָס וואוינען דאָרטן.

די יידיש־דייטשע אויסגאַבע, אַזוי גוט ווי די אָריגינעלע פּאָרטו־געזישע, האָט אַן הסכמה פון חכם אבהב, דאַטירט 9 אלול שנת תמ"ז.

דערמיט איז באַוויזן געוואָרן, אַז אונדזער „דינסטיגישע און פרייטיגישע קורנטין" איז די עלטסטע יידישע צייטונג, וואָס איז לעת עתה באַקאַנט און אויך אַז אַמסטערדאַם איז דאָס וויגעלע פון דער יידישער פּרעסע.

איבערגעזעצט פון האָלענדיש
פון דר. יעקב שאַצקי

צום אַרטיקל פון דר. י. סאלא דע ראָזא.

בנוגע דער באַמערקונג פון דעם חשובן מחבר, אַז די „קורנטן" זענען ניט באַקאַנט אין דער ליטעראַטור, ווילן מיר אויפמערקזאַם מאַכן אויף די פאָלגנדיקע קוועלן, אין וועלכע עס רעדט זיך וועגן דער ערשטער יידישער צייטונג, ניט פּרעטענדירנדיק דערביי אויסצושעפּן די ביבליאָגראַפישע מקורים:

1) זיגמונט זעליגמאַן אין „צייטשריפט פיר העברעאישע ביב־ליאָגראַפי" (דייטש) 1903, 7, זייט 25-24.

2) דער זעלבער אין „מיטיילונגען פיר יודישע פאָלקסקונדע" 1906, 12, 8-7.

3) נ. ס(אָקאָלאָוו). די עלטסטע צייטונג אין יידיש-דייטש „דער טעלעגראַף" וואַרשע, 1906, נומערן 43 און 47.

4) „אַלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" (דייטש) 1908, נום. 43, זייט 5.

5) ב. באָראָכאָוו אין „פנקס" ווילנע 1903, נום. 271 (לויט אונדזער רשימה נום. 1).

6) ז. רייזין לעקסיקאָן (1914) ז. 737.

7) דר. י. צינבערג: געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רוסלאַנד. פּעטראָגראַד 1915 ז. 1 (רוסיש) אויך אין „פּערעזשי-טאָיע" 4, 119.

8) צביון: די ערשטע יידישע צייטונגען אויף דער וועלט. „פאָרווערטס יובילעאום אויסגאַבע" 1897-1917, ז. 60-58.

9) יוסף מייזל: געשיכטע דער יודן אין פּאָלן (דייטש) בערלין, 1922, 2, 24.

מיט אַ ניט ריכטיקער באמערקונג, אַז די ערשטע יידישע צייטונג האָט געהייסן „די יודישע צייטונג".

10) Centenary of the Yiddish Press „דזשואיש קראָניקל" פון 4טן אַפּריל 1924), (אַ באַריכט פון סאָקאָלאָווס אַ רעפעראַט מיט אַ פאַקסימיליע פון די „פּרייטיגשי קוראַנטן").

11) De Vrijadagavond 1924, No. 14, 219. (אַ פאַקסימיליע פון נומער פון 1טן אויגוסט 1687 מיט אַ באַמערקונג, אַז די „קוראַנטן" זענען אַ וויכטיקער מקור פאַר דער עקאָנאָמישער געשיכטע פון יידן אין האָלאַנד).

12) „מאָמענט" פון 1926 נום. 175 (לויט עריק ז. 232).

13) מ. עריק געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור. וואַרשע, 1928, 19-18, 232. (מיט אַ פאַקסימיליע פון אַ צייטונג).

14) מ. ווײַנרייך: די באַבע פון דער יידישער פרעסע „צו-קונפט", 1928, נאָוועמבער, 683-679.

15) דערזעלבער: בילדער פון דער אַלטער יידישער ליטעראַ-טור געשיכטע, ווילנע. 1928 ז. 40, 66-265.

16) י. ליפשיץ: אין „פנקס" 2 (1929), ז. 34.

17) יעקב ראָטהשטיין: די ערשטע אידישע צייטונג. „מאָרגן זשורנאַל", 1928 (?) מיט אַ פאַקסימיליע.

18) דר. י. צינבערג: געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן. ווילנע, 1935, 6, 401.

19) דר. יעקב שאַצקי: אין „טאָג" ניו יאָרק, 30טן 1936.

20) מ. אונגער: די געשיכטע פון דער אידישער פּרעסע „דער אמעריקאַנער", 1936.

21) י. ליפשיץ: „די דינשטאָגישע און פרייטאָגישע קאַרנטין", „ליטעראַרישע בלעטער", נומ. 33, 1936.

וואָס איז שייך דער מיינונג פון דעם חשובן מחבר, אַז די „קורנטין" זענען מאָדעלירט לויט דער שפּאַנישער „גאַזעטאַ דע אַמ־סטערדאַם" איז דאָס ווייט ניט ריכטיק.

עס איז בכלל אַ ספק אויב דער רעדאַקטאָר פון „קורנטן" האָט פאַרשטאַנען שפּאַניש. חוץ דעם קען מען פעסטשטעלן, אַז צו יענער צייט איז אין האָלאַנד, אין דער שטאָט האַרלעם אַרויס אַ האָלענדישע צייטונג, וואָס האָט אויך געהייסן „קוראַנטן". דערביי איז אויפן שערבלאַט פאַרצייכנט דער טאָג פון דערשיינען. אַזוי איז מיר באַ־קאַנט איין נומער (נומער 17 פון 1679) Extraordinaire Haerlemse Donderdaeghse Courant.

די צייטונג איז געדרוקט אין פאָליאָ פאָרמאַט, נאָר אויף איין זייטל, ווי אַ כרוז.

אין דעם דאָזיקן נומער זענען די ידיעות טעכניש אַזוי צונויפ־געשטעלט, ווי אין די יידישע „קורנטן".

דערביי זענען אויך פאַראַן יידישע נייס (וועגן אַ פּראָצעס פון יידן אין האַמבורג). די נייס אין דעם „דאָנערשטאָגיגן קורנט" זענען פון שפּאַניע, דענמאַרק, פראַנקרייך, דייטשלאַנד, טערקיי און ענגלאַנד.

דערפאַר דאַרף מען אויפהערן צו ריידן וועגן דעם שפּאַנישן מאָדל פון אונדזער ערשטער צייטונג אויף יידיש און פעסטשטעלן, אַז די האָלענדישע קוראַנטן זענען געווען אַ מוסטער פאַר די יידישע „קורנטן".

יעקב שאַצקי

ד"ר יעקב שאַצקי

דער „דיסקוהרש"

אַ יידישע צייטשריפט אין אַמסטערדאַם, אין די יאָרן 1798—1797.

הקדמה

די דאָזיקע אַרבעט איז אַ קאַפּיטל פון אַ בוך וועגן יידיש אין האָלאַנד. אַנדערע קאַפּיטלען זענען שוין פאַרטיק און וועלן זיין געדרוקט אין די „ייווא בלעטער". אויב עס וועט זיין אַ מעגלעכקייט, וועלן די צעוואָרפענע קאַפּיטלען דערשיינען אין בוכפאָרם.

די אַרבעט איז באַזירט אויף דער מיטצייטלערישער פּובליציסטיק אין האָלענדיש און אין יידיש און פּרעטענדירט צו געבן מער ווי אַ באַשרייבונג פון אַ צייטונג. פון אַ גענויער באַקאַנטשאַפט מיט יענער עפּאָכע קען מען גוט פאַרשטיין די אייגנאַרטיקע „פּובליציסטישע" צוגאַנגען פון אַזאַ צייטשריפט, ווי דער „דיסקוהרש" איז געווען.

אַ רייע געלערנטע זענען מיר געווען זייער באַהילפיק אין דער דאָזיקער אַרבעט.

קודם כל איז דאָס געווען זיגמונט זעליגמאַן פון אַמסטערדאַם, איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע קענער פון דעם יידיש־האָלענדישן עבר. אין מיינע שמועסן מיט אים, זומער 1932, האָב איך זייער אַ סך געלערנט און בעסער תופס געווען די אייגנאַרטיקע יידישע קולטור־סביבה פון אַמסטערדאַם אין 18טן י. ה. חוץ דעם איז ז. זעליגמאַן געווען אַזוי פריינטלעך און האָט מיר צוגעשיקט פאָטאָסטאַטן פון אַ רייע זעלטענע יידישע דרוקן פון יענער תקופה, וואָס געפינען זיך אין זיין פּרעכטיקער ביבליאָטעק.

ד"ר ל. הירשל, דער ביבליאָטעקאַר פון דער באַרימטער ראָזענטאַל זאַמלונג אין דער אַמסטערדאַמער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק איז געווען זייער פריינטלעך און געצויגן מיין אויפמערק צו זעלטענע דרוקן וואָס זענען נאָך ניט קאַטאַלאָגירט און האָט באַזאָרגט פאַר מיר די נויטיקע פאָטאָסטאַטן.

ואחרון אחרון חביב: פּראָפעסאָר אַלעקסאַנדער מאַרקס, דירעקטאָר פון דער ביבליאָטעק פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו־יאָרק האָט ניט נאָר געהאָלפן מיר באַקומען פאָטאָסטאַטן פון פּריוואַטע זאַמלונגען אין האָלאַנד נאָר ער האָט מיר אויך אויסגעליען אַהיים דעם קאָמפּלעט פון די „דיסקוהרשן", וואָס די ביבליאָטעק באַזיצט. מיט דעם האָט ער פּשוט מעגלעך געמאַכט אַז איך זאָל קענען אַרבעטן מער אינטענסיוו ווי דאָס איז באַשערט איינעם וועמענס צייט עס איז פאַרקויפט.

פון איייניקע כרוזים, וואָס געפינען זיך אין דער ביבליאָטעק פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר האָט ד"ר מאַרקס באַשטעלט פאַר מיר פאָטאָסטאַטן.

צום סוף וויל איך באַמערקן אַז איך גיב ניט קיין מראה מקומות אין טעקסט גופא, ווייל איך בין געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז די דאָזיקע באַפּוצונגען זענען אין אַלגעמיין איבעריק. דער פאַכמאַן וועט לייכט געפינען די שטעלע וואָס איך ציטיר אין דער ליטעראַטור גופא; פאַר דעם לאַיקער (הדיוט) איז דאָס אַן אומנויטיקער באַלאַסט.

איך גיב אָבער צום סוף אַ פולע רשימה פון קוועלן מיט וועלכע איך האָב זיך באַנוצט. אין טעקסט גופא האָב איך דאָ און דאָרטן אָנגעוויזן דעם מקור נעענטער, באַלד אויפן אָרט. איך האָב דאָס געטאָן נאָר דאָרטן וואו די באַהויפּטונגען קענען קלינגען אַביסל ריזיקאַליש און דערפאַר האָב איך געוואָלט די דאָזיקע פונקטן באַפעסטיקן מיט אַ היסטאָרישן מקור.

די ציטאַטן פון „דיסקוהרש" ווערן געבראַכט אין דער שפּראַך און אויסלייג פון אָריגינאַל.

די פאַרקירהצונגען: נ. ק. מיינט נייע קהילה; א. ק. — אַלטע קהילה.

FELIX LIBERTATE

די פראַנצויזישע רעוואָלוציע האָט געהאַט אַ קאָלאָסאַלע ווירקונג אויף דעם פּאָליטישן גורל פון האָלאַנד. דאָס לאַנד איז פון כמה דורות געווען אונטערן גייסטיקן איינפלוס פון דער פראַנצויזישער קולטור. די פראַנצויזישע שפּראַך איז געווען די שפּראַך פון די האָלענדישע „העכערע שיכטן". דער פראַנצויזישער טעאַטער אין האָלאַנד ווערט געליבט און באַשריבן פון צענדליקער רייזענדע, וואָס האָבן באַזוכט דאָס לאַנד פון ספּינאָזאַ און רעמבראַנדטן.

אויך עקאָנאָמיש האָט האָלאַנד אָנגעהויבן ווערן שטאַרק אָפּהענ־

גיק פון פראַנקרייך. אין 17טן יאָרהונדערט האָט זיך דער אויסלענדי־שער האַנדל פון פראַנקרייך נאָך געפונען אין די האָלענדישע הענט.

ערב דער רעוואָלוציע האָט דער עקספּאָרט פון פראַנקרייך קיין האָלאַנד באַטראָפן 40 מיליאָן ליר.

אין יאָר 1787 האָט דער עקספּאָרט פון האָלאַנד קיין פראַנקרייך באַטראָפן 25 מיליאָן ליר, ד. ה., אַז דער באַלאַנס לטובת פראַנקרייך האָט באַטראָפן 15 מיליאָן ליר, אַ מטבע, וואָס האָט געמוזט משפּיע זיין אויף פראַנקרייכס פּאָליטישע אינטערעסן אין האָלאַנד. ווי גרויס עס איז געווען דער עקאָנאָמישער אינטערעס פון פראַנקרייך אין האָלאַנד באַווייזן פאָלגנדע ציפערן: אין 1788 האָט מען עקספּאָר־טירט תבואה קיין האָלאַנד פאַר 700.000 ליר, אין 1789, אין דעם יאָר פון רעוואָלוציע, פאַר 4 1 מ י ל י אָ ן*).

אין יאַנואַר 1795 האָט פראַנקרייך פאַרנומען האָלאַנד. דער דאָזיקער פאַקט האָט אריינגעבראַכט טיפע עקאָנאָמישע און פּאָליטישע ענדערונגען אין לעבן פון לאַנד.

האָלאַנד האָט געציילט צוויי מיליאָן איינוואוינער. לויט דער גע־דיכטקייט פון דער באַפעלקערונג האָט האָלאַנד פאַרנומען גאָר אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ אין אייראָפּע. אויף יעדן קוואַדראַט מייל האָט האָ־לאַנד געהאַט אַ באַפעלקערונג פון 3200 נפשות.

דער נאַציאָנאַלער פאַרמעגן פון האָלאַנד האָט באַטראָפן דריי מיליאַרד גולדן; אַן ענין, וואָס האָט אויך גורם געווען דעם אינטע־רעס פון פראַנקרייך פאַר דעם דאָזיקן לאַנד.

האָלאַנד איז פּראָקלאַמירט געוואָרן פאַר אַ רעפּובליק און די לאַנג דויערנדיקע הערשאַפט פון דער אָראַנישער דינאַסטיע, וואָס האָט געשאַפן כמעט ווי אַ פּערסאָנאַלע אוניע מיט ענגלאַנד, איז דערווייל איבערגעריסן געוואָרן.

די אַלט־פראַנקישע ווירטשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, ווי די צעכן, די פּאַטריציאַנישע סוחרים אָרגאַניזאַציעס, טיפּיש פעאָדאַלע אָרגאַניזאַ־ציעס מיט וועלכע די קאָנסערוואַטיווע האָלענדער האָבן אַזוי שטאָל־צירט זענען אַ דאַנק דער רעוואָלוציע פאַרניכטעט געוואָרן.

די ענגלישע פּאָליטיק אין האָלאַנד, וואָס האָט געשטרעבט צו האָבן אַ פרייע האַנט דווקא דאָרטן, וואו די האָלענדער האָבן פון כמה

*) ק ו ל י ש ע ר (II, 267) שרייבט אַז „אַמסטערדאַם איז געוואָרן דער קאָרנשפּייכלער פון אייראָפּע. די אַמסטערדאַמער בערזע האָט פיקסירט די פּרייזן פון תבואה, וואָס זענען געווען מאַסגעבנד פאַר גאַנץ אייראָפּע".

דורות געהאט א חזקה — האט זיך ניט געמישט אין די ענינים פון דער אינווייניקסטער סטרוקטור פון דער האלענדישער באפעלקערונג און ממילא געהאט א סך ווייניקער קעגנער ווי די פראנצויזן, וואס האבן פונדאמענטאל געוואלט איבערבויען דעם ווירטשאפטלעכן בנין פון לאנד און מאכן פון האלאנד אן עקאנאמישן וואגן, וואס ווערט געפירט פון פראנצויזישע . . . פערד.

די פראנצויזן האבן געשטיצט די „פאטריאטישע" באוועגונג אין האלאנד, וואס איז געווען אנטי־ענגליש און געשטרעבט באפרייען דאס לאנד פון דער פרעמדער אראנישער דינאסטיע.

די „פאטריאטן" האבן געהאט אן אויסגעשפראכענע פרא־פראנצויזישע אריענטאציע און אנגעפירט אן אינטענסיווע פראפאגאנדע לטובת פראנקרייך.

זיי זענען אבער געווען אין א מינדערהייט און דערפאר איז זייער ארבעט געווען ווייט ניט קיין לייכטע. דערצו נאך איז די פראנצויזישע אקופאציע פון האלאנד כלומרשט אין נאמען פון די פרינציפן פון פרייהייט געווען ווייט ניט קיין פרייהייטלעכע.

די העכערע קלאסן און די ברייטערע מאסן האבן דערפילט דעם יאך פון דער פארמאסקירטער, פרעמדער הערשאפט און דערפאר זענען זיי געווען אזוי שטארק פרא־אראניש.

דאקעגן די יידישע סוחרים וואס האבן דערפילט די „גאלדענע" שעה א דאנק דעם ריזיקן עקספארט־באלאנס זענען געווען אריענטירט אויף פראנקרייך.

אבער אויך די דאזיקע „גאלדענע שעה" האט געשלאגן נאר פאר יחידי סגולה. דער רוב מנין ורוב בנין פון דער יידישער באפעלקערונג אין אמסטערדאם האט געלעבט אין אן ארימקייט, וואס איר גלייכן האט מען צו יענער צייט ניט געקענט געפינען און קיין שום קהילה פון אייראפע, פוילן אייגעשלאסן. לויט זייער צאל האבן די יידן באטראפן קנאפע 10 פראצענט פון דער גארער באפעלקערונג פון אמסטערדאם (20.335 יידן אויף 196.689 קריסטן). בעת ביי קריסטן האבן געוואוינט 7.9 נפשות אין א דירה, איז ביי יידן געווען 12.5 נפשות.

א ניט יידישע משפחה איז באשטאנען אין דורכשניט פון 3.6 נפשות, בעת א יידישע האט געציילט 4.3.

די ארימקייט איז געווען אזוי גרויס, אז אין 1780 האט מען אין אמסטערדאם פארטיילט מצה אויף פסח גאנצע 3540 משפחות, ד. ה.

אַן ערך 13.000 נפשות, מער ווי אַ העלפט פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג.

די יידן האָבן געהאַנדלט מיט זילבער, אַלטע מלבושים, אָבער מערסטן טייל זענען זיי געווען באַשעפטיקט מיט פּעדלעריי און קליינהאַנדל.

די סוחרים האָבן געמוזט צאָלן מעשר פאַר צדקה, ווייל אַ האַלבע שטאָט האָט געלעבט פון קצבה.

חוץ דעם האָט די קהילה געמוזט פון צייט צו צייט אויספּועלן אַ קליינע האַנדלס פּריווילעגיע, ווייל אַ סך באַשריינקונגען מצד דער שטאָט האָבן צוגענומען ביי די יידן די פּרנסה.

אַזוי, למשל, האָבן די יידן אַ געוויסע צייט ניט געטאָרט שלייפן דיאַמאַנטן. די קהילה האָט געמוזט דורך ספּעציעלע כרוזים מזהיר זיין די יידן ניט איבערצוטרעטן דעם דאָזיקן פאַרבאָט, כדי זי זאָל אין דערזעלבער צייט קענען זיך משתדל זיין, אַז מען זאָל אויף אַ לעגאַלן אופן די דאָזיקע גזירה בטל מאַכן.

אין אַמסטערדאַם וואַקסט די בעטל־פּראָפעסיע ביי יידן. בעת די עלטערע יידן מוזן גיין בעטלען, עמיגרירן די יונגע קיין וועסט־אינדיע. אַ סך יונגע יידן ווערן מאַטראָסן אויף די האָלענדישע האַנדלס־שיפן.

באַזונדערס האָט די יידן רואינירט די לעצטע מלחמה מיט ענגלאַנד. (1780—83).

אין דעם דיסקורס ווערט וועגן דעם דערציילט אויספירלעך:

„אין דיא צייט דיא מלחמה געוועהזט האָט אונ' דויא איז אַללעס זויא ביטטער יוקר גוועזן אונ' ניקש צו פר דיהנען האָבן מיר יהודים דאָך זויא גוהט וויא די אנדרי איין וואונרס גקראפּיהרט אודר פּיהרטאפּלט געלט מעזן בצאָהלן" (נומער 5 פון נ. ק.).

דאַן זענען געקומען פאַרשיידענע קאָנטריבוציעס. יידן האָבן געמוזט אָפּגעבן זייער זילבער לטובת דער מלוכה, האַלטן סאָלדאַטן אין זייערע דירות און אפילו צושטעלן אומבאַצאָלט העמדער פאַר דער אַרמיי. דאָסזעלבע איז געווען בעת דער פראַנצויזישער אָקופּאַציע פון האָלאַנד.

צוגעדריקט עקאָנאָמיש און האָבנדיק, לויטן אויסדרוק פון אַססער, דאָס רעכט צו שטאַרבן פון הונגער און צו זאָגן תהילים האָט זיך דער יידישער קיבוץ אין אַמסטערדאַם אין זיין גרעסטער מערהייט ווינציק וואָס אינטערעסירט מיט פּאָליטישע ענינים. זיי זענען געווען פּשוט נייטראַל. פּאָליטיש קאָנסערוואַטיוו, מיט אַ געוויסן געפיל פון דאַנקבאַרקייט פאַר דער אָראַניער דינאַסטיע, וואָס די

רעוואָלוציע האָט פון לאַנד פאַרטריבן, אָבער וואָס האָט געקענט צו־ריקקומען, ווי מען האָט געגלויבט (און עס איז מקוים געוואָרן אין 1814), האָבן זיך די יידן געהאַלטן פאַרזיכטיק און רעזערווירט.

די דאָזיקע רעזערווע איז אויך געווען אַ רעזולטאַט פון די צרות, וואָס די פראַנצויזישע אָקופּאַציע האָט פאַרשאַפט די יידן (אין אַ גרע־סערער מאָס ווי די ניט־יידן) און ניט דערוואַרטנדיק קיין ישועות און פּרנסות מצד דער נייער מאַכט, זענען די יידן ניט געווען אַזוי גרינגהעריק צו נייע פּאָליטישע מאָטיוון, וואָס האָבן זיך געלאָזט הערן געשפּילט אונטער דער באַגלייטונג פון „מאַרסעליעזע" און דער „קאַר־מאַניאָלאַ".

די דאָזיקע נייטראַליטעט און אפשר אַנטי־פראַנצויזישע אָריענ־טאַציע האָבן די יידן אויך געהאַט צו פאַרדאַנקען די „פּאַטריאָטן". להיפּוך צו די פראַנצויזישע „פּאַטריאָטן", וואָס האָבן געזען אַז די רעוואָלוציע זאָל אָפּשאַפן אַלע פעאָדאַלע אינסטיטוציעס, האָבן די האָלענדישע „פּאַטריאָטן" געוואָלט דאָסזעלבע מיט איין אויסנאַם. דאָס איז געווען די רעליגיעזע פרייהייט. זיי האָבן געהאַלטן אין טענהען, אַז נאָר די פּראָטעסטאַנטן זענען די אמתע „באַטאַווער" (האָלענדער) און דערפאַר קומט נאָר זיי די פרייהייט. בנוגע די יידן האָבן זיי אַרויסגעשטעלט אַ באַשולדיקונג, אַז די יידן זענען אָנהענ־גער פון דער אָראַנישער דינאַסטיע, ממילא זענען זיי מאָנאַרכיסטן. נאָך מיט יאָרן צוריק איידער די זיגרייכע פראַנצויזישע רעוואָלוציאָ־נערע אַרמיי האָט געהאָלפן די האָלענדישע „פּאַטריאָטן" באַפרייען דאָס לאַנד פון „פרעמדן יאָך" האָבן דיזעלבע פּאַטריאָטן געמאַכט אַ פּאָגראָם אין אַמסטערדאַמער געטאָ (אין דער נאַכט פון 30טן אויף 31טן מאַי, 1786), ווי אַ „שטראָף" פאַר זייער „אָריענטאַציע". דאַ־מאָלסט האָבן דיביידע קהילות, די אשכנזישע און די ספרדישע גע־מוזט אויפקשטעלן אַ פּערמאַנענטע וואַך פון 150 שומרים, וועלכע האָבן עטלעכע וואָכן געהיט די יידישע גאַסן.

דעם 13טן אָקטאָבער, 1787, האָט די אַמסטערדאַמער קהילה געפייערט מיט אַ גאַסן־אילומינאַציע דעם זיג פון דעם אָראַנישן הויף איבער די „פּאַטריאָטן".

דאָס זאָל האָבן גורם געווען די אָפענע קעגנערשאַפט פון די „פּאַטריאָטן" צו דער יידישער בירגערלעכער גלייכבאַרעכטיקונג.

איינער פון די פירער פון די „פּאַטריאָטן", גאָגל (Gogel), האָט אין אַ בריוו פון 21טן פעברואַר, 1794, געשריבן, אַז ער איז דערפאַר פאַר אַ שנעלער הילף מצד פראַנקרייך, ווייל „די יידן זענען

אַן אויסנאַם כמעט אַלע זייער פאַנאַטיש און פאַרדינגען ניט, אַז מען זאָל זיי אַריינגעמען ווי בירגער. זיי האָבן נאָך ניט באַוויזן, אַז זיי זענען ראוי צו טראָגן דעם ווירדיקן נאָמען פון אַ בירגער. זיי געהערן אַלע צו דער אָראַנישער פּאַרטיי, האָבן זיך ניט ריכטיק באַנומען לגבי די פּאַטריאָטן, וואָס האָבן געברענט מיטן פאַרלאַנג נעמען נקמה".

די פּאַטריאָטן זענען געווען גרייט „אַרומנעמען די יידישע מיט־בירגער", ווי זיי האָבן געשריבן אין אַן אויפרוף — און מוחל זיין די יידן דעם „פאַראַט" בתנאי, אַז די יידן זאָלן שטיצן די פּאָליטישע פּלאַטפאָרמע פון די פּראָ־פראַנצויזישע אָנפירער.

דאַמאָלסט, ווען די דאָזיקע פאָדערונג איז אַרויסגעשטעלט גע־וואָרן מצד דעם פּאַטריאָטישן לאַגער, איז אויף דער יידישער גאַס ניט געווען קיין פּאָליטישע אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל קענען בכלל אַקצעפּטירן אָדער אָפּוואַרפן אַזעלכע מינים פאָדערונגען.

עס זענען געווען דאָ און דאָרט פּאַרטיזאַנישע יידישע פּאָליטיק־מאַכער, וואָס האָבן אין אַ ליבעראַלער האָלענדישער צייטשריפט, אָדער אין באַזונדערע בראָשורן, געדרוקט אויפן אייגענעם חשבון — גענומען אַ וואָרט בנוגע די וויכטיקע יידישע פּראָבלעמען פון יענער צייט.

אַזוי האָט קאַרל אַססער אַרויסגעגעבן אויף האָלענדיש דעם 4טן פעברואַר, 1795, אַ „זער אינטערעסאַנטן בריוו פון אַ יידישן בירגער אין אַמסטערדאַם צו אַ יידישן בירגער אין ראָטערדאַם וועגן דער איצטיקער מלוכה־איבערקערעניש אין האָלאַנד" (24 זייטן.) אין דעם בריוו האָט ער געשריבן, אַז איצט האָט די שעה געשלאָגן פאַר די יידן אין האָלאַנד: „לעבן פריי אָדער שטאַרבן".

די פרייהייט פון שטאַרבן איז אָבער יידן שוין לאַנג געגעבן גע־וואָרן, אפילו — פון הונגער, ווי דערזעלבער אַססער האָט זיך אויס־געדריקט.

געשטאַנען זענען אין יענעם מאָמענט ביידע פּראָבלעמען: ברויט און פרייהייט, ווייל דאָס ערשטע איז טיילווייז געווען אָפּהענגיק פון צווייטן.

אָבער לייזן די דאָזיקע פראַגע האָט געמיינט גיין אויף אַ באַשטימטן וועג, אין דעם פאַל מיט די פּאַטריאָטן. דאָס האָבן די יידן ניט געקענט, ווייל צו גרויס איז געווען דער אומצוטרוי צו זיי.

עפנטלעך אָבער אַרויסטרעטן קעגן די פּאַטריאָטן האָבן די יידן אויך ניט געקענט. ווי אַ מינדערהייט, דערצו נאָך אַ געראָדפטע,

האָבן די קעגנער פון דער פראַנצויזישער אָריענטאַציע געשוויגן, ביז מען האָט זיי ניט פּראָוואָצירט און דוקא פון דעם יידישן צד.

געוואוסט האָבן דאָס אָבער זייער גוט די יחידים פון דער יידישער בורזשואַזיע, וועלכע האָבן זיך אידענטיפיצירט מיטן פּאָליטישן פּראָגראַם פון די פּאַטריאָטן. איינער פון זיי האָט דאָס טאַקע ריכטיק פאָרמולירט. כל זמן מען וועט די יידן ניט געבן קיין מעגלעכקייט צו געניסן פון פרייהייט, וועלן זיי ניט פילן די נויטווענדיקייט צו זיין „פּאַטריאָטיש".

אָבער מען האָט באַדאַרפט קודם־כל אויסקעמפן די פרייהייט פאַר יידן און דאָס האָט מען געקענט טאָן אויף אַן אָרגאַניזאַציאָנעלן אופן.

די יחידי סגולה צווישן די אַמסטערדאַמער יידן, פון די בורזשואַזע קרייזן פון סוחרים און פּראָפעסיאָנעלע אינטעליגענטן, וואָס האָבן דוקא זיך סאָלידאַריזירט מיט די „פּאַטריאָטן" האָבן דערפאַר באַשלאָסן צו גרינדן אַ פּאָליטישן קלוב.

די אויפגאַבע פון דעם קלוב האָט געזאָלט זיין: פּאָליטישע פּראָפּאַגאַנדע צווישן די פּאַטריאָטן לטובת דער יידישער עמאַנציפּאַציע און צווישן די יידן לטובת די פּאַטריאָטן, ד. ה. דער נייער אָרדענונג מיט אַלע אירע קאָנסעקווענצן.

לכתחילה האָבן די צוויי פּראָמינענטסטע יידן־„פּאַטריאָטן" אַססער און ברומעט געוואָלט אַריינטרעטן אין דעם אַלגעמיינעם קלוב פון פּאַטריאָטן. מען האָט זיי אָבער אַהין ניט צוגעלאָזט. האָבן זיי באַשלאָסן צו גרינדן אַ באַזונדערע אָרגאַניזאַציע.

דעם 6טן פעברואַר, 1795, איז געגרינדעט געוואָרן די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע א. נ. קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" (גליקלעך דורך פרייהייט). דאָס איז געשען אַ וואָך נאָך דעם, ווי די פּראָוויזאָרישע נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג פון דער באַטאַווישער רעפּובליק האָט אַרויסגעגעבן די דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער אין גייסט פון פראַנקרייך אין 1789.

די גרינדער פון דעם קלוב זענען געווען באַנקירן, פאַרמעגלעכע און ממילא געבילדעטע סוחרים, דאָקטוירים, און אַ פּאָר ליטעראַטן.

צווישן די גרינדער פון דעם קלוב באַגעגענען מיר די נעמען פון די צוויי מוטיקע קעמפער פאַר יידישע רעכט אין האָלאַנד, שפּעטער די ערשטע יידן־דעפּוטאַטן אין באַטאַווישן פּאַרלאַמענט. דאָס זענען געווען ד"ר האַרטאָג דע לעמאָן, מער באַקאַנט אין אַמסטערדאַמער געטאָ אונטער זיין יידישן נאָמען: הערץ ווינער דער רופא און

ה. ברומעט (Bromet). חוץ זיי פיגורירן צווישן די גרינדער: קאַרל אסער (Asser), דער מחבר פון צוויי זייער אינטערעסאַנטע און מוטיקע בריוו וועגן יידישע רעכט, דער דוקטער יאָאכים עמדן, דער בעל־הבית פון דער באַרימטער דרוקעריי פון יוחנן רופא, דער מאַטע־מאַטיקער יהודה ליטוואַק, דווקא אַ ליטווישער ייד, דוד פרידריכספעלד, אַ פובליציסט, וואָס האָט געשריבן העברעיש און דייטש א. א.

דער קלוב האָט געציילט אינגאַנצן 60 מיטגלידער, (לויט אַנדערע קוועלן — 100) פון זיי אַן ערך 20 ניט קיין יידן. אויף 20.000 יידן אין אַמסטערדאַם איז דאָס זיכער ניט געווען צו פיל!

די ניט־יידישע מיטגלידער פון דעם קלוב האָבן מאַניפעסטירט זייער סאָלידאַרישקייט מיט די יידישע פאָדערונגען און האָבן אַ סך מיטגעהאָלפן דעם קלוב אין דער אַרבעט. היות ווי די רעוואָלוציע האָט אָפּגעווישט די רעליגיע־אונטערשיידן, האָט זי ממילא אויך אָפּ־געשאַפן די נויטווענדיקייט צו האָבן קלובן אויף דער באַזע פון רע־ליגיעזער אָנגעהעריקייט.

צו דער פייערלעכער דערעפענונג פון דעם קלוב זענען איינגע־לאַדן געוואָרן פאַרטרעטער פון דעם רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט פון דער באַטאַווישער רעפּובליק, ווי אויך פון דער אַמסטערדאַמער מוני־ציפּאַלער פאַרוואַלטונג.

דעם 11טן פעברואַר, 1795, איז געווען די ערשטע זיצונג פון דעם קלוב. עס האָבן זיך באַטייליקט די פאַרטרעטער פון פאַרשיי־דענע פּאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, פראַנצויזישע אָפיצירן און דער סעק־רעטאַר פון דעם פראַנצויזישן פאַרטרעטער אין אַמסטערדאַם.

די דאָזיקע געסט האָבן באַשיינפּערלעך באַוויזן, אַז דער קלוב איז זייער איינפלוסרייך און אויסגעשפּראָכן פּראָ־פראַנצויזיש.

מען האָט אויסגעקליבן ברומעטן פאַרן פּאָרזיצער פון קלוב און אסער איז באַשטימט געוואָרן פאַרן סעקרעטאַר.

לויטן מנהג פון דעם רעוואָלוציאָנערן ריטואַל פון יענער תקופה האָט מען פאַרפּלאַנצט אַ „פרייהייטס בוים" און דערביי דורכגעפירט אַן אייגנאַרטיקע צערעמאָניע. (דעם 11טן מאַרט, 1795). צוויי ספרדים און צוויי אשכנזים האָבן געהאַלטן רעדעס און אָנגעוויזן, אַז דער „הייליקער בוים" איז דער „סימבאָל פון מענטשלעכער גליקזע־ליקייט". יהודה ליטוואַק האָט גערעדט אויף העברעיש און האָלענ־דיש. די רעדע האָט מען תיכף אָפּגעדרוקט. עס איז אויך אַרויסגע־געבן געוואָרן אַ ליד מיט נאָטן אויף האָלענדיש און העברעיש לכבוד דעם דאָזיקן יום־טוב.

צווישן די ערשטע אויפטואונגען פון קלוב איז געווען פּאָפּולער מאַכן צווישן דער יידישער מאַסע די דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטשן און בירגער. דער קלוב האָט זי געלאָזט איבערזעצן אין יידיש און אָפּגעדרוקט אין דער פאָרמע פון אַ כרוז.

וואָס איז געווען אייגנטלעך דער ציל פון דעם קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" ?

דער קלוב האָט קודם־כל געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע צווישן די יידן וועגן דער וויכטיקייט פון האָבן בירגער רעכט. מען האָט באַדאַרפט לערנען דעם געטאָ־מענטש דעם אלף־בית פון פּאָליטישער בילדונג. דאָן איז געשטאַנען די פראַגע פון בהדרגהדיקן אויסקעמפן בירגער־רעכט ווי, למשל, שטימרעכט; דאָס רעכט צו דינען אין דער נאַציאָ־נאַלער גוואַרדיע; דאָס רעכט אויף האַלטן פאַרשיידענע שטאָטישע אַמטן א. א. וו.

די סאַמע וויכטיקסטע אַרבעט איז אָבער געווען צו שאַפן אַ גינסטיקע שטימונג, כדי קענען דורכפירן אין לעבן די עמאַנציפּאַציע פון די יידן אין דער באַטאַווישער רעפּובליק.

כדי צו שאַפן אַזאַ שטימונג האָט מען באַדאַרפט קודם־כל אי־בערצייגן די „פּאַטריאָטן", אַז די יידן זענען שוין „רייף" געוואָרן פאַר בירגער רעכט און דאַן ערשט איבערצייגן די יידישע פּאָלקס־מאַסע, וואָס איז געווען זייער פרום, אַז קאַמף פאַר פרייהייט איז אין קיין סתירה ניט צו די עקרים פון דער יידישער אמונה.

אויב צו דער ניט־יידישער וועלט זענען פאַר די טוער פון קלוב געווען אָפן אַ סך טירן און הינטער־טירן, איז אָבער אין דער יידישער וועלט דער ענין געווען אַ סך קאָמפּליצירטערער.

איבער די יידישע מאַסן אין די האָלענדישע קהילות האָט גע־הערשט די דיקטאַטאָרישע מאַכט פון די פרנסים, וועלכע האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט אַן אָליגאַרכיע, וואָס איז געווען געקניפּט און גע־בונדן מיט דער אַלטער אָרדענונג און ממילא געווען פיינטלעך צו דער נייער אָרדענונג און ממילא אויך צו אירע פאַרטרעטער.

די פּרינציפּן פון דעמאָקראַטישער פרייהייט זענען געווען פאַר זיי געפערלעך, ווייל דורכגעפירט אין דער קהילה וואָלטן זיי זיכער גע־מאַכט אַ סוף פון דער אַלטער פעאָדאַלער אָליגאַרכיע פון די קהלשע רעדל־פירער.

דערפאַר איז דעם קלוב אויסגעקומען צו קעמפן אויף צוויי פראָנטן: אויף יעדן פון זיי האָט די טאַקטיק באַדאַרפט זיין אַן אַנ־דערע, די אַרגומענטאַציע און די שפּראַך — אַ באַזונדערע.

צום פאָלק האָט מען געקענט ריידן נאָר אויף יידיש, הגם האָלענ־דיש האָט געשפּילט ניט קיין קליינע ראָלע אין דער פּובליציסטיק פון „פעליקס ליבערטאַטע". דאָס באַנוצן זיך מיט יידיש איז געווען ניט מער ווי דיקטירט פון נויטווענדיקייט, ווייל דער אידעאַל פון די יידי־שע „פּאַטריאָטן" איז געווען, אַז די יידן אין האָלאַנד זאָלן אויפגעבן יידיש און אָנהייבן ריידן די מלוכה־שפּראַך, ד. ה. האָלענדיש.

דער ערשטער כרוז אויף יידיש, וואָס דער קלוב האָט אַרויסגעג־געבן איז געווען די איבערזעצונג פון דער „דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער". די קלוביסטן האָבן געוואָלט, אַז מען זאָל אין אַלע אַמסטערדאַמער שולן און בתי־מדרשים פאַרלייענען די דאָ־זיקע דעקלאַראַציע. די פּרנסים האָבן קעגן דעם פּראָטעסטירט און געשיקט אַ פּעטיציע צו דער מאַכט אונטערגעשריבן פון 600 בעלי־בתים מיט אַ טענה, אַז אַזאַ האַנדלונג איז „קעגן דת תורתינו הקדושה וועהערע".

אין אַ יידישן אויפרוף אַרויסגעגעבן דעם 22טן מאַרט, 1795, אונטער אַ העברעישן קעפּל: „לאחינו בני ישראל הסגולים אורחים בעלי־בתים ותושבים" פאַרדאַמען די קלוביסטן די שטעלונג פון די פּרנסים, וואָס ווילן האַלטן די מאַסן אין „שקלאַפעריי" און ווילן ניט דערלאָזן, אַז מען זאָל זיי אויפקלערן די וויכטיקייט פון פרייהייט און רעכט.

זיי ערקלערן אַז דער צוועק פון אַרויסגעבן די דעקלאַראַציע „אין אונזער יודש לשון" איז, אַז די מאַסע זאָל פאַרשטיין דעם דאָזיקן וויכטיקן דאָקומענט, וואָס איז דער יסוד פון דער אַלגעמיינער עמאַנ־ציפּאַציע און פון יידן בתוכם. ווייטער באַשולדיקט דער קלוב די פּרנסים אין פאַרנאַכלעסיקן זייערע פליכטן לגבי די אָרימע לייט: זיי באַמיען זיך ניט „דער שיקזאַהל פון איהרע נויט ליידנדה ברידער צו פר בעסרן".

דעריבער האָבן די „יהודים פון „פעליקס ליבערטאַטע" — ווערט ווייטער ערקלערט אין אויפרוף — געשטעלט זיך אָן אויפגאַבע צו אַרבעטן פאַרן „גליק פר דיא גאַנצה בורגערליכה צוזאַמין לעבונג, דש גנום צו טוהן בקומן פון איהר גרעכטן אן טייל אין דיא גלייכ־הייט אונ' פרייאהייט, זויא וויא אין פראַנקרייך זויא גליקליך שטאַט־פינד, וואו דורך זיא אללי אויף איין אורדענטליכה [געוויינטלעכן] וייז [אופן] איהר בשטאַנט אונ' ברויט . . . ווערדן קענן פרבעסרן אונ' פרזיכרט זיין".

דעם אויפרוף האָבן אונטערגעשריבן די קאָמיסאַרן פון „פע־

ליקס ליבערטאַטע": הירץ ברומעט, יאַקאב סאספאַרטאס, משה שוחט און הירץ לעמאַן.

דעם אויפרוף האָט מען טאַקע אין די שולן ניט פאַרגעלייענט. דער קלוב האָט געהאַלטן אַזאַ האַנדלונג פאַר אַנטי־מלוכיש, און דער־פאַר האָט ער זיך געווענדעט צום „רעוואָלוציאָנערן קאָמיטעט", וואָס איז געווען די העכסטע פּאָליציי־מאַכט וואָס האָט אָפּגעהיט די זאַך פון דער רעוואָלוציע, און פאַרמסרט פאַר זיי די פרנסים.

אין זייער מסירה האָבן זיי געשריבן אַז די פרנסים פון דער „יידישער נאַציע" באַמיען זיך מיט כל אַלערליי מיטלען צו שטערן דאָס פאַרשפּרייטן פון דער דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט צווישן דעם אָרימען פאָלק. דער קלוב האָט ערקלערט עפנטלעך (אויך אין דעם אויפרוף פון 22טן מאַרט) אַז זייער ציל איז ניט אָפּשוואַכן די רע־ליגיעזע געפילן פון די יידישע מאַסן, נאָר פאַרקערט.

„מיר זיין זוא וואול יהודים וויא איהר—האָבן די קאָמיסאַרן פון קלוב דעקלאַרירט — מיר האָבן עהרביטונג [דרך ארץ] פאַר אונזערע וועטטען [געזעצן]. מיר האַלטן אונזערע מצות".

זיי האַלטן, אַז דוקא פרייהייט וועט ערשט געבן איעדן יידן די פולע רעכט צו זיין רעליגיעז, ווייל ער וועט ניט דאַרפן פאַרלייקענען זיין „גאָטעסדינסט".

דערפאַר האָט דער קלוב גערופן די יידן זיך באַפרייען פון דער השפעה פון די פרנסים, ווייל זיי שטערן די אַנטוויקלונג פון דעם נייעם רעליגיעזן לעבן.

„קעהרט אלזוי בייא צייטן פון אייערע פר אירונג צוריק. פר דש עז צו שפעהט איז . . . פר אייניגט אייך אלזוא מיט אונש כדי דיא הילזאמי גינוסן צו פרקריגן פון דיא רעכטן פון דען מענש . . . צייגט אלזוא אן דש גאַנצה פאָלק פון דיא נידרלענדר דש איהר דיא שאַנדטהאַט פון פרנסים מיספרייזט" [טאַדלט].

כמעט אין דערזעלבער צייט האָבן די פרנסים צוזאַמען מיט די רבנים פון דער „הויכדייטשער אידישער קהילה" אַריינגעשיקט אַן ער־קלערונג צו דעם „קאָמיטעט פון וואַכזאַמקייט". בנוגע זייער שטע־לונג צו דער דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט.

זיי האָבן דערקלערט, אַז עס איז ניט זייער כונה אויסצוטייטשן גוט אָדער שלעכט די דעקלאַראַציע פון מענטשן רעכט, ווייל דאָס קען אַריינברענגען אַ פלאָנטער אין די יידישע באַגריפן פון רעליגיע. זיי ווילן אויך ניט דעבאַטירן מכח דער וויכטיקייט צו געניסן פון די פרוכטן פון פרייהייט, גלייכהייט און גערעכטיקייט. וואָס זיי ווילן,

איז: היות ווי קיין איינע פון די רעליגיעזע גרופּעס אין האָלאַנד איז ניט געצוואונגען געוואָרן פּאַרצולייענען אָדער אויפצוהענגען אין זייערע געבעט־הייזער די דאָזיקע דעקלאַראַציע, ווילן זיי, די פּרנסים אויך ניט האַנדלען אַנדערש.

צום סוף שרייבן זיי זייער „דיפּלאָמאַטיש", אַז עס בלייבט צו אורטיילן פאַר דעם „קאָמיטעט פון וואַכזאַמקייט" און צו באַשטימען, אויף וואָס פאַר אַן אופן וועט זיין אַמבעסטן צו באַפרייען זייער קהילה פון פאַרלייענען די דאָזיקע דעקלאַראַציע.

דעם דאָזיקן ענטפער האָבן די פּרנסים אָפּגעדרוקט ווי אַ פלוג בלאַט. אויף דעם האָט „פעליקס ליבערטאַטע" געענטפערט מיט אַ שאַרפן אויפרוף (30 מאַרט 1795) אין וועלכן מען טאַדלט די פּרנסים, אַז זיי ווילן ניט, אַז די אָרימע מאַסן זאָלן וויסן וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט.

חוץ דער אויפקלערונגס־אַרבעט האָט דער קלוב געהאַט נאָך אַ וויכטיקע פראַגע צו דערליידיקן: דאָס איז די פראַגע פון נעמען יידן אין מיליטער־דינסט.

די פאַרטרעטער פון „פעליקס ליבערטאַטע" האָבן זיך באַמיט, אַז מען זאָל קודם־כל צולאָזן אין די נאַציאָנאַלע גוואַרדיע יענע יידן, „וואָס וועלן אַרויסווייזן די נויטיקע פעאיקייטן". מיט דער דאָזיקער בקשה זענען זיי געקומען אויף אַ זיצונג פון דער מיליטערישער קאָמיסיע (29 יאַנואַר, 1795).

די דאָזיקע פראַגע איז זייער לאַנג דעבאַטירט געוואָרן.

מען האָט זיך וועגן דעם ענין געווענדט צו די רבנים פון די ספרדים און פון די אשכנזים און יענע האָבן געענטפערט, אַז שבת טאָר מען ניט טראָגן קיין געווער און ממילא אויך ניט שיסן.

אויף דעם סמך האָט די מיליטער־קאָמיסיע געפסקנט, אַז עס בלייבט „ביים אַלטן".

פאַר די מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאַטע" איז דער דאָזיקער באַשלוס געווען „ממש אַ דונער", ווי עס דריקט זיך אויס איינער פון די הויפּט־טוער פון קלוב.

דעם 22טן מאַרט האָט הירץ ברומעט אַרויסגעגעבן אַן עפנטלעכן בריוו אין וועלכן ער באַווייזט מיט פסוקים פון דער תורה אַז אַ ייד, וואָס איז אויף דער מלחמה איז פריי פון אָפּהיטן שבת.

דער דאָזיקער בריוו האָט שטאַרק אויפגעקאָכט די רבנים. זיי זענען אַרויס מיט אַן אויפרוף אין וועלכן זיי האָבן באַשולדיקט די

מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאטע", אז זייער ציל איז צו פארניכטן די יידישע רעליגיע.

דערויף האט ברומעט געענטפערט מיט א צווייטן בריוו, אין וועלכן ער שרייבט, אז יידן דארפן פארטיידיקן דאס לאנד, ממילא מעגן זיי זיך באוואפענען. ער דערמאנט, אז אין 1782 בעת דער מלחמה מיט ענגלאנד האבן די רבנים אין האלאנד דערלויבט די יידן דינען אין פלאט. ער ווייזט אן אויף די מאקאביייער, ציטירט די רעדע פון פראגער רב יחזקאל לאנדוי ביים איינשווערן די יידן־סאלדאטן און אנדערע מקורים.

ברומעט אפעלירט צו די רבנים און צו די פרנסים, אז זיי זאלן איינשטימען צו אן עפנטלעכער דערקלערונג, אז בירגער־פליכטן זענען ניט קיין שטער פון שטאנדפונקט פון רעליגיע און אז „מיר זענען יידן און וועלן בלייבן יידן", אפילו ווען מיר וועלן דינען אין מיליטער.

די דאזיקע דעבאטע האט צו קיין ממשותדיקע רעזולטאטן ניט געבראכט. עס איז געבליבן ווייטער ביים אלטן, נאר דא און דארטן האט מען יחידים, וואס האבן זיך געמאלדן פרייוויליק, אריינגענומען אין דער נאציאנאלער גווארדיע. (צווישן זיי איז געווען איינער פון „פעליקס ליבערטאטע" מיט א הויכן מיליטערישן ראנג).

די דריטע וויכטיקע פראגע איז געווען: שטימרעכט. אין אמסטערדאם, למשל, האט מען זיך שטארק אנטקעגנגעשטעלט דער פאדערונג צו געבן יידן שטימרעכט. אין אנדערע שטעט ווי כראנינגען (Groningen), הארלעם, ראטערדאם — איז די זאך אדורך גלאטיק.

אין די צאלרייכע פאליטישע קלובן אין אמסטערדאם איז אפטמאל באהאנדלט געווארן די פראגע פון יידישע בירגער רעכט. די שטימונג איז אין אלגעמיין ניט געווען קיין גינסטיקע פאר די יידן. די פובליציסטן פון „פעליקס ליבערטאטע" האבן געמוזט ענטפערן אויף א מבול פון פאלעמישע בראשורן, אין וועלכע מען האט ארגומענטירט קעגן דער עמאנציפאציע פון יידן.

אסער האט אנגעהויבן צו ווירקן אין די בירגערלעכע קלובן פון האלאנד און געוואלט זיי איבערצייגן, אז די אנטי־סעמיטישע שטעלונג פון דער אמסטערדאמער מוניציפאלער פארוואלטונג איז אן אויסנאם און איז בשום אופן ניט די שטימע פון האלענדישן פאלק.

אין דערזעלבער צייט האבן אסער און ברומעט זיך געמאלדן אין האג ביי דער נאציאנאלער פארזאמלונג און געבעטן, אז מען זאל

זיי צולאָזן מיט אַ פּעטיציע אין נאָמען פון דעם קלוב „פּעליקס ליי־בערטאַטע".

אונטער אַ יורידישן תירוץ, אַז דער קלוב איז אַ ריין יידישער, ממילא באַזירט אויף אַ ריין קאָנפעסיאָנעלן באָדן, וואָס איז אין אַ סתירה מיט די פּרינציפּן פון פרייהייט, האָט מען זיי ניט געוואָלט צולאָזן.

אין זייער אַ פּאַטעטישער רעדע האָט אַססער פּאַרטיידיקט זיין קלוב קעגן די דאָזיקע באַשולדיקונגען, אָנווייזנדיק, אַז אַ דריטל פון דער מיטגלידערשאַפט איז בכלל ניט קיין יידישע, וואָס איז געווען אמת.

דעריבער קען מען דעם קלוב, וואָס איז אין אַ סתירה מיט דער טענדענץ, אַז „רעליגיעס אָדער סעקטעס זאָלן גרינדן סעפּאַראַטע אָר־גאַניזאַציעס", ניט צורעכענען צו די קלובן וואָס ברעכן די „אמתע פּרינציפּן פון גלייכהייט".

די דאָזיקע דערקלערונג האָט ניט געהאַט קיין ווירקונג. דער קלוב האָט פאַרלאָרן דאָס רעכט צו דערשיינען עפנטלעך פאַרן פּאַר־לאַמענט און פאָדערן די בירגער רעכט, וואָס די פּרינציפּן דעקלאַראַ־ציע האָט שוין לאַנג פּראָקלאַמירט.

אין סך־הכל קען מען זאָגן, אַז אין דעם ערשטן יאָר פון זיין טעטיקייט האָט דער קלוב „פּעליקס ליבערטאַטע" קיין גרויסע רע־זולטאַטן ניט דערגרייכט.

זיינע טוער האָבן געקענט פאַרצייכענען רק מפּלות: אין מילי־טער־דינסט האָט מען דערוויי̇ל ניט גענומען, וואַל־רעכט האָט מען ניט געקראָגן און ניט קוקנדיק אויף די „פּרינציפּן פון רעכט פון מענש" זענען יידן געווען נאָך אַלץ פרעמדע און ניט קיין בירגער.

אין דער פּרעסע האָט מען קעגן די יידן אַרויסגעשטעלט פאַרשיי־דענע באַשולדיקונגען; די וואַכזאַמע מיטגלידער פון „פּעליקס ליבער־טאַטע" האָבן תיכף אויף זיי רעאַגירט.

די רעפּובליקאַנער האָבן באַשולדיקט די יידן אין . . . מאָנאַר־כיזם, ווייל משיח, אין וועלכן די יידן גלויבן איז דאָך אַ . . . מלך.

מיט אַ גאַנצן אַרסענאַל פון לומדישע חקירות האָט דער „אָו־טשאָני יעווּרעי" פון דעם קלוב דוד פרידריכספעלד געענטפערט אויף דעם דאָזיקן קאָנטער־רעוואָלוציאָנערן בלבול. ער האָט געשריבן, אַז דער „מלך המשיח, ווי מיר ערוואַרטן אים קען קיין בייז ניט טאָן און קיין מדינה שבעולם, וואָרום אונזערע נביאים זאָגן אַללע גאָר,

דאָס עס ווערט איין מלך זיין כולו יושר, כולו צדק. אַלזאָ קען ער אין ערגעץ ניט זיין שעדלעך".

כדי צו באַשטעטיקן דעם אַנטי־משיחיזם איז דער קלוב אַרויס מיט אַ דערקלערונג, אַז די באַטאַווישע רעפּובליק איז דאָס פאָטער־לאַנד פון די יידן און ממילא דאַרפן די יידן ניט האָבן קיין משיח, וועלכער זאָל זיי אויסלייזן.

די דאָזיקע דערקלערונג האָט נאָך מער פאַרטיפט דעם תהום צווישן די פרומע יידן פון אַמסטערדאַם און די מיטגלידער פון „פּע־ליקס ליבערטאַטע".

די לעצטע זענען אָבער געווען פאַרנומען מיט אַ סך אַ וויכטי־קערן ענין, ווי משיחיזם. דעם 1טן מאַרט, 1796, איז באַשטימט גע־וואָרן צונויפצורופן קיין האַג די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג. אויף דער פאָדערונג פון די רעפּרעזענטאַנטן האָט מען די יידן צוגעלאָזט צו שטימען און צו וויילן. דער אינטערעס אָבער פאַר די וואַלן איז צווישן די יידישע מאַסן געווען זייער אַ קליינער. קודם־כל האָט זיי געפעלט די עלעמענטאַרע פּאָליטישע קולטור; דאַן איז אין אַמ־סטערדאַם אָנגעגאַנגען אַן אַגיטאַציע מצד דער אָרטאָדאָקסיע, אַז מען זאָל זיך אָפּהאַלטן פון גיין צו די וואַלן.

חוץ דעם איז דער וואַל־סיסטעם געווען אַ קאָמפּליצירטער און וויט ניט קיין דעמאָקראַטישער. דאָס לאַנד איז געווען פאַרטיילט אין דיסטריקטן, צו 15.000 נפשות אויף אַ דיסטריקט. יעדער דיס־טריקט האָט געוויילט אַ „פאַרזאַמלונג פון עלעקטאָרן", וואָס איז באַ־שטאַנען פון 500 דעלעגאַטן. די דאָזיקע דעלעגאַטן האָבן געקליבן אַ וויילער. אַזוי אַרום זענען פון איין דיסטריקט געוויילט געוואָרן 30 וויילער און די האָבן פון זיך אויסגעקליבן אַ דעפּוטאַט אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג.

אינגאַנצן האָט די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג געציילט 126 דע־פּוטאַטן.

די אַמסטערדאַמער יידן, 20.335 אין צאָל, זענען געווען באַרעכ־טיקט צו 40 וויילער און געהאַט די מעגלעכקייט דורכצופירן איין דע־פּוטאַט. אָבער די אַבסטינענץ איז געווען אַזוי גרויס, אַז נאָר 6.000 יידן האָבן זיך באַטייליקט אין די וואַלן. די יידן האָבן אַזוי אַרום געהאַט 12 וויילער, אָבער קיין דעפּוטאַט האָבן זיי ניט געקענט אויס־קלייבן.

דעם 1טן מאַרט, 1796, האָט זיך אין האַג פייערלעך געעפנט די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג פון דער באַטאַווישער רעפּובליק.

דעמזעלבן טאָג איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס, אַז דאָס רעכט צו פּעטיציאָנירן פאַרן פּאַרלאַמענט האָבן ניט קיין קלובן אָדער חברות, נאָר אויסשליסלעך יחידים.

פאַרן „פּעליקס ליבערטאַטע" איז דער דאַזיקער באַשלוס געווען פון גרויס וויכטיקייט. עס האָט געמיינט, אַז די טויערן פון דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג זענען פאַר אים אָפיציעל פאַרמאַכט. ניט־אָפיציעל האָט דער קלוב געקענט אַהין אריינדרינגען דורך פּעטיציעס צוגעשטעלט פון יחידים, מיטגלידער פון קלוב.

דעם 29טן מארט, 1796, האָבן זעקס מיטגלידער פון קלוב אריינגעטראָגן אַ פּעטיציע אין זייער אייגענע נעמען אין וועלכער זיי האָבן זיך באַקלאָגט, אַז יידן האָבן פאַקטיש נאָך קיין פרייהייט ניט, הגם אין פּרינציפּ האָט מען זיי דאָס טיילווייז געגעבן. דערפאַר אַפּעלירן זיי צו דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג, אַז אַלע פאָראָורטיילן לגבי יידן זאָלן אָפּגעשאַפט ווערן, ווייל זיי שטערן צו געניסן פון דער פרייהייט. אין הסכם מיט דער דאַזיקער בקשה האָט דער פּרעזידענט פון פּאַרלאַמענט באַשטימט אַ קאָמיסיע פון זיבן מיטגלידער, וואָס זאָל אויסאַרבעטן די רעקאָמענדאַציעס און באַשלוסן בנוגע די רעכט פון די יידן.

אין פּאַרלאַמענט האָט זיך אַנטוויקלט אַ לײדנשאַפטלעכע דע־באַטע מכח דער פראַגע אויב מען דאַרף בכלל האָבן אַזאַ קאָמיסיע און אויך בנוגע דעם, צו האָט מען גענדאַרפט צולאָזן די „יחידישע" קאָמיסיע פון זעקס יידישע „בירגער". מען האָט אין דער דעבאַטע אָנגעוויזן, אַז היות ווי די רבנים און די פּרנסים זענען קעגן דעם קלוב, וואָס די דעלעגאַציע האָט פאַקטיש רעפּרעזענטירט, ממילא פאַרטרעטן זיי קיינעם ניט, נאָר זיך אַליין.

אין פּאַרלאַמענט האָט זיך דערווייל אַנטוויקלט אַן אַלגעמיינע דעבאַטע אַרום דער יידנפראַגע. לויטן טאָן און נוסח איז די דעבאַטע געווען ממש אַ ווידערקול פון דער גרויסער דעבאַטע אין דעם פראַנ־צויזישן קאָנווענט פון 1789.

די אַרגומענטן און ראיות האָבן געשטאַמט פון דעמזעלבן אַר־סענאַל פון פּאָלעמישע כלי־זיין פון וועלכן עס האָבן געשעפּט זייער פּראָ־און קאָנטראַ־מיינונגען די דעפּוטאַטן פון דעם פאַריזער רעוואָ־לוציאָנערן פּאַרלאַמענט.

איין דעפּוטאַט הויבט אויף די פראַגע: וואָס זענען יידן? אַ פאָלק אָדער אַ רעליגיעזע גרופּע? איז פּאַלעסטינע זייער לאַנד אָדער האָבן זיי בכלל ניט קיין לאַנד?

א צווייטער וויל וויסן, ווי אזוי קען מען צונויפבינדן די רעלי־גיע פון די יידן מיט רעפובליקאניזם, א. א. וו. די אלע פראגעס האט באדארפט די קאמיסיע פארענטפערן.

דעם 1טן אויגוסט האט די פארלאמענטארע קאמיסיע, וואס איז באשטימט געווארן פאר דער פראגע פון דער עמאנציפאציע פון יידן, ארייגעטראגן איר באריכט. דער דאזיקער באריכט איז אוועק־געשטעלט געווארן דעם 22טן אויגוסט פארן פארום פון פארלאמענט, פאר א דיסקוסיע.

אינצווישן האט דער „פעליקס ליבערטאטע" געפירט אן אקציע כדי אויפצוקלערן די געזעלשאפטלעכע מיינונג לטובת די יידן. דאס מאל זענען די ארטאדאקסן געווען טאקטפול גענוג ניט צו פירן קיין עפנטלעכע קעגנאקציע, הגם אייניקע פון זיי האבן געטאן אלץ וואס איז געווען אין זייערע מעגלעכקייטן, אז די „גזירה" פון דער מעגלע־כער פרייהייט זאל בטל ווערן.

דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע" האט ארויסגעגעבן צוויי בי־כער, באשטעלט מיט א כיון ביי ניט־יידן, אין וועלכע עס ווערט בא־וויזן, אז יידן האבן דאס רעכט צו געניסן צוגלייך מיט די קריסטן די בירגערלעכע פרייהייטן פון לאנד.

אין דעם טומל פון פראפאגאנדיסטישער טעטיקייט פאר און קעגן די יידן האט דער אמסטערדאמער שטאטראט באשלאסן צו דע־מאנסטרירן זיין קעגנערשאפט צו די יידישע רעכט און האט דורכ־געפירט א רעזאלוציע, אז די יידן האבן ניט קיין שטימרעכט.

דער „פעליקס ליבערטאטע" האט קעגן דעם פראטעסטירט, הגם דער דאזיקער פראטעסט איז ניט געווען אזוי וויכטיק אין יענעם מא־מענט, בעת עס איז געשטאנען אין קאן די פראגע פון לייזן די יידן־פראגע בכלל.

דעם 22טן אויגוסט, 1796, האבן די דעפוטאטן פון דער נאציא־נאלער פארזאמלונג שוין געהאט אין זייערע הענט אן אויספירלעכן רעפארט פון איבער דרייסיק זייטן וועגן דעם פראיעקט פון יידישער עמאנציפאציע.

דער דאזיקער פראיעקט האט ארויסגערופן א דעבאטע, וואס האט געדויערט 8 טעג (פון 22טן ביזן 30טן אויגוסט).

אין דער דיסקוסיע האבן זיך געלאזט הערן פארשיידענע פאר־שלאגן. איין דעפוטאט האט געפאדערט פאסיווע רעכט פאר די יידן און אקטיווע — פאר זייערע קינדער, בתנאי, אז זיי וועלן ענדיקן א האלענדישע פאלקס־שולע.

אַן אַנדערער דעפּוטאַט האָט אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז לויטן דעקרעט פון 5טן אויגוסט איז דער שטאַט אָפּגעטיילט פון דער קירכע, זענען שוין ממילא ניטאָ מער קיין קריסטן. איז ווי קומט עס, אַז עס זאָלן נאָך זיין יידן?

ווי גרויס עס איז געווען דער אינטערעס פאַר דער יידנפראַגע, קען מען אורטיילן פון דעם, וואָס פון די 126 דעפּוטאַטן האָבן זיך 31 באַטייליקט אין דער דעבאַטע.

פרייטיק דעם 2טן סעפּטעמבער, 1796, איז אריינגעטראָגן געוואָרן די רעזאָלוציע, וואָס זאָגט:

„קיין ייד זאָל ניט ווערן אויסגעשלאָסן פון איינציקע רעכט אָדער פּריווילעגיעס, וועלכע זענען פאַרבונדן מיט דעם באַטאַווישן בירגער רעכט און וואָס ער וועט וועלן געניסן, בתנאי, אַז ער קומט נאָך די אַלע פאָדערונגען, וואָס די אַלגעמיינע קאָנסטיטוציע פאָדערט פון יעדן אַקטיוון בירגער פון נעדערלאַנד".

דעם 8טן סעפּטעמבער איז די דאָזיקע רעזאָלוציע אריינגעטראָגן געוואָרן אין פּאַרלאַמענט.

די יידן זענען פולשטענדיק עמאַנציפּירט געוואָרן.

די „פּאַטריאָטן"-יידן האָבן געיובלט. די יידנפריינטלעכע האָלענדישע פּרעסע האָט באַגריסט די דאָזיקע רעזאָלוציע מיט גרויס צופרידנהייט. אין אַ לאַנגער פּאָעמע לכבוד דער דאָזיקער געשעעניש האָבן צוויי קריסטלעכע פרויען געשריבן אַזוי:

Ja, broeders! ook aan uw verstand.
Betrouwen wij het vaterland;
't Vooroordeel moog zich daavaan stooten
De Jood is ookeen Patriot
En in de dienaars van een God
Zien we allen ook geloofsgenooten.

[יאָ, ברידער! אויך צו אייער שכל געטרויען מיר דאָס פאָטערלאַנד. דער פאָראורטייל זאָל דערפון קראַפּירן. דער ייד איז אויך אַ פּאַטריאָט און ווייל מיר זענען דינער פון איין גאָט זענען מיר אַלע אויך אמונה-גענאָסן].

סעפּטעמבער 1791 זענען שוין די צוויי וויכטיקע פאַרטרעטער פון „פעליקס ליבערטאַטע": ברומעט און לעמאַן געזעסן אין דעם נאַציאָנאַלן פּאַרלאַמענט, ווי פאָלקס-דעפּוטאַטן.

דער קלוב האָט געהאַלטן, אַז ער האָט זיין מיסיע דערפילט און האָט זיך תיכף אויפגעלייזט.

די יידישע מיטגלידער פון דעם קלוב זענען אָבער אין דערזעל־בער צייט געווען מיטגלידער פון אַן אייגענער קהילה.

די דאָזיקע קהילה איז געגרינדעט געוואָרן, ווי אַ פּועל־יוצא פון דער רעפאָרמיסטישער באַוועגונג, וואָס איז אָנגעגאַנגען צו יענער צייט אין דייטשלאַנד און פראַנקרייך און האָט אויך משפיע געווען די שפּיצן פון דער יידישער בורזשואַזיע אין האָלאַנד.

פאַר די דאָזיקע יידן איז שוין געווען צו ענג אין די ווענט פון דער אָרטאָדאָקסישער קהילה. אמת, די רעפאָרמיסטישע טענדענצן פון די יידן־„פּאַטריאָטן" זענען געווען זייער מעסיקע, אָבער נאָך אַלץ ראַדיקאַל פאַר די אָנפירער פון דער אַלטער קהילה*). זייענדיק אין אַ מינדערהייט האָבן די אָנהייגנער פון אַ רעפאָרמירטן טעמפּל זיך קאָנסטיטואירט אין אַ באַזונדערער קהילה א. נ. „עדת ישרון", וועלכע האָט סך־הכל געציילט 108 משפּחות אָדער אַן ערך 700 נפשות.

אין אָנהויב האָט די נייע קהילה געהאַט איר מנין אין אַ פּריוואַ־טער הויז, וואו מען האָט געפּראַוועט דעם חנוכת־הבית דעם 23טן יוני 1797. ערשט אין 1799 האָט די נייע קהילה אויסגעבויט אַ באַשיידענע געביידע, וואו עס איז געווען די שול און די צימערן פון דער פאַרוואַלטונג.

אין דעמזעלבן יאָר זענען דערשינען די „תקנות והנהגות קהל עדת ישרון", אַ ביכל פון 58 זייטן, וואָס איז געוואָרן דער שולחן־ערוך פון דער נייער קהילה. פאַר אַ רב האָבן זיי איינגעלאַדן אַ שוועדישן גר יצחק בן אברהם גר גרענבוים (Izak Graanboom), אַ מחבר פון אַ דרוש ספר „זרע יצחק" (אַמסטערדאַם 1789) און פון אַנדערע קלענערע חיבורים.

פאַרן פּאַרזיצער פון דער קהילה איז אויסגעקליבן געוואָרן ד"ר האַרטאָג לעמאַן.

דער פאַקט גופא, וואָס די רעפאָרמער האָבן זיך אָפּגעריסן פון דער אַלטער קהילה און געגרינדעט אַ באַזונדערע קהילה, האָט צו יענער צייט אַרויסגערופן גרויס אומצופרידנקייט, ניט נאָר צווישן

---

*) חוץ דעם האָט אויף דאָס אָפּשפּאַלטן זיך פון די „נעאָלאָגען" גע־ווירקט דער פאַקט, וואָס דער רב פון דער „הויכדייטשער" קהילה און דער חכם פון די ספרדים האָבן פאָרגעשלאָגן, אַז מען זאָל די יידן־מיטגלידער פון „פעליקס ליבערטאַטע" בכלל אויסשליסן פון די קהילות.

פאָרטרעט פון דעם אַמסטערדאַמער גר־רב יצחק גרינבאָם

די אשכנזים, נאָר אויך די ספרדים, וואָס האָבן זיך בכלל געהאַלטן אין רעזערוו בעת דער רעוואָלוציע, האָבן געהאַלטן די דאָזיקע שפּאַל־טונג ממש פאַר אַ פּאַראַט.

זיי האָבן געקוקט אויף דעם קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" און אויף דעם „עדת ישרון", ווי אויף אינסטיטוציעס, וואָס ווילן „פאַר־שמעלצן יידן מיט קריסטן".

דער האַגער רב איז אפילו אַרויס מיט אַ טראַקטאַט, אין וועלכן ער האָט שאַרף קריטיקירט די רעפאָרמען פון דעם גר־רב גרינבוים. און געהאַלטן, אַז עס איז גרויס אַפּיקורסות צו נעמען אַ גר פאַר אַ רב.

ווען דער רב פון „עדת ישרון" איז געשטאָרבן (דעם 10טן מאַרט, 1807) האָט מען אַ געוויסע צייט געצאָלט דער אַלמנה אַ געהאַלט. קיין נייעם רב האָט מען דערווייל ניט אָנגעשטעלט, ווייל אין האָלאַנד זענען אינצווישן פאָרגעקומען גרויסע פּאָליטישע ענדע־רונגען, וואָס האָבן דאָס לאַנד נאָך שטאַרקער צוגעבונדן צום פראַנ־צויזישן רייטוואָגן. די באַטאַווישע רעפּובליק איז ליקווידירט גע־וואָרן און אַ קעניגרייך איז פּראָקלאַמירט געוואָרן מיט לודוויק נאַ־פּאָלעאָן, אַלס קעניג (אָנפאַנג 1806). דער רעזולטאַט פון דער נייער קעניגלעכער יידן־פּאָליטיק איז געווען די דורכגעפירטע פאַראיי־ניקונג פון „עדת ישרון" מיט דער אשכנזישער קהילה (די ספרדישע קהילה איז געבליבן זעלבשטענדיק).

אַ יידישער מיטצייטלער פון אַמסטערדאַם שרייבט אין זיינע מעמואַרן, אַז בעת מען איז זיך צונויפגעקומען צו פאַרהאַנדלען די פראַגע פון פאַראייניקן אַלע קהילות האָבן די פאַרטרעטער פון דער נייער קהילה געפאָדערט, אַז אַלץ זאָל געפירט ווערן אויף האָלענדיש. די אָרטאָדאָקסן האָבן אויף דעם ניט געוואָלט צושטימען. עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַ קאָמפּראָמיס־רעזאָלוציע, אַז אין דער סינאַ־גאָגע פון דער נייער קהילה זאָל אַלץ זיין אויף האָלענדיש, דאַקעגן אין די שולן פון דער אַמאָליקער אַלטער קהילה אויף „אונזר לשון יהודית", ווי עס שטייט אין אָריגינאַל („לעטערבאָדע" 88, VI, כראָניק פון בענדיט בן אייזיק פון דער תקופה 1795-1812; כתב־יד אין ראָזענטאַליאַנא, אַמסטערדאַם).

די דאָזיקע פאַראייניקונג איז געווען אין סך־הכל אַ זיג פאַר די מעסיקע רעפאָרמער, וואָס זענען ווייטער ניט געגאַנגען ווי אויסער־לעכע האָלענדיזאַציע פון דער ליטורגיע, און האָט דעריבער ניט באַ־

דאַרפט אַרויסרופן יענע העפטיקע אטאַקעס, ווי מיר לייענען שפּעטער אין דעם „דיסקוהרש" פון דער אַלטער קהילה.

דאָס זענען די היסטאָרישע סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אַז די נייע קהילה זאָל צוטרעטן אַרויסצוגעבן אַ פּעריאָדישע שריפט א. נ. דיסקוהרש און אַז די אַלטע זאָל זיין געצוואונגען זיך צו פאַרטיידיקן און ממילא אויך אַרויסגעבן אַן ענלעכע שריפט. דאָס וואָס זיי האָבן די דאָזיקע שריפטן געדרוקט אויף יידיש איז ענג פאַרבונדן מיט דער גאַנצער קולטור־היסטאָרישער אַטמאָספערע פון אַמסטערדאַם, מיט דער נאָך אַלץ טיף איינגעוואָרצלטער יידיש שפּראַכלעכער ספערע אין האָלאַנד, וואָס איז געקומען ווי אַ רעזולטאַט פון דייטש־יידישע און פּויליש־ליטוויש־יידישע אימיגראַציעס פון 17 י. ה.

דער אייגנאַרטיקער פּראָצעס פון שטאַטלעכער אַסימילאַציע פון די יידישע ישובים אין האָלאַנד האָט ניט סותר געווען דאָס אָנהאַלטן פון דער שפּראַכלעך־קולטורעלער אייגנאַרטיקייט פון די דאָרטיקע יידן. די אויבערפלעכלעכע האָלענדיזאַציע פון דער יידישער שפּראַך האָט נאָך אַלץ ניט געקענט צונעמען פון דער שפּראַך גופא איר כאַראַקטער און איר וויכטיקייט, ווי אַן אינסטרומענט מיט וועלכן מען האָט זיך געקענט און באַדאַרפט באַנוצן אין קאַמף פאַר אָדער קעגן עמאַנציפּאַציע. אמת, די פירנדע גרופּעס פוןביידע צדדים האָבן קיין פּאָזיטיווע באַציאונג צו דער יידישער שפּראַך ניט געהאַט, אָבער די גאַנצע עפּאָכע האָט דעם דאָזיקן קולטור־באַוואוסטזיין ניט פאַרמאָגט, ווייל די השכלה־טענדענצן האָבן געשטערט דער אַנטוויקלונג פון אַזאַ באַציאונג.

די פּעריאָדישקייט פון די דיסקורסן

פּעסטצושטעלן, ווי אָפט עס זענען דערשינען די "דיסקוהרשן", איז זייער אַ האַרבער ענין. די העפטן האָבן ניט קיין דאַטעס, אפילו דאָס יאָר פון דער פּובליקאַציע איז דערמאָנט נאָר איין איינציק מאָל. (נומער פערצן טראָגט די יאָר־דאַטע: תקנח — 1798).

אפילו אין טעקסט גופא ווערן היסטאָרישע געשעענישן דערציילט ניט דאַטירטערהייט. די פאַקטן גופא וועלכע ווערן דערציילט וועלן אָבער אונדז באַהילפיק זיין ביים אויסשיילן געוויסע קאָנקרעטע קאַלענדאַר־דאַטן.

אין די שמועסן רופט מען אָן די פאַמפלעטן: וואָכנבלאַט. אַזוי, למשל, רעדט זיך אין נומער 8 וועגן „וואכענטליכה ביכלכים", אין

נומער 14 ווערט דאָס בלאַט פון דער אַלטער קהילה אויך אָנגערופן „וואוככן בלאַט". (אַזוי טאַקע אויסגעלייגט!) דאָס זעלבע געפינען מיר אין נומער 23. דאָרטן ווערט באַנוצט דער טערמין „מיינע וואַכבענ־שריפט".

אויך אין די דיאַלאָגן באַרופט מען זיך אויף די נומערן פון די פריערדיקע אויסגאַבן, וואָס זענען דערשינענע „די וואוך". אַזוי, למשל, לייענען מיר אין נומער 18 פון דעם דיסקורס פון דער א. ק., אַז די „אַלטי קהילה שרייבר העבן זיך די וואוך זויא קאהן [קיין] תשובה (ניט) פאהרגשטעלט". אין נומער 21 פרעגט זיך איינער: „האָסטו עז [דאָס] ביכלכי נומר 21 די וואָך געלייענט" (ד. ה. נו־מער פון דער סעריע פון דער א. ק.).

אין זין פון אָריענטאַציע איז זייער וויכטיק דער אַנאָנס אָפּגע־דרוקט אין נומער 13 פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק.

איידער דער דאָזיקער נומער איז דערשינען האָבן זיך שוין באַ־וויזן די ערשטע פינף העפטן פון דער אויסגאַבע פון דער א. ק., ווי אַ מין קאָנטער־אַטאַקע אויף די פּאָלעמישע אַרויסטרעטונגען פון דער נ. ק. די דאָזיקע העפטן האָבן אויך געהייסן „דיסקוהרש" אָבער מיט אַ צושריפט „פון דיא אַלטע קהילה", געווען געדרוקט אויף דעמזעלבן אופן, מיט דעמזעלבן שריפט און אויך אין דעמזעלבן פאָרמאַט. שפּע־טער האָט די א. ק. באַשלאָסן אַרויסגעבן דעם דיסקורס רעגלמעסיק. כדי אָפּצוציען דעם עולם פון לייענען די שריפט פון דער נ. ק. האָט זי קודם־כל געמאַכט אַ שטיקל פאַלסיפיקאַט. גראָד איז דערשינען דער צוועלפטער נומער פון דיסקורס פון דער נ. ק. די א. ק. האָט דערי־בער אָנגעהויבן נומערירן איר ערשטן פעריאָדישן נומער פון נומער דרייצן, כדי עס זאָל מאַכן אַן איינדרוק אַז די דאָזיקע אויסגאַבע איז אַריבער צו איר און זי זעצט פאָרט נאָר די נומעראַציע.

דערביי האָט זי פאַרעפנטלעכט אין דעם דאָזיקן פאַלסיפיצירטן דרייצנטן נומער אַזאַ „אַדווערטיסעמענט" [אַנאָנס].

„פון דעהר דער די שלעכטיקייט פון די רעגענטי [פּרנסים] פון דיא נייאי קהילה אין אַמסטערדאַם בקענט מאַכין טוהט דוריך זיין אורדינערי וואוכנטיכה ביכלכים וועלכי אויז גיגעבין ווערין אצל המדפּיסים אלמנה ויתמי פּרופּס דש די שענד ביכלכים דיא אויז גיגעבין ווערדין אצל ר' יוחנן לוי רופא בנימין ניכט פון דעם זעל־ביגר אַטער [אויטאָר] גיקונסיפיהרט [צונויפגעשטעלט] זיינין גליך אללי בראווי מענשין זעהן אונד לעהזין קענין".

[אונטערגעשריבן] גלייך גילטיגר פריינט דעם בראווי מענשין.

דארויף האָט געענטפערט די „רעדאַקציע" פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק. מיטן פאָלגענדן אַנאָנס (געדרוקט אין נומער 13).

אדווערטיססעמענט.

„פון דעם דער דיא שלעכטיקייט פון דיא רעגענטן [פּרנסים] פון דיא אַלטי קהילה פון אַמשטרדם אן דען עולם בקאַנד געמאַכט דורך זיין וואָכענטליכה ביכלכים צעוועלכי אויז געבן ווירדן אצל המדפּיסים כהר"ר יוחנן לוי רופא ובנו בנימן דז עש שאנד בלעסיע [בלעטל] וועלכיש היינט אויז געגעבן איז ווארדן אונד אן דען עולם אן פּרעזענטיהרט ווירט פר עש [דאָס] צו פערפאָלגט [המשך] פאַלש איזט אונד ניט דורך דעם אורדינאירר שרייבר קונסעפּיאירט [צונויפ־געשטעלט] אונ' דער ערשטער אטער [אויטאָר] פון דיא עכטה קונטנר־איהרן ווירט וואכענטליך זיינה אויז צוגעבן בבית המדפיסים הנ"ל אונ ניט פר יום ד' הבע" ו"

אמשטרדם, י"ט טבת תקנח לפ"ט.

פאַר אונדזער ענין איז קודם־כל וויכטיק די דאַטע פון דער מעל־דונג, די איינציקע דאַטע, אגב, אין דער סעריע. י"ט טבת תקנ"ח איז געווען מאַנטיק דעם 18טן דעצעמבער 1797. אויב דער דיסקורס איז געווען אַ וואָכנבלאַט קומט אויס, אַז דער דיסקורס פון דער נ. ק. האָט אָנגעהויבן דערשיינען אַרום דעם 15טן סעפּטעמבער, 1797.

אין לעצטן נומער (24) פון דעם דיסקורס ווערט דערמאָנט דאָס אַראָפּזעצן פון די אַלטע פּרנסים פון דער א. ק. מצד דער רעגירונג און די נאָמינאַציעס פון נייע. דאָס האָט פּאַסירט דעם 16טן מאַרט 1798.

אַזוי אַרום קענען מיר מער אָדער ווייניקער פעסטשטעלן, אַז די 24 העפטן פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק. זענען דערשינען אין אַ שפּאַנצייט פון אַן ערך 15 סעפּטעמבער 1797 ביז סוף מאַרט 1798.

אין זעקס חדשים צייט זענען דערשינען 24 נומערן. דאָס וואָלט אויסגעמאַכט במעט איין מאָל אַ וואָך.

אָבער געוויסע רמזים אין טעקסט גופא פירן אונדז צו גאָר אַנדערע אויספירונגען.

אין צווייטן נומער, למשל, רעדט זיך וועגן דעם אַז מען גייט ערשט אויסקלייבן אין פּאַרלאַמענט די צוויי יידן, מיטגלידער פון „פּעליקס ליבערטאַטע" ברומעט און ד"ר לעמאַן. אַזוי ווי זיי זענען

אויסגעקליבן געוואָרן דעם ערשטן אויגוסט, 1797, קומט אויס, אַז דער נומער צוויי פון דיסקורס איז דערשינען פאַר אויגוסט.

באַלד אָבער אין נומער דריי ווערט געמאָלדן, אַז עס איז אָנגעקו־מען אַ „צייטונג" [ידיעה] אַז זיי זענען שוין ווירקליך רעפּרעזענ־טאַנטן און זיי זענען „אל לחיים ולשלום נאָך דען האַג פּרצאָגן".

ברומעט האָט „פּאַרצאָגן" קיין האַג איצט סוף אויגוסט, ווייל דעם 27טן אויגוסט איז ער נאָך געווען אין אַמסטערדאַם און גע־האַלטן אַ געזעגנונג־רעדע אין דעם טעמפּל פון „עדת ישרון".

קומט אויס, אַז צווישן נומער 2 און 3 איז די הפסקה געווען מער ווי אַ וואָך.

אַ צווייטן אָנשפּאַר האָבן מיר אין אַ רמז פון נומער 10. דאָרטן ווערט געזאָגט, אַז די נייע קהילה „עדת ישרון" איז שוין אַלט ניין חדשים. אויב מיר זאָלן נעמען די דאָזיקע ציפער ניט פיגוראַטיוו, נאָר קאָנקרעט, וואָלט עס געמיינט, אַז דער דאָזיקער נומער איז דער־שינען אין פעברואַר 1798, ווייל די נ. ק. איז אָפיציעל געגרינדעט געוואָרן אין יוני 1797. לויט דעם חשבון וואָלט אויסגעקומען, אַז אויב דער דיסקורס איז געווען אַ וואָכנבלאַט, דאַן וואָלט זיין אויפ־קום־דאַטע געווען ניט סעפּטעמבער, נאָר אַן ערך נאָוועמבער, 1797, וואָס איז ווייטער אויסגעשלאָסן צוליב די היסטאָריש פעסטגעשטעל־טע פאַקטן דערציילט אין נומער 2 און 3.

איין זאַך איז זיכער: צווישן פעברואַר און סוף מאַרט 1798 זע־נען דערשינען די נומערן 10—24. דאָס מאַכט אויס מער ווי איין העפט אַ וואָך, וואָס איז ניט אויסגעשלאָסן, ווייל די א. ק. האָט אויך אין משך פון אַ וואָך אַרויסגעגעבן צוויי העפטן. דאָס האָט געקענט אַרויסרופן אַ נויטווענדיקייט ביי די שרייבער פון דער נ. ק. אויך אַרויסגעבן צוויי העפטן כדי תיכף ענטפערן אויף די אַטאַקעס פון דעם קעגנער.

אַזוי לייענען מיר, למשל, אין נומער 14, ווי איינער פרעגט זיך:

„זענען קאהן [קיין] נייאי ביכלכים ווידר אין עולם. די וואוך ערשט צווייא: אהנר [איינער] מיט אהן פלשי טיטל אונד אהנר מיט אהן קוטשיע [קאָרעטע] ווידר".

דער ערשטער העפט פון די ביכלעך פון דער א. ק. איז דערשי־נען מיט דער פאַלשער נומעראַציע 13 (פון אונטן איז אָבער געשטאַ־נען נומער 1) ווען די נ. ק. האָט שוין געהאַט אַרויסגעגעבן 12 העפטן. אַז די א. ק. האָט טאַקע אַרויסגעגעבן עפּטער אירע פּאַמפלעטן, ווי איין מאָל אַ וואָך קען מען זען פון דער פאָלגענדער רשימה:

דער נומער 5 (פיקטיווער נומער 17) פון דער א. ק. ווערט דער־מאָנט אין אַ פּאָלעמיק אין די נומערן 13 און 14 פון דער נ. ק.

נומער 7 פון דער א. ק. — ווערט דערמאָנט אין נומער 16 פון דער נ. ק. (זיך אויסגעגליכן אין פּעריאָדישקייט).

אין נום. 10 פון דער א. ק. — ווערן דערמאָנט די נומערן 19 און 20 פון דער נ. ק. אויף די פּאַראַדיסטישע תקנות קעגן דער א. ק., וואָס זענען געדרוקט אין די נומערן 21 און 22 — ענטפערט תיכף די א. ק. אויך מיט פּאַראָדיסטישע תקנות אין נומער 10 פּיק־טיווער נומער 15).

פון דעם איז צו דרינגען, אַז דער דיסקורס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין וועכנטלעך איצט פון דעם מאָמענט, ווען די א. ק. האָט געדרוקט איר דיסקורס. פריער אָבער איז ער דערשינען ניט רעגל־מעסיק.

דער אינהאַלט פון די דיסקורסען

1

איידער די נייע קהילה איז צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אירע פּערי־אָדישע ביכלעך, א. נ. „דיסקוהרש" זענען דערשינען פיר בראָשורן מיט אַ נומערירטער פּאַרטזעצונג א. נ.

פריינדליכה אונטר רעדונג צווישן צוויא גוטה פריינד וועגנש דיא טעגענוואַרטינה [קעגנוואַרטיקע] אומשטאַנדיגהייטן זעהר נוציג אונ׳ נויטוועניג פר איין יעדר צו ווסן.

יעדע פון די בראָשורן האָט געהאַט 2 פּאַגינירטע בלעטלעך. די דאָזיקע בלעטלעך זענען דערשינען אין מאַרט, 1795, ווייל זיי ווערן דערמאָנט אין די נאָטיצן פון דעם אַמסטערדאַמער כראָניקער בענדיט בן אייזיק ביגג.

אין דעם געשפּרעך נעמען אָנטייל צוויי יידן: אורי און הירש. אורי איז אַ „נעאָלאָג", אַן אָנהענגער פון קלוב „פעליקס ליבערטאַ־טע" און בכלל פון דער רעוואָלוציע.

הירש איז אַ פרומער פּראָלעטאַריער, אַ מצה בעקער, וועמנס חיונה איז אָפּהענגיק פון די פּרנסים פון דער אַלטער קהילה. דערפאַר האַלט ער מיט זיי.

אורי באַמיט זיך אים צו דערקלערן די באַדייטונג פון דער רע־וואָלוציע. הירש קען קיין „גלחת ניט לייאַנען" און דעריבער קען ער ניט ווּיסן „וואָס אין עולם אומגיהט".

אורי איז פאַר אים די „צייטונג"; ער קלערט אים אויף, וואָס טוט זיך אַרום. ער דערקלערט הירשן, אַז איצט וועלן יידן קענען פריי שטודירן און אויף די פראַגע, וואו וועלן זיי נעמען געלט, ער־

קלערט אורי, אז אלץ וועט זיין אומזיסט „זוא וויא עש אין פראנק־רייך איין גריכט איזט".

הירש האט אבער שטארק מורא, אז די נייע ארדענונג וועט זיין שעדלעך פאר די יידן, ווייל „מן ח"ו (חס ושלום) קיין גוטר יהודי דא בייא בלייבן קאן".

אורי בארוהיקט אים און בארופט זיך דערביי אויפן טעקסט פון דער דעקלאראציע פון רעכט פון מענטש און בירגער, וואס דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע" האט גראד ארויסגעגעבן אין „יודשטייטש".

בנוגע דעם צוואנגס מיליטער־דינסט פארזיכערט אורי דעם מצה בעקער, אז מען וועט ניט דארפן שבת האלטן די וואך, ווייל מען וועט קענען צושטעלן אן . . . ערל.

אורי לויבט זייער שטארק די „בראווי יהודים" פון „פעליקס ליבערטאטע", וואס זייער אויפגאבע איז אכטונג צו געבן, אז די יידן זאל „קיין גוואלט גשיכט".

הירש שטעלט ארויס אן ארגומענט, אז די נייע געזעלשאפט וויל צונעמען די הכנסה פון דער קהילה און עס איז א געפאר, אז די קהילה וועט ניט האבן מיט וואס צו שטיצן די ארימע לייט.

אורי לייקנט עס אפ און דערקלערט אים, אז איצט קומט די הער־שאפט פון פאלק דורך די אמתע רעפרעזענטאנטן (א רמז אז די פרנסים זענען ניט קיין אמתע רעפרעזענטאנטן).

דערביי ערקלערט ער אים, אז פון איצט אן וועט יעדער מענטש האבן דאס רעכט צו שטימען „פרשוינליך אודר דורך דען יענגה דער זיין פרשוין פארשטעלט און דען ער זעלבשט האט געהאלפן ערוועה־לען".

הירשן שרעקט עס אפ און ער קומט צום שלוס, אז „די רעוואלו־ציע ממש איין גוואלד פר יהודים זיין ווערט".

אין דעם צווייטן נומער פון דער „אונטר רעדונג" ווערט דער דאזיקער שמועס פארטגעזעצט.

אורי ערקלערט אים, וואס מיינט אריסטאקראטן?

דאס זיינען מענשן —זאגט ער — „דיא נור פר זיך זארגן אונ' גערנה אללי בהערשונג אונ' פרטייל פר זיך אליינד וואללן בהאלטן, דיא ניט ליידן קענען דש איין גמיינר מן עבן דש רעכט האבן זאל וויא זיא אויך איין מאהל צו עטוואש קומן קאן".

הירש שטימט איין, אז די רייכע מענטשן באהאנדלען זייער שלעכט די ארימע לייט, אזוי ווי זיי וואלטן ניט געהאט קיין שום געפילן.

אין דער זעלבער צייט אָבער דריקט ער אויס זיין מורא, אַז די פרייהייט וועט אַ סך צושטערן, ווי, למשל, מען וועט אויפהערן צו גלויבן אין גאָט.

אורי קלערט אים אויף, אַז דאָס איז אוממעגלעך, ווייל די רעגי־רונג קען ניט . . . ניט גלויבן אין גאָט און ממילא קענען דאָס אויך ניט די בירגער. ער דערקלערט אים, אַז כאָטש די „נוצרים" זיינען אין דער מערהייט, דאָך וועלן זיי ניט צווינגען די יידן זאָלן גלויבן פונקט אַזוי ווי זיי, ווי דאָס איז געווען אין שפּאַניע און אין אַנדערע לענדער.

„מען קען — זאָגט ער — אַ אידן ניט צווינגען ער זאָל זיין אַ גוטער איד. . . מען קאָן קיין גוטר יהודי צווינגן אויך טריפות צו עסן".

אין דריטן נומער ווערט דעבאַטירט די פראַגע, פאַרוואָס האָבן די פּרנסים ניט דערלויבט פאַרצולייענען אין דער שול די דעקלאַראַ־ציע פון רעכט פון מענטש און בירגער.

הירש איז זיך מודה, אַז ער אַליין האָט אונטערגעשריבן די פּעטיציע פון קהל קעגן דער דאָזיקער דעקלאַראַציע.

אורי האַלט, אַז דער גאַנצער ענין איז אין איצטיקן מאָמענט ניט אַזוי וויכטיק, ווייל די פראַגע פון צולאָזן די יידן צו די וואַלן איז אַ סך אַ וויכטיקערע.

„מיר מוזן אָבר גאָר קיין צייט פרזוימן — זאָגט ער — ווייל אין זעהר קורצה צייט דיא אויף רופונג פון דש פאָלק ווערט געשעהן אום איהרע רעפּרעזענטאַנטן צו פר קיהזן" [אויסוויילן].

אין לעצטן (פערטן) נומער פון דער „אונטר רעדונג" לייענט אורי די רעכט פון מענטשן, וועלכע דער קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" האָט אַרויסגעגעבן אין אַ יידישער איבערזעצונג אין פעברואַר, 1795. דערביי ערקלערט ער הירשן, ווי דאָס איז וויכטיק פאַר די יידן, ווייל מען האָט זיי לאַנג גערודפט און דערפאַר הערשט ביי יידן אַזאַ אָרימ־קייט און עלענד „צווישן אונש מעהר וויא אונטר אנדרה נאַטציעס".

דערביי ווערט דער טיטול פון יידישן טעקסט אַזוי אָנגעגעבן:

„פובליקאַציא וועלכה אונטר פויקן אונ' טרומפּעטן גשאל איז גיפּובליציהרט פון דיא פּראַוויזאַנעלה רעפּרעזענטאַנטן פון דש פאָלק פון האָללאַנד דען 31 יאַנוארי 1795".

משמעות אַז די דאָזיקע פיר בראָשורן האָבן געהאַט אַ פּראַק־טישן ווערט פאַר דער פּראָפּאַגאַנדע־אַרבעט פון דעם קלוב „פעליקס

ליבערטאַטע", ווייל צוויי יאָר שפּעטער איז פון דיזעלבע קרייזן אַרויס דער „דיסקוהרש".

די צייט איז געווען רייף פאַר אַזאַ מין פּובליקאַציע. דאָס איז געווען ערב די וואַלן אין פּאַרלאַמענט, ווען עס זענען צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון האָלאַנד אויסגעקליבן געוואָרן צוויי יידן ווי דעפּוטאַטן.

אין די דיסקורסען, ווי מיר וועלן זען, זענען שוין די טעמעס רייכער ווי אין די פיר „אונטר רעדונגען", ווייל דער קאַמף צווישן דער אָרטאָדאָקסיע און דער אינצווישן געגרידעטער נייער קהילה האָט זיך שטאַרק פאַרשאַרפט.

דער ערשטער „דיסקוהרש" פון דער נ. ק. הויבט זיך אָן מיט אַ דיאַלאָג צווישן צוויי „יהודים": אַנשיל, אַן אָנהענגער פון דער נ. ק. און גומפּיל, אַ קעגנער. דער געשפּרעך קומט פאָר אויף אַ שיף, וואָס גייט פון אוטרעכט קיין אַמסטערדאַם.

אַנשיל ערקלערט מיט פרייד, „אַז איצט זיינען אַלע גלייך: דער קצין פּונקט ווי דער „געמיינער מאַן". גומפּיל שטימט ניט איין, ווייל אָט, זאָגט ער, האָט מען לעצטן שבת, ניט אַרויסגערופן יוסף דעם שוסטער צו דער תורה. דער דאָזיקער אַרגומענט ווערט אָפּגעשלאָגן פון אַנשילן מיט דער אויפקלערונג, אַז הפטרות ווערן פאַרקויפט און דעריבער האָט דער שוסטער ניט געקענט זוכה זיין צו אַן עליה. דער־ביי באַשולדיקט ער גומפּלין, אַז ער איז אַ „שונא פון די נייאי קהילה".

גומפּיל לייקנט עס, אָבער דריקט אויס זיין ספק, אויב די „נייע לייט" האָבן עפּעס בעסערס אויפגעטאָן. אַנשיל פאַרזיכערט אים, אַז אינגיכן וועט אַלץ ביליקער ווערן און דאָס פאָלק וועט עס זיכער דער־פילן.

אין דעם דאָזיקן געשפּרעך מישט זיך אַריין אַ דריטער, אַ „נייט־ראַלער" ייד, יעקב.

ער טענהט, אַז די אַלטע זענען שלעכט, אָבער וועגן די נייע קען ער נאָך גאָרניט זאָגן, ווייל „זיי האָבן נאָך גאָהר קיין תקנות".

יעקב באַשטעטיקט אָבער (ער איז געווען אין פראַנקרייך) אַז דער „געמיינער מאַן" ווערט אויך ביי זיי אויסגעהערט.

אַ יידענע הענדלי׳ מישט זיך אַריין אין געשפּרעך און דערציילט, אַז זי איז געווען ביי אַ תקיף, וועלכער האָט געזאָגט, אַז אויב די „יהודים" וועלן גיין אין די נאַציאָנאַלע פאַרזאַמלונג, וועלן זיי אויך

ווערן שררות, ווייל מיר קענען „אלליש קריגן אלש וויא דער ערל אהך" (אויך).

אנשיל באַמערקט, אַז מען דאַרף לייענען כדי צו וויסן „וואש אין עולם דר מעהר איז". מען האָט „דאגות פרנסה בעו"ה" און מען וויסט גאַרניט, ווייל מען פאַרלאָזט זיך צופיל אויף די פרנסים. „מיר העבן פרלאָהרן — זאָגט ער — אונ' פרנסים העבן געוואונן".

דער „נייטראַלער" יעקב לויבט די דעמאָקראַטישקייט פון דער נ. ק. ביי זיי אין שול זיצן די רייכע צוזאַמען מיט די אָרימע, בעת די אַלטע פרנסים פירן זיך נאָך אַלץ אַריסטאָקראַטיש. זיי באַשטימען פאַרוים ווער דאַרף קריגן חתן־תורה און בראשית.

„קומט אבר איין אביון נעביך — זאָגט ער — דר מוז אויף קהל שטוב פובליהק [עפענטלעך] קומען אונ' מוז זיך זיין פנים מבייש זיין פר אויבר אונ' אונטר שמשים".

דערביי גיט ער אַזאַ אויסטייטשונג פון דעמאָקראַטיע.

ווען „איינר אודר מעהר פארשטיהן עז ניט [דאָס געזעץ] צו קיין מן עז [עס] איהם ביז דש ער עז פרשטיהט אונ' יעדר האָט זיין פול־קומנה דעה אונ' דש האסט [הייסט] די פאָלק שטעם [שטימע] . . . אבר ניט וויא בייא דיא אלטי קהילה, דש העבן פרנסים אונ' אלטי פרנסים געמאַכט. דש מושטו מאהר [מער] טאהן אונ' געבן אויב דוא ווילשט אודר ניט אונ' קומשטו אויף קהל שטוב אונ' ווילשט עפיז טענן ריהדן [קענן ריידן]. . . בענדיט אודר מאיר וואַרף עם ארוויש".

אַלזאָ, די הויפּט־באַשולדיקונג קעגן דער אַלטער קהילה באַשטייט אין דעם, וואָס די פרנסים זענען אַנטי־דעמאָקראַטיש.

דער „נייטראַלער" יעקב גיט אַ כאַראַקטעריסטיק פון די דאָזיקע פרנסים, וואָס איז כדאי צו ציטירן:

די אַלטע פרנסים זענען איין משפּחה.

„פיהר ברידער אלטי פרנסים בייא אננדר. דרייא שוועגר עטי אונ' זיהן. זיבן קרובים דאָ טערפן [דאַרפן] וואול ניט בייא אננדר אין די באנק זיטצן, אבר זיא מאכן אלט קהל אויש אונ' קומען אונ' העבן איהר דעה. נוא דש שלאהגט דר איינר אויף דער אנדרי וויא איין קלאָג אונ' דש גיהט אלש איבר דעם גמיינר מן זיין קאָפּ אויש. ווער קען דויא בייא בלייבן ? דער שכל האָט אונ' נוא דש גאָט לויב דיא גאנצי מדינה פרייא אונ' גליך איזט".

אין צווייטן „דיסקוהרש" געהאַלטן אויך אויף אַ שיף „פון דר

גויא נאָך אמשטרדם" ווערן די פּאָליטישע באַגריפן, וואָס זענען דאַ־מאָלסט אַרויסגעשוואומען, נאָך אויספּירלעכער אויסגעטייטשט.

דאָס וואָרט קאָנסטיטוציע ווערט דאָרטן אַזוי אויפגעקלערט:

„דש איז זוי פּיהל, אז וויא עז תקנות בוהך פר דיא גאנצי מדינה. דויא האָט דיא רעגיהרונג גפראהגט אן אללי דיא אין וואונרש [איינוואוינער] פון דיא מדינה, אויב זיא דויא מיט [דאַ־מיט] צו פרידן זעננען יוא אודר נא [ניין]".

די שרייבער דערקלערן, אַז דאָס אויסקלייבן פון דעפּוטאַטן־יידן אין פּאַרלאַמענט איז וויכטיקער איידער אויסקלייבן פּרנסים אין אַ קהילה. זיי מאָטיווירן דאָס מיט דער אומוויסנהייט פון די פּרנסים. זיי קענען ניט לייענען און ניט שרייבן. די וואָס קענען אַביסל, האָבן אין זייער לעבן ניט געלייענט קיין בוך אָדער אַ „קוראַנט" (צייטונג).

די נייע קהילה האָט אין זינען דאָס פּאָלק. זי דרוקט פּאַר־שיידענע ביכלעך פאַר זיי, וואָס ווערן שטאַרק רעקלאַמירט פון דעם מיטשמועסער, דעם פּאַרטרעטער פון דער נ. ק. דערביי לאָזט ער וויסן, אַז מען קען קומען יעדן טאָג אין דער דרוקעריי פון ר' יוחנן דאָקטאָר, צווישן צוועלף און איינס און לייענען די דאָזיקע ביכלעך. אגב זאָגן זיי, קען מען דאָרטן געפינען אויך די „ארמי לייט אויש דיא אלטי קהילה". זיי באַקומען בחינם די שריפטן.

עס איז כאַראַקטעריסטיש, ווי די „יידישע פּאַטריאָטן" באַ־קעמפן די אַלטע פּרנסים אין נאָמען פון די אָרימע לייט.

די אָנהענגער פון דער אַלטער קהילה טענהן, אַז יידן זענען סיי־ווי־סיי אין גלות און דערפאַר איז ניט כדאי דער גאַנצער קאַמף.

דערויף ענטפערט דער שרייבער פון „דיסקוהרש":

„מיהר דלפנים העבן גלות. וועז זיא העטטן גוועלט וועהרן אל דיא יהודים שוין אויז עז (דעם) גלות פון הונגער לידן".

אָבער אַרויסנעמען די אָרימע לייט פון גלות, פון הונגער קענען די פּרנסים ניט, ווייל דאָס וואָלט געווען דער סוף פון זייער „איבר הערשונג" און דערפאַר „מוזן זייא אונז דרונטר האלטן".

דער דאָזיקער מאָטיוו פון „אַנטי־פּראָלעטאַרישקייט" פון דער אַלטער קהילה און פון „דעמאָקראַטישקייט" פון די אָנהענגער פון דער פראַנצויזישער אָריענטאַציע גייט דורך ווי אַ רויטער פאָדים דורך דער גאַנצער פּובליציסטיק פון דעם דיסקורס.

די פּרנסים זענען ניט נאָר קעגן פרייהייט, ווייל זיי האָבן מורא, אַז מען זאָל ניט ווערן „אויש יהודי", נאָר זיי זענען קעגן וויסן בכלל. אויף דער טענה צו אַ פּרנס, הלמאי לייענט ער גאַרניט, האָט

יענער געענטפערט אז: „מיר ברויכן ניט צו לייאנען; מיר לייאן 3 מאהל אהן וואך אין שוהל די תורה".

די דאזיקע „אומוויסנהייט" ווילן די פרנסים ארויפצווינגען אויף דעם „געמיינעם מאן", אזוי טענהן די פירער פון דער „נייער קהילה". זיי האלטן דאס פאלק אין שפלות און ערקלערן אים אפילו ניט די געשיכטע פון יידן אין האלאנד.

דער דריטער דיסקורס ווערט געווידמעט טאקע דער פראגע פון אויפקלערן די יידן זייער עבר אין האלאנד.

מען פרעגט א יידענע, ווי לאנג וואוינט זי אין האלאנד?

דערויף ענטפערט זי, אז זי ווייסט ניט:

„איך בין 44 יאהר אלט — זאגט זי — זויא לנג בין איך היא. אונ' האב דז מיין לעהבן ניט גפראהגט, אונ' איז מיר... דען אמת צו זאגן ניט אויף גלעהגן צו פראהגן".

איינער פון די מיטשמועסער פון דעם דיסקורס באקלאגט זיך, אז עס איז פשוט ניטא וואס צו לייענען פאר „איין יהודי, אום עפיז (עפעס) צו וויססען חלילה".

ביידע ווערן אויפגעקלערט וועגן דעם, אז יידן וואוינען שוין קנאפע 160 יאר אין האלאנד און אז זיי זענען געקומען פון דייטש־לאנד און פון פוילן, דערפאר, ווייל דארטן זענען געווען „גזירות שמד אונ' אנדרי גזירות רעות".

ניט אלע יידן — דערציילט מען זיי ווייטער — זיינען געבליבן דלפנים אין האלאנד, אבער אין שפלות האבן זיי געלעבט און זיך אפילו צו דעם צוגעוואוינט.

ערשט דער אקט פון 2טן סעפטעמבער, 1796, האט זיי געגעבן די אלע רעכט; אבער די אלטע קהילה־לייט ווילן דערפון ניט וויסן. מען מוז דערפאר זען, אז זיי זאלן זיין געצוואונגען צו דערזען דעם אמת, אז די צייט פון יחידים איז שוין פארביי — איצט האט דאס פאלק דאס ווארט!

דעריבער דארפן די תקנות פון דער אלטער קהילה צוגעפאסט ווערן צו דער נייער צייט (דיסקורס", נומער 4).

די אלטע תקנות ווערן אנערקענט פאר „אריסטאקראטישע".

„רבותי! דיא סאנקציע איז אוועק — ווערט דארטן געזאגט — דיא תקנות זענן פר פאללן. דער ניט וויל, ברויכט קאהן [קיין] פלעטטן (בילעטן) צו בצאהלן. פלאהש (פלייש) ברויכט מן אין אייער האל ניט צו הוילן. איהר לייט קענט קאהנם ניקש דרום טאהנה (!) [טענה]. פרענדרט אייער תקנות. מאכט נייאי קונ־

טראַקטן מיט דען עולם. מיר ווילן אייך העלפן, אודר דויא קומט אהן פירצה אין דיא „קהילה".

אין דעם דאַזיקן „אולטימאַטום" איז אויסגעדריקט דער פּראָג־ראַם פון די פאַרטרעטער פון דער נייער קהילה „עדת ישרון".

די טענות פון קאָנטראָלירן דעם פליישׁ־מסחר (א מין קאָראָבקע) וואָס איז געווען זייער ניט קיין גינסטיקער פאַר די אָרימערע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין אַמסטערדאַם — חזרן זיך איבער זייער אָפט אין די רעדעס און שריפטן פון דער „נייער קהילה".

אין דעמזעלבן נומער מאַכט מען אַ פאַרוואורף די רייכע, אַז זיי עסן פלייש וויפיל זיי ווילן אָבער „דר ארמר מן ליגט זיא גאהר ניט אוף". נאָר יום־טוב קען זיך אַן אָרימאַן פאַרגינען קויפן אַ שטיקל פלייש.

דאָסזעלבע איז מיט באַהייצונג.

„אללי גאטש הייזר — לייענען מיר — זענן יאהרליך פר זיהן פון טאָרף אויף איהר צייט. די ארמי יהודים נעביך אלליווינטר קראַפּיהרן".

די דיינים זענען זייער פאַרטייאיש צו די אָרימע לייט. עס איז ביי זיי אַ געוויינלעכע זאַך, ווען „אהן ארמי פראה (פרוי) אודר מן זונדר שוא [אָן שיך] אודר דעקונג [קליידער] שטיהט פון מאָרגן ביז אויבנט אין קעלט, רעגן, שניא (שניי) אונ' ווערט דאָך דיא טאהג ניט געהאָלפן".

די גאַנצע באַציהונג פון קהל צום אָרימאַן איז אַ שענדלעכע.

דער הקדש איז „מלאך המות עון קאָמפּאַניע".

אַן אָרימאַן, ווען ער איז קראַנק מוז „קראַפּיהרן".

„וואהנט אהן עני נעביך. אז ער חלילה קראַנק ווערט מוזן עם ערשט גאט דר נאָך פאַרטקוליהרע. [איינצלנע] מענשן העלפן, אודר ער מוז קראַפּיהרן„.

די דאָקטוירים באַהאַנדלען שלעכט די אָרימע לייט. עס איז בכלל שווער צו צוקומען צו אַ דאָקטאָר. מען קריגט מערסטנטייל אַ „ביקור חולים צעטל" צום „ברבירה" [פעלטשער], וועלכער היילט די אביונים.

אפילו די רבנים האַלטן מיט די פרנסים און ניט מיטן געמיינעם מאַן און מען קען דעריבער אויף זיי זיך אויך ניט פאַרלאָזן.

קעגן דעם דאַרף מען קעמפן מיט רעפאָרמען. דער „געמיינער מאַן" דאַרף זיך לערנען. אנשיל ערקלערט (דיסקורס נ. 5), אַז עס איז דעם „יהודי" בכלל ניט פאַרבאָטן צו וויסן.

„אדרבא, וויא מעהר דש אהנר שטודיהרן, וויל זויא בעסיר דש עז איזט".

אזוי דאַרף אַ ייד וויסן ווי וויכטיק עס איז דאָס מיליטער־דינסט.

אין הסכם מיט דער דעבאַטע, וואָס איז אָנגעגאַנגען מכח דער פראַגע: זאָלן די יידן גיין אין דער אַרמיי און אויב דאָס איז ניט אין קעגנזאַץ צו דער יידישער רעליגיע קלערט אויף דער נייער, „דיסקוהרש" (נומער 5) אַזוי:

„אן שבת זאָל מן ניט עקסערצעהרן בחנם איז רעכט. מר [נאָר] מיטל אין דיא וואוך וואו שטיהט עז פר באָטטן... פר אַלטי צייטן זענן יודשי בעלי מלחמות גוועזן. נוא פר שטיא ערשטליק מוז מן אַללי יאָהר זויא פיהל געלט דר פאהר בצאהלן. צווייטנס ביזטו אָהן [איין] בורגר אונ' ווילשט דיין חריות האָבן אום דיין שטאַט העלפן ווען זיא אין אַ נויט איז. אונ' האך [אויך] ווען בייא דיין מיטבורגר אָהן בראַנד אודר אָהן טומולט איז מוזטו בייא עם זויא גוהט אסיסטיהרן, וויא ער בייא דיר טאהט".

צווישן די רעפאָרמען, וואָס עס ווערן ווייטער דערמאָנט אין דעם דיסקורס, זענען אייניקע פאַרבונדן מיטן . . . טויט („איין קיסטע" צו באַגראָבן ד. ה. אין אַן אָרון, דער אידעאַל פון די „משכילים").

וועגן לעבעדיקע זאַכן איז כדאַי צו דערמאָנען די פאָדערונג אָפּצושאַפן „בזונדרי קלאַססן" אין די שולן ביים דאַווענען. דאָס אָפּ־טיילן זיך פון פאָלק האָט גאָרניט וואָס צו טאָן מיט לומדות, טענה'ן די שרייבער — נאָר מיטן סאָציאַלן מעמד, ווייל צווישן די פרנסים גופא זענען פאַראַן זייער אַ סך „גזונדה, דיקקע עם הארצים" (דיסקורס נומער 7). זיי זענען ניט נאָר עם הארצים פון יידישן שטאַנדפּונקט, נאָר אויך שטום זענען זיי, בעת מען דאַרף ריידן צו די „קריסטענען". אַלץ וואָס זיי דאַרפן שרייבן אויף „גלחות" מוז עס געטאָן ווערן פון אַ נאָטאַריוס, ווייל די פרנסים זענען „בהמות' „קאַנאַליעס", וואָס גיבן אויס דאָס געלד פון דער קהלשער קאַסע („קהלש קישט") אויף פאַרשיידענע אינסי־נואַציעס קעגן די „נייע לייט". אויף דעם גייט אַוועק דאָס געלט פון די אָרימע לייט — שרייבן די פאַרפאַסער פון דיסקורס (נומער 5).

אַ וויכטיקן פונקט באַרירט דער דיסקורס נומער 8. דאָס איז די פראַגע פון דעם יידנאָפּצאָל.

דער דאָזיקער טעקסט האָט אַ קולטור־היסטאָרישן ווערט און דערפאַר ציטירן מיר אים אינגאַנצן :

„וויא דיא ראהמשי רעלישיע [רעליגיע] אודר דיא גייסטליכה זויא שטארק אוף איהר אמונה געשטעלט וואהרן, האבן יהודים אין איהר לענדער גאהר פיל גזירות גהאט אונ' עז חיות ניט זיכר גוועזט. העבן דיא מלכים, קייזרש אונ' קוהרפערשטן פראקטיזיהרט דער יהודי זאָל בייא איהדרע [יעדערע] שטאטציאָהן געלט געבן. דז האָט גהאסן [געהייסן] יודן צאָל : זויא פיהל וויא פדיון נפש, אונד דז איז נאָך עד היום הזה. ווען אהן [איין] פאשט וואהגן אודר שיף קומט מיט האלב יהודים אונ' האלב קריסטענען, למשל, מוזן דיא יהודים בצאָהלן אונ' דיא אנדרי ניט. נוא ערשטליך האָט אהן יהודי אוף אהן ראזי [רייזע] פון 8 טאָג, למשל, 20 גילדן מעהר ניטיג פר מכס, וויא דער ערל. צווייטנס, איז דז אהן גרויש שפלות. מן פראהגט יודן אוף דער וואהגן גיב הער צאָל. ווארום ? ער אהן מענש, איך אהן מענש, ער ניט, איך יוא. עכ"פ דיא מנהיגים פון דיא נייאי קהילה העבן אהן רעקוועשט [אַ בקשה] אין גליוורט [אריינגעשיקט] בייא דיא קונווענציע אין דען האג. אונ' פר זוהכט ווילן היא אין דיא מדינה יהודי אונ' קריסטענן עגאלי [גלייכע] רעכטן העבן, דז דיא קאָנוועניציע זאָל דורך אן מאניהר [אופן] אודר דיא אנדרי צו וועהגן ברינגן דז דיא יהודים פון דיא גאנצי באטאפשי רעפובליק ניט מעהר דיא שפלות זעלן ניטיג האָבן צו אונטר גיהן אונ' דז געלט ניט ניטיג האבן צו בצאָהלן. אודר ווען דיא רעגיהרונג אין טייטשלאנד דז ניט ווערט וועלן צו שטיהן, דז דיא קאָנוועניציע דען אורדאניהרן זאל, דז מן אללי אינוואנרש פון טייטשלאנד זויא וואול אן קריסטען, אלז אן יהודים נעהמליך זויא בהאנדלן זאל אונ' זיא אהך עקסטרא מכס אב נעממן, מעהר אז וויא אן אנדרי. ווארום ניר הערן אהך [געהערן אויך] אונטר עז באַטאהפשי פאָלק אונ' אויב מן אן אהן [איין] גליד אודר אן עז גנצי ליכהאם חרפות אן טהאט. איז עגאהל. אונ' דז רעקוועשט איז גלייך גשטעלט גווארן אין הענדן פון דז קאָמיטע פון בויסן לאנדשי זאכן [קאָמיטעט פאַר אויסערלעכע ענינים] דיא דז דען פר ריכטן מוזן אום צו טאהנה, וויא דיא מענשן פר זוהכט העבן. ווארום עז איז רעכט".

„נוא דיא שכל העבן דיין פרנסים אהך [אויך] ? — פרעגט זיך מיט שטאָלץ דער שרייבער.

2

דער שאַרפער און פּאָלעמישער טאָן פון דעם דיסקורס האָט משמעות אַרויסרופן אַ טומל אין דער אַמסטערדאַמער געטאָ. די „גמיינה לייט" פלעגן אים באַקומען אומזיסט אין דער דרוקעריי פון ר' יוחנן רופא און געלייענט די שטעכיקע סאַטירעס אויף די פרנסים, וועמען זיי האָבן אַזוי געהאַסט.

אָבער די פרנסים האָבן דערפילט, אַז זיי דאַרפן דורך פּאָלעמישע קאָנטראַטאַקעס אָפּשלאָגן די באַשולדיקונגען.

די קהילה לייט האָבן געהאַט זייערן אַ דרוקער. דאָס איז געווען שלמה פּרופּס. ביי אים טאַקע האָט אָנגעהויבן אַרויסגיין דער דיס־קורס פון דער אַלטער קהילה. אויסערלעך און אויך שפּראַכלעך איז ער געווען אַן אימיטאַציע פון דעם אָריגינעלן דיסקורס.

אַ פריער האָט זיך באַוויזן אַ „דיסקוהרש וועגין דיא נייאי קהילה באמשטרדם". אָנשטאָט אויף אַ שיף, ווי דאָס איז געווען מיטן ערשטן דיסקורס פון דער נייער קהילה — קומט פאָר דער געשפּרעך אין אַ פּאָסט־הויז, וואו עס קומען אָן צוויי פּאָסט־וואָגנס, איינער פון פראַנקפורט אַם מיין, און דער צווייטער — פון אַמסטערדאַם. די פאָרמע פון דיאַלאָג איז אָפּגעהיט פונקט ווי אין דעם דיסקורס פון דער נייער קהילה. איין „יהודי" פרעגט זיך ביי אַ צווייטן, ווער זענען דאָס „די נייאי קהילה לייט? ער באַקומט אַ תשובה, אַז „דש זיין איין פּרטייא גרווישי צוררים ושפילים, וועלכי מורדים זיין טעגין [קעגן] פרנסים ומנהיגים דקהלתינו יצ"ו אונ' האָבין זיך איין שוהל אליין געמאַכט" א. א. וו.

דערביי ערקלערן זיי, אַז די יידן פון דער נייער קהילה זענען „רוב דלפנים" און זיי גיבן אַרויס „רשעות ביהכלכי" [ביכלעך].

דער דאָזיקער דיסקורס וועגן דער נייער קהילה ווי אויך די ווייַ־טערדיקע פיר האָבן געהאַט אויפן שער־בלאַט אַ בילד פון אַ לייב, וועלכער האַלט אַ וואָג אין מויל. אויף איין וואָגשאָל שטייען די אותיות: א"ק (אַלטע קהילה) און אויף דעם צווייטן — די אותיות נ"ק (נייע קהילה). דער וואָגשאָל מיט די אותיות נ"ק איז נידעריי־קער, ד. ה. אַז די אַלטע קהילה איז וואָגיקער.

אַרום די דאָזיקע ערשטע דיסקורסן פון דער אַלטער קהילה און דער אַלעגאָרישער אילוסטראַציע גייט אָן אַ פּאָלעמיק אין די אויסגאַבן פון דער נ. ק.

קודם־כל פּאַרטיידיקן די שרייבער פון דער נייער קהילה זייערע

אויסשליסלעכע רעכט ארויסצוגעבן א דיסקורס איינער באמערקט, אז דאס דאזיקע ביכעלע (ערשטער נומער פון דיסקורס פון דער א. ק.) איז פול מיט זלזולים און אויב עס וואלט „טראנסלאטיהרט [איבערגעזעצט] ווערדן, דען ווירט ער אהן [איין] קרימינעהלי אקציע האבן".

דערביי פארגעסט ער ניט צו באמערקן, אז די ביכעלעך זענען „צו יוקר" (צו טייער). ד. ה., אז דער עולם וועט זיי סיי־ווי־סיי ניט קויפן.

בנוגע דער סימבאלישער וואג ענטפערן די „נעאלאגען" זייערע קעגנער בזה הלשון : (דיסקורס נומער 12).

די וואגשל פון דער אלטער קהילה איז שווערער, ווייל זיי האבן א סך געלד, אבער די נייע קהילה וועגט מער דורך אירע קעפ. די אלטע קהילה האט אנאנסירט, אז זי וואלט געוואלט ארויסגעבן אירע שריפטן אויף לשון קודש, אבער די נייע קהילה־לייט וועלן זיי ניט פארשטיין. דערויף פרעגט זיי דער שרייבער פון דער נייער קהילה אויב זיי האבן „צוויי ליטוואקעס אדער פרידריכספעלדס"[1]).

די שרייבער פון דער א. ק. האבן ניט נאר נאכגעמאכט דעם נוסח פון די דיאלאגן, ווי אויך דעם פארמאט פון דעם אריגינעלן דיסקורס, נאר זיי האבן אפילו מיסטיפיצירט די נומעראציע פון די העפטן.

נאך דעם ווי די א. ק. האט ארויסגעגעבן פינף דיסקורסן, האט זי אנגעהויבן מיטן נומער 13 — כדי עס זאל אויסזען ווי אן המשך פון נומער 12 פון דעם דיסקורס פון דער נייער קהילה, וואס איז גראד דאן דערשינען.

אין דרייצנטן נומער פון דעם דיסקורס באקלאגט זיך איינער פון די מיטשמועסער אויף די „פאלשי האנד" פון דער אלטער קהילה. אפילו די נעמען פון די פערסאנאזשען זענען געבליבן דיזעלבע. פון פארנט שטייט „דרייצענטי פר פאלג" און פון הינטן שטייט נומער איינס.

„דאס איז — באמערקט אנשיל — אום דען עולם צו בטריגן, ווייל די ביכלכים פון ליב וואהג[2]) קאהן אבצוג העבן".

---

[1]) ליטוואק און פרידריכספעלד זענען געווען די העברעישע פובליציסטן פון דעם קלוב „פעליקס ליבערטאטע" און פון דער נייער קהילה.

[2]) דאס מיינט פון דעם לייב מיטן וואג, וועלכער פיגורירט אויף דעם שער־בלאט פון דיסקורס פון דער אלטער קהילה.

דאָס איז אַלץ געטאָן געוואָרן כדי צו שעדיקן דער נייער קהילה וואָס איז „בארבע ארצות בקענט איז".

די ריכטיקע אַטאַקע אויף די „נעאָלאָגן" האָט זיך איצט אָנגעהויבן אין דעם פּיקטיוון דרייצנטן נומער פון דיסקורס פון דער אַלטער קהילה.

קודם־כל האָבן די שרייבער באַשולדיקט די „נעאָלאָגן", אַז זייער שול איז ניט קיין בית־התפלה, נאָר אַ קירכע, וואָס איז געגליכן צו אַ טעאַטער. צווייטנס האָט מען טענות צו זיי, אַז זיי ווילן איבעררייסן די חשובע טראַדיציע פון דער אַלטער קהילה, וואָס האָט שוין אונטער זיך 127 יאָר פון עקזיסטענץ און בכלל ווילן זיי די „גאַנצי רעליגיאהן מיט פיסן צוטרעטין".

חוץ דעם האָבן די אָרטאָדאָקסן איראָניזירט אויפן חשבון פון דעם רב פון „עדת ישרון", וועלכער איז געווען אַ גר.

די נעאָלאָגען — שרייבן די אָרטאָדאָקסן (דיסקורס נומער 14) ווילן זיך „מתחתן זיין מיט אינו נימולים. היתכן איז עס ניט נגד דת תורתינו הקדושה?"

די אָרטאָדאָקסן זענען קעגן דעם, אַז יידן זאָלן אָנטייל נעמען אין דער נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג, ווייל דאָרטן וועלן זיצן „טייטשי יידן", ספרדים און „אינו נמולים" — איז וואָס גייט זיי אָן „אונזער קעריקליכע (גייסטלעכע) זאכין?"

באַזונדערס זענען די שרייבער פון דער אַלטער קהילה אויפגעבראַכט אויף דעם, וואָס די נעאָלאָגען האָבן געוואָלט אין די שולן אויסהענגען פּלאַקאַטן כדי „איין קערקליכה רעוואָלוציע צו בעווירקן". דאָס איז געווען דער יידישער פּלאַקאַט מיט דער דעקלאַראַציע פון פרייהייט און מענטשן רעכט, וואָס די געזעלשאַפט „פעליקס ליבערטאַטע" האָט אַרויסגעגעבן אין אַ יידישער איבערזעצונג.

די באַשולדיקונג פון אומפּאַטריאָטיזם וואַרפן די אָרטאָדאָקסן אָפּ. זיי זענען אויך פּאַטריאָטן און טייטשן אויס די פרייהייט פון רעליגיע אין דעם זין, אַז זיי מעגן זיין רעליגיעז, ווי זיי פאַרשטייען און ניט ענדערן די הויפּט־עיקרים פון דער אמונה, ווי די נעאָלאָגען ווילן דאָס דורכפירן, באַאיינפלוסט פון דער פראַנצויזישער און דייטשישער רעפאָרם־באַוועגונג.

אין דיסקורס נומער 14 איז אָפּגעדרוקט אַ „בריוו" פון אַן אָרטאָדאָקס, וועלכער פרעגט זיך, וואָס טוען די נעאָלאָגן מיט זייערע תפילין? ווי לאַנג האָבן זייערע מענטשן ניט אָנגעקוקט זייערע תפילין? די דאָזיקע „גאָטלאָזע קערל" דאַרפן אָבער די תפילין ניט,

פונקט ווי זיי דארפן ניט האָבן קיין פרומען רב. און זייענדיק מרמז אויף דעם רב־גר פון „עדת ישרון", וועלכער האָט אָנגעשריבן אַ חיבור א. נ. זרע יצחק, זאָגט דער אָרטאָדאָקס אזוי:

„ער האטטע מחבר גיוועזן זרע יצחק. יא זרע יצחק האטטע זיך פיעללמאהל אויך מחבר גיוועזן. פיליכט אויך מיט קריסטענען, אבר דז איזט ניכטש עגאליטע (גלייכהייט)".

ער באַשולדיקט די „נייע מענשן", אַז זיי האָבן גאָרניט „ניט געטאָן לטובת היהודים". זיי זענען „מחלל שבת ויום־טוב" און דאָס אַלץ! וואָס איז שייך פּאַטריאָטיזם, איז דאָס ניט קיין מאָנאָפּאָל פון דער נייער קהילה.

„איך בין זוא גוט איין פּאַטריאָט — שרייבן די „אַלטי לייט" (דיסקורס 14) וויא דוא. איך ווערִיק זוא גוט מיט פר עש [דעם וואול זיינש פון עש פאטר לאַנד, ווי דוא. אונד בין אסור זויא קיין אַריסטוקראַט אונד אייגין בילאַנדר [אויגן בלענדער], אלז וויא איהר לייט זייט. טאָ ווילשטו מיין דעפּלאמא קוקין? דויא איז זיא! מר [נאָר] וואש צו דיא יודישקייט גיהערט, ברודער, דש דר בוי־טין!" [זיי מוחל!].

ווייטער לאַכן זיי אוים די האָלענדיזאַציע פון די נעאָלאָגען; דאָס בייטן פון זייערע יידישע נעמען א. אַ. וו.

„איין זוהן פון משה שוחט[1]) שרייבן זיי — הייסט קלמן; צייכנט ער זיך: קאראלוס . . . ציא אמאהל זעהן אויך דיא לייט איהר אבות אבותינו זיך זוא גיצייכנט האָבן? מר [נאָר] קומט וידר אַרויז זיא חרפנין זיך פר זיך זעלבשט דש זיא יהודים זענען. ווערשט דוא זעהן. דער קאַראָלוס, דער ווערט דאָך אמאהל קינדער קריהגין. ווערט ער איהם לאָזין נומן הערריט. ווערט מן איהם אויף רופין אין שול (.N. B ווען ער איין יהודים בלייבט): הבחור הערריט בן הגביר קאַראָלוס".

ניט נאָר לאַכן די אָרטאָדאָקסן אוים די רעפאָרמיסטישע טענ־דענצן פון די נעאָלאָגען, נאָר אויך זייער שפּראַכלעכע אַסימילאַציע.

זיי„ הייבן בגונין די פרעמדי לשונות צו לערנין אונד אונזר מוטר טאהל [לשון — taal] גאַנץ פר געסין"[2]).

---

[1]) משה שוחט איז געווען אַ „קאָמיסאַר" אין קלוב „פעליקס ליבער־טאַטע". זיין נאָמען פיגורירט אונטערן אויפרוף פון דעם קלוב, וואָס איז אַרוים דעם 22טן מאַרט, 1795, בנוגע דעם פּראָטעסט פון די פרנסים קעגן אויפהענגען אין די שולן די דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט.

[2]) אונטער מוטערשפּראַך פאַרשטייען די אָרטאָדאָקסן — יידיש.

חוץ דעם האָבן זיי אין אַ סך הייזער וצושטערט די „יידישקייט".
„זיא האָבן ניט גירוהט אונד האבן איין כיתה בייא אננדר גימאַכט אום צו וועללין אין אונזר ליבה שוהל אונד תקנות אין רעוואָלוציע בווערקין אונד האבן קטטות ומריבות אן גשטעלט אין פאמיליעס, אין הייזר זעלבשט צווישין מן [מאן] אונד פרוי". (דיסקורס פון דער אַלטער קהילה נ. 16).

אין דער שול ריידן זיי נאָר האָלענדיש — באַקלאָגט זיך איינער פון די מיטשמועסער פון דעם דיסקורס.

אַן אַנדערער, יעקב דערציילט, אַז דער „רב פון זיא (ד. ה. פון „עדת ישרון") איז יום־כפור צו מנחה גקומן בייא דעם מנהיג החודש אונד האָט איהם אויף האָלענדיש איין קומפלימענט גימאַכט, מיט איין קום העטיע [איך קוש די האנד] אונד האָט איהם גיפראהגט, וואָס נייאס איז אין דיא צייטונגס".

דערויף זאָגט אים גומפל:

„וויל דוא זאָגשט פון יום־כפור. דער פייבל דר בייא זיא וואהר האָט יום־כפור צו נאכט וועלין אין שוהל בלייבן, וויא מעהר פרומי יהודים טונין האָט איהם דער שמש גיזאָגט: נאָ, נאָ! [ניין] דש איז איהר קיין גיברויך ניט: ערליכע לייטין גיינין בייא נאכט צובעט".

אויף די אַלע טענות און שמועות זענען די „נייע לייט" ניט גע־בליבן שולדיק קיין ענטפער.

זיי האָבן קודם־כל פאַרטיידיקט זייער רב און אָנגעוויזן אויף דעם פסוק, אַז „טוב ממזר תלמיד חכם מכהן גדול, עם הארץ" און אַ פשיטא נאָך ווען דער תלמיד חכם איז אַ גר! זיי באַדויערן זייער שטאַרק, וואָס ס'איז נאָך ניט געבוירן געוואָרן אזא גוטער ייד, ווי דער רב־גר איז („ עש איזט אהן חרפה פר אונש דז דער קאהן יהודי גבאהרן איזט זויא אהן גוטר יהודי זיין זאָל").

וועגן דעם אָרטאָדאָקסישן רב זאָגן זיי, אַז „ער האָט שטודירט ביז אַן דיא קאָפּ, מר [נאָר] אין די קאפ האָט ניקש ארין גוועלט". זיי לאַכן אוים דעם לשון פון די פרומע לייט. זייער רב איז אַ „צאנה וראנה פרעדיגער" און אַן עם הארץ. (דיסקורס 16). זייער אינטערעסאַנט איז די רעפּליקע בנוגע דעם „פאַרטריאַטיזם" פון די „פרומי לייט".

די נעאָלאָגן באַשולדיקן זיי אין . . . מיטלויפעריי. זיי זענען געווען און זענען קעגן דער רעוואָלוציע און האָבן זיך נאָר „היפּאָק־ריטיש" געפרייט מיט איר און געמאַכט אַפילו אַ גאַסן אילומינאַציע כדי צו פאַרבלענדן די אויגן און פאַררעדן די ציין, אַז זיי זענען אויך

גליקלעך מיטן אָנקומען פון די פּראָוואַנצן, וועלכע האָבן דאָך די רעוואָלוציע אָנגעפאַנגען.

זייער אָנשטעל איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אַ פּרנס האָט געהייסן מאַכן אַ „הנותן תשועה" פאַר דער נייער מאַכט.

אין דעם אַכצנטן דיסקורס, וואָס טראָגט אַ מיליטאַנטישע מאָטאָ: „אין שלום ללשונות רעים שקראו עדת ישראל מינים", זאָגן די אָנהייגער פון דער נייער קהילה אַזוי:

„נענט אייך קיין פּאַטריאָטען. נענט אייך ליבר שורקן. פּרדערבערט פון דש וואהלזיין, אונד גליק איירע ארמע מיט בריהדרניכט, וויא איהר מיינט אונד אנרוהפט דש זיא אייך שיטצען ווערדען. צערשמעטרין מיססען זיא אייך, איהר באהסהאפטע געשעפּף".

די דאָזיקע באַשולדיקונג מצד די „נעאָלאָגען" האָט שטאַרק אָנגערירט די אָרטאָדאָקסן. זיי האָבן זיך צוגעאײַלט תיכּף מיט אַן ענטפער אין וועלכן זיי לייקענען, אַז זיי זענען קעגן דעם „סיסטעם" (ד. ה. דער רעוואָלוציע) און ווילן ניט אַרבעטן קעגן דעם וואוילזיין פון דעם פאָלק („אללי גימיין").

די הויפּט טענה איז אָבער, אַז זיי קענען ניט אָננעמען, אַז די רעוואָלוציע איז דער סוף פון גלות, ווייל דאָס מיינט „כופר בביאת משיח". דאָס קענען זיי טאַקע ניט, ווייל עס איז „איינה פון אונזרי שלש עשרה עיקרים, וועלכי מיר אללי טאהג זאָגין". (דיסקורס 17).

דער דאָזיקער אַרגומענט פון דער אַלטער קהילה האָט ניט צופרידן געשטעלט די פּאַרטיידיקער פון דער נייער קהילה.

אין איין אָרט דריקן זיי אויס זייער צופרידנהייט, וואָס די אַלטע קהילה־לייט האָבן ניט אָנטייל גענומען אין די וואַלן פון יידישע דעפּוטאַטן צום פּאַרלאַמענט, ווייל זייערע דעפּוטאַטן וואָלטן זיכער געווען קעגן דער רעוואָלוציע.

„וואָש העטטען די אנדרי נאַציאָהנען צו דיא יהודים געזאָגט — שרייבט דער „דיסקורס" (נומ. 19) — איירע לייט זענען קאַנאַליעס. נוא אבר זיינן דורך די פירוד נור צוויי יהודים, אונד די זיינן חשובים עד מאוד. אלזויא מסתמא לטובת היהודים ומן השמים הוא".

אין די לעצטע פאַר נומערן האָט דער דיסקורס פון דער נייער קהילה אָפּגעדרוקט פּאַראָדיסטישע תקנות פון דער אַלטער קהילה מיט שאַרפע פּאָליטישע אינסינואַציעס. די דאָזיקע תקנות, וועלכע זענען בלומרשט דערשינען אין לאָנדאָן (אַ רמז אויף פּראָ־אָראַנישקייט) באַשטייען פון 102 פּאַראַגראַפן.

אין איין פּאַראַגראַף ווערט געזאָגט, אַז דער פּרנס דאַרף שווערן,

אז ער וועט אַרבעטן לטובת דעם קהל [דש הייסט לטובת ענגלאַנד אונד דען שטאַט האַלטר].

אין אַן אַנדער פּונקט ווערט געזאָגט, אַז מען מעג דרוקן נאָר אַזעלכע ספרים, וואָס ליבן דעספּאָטיזם. עס טאָר ניט דערמאָנט ווערן, אַז די יידן האָבן שוין פּרייהייט אין אייניקע לענדער. אַ סך לייענער האָבן משמעות ניט געכאַפּט דעם פּאַראָדיסטישן טאָן פון די תקנות, וויל אין „צוויא אינצוואנציגשטי פער פאַלג" ווערט דערקלערט, אַז די תקנות „זינד וואהל איינע סאַטירע, איינע קריטיקע אויף „אייער נאָך בשטעהנדי תקנות, אָבר זיא זינד אויך אמת". און אַז די דאָזיקע סאַטירע איז אַ שטילעט אין זייער שוואַרצער נשמה". („איין דאָלך אין דיין שוואַרצע זעהלע").

אויף די דאָזיקע פּאַראָדיסטישע תקנות, וואָס האָבן ווייזט אויס געטראָפן אין פּינטעלע האָט דער צד שכנגד תיכף ומיד געענטפערט מיט קאָנטער־תקנות פון 42 פּונטן, מיט רמזים און שטעכ־ווערטער בנוגע דער ניט־פרומקייט פון די „נעאָלאָגען".

ערשטנס האָבן זיי באַלד „דעשיפרירט" די ציפער פון 102 תקנות, וואָס מאַכט אויס: כלבים (102) ד. ה., אַז יענע זיינען הינט. דאַן האָבן זיי געשריבן, אַז ביי די „נייע קהלניקעס" קען אַ גבאי זיין נאָר איינער, וואָס איז „מחלל שבת ויום טוב" צען יאָר א. א. וו.

אין דערזעלבער צייט ווערן זיי אָבער זייער ערנסט און פאַר־עפנטלעכן אַזאַ „קאָמוניקאַט":

„נאָהך דעהם' דש שבוע זו על ידי די שרייבערש פון עש [דעם] שונד בלאַט הנדפס אצל המדפיסים יוחנן לוי רופא ובנו בנימין אויז גיגעבין ווערדין נייאי אונ' פר בעסירטי תקנות אללי אַרטיקולאַרוטים [פּונקט נאָך פּונקט — articulae artis] גרעווידיהרט אשר על כן איז מן דעם עולם מודיע דש דיא הכל שקר וכיזב זיינין.

ובדין יהא שרא לנו לאדלוקי בה שרגא ולמעבד בהם כל צרכנא לנא ולכל ישראל הדרים בעיר הזאת". (נומ. 15 פון דער א. ק.).

די לעצטע צוויי נומערן פון דער נייער קהילה זענען אויסגע־האַלטן אין דעם זעלבן סאַטיריש־פּאַראָדיסטישן טאָן, ווי די פריי־ערדיקע.

„קיין מלך איז זויא סאָווערייִן, אַלש חהל" — איז די מאָטאָ פון דעם נומ. 23 פון „דיסקוהרש" פון דער נייער קהילה, כלומרשט אַנטנומען פון מאמר יוסף פרינץ, דעם פּרנס פון דער אַלטער קהילה.

אין יענעם אַרטיקל, געשריבן אין אַ שטאַרק אַגרעסיוון און פּראָקלאַמאַטאָרישן טאָן, רופט דער שרייבער פון דיסקורס די „נאַהט

דירפטעגע אָרמע מיט בריהדר", אַז זיי זאָלן זיך באַפרייען פון דער הערשאַפט פון די דעספּאָטישע פּרנסים, וועלכע האַלטן דאָס פאָלק פאַרשקלאַפט שוין 127 יאָר.

זייער פּראָגראַם איז: גוט צו באַהאַנדלען די אָרימעלייט; געבן זיי . . . גוטע פליש, ביליק, לויטן פאַרמעגן. דער שרייבער דערמאָנט די „אָרימע ברידער" די מצות, וואָס זיין קהילה „עדת ישרון" האָט פאַרטיילט פּסח־צייט.

ווי אַ ביילאַגע צו דעם נומער זענען אָפּגעדרוקט געוואָרן צוויי לידער, איינס בניגון מאַרסעליעזע און דאָס צווייטע — בניגון קאַרמאַניאָלע. ביידע זענען פאַראָדיעס אויף די פּרנסים (זע די הוספות). אין דעם לעצטן נומער א. נ. אנרעהדע אן דאש יעצעגע נייא אָנגעשטעלטע פּראָוויזיאָנעהלעס בשטיהר [פאַרוואַלטונג] פאַן דיא אַלטע קהלה „יע"א" ווערן אַרויסגעבראַכט אַ ריי פאָדערונגען צו די נייע פּרנסים, וועלכע די רעגירונג האָט צייטווייליק באַשטימט. ראשית כל, אַז זיי זאָלן אַרבעטן לטובת די אָרימע לייט. דאָס באַטאַווישע פאָלק האָט איצט אָנגעטרויט די נייע מענטשן די וויכטיקסטע אַמטן אין דער קהילה. די אַלטע תקנות זענען מער ניט גילטיק.

די נייע תקנות זענען „מעהר געגרונדעט על היושר אונד איבער איין קאָממענדע מיט דיא קונסטיטוציע פון דיא מדינה, געבויט אויף פרייהייט אונד גלייכהייט".

דער שרייבער וואָרנט די קעגנער פון דער רעפאָרמירטער קהילה, אַז ווער עס איז ניט מיט זיי, איז קעגן זיי! ער אַפּעלירט צו די נייע פּרנסים, אַז זיי זאָלן זיך ניט לאָזן פאַרפירן פון חניפה, פאַמיליען אָנגעלעגנהייטן און „פלעגמאַטישע סענטימענטן". ער דערמאָנט זיי, אַז אייגנטלעך דער טאָג פון 2טן סעפּטעמבער, 1796, ווען עס איז אָנערקענט געוואָרן דער פּרינציפּ פון פרייהייט פאַר אַלע, האָט דאָס פאַרניכטעט אין דער אמתן די אַלטע תקנות פון דער קהילה. דער שרייבער פאַרזיכערט זיינע לייענער, אַז ער אורטיילט אומפּאַרטייאיש, ער איז בכלל נייטראַל, ווייל ער האָט אינזינען דעם „טובת הכלל". ער רופט צו שלום. אין גרויע קאָלירן שילדערט ער די עקאָנאָמישע לאַגע פון דער אַמסטערדאַמער קהילה, אירע חובות און צרות. עס פרייט אים, אַז ענדלעך איז די חזקה אויף פליש אָפּגעשאַפן געוואָרן. אויף דעם דאָזיקן פליש־שטייער האָט זיך געהאַלטן די אַלטע מאַכט פון די פּרנסים אַזוי פיל דורות.

די מלוכהשע דעקרעטן פון 2טן און 29טן סעפּטעמבער, 1796, האָבן צובראָכן די דאָזיקע מאַכט. יעדער איינער וואָס ווערט פּאַרטיי־

דיקן די דאָזיקע אַלטע הערשאַפט איז „אַנטי פּאַטריאָטיש" און דאָס פרייע באַטאַווישע פאָלק וועט אַזאַ טאַט אָנערקענען פאַר קאָנטר־רע־וואָלוציע. („קאָנטרע רעוואָלוציאָנערע טהאַט").

איצט דאַרף מען זען צו פאַרייניקן אַלע קהילות אין לאַנד און אויב די „פּוילישע שמייכלערס אונד שנאָררערס" האַלטן נאָך מיטן אַלטן רעזשים — דאַרף מען זיי אויסלאָזן.

עס איז אַ וויכטיקע צייט — ענדיקט דער שרייבער דעם לעצטן זייטל פון דיסקורס פון דער נייער קהילה, — אַ סך פראַגעס זענען נאָך ניט פאַרענטפערט. „דיא צייט ווירט אַללעס ענטדעקקען".

די „שפּראַכנפראַגע" אין די דיסקורסן

די שפּראַכנפראַגע אין די דיסקורסן איז ניט די פראַגע אויף וואָס פאַר אַ שפּראַך דאַרף מען שרייבן, נאָר ווי אַזוי דאַרף מען שרייבן, ווען מען שרייבט אויף „אונזר יודש לשון", ווי יידיש ווערט אָנגערופן אין די דיסקורסן פון דער נייער קהילה.

די אָרטאָדאָקסן האָבן איראָניזירט אויפן חשבון פון די „נעאָ־לאָגען" און געטענהט, אַז יענע מוזן נעבעך אָנקומען צו יידיש, ווייל זיי קענען ניט קיין העברעיש.

מיר האָבן שוין באַוויזן אַז דאָס איז ניט ריכטיק. אין לאַגער פון די „נעאָלאָגען", וואָס זענען אין תוך גענומען געווען משכילים זענען געווען מער העברעיש שרייבנדע, ווי אין דעם קעגנערישן לאַגער.

וואָס די „נעאָלאָגען" האָבן יאָ געוואָלט: איז אַרויסגעבן זייער פּראָפּאַגאַנדע ליטעראַטור אויף האָלענדיש. זיי האָבן דאָס פּרובירט, אָבער מער ווי צוויי „צוזאַמענשפּראַכן" האָבן זיי ניט אַרויסגעגעבן. כדי האָבן לייענער און געפינען אַ רעזאָנאַנס ביים עולם האָט מען געמוזט אָנקומען צו יידיש.

אפילו מענטשן, וואָס האָבן געפירט טאָג־ביכער און זיכער ניט געטראַכט וועגן דעם, אַז מען וועט זיי אַמאָל דרוקן, האָבן געשריבן אויף יידיש.

די שפּראַכלעכע טענדענצן פון ביידע צדדים שפּיגלען אָפּ זייער בולט די אידעאָלאָגישע איינשטעלונגען זייערע.

די נייע קהילה־לייט שרייבן מער דייטשמעריש, דער העברעישער עלעמענט איז ביי זיי אַ מאָגערער, אידיאָמאַטישע אויסדרוקן — אַ זעלטענע דערשיינונג.

די שרייבער פון דער אַלטער קהילה שרייבן אַ מאַקאַראָנישן לשון: יידיש באַווירצט ניט נאָר מיט העברעישע עלעמענטן, נאָר מיט גאַנצע פּסוקים.

די „נעאָלאָגען" לאַכן אויס די דאָזיקע שפּראַך.

„דיא לייט מאהנען [מיינען], זיא טאהנן דויא עפּיז אהן חריפות. נעמען זיך אהן קאפּיטל אוצר פסוק אין תהלים מיט דיא טייטש וויא זיא ר' משה דעססויא [מענדעלזאָן] פּרטייטש האָט".

אין אַן אַנדער אָרט רופן זיי אָן די שפּראַך פון דער אַלטער קהילה: „צאנה וראנה אָדר טייטש חומש" שפּראַך.

זיי האַלטן, אַז שרייבן יידיש מיינט שרייבן הויכדייטש און דער־פאַר שרייבן זיי: (נומער 14 פון דער נ. ק.)

„געהע אין דיא שוהלע אונד לערנע ערשט דייטש שרייבן, הערר פאַן האבסט געהאבט, האבסט געהאבט אונד ווידר האבסט געהאבט. מיינע גראהסמוטטר קאָן דיין בריהף אום בעסטן מיט זיי איינע צאנה וראנה טאהן לעהזן, דס איינם הערן אונד זעהן פר געהט".

זיי רופן אָן די שפּראַך פון די שרייבער פון דער א. ק. „האַלב טייטש און האַלב אמשטרדמש".

די „נעאָלאָגען" האַלטן, אַז מען דאַרף שרייבן „הויך טייטש" מיט העברעישע אותיות און ניט דאָס „פּלאטי אמשטרדמשי יהודית" וואָס די אָרטאָדאָקסן באַנוצן.

דערביי ווערט אין דעם „שפּראַך קאַמף" אַרויסגעבראַכט איין וויכטיקער מאָמענט: דאָס איז די באַציהונג צו דער האָלענדישער שפּראַך.

די אַלטע קהילה לייקנט קאַטעגאָריש, אַז זי איז קעגן האָלענ־דיש. זי האַלט אָבער אַז עס איז אַ סך בעסער ווען אַזעלכע פּאָלע־מישע שריפטן ווערן געדרוקט דווקא אין יידיש.

„אויב שוין איך דיסאפּרוביהרי [טאדל] אללי דש סאהרט פון שרייבין, וואו איינר דעם אנדערן מיט בילאסטרט, איז דאָך נאָך איין חילוק אויב עש אין יהודת טייטש גשריבין איז, אודר אין האָ־לענדיש" (נומ. 18).

אויף די באַשולדיקונגען אַז זיי, די אַלטע קהילה לייט זענען ניט קיין האָלענדער, ענטפערט זייער שרייבער אַזוי:

„אויך איך בין איין האָללאנדר. אבר נאָך לאהנט עז מיר דיא מיהע ניט מיינע פעדר אין דיא האָללענדשי שפּראַכי צו וציינגן. פיליייכט אבר באַלד זאע איך צו מיינעם פעדר לינקש אום שווענק

אונד איך שרייבי האללענדש. פיר דער האנד אלזא שרייבי איך דיר ניט מעהר אין יודשי שפראַכי". (נומער 15 א. ק.).

דאָס שרייבן ניט אויף האָלענדיש איז ערקלערט געוואָרן, ווי אַ נויטווענדיקייט, כדי ניט אויפצורייצן דעם עולם.

שרייבן אויף האָלענדיש וואָלט געהייסן „פובליהק אין דיא ציי־טונג שרייבן. עס וואהר איין חרפה אונ' איין בושה פר דיא גאַנצי וועלט".

אין דעם דיסקורס (נומער 20 פון דער א. ק.), געפינען מיר אַזאַ דיאַלאָג, וואָס אילוסטרירט אַמבעסטן די אַזוי גערופענע שפּראַכנ־פראַגע פון יענער צייט אין אַמסטערדאַם:

יעקב: דויא האָב איך צווייא... אדוועהטענציעס [אַנאָנסן] בייא מיר. איינש אין יהודת און איינש אין האללענדש. וואש פר ווילשט דוא האָבן.

אנשיל: גיב מיר דש אין האללענדש.

גומפל: אַ לייאן עש אמאהל הויך. דש אין האללענדש האָב איך נאָך גאהר ניט גיזעהן, וואש טוהט מן דויא מיט. איך האָפ' דאך ניט דש מן עש אין האללענדש אין אונזער ליבה שוהל ווערט אויז גירופין האָבן.

יעקב: בגינשטו שוין פריא מיט שטות. עש איז דאָך גאהר ניט אויז גירופין גיוואָרן, אונ' וועהר רופט איין כרוז אין האָללענדש אויז.

אנשיל: נאַרישקייט! וואש שטעכט [שטעקט] דויא אין?

גומפל: וואש דויא אין שטעכט? מער אלז דוא דענקשט. וואר־פאהר זעניך מיר דען (דאָך) יהודים, מיר אונטר אננדר מוזין יהודת ריידן. אַ וויא שיין שטיהט דש, ווען מן אין שוהל בייא אנדר שטיהט אונ' שמוהזין האללענדש. מר [נאָר] גאָט בענש דיהר, וואַ־רום איז עש דען גאהר איבר זעצט גיוואָרין.

עס איז אַלזאָ קלאָר, אַז די יידישע שפּראַך איז ביי דער אַלטער קהילה געווען ענג פאַרבונדן מיט דער דאַזיקער יידישקייט, מיט וועלכער זיי האָבן זיך אידענטיפיצירט און דערפאַר איז ביי זיי יאָ געווען אַ חילוק „אויב עס איז אין יהודת טייטש גשריבן, אודר אין האָללענדש".

די נייע קהילה לייט האָבן אין אָנפאַנג בכלל איגנאָרירט די „שפּראַכנפראַגע". זיי האָבן געשריבן אַ כמעט דייטשן יידיש און האָבן באַנוצט טערמינען, וואָס דער לייענער פון די דאָזיקע דיס־

קורסן האָט ניט געקענט פאַרשטיין. מען האָט זיך אויף דעם באַקלאָגט אין איינעם פון די דיסקורסן גיט טאָקע וועגן דעם אַ שמועס.

די „פילאָזאָפישע שריפטן" און די „קוראַנטן" האָט קיינער ניט פאַרשטאַנען און דערפאַר האָט מען אויף זיי ניט רעאַגירט.

די „פילאָזיפישע שריפטן" האָט מען גערופן די טעאָרעטישע אַרטיקלען פון דער נייער קהילה וועגן די פּרינציפּן פון פרייהייט און בירגערלעכע פליכטן.

האָט מען געמוזט איבערגיין אויף „פלאַטטע טייטש" און דער עולם האָט בעסער פאַרשטאַנען און אָנגעהויבן... קעגן שרייבן. אין דעם זין איז זייער כאַראַקטעריסטיש אַ באַמערקונג אין 14טן נומער פון דעם דיסקורס פון דער נ. ק.

נאָך דעם ווי עס ווערט איבערגעלייענט דער ענטפער צו דער אַל־טער קהילה, געשריבן אין אַ שטאַרק דייטשמערישער שפּראַך זאָגט איינער פון די מיטשמועסער, אַז ער וויל איבערלייענען זיינע אַ דער־קלערונג. דערביי באַמערקט ער, אַז אַלע וועלן דאָס בעסער פאַר־שטיין, ווי דעם ענטפער פון דער קהילה, ווייל ער גייט עס מאַכן אויף „פלאַט טייטש" (ד. ה. יידיש).

די נעאָלאָגען האָבן געמיינט, אַז דער „דעסויער יידיש" איז שטאַרק פּאָפּולער אין אַמסטערדאַמער געטאָ.

זיי האָבן געשריבן, אַז די „טייטשע ביכר שוועבן איבר אַל הערום". מען לייענט זיי מער, ווי „להבדיל תפלות אונד ספרים".

„דיא קצינים — שרייבן זיי — שפּייאַען דאָך אין טייטשע קומ־פּלימענטן ווערק".

אָבער די ווייבער און די מעדכן פון געטאָ, הגם זיי זענען „אונ־ווייסנד" לייענען דייטשע ביכער פון מענדעלזאָן, ווילאַנד, לעסינג און אפילו רוסאָ און וואָלטער. מען גייט אין דייטשן טעאַטער, מען זעט די פּיעסן פון אַ קאָטצעבו. הייסט עס, אַז די דייטשע שפּראַך דאַרף זיין פאַרשטענדלעך די יידן.

„דיא טייטשע שפּראַכע איזט דאָך אין דיא אָרדער פון דיא טאָהג אין דז גאַנצע יודען קוואַרטיהר".

דאָס איז געווען אַ גוזמא. גערעכט איז געווען דער שרייבער פון דער א. ק., אַז אויף הונדערט יידן האָט מען קוים געקענט אָנציילן פיר, וואָס האָבן פאַרשטאַנען דייטש.

די נייע קהילה האָט געמוזט ביסלעכווייז איבערגיין אויף דעם אַמסטערדאַמישן יידיש מיט די כאַראַקטעריסטישע האָלענדיזמען —

ווייל אנדערש האָט מען ניט פאַרשטאַנען די שפּראַך פון אירע שריפטן.

בנוגע די שפּראַכלעכע אייגנטימלעכקייטן פון די דיסקורסן איז כדאי אָנצואווייזן אויף אַזעלכע ווערבן ווי חרפּענען (זיך שעמען), אַזעלכע אויסדרוקן ווי יוקרר (טייערער), חאַטשי (נומער 13 פון נ. ק.).

פון ווערטלעך און אידיאָמאַטישע אויסדרוקן איז כדאי צו פאַרצייכענען פאָלגענדע:

1) קריעה איבר מיינה שונאים.
2) וויא קומט דש צו דיא חברה אן שבת.
3) גקרייש [געפּילדער] אונטר אננדר, אז ווי אויף אהן פּויליִ־שי רייכסטאהג.
4) עז איז אהן [איין] סוד פון חד גדיה.
5) זיא זעלין איהרי יאהרין אויז לעהבין, אלז דש וואהר איז.
6) מען קען דאך אהן בער טאַנצי לערנן.

די שפּראַכלעכע אייגנטימלעכקייטן פון דעם דאָזיקן דיאַלעקט, וואָס איז אַזוי כאַראַקטעריסטיש אַמסטערדאַמיש וועלן זיכער פאַר־אינטערעסירן אַ פילאָלאָג. די גרויסע צאָל פון ציטאַטן פון דעם דיס־קורס קען דינען ווי אַ באַזע פאַר אַזאַ פאָרשונג. די דיסקורסן זענען חוץ זייער וויכטיקייט פאַר דער יידישער קולטור־געשיכטע, אויך אַ וויכטיקער מקור פאַר דער געשיכטע פון דעם יידישן לשון אין אַמ־סטערדאַמער געטאָ.

כאַראַקטעריסטיק פון די דיסקורסן

דאָס וואָרט דיסקורס האָט זייער אַ סך טייטשן. עס קען מיינען אַ טראַקטאַט, אַ שמועס, אַ רעדע און אפילו אַ... רכילה.

אין אונדזער פאַל האַנדלט זיך וועגן קורצע שמועסן דורכגע־פלאָכטן מיט דיאַלאָגן, פיקטיווע בריוו, ערנסט און שפּאַס און פּאַראַ־דיסטישע המצאות. אין דער רייכער האָלענדישער ליטעראַטור געפי־נען מיר אַ סך דיסקורסן. באַזונדערס אין אַ צייט פון פּאָליטישע אויפרודערונגען, ווי מלחמות אָדער רעוואָלוציעס ווערט פאַרן פאָלק אַרויסגעגעבן אַזאַ דיסקורס, מערסטנטיילס אין אַ דיאַלאָגיזירטער פאָרמע ווי אַ מין באַריכט מעניני דיומא.

אַזאַ מין „וואַרהאַפטיקע דיסקורס צווישן איינעם האָלענדישן

אונד ענגעללענדישן שיפער" איז ארויס אויף דייטש אין אמסטערדאם אין יאר 1654 (8 ז. 4°).

לויט דעם מוסטער האט דער קלוב „פעליקס ליבערטאטע" אייד דער ער איז צוגעטראטן ארויסצוגעבן זיין „דיסקוהרש" פארעפנטלעכט אין משך פון קנאפע צוויי וואכן (צווישן 15טן און 27טן מארט, 1795) פיר נומערן פון אזא דיסקורס, צו צוויי בלעטלעך יעדערע א. נ.

„פריינדליכה אונטע רעדונג צווישן צוויא גוטה פריינד וועגנש דיא טעגענוואַרטיגה אומשטאנדיגהייטן זעהר נוציג אונ' גויטוועגדיג פר איין יעדר צו וויסן". וועגן וועלכע מיר האבן גערעדט אין פרי־ ערדיקן קאפיטל.

א צווייטער טערמין אין האלענדיש פאר דעם מין דיסקורסן איז praatje פון ווערב prat, ד. ה. צו ריידן, שמועסן, פלאפלען, רכילות טרייבן. די „פראטיעס" זענען געווען פאלקס־ביכלעך (דאס וואס מען רופט אויף רוסיש „לובאטשניא איזדאניא"), געוויינטלעך אין א פארמע פון א דיאלאג. דער געשפרעך קומט פאר אדער אין א „קאלעשיע" (אן עפנטלעכער פלאץ), אדער אויף א שיף בעת א נסיעה, אדער אין א פאסט הויז, וואו עס קומען צוויי „פאסט וועגינס" פון פארשיידענע שטעט און די פאסאזשירן דערציילן די לעצטע פאלי־ טישע נייעס.

די דאזיקע „פראטיעס" האבן געוויינטלעך געהאט פרימיטיווע האלצשניטן, וואס שטעלט פאר א שיף מיט מענטשן, אן אכסניה, א פאסט־הויז א. א. וו.

די האלענדישע ביבליאגראפיע פארמאגט גלענצנדע רשימות פון אזעלכע פילשפראכיקע „פראטיעס" אדער „דיסקורסן", וואס זענען דערשינען אין דעם דאזיקן לאנד און זענען א מין במקום־ צייטונג אויסגאבע, וואס פארדינט זיכער אן אויספארשונג, ווי א קולטור־היסטארישע דערשיינונג. לויט אט־די דאזיקע האלענדישע „פראטיעס" זענען געפורעמט די יידישע דיסקורסן.

אזעלכע „פראטיעס" בנוגע יידן זענען אפריער ארויס אויף האלענדיש.

אזוי, למשל, איז באקאנט אזא שמועס אויף א שיף צווישן אן אפיציר, שיפער, א מיידל און אן הויכדייטשן יידן.

(Schuitpraatje tusschen een Officier, Schipper, Juffrouw en een Hoogduitsche Jood. 8pp.)

צוויי אזעלכע דיאלאגן האט ארויסגעגעבן די נייע קהילה אויף האלענדיש. דעם דיאלאג פירן צוויי יידן. איינער הייסט נאר Andries

און פאַרטרעט די אַלטע קהילה. דער צווייטער מיט אַ מער פּאַסיקן נאָמען Philip פאַרטרעט די נייע.

(Zamenspraak, tusschen Twee Hoogduitse Jooden. Zynde de eene van de Oude Joodse Gemeenten, en den anderen van het thans Joodse Ligt Gemeenten. 1798, 8pp.)

אפילו אין דער אַלגעמיינער האָלענדישער פּרעסע קען מען געפינען אַזעלכע דאָקומענטן, וואָס זייער פּיקאַנטקייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אין מאַנאָלאָג אָדער דיאַלאָג איז אָפּגעהיט געוואָרן די שפּראַך פון דעם בעל־דבר. אין דער צייטונג Die Nieuwe Post פון 23טן אויגוסט, 1796, איז געווען אָפּגעדרוקט אַ בריוו פון אַ יידן מכח דער פראַגע פון צולאָזן די יידן אין דער אַרמיי. דער בריוו איז געווען געדרוקט אויף יידיש, אָבער מיט לאַטיינישע אותיות.

דער קאָנפליקט אָבער צווישן דער אַלטער און דער נייער קהילה איז געווען פון אַזאַ כאַראַקטער, אַז אַרויסטראָגן אים לחוץ איז געווען אַ טאַקטלאָזע זאַך. פירן די פּאָלעמיק אויף האָלענדיש וואָלט אויך ניט געקענט האָבן קיין פּעולה, מחמת דעם, וואָס צווישן די לייט פון דער אַלטער קהילה זענען געווען זייער ווייניק האָלענדיש קענעוודיקע. אמת, מען האָט געקענט פירן די דאָזיקע אַטאַקעס אויף העברעיש, ווייל שרייבער האָבן ביידע צדדים גראָד געהאַט — אָבער די פּעריפעריע פון העברעישע לייענער איז געווען אַזאַ נישטיקע, אַז איר מיסיע וואָלט זיכער קיין שטאַרקן אָפּקלאַנג ניט געפונען.

ווער זענען געווען די שרייבער פון די דיסקורסן?

די דיסקורסן זענען דערשינען אַנאָנים. קיין רעדאַקטאָר איז אויף זיי ניט אָנגעגעבן, נאָר דער דרוקער. אין די שמועסן וואַרפן זיך דורך נאָר די ערשטע נעמען פון יידן, וואָס מען שרייבט זיי צו די מחברשאַפט. אַזוי, למשל, ווערט אין די שמועסן פון דער א. ק. דערמאָנט איינער יעקב קוריעל, ווי אַ „אָטער" [אויטאָר] פון די ביכלעך.

אין נומער 6 פון דער א. ק. זאָגט איינער יעקב, אַז ער מאַכט די ביכלעך.

„איך זעלבר מאַך עש, מאהר [נאָר] איך בעהט אייך לייט פר ציהלט עס דאָך דיא גאַנצי וועלט ניט".

פאַרשטייט זיך, אַז אַזעלכע רמזים איז שווער צו דעשיפרירן און נאָר אַן אויספירלעכע אויספאָרשונג פון דער לאָקאַלער יידישער סביבה אין יענער תקופה קען פעסטשטעלן ריכטיק און גענוי די מיטאַרבעטער פון „דיסקוהרש".

אין אַלגעמיין גערעדט קענען קומען אין חשבון, ווי וואַרשיינ־לעכע מיטאַרבעטער אָדער איבערזעצער חוץ ברומעט, אַססערן און יהודה ליטוואַק (דער לעצטער האָט געקענט יידיש, ווייל ער איז געווען אַ פּוילישער ייד), וועלכע האָבן מסתמא צוגעשטעלט מאַטעריאַלן, פאָלגענדע שרייבער:

דוד פרידריכספעלד (געבוירן אין בערלין אַן ערך 1775, גע־שטאָרבן אין אַמסטערדאַם דעם 19טן יאַנואַר, 1810), אַ מיטגליד פון דער באַרימטער מאַספּים־גרופּע, אַ מחבר פון אַ רייע אַפּאָלאָ־געטיש־פּאָלעמישע שריפטן וועגן דער יידן־פראַגע אין העברעיש, דייטש און האָלענדיש. ער האָט זיך קונה שם געווען מיט זיין פּאָ־לעמיק קעגן סווידן (Swieden), דעם סאַמע אויסגעשפּראָכענעם קעגנער פון דער עמאַנציפּאַציע פון די האָלענדישע יידן, וועלכער האָט גע־טענהט, אַז דער גלויבן אין... משיחן איז אין אַ סתירה מיט בירגער־רעכט.

פרידריכספעלד איז געווען נאָענט צו דער קהילה „עדת ישרון", אין דער העברעישער ליטעראַטור איז אויך באַקאַנט זיינס אַ שיר לכבוד דעם אמיענער שלום (דערשינען אין אַמסטערדאַם אין 1802) *.

פרידריכספעלד האָט אויך פאַרפאַסט אַ שיר צום חנוכת הבית פון „בית הכנסת של עדת ישרון" (צעדנער, ז. 454).

אין 1798 איז אַרויס זיינע אַ העברעישע איבערזעצונג פון דער דעקלאַראַציע פון רעכט פון מענטש און בירגער א. נ.

„אלה דברי הברית, החקים והמשפטים אשר בין אדם לאדם". (אין אַ פאָרמע פון אַ פלוגבלאַט).

געווען איז צו יענער ציים נאָך אַ וויכטיקער פאַרטרעטער פון דער השכלה ליטעראַטור אין האָלאַנד.

ער האָט געהייסן צבי הירש בן מרדכי מרקוס. געשטאַמט האָט ער פון אילפעלד (בייערן).

ער האָט עס צונויפגעשטעלט אויף העברעיש זייער אַ וויכטיקן ספר א. נ. דברי נגידים, אַ זאַמלונג פון דאָקומענטן, ווי רעדעס, רעזאָ־לוציעס א. אַ. וו. אין שייכות מיטן קאַמף פאַר דער יידישער עמאַנ־ציפּאַציע אין האָלאַנד (אַמסטערדאַם, 1799, 72 בל.).

---

*) ביי צייטלינען (ז. 99) פאַלש אָנגעגעבן: אַמסטערדאַם 1797 און אַז דאָס ליד איז כלומרשט לכבוד דער עמאַנציפּאַציע. אויך איבעריקע פאַקטן זע־נען דאָרטן נים ריכטיק.

ביי ג ר ע צ ן (x, 134, דייטשע אויסגאַבע פון 1870) איז אגב, ניט ריכטיק אָנגעגעבן, אַז פ ר י ד ר י כ ס פ ע ל ד איז געשטאָרבן נאָך 1812.

דאָס בוך איז דערשינען ביי שלמה בן אברהם כ"ץ פּרופּס, דעם דרוקער פון דער אַלטער קהילה. אָבער איר מחבר איז געווען אַ משכיל, אַן אָנהענגער פון דער „באַטאַווישער רעוואָלוציע", ווי דאָס איז קלאָר פון דעם כרוז, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אויף העברעיש און יידיש דעם 9טן דעצעמבער, 1798, אין וועלכן ער איז מודיע וועגן דעם גיכן דערשיינען פון זיין „דברי נגידים"*).

מאַרקוס האָט אויך פאַרפאַסט אַ ספר א. נ. דרך ההשגחה, (אמסטערדאַם, 1805, (2) + 30 בל.).

נאָך אַ מחבר איז געווען אין אַמסטערדאַם. ער האָט געהייסן ליפמן בן הירץ ברונפעלד. ער האָט אָנגעשריבן אַ דיאַלאָג אויף העברעיש און האָלענדיש וועגן דעם אורשפּרונג פון דעם פרייהייטס בוים. (שיר על עץ החירות) (אמ. 1795, אַ כרוז).

פאַר דעם יידישן טעקסט קען אויך קומען אין באַטראַכט יאַקאָב דעסויער, אַ דירעקטאָר פון אַ יידיש-דייטשן פּראָפעסיאָנעלן טעאַטער, איבערזעצער, מחבר און קאָמפּילאַטאָר פון אַ ריי „זינגשפּילן" אין יידיש-דייטש.

דעסויער איז געווען אַ מיטגליד פון „פעליקס ליבערטאַטע" און האָט אפילו נגעגבן אַ „בענעפיט פאָרשטעלונג" לטובת דער „רעוואָלוציע", דערביי געהאַלטן אַ רעדע אויף „הויך דייטש", וואָס איז דערשינען אין אָריגינאַל און אויף האָלענדיש אין דעם „ערשטן יאָר פון דער באַטאַווישער רעפּובליק" (1796). דאָס זענען אַלץ פּאָטענציעלע מיטאַרבעטער אויף דער זייט פון די „נעאָלאָגען". שווערער איז שוין אויסצוגעפינען מענטשן מיט אַ פּען, וואָס האָבן געקענט שרייבן פאַר די דיסקורסן פון דער אַלטער קהילה. אמת, דאָס שרייבן איז ניט פון אַ הויכער קוואַליטעט, אָבער די אָפט באַנוצטע לומדישע פּסוקים זאָגן עדות, אַז מענטשן פון פאָלק און די גאַר באַדייטנדע אין צאָל יידישע פאָלקסשרייבער און גאַסן-פּאָעטן פון יענער צייט קומען ניט אין באַטראַכט ווי מעגלעכע מיטאַרבעטער פון דעם דיסקורס פון דער א. ק.

---

*) אַן עקזעמפּלאַר פון דעם אויפרוף איז געווען אין דער באַרימטער ביבליאָטעק פון דעם משכיל י ו ס ף ו ו י א ז י נ ע ר אין ליטע. ווען די רוסישע צענזור האָט איבערגעקוקט זיין ביבליאָטעק האָט זי דעם דאָזיקן „רעוואָלוציאָנערן" אויפרוף ניט קאָנפיסקירט, נאָר אומעטום אין טעקסט אויסגעמעקט דאָס וואָרט „חירות" (פרייהייט) (ש. ר אָ ז ע נ־ פ ע ל ד אין „פערעזשיטאָיע" 83, IV).

אפשר האט דארטן געשריבן זלמן בן משה פרינץ, א מחבר פון אן אינטערעסאנטן ליד וועגן דעם אנגריף פון די רעגירונגס קאמיסארן אויף די שול פון דער אלטער קהילה, וואס האט באצוועקט דעם גירוש פון די פרנסים און דאס ארויפזעצן פון נייע פרנסים. דאס דאזיקע ליד האט אפילו זוכה געווען צו דערשיינען אויף האלענדיש און דער „נעאלאג" יאאכים עמדן האט ארויסגעגעבן א האלענדישן באריכט וועגן דער דאזיקער געשעעניש, ווי א דאקומענט פון טריאומף פון דער נייער קהילה.

פרינץ איז אן אויסגעשפראכענער אנהענגער פון דער אלטער קהילה און קען דערפאר קומען אין באטראכט.

אין אלגעמיין קען מען די „רעדאקציאנעלע" אויסשטאטונג, וואס האט פאר א היסטאריקער א חן פון א רייצנדן סוד — זיך פארשטעלן גאר פשוט.

דאס זענען דאך „פראאטיעס" (רכילות) מער אדער ווינציקער היסטאריש באשטעטיקטע, אביסל באזאלצן און באפעפערט לויט דעם געשמאק פון שרייבער און גאליקייט פון זיין... פען, צונויפגעזאמלט אין די אומפארמיידלעכע קאפע־הייזער אין אמסטערדאמער געטא, וועגן וועלכע אויסלענדישע רייזענדע פון 18טן י. ה. דערציילן אזעלכע פיקאנטע זאכן. דאן ווערן די דאזיקע תורות שבעל פה געבראכט אין די רעספעקטיווע דרוקערייען פון די צוויי „פארטייען" (די „אלטע" צו פרופסן, די „נייע" צו יוחנן רופא). דארטן ווערן די דאזיקע שטיקלעך און ברעקלעך „קונסיפירט", ווי מען האט זיך אויסגעדריקט אין אמסטערדאם, און צונויפגעשטעלט. פאר א מוסטער האבן געדינט די האלענדישע פאלקס „פראאטיעס" און דיסקורסן. אפילו די „דעקאראציעס" טראגן זיי איבער לעבעדיקערהייט פון די פרעמדע מוסטערן. דיזעלבע אכסניה, פאסטוואגן, שיף א. א. וו.; דיזעלבע טעכניק און ענלעכער דיאלאג. א נייע רכילות ברייינגט אריין א נייע געשטאלט אדער ריכטיקער געזאגט א יידן מיט אן אנדערן נאמען. א ר' גומביל, ר' סנדר, אדער ר' יעקב. אפילו אשה'ס פיגורירן אין די געשפרעכן. דאס פאלק איז ניט אזוי פרום און דערלאזט אן אשה מיטצוארבעטן אין דער „הייליקער" ארבעט צושטייער טאן א רכילות. כדי צו פארטומלען דעם עולם זענען אפילו די פערסאנאזשען כמעט דיזעלבע איןביידע סעריעס פון די דיסקורסן. פון דער אויסערלעכער זייט איז שוין אפגערעדט. האט דאך דער פאלסיפיקאט געטעהנעט

אין אַ ספּעציעלער פּיפּיקער מודעה, אַז ער איז דער אָריגינעל און דער צד שכנגד מאַכט אים נאָך *).

אַמאָל לאָזט זיך פון אַ רעמאַרקע אויפדעקן אַביסל טעמפּעראַמענט, אַביסל גאוה און אַמביציע צו געפעלן דעם לייענער, צו מאַכן אַן עפעקט.

אין נומער 6 פון דער א. ק. זאָגט איינער פון די „מיטאַרבעטער" אַז „נון האָפּי דש אונזרי דיסקוהרש היינט אובינט פון גוט עפעקט זיין מעכטי".

און אין די אָוונטן, נאָכדעם ווי דער עולם האָט געקויפט פאַר צוויי אָדער צוויי און אַ האַלב שטיבער אַ ביכעלע אויפן שול־בריק וואָס האָט געפירט צו דער גרויסער שול פון די אשכנזים, איז מען מסתמא געזעסן אין די קאַפעען (די סאָרט „פּאָליטיק", וואָס שטעקט אין זיי איז דאָך נאָר פאַר מענער!) און זיכער הנאה געהאַט און געלאַכט פון די בטלנישע וויצן, וואולגאַרן הומאָר, פּיקאַנטע קאַלאַמבורן און געלונגענע לידער־פּאַראָדיעס בניגון מאַרסעליעזע (לדוגמא: די תקנות פון דער אַלטער קהילה האָבן 102 פּאַראַגראַפן, וואָס מאַכט אויס: כלבים — 102). די לאָקאַלע היים־בלוטיקע אינסינואַציעס אונטער וועלכע איז פאַר דעם „שמויש" פון אַמסטערדאַמער געטאָ געלעגן אַ שטיק צאַפּלדיק לעבן, וואָס ער האָט גוט געקענט, זענען פאַר אונדז ניט מער ווי היסטאָריש שטויב, פון וועלכן מיר ווילן אויפדעקן דעם פעניקס פון יענער טעמפּעראַמענטפולער תקופה אין דער געשיכטע פון יידן אין האָלאַנד.

די „פּובליציסטישע" ניוואָ פון די אַרטיקלען און אויפרופן איז ניט קיין הויכע אפילו פאַר יענער תקופה.

קודם־כל דער ריין־פּערזענלעכער צוגאַנג צו די קעמפער פאַר דער עמאַנציפּאַציע פון יידן.

זיי זענען אַלע אין די אויגן פון דער א. ק. „בייזע גייסטער", די ציטונג פון דער נייער קהילה ווערט געשטעמפּלט מיט אַזעלכע עפּיטעטן ווי „לומפּ ביכלכי", שונד בלעטר", „שורקן בלאַט", „איין גאַנצי האַנד פול מישט", „רשעות ביכלעך" א. אַ. וו. אַזעלכע יידן ווי פרידריכספעלד און ליטוואַק דאַרף מען זען טויטע, וואָס ווערט אויסגעדריקט גאָר „אַפאָריסטיש": „קריעה איבר זעלכי יהודים".

---

*) „דויא ווערין קיין עקזעמפּלאַרן פר עכט ערקענט ווערדן דיא ניכט פון דעם שרייבער זעלברשט אונטר צייכנט זינט" לייענען מיר אין נומער 1 (פּיקטיוועד נומער 13) פון דער א. ק.

פאַר דער באַציהונג פון דער אַלטער קהילה צו די שריפטן פון די „נעאָלאָגען" האָבן מיר צום גליק אַ זייער וויכטיקן מקור.

איידער דער „דיסקוהרש" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען רעגל־מעסיק האָט דער קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" ארויסגעגעבן פיר נו־מערן פון אַ פּראָפּאַגאַנדע שריפט א. נ. אונטעררעדונג.

ווי אַזוי מען האָט רעאַגירט אויף די דאָזיקע אויסגאַבעס זאָגט עדות אַ מיטצייטלער, אַ געוויסער בנדיט בן אייזיק בינג, וועלכער האָט געפירט דאַטירטע נאָטיצן, געשריבן אין יידיש.

אונטער דער דאַטע פון 17טן מאַרט, 1795, לייענען מיר ביי אים אַזוי:

„נון האָט יוחנן דאָקטאָר *) בגונין אויז צו געבן איין בלעטיע [בלעטל] וועלכש אין סאהמינשפראַך (!) [גיפּטיקער שפּראַך] איז גיהאַלטין ע"י אורי אונ' הירש אום נור דען דאַממיט מענשן אן זיך צו ציהן אום ח"ו כופר בעיקר צו זיין, אום אפּסילוהט [אַבסאָלוט] מחלל שבת בפרהסיא צו מעגין".

בינג איז געווען אַן אָנהענגער פון דער אַלטער קהילה. דערפאַר שרייבט ער, אַז די בראַשורן פון די נעאָלאָגן זענען גיפּטיקע.

אונטער דער דאַטע פון 27טן מאַרט, 1795, איז ביי אים פאַר־שריבן, אַז

„יוחנן דאָקטאָר האָט גיגעבן אין זיין שענד בלאַט אורי אונ' הירש איבערזעצט אין פּלאַט טייטש דש רעכט פון דען מענש, הכל נור אום דש המון עם מב"ע [מבני עמנו] בייא זיך צו ציהן, אבל הילפס בס"ד [בסיעתא דשמיא] הכל ניקס".

דאָס מיינט ער די דעקלאַראַציע פון בירגער רעכט, וואָס דער קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" האָט ארויסגעגעבן אויף יידיש („פּלאַט טייטש") וואו די צוויי פאַרשוינען פון דער „אונטעררעדונג" ר' אורי און ר' הירש דעבאַטירן וועגן דעם.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס פאַרלאָזן זיך אויף גאָט האָט ווינציק וואָס געהאָלפן.

אויף די אַלגעמיינע אַטאַקעס פון די אָרטאָדאָקסן איז די נייע

*) יוחנן דאָקטאָר איז דער בעל־הבית פון דער דרוקעריי, וואָס האָט צו יענער צייט געטראָגן די פירמע: יוחנן לוי רופא ובנו בנימין און האָט עקזיסטירט זינט 1726 (געגרינדעט פון נפתלי הירץ רופא פון עמדען). דער דאָזיקער י ו ח נ ן ו ו א ן ע מ ד ע ן איז געווען אין דער פאַרוואַלטונג פון „פעליקס ליבערטאַטע" און אַ מיטגליד פון „עדת ישרון".

קהילה ניט געבליבן שולדיק. זי האָט אַרויסגעשטעלט איר אַרסענאַל פון אַדיעקטיוון.

וועגן די שרייבער פון די ביכלעך פון דער אַלטער קהילה שרייבן זיי, אַז „איין רעכטשאַפנר, באוואוסטר, ערליכר שרייבער, דער שרייבט ניט פאַר זיי". (נומ. 14).

אַלזאָ: „פען קנעכט" זענען די, וואָס שרייבן פאַר די פרנסים! די „נעאַלאָגן" אַטאַקירן די פרנסים מיטן גאַנצן אימפּעט פון דער אי־דעאָלאָגיע, וואָס זיי רעפּרעזענטירן. די דאָזיקע אידעאָלאָגיע איז דער בורזשואַזער ליבעראַליזם אין זיינע „וועסנע" יאָרן... ער האָט זיך געשפּייזט רחבותדיק מיט די זאַפטן פון דער פראַנצויזישער רע־וואָלוציע. זייער האַס קעגן דעספּאָטיזם איז געווען אַ שטאַרקער, זייער שטרעבן אים אָפּשאַפן אין יידישן לעבן, פונקט ווי ער איז שוין פאַרניכטעט געוואָרן אין מלוכה־לעבן פון האָלאַנד, איז געווען אַן אויפריכטיקער און אַ נויטווענדיקער, דיקטירט פון די קלאַסן־אינ־טערעסן, וואָס זיי האָבן פאַרטראָטן.

עס איז ניט קיין קאַפּריז געווען מצד די פרנסים די אָריענטאַציע אויף די אָראַניער. די דאָזיקע ענגלישע דינאַסטיע האָט פאַרקערפּערט דעמזעלבן פעאָדאַלן סיסטעם אין דער עקאָנאָמיק פון האָלאַנד, ווי די פרנסים האָבן דאָס רעפּרעזענטירט אין דער עקאָנאָמישער סטרוק־טור פון דער פעאָדאַלער יידישער קהילה אין אַמסטערדאַם מיט איר עקאָנאָמיק.

זיי זענען געווען פונקט אַזאַ דינאַסטיע, ווי, להבדיל, די אָראַ־ניער. די וואָלן זענען געווען אַ חוזק פון דעמאָקראַטיע. די פרנסים האָבן געהערשט מיט אַ פעסטער האַנט, קאָנטראָלירט די קהילה און אַלע אירע אינסטיטוציעס און געזען צו ציען וואָס מער הכנסה פאַר זיך פון פלייש־שטייער און אַנדערע מאָנאָפּאָלן. דאָס ווערט בולט אַרויסגעבראַכט אין די דיסקורסן פון דער נייער קהילה און היסטאָריש איז דאָס ריכטיק.

די פרנסים ווילן ניט אָנערקענען קיין שום מאכט, חוץ דער מאכט פון דער קהילה.

„וויר בהאלטן אונז קראכט [קראַפט], קיין מלך איז זויא סאָ־ווערײן אַלס קהל" — דאָס איז די מאָטאָ אויף אַ פּאָלעמישן אַרטיקל אין די דיסקורסן, נומער 23 פון דער נ. ק. די ווערטער ווערן צוגע־שריבן דעם פרנס יוסף פרינץ. אויב זיי זענען צוגעטראַכט פון דעם שרייבער, זענען זיי אָבער ניט אויסגעטראַכט. זיי דריקן אויס די מאכט פאַרהעלטענישן אין דער אַמסטערדאַמער קהילה פון

יענער תקופה און דערפאַר איז געווען אַזוי שווער צו באַקעמפן די פּרנסים, ווייל חוץ אַנדערע מאָטיוון האָבן זיי געהאַט אַרגומענטן וואָס האָבן ממש געשראָקן די יידישע מאַסע.

די „נעאָלאָגן" ווילן זיך מתחתן זיין מיט „אינו נמולים". (נומ. 2 פון דער א. ק.).

זיי ווילן אַרויסטראָגן פאַר דער „גוֹאישער וועלט" יידישע רעלי־גיעזע ענינים און דערפאַר דאַרף מען ניט האָבן קיין יידן־דעפּוטאַטן אין באַטאַווישן פּאַרלאַמענט. עס זיצן דאָך דאָרטן קריסטן אויך! צו וואָס זאָל מען דערלאָזן אַריינמישן זיך אין יידישע ענינים?

די דאָזיקע אַרגומענטן האָבן געווירקט קאָנסערוואַטיוו אויף די יידישע מאַסן, אַ פשיטא נאָך, אַז די יונגע קעמפער, זעענדיק, אַז זיי קענען ווי אַ הייפל ניט דורכפירן די געוואונשטע רעוואָלוציע אין קהל — האָבן זיך טאַקע געווענדעט צו דער רעגירונג נאָך הילף.

דאָס אַרויסטרייבן פון די פּרנסים מיט דער הילף פון סאָלדאַטן האָט זיכער ניט פאַרשטאַרקט דעם פּרעסטיזש פון די „נעאָלאָגן".

אַנאַלאָגיש איז אויך געווען דער קאָנפליקט אין דער ספרדישער קהילה אין האַרלעם (אין אַמסטערדאַם האָבן זיך די ספרדים גע־האַלטן לאָיאַל און נייטראַל).

דאָרטן האָט די רעוואָלוציע אויך געווירקט אין דער ריכטונג פון דעמאָקראַטיזירן דעם וואַל־סיסטעם. די ספרדישע פּרנסים האָבן געקוקט אויף זייערע אַמטן ווי אויף אַ משפחה חזקה. די יונגע האָבן דאָס מער ניט געוואָלט לײדן. זיי האָבן פאַראינטערעסירט די רע־וואָלוציאָנערע רעגירונג אין דעם קאַמף און זי האָט אַריינגעשיקט אַ מלוכה־קאָמיסאַר צו פאַרוואַלטן מיט די ענינים פון קהל. קעגן דעם האָט זיך אויפגעהויבן אַ העפטיקער פּראָטעסט. מען האָט באַשלאָסן מאַכן נייע וואַלן און די „פּאַטריאָטישע" ספרדים זענען דורכגעפאַלן מיט 8 שטימען (22 פאַר די אַלטע און 14 פאַר די נייע).

די שבועה, אָבער, פון געטריישאַפט צו דער רעוואָלוציע איז מיט גרויס פּאַראַד דורכגעפירט געוואָרן אין דער סינאַגאָגע.

דאָס זעלבע טאָן אין אַמסטערדאַם האָבן די „נעאָלאָגן" ניט גע־קענט. צו קליין איז געווען זייער אַרמיי. פון איבער 20,000 יידן אין אַמסטערדאַם זענען נאָר 700 געווען מיטגלידער פון דער נייער קהילה!

דערפון נעמט זיך, אַז מיט דער גאַנצער אימפּעטיקייט פון דער אַטאַקע זענען די אָנהענגער פון דער נייער קהילה דאָך רודף־שלומדיק געשטימט און זוכן אַ „פאַראייניקטן פראָנט" מיט דער אַלטער קהילה.

די אַלטע קהילה אָבער פּאַרטיידיקט שטאַרק אירע אַלטע פּאָזיציעס און פּריווילעגיעס. זי וויל ניט קיין „אומוועלצונגען"; זי איז פאַרן ancienne regime. זי האָט אַ סך געמיינשאַפטלעכעס מיט אַלע קאַ־טעריעס און גרופּעס אין די לענדער, וואָס זענען געלעגן אין דעם קרייז פון השפּעות פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע און וואָס האָבן געהאַפּט און געביינקט נאָך דעם „אַמאָל".

אָבער די ליבעראַלע בורזשואַזיע האָט איר גורל פאַרבונדן מיט דער נייער הערשאַפט, מיט דער פראַנצויזישער אָריענטאַציע.

„דיא גאַנצי מדינה איז פרייא און גאהל [גלייך]: דיא פרנצי [פראַנצויזן] העבן זויא גוהט אן דיא יהודים דיא פרייהייט געגעבן, אז וויא אן דיא קריסטענען" באַלערנט יעקב איינער פון די מיטשמור־עסער אין דיסקורס פון דער נ. ק. (נומער 20).

דערויף ענטפערן די אָנהענגער פון אַלטן רעזשים, אַז כדי גע־ניסן פון פרייהייט דאַרף מען קיין חברות ניט (אַ רמז אויף „פעליקס ליבערטאַטע"). די פּרנסים גופא וועלן פאַרטיידיקן די דאָזיקע „עגאַליטע", וואָס מען האָט זיי געגעבן. ראשית קענען זיי פערזענ־לעך די שררות און די אַלטע שתדלנות מעטאָדן האָבן זיך אַרויסגע־וויזן פאַר גוטע.

ערקלערט זיי ר' יעקב פון דער נ. ק., אַז צייטן האָבן זיך געביטן און ממילא אויך די מעטאָדן פון קאַמף. דער ענין פון „חירות" איז ניט נאָר אַ יידישער ענין. ער איז חל אויף אַלע בירגער. יידן זענען דאָך בירגער פון לאַנד. דערפאַר קענען די פּרנסים ניט זיין מער קיין שתדלנים פאַר יידישע רעכט, ווייל פרייהייט באַשטייט טאַקע אין דעם וואָס עס איז ניטאָ מער קיין יידישע רעכט.

דאָס דאַרף איצט טאָן די „וואול דענקנדי קריסטענה אונ' דיא יודישע פּאַטריאָטן", און ניט די פּרנסים, וועלכע ווערן עפּיטירט ווי „קאַנאַליעס, אַריסטאָקראַטן און דוועהרפס" [קאַרליקעס]. (דיס־קורס, נומער 3).

זיי ערקלערן די יידן, וואָס מיינט מלוכה־מאַכט; אַז אַלע, וואָס זענען צופרידן מיט דער קאָנסטיטוציע זאָגן: יאָ, און אַלע קעגנער זאָגן: ניין.

צו די וועלכע קוקן אויף קהל, ווי אויף די העכסטע מאַכט, זאָגט דער שרייבער פון דעם נייער קהילה אַזוי:

„ווען אַ קייזר הייסט דאַרף מען טאָן" אַ פשיטא ווען אַ פאָלק, וואו אַלע האָבן רעכט און קען „זעלבשט מיין רעגיהרונג מיט העלפן מאכן אונ' אהך [אויך] יהודים און דיא רעגיהרונג האָבן

וואז עס שוין גאָט לויב און׳ דאַנק זויא ווייט אין אונזר מדינה איז" (נומער 2).

אָבער די פרנסים האָבן דאָס ניט געוואָלט און ניט געקענט פאַר־שטיין.

ביידע צדדים האָבן פאַרטיידיקט זייערע פּאָזיציעס, ווייל עס איז געווען — ווי עס באַמערקט ריכטיק דער האָלענדישער היסטאָריקער Boekman — אַ קלאַסן־קאַמף אין בוזים פון אַמסטערדאַמישן יידנ־טום, וואָס האָט זיך קלאָר מאַניפעסטירט אין דעם קאַמף פון דער ליבעראַלער יידישער בורזשואַזיע קעגן דער מאַכט פון די פרנסים".
(De Vrijdagavond, 1929, VI, 106)

דערפאַר שפיגלען אָפּ די דאָזיקע טשיקאַווע ביכלעך אַזאַ אינטע־רעסאַנטן דועל געפירט פון איין זייט מיט ראַציאָנאַלער פּראָפּאַגאַנדע פון יענער תקופה, פון דער צווייטער זייט מיט אימפּולסיווע אַטאַ־קעס, וואָס האָבן זיך באַמיט צו פאַרטיידיקן דאָס, וואָס פריער אָדער שפּעטער איז געווען פאַרמשפּט צו אַן אומפאַרמיידלעכן אונטערגאַנג.

מען מוז אָבער למען האמת פעסטשטעלן, אַז די שרייבער פון דער נ. ק. זענען אַ סך ערנסטער, איידער די, פון דער א. ק. בעת די ערשטע האָבן פאַר זיך אַ קאָנסטרוקטיוון פּראָגראַם און באַמיען זיך איבערצייגן די קעגנער, אַז עס איז ניטאָ קיין סתירה צווישן רעליגיע און עמאַנציפּאַציע, טוען די צווייטע גאָרניט, נאָר שפּעטן זיי נאָך און אויף יעדער סאַטירישער המצאה פון די „נעאָלאָגן" ענטפערן זיי מיט קאָנטער המצאות, וואָס איז ניט מער, ווי אַ דראַנג מבטל מאַכן דעם צווייטן.

חוץ דעם האָבן די פרנסים אויסגענוצט זייער איינפלוס כדי ניט צו דערלאָזן דאָס פאַרשפּרייטן פון די דיסקורסן פון דער נ. ק.

די פרנסים האָבן אפילו אָנגענומען אַ באַשלוס אַז „דער דרוקער ר׳ יאָאכים און זיין שוואָגער, וועלכע האָבן זיך אויסגעדריקט קעגן אונדז מיט אינסינואַציעס און געדרוקט ביטול־ווערטער און אויך באַשפּאָטן די יידישע געזעצן און אונדז — אַז זיי זאָלן פון היינט אָן מער ניט מעגן גאָרניט דרוקן פאַר דער קהילה לעולם ועד" (ציטירט לויט 308, 1928 ,De Vrijdagavond).

מסתמא האָט מען די דאָזיקע שריפטן סיסטעמאַטיש פאַרניכ־טעט, ווייל היינט צו טאָג זענען זיי זייער זעלטן און די ביבליאָגראַ־פיעס פאַרנאָטירן ניט מער ווי זעקס קאָמפּלעטן אין דער גאָרער וועלט *).

*) אַמסטערדאַם — צוויי, ניו־יאָרק — צוויי, פראַנקפורט אם מיין — איין און אין אַ פּריוואַטער זאַמלונג — איין.

י. שאַצקי

הוספות

1) אַן אַרטיקל פון „דיסקוהרש" פון דער נייער קהילה (נומ. 11).
2) אַ „רעדע" צו דער אַלטער קהילה (נומ. 20).
3) אַן „אויפרוף" פון דער נייער קהילה („דיסקוהרש" נומ 22).
4) „יודש פאָלקס ליהד" בניגון מאַרסעליאַנשע מערש.
5) איין אנדר ליהד בניגון קאַרמאַניאָלע.
6) ביבליאָגראַפישע רשימה פון די „דיסקוהרשן".

1

אן דיא מאנארכען זיך נעננענדע פרנסים פון דיא אלטי קהילה אוני אן דיא גאַנצי אַלטי קהילה שלאַווערנייא[1].

דז איך אייך אונטר דריקרס אונד איהר אונטר דריקטע אל צייט פר דום האָבי גהאלטן קען איך ניכט לייקענען. ניכט איך אַלליין זונדרן זעלבסטן דיא קלוהגשטי אונטר אייך. דיא נור וועהגנס פרנסה און אייך גקעשענט בלייבן מוזן דיא בויסען[2] לייטען דיא גאַנטץ פרעמדע לייטען קארטץ אין יעדר פּלאַטץ וואו נור דער רוהף אייער קאַראַקטער הין ברינגט גיבן אייך דען זא ריכטיגן טיטול: דוס, ערטץ דוס, ערשרעקליך דוס אונד באהס האפט. איך ברויכה ניכט יעדר פון אייך פרנסים צו נעננן עז צו בווייזן דען אין איין אויף שלאַק לאסט זיך אייער גאַנצעס בזעהן אונד פון דיא טיילען שליהסט מן אויף דז גאַנצי אונד אלזא איז דער פּראָדוקט דוס אונד ניכט אנדרשט אלז דוס. דאָך איין גוהטר שעניוס [געניוס] רעגיהרטע אייך דז איך וואול איין דוממע קלוהגהייט נעננן מאהג דז איזט דז איהר אויף אל דז וואהר האפטיגה שרייבן וואז מן זא וואהל אין קוראנטן אלז אין ביכלכים קעגן אייך גשריבן האָט ניכטס קעגין גשריבן העט דז וואהר איין מאהל איין דוממער פר נונפטיגר איין פאַל. דען צו דום אום אייער ניכטס ווערדיגס בטראגן מיט איין מענטלכי צו בווימפּלען[3]. צו דום אום דעם גמיינר מאן דורך פר טיידעגונג נאוך מעהר איין צו פיהרן אונד אום בקוואהם וויא איין יעדר אום וואהרהייט אונוואהר צו מאַכן. צו פיהל אין גוויסן גדריקט אום אייערע טאהטן

---

1) קנעכטשאַפט — slavernij
2) בייזן
3) באַהאַלטן, פאַרמאַסקירן — bewimpelen

צו רעכט פערטיגן. טאהט איהר בעשט ניכטס צו שרייבן. אויף איין מאהל פוהר דעהר טייפלשי שרייב זוכט אויך אין גדאנקן: הייארט[1] איין שרייבר. אונד איהר שרייבט. גאט, גאט וועלכי ערטץ דוממע גשעפער! האבן זיך פר פרנסים פון זויא איינה קהילה אויף גווארפן. דיא נור אויף דז ביסיע [ביסל] פר מעהגן. אונרעכטיגס פר מעהגן פראהלן גלייך אויב איין זאק גילדנס מעהר אודר וועהניגר גנונג זייא איין פאלק פון טויזענדע מענשן צו רעגיהרן. אונד וועלכר איין שרייבר! הערר סקריבענט, זאהג מיר איין מאהל אין פר טרויאן וואז האסטו גשריבן? האסטו מענשן איבר צייגט דז דיא נייאי קהילה אונרעכט האט? האסטו איבר צייגט דז דיא נייאי קהילה דז בלוהט דעם ארמען אויז זויגט וויא דיא אלטי טוהט? האסטו איבר צייגט דז איין קצין מעהר קאפ האט אודר האבן מוז אלז איין דלפון? האסטו איבר צייגט דז עס איין חרפה איז איין דלפון צו זיין? האסטו איבר צייגט, דז דער קעגין ווערטיגר קצין אל צייט קצין בלייבן מוז? פון אללעם דז ניקש; דען דוא קענסט עז ניט! קיין מענש קען זאלכס! דוא בלעשטרסט [באלעסטערסט] דיא מענשן בוויילן רוב דלפנים דרין זיין. זאהגסט אהני עז צו בווייזן דז זיא גוים זיין! וועה איבר דיר נר. קוק אין דיין בוזעם. אין דיא בוזעם פון דיא אלטי קהילה. דא ווירסטו פינדן וואו מיט[2] דוא דיא נייאי [קהילה] בלאמיהרסט[3]) עהזל [אייזל] בלאמיהרסט לייטן וויל זיא נאטיהרליך גברעכליך זיין אונד ווילסט לייטן הער פאהר ציהן דיא זיך דורך איהר שלעכטעס בטראהגן פון טאהג צו טאהג זברעכליכה מאכן! אודר שרייבשט דוא נור אום דיין פר גטכי (?) דיין גרויסע לעטרס אונד דיין לשון הקודש הערען אונד זעהן צו לאזן? דעהר שמש זאהגסטו האט קיינה לעמוהנען[4]) מעהר אונד דענקסט ניט דז דיין שמש, קיין ליינוואהטען(?) מעהר האט. פלוהכן נור קענסטו! הייסט דז קעגין שרייבן! עהזעל, שורק! שרייבסט נור געלד צו פר דיהנען אונד זאהגסט קיין וואהר הייט! דוא דעהר זויא פיהל אונגרעכטע טאהטן אויז גפיהרט האסט לאסט דיך בצאהלן אום עהרליכע לייטען געגין וצו שרייבן. ביסט דוא דוממער עהזעל פום טייפל בזעססען. שענשט [שענדעסט] דוא אויף מאן דעססן פוהס דוא ניט וועהרט ביזט צו קוסן! אויף איהר

---

1) דינגען — Huur
2) מיט וואס
3) בלאמירן — קאמפראמיטירן
4) קארט — lamoen

רב שענשט דוא! קענטע איך ניט אויף דיינם אויך שענדן? קאנטע איך ניט אויך זאָגן דיינר איז קליין. אָבר איך לאס איהם אין גאטס נאהמען קליין אונד דער נייער רב גראהס זיין. ניין הערר סקריבענט שרייב, אבר שרייב מיט שכל. האשטו גרונדן געגין דיא נייאי קהילה איין צו װענדן. לאס הערן! מן װירט דיך װידר לעהגן, איבר צייגן אונד װאז דוא האָסט גלייך געבן. אָבר קומסט דוא מיר װידר מיט זיי איין אינפאם [1]) ניכטס בדייטינד דינג פר דעם טאָג זא װייסע דז איך מיין פעדר געגין דיך שארפן װער. דז דיא דיך דורך לייב אונ' זעהלע געהן װירט. דיין נאהמען װירדי איך אויך ניכט שאהנן, אונד איהר האהגעהרטע הערדן דומהאנס [2]) פרנסים איך װינשע אייך גליק מיט דען איין פאללי שרייבן! צו לאססן זיכר װירט איהר עז אין אייער האכלעבליכע קאלעשיע קאמר [3]) רעװידיהרען עה [איידער] עס דיא פרעססע בטרעהטע אבר גלויבט מיר זויא פיהל איזט דוד דיקיע ניט גמאסיגט. זויא פיהל פויטן איהר איממער דרין לאססען װירט דז דער ליבר גאָט איך אנדרע רעכט שאפנע גדאנקן איין געבן מעכטע דז גאָט דיא אויגן אייער בלינדע קהילה עפנן מעכטע דז גאָט דיא נייאי קהילה זעהגנה אונד שוטצע װינשט איין מענשין פריינד".

2

אנרעהדע אן מיין מיט בריהדר װעלכע זיך נאָך אונטר דיא אלטע קהילה בעפינדן

איינפעלטיגה, איגנעפיהרטע מענשען! מיינה ליהבע מיט בריהדר! הערט נוך איינמאָהל דיא שטיממע איינס מענשען פריינד. הערעט נאָך איינמאהל דיא שטיממע איינר װאהרען יהודי אונד אורטיילט, אורטיילט אָבר אויך ענטשידן! שימפן אונד לעסטערן איזט מיינה זאכע ניכט. נור איך װיל אייך האָהר [דאָ] קליין דיא האנדלונג אייערער פרנסים פר אויגן לעהגן אונד איהר זאָלט אורטיילן אויב איהר האַנדלונג פר אייער װאהל זיין װאהר. אבר איהר זאָלט אויך אורטהיילן דיא האנדלונגן פון פעליקס ליבערטאַטע, דיא סאָסיעטיהט [געזעלשאַפט] װעלכי זיך אין דיא גאנצי װעלט בייא אללי װאהל דענקענדע יהודים איין שם טוב גמאכט האָט, דיא װעלכי פון אייער

1) שענדלעך — infaam

2) נאַרישע לצים

3) דאָ מיינט עס קהילה שטוב — college camera

פרנסים זויא שלעכט אונד נידרטרעכטיג בהאנדלט איזט בלייבט ניכט אויף דיזוס צייט פונקט שטעהן, געהט אבר פיהלע יאָהרען צו ריק. אונד זאָגט מיר אויף ריכטיג: וואש אויב וואהל נאָך פרנסים זא לאַנג דיא קהילה שטיהט פר גוהטס פר יהודים אויז גריכט האָבן? ניכטס אַנדרש אלש אין דש פאהריגע בעשטוהר[1]) אפראַבאציעס אונד צאנקציעס [פאַרוואַלטונגס הסכמות און באַשטעטיקונגען] אויף איהר תקנות סדוס ער זוהכט אונד בקוממן תקנות וועלכי ניכט צור וואהל זיין אונד בשטאנד דער גמיינר מן איין גריכט זי זינד. ניין! דער גמיינר באַרגר מן[2]) קומט אללעש צו לאשטן[3]). דער רייכער איזט דא בייא פרשונד [פאַרשוינט]. לאָזן זיא אייך איהרע ביהכר וויזן וואו אל דאש אויף גבראַכטי געלט איז גבליבן אונד איהר ווירט פינדן אהן צדקה גבאי דער דיא צדקה מיט איין ענארמע סומא בגנבת האָט, אהן האל גבאי[4]) דער דיא האל בגנבת האָט. פר שיהדנה קצינים דיא אין גובה בוהק גשטאַנדן זינד ביז זיא גשטאָרבן אונד פר דארבן זינד. דש געלט פר לוהדרט אן חזנים ורבנים אן ניכטיעז[5]) אונ' נעהפיעז[6]).

אום אל דש גוהט צו מאַכן האָט מן יעדר יאָהר דיא איינקומשטן פון דיא האל[7]) פר גרעסרט. אויף וועם זיין קאָפּ' איז דש אויז גנגאנגן? אויף דעם גמיינר מאן. דער בקומט שינדר פלייש, ביין, קנאכן, גאהר זיין גוויכט ניט. דער קצין בקומט דיא ברישט, ריבבן, דש פעט. אנדרי פינאַנציען וואהרן ניט צו מאַככען דען דיא פרנסים וואהרן קיינע פינאַנציהרס. וואש האָט מן מוזן טוהן? אין שטאט איין גענעראהלע בלאשטונג[8]) אין פריאר צייטן אויף דיא ב"ב[9]) כל אחד לפי ערכו צו מאכן האָט מן ליבר דיא קהילה אין חובות גשטאָכן. זונדר דש זיא נימר דא צו געפולמעכטיגט וואהרן אונד דען דאך ווידר האלבי פלעטטן אב גענאממן דיא שלעכטי דירעקציע האָט גמאַכט דש אל דש געלט וויא איין זינק טיף איז גזונקן. זיא

---

1) רעגירונג, פאַרוואַלטונג — bestuur
2) בירגער מאַן
3) צו טראָגן
4) דער גבאי פון דער „קאָראָבקע"
5) קוזינען — neefjes
6) פלימעניקעס — nichtjes
7) פלייש האַלע
8) אַלגעמיינע באַשטייערונגען
9) בעלי הבתים

וואהרן צו שטאָלץ אום יחידים אן צו רוהפן זיא איין פלאַן צור פר בעסערונג צו מאַכן. וואש איהר נוו[1] אין דיא פאהריגע צייטן אין דיזע מדינה וואהרט ברויך איך אייך ניכט פיהל וצו זאָגן. שלאהוועו [שקלאַפן] וואהרט איהר לייט. קוים דש עז אייך פערמיטיהרט [דערלויבט] וואהר אייך צו ער נעהרן. תקנות המדינה וואהרן דש איהר וואול פובליהק שוהלן מעהגט גיהן אבר פר הונגר צו שטערבן [2] אין מקום צוגעהן, אויז [הויז] טרעהגערייאן, נייאי קליידר צו פר קויפן, בעלי מלאכות ניקש פון דז אללעש העט איהר טירפן[3] טוהן. מן האָט מיט אייך דורך דיא פינגר גזעהן. אונד דאָך וואכט געלט, קאפי אונד טעה געלט אונד אַללעש וואש דער אינו נימול[4] אויף געבראַכט האָט העט איהר אויך מוזן אויף ברינגן. נבזה ונמאס וואהרט איר בעיני עם הארץ. בייא מלחמה צייטן העט איהר אל עז געפאהר מוזן אויז שטיהן וויא יעדר איינוואהנר. מן האָט אייך איינש [אפילו] קיין דאַנק דא פאהר [דערפאַר] גוואוסט וויא פיהל מכשולים זיי דויא דארך ענטשטאַנדן. איין גמיינר מן מיט איין הויז האלטונג גדרוקט פון דיא מדינה, גדרוקט פון דיא פרנסים האָט אללעש אָן וועגדן מוזן זיין קאשט [חיונה] צו פר דיהנן. עז וואהר איהם ניט צו פר דענקן דש דויא דורך פיהלע רענקע אונד שעלמע־רייאן גשעהן זענן וואו דורך ער קיין נאמנות אצל עם הארץ האטטע. איהר זייט אימּמר דש לאַנד גטרייא גבליבן. איהר וואהרט דש יאָך גוואהנט אונד הֶרגל נעשה טבע דא דורך וואהרט איהר דש אראניע סיסטהעמא [די אָראַנישע מלוכה אָרדנונג] זא צו גטאהן. אבר זאהגט מיר וואש האבט איהר בייא דיא אומוועגטעלינג [אומוועלצונג — ענדערונג — רעוואָלוציע] אין עש יאָהר 1787 גוואוננן? האָט מן אייך מעהר חריות [פרייהייט] צו גשטאנדן? דער פרינץ האָט פער־מיטיהרט יהודים מעגין אין איטרט [Utrecht] וואהנן. דש הייסט הייאר[5] טירפן זיא פר איין הויז צאהלן אונד מיט אנדרי בארגרש גלייכי לאשטן טראָהגן. אבר ווינקלי[6] טערפטן זיא נישט טוהן. דש הייסט חריות. ווען איך ניקש טערף האנדלן וואו פון זאל איך דען אויף ברינגן. גאָט ב"ה האָט דש ניט לענגר קענן פר זיך זעהן. דיא

---

1) ניי, ניט לאַנג — nieuw

2) אַ פראַזע, אַנטנומען פון אַ ס ס ע ר ס אַ רעזע (זע אין טעקסט).

3) דאַרפן

4) אַ ניט ק יינייידן

5) דירה געלד

6) האַנדלען

פראַנצאהזע האָבן איין רעוואָלוציאהן אין איהר מדינה פול בראַכט אונד האָבן גזאָגט: דער מענש איזט פרייא דש איזט: פרייא אין זיינה גדאַנקן. ער מעהגט גאָט דיהנן וויא ער וויל. דש הייסט יהודי אודר קיין יהודי אונד ער איז דאָך מיט זיינה עבין מענשן גלייך דש הייסט גלייך איזט ער איהם אום אויף אללעם אנשפרוך צומאַכן ווען ער בראַהף אונט טוגנטהאפט איזט. איס פר מעהגן קען דער ארמר מן דעם קצין ניט גלייך זיין ער איזט איהם אבר דאָך גלייך, ווען יעדר נאָהך זיין ערך אויף ברינגט איז דש ווענינה פון דעם ארמר מן זא פיהל אונד פיליכט נאָך מעהר אלש דש פיהל דעם רייכן. אונד ברוהדרשאַפט איז כלל גדול שבתורה ואהבת לריעיך כמוך. דיא פראַנצאהזן זינד היר קומן אונד דיזי מדינה האָט אויך דש סיסט־העמא [1]) אַנגענאַממן אונטר זא איינר גראהסע מענגע יהודים גב"הז. האָבן זיך וועהניגע אויף גטאהן דעוועלכי עז פרשטאַנדן האָבן. זיא וואהרען מייסטענטיילס אללי אין גרעסטע פורכט. דיא פרנסים מיט איהרע אַנהאַנג דיא פיהל געלד אויף ענגילאַנד פר דיהנען וואהרן שונאים גמורים פון דיזה סיסטהעמא. האָבן דעם גמיינר איינפעלטיגן מענש איינגשמוהזט(!) [איינגעשמועסט]. ער וועהרע איין איינ־ברוך באמונותינו הקדושה. דא ענטשטינדן אבר איניגה חכמים אונד מאַכטן זיך איינה סאַסיעטיהט [2]) אונד פראַהגטן אַל דש חריות פר דעם יהודי וואש איהם אלש לאַנד איינוואהנר צו קומט? זיא פראַהגטן ערשטליך דש גוועהר [3]) דא וואהר דער טייפעל לאָס. דיא פרנסים פרעזענטיהרטען איין רעקוועשט [בקשה] זאלכט געגין צו גיהן. גלייך אויב דש קעגין אונזר אמונה וואהר. אבר דש וואהר דיא מיינונג ניט. דען אין אלטונה, מיטטלבורג אונד נאָך מעהר פלעטצר האָבן דיא יהודים שאהן לאַנגע דש גוועהר. אן שבת געהן זיא ניט. דען וועניהר גפאַלט עז אן שבת אונד דען קען מן דאָך פר זוימן עז וואהר נור אום דש איהר קאַפריהציע [4]) עז ניט האָבן וואָלטן. וויא אויך איניגה יהודים דא קעגין פראַטעשטיהרט האָבן אונד יעצונד וויסט עז זיך אויז וויא פיהל יהודים געלט זיא דאָ דורך וועג גשמיססן האָבן. דען אַל דיא לייטן פון פעליקס ליבערטאַטע אונד דיא 24 יחידים דיא דאָ קעגין צו דיזה צייט פראָטעשטיהרט

---

[1]) אָרדענונג

[2]) חברה — Societeit

[3]) מיליטער דינסט

[4]) קאַפריז

האבן. ברוכן יעצט קיינה הינטר שטאלליגה קוואטיזאטציע [1]) צו בצאהלן אונד אללי אנדרי יהודים מוזן עז בצאהלן. דא זינד לייטן דיא וואהל 50 א 40 גילדן אונד נאָך מעהר מוזן צאהלן. דש הייסט געלט וועק געשמיססן. אבר וואש געהט עז זיא אן. זיא זינד רייך גנונג. זיא קעננן עז מיססן [פאַרלירן]. אונד נאָהך דעם גמיינר מן פרעהג זיא ניקש. דש איזט נאָך ניקש נאָהך הערא [ביז איצט] האָט פעליקס ליבערטאַטע איין רעקוועשט [2]) אן דיא רעפרעזענטאַנטן פרעזענטיהרט אום דש בארגר רעכט פר יהודים צו פרעהגן, ניט פר זיך אלליין, נור פר אללי דיא יהודים. אָ מיינה ליבע מיט ברידער וויסט איהר ניכט מעהר וויא פרנסים אין האַג אויז גשיקט האבן זאלכש קעגין צו געהן. בייא דיא רעפרעזענטאַנטן דיא הייזר אב גלאַפן. מיט אַדוואָקאַהטען מתיעץ גוועזט, מיט קוטשן [3]) היין אונדווידר גריטען, עומד ומצפה גוועזן יעדר טאַהג. דש עז ניט דורך זאָל גיהן. לעהסט [לייענט] דיא טאהג בלעטטר וועלכי אַרגומענטן אין דיא פרגאהדרונג [פאַרלאַמענט] זינד פאהר געפאללן אום אונש דא פון צו ענטהאלטן אויב שאהן דיא סעפּטהעמא [ ] פון דיא מדינה עז אונש ניט האט קענן אנטהאלטן. האבן דאָך קעגינפאַרטייא אללעש אן גשטעלט אום עז קעגין צו ווירקען. ענטליך דורך פיהלע טרחות ויגיעות איז עז דאך דורך גאנגן, אויב שוין דש דריט חלק פון דיא פרגאהדרונג דויא קעגין וואהר. דיא יהודים וואהרן מיט אללע איינוואהנערען גלייך געשטעלט, וויא וויהר אויך זעהן איינינה דיא זיך זאלכעש צור נוצטן גמאַכט האָבן אונד זיך אין דיא גילדנס געקויפט האבן. דא נאָך האָט דיא מדינה דעקרעטיהרט דיא קערק [קירך] איזט פון דען שטאהט גשיידן. דש איזט איך בין ניכט געצוואונגן אודר דיא רעגיהרונג קען מיר ניט צווינגן אונטר איין קערק גנאהטשאַפט [קירכן חברה] צו בלייבן אונד צו קאָנטריבואיהרן [ביישטייערן]. פעליקס ליבערטאַטע איזט נאָך ניכט שטיל גזעססן. זיא האבן עטוואש בווערקט וכל המתחיל במצוה אומרים לו גמור. זיא האבן אין אויגן שיין גענאממן דער שלעכטער מעמד מהקהילה. האבן זיא זיך אנגעבאטין אצל הפרנסים צור רעדרעססע [4]) מהקהילה אונד ווען זיא ניכט וואללן דיא געפאלגען על חשבונם צו לאָזן. אָבר פרנסים האבן זיא ניכט אנגהערט אלש

1) קוואָטע, באַשטימטע סומע — Quotisatie

2) בקשה

3) קאַרעטן

4) באַשטעטיקונג — redres

ליטע דיא פון דש וואהל זיינש אללער יהודים קיין צייט, קיין טרחה, קיין געלט גשפּאהרט האבן. ניין! האבן זיא אבר שענדליך אבגוויזן אונד האבן דיא פּירוד בהקהילה דא דורך פר אורזאַכט, וויא פּעליקס ליבערטאַטע קשי ערפס גזעהן האט האבן זיא רעזאלפּיהרט [באַשלאָסן] זיך פון דיא סובארדינאציאהן לאס צו רייסן אונד איין נייאי קהילה צו מאַכן, וויא זיא אויך ב"ה גמאַכט איז. אונד דא מיט איזט דיא סאסיטיהט פּראוווישינעהל [צייטווייליקע חברה] אויז אננדר געגאַנגן. פּרנסים האבן אין כרוז לאזן אויש רוהפן שענדליך אונד נאַריש דען זאהגט איהר מיר איין מאהל מיינה איינפעלטיגה מיט בריהדר זענן מיינה קינדר ממזרים אום דש מיין פּרויא אויף דיא הערן גראַפּט אונד ניט אַלץ דיא האלץ מאַרק אין מקוה גיהט? [1] בין איך איין מסית ומדיח [אויפּהעטצער] ווען איך אויף דיא הערן גראפּט אונד ניט אויף דיא האלץ מאַרק שוהלן גיא? זאָל מן זיך ניט מיר מתחתן זיין וויל איך אן אייער פּרנסים קיין געלט מעהר קאָנטריבואיהרן [ביישטייערן] וויל? איזט מיין שחיטה טריפה וויל איך קיין שיסר(?) פּלייש מעהר בייא זיא הוילן וויל? זיא קריישן איבר דיא ארמי ליט. לעזן דיא ארמי ליט איבר זיא קריישן. האַט מן דיא ארמי דען צו קאַרץ וואללן טוהן? איזט ניט דער גאַנצער אב זיכט פון פעליקס ליבערטאַטע גוועזט דיא קהילה לטובת העניים צו ווערלן רעדרעסיהרן? [באַשטעטיקן] ווען דיא פּרנסים העטטן פר כלל יהדות וואללן ווערקען העטטן זיא גלייך נאָהך דיא רעוואָלוציע וויא זיא גזעהן האבן דויא זענן ליט דיא יוא עטוואש אונטער נעממן טירפן זיך מיט פּעליקס ליבערטאַטע מוזן מתקשר זיין איינשטעממיג דש חריות צו פּראהגן אונד אָ מיינע ליבע מיטבריהדר, וואָס איין גראהסעם שטיק וועהרן מיר ווייטר. וועלכי פּריכטן העטעט איהר ניכט שאהן לאַנגע גענאססן. אבר פּרנסים האבן זיך נור בטראַכט, האבן אַללעם אונטר פוהס וועללן ווארפן מיט אל איהר קראַפט פר הינדרן וואללן דש קיין יהודי אים שפּיהל קומעט. אונד נוא זאגן זיא כלומר דיא סיסטהעמא פון דיא מדינה ברינגט עז מיט. דש איזט דיא נייאי קהילה איהר שולד ניט! איזט עז איהר שולד דען? דיא נייאי קהילה שולד איזט עז באמת ניט. אבר פעליקס ליבערטאַטע שולד איזט עש! וועהר דען דעהר בלאַקמיהלער קאלעקטעהר [2] גוואָרדן. ווען איהם דורך פעליקס ליבערטאַטע ניט דש

[1]) נעמען פון צוויי גאַסן אין אַמסטערדאַמער געטאָ

[2]) רכילות זאַמלער

בארגר רעכט צו גשטאנדן וועהר. וועהר דען דער אמיספורטר[1] מוניציפאהל גווארדן ווען ער דש בארגר רעכט ניט העט. איזט ניט אל דש וואש יהודי צו בעהרט פאַלט דורך דיא ערשטי שטאפ' דורך דש דעקרעהט פון דען צווייטע סעפטעמבער 1795 גשעהן. העט מן וואהל אן אונש גדאכט ווען מיר ניט גפראגט העטטן. האָט מן אונש דען ניט דיא וויהק פר גאהדרונגן[2]) גווייגרט אונד זיא וועלֿלן אייך נאָך איין שמוהזן(!) דש עז ניכט דארך פעליקס ליבערטאַטע וואהר. אורטהיילט איהר זעלבר אונד ענטשיידעט. זיא פלאמיהרן [בלאַמירן] דש קאָמיטע פון יוסטיהציע איבר איהר משפט. ווער אבר אוינן אים קאָפ' האָט דעהר זעהט וואהל איין, דש דער סוף ווירט זיין פיהל געלט בחנם פרשפילט. נאָך יעצט מיט דש אויז טיילן דעם גוועהר אונד וואהפנן וואלטן זיא ליבר אן דעם אינו נימול אלש אן דעם יהודי תשובה געבן אים גאהר ניקש אן דעם יהודי צו גיננן וואש זיא זונשטן פר איין כבוד מוזטן רעכינן אונד מיינט איהר דען דש דיזוש אללעש זויא גוהט אב לויפן ווירט ? ניין ! דעהר גראהסער טאהג ווירט קומן וואו דיא וועה טוהערם אונ' וצו רוק האלטרם אייערעם וואהל זיינש איהרע לאהן עמפאַנגן ווירדן. אונד נור דעסט וועהגן שרייבי איך אייך אונד הערא‍יננערע [דערמאן] אייך אן דעם גראהסער טאהג דער קומן ווירט. איך שרייבי אייך נור דעסט האלבן דש איהר אייך אן איהר געפלוידער ניכט שטעהרן זאָלט אלש אויב איך אייך איין אימה אייניאגן וויל. ניין ! קיין אימה ! איין גרושטהייט וויל איך אייך איין בלאהזן. איהר, איהר אייגגעפיהרטע, איינפפלטיגה מענשן, אויך איהר, דיא וועגינס אייער פרנסה ניכט הרויס טירפט. איהר האבט בייא גאָט ניכטס צו פורכטן. אייך ווירט קיין לייד גשעהן. מן ווירט איין מיט ווייבר אונד קינדר שוטצן. אייער וואהל זיינש איזט דיא אונזרי. מן ווירט דא פאהר וואככען אונד זאָרגן. דיא געפאלגע ווירדן אייך עס צייגן. דש מן שלאהפענדע פר אייך וואכט. איהר, ווייבר אונד קינדר, אייער נאהך קומן [יורשים] ווירדן אונזר נאהם [נאָמען] זעהגענן [בענטשן], אונזרי טהאטן פרייזן. ערלאנגען וויהר בלדי איינע קאָנסטיטוציאהן זא ווירט איהר דיא פרוכטן שמעקקן אונד גניהסן. אונד אָ מיינע ליבע מיטבריהדר וועלכע זעהגען [ברכה], וועלכען לאהב ווירדעט איהר דען ניכט אוים גיהסן איבר דיא הייבטער [קעפ] אייערער וואהלטהעטער. אבר אויך

(1 Amsfort

(2 לאָקאַלע זעלבסטפאַרוואַלטונג

מיט וועלכי פר אכטונג ווירט איהר דיזה אייערע יעציגה גאָלדני פרנסים גדענקן, מיט וועלך איין וויהטע [רשעות] אונד ראככע ווירט איהר דש אונגהיימר ניכט פער פאָלגן זיא זינד גאָלדני האנצן [לצים] שורקען, דעספאהטן, דריקקערס דעס גמיינן מאננעס, וואהל טעהגרם אונד ראכטזיכטיגע טיהגערן. הין וועק [איינוועגס] מיט דיזה אנגהייאער איש אונזרע גדעכטעניס ווירט איהר איינציג אויז רוהפן: אלזא מיינה ליבה בריהדר! פירכטעט אייך ניכטס! איהר ברויכט אייך ניכט מיט ווייבער אונד קינדר צו שאנצן. קיינר ווירט אייך עטוואש צו לייד טאהן. לאסט אייך ניכט צור גוואלטעטיגהייט עמ־פעהרן! פליהעט דש געפאהר אונד לאססעט דעם בעהזוויכט דיא פר דיהנטע שטראהפע אלליין איבר אלש מענשען פריינד ווארנע איך אייך. דען דיא געפאָלגען זינד אונברעכינבאהר. דען איך קעננה דיא רייכי טיהגער לאככענד געזיכט. איין אנגענאמעס גצוואונגענעס לעכבעלען אונד הייטערע מיהנע, שטאָלץ. דיא פעדר איינם פרעדיגרס אין דיא האנד. מיט דש אללעש וואללן זיא אייך פר פיהרן. אבר וועה, וועהע איבר דיזע דיא זיך אין דיזה בעטריהגערשע שטראהם לאססן הין רייסן! קיינע רעטטונג! קיין אויז קאממן, קיין פאהר שפרוך! ניכטס ווירט העלפן. נאָך איינס! טרויאט ניט דער גלאטטע צונג דעם רייכען. לאסט דש גאָלד אייך ניכט פר בלענדן אונד ליהבט אונ׳ שטעהט אייערע פאמיליע, אייערע הויז האלטונג פאהר מעהר קאן איך אייך ניכט זאגן. דיא צייט ענטוויקלט אללעש עז שטעהט אלזא בייא אייך צו פאָלגן דיא ראהט.

איינס מענשען אונד וואהרהייטס פריינד

אן „אויפרוף" פון דער נייער קהילה

(„דיסקוהרש" נומ. 22)

מיינה ליבה מיט ברידער

ניכט אייער גליק נאהכטיילינ צו זיין. ניכט אייערע פרייאהייט צו פרלעטצן. ניכט אייך מיט שמאך אונד שאנדן צו איבר היפן. ניכט אייך אייניגה פורכט איין צו יאהגן (וויא יענר שרייבר דער פרנסים) איזט מיין ציהל. ניין ליבה מיט בריהדר! אייערע וואהל שטאנד, אייערע רעכטע, אייערע פרייאהייט ליגן מיר אל צו טיהף

אם הערצן אום אייך ניכט פאהר צו לייכטען, אום אייך ניכט צו ער מאהנען אונד אייך דען גראהסער טאהג אן צו קונד געהן. דער גראהסער טאהג, דעהר דעהן פאַל אייערע אונטרדריקקערס, אייערער דעספאהטען פר דיא אויגען דער גראהסע וועלט דאהר ווירט שטעללן. ליבה מיט ברידר וואש ברויכה איך אייך נאָך פיהל מעהר צו ער מאהנען אוים מיין פאהריגה אנרעהדע שיינט דיא שלעכטי דירעקציע ניכט אַליין. אבר אויך דיא אינטריגאנטשע שעלמשע אינטריגוס אייערער גליק אויף עהוויג צו צערניכטען וועלכעם זיך פרנסים אונטר שטאנדן האבן. כלומר לשם שמים צו טאהן. נאך אם ראנדע דעם גראהבע בלייבן זיא וויא זיא שטעהטץ [אַלע מאָל] וואהרן. נעהמליך: שורקן דעספאהטען, טיראננען, אונטר דריקקערס דעם ארמען מאננעס. שיינפראמּמע [צבועקעם], שטאָלצע, הירשזובטיגע, דומהאנצען [נארישע לצים], רייבער, פרשווענדער דער ארמר געלדער, אייגענזיננניגה גשעפף דיא אל דש וואהל זיין איהרער מיט בריהדער, איהרעם שטאָלץ אויף אפּפערען, דיא אויף איהרע רייכטום, אויף איהר געוואוכערטעם געָלד פראהלען. דיא ניא זא לאַנג הקהלה שטעהט עטוואש פר דש אַלגעמיינה וואהל זיינם אויש גריכט האָבן. דיא אייך נאָך מעהר נבוה ונמאס בעיני עם הארץ וויא איהר ביז יעצט וואהרט האבן מאכן וואללען. דיא נאָך דיא יודשי רעפרעזענטאנטן דיא פר אייך וואכבען (וויא וואהל אין איהרע שריפטן אויף איינה אינטריגאנטשע אהרט [אופן] משבח זיין). יעדאך אים אינרן איהרעם פרשטאקטען הערטצען אונד אים איננערעם איהרר ציממער פר פלוהכן. זיא רוהפן אייך דורך אנגעדונגענע שיינהייליקע שרייבערם צו: שטעהט פעסט, שטעהט וויטער פעסט, וואנקעלט ניכט! זיא פארכטען איהרע נידרלאהגע אונד מיינען בייא אייך שוטץ צו פינדן. אלזא הערעט מיינע שטיממע! גראהבעט מיינע ווארטע אין אייערע הערצע! זאהגעט דיא אייערע ווייבר אונד קינדר, דען זיא זינד וויכטיק. זיא פליהטען פר אייערע וואהלזיינם. זיא פליהטן צור אייערע מאנונג. הערעט דיא זעלבע אונד געהארכעט איך זאגע אייך. איך בשוועהרע אייך! איך רוהפע אייך מיט מעהר רעכט אונד בילליגהייט צו! שטעהט פעסט, שטעהט וייטר פעסט! וואנקעלט ניכט! דש הייסט מיט אַנדרע ווארטע: פוצטעט אייך ניכטם. איהר דיא וועהגענם פרנסה אן זיא געקעטטענד [געבונדן] זייט ווירט קיין לייד גשעהן. שוטץ צו פלוכט אונד סאטיספאקציאהן ווירט איהר נאָך צופרידענהייט פינדען. איהר דיצו ניכט זו וועהגען פרנסה אבהענגליך זייט אבר דיא דאָך ביז יעצט שטיל בליהבן אונד אן איין

קליין הענטכיע [הייפל] מענשן דיא קוילן אויז עז [דעם] פיאער האבט לאזן זוהכען, אהני זיא הילפען צו לייסטען. וואהל איזט וואהר. דש איהר עז אונש בערייאען ווירט. אבר פורכטן ברויכעט איר ניכטס. איהר ברויכעט אויך ניכט העלפן דעם פאל מיט צו בווירקען. דען דעהר איזט שאהן ברייט שטיל שוויגענדע וצושויאער זאלטעט איהר זיין. אונד אייך ערגעטציין. נאָהך הער ווען דער פאל איינמאהל דאהר גשטעלט איזט דאן זאלט איהר דש פר גניהגנוג [פארגעניגן] האבן דיא פרייאהייט אייערער מיטגשאנדן בריהדער הילפן פארט צו פלאנצן. אבר איהר, דיא אויז דומהייט, אויז פאהר אורטייל, אויז האבזוכט קעגין דיא גוטי זאָכבע זייט. קעהרעט צורוק! פר אייך, דיא נור אינסטרומענטן דעם רייכע וואהרעט איזט נאָך צייט. זעהעט איין! זעהעט דיא צוקונפט! זעהעט צו וואש שוין כמה יהודים קומן זינד. דענקט דש יעדר וועהר אנ־שפרוד אויף טוגענד אונד קונדע קאָן מאָכען עז צו בעהרט פאללען קאן. דענקט אום פארטאיעש [אומפארטייאיש]. נאהך דיא האנד־לונגען אייער פאהרשטעהער. אונד קעהרט אין דיא שאהם דער גרעכטיקייט ווידר אונד מן ווירט אייך וויא פראירטע שאהף אויף דעם רעכטונפאדע דער טוגענד אונד מענשן ליבה געגרונדעט על דת אמונתינו הקדושה ווידר צו רעכט ברינגען. איר פראהג אייך מיינה ליבה מיט ברידר מיט וואש קאן מן אנציגן דש פעליקס ליבערטאַטע אודר דיא קהלה עדת ישרון איינינה איינברוך באמונתינו הקדושה האט מאכן וואללן, דש אייער פאהרשטעהער מיט איהרע שרייבערס, וויא מיט דען באם האפטן נאהמען פאן מינים אונד אפיקורסים בשטעמפעללען? זינד ניט אַללע איהרע האנדלונגען ביז היר לטובת הכלל גוועזטי? דיא ביזהער נאָך בשטעהנבאהרע תקנות, דיא וויא איהר אויז דש איין אונד צוואנציגשטע פער פאלג מיינר שריפטכע גלעהזן האָט לויטר דעספאטיסמוס, לויטר קאנאליעריהן וואהרען. איך זאגע דיא תקנות צו רעווידיהרן, צו פר בעססערען געגרונדעט אויף מעהר בילליגקייט [טאָלעראַנץ] גרעכטיגקייט אונד גלייכהייט, בעפעסטיגט על ידי דת תורתינו הקדושה אייערע רעכטן במדינה צו רעקלאמיהרן [צו פאָדערן] אייך אין גלייכי שטאהט מיט ניט נמולים בעסקי המדינה צו ברינגן, אייך מעהרע אונד בעסרי אויז זיכטן פר אייערע פרנסה צו פר שאפפן. דיזום וואהרען זינד נאָך אונד ווירדן אימִמר בליבן דיא געזיננונגען פון פעליקס ליבערטאַטע אונד דיא נייאי קהילה עדת ישרון. דיא פרוכטען דעם פרייאהייטס בוים פאנגן אן צו רייפן. באַלד זאָלט איהר דיא שמעקקען. אונד המבדיל

בין עבדות לחירות דא איבר מאַכן. אלזא מיינע מיט בריהדער, מיין פר שפרעכן איז קיין קינדר שפיהל. פלייכט נאָך עהע [איידער] דיזום די פרעססע בטרעהט איזט דיא פאהר באטטן שאהן דא אייך דש אללעם אן צו קונדיגען. אונד וועלך איין גנוגטוהנוג ווירט מיין הערץ עמפפינדן דש איך, אייך וואהר הייטען געזאגט האבי. בריהדער פריינדע! שטעהט פעסט! קיינע שוטצען, פר אייערע וועהטואער! קיינע עמפערונג זאגע אונד ווארנע איך אייך! דען בייא גאָט שוועהרי איך אונד גלויבעט מיר דמיו בראשו, קיין תקומה, קיין הילפע! בריהדער! וועהר זיך איינינה עמפעהרונגען אייסערען זאלטע אבער ווא צו דיזה ערמאהנונג? וויים איך דאן ניכט? דש מייסט אללע יהודים אויף דעם שוהל האפן? דש מייסט איהר אללע אום געדולדיג אייך אויף דעם טאהג זעהנעט? [ביינקט] וואהל אן דאן ברידר! וואהל אן! דער טאהג איז דא! איהר זאלט אייך ערגעטצן, איהר זאָלט אייך ערפרייאען! איהר זאלט זעהן וויא דיא פרנסים זיך דיא הענדען ווירדען רינגען איינה שוידערענדער אנבליקקע וועןווייב אונד קינדר איהרער מאננעם אונד פאָטערם שטאָלץ פר פלוהכען אונד בערייאען ווירדן. איינע אנגענעהמע סענע [סצענע] וועןדיא שמייכעלערם אונד אנגעדונגענע שרייבערם איהרע דומהייט בעוויינען ווירדען. אבער וואש הילפט עז? רייאע [חרטה], וויינען, שרייאען אונד קלאהגען? ווירט ניכטס העלפן! דש גראהסע באטאהפשע פאָלק, דש פאָלק, דש זיך אויף דעם 22 יאַנואר זא איינע גראהסע נאָהמען מאכטע דולדעט קיינע דעקרעהטען שענדערם מעהר! זיא ווירדן אייך ציינגען וויא מן דעספאהטע שטראהפט אונד וויא מן דעם בארגער וואהל דענקענד מענשן בלאהנט. דש 127 יעהריגה דעספאָטישע אונגע הייאער מיט זיינה זיבן קעפף ווירט שוין איינמאָהל אין איין שלאג נידר גפעלט אונד וויא איין גיפט שפייאענדער דראכע ווירט עז דען לעטצטען שניק [אָטעם] געבן. אונד דאן ווירט אייערע קהלה אלש קהלה אונד איהר אלש יהודים אונד אלש באטאפשע איינגעזעססענע גרעטטעט זיין, דיא פרוכטען שמעקען. דער טאָהג מיט גאָלדנע בוהך שטאהבן אין פראטהאקאָל זעטצין, אונזרע טאהטען זעהגענען אונד אללע מיט מיר צו גלייך אויז רוהפען:

לאַנג לעהבע דיא באטאפשע רעפובליהק!

לאַנג לעהבע פעליקס ליבערטאַטע!

אונד לאַנג לעהבע דיא קהלה עדת ישרון מיט אללע וואהל דענקענדי יהודים".

יודש פאָלק ליהד

בניגון מארסעליאנשע מאַרש

[איבערגעדרוקט פון „דיסקוהרש" פון דער נייער קהילה, נומער 23; די ערשטע צוויי סטראָפעס זענען איבערגעדרוקט אין ש ו ל מ אַ נ ס; שפת יהודית־אשכנזית וספרותה, 1913, 200-201].

1

קומט נון אַללע בעלי בתים קינדער,
זעהט נון וואָס איין יום טוב איז דויא!
קיינער קען אייך טוהן איין הינדר [1])
קלייד אייך אַללע וויים, רויט און בלויא [2])!

פרנסים, אַריסטאָקראַהטען
זעננן נון קיין אָרטכע [3]) וועהרט.
איהר שמחה איזט פר שטעהרט,
וואש זאָגן נון איהר אַדוואָקאַטן?

אָ שמע, שמע ישראל
וואש איין חרפה פר דיא בוהל [4])
טריומף האָט נוא
דיא נייע קהלה שוהל [5]).

2

געהט יוסף פרינץ [6]) ניט איבר דש מים [7])
מיט זיין בוהל אונד שלומפר זאַק [8])
מיט דיא צאכענערס [9]) לשם שמים,
אָ וויא האָבן זיא איין קראַק [10]).

נאָהך צרפת [11]) קעננן זיא ניכט לויפן
אין ענגילאַנד [12]) איז איהר גאָט
זיא זינד נון נע ונד
זיא וואָלטען זיך גאָהר גערדן פר לויפען.

אָ שמע, שמע ישראל
וואש איין חרפה פר דיא בוהל
טריומף האָט נוא
דיא נייאי קהלה שוהל.

3

חכם ונבון ר׳ דוד דיקיע [13]
וואש זאָגט ער נון מיט זיין בויך?
וויא געפּאלט איהם נון דש שטיקיע [14],
ער זיצט נון ניט מעהר זויא הויך!

עס מוז איהם נון געוויס קראַפּיהרן [15]
וואש אויב, שלמה המלך זאָגט
איך וועט דש ער נון קיין קוגיל מאהגט [16]
וויל מן גיט רעמאַוויהרן [17].

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

4

וויא זעגנן זיא אין דיא באהנע? [18]
זיא וויססן נון ניט אין, נאָך אויש.
זיא זאָגן אוי מה היה לנו?
זינד שטוממפר וויא איין מויס [19]

נון ווערדן זיא ערשט רעכטע מענשן
דש ווירט איין יעדר זעהען,
דש זיא ניט נאָהך ראשעפּארט [20] געהן
מעהגן זיא וואול גומל בענשען.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

5

זאָהגט תחנות, טוהט תפלה
אן לעמאַן און בראמעט א[20]

אונד פלעהעט[21]) דיא נייאי קהילה
דיא איך אַללע גיבט דיא וועט[22])

וואש זאָגט נון דער גרוישר רבי,
וואש זאגט נון דער קליינער רב?
נון ער ווערט איין באטאהב[23]
אונד זיא קיין קויא[24]) מעהר העבבע.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

6

רוהפט נון דיא פרייאהייט אבען
דש פרינציע[25]) וואהר איין לאשט.
עש איז אום גאָט צו לאהבען
דיא פרנסים זיין פר נאשט

נון קעננן מיר אויך אמבטן האבען
אונד ווערדן בראווע זיין.
אונד קריהגען פלייש אָהנע ביין[26])
אונד דאָך וויא יהודים גלאהבען.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

7

אָ, זיא רוהפן נון אוחילה[27])
אונד מוזן אויש דיא באנק
זיא פרייאען נון מחילה
אונד געהן וועק מיט שטאנק.

אָ, וואש איזט נון איהר תקווה,
ווא איזט נון איהר פלייש האלל[28]).
אָ וועלכע שרעקליכר פאלל!
וועק מיט איהר שטינקענד מקוה!

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

8

וואש הילפט זיא נון איהר ווילּלעם[29]
זיא מעזן דאך אוועק.
זיא זינד דוממער, וויא דער איהזל פון בלעם
אונד בלייבן עהוויג געק[30].

פסח זינד זיא מלכים
אונד קנייבלען אן איין ביין[31]
זיא וואללען ניכט בראווע זיין
אונד דענקען נור אן איהר רווחים.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

9

זיא פרציהלן יציאות מצרים
און וואללען קיין פרייאהייט ניכט.
זיא נענגען דיא אנדרי קראים[32]
דיא דא טוהן איהר בארגר[33] פפליכט.

וויא ווירט זיא שמעקקן איהר אפיקומן
וואש איין ביטרר מרור, איי
וויר זעננן אללי פרייא
אונד זיא מוזן קהל שטוב רוימען.

אָ שמע, שמע ישראל א. א. וו.

באַמערקונגען

[1] שטער.
[2] די קאָלירן פון דער באטאווישער רעפובליק.
[3] אָרטכע — oort אַ קליינע האָלענדישע מטבעה, גרוים ווי אַ פּעני.
[4] לצים.
[5] די קהילה „עדת ישרון“.
[6] אַ פּרנס פון דער אַלטער קהילה ווערט דערמאָנט אין בינגס זכרונות. Letterbode II. 34.

7) אַ רמז אויף דעם, אַז די פראַראַניש געשטימטע פּרנסים האָבן אייגנטלעך באַדאַרפט אַנטלויפן קיין ענגלאַנד, וואוהין דער פּרינץ װ י ל ע ם איז אַנטלאָפן.

8) ?

9) אַרויסקוקער, זוכערס.

10) קראַך, מפּלה.

11) פראַנקרייך.

12) זע הערה : 7.

13) אַ נאָמען פון אַ פּרנס.

14) שטיקל, המצאה.

15) קראַפּירן, אויסגיין.

16) אַ קויל קען אים ניט טרעפן.

17) באַזייטיקן.

18) גלות.

19) מויז.

20) עשאַפאַט.

20א) די יידן־דעפוטאַטן אויסגעקליבן אין באַטאַווישן פּאַרלאַמענט אין סעפטעמבער, 1796.

21) בעט.

22) געזעץ (האָלענדיש).

23) אַ בירגער פון דער באַטאַווישער רעפּובליק.

24) ?

25) דער פּרינץ פון אָראַניען.

26) אַ רמז אויף די נייע פּלייש האַלע פון דער נייער קהילה, וואָס האָט פאַרקויפט „פּלייש אָן ביינער". ער ווערט אָפטמאָל דער־מאָנט אין די דיסקורסן.

27) די ערשטע ווערטער פון אַ ראש השנהדיקער תּפילה.

28) זע : הערה 26.

29) ווילהעלם, דער פּרינץ פון אראניע, וועלכער איז אַנטלאָפן פון האָלאַנד דעם 15טן יאַנואַר, 1795.

30) נאַריש — gek (האָלענדיש).

31) מאַכן געלט.

32) קאַראימער, סעקטאַנטן .

33) בירגער.

אײן אַנדר ליהד

בניגון קארמאניאלע

1

יוסף פּרינץ [1]) דער האָט געזאָגט (ביז)

דש מיר ווירדן וועק גיאגט (ביז)

אָ, זיין שמחה איז פר שטעהרט,
אונד דש בלעטיע [2]) איז אום געקעהרט.

א, וויא גרויש איז איהר מפּלה!
אָ, וויא גרויש, אָ, וויא גרויש!
טנצן מיר נון מיט איין באהלע [3])
לאכּבען מיר זיא הערצליך אויש!

2

דוד דיקיע [4]) זיצט אונד שוויצט (ביז)
אויב שוין ער קיין אויבן היצט (ביז)
ליפמן רינטל [4]) ליגט אין דרעק
וויא קומט ער בשלום אוועק [5]).

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא [6])

3

ר' אברהם דער פרומר מאן (ביז)
וואהר צופרידן מיט דיא באן [7]) (ביז)
אן דיא נייאי קהילה לייט
אונד נון איצט איין אנדרי צייט.

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

4

וואש הילפט זיא איהר קללה נוא (ביז)
הערט נון איהר יללה צו! (ביז)
בענדיט חלפון טעטשט [8]) ניט מעהר
אונד מיר קריגן דש גוועהר.

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

5

פרניסם האַלטן אל איהר קראכט [9]) (ביז)
ווערדן הערצליך אויש גלאכט (ביז)

ציטרן נון בייא יעדר שטאפּ [10])
אונד דיא קהילה פאלט זיא אָפּ !

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

6

ווייבר יוכצט אונד זייט פר גניהגטי (צופרידן)
דש איהר איין אנדר מקוה קריהגט [11]) (ביז)
לויפט נון נאָהך דיא נייאי האל [12])
קויפט פרייא פלייש פר ווארשט אונד באל [13])

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

7

דורי דורות טאַנצט מיט אונז (ביז)
פּרנסים האָבן נוא דיא בונם [14]) (ביז)
וואלטען אונש שטעהטץ [15] שקלאוועו זעהן
אונד טוהן אהנע בוקסען [16] געהן

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

8

יתומים טאנצט אום דיא פרייאהייטס בוים [17]) (ביז)
ביז יעצט האָט איהר עססין קוים [18]) (ביז)
אללע נון זאָרגט מן פר אייך
ארמע אונד רייך איזט יעצא [19]) גלייך.

אָ, וויא גרויש. (עקסעטרא)

9

אָ, דיא טוגענד האָט איהר זין
אָ, דיא טוגענד האָט איהר זין
שטעלט איין צווייטער פּורים אין
שטעלט איין צווייטער פּורים אין

קימו וקבלו על זרעם
עהרט דיא תורה אונד זייט פראם

אָ, וויא גרויש איז איהר מפּלה!
אָ, וויא גרויש, אָ, וויא גרויש!
טנצן מיר נון מיט איין באהלע
לאכּבען מיר זיא העהצליך אויש!

באַמערקונגען

1) אַ פּרנס פון דער אַלטער קהילה.
2) בלאַט, גורל.
3) פרייד.
4) זע: הערה 1.
5) ביז דער דאָזיקער שורה איבערגעדרוקט פון ש ו ל מ א ן. ז. 201.
6) et cetera — און אַזוי ווייטער.
7) חרם.
8) בלאָזן זיך.
9) קראַפט, כוח.
10) טריט.
11) די נייע קהילה האָט אויסגעבויט אַ מקוה, וועגן וועלכער ג ר ע ץ שרייבט:
"Sie errichten ein neues, reinliches Gemeindehaus, ein"
וואָס צוזאַמען מיט אַנדערע, מעסיקע רעפאָרמען האָט ער אַרויס־גערופן דעם צאָרן פון די אָרטאָדאָקסן (געשיכטע [דייטש] 10, 233—232, אויסגאַבע 1870).
12) די נייע שעכט־הויז.
13) אַזעלכע קאַטלעטן.
14) צרות.
15) שטענדיק.
16) ביקסן. אַ רמז אויף דעם אַריינגעמען די „נעאַלאָגען" אין די באַטאַווישע נאַציאָנאַלע גוואַרדיע.
17) דער פריוואַטס בוים. דער קלוב „פעליקס ליבערטאַטע" האָט פייערלעך געפלאַנצט אַזאַ בוים דעם 1טן מאַרט, 1795.
18) אַ רמז אויפן בית יתומים פון דער „נייער קהילה".
19) איצט. אין פּרילוצקים אַרבעט וועגן ווערטער מיט דער טייטש „איצט" (לאנדוי בוך) ניט פאַרציכנט.

רשימה פון די פעריאָדישע אויסגאַבעס פון דער נייער קהילה

1) פריינדליכה אונטררעדונג צווישן צווייא גוטה פריינד וועגנש דיא טעגענוואַרטיגה אומשטאנדיגהייטן זעהר נוציג אונ' נויטוועגדיג פר איין יעדר צו וויסן.

2 ניט נומערירטע בל. [„עז פער פאליג נאך קומן"]

2) עש פר פאליג פון נומער 1. [טיטל דער זעלבער, אָבער אָנשטאָט וויסן איז אויסגעלייגט: ווישן]. 2 ניט נומערירטע בל. „גדרוקט אונ' אוים גיגעבן בייא די דרוקירש יוחנן לוי רופא וגיסו ברוך".

3) [דער זעלבער טיטל] נומר 3.

2 ניט נומערירטע בל.

4) [דער זעלבער טיטל]. נומר 4.

2 ניט נומערירטע בל. פון וועלכע נאָר די ערשטע דריי זייטלעך זענען געדרוקט. [די דאַזיקע פר העפטן זענען דערשינען צווישן 15 און 27 מאַרט, 1795].

1) דיסקורש. צווישן יהודים אין ״שיף פון איטרט נאָך אמשטרדם. 8 + (2) ז.
2) דיסקורש דרגויא — 8 בל.
3) דיסקורש גהאלטן אין דיא קאָללעשיע בייא ליב האמיל. 7 בל.
4) דיסקורש פערטע פער פאלג 7 בל.
5) ״ פינפטער פער פאלג 4 בל.
6) דיסקורש גהאלטן צווישן יהודים זיך אנטמוהטנדה אין דיא בישהאף. 7 בל.

7)	דיסקורש זיבעטר	פער פאלג	7 בל.
8)	״ אכטי	״ ״	7 בל.
9)	״ נײנטי	״ ״	4 בל.
10)	״ צעהנטי	״ ״	8 בל.
11)	״ איילפטי	״ ״	8 בל.
12)	״ צוועלפטי	״ ״	8 בל.
13)	״ דרייצענטי	״ ״	8 בל.
14)	״ פערצענטי	״ ״	8 בל.
15)	״ פופצענטע	״ ״	7 בל.
16)	״ זעכצענטע	״ ״	8 בל.

17) „ זיבצענטע „ „ 8 בל.
18) „ אכטצענטע „ „ 7 בל.
19) „ ניינצענטע „ „ 6 בל.
20) „ צוואנציגשטי „ „ 8 בל.
21) תקנות פון דיא אלטי קהילה זייני עש איין אונצוואנציג־שטי פער פאלג. 18 בל. (פון דעם די לעצטע 2 בל. דער דיסקוהרש גופא).
22) דיסקוהרש צווייא אונצוואנציגשטי 4 בל.
23) אנרעהדע אן אללע יהודים באמשטרדם. דרייא אונ־צוואנציגשטי פער פאלג. 8 בל. (צום סוף זענען אָפּגעדרוקט צוויי לידער: איינע בניגון מאַרסעליעזע און אַ צווייטע בניגון קאַרמאַ־ניאָלא (זע אויבן).
24) אנרעהדע אן דש יעצעגע נייאע אנגעשטעלטע פּראָוויזי־אנעהלער בעשטיהר פאן דיא אַלטע קהלה יע״ה. פיהר אונצוואנציגשטי פער פאלג. 5 בל.

צוזאַמען 28 פּעריאָדישע שריפטן, חוץ כרוזים וועגן וועלכע מיר האָבן דערמאָנט אין טעקסט. (זע די רעפּראָדוקציעס אין דער דאָ־זיקער ארבעט).

רשימה פון די פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון דער אַלטער קהילה

1) דיסקוהרש וועגין דיא נייאי קהילה באמשטרדם גהאלטן אין איין פאסט הויז וואו 2 פאסט וועגינס צו גלייך אן קומן, איין וועגין קומט פון פפ״ד. דוא אויף איז איין יהודי הייסט פייבל אונ׳ אויף דיא אנדרע פאסט וואגין קומט פון אמשטרדם זיינען 2 יהודים: הייסן משה אונ׳ ליפמן. קומן דיא 3 צוגלייך אין פאשט הויז.

נומ. 1. 4 בל. [צום סוף אַ באַמערקונג: „עז פער פאלג מן קאסל א״ה היר נאהך״].

2) דיסקוהרש וועגין דיא נייאי קהילה באמשטרדם, אונ׳ פר פאלג דיא קונטריהרונג אונ׳ בייא אזאמן קונפט אין קאסיל פון פייבל, משה אונ׳ ליפמן וועלכי בייא אזאמן לושיהרן [לאָזשירן] אין איין ווירטש הויז.

נומ. 2. 4 בל. [צום סוף א באמערקונג: „עז פער פאלג מהנובר אי"ה היר נאהך"].

3) דיסקוהרש גהאלטן.....................................אונד פער פאלג פון בייא אזאמן קומשט אין הנובר פון פייבל, משה אונ' ליפמן.

אונד בווילין בפונדן האבין דש דער שרייבר אודר שרייברש פון דיא רשעת ביהכלכע פר דיא נייאי קהילה עז לשון הקודש ניט מעכטיג זיין, אפשר וויל עז קדושה איז. אויך צור גמאק פר פאר־טוקליכע [צום קאמפארט פון איינצלנע] זוא ווערן וייטר מיט לשון הקודש זוא פיל מיגליך זיין ווערט מענושיהרן [זיך באנוצן].

נומ. 3. 4 בל. [צום סוף א באמערקונג: „עז פער פאלג מהמבורג אי"ה היר נאהך].

4) דיסקוהרש גהאלטן.....................................אונד פער פאלג פון בייא אזא מן קומשט אין האמבורג פון.....................................אונד צור גמאק גלייך מיר שוין אין נומ. 3 פר מעלדט האבן ווערין זוא פיל אלש מיגליך זיין ווערט מאנושיהרן מיט לשון הקודש צו שרייבן.

נומ. 4 [אן א באזונדער שער־בלאט]. 4 בל. [„עז פער פאלג פון שווערינן אין מעקלין בורג הר נאהך אי"ה].

5) דיסקוהרש גהאלטן...........................אונד פער פאלג דיא בייא אזא מן קונפט אין שווריהן אין מעהקלין בורג פון פייבל, משה אונ' ליפמן.

נומ. 5. 4 בל. [„עז פער פאלג פון ברלין אי"ה היר נאהך"].

6) דיסקוהרש דרייא צעהנטע פער פאליג. 4 נומ. + 1 ניט בל. („אדווערטיסעמענט") [צום סוף פון ביכל שטייט אז דאס איז נומ. 1].

7)	"	פירצעהנטע פער פאליג 7 בל. (נומ. 8 בל.)		[2]
8)	"	פופצעהנטע	פער פאליג 8 בל.	[3]
9)	"	זעכצעהנטע	" 8 בל.	[4]
(10	"	זיבנצעהנטי	" 8 בל.	[5]
(11	"	אכטצעהנטי	" 8 בל.	[6]
(12	"	ניינצעהנטי	" 8 בל.	[7]
(13	"	צוואנציגשטה	" 8 בל.	[8]
(14	"	איינ אונ' צוואנציגשטה "	8 בל.	[9]
(15	"	צווייא אונ' צוואנציגשטה"	8 בל.	[10]

(זע: Roest: 70-71; Z. f h B. XV, 150)

רשימה פון קוועלן, וואו דער „דיסקוהרש“ ווערט דערמאָנט

1) C-a. Joodsche Taal in Nederland. „De Navorscher” 1855, 256.

2) *S. Seeligman.* Jewish Encyclopedia I, 542 (פון דאָרטן איבערגעזעצט אין דער רוסיש־יידישער ענציקלאָפּעדיע II, 349)

3) *Roest.* Catalogue, 70-71.

4) Catalogue von Biema, No. 499.

5) Catalogue Levison. Am. 1903. No. 1209.

6) Catalogue Achwa. Amst. 1904, No. 1722.

7) Catalogue בינה לעיתים 1907, No. 1539.

8) Catalogus van Judaica van de Welde, Amsterdam. Inter. Antiq. 1925, No. 51.

9) Zeitschrift für heb. Bibliographie XV, 149-150.

10) Tentoonstelling. Catalogus. Museum van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Nederland. 1928, No. 51 (J. M. Hillesum).

11) *Hirschel.* De hebreeuwsche typographie in Amsterdam. De Vrijdagavond, 1927, No. 44.

12) ז. ר י י ז י ן. לעקסיקאָן, 1913, ז. 673

13) ש ו ל מ א ן. שפת יהודית אשכנזית, 1913, ז. 201

14) י. ש אַ צ ק י. ווי אַלט איז די אידישע פּרעסע? דער „טאָג“, ניו־יאָרק, פון 23טן נאָוו., 1927 (מיט 2 פאקסימילעם)

רשימה פון באַנוצטע קוועלן

1) *Baasch, E.* Holländische Wirtschaftsgeschichte. Jena. 1927.

2) *Bouchet, E.* La conquête de Hollande en 1795. Dunkerque, 1908.

3) *Breen, J. C.* De Regeering van Amsterdam gedurende den Franschen tijd. Amsterdam. 1914.

4) *Colenbrander, H. T.* De Bataafsche Republiek. Amst. 1908.

5) *Hartog, J.* De patrioten en Oranje. Amst. 1882.

6) *idem.* De Joden in het eerste jaar der Bataafsche vrijheid. “de Gids” 1875, pp. 116-152.

7) *idem.* Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Joden. (de Tijdspiegel, 1898.)

8) *Hirschel, L.* De hebreeuwsche typoghaphie in Amsterdam. De Vrijdagavond, 1927, Num. 42-44.

9) Jubileum der Emancipatie der Israelieten in Nederland. 1796-1846. Am. 1846.

10) *Italie, H.* De Emancipatie der Joden in 1796. "Amsterdamsch Jaarboekje" 1897, p. 86-101.
11) *idem.* Over de Societeit Felix Libertate en wat zij voor de Emancipatie der Joden heeft gedaan. Oud Holland, 1898, vol. 16. 51-62; 79-92; 147-167.
12) *Jacobsen, Jensen J. N.* Reizigers te Amsterdam. Am. 1919.
13) *Jorissen, Th.* De Patriotten de Amsterdam in 1794.
14) *idem.* De overgaven van Amsterdam in Januari 1795. Amst. 1884.
15) *Knappert, D. L.* Geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk. Amst. 1912; 117-121; 209-220.
16) *Knuttel, W. P. C.* Catalogus van de pamfletten verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek, 1486-1853. *Haage.* 1889-1920. 11 volumes.
16a) Krunitz's Encyclopedie, 1789.
17) *Kurlischer, J.* Allgemeine Wirtschaftsgeschichte. München, 1928, 2 vol.
18) *Maarsen, J.* Een Haagsche Opperabbijn over de "Neie K'hilloh". De Vrijdagavond, 1931, 36.
19) *Meyer, W.* Oranje en Israel. "Haagsch Jaarboekje" 1899, 435-452.
20) *Mulder, S. I.* Parnassijnsalmacht in vroegen tijd. Ned. Isr. Jaarboekje. Rotterdam, 1867.
21) *idem.* Het Geslacht Graanboom. Am. 1856. 20 pp.
22) *Nierop, T. S.* De immigratie en emigratie te Amsterdam. De Economist. 1893.
23) *Peyster, H.* Les troubles de Hollande à la veille de la révolution française 1780-1795. Paris 1905.
24) *Poppers, Helena.* DeJoden in Overijsel. Amst. 1926.
25) *Roest.* Losse Bijdragen tot de Geschiedenis der Joden in Nederland. Isr. Letterbode. Vol. 2, 3; 1875-1876.
26) *Sabron, F. H. A.* De oorlog v. 1794-1795 op het grondgebied van de republiek der vereen. Nederlanden. Breda 1892-4.
27) *Seeligmann, S.* Joodsch Kultuur-historische Vragen. De Vrijdagavond. 6. No. 39, 195-197.
28) *idem.* "De neie Kille sjoel" ibidem 1928, No. 3.
29) *idem.* De Emancipatie der Joden in Nederland. Amsterdam, 1913.
30) *Sluys, D. M.* Uit bange dagen. De Vrijdagavond 1927. No. 20-27.
30a) *idem.* Het reglement van de Adath Jeschurun (de "Neie Khilloh") te Amsterdam. Amsterdam, 1931.

31) *De Silva Rosa.* Bijdrage tot de kennis van den economischen en politikien toestand der Hoogduitsche Joden te Amsterdam in het begin der vorige eeuw. Amst. 1916.
32) *idem.* Over de verhouding tusschen Joden en niet—Joden in de Republiek der Nederlanden etc. Am. 1922. 31 pp.
33) *idem.* Bibliographie der Literatur über die Emanzipation der Juden in Holland (Zeitschrift für hebr. Bibliographie, 1911. XV).
34) *idem.* Geschiedenis der Portugeesche Joden te Amsterdam, 1925.
35) *Valentin, Hugo.* Judarnas Historia I Sverige. Stockholm 1924, 519-529 (וועגן יצחק גרינבאם, דעם רב פון „עדת ישרון")
36) *Vischer, L. C.* Chronologische Tafel voor de Geschiedenis der Israelieten in Nederland. Utrecht. 1850.
37) *M. Wolff.* De houding der joden in Holland in den tyd tusschen Oranjegezinden en Patrioten. Bijdragen v. vad. Geschiedenis, 1907, 430-470.
38) *idem.* De Geschiedenis der Joden te Haarlem. 1917.
39) *Zedner.* Catalogue of the Hebrew Books in the British Museum. 1867.
40) *Zeitlin, W.* Bibliotheca Hebraica Post-Mendelssohniana. Leipzig. 1891.
41) *Zuiden, D. S.* De Hoogduitsche Joden in 's-Gravenhags Haag. 1913.
42) צבי ב"ר מרדכי מאַרקוס (אילפעלד) דברי נגידים. אמסטערדאַם, תקנ"ט, 72 זז.
43) יהודה ליב לעווּסאָן משפחת גירי צדק ממדינת שוועדען. „בכורי העיתים" 2, 78-88.

חוץ דעם איז אויסגענוצט געוואָרן די מיטצייטלערישע פּובליציסטיק לויט די זאַמלונגען פון יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו יאָרק, „היברו יוניאָן קאָלעדזש" אין סינסינעטי, ראָזענטאַליאַנאַ אין אַמסטערדאַם, ווי אויך די פּריוואַטע זאַמלונגען פון וועדער (אַמסטערדאַם זיגמיונט זעליגמאַן (אַמסטערדאַם) און פּראָפ. אַלעקסאַנדער מאַרקס(ניו יאָרק).

יוסף מאַרגאָשעס

„דער איזראַעליט״

אַ יידישע צייטשריפט אין לעמבערג.
אין די יאָרן 1872־1869.

דורך אַ צופאַל איז מיר געלונגען צו קויפן צוויי יאָרגענג (1870 און 1872) פון אַ צייטשריפט א. נ. „דער איזראַעליט״. דער דאָזיקער עקזעמפּלאַר איז געווען דאָס אייגנטום פון דער רעדאַקציע גופא, ווייל אויף דעם איינבונד איז פאַראַן דער שטעמפּל פון דעם פאַריין „שומר ישראל״, וואָס איז געווען דער אַרויסגעבער פון דעם דאָזיקן זשורנאַל.

דער פאַריין „שומר ישראל״ איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין לעמבערג אין יאָר 1865. די מיטגלידערשאַפט איז באַשטאַנען מערסטנטייל פון דער דיפּלאָמירטער אינטעליגענץ. דער צוועק פון פאַריין איז געווען: שאַפן אַ צענטער, וואו אינטעליגענטע יידן זאָלן זיך קענען צונויפקומען מיטן צוועק צו זוכן מיטלען ווי אַזוי צו בילדען דאָס פאָלק.

די פירערשאַפט פון דער לעמבערגער קהלה איז געלעגן אין די הענט פון די אָרטאָדאָקסן. די אינטעליגענץ האָט זי באַקעמפט און געשטרעבט איבערצונעמען, אָדער לכל הפּחות, האָבן אַ גרעסערע דעה אין דער הנהגה פון דער קהלה.

אין די ערשטע עטלעכע יאָר האָט דער פאַריין קיין גרויסע זאַכן ניט אויפגעטאָן. די פירער פון פאַריין האָבן זיך אַרומגעזען, אַז אָן אַן אייגענער צייטונג, טאַקע אין דער שפּראַך פון די יידישע פאָלקסמאַסן וועט מען קיין גרויסעס ניט דערגרייכן.

אַזוי איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1869 דער צוויי־וועכנטלעכער זשורנאַל א. נ. „דער איזראַעליט, צייטשריפט צור בעלעהרונג אונד הערא‌נבילדונג דעם יידישן פאָלקעס, הערויסגעגעבן פאָם פעריינע „שומר ישראל״ אין לעמבערג. ערשיינט צוויי מאָהל אים מאָנאַטע״ *)

---

*) רייזען שרייבט (לעקסיקאָן 1913, ז. 664), אַז דער זשורנאַל דערשיינט נאָך (ד. ה. 1913). דאָס איז אַ טעות. פון 1874 איז דער זשורנאַל

יעדער נומער האָט געהאַט אכט זייטן, דער פאָרמאַט איז געווען דערזעלבער ווי די דאַמאָלסטיקע העברעאישע זשורנאַלן („המגיד"). דער פּרייז איז געווען איין גולדן א יאָר; מען האָט זיך אָבער געקענט אבאָנירן אויף אַן האַלבן יאָר אָדער פערטל יאָר. אַן איינציקער נומער האָט געקאָסט 5 קרייצער.

אין ערשטן נומער פון צווייטן יאָרגאַנג איז דאָ א מין פּראָגראַם אַרטיקל פון דער רעדאַקציע. דער דאָזיקער אַרטיקל פאַרנעמט א גאַנצן זייט און איז געחתמעט „דאָס קאָמיטע דעם פעראיינעם „שומר ישראל".

מיר גיבן איבער די הויפּט־פּונקטן אין דער שפּראַך און אויסלייג פון אָריגינאַל:

„דער לייטענדער אַרטיקעל ווירד הויפּטזעכליך די סאָציאַלע אונד פּאָליטישע צעטיילונג דער יודען אונד איהרע קולטוסגעמיינדען בעהאַנדלען.

די רובריק לאָקאַלע אַנגעלעגענהייטען ווירד וויכטיגערע פאָרפעלע אין לעמבערג, זאָווייט זי אונזער אינטערעסע בעטרעפען — מיטטהיילען אונד בעשפּרעכען.

אין דער פּאָליטישער איבערזיכט ברינגען וויר דיא וועלטבעגעבענהייטען אונד וויכטיגסטע עראייגניסען אין זעמטליכע אייראָפּעאישען שטאַאטען פאָן 14 צו 14 טאַגען אין לייכט פאַסליכער צוזאַמענהענגענדער דאַרשטעלונג.

די פערמישטע נאַכריכטען ווערדען אינטערעסאַנטע מיטהיילונגען פאָן אַלגעמיינעם אונד שפּעציעלען יודישעם אינטערעסע ביעטען.

דער בעלעהרענדע טהייל ווירד פּאָפּולערע אויפזעצע אויס דעם געביעטע אַללער וויסענשאַפטען ברינגען אויך אונטערהאַלטענדע אויפזעטצע, נאַמענטליך קליינע נאָוועלע אונד ערצעהלונגען וויא אויך ביאָגראַפישע סקיצצען זאָלען איינגאַנג אין אונזער בלאַטט פינדען.

פיר מיטטהיילונגען און בעשווערדען אויס דער מיטע דעם פּובליקומס, ווערד איינע רובריק אונטער דעם טיטעל „איינגעזענדעט" אָפּפען געהאַלטען".

דער לייט־אַרטיקל פון ערשטן נומער הייסט „די אַכטונג פאַר

דערשיינען נאָר אויף דייטש. די יידישע אויסגאַבע איז אַרויס נאָר פיר יאָר. די שפּראַך אירע, ווי מיר וועלן זען פון די ציטאַטן, איז געווען שטאַרק פאַרדייטשמעריזשט אין גייסט פון דער גאַליצישער השכלה.

דעם געזעטצע". דער מחבר פירט אויס, אז אויב עס טרעפט אַמאָל אָדער האָט ביז איצט געטראָפן אז א ייד האָט עובר געווען אויף וועלכן־עס־איז געזעץ פון דער רעגירונג, איז דאָס געווען בלויז דער־פאַר, וואָס „די צאָהלרייכע בעשרענקונגען אונזערע רעכטע פאַסט אויף יעדעם געביעטע דער געזעצגעבונג בראַכטען עס דאהער מיט זיך, דאָס דאָס יידישע פאָלק די בעשטאַנדענען איהנען פיינדליכע געזעטצע מיט ווידערווילען בעפאָלגטע, אונד וויר מיסען עס אָפען גע־שעהען, ביי יעדער געלעגענהייט צו אומגעהען זוכטע".

איצט אָבער האָבן זיך די אומשטענדן און די געזעצן בנוגע יידן געענדערט צו בעסערן, דאַרפן עס די יידן אין אכט נעמען און „וויר זינד דען געזעטצען די העכסטע ליעבע אונד אַכטונג שולדיג".

אַזעלכע לייט־אַרטיקלען זענען פאַראַן כמעט אין יעדן נומער. עס ווערט אין זיי געפאָדערט אמתע (ניט בלויז אויפן פאַפיר) גלייכ־באַרעכטיגונג פאַר די גאַליציאַנער יידן.

אונטער דעם קעפל „לאָקאַל אַנגעלעגענהייטען" ווערט אין ערשטן נומער איבערגעגעבן דער פולער טעקסט פון א מעמאָראַנדום, וואָס דער פאַריין „שומר ישראל" האָט געשיקט דער גאַליצישער שטאַט־האַלטעריי. דאָס איז געווען אַן ענטפער אויף געוויסע אַנגריפן אויף דעם פאַריין, וואָס זענען געווען געדרוקט אין אַ ווינער צייטונג. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דער שלעכטער בעל־הביתישקייט פון דער לעמבערגער קהלה.

די רובריק „פאָליטישע איבערזיכט" באַהאַנדלט די פאָליטישע טאָג־פראַגן אין עסטרייך, פראַנקרייך און רוים. (קיין פאַרייניקטע איטאַליע איז אין אָנפאַנג 1870 נאָך ניט געווען, און דער פויפסט האָט דאַמאָלסט געשפּילט א וויכטיקע פאָליטישע ראָלע).

די „פערמישטע נאַכריכטען" ברענגען פאַרשיידענע אַלגעמיינע ווי אויך יידישע נייס.

צווישן די דאָזיקע ידיעות ווערט דערציילט וועגן צוויי נייע רוסישע פאַראָרדנונגען בנוגע מיליטער־דינסט, און ווי יידן האָבן דערפון זייער שווער צו ליידן, און דערפאַר האָבן א סך יידישע יונגע לייט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע, „אום אין איינעם פרייען לאַנדע פריי לעבען צו קענען".

די רוסישע רעגירונג האָט זיך אָבער אַן עצה געגעבן, כדי פאַר־פולן דעם בלויז אין רעקרוטן האָט זי אַרויסגעשיקט אין אַלע גובער־ניעס אַ פאַראָרדנונג „אויך עלטערע מענער, די בערייטס דאָס רעקרו־

טירונגס־אַלטער איבערשריטען האָבען, צו אַסענטירן" (נעמען אין מיליטער).

אויף אַזאַ אופן זענען אין דער נאַכט פון 14טן אויפן 15טן דעצעמבער 1869 אין דער קרייז־שטאָט וולאַדיסלאַוו ארעסטירט גע־וואָרן אַן ערך פופציק יידישע פאַמיליענפאָטערס.

צוליב דעם און אויך צוליב אַ גזירה אויף יידישע דאָרפשענקערס אין דער סוואַלקער (אַזוי געשריבן) גובערניע האָבן די יידן אין אַמע־ריקע געשיקט אַ דעפּוטאַציע צום „פּרעזידענטען גראַנט" מיט דער בקשה — ער זאָל זיך דורך דעם אַמעריקאַנישן אַמבאַסאַדאָר אין פּעטערבורג „ביים רוסישען קייזער פערווענדען דאַמיט די אידי־שען אונטערטהאַנען מענשליכער בעהאַנדעלט ווערדען. דער פּרעזי־דענט האָט דיא דעפּוטאַציאָן זעהר פריינדליך עמפּפאַנגען אונד האָט אויך ווירקליך זיך אַן דיא רוסישע רעגיערונג אין דיעזער אַנגעלעגענ־הייט געווענדעט".

„ביז יעצט" — לייענען מיר ווייטער — „איזט צוואַר נאָך אונ־בעקאַנט וואָס דיא רוסישע רעגיערונג דאַרויף געאַנטוואָרטעט האָט. מאַן האָפּט יעדאָך דאָס דיא וואַרמע מענשענפריינדליכע פירשפּראַכע דעם אַמעריקאַנישען פּרעזידענטען די ענטשפּרעכנדע ווירקונג האָבען ווירד".

וועגן דער לאַגע פון די יידן אין רומעניען קען די צייטונג אויך קיין גוטס ניט באַריכטן. דער פריערדיקער מיניסטער בראַטיאַנו האָט פאָרגעשלאָגן אַ געזעץ „וועלכעס די עקזיסטענץ דער יודען גענצליך צו פערניכטען דראָהטע". די וויכטיקסטע אייראָפּעאישע קאַבינעטן — דער עסטרייכישער, פראַנצויזישער, ענגלישער, איבערהויפּט דער עסטרייכישער, האָבן אָבער דער רומענישער רעגירונג די „נאַכדריק־ליכע פאָרשטעלונגען" געמאַכט געגן דעם, און איצט נאָכדעם, ווי דער מיניסטער בראַטיאַנו איז געפאַלן, האָפט מען, אַז פון זיין גע־זעץ וועט גאָרניט ווערן.

אַן אויספירלעכע ביאָגראַפיע פון דעם באַוואוסטן יידישן גע־לערטן און פילאָזאָף נחמן קראָכמאַל איז אָפּגעדרוקט אונטער דער רובריק „בעלעהרענדעס" אין פינף פאָרזעצונגען.

דאָס איז געווען דרייסיק יאָר נאָך קראָכמאַלס טויט. אין לעמ־בערג האָבן דאַמאָלסט נאָך געלעבט אַ סך פון קראָכמאַלס פריינד און תלמידים און דערפאַר איז די דאָזיקע ביאָגראַפיע, כאָטש זי האָט אין אַ סך פרטים נאָכגעשריבן מאיר הלוי לעטעריסנס ביאָגראַפיע פון

קראָכמאַלן, איז זי דאָך גוט אָנגעשריבן און, ווי מיר שיינט, איז זי די ערשטע ארבעט וועגן קראָכמאַלן אין יידיש.

אזוי האָט, למשל, מרדכי דובש *) (מארעק נובם) (1805-1874), א לעמבערגער משכיל און קראָכמאַלס א תלמיד, דאָרטן געגעבן א אינטערעסאַנטע שילדערונג פון קראָכמאַלס כאַראַקטער. דער דאָזיקער ארטיקל איז אָריגינעל געווען געשריבן אויף פויליש און איז איבערגעזעצט געוואָרן פאַר דעם „איזראעליט". דער זשורנאַל האָט שטאַרק אינזיינען געהאַט די אינטערעסן פון זיינע פירער, און יעדעס מאָל, ווען עס איז נאָר געווען א געלעגנהייט, האָט מען קריטיקירט די מיוחסדיקע יידן פון לעמבערג, וואָס זענען געווען די פירער פון דער קהילה. אפילו קראָכמאַלס ביאָגראַפיע איז אויסגענוצט געוואָרן פאַר דעם צוועק.

צום סוף פון דערדאָזיקער לעבנס־באַשרייבונג געפינט זיך פאָלגנדיקער זייער אינטערעסאַנטער זאַץ:

„נאָך מיסען וויר ערוועהנען וועלכע אנזיכטען קראָכמאַל איבער דען זאָגענאַנטען יחוס האטע. - עס פערשטעהט זיך פאָן זעלבסט, דאָס איין מאַנן וויא קראָכמאַל יעדען מענשען נור נאָך זיינעם איננערען ווערטהע שעטצען קאָנטע אונד דאָס דיא ניעדערע אבקונפט ביי איהם דיעזען ווערטה ניכט מינדערטע. — געראַדע פּפלעגטע ער צו זאגע פערדיענט איין מענש פאָן נידריגער הערקונפט דאָפּעלטע אכטונג, ווען ער זיך דורך זיינע טוגענד אויסצייכענטע, די ער אָהנע ביישפּעל זיינע פאָרפאָרען בלאָס דורך זיינע אייגענע קראַפט זיך אייגנעאייגנעט האָט — דער כאַראַקטלאָזע מענש אָבער פאָן פאָרנעהמען געשלעכטע איזט דאָפּעלט פערעהרליכט. ווייל איהן דיא טוגענד אונד פרעמדיקייט זיינער אָהנען ניכט אָבגעהאַלטען האָבען זיך אונווירדיג צו בענעהמען".

צווישן די אַנאָנסן, וואָס די ציימונג האָט געהאַט אין א גאָר גרויסער צאָל, (די לעצטע זייט און אמאָל אויך די פאָרלעצטע) זיינען אויך געווען ידיעות וועגן ליטעראַרישע ענינים. אזוי איז, למשל, אין ערשטן נומער פון יאָר 1870 געווען אן אַנאָנס וועגן דעם סדור „שפתי ישנים" עם ביאור מורה דרך מאת דניאל נייפעלד". דער סדור ווערט אויך אַנאָנסירט אויף פויליש: „מאָדלי טראַזיטנע איז־

*) א באַקאַנטער כלל־טוער אין גאַליציע, געווען ראש הקהל אין לעמבערג און דעפּוטאַט אין עסטרייכישן פאַרלאַמענט.

ראַעליטאָוו" ז׳ קאָמענטאַרעס מאַרעה דערעך, פּרוזע דאַניעלאַ נייפעלדרא" *).

צו פּאַרקויפן איז דער סדור געווען ביי פּרץ סמאָלענסקין, דעם אַרויסגעבער פון „השחר" אין ווין.

אַן איינלאַדונג צו ווערן אַן אַבאָנענט אויפן „השחר" איז אָפּגעדרוקט אין דעם זעלביקן נומער. דער אַגענט איז געווען דער יונגער העברעאישער דיכטער אהרן דאַרנצוויג פון לעמבערג.

צווישן די „בעלעהרענדע" אַרטיקלען, וואָס זענען געווען געדרוקט אין די צוויי יאָרגענג, וואָס איך פאַרמאָג, זענען אַזעלכע אַרטיקלען: „דער טהעע" וועגן דער אָנדענקונג און פאַרשפּרייטונג פון דער טיי־פּלאַנץ; „דאָס קוועק־זילבער", „איבער דומהייט", אַן אויסצוג פון אַ פאָרטראָג פון אַ בערלינער געלערטן; „די רוימישע גהעטאָ", די לעצטע פון אַלע יידישע געטאָס אין אייראָפּע. עס זענען דאָרט אויך דאָ פאַרשיידענע אַרטיקלען איבער דער יידישער געשיכטע: וועגן תשעה־באב אין הייַנטיקן לאַנד מצרים לויט דער באַשרייבונג פון דעם יידיש־דייטשן דיכטער לודוויג אויגוסט פראַנקל, ווי אויך ביאָגראַפיעס פון וויכטיקע פּערזאָנען, איבערהויפּט יידישע.

דאָס רוב פון די דאָזיקע אַרטיקלען זענען געווען איבערגעדרוקט אָדער באַאַרבעט פון דייטשע יידישע זשורנאַלן. עס זענען אָבער אויך פאַראַן אָריגינעלע אַרטיקלען און איבערהויפּט דאָקומענטן, וואָס האָבן אַ גרויסן ווערט פאַר דער געשיכטע פון די יידן אין גאַליציע.

אַזוי, למשל, איז אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקל מיט אויספירלעכע דאַטן וועגן דעם „אָסט־גאַליצישען שול־פאָנד". נאָך פון קייזער יאָזעפס צייטן האָט עקזיסטירט אַ יידישער פאָנד, כדי מען זאָל אין לאַנד עפענען שולן פאַר יידישע קינדער. איז אָבער פון דעם גאַנצן עסק גאָרניט געוואָרן, און דאָס געלט איז געלעגן ביי דער רעגירונג און מיט די פּראָצענטן איז אָנגעוואַקסן אַ סומע פון עטלעכע הונדערט טויזנט גולדן. איטלעכס מאָל ווען מען האָט אין גאַליציע אָדער עסטרייך גערעדט וועגן גרינדן אַ ראַבינער־סעמינאַר, האָט מען אינזינען געהאַט דעם דאָזיקן פאָנד. קיין גענויע פּרטים האָט מען אָבער ניט געוואוסט, ביז די ציַיטונג האָט וועגן דעם געמאַכט אַ גענויע אויספאָרשונג און זי פאַרעפנטלעכט.

---

*) ד נ י א ל ג י י פ ע ל ד ,(1814־1874) — אַ יידיש־פּוילישער משכיל, רעדאַקטאָר פון דער ערשטער פּוילישער וואָכנשריפט פאַר יידן. זע וועגן אים: ייוואָ־בלעטער, 7, 116־110.

אין זומער 1870 איז אויסגעבראָכן די פראַנצויזישע־פּרייסישע מלחמה. עסטרייך, וואָס האָט אין 1866 באַקומען אַ מפּלה פון פּרייסן, האָט דאָס ניט געקענט פאַרגעסן און איז דערפאַר געווען אין גרויסער סימפּאַטיע צו פראַנקרייך. די צייטונג גיט איצט אַלגעמיינע אַרטיקלען וועגן קריג און וועגן דער פראַנצויזישער געשיכטע, דער־הויפּט וועגן די ייִדן אין פראַנקרייך און זייער עמאַנציפּאַציע אין די צייטן פון דער גרויסער רעוואָלוציע. עס זענען דאָרט אויך, שוין אין איינוועגס, פאַראַן אַ צוויי אַרטיקלען וועגן די איטאַליענישע ייִדן.

אַ וויכטיקער אַרטיקל א. נ. „די יודען אין גאַליציען אין נאַציאָ־נאַלער שטעלונג" איז געדרוקט אין עטלעכע פאָרזעצונגען. דאָס איז געווען אַן אויספירלעכער ענטפער אויף אַן אָנגריף אויפן פאַריין „שומר ישראל", וואָס איז דערשינען אין אַ ווינער צייטונג. דער פאַריין איז באַשולדיקט געוואָרן אין אַנטי־נאַציאָנאַלע טענדענצן, „אָדער מיט אַנדערע וואָרטען, דאָס וויר צור פּאָלנישען נאַציאָן היער צו לאַנדע פיינדליך ענטגעגען טרעטען אונד דערען בעשטרעבען צו הינדערען פערזוכען".

דער דאָזיקער אַרטיקל איז אינטערעסאַנט מיט דעם וואָס ער אַנטהאַלט דעם אויספירלעכן פּראָגראַם פון דער טעטיקייט פון דעם פאַריין „שומר ישראל", ווי אויך די שטעלונג פון דעם דאָזיקן פאַריין צו דעם קאָמפּליצירטן פויליש־דייטשן קולטור־קאַמף אין גאַליציע.

אַ פּאָר ווערטער וועגן די רעדאַקטאָרן פון „איזראעליט":

דער רעדאַקטאָר פון ערשטן יאָרגאַנג (וואָס איך האָב ניט) איז געווען אַ געוויסער דאָקטאָר מ. גראָס. ער איז געווען רעדאַקטאָר ביזן נומער 23 פון 4טן יאָרגאַנג 1872.

דאַן איז געוואָרן רעדאַקטאָר יעקב קליין. אים האָב איך נאָך געקענט פּערזענלעך. ער איז געווען הויפּט־בוכהאַלטער ביים באַ־וואוסטן לעמבערגער גביר ר' אברהם יוסף מדפּיס, וואָס האָט געהאַט אַ גרויסע ייִדישע בוך־דרוקעריי און ספרים־געשעפט.

קליין איז געווען אַ פייאיקער מענטש, און אונטער זיין פאַר־וואַלטונג האָט די צייטונג באַקומען די גרעסטע פאַרשפּרייטונג. ער האָט אויך געשריבן העברעאיש. אַלע העברעאישע ביילאַגן, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין „איזראעליט" אין דער יאָרן־לאַנגער פּאָלעמיק מיט די אָרטאָדאָקסן און זייער אָרגאַן „מחזיקי הדת", זענען געווען געשריבן פון אים.

דער דריטער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג, ווען זי איז שוין

געווען איינגאַנצן אַ דייטשישע איז געווען דר. פיליפּ מאַנש, וועמען איך האָב אויך געקענט פּערזענלעך.

מאַנש איז געווען אַ גרויסער ליבהאָבער און פאָרשער פון יידיש, און ער האָט אין זיין ציימונג אין אַ לענגערע אָפּהאַנדלונג, (געגאַנגען אין פאָרזעצונגען דריי יאָר (1888, 1889 און 1890), אונטערן נאָמען „דער יודיש־פּאָלגישער זשאַרגאָן".

בער באָראָכאָוו אין זיין „ביבליאָטעק פון יידישן פילאָלאָג" (אין „פּנקס", ווילנע, תרע"ג) שרייבט וועגן אים אַזוי:

„דר. פיליפּ מאַנש איז געווען איינער פון די איידעלסטע אידישע כלל־טהוער אין גאַליציען, אַן איבערגעבענער פריינד פון דער יודישער שפּראַך, ליטעראַטור און טעאַטער. ער האָט אויך איבערזעצט שלום עליכמס „סטעמפּעניו" אין דייטש. זיין וואונדערבאַר־טיעפער גראַמאַטישער ווערק וועגן יודיש איז געשריבען מיט גרוים ליעבע, מיט אַ טיעפען פילאָזאָפישען און פילאָלאָגישען בליק".

דער פּריציייטיקער טויט (7טן אויגוסט 1890) האָט אונטערבראָכן זיין אַרבעט, וואָס איז געבליבן ניט פאַרענדיקט.

„דער איזראַעליט" איז געווען אַ לעבעדיקע ציימונג און מוטיקער קאַמפּס־אָרגאַן, איבערהויפּט אין זיינע ערשטע יאָרן איידער די פירער פון פאַריין און דער ציימונג האָבן אַריינבאַקומען אין זייערע הענט די לעמבערגער קהילה. מיט צען יאָר שפּעטער האָבן זיי געמוזט אָנפירן אַ פּאַרטיידיקונגס־קאַמף געגן דער נייער אָרטאָדאָקסישער פּאַרטיי און זייער אָרגאַן „מחזיקי הדת".

דער דאָזיקער קאַמף איז שוין אָבער אַן ענין, וואָס האָט מיט דער ציימונג ניט צו טאָן *).

---

*) וועגן דעם קען מען לייענען ביי: 1) ו: פּ ע ל ד מ אַ ן — די פּאָליטישע פּאַרטייען אין גאַליציע, קראָקע 1908, באַנד 2 (פּויליש), 2) ב א ל א ב א ן — די געשיכטע פון יידן אין גאַליציע, לעמבערג, 1915 (פּויליש), 3) דר. פ. פ ר י ד מ אַ ן — די גאַליצישע יידן אין קאַמפּע אום אירע גלייכבאַרעכטיגונג (1848־1868), ווין, 1929 (דייטש).

משה שטאַרקמאַן

די יידישע פּרעסע אין אַמעריקע, 1875-1885.

אַ וואָרט פריער

די ווייטערדיקע נאָטיצן זענען אַ המשך פון מיין ארבעט „די אנטשטייאונג פון דער יידישער פּרעסע אין אמעריקע"[1]), אין וועל-כער איך האָב פּרובירט צונויפזאמלען אַלע ידיעות און פאַקטן וועגן די יידישע צייטשריפטן, וואָס זענען דערשינען אין אמעריקע אין משך פון די יאָרן 1870 — 1875.

אין יענער ארבעט האָב איך געמאַכט אַ פּאַרזוך צו געבן אַ דעסקריפּטיווע ביבליאָגראַפיע פון דער אַמעריקאַנער יידישער פּרעסע אין די ערשטע צען יאָר פון איר עקזיסטענץ.

פּונקט ווי אין דער פריערדיקער אַרבעט, האָב איך אויך איצט זיך געמוזט שטיצן אינגאַנצן אויף רעפּראָדוקציעס פון געוויסע טיילן פון איינצלנע נומערן פון די דעמאָלטדיקע יידישע צייטשריפטן.

פון 1875 ביז 1877 — און ווייטער

אין 1875 האָט מ. יהלומשטיין[2]) געגרינדעט די וואָכנשריפט „נויאָרקער איזראַעליט"[3]), וואָס האָט לאַנג ניט עקזיסטירט, און אין משך פון קאַרגע צוויי יאָר איז קיין נייע צייטונג ניט צוגעקומען. כ. צ. שרהזאָנס[4]) „יידישע גאַזעטן"[5]) זענען אַזוי אַרום געווען אַ לאַנגע צייט אָן קאָנקורענטן, אָבער אין 1877 איז צוגעקומען די

---

1) זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמע-ריקע, רעדאַקטירט פון דר. יעקב שאַצקי. אַרויסגעגעבן פון דער יידישער קולטור געזעלשאַפט . . . 1924, זז. 13—21.

2) זלמן רייזען, — לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, ער-שטער באַנד, זז. 1255-1256.

3) זאַמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע . . . זז. 19-20.

4) זלמן רייזען-לעקסיקאָן, באַנד, זז. 883-886.

5) זאַמלבוך . . . זז. 17-19.

ערשטע יידישע צייטונג אין שיקאַגע „די איזראַעליטישע פּרעסע", געגרינדעט פון נ. ב. עטעלסאָן[6]), און א יאָר שפּעטער — די „יודישע פאָלקס-צייטונג" אין ניו יאָרק. זיי האָבן שיעור ניט אומגעבראַכט שרהזאָנס וואָכנשריפט, וואָס האָט שפּעטער, נאָך א לאַנגן און שווערן קאַמף, ביידן איינגעשלונגען. אָבער וועגן דעם ווייטער.

וועגן די מקורים.

ביים צענויפשטעלן די פריערדיקע ארבעט און די איצטיקע, האָב איך זיך באַנוצט מיט א היפּשער צאָל מקורים, וואָס זענען פאַרצייכנט געוואָרן אין מיין רשימה פון „קוועלן-ליטעראַטור צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע 1870 — 1900", געדרוקט אין אמעריקאַנער „פּנקס", באַנד 1, 1927 — 1928, זז. 312 — 320. כדי צו שפּאָרן פּלאַץ האָבן מיר באַשטימט צו דערמאָנען די מקורים לויט זייער פאַרצייכנונג אין דער דערמאָנטער רשימה אין „פּנקס" פון ייווא, ד. ה. „קוועלן-ליטעראַטור" מיט א נומער צום סוף.

1. איזראַעליטישע פּרעססע.

ערשיינט יעדען פרייטאָג (ענגלישער טיטול: Israelitische Presse) . . . נחמן דוב עטעלזאָהן הערויסגעבער, שיקאַגאָ. רע-דאַקטירט פון נ. ב. עטעלזאָהן און ש. ל. מאַרקוס.

דער גרינדער און אַרויסגעבער פון דער דאָזיקער ערשטער יידי-שער צייטשריפט אין שיקאַגע נחמן דוב עטעלזאָן, איז געבוירן גע-וואָרן אין 1828 אין שאקי, סוואַלקער גובערניע, און געקומען איז ער קיין אמעריקע אין 1851.

א ייד א למדן און משכיל, האָט ער, באַזעצנדיק זיך אין שי-קאַגע, מיט דער צייט געעפנט א דרוקעריי. אין יענע טעג האָבן אין ניו יאָרק זיך שוין געהאַט באַוויזן א ריי יידישע וואָכנשריפטן, און די דערפאָלגרייכסטע צווישן זיי איז געווען די „יידישע גאַזעטן", וואָס כתריאל צבי שרהזאָן האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין 1874. אָן איינענע דרוקעריי האָט ער דאָך געהאַט, האָט עטעלזאָן אויך באַ-שלאָסן צו ווערן א צייטונגס-אַרויסגעבער, און א געלעגנהייט זיין פּלאַן צו פאַרווירקלעכן האָט זיך אים אונטערגערוקט, ווען ס'האָט

---

6) זלמן רייזען-לעקסיקאָן, צווייטער באַנד, זז. 739-740.

אויסגעבראָכן דער טערקיש־רוסישער קריג אין 1877. די מזרח־אייראָפּעאישע יידישע אימיגראַנטן, דאָס רוב געקומענע פון רוסלאַנד, האָבן געדורשט נאָך מלחמה־נייס. דאָס יידישע שיקאַגע האָט שוין אויך געהאַט אייגענע געזעלשאַפטלעכע פּראָבלעמען, אַזוי, אַז עס איז שוין געווען אַן אָרט פאַר אַ לאָקאַלער צייטונג, בפרט ווען ניט אַלע האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט אויסצושרייבן די ניו־יאָרקער צייטונג, וואָס פלעגט אָנקומען מיט אַ גרויסער פאַרשפּעטיקונג.

ווי דער 88־יאָריקער עטעלזאָן האָט דערקלערט ק. מרמרן [7]) בעת אַ שמועס, וואָס זיי האָבן געהאַט אין סעפּטעמבער, 1916, איז דער „הויפּטצוועק פון דער צייטונג געווען ניט צו פּריידיקן אַ וועלכע־עס־איז אידייע, נאָר צו געבן דעם יידישן עולם נייס און אַמאָל אויך אַ באַלייכטונג פון אַ געוויסער צייטפראַגע".

פאַרן געהילף־רעדאַקטאָר פון זיין וואָכנשריפט האָט עטעלזאָן אָנגעשטעלט אַ משכיל און העברייער מיטן נאָמען ש. ל. מאַרקוס [8]). ער איז געקומען קיין שיקאַגאָ פון אַלאַבאַמאַ (אַ סאָוטערן סטייט, וועלכער באַזיצט פיר „אַלפן", זאָגט מאַרקוס אַליין עדות אין זיינס אַ קאַפּיטל זכרונות), און ער איז שפּעטער געווען אַ לערער אין איי־נער פון די צוויי יידישע שולן פאַר קינדער, אין וועלכע מען האָט געלערנט „חומש מיט מענדעלסאָנס איבערזעצונג און דקדוק לשון עברי". צבי גרשוני [9]), רעדאַקטאָר פון דער „פּאָסט", די צווייטע יידישע צייטשריפט אין אַמעריקע, אַרויסגעגעבן פון צבי הירש בערנ־שטיין [10]) אין ניו יאָרק אין משך פון 1870־1871, איז געווען איינער פון דער קאָמיסיע, וואָס האָט עקזאַמינירט די קאַנדידאַטען פאַר לע־רער־שטעלעס, און ער האָט מבינות געזאָגט, אַז מאַרקוס טויג זיך אויס צו לערעריי.

די „איזראַעליטישע פּרעסע" איז דערשינען אין שיקאַגע דריי יאָר כסדר. די וואָכנשריפט איז דערנאָך אַריבערגעטראָגן געוואָרן קיין ניו יאָרק, וואו זי האָט געפירט אַ שאַרפע קאָנקורענץ מיט שרה־זאָנס „אידישע גאַזעטן". אין דעם קאַמף האָט די „איזראַעליטישע פּרעסע" פאַרלוירן, און נאָך אַן אַכט־יאָריקער עקזיסטענץ איז זי אונ־טערגעגאַנגען דעם 9טן אַפּריל, 1884, ווען ס'איז דערשינען דער לעצ־

7) קוועלן־ליטעראַטור, 40;
8) דאָרט, 34, 96;
9) דאָרט, 34, 39, 40;
10) דאָרט, 7, 39;

טער נומער. די „איזראעליטישע פּרעסע" האָט אויסגעהויבט איר זשורנאַליסטישע נשמה מיט אַ ביטערער אַטאַקע אויף די „אידישע גאַזעטען" און זייער אַרויסגעבער כתריאל צבי שרהזאָן.

אין שטיינשניידערס זשורנאַל „העברייאישע ביבליאָגראַפיע" איז די „איזראַעליטישע פּרעסע" צוזאַמען מיט מ. טאַפּאָלאָווסקיס „יודישער פּאָלקסצייטונג" (זע ווייטער) פאַרצייכנט אין די יאָרגאַנגען 1878, 1879 און 1880 [11]). דאָס מיינט, אַז זיי זענען געווען די ערשטע אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען פאַרצייכנט צו ווערן אין אַ וויסנשאַפטלעך־ביבליאָגראַפישן זשורנאַל. עס איז דעריבער ניט אויסגעשלאָסן, אַז אין אַן אייראָפּעאישער ביבליאָטעק זאָלן זיך געפינען קאָמפּלעטן אָדער איינצלנע נומערן פון די דאָזיקע צוויי צייטשריפטן.

א פולן עקזעמפּלאַר „איזראַעליטישע פּרעססע" איז דערווייל ניט געלונגען צו קריגן. עס זענען פאַראַן צוויי אָריגינאַל־זייטן (5—6) פון אַ נומער, וואָס איז אַרויס אָנהייב 80ער יאָרן (קיין דאַטע איז ניט אָנגעגעבן) און פאָטאָגראַפיעס פון די ערשטע זייטן פון צוויי באַזונדערע נומערן: פון נומער, וואָס איז דערשינען אין שיקאַגאָ דעם 4טן אַפּריל, 1879 (דריטער יאָרגאַנג) און פון דעם לעצטן נומער, וואָס איז אַרויס אין ניו יאָרק דעם 9טן אַפּריל, 1884 [12]).

די „איזראַעליטישע פּרעססע" איז געווען געדרוקט אין פּאָליאָ־פאָרמאַט, מיט דריי ברייטע עמודים אויף יעדער זייט; „דער פּרייז פיר איין יאָהר 2 דאָללאַר. פיר זעקס מאָנאַטע 1 דאָללאַר. פיר אויסלאַנד 3 דאָללאַר. איין בלאַטט 5 סענט. — פיר מודעות איינע ציילע 10 סענט. ביים מאָנאַט 10 פּראָצענט ביללינגער. ביים יאָהר 20 פּ'צ ביללינגער. פיר קאָנגרעגאַציאָנען (שולן און חברות — מ. ש.) דיא העלפטע בערעכענט" ווערט אָנגעגעבן אין אַ קעסטעלע, וואָס ציט זיך אונטער דער גאַנצער ברייט פון דער וואָכנשריפטס נאָמען.

די „איזראַעליטישע פּרעססע" האָט אויך געהאַט אַ העברעאישע ביילאַגע „היכל העבריה", וואו משכילים־העברייער האָבן זיך געקוויקט מיט דער בת־השמים, און דער רעפאָרם־ראַבינער פּולזענטהאַל, וואָס האָט אויפגעשטורעמט די אָרטאָדאָקסיע מיט זיין פאָרשלאַג, אַז מען זאָל גרים באַפרייען פון מילה, האָט אין דער דאָזיקער ביילאַגע געקראָגן זיין פּסק פאַר אָט־דער געוואַגטקייט.

אויף איינער פון די צוויי אָריגינאַל־זייטן פון דער „איזראַעלי־

11) דאָרט, 82;

12) דאָרט, 1, 61, 96.

טישע פרעססע" (געפינט זיך אין דער צענטראלער יידישער ביבליאָטעק און פרעסע ארכיוו, ניו יאָרק) זאָגט די רעדאקציע מיט א גרויסער איבערשריפט:

„אדווערטייזט אין דער „איזראעליטשע פרעססע" — דיעפיינסטע יודיש־דייטשע ציטונג אין דער וועלט דיע „איזראעליטישע פרעססע" האט מעהר לעזעשטאף אלס אירגענד איינע אנדערע יודישע צייטונג".

די „איזראעליטישע פרעססע" איז הן אינהאלטלעך, הן שפראכלעך, ניט אנדערש פון שרהזאנס „גאזעטן", וואס זענען דערשינען אין ניו יאָרק. די ערשטע זייט הייבט זיך תמיד אָן מיט אלגעמיינע און יידישע נייס, אמעריקאנער און אויסלענדישע, און דאס איבעריקע פון לייען־שטאף באשטייט פון היסטאָרישע נאָוועלן, דאס רוב איבערגעזעצטע פון די דייטש־יידישע און ענגליש־יידישע זשורנאלן און אויך, ניט זעלטן, פון די העברעאישע וואכנבלעטער אין אייראפע.

איין זייט פון די צוויי־אָריגינאל־זייטן „איזראעליטישע פרעססע" הייבט זיך אָן מיט א פאַרזעצונג פון א לענגערער ידיעה וועגן א יידיש מיידל, וואס איז פארוואונדעט געוואָרן אין א שיסעריי צווישן א פאָליציימאן און באנדיטן. נאכדעם גייט די באשרייבונג פון א שיכורטע וואס איר מאן האט באצאלט אין געריכט צען דאלאר, מען זאל זי באפרייען, און אונטער דעם געריכט־בילדל די פאלגנדיקע ידיעה:

פריידע פיר יודען.

„דיא יודען אין ווהילינג, וועסט־ווירדזשיניא, זינד אין פריידיגער אויפרעגונג איבער איינע זענדונג פאן ערדע פאן דעם יודישען בית עולם בייא ירושלים. דאס דיא ערדע איזט עכט בעווייזט דער זיעגעל דעם אמעריקאנישען וויצע־קאנצול הערר יאקוב שומאכער. דער גליקליכער ערהאלטער דער ערדע איזט איין געוויססער אויגוסט פאלאק, אויך צעדערן אונד זאמען פאן טרויבען זינד צור זעלבען צייט פאן ירושלים איינגעטראפפען".

נאך דער באשרייבונג ווי אזוי מען האט אין וואיט פלעינס הינגעריכטעט א געוויסן האפמאן פאר דערמאָרדן א יידישן פעדלער, גייט א לענגערע ידיעה א. נ. „רעליגיאן אונד ליעבע" וועגן א מעשה, וואס האט זיך געטראפן אין דער דאקאטא־טעריטאריע (שפעטער זענען צפון און דרום־דאקאטא געוואָרן באזונדערע שטאטן) מיט א יונגן קאטוילישן אדוואקאט, וואס האט זיך בסוד מל געווען חתונה צו האבן מיט א 16־יאָריק יידיש מיידל. אָבער דאס מיידל איז גע־

שטאַרבן און איר ליבהאָבער איז קראַנק געוואָרן פון ערגערניש. אויפן טויטן־בעט האָט ער דערציילט זיינע קאַטוילישע טאַטע־מאַמע, אז ער האָט זיך מגייר געווען, און געבעטן מען זאָל אים באַערדיקן אויפן יידישן בית עולם לעבן קבר פון זיין כלה. די דאָזיקע ידיעה פאַרנעמט א שפּאַלט און דריי פערטל, און די נייס־אָפּטיילונג ווערט פאַרענדיקט מיט א מיטטיילונג פון ברידזשוואָטער, קאָנעטיקוט, אז א ייד איז דורך א צופאַל געטויט געוואָרן, ווען א פעדלער, וואָס איז אריינגעקומען צו אים אין שטוב האָט גענומען באַטראַכטן אַן אָנ־געלאָדענעם רעוואָלווער, וואָס איז געלעגן אויפן טיש, און דער רע־וואָלווער האָט פון זיך אַליין אויסגעשאָסן.

כמעט דער גאַנצער לעצטער שפּאַלט פון זייט 5 און איבער צוויי און א האַלב שפּאַלטן פון זייט 6 זענען אויסגעפילט מיט א היסטאָ־רישער דערציילונג „דער זעקסטער פערלאַנג", ווי אזוי אַן אָרימער יידישער פעלצהענדלער פון דאַנציג האָט געראַטעוועט פרידריך דעם גרויסנס לעבן און מיט וואָס דער מאָנאַרך האָט אים אָפּגעצאָלט פאַר דער טובה. די דערציילונג איז אַרויסגענומען פון דער ענגליש־יידישער וואָכנשריפט „היברו סטאַנדאַרט". דערנאָך קומט א ידיעה וועגן א קאָנפערענץ צו גרינדן אַן אנשטאַלט אויפן נאָמען פון משה מאָנטעפיאָרע צו זיין הונדערט־יאָריקן געבוירנטאָג, און דער לעצטער שפּאַלט ווערט אויסגעפילט פון דריי מודעות: וועגן טויט פון ר' אברהם לייב שו"ב פון שיקאַגע; וועגן דעם ש"ץ, שו"ב ומהל אברהם ראָזענטאַל פון ראָטשעסטער, נ. י. אז ביי אים ווערן „אָרדערס פיר מהלשאַפט צו אללער צייט אָנגענאָממען" און „שנעלע היילונגען גאַראַנטירט"; און פון שאַפּנערס וויין־געשעפט. דער דאָזיקער אַנאָנס איז איין העלפט אויף ענגליש און די צווייטע אויף יידיש. די רע־דאַקציע לאָזט אויך וויסן, אז „דיא פאַרטזעצונג פאָן ילתא דיא טאָכטער רבי חפניא'ס גאון סוריא וויִרד נעכסטע וואָכע ערשיינען".

2. „דיא יודישע פאָלקסצייטונג".

„די גרעסטע אונד ביללינסטע יודישע צייטונג אין אַמעריקא". ערשיינט יעדען פרייטאָג. ארויסגעגעבן פון מ. טאָפּאָלאָווסקי מיט לאַנדוי אַלס רעדאַקטאָר.

נאָך איידער ער האָט זיך גענומען צו צייטונגס־פאַרלעגעריי, איז מ. טאָפּאָלאָווסקי געווען דער אייגנטימער פון דער גרעסטער און בעסטער יידישער דרוקעריי אין ניו יאָרק. די דרוקעריי האָט זיך גע־

פונען אין 121 קאַנאַל סטריט, און דאָרט האָבן זיך געדרוקט שרה־זאָנס „יידישע גאַזעטן" און י. מ. יהלמשטיינס „יזראעליט".

ווי שרהזאָן דערציילט אין זיינע זכרונות[13]), האָט „טאָפּאָלאָווסקי אָנגעפאַנגען צו חלומען דעם רעדאַקטאָרס גליקלעכן חלום, און מיט א ריכטיקן גרונט: „סטייטש, אז שרהזאָן האָט ניט קיין שריפט און ניט קיין געלט, און ער האַלט זיך דאָך, א פשיטא שוין, אז איך האָב דאָך אַן אייגענע דרוקעריי און א רייכע שווינער, וואָס ביי איר וועט זיין א כבוד גדול צו האָבן אַן איידים א רעדאַקטאָר, וועט נאָך פון מיינע לופטשלעסער ווערן טאַקע ריכטיקע שלעסער". געטראַכט און געטאָן. באַלד איז באַשאַפן געוואָרן א „פאָלקס־צייטונג", זייער שיין אויסגעשטאַטעט . . . איך בין געבליבן אָן שריפט, אָן געלט און אָן א זעצער, ווייל דעם זעצער האָט ער אויך צוגענומען . . ."

טאָפּאָלאָווסקיס רייכע שווינער איז טאַקע, ווייזט אויס, געווען ווילק ארויסצוהעלפן איר איידים אין זיין נייער אונטערנעמונג. מען האָט אויך געקראָגן א פאַסיקן מענטשן פאַרן רעדאַקטאָר־אַמט אין דער פּערזאָן פון ג. לאַנדוי, און אין זומער 1878 האָט די נייע וואָכנשריפט, „די גרעסטע אונד ביליגסטע יידישע צייטונג אין אמעריקא", אָנגעהויבן ארויסצוגיין.

פאַרשטייט זיך, אז די „גאַזעטן" און די „פאָלקסצייטונג" האָבן צווישן זיך שטאַרק קאָנקורירט, און איין ארויסגעבער האָט געזוכט איבערצושטייגן דעם צווייטן. די „פאָלקסצייטונג" איז באמת געווען שיין אין טעכנישן זין, אָבער פאַר צוויי צייטונגען איז נאָך דעמאָלט קיין פּלאַץ ניט געווען אין ניו יאָרק. טאָפּאָלאָווסקין איז דער ענין פון ארויסגעבעריי ביסלעכווייז נמאס געוואָרן, און ער האָט געזוכט א פאַסיקע געלעגנהייט ווי אזוי פטור צו ווערן פון זיין צייטונג אויף א שיינעם אופן. די געלעגנהייט איז געקומען אין מאַי 1880. און אָט ווי די זאַך איז צוגעגאַנגען:

„אין יענעם טאָג זענען מיר ביידע, טאָפּאָלאָווסקי און איך — דערציילט שרהזאָן אין זיינע זכרונות — צוזאַמען געווען אלס דעלעגאַטן אויף א קאָנווענשאָן פון אָרדער ברית אברהם. פּלוצים איז ער צו מיר צוגעקומען מיט א פריינטלעכן „גוד איווינינג מיסטער שרהזאָן" און איז גלייך ווייטער ארויס מיט די פאָלגנדע דייטלעכע ווערטער: „איך קען שוין לענגער ניט אויסהאַלטן, וואָס וועט זיין דער

13) קוועלן־ליטעראַטור, 1, 60, 61.

תכלית מיר קאָנקורירען איינער קעגן דעם אַנדערן. דאָס פּעלד איז זייער באַשרענקט, און איך זע, אַז איך וועל ניט אויספירן . . . איך וועל אייך מיין „פאָלקס-צייטונג״ פּאַרקויפן, די אותיות, די סופר-סקריפּשאַן ביכער, מיינע אויסשטייענדיקע חובות און אַלץ. איך ווייס דאָך, אַז איר האָט נישט קיין קעש געלט, קענט איר מאַכן די צאָלונגען אין קליינע ראַטעס״. עס האָט קיין 24 שעה ניט געדויערט, און די גאַנצע יידישע שריפט, מיט די ביכער, און אויך דער זעצער פון דער „פאָלקס-צייטונג״ זענען ביי אונדז אין שטוב געווען״.

אין די „יודישע גאַזעטען״ פון 28טן מאַי, 1880 (6טער יאָרגאַנג, נומ. 21), איז אָפּגעדרוקט אויף דער ערשטער זייט די פאָלגנדיקע דערקלערונג פון מ. טאָפּאָלאָווסקי וועגן דער ליקווידאַציע פון דער „פאָלקס-צייטונג״:

„פאָם הערויסגעבער יודישן פאָלקס-צייטונג

נאָך ביינאהע צווייא יעהריגער הערויסגאַבע דער „יודישען פאָלקס-צייטונג״, האָבען וויר יעטצט בעשלאָססען, דיא ווייטערע הערויסגאַבע דער זעלבען אויפצוגעבען.

אַלס איך פאַר 2 יאָהרע דיא יודישע פאָלקס-צייטונג געגרינדעט האַבע, האַטטע זיך איינע גראָססע צאָהל פאָן סובסקרייבער אָנגעשלאָססען און האָפּטע איך דיעזעם בלאַטט צו איינעם בעלעהרענדען אונד ניטצליכען צו מאַכען. צו דיעזעם צוועקק האַבע איך שטעטס בעשטרעבט פערבעססערונגען צו אָנצוברענגען. ליידער האָבען מיך דיעזע אַבאָנענטען אים שטיכע געלאַססען, דער גרעסטע טהייל האָט טראָטץ ביטטען אונד מאַהנען דאָס אַבאָנעמענטס געלד ניכט איינגעשיקט — פאָן דער ערשטער ביז דער לעצטער וואָכע האַבע איך שטעטס יעדע וואָכע שווערהערעס געלד צוגעזעצט, אונד גלויבטע פיעללייכט ווירד עס בעסער ווערדען. עס לאַג ניכט דיא שולד אָן דיא צאָהל דער סובסקרייבער זאָנדערן אָן דיא ניכט פינקטליכע צאָהלונגען. עס איז דאָס טרויעריגע דאָס פילע סובסקרייבער בעטראַכטען דאָס אַבאָנעמענטסגעלד אַלס איינע נדבה דיא זיא דעם הערויסגעבער געבען, אונד פיעלע האַלטען זיך זאָגאַר ניכט פּאַרפפליכטעט זעלבסט דיא נדבה צו געבען. דעסהאַלב מוסטע איך דיא צייטונג אויפגעבען.

דען פריינדען דיא מיך וועהרענד דער צייט דורך פּראָמפּטע צאָהלונגען אונטערשטיטצען, דריקקע איך היערמיט מיינען הערציגסטען דאַנק אויס, זאָ וויא דאָס שמערצליכע בעדויערן פאָן איהנען

אבשיעד נעהמען צו מיססען. צור צופריעדענשטעלונג דער יעניגען סובסקריבער אונד אַדווערטייזער, דיא אונז אים פּאָראוים בעצאָהלט האַבען אונד דיא צייט איהרע סובסקריבציאָן אונד אַדווערטייזינג איזט ניכט אַבגעלויפען, האַבען וויר מיט מיסטער שרהזאָן דעם הערויסגעבער דער „יודישען גאַזעטטען", אן דעם וויר אונזערע יודישע פּאָלקס־צייטונג וויא אויך וואָס דאַצו בעלאַנגט פירקויפט האַבען, ריקשפּראַכע גענאָמען, אונד אויסבעססערונגען, דאַסס ער זאָל אָן דיא סובסקרייבער אונד אַדווערטייזער דער יודישען פּאָלקס־צייטונג דיא פעהלענדע נוממערן דורך דיא זעלבע צאָהל בלעטטער דער יודישען גאַזעטטען פרייא אונד אונגעלטליך נאַכדרוקקען אונד צוקאַמען צולאַססען. וואָס מיסטער שרהזאָן האָט אויך איבערנעמען אונד שריפטליך זיך פערפפליכטעט צו טהון. דאַגעגען האַבען וויר אונזערער זייטס אָן מיסטער שרהזאָן אַללע אונזערע אויסשטעהענדע פּאָדערונגען און סובסקריבשאָן געלדער אונד מודעות איבערגעגעבען. אונד מיסטער שרהזאָן איזט היערמיט ערמעכטיגט אַללע אונזערע ריקשטענדיגע סובסקריבשאָנס געלדער פיר דיא פּאָלקס צייטונג וויא פיר מודעות אָדער אַדווערטייזמענטס צו קאָלעקטען איינצוקאַסירען אונד דאַפיר צו קוויטירען.

איך ביטטע דאַהער אַללע געעהרטע אַבאָנענטען פּאָן סיטי אונד קאָנטרע וועלכע זינד מיר נאָך ריקשטענדיג, דאָס זיא אַללע דיא מיר צוקאָמענדע סובסקריבשאָן געל־[?] געלדער צו זענדען אָן מיסטער שרהזאָהן, 21 אַללען סט.

מ. טאָפּאָלאָווסקי, הערויסגעבער דער פּאָלקס־צייטונג.

ניו יאָרק, מאַי דען 18טען, 1880".

REV. K. H. SARASOHN

21 Allen Street New York

I hereby for value received sell and transfer to K. H. SARASOHN, all the debts due to me from subscribers or advertisers in or to the "Judische Volks Zeitung" newspaper and authorize him to collect all moneys therefore.

New York, May 24th, 1880. M. TOPOLOWSKY.

City and County of New York, on this 24th day of May, 1880, before me personally came Moses Topolowsky, known to me to be the person described in and who executed the foregoing paper and acknowledged to me that he executed the same.

CHARLES H. SMITH

Notary Public,

New York County.

פון אַ רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון נומער 13 „יו־דישע פאָלקסצייטונג", דאַטירט „ניו יאָרק, פרייטאָג, ז תשרי, תרל"ט", איז צו זען, אַז פאַר די אַבאָנענטן איז געווען דער „פּרייז אין ניו־יאָרק: 3 מאָנאַט 40 סענט, 6 מאָנאַט 80 ס. יעהרליך $1.50. פּרייז פיר קאָנטרע (פּראָווינץ): 3 מאָנאַט 50 ס., 6 מאָנאַט $1.00 יעהרליך $1.75".

אַזוי ווי אויפן נומער איז ניט אָנגעגעבן דער פּרייז פון אַן איינצלנעם עקזעמפּלאַר, מעג מען אפשר אָננעמען, אַז אויך די לאָקאַלע לעזער פלעגן זיך אַבאָנירן אויף דער דאָזיקער וואָכנשריפט, וואָס איז זיי געבראַכט געוואָרן אַהיים דורך ספּעציעלע צייטונגס־טרעגער און מסתמא אויך דורך דער פּאָסט.

נאָכדעם ווי די לעזער ווערן געבעטן אַריינצושיקן די „פּערנומע־ראַציאָנס־געלדער פיר דאָס לעצטע קוואַרטאַל", ווערט געגעבן דער פאָלגנדיקער „אינהאַלט" פון נומער: „פּאָליטישע נייס. פּאָליטישע איבערזיכט. יודיש נייעס. אויסלענדיש נייעס: שענע צושטענדע. דער קאַיזער, דיא צייטונגען אונד דיא ניהיליסטען. ראַכע דער ניהי־ליסטען. איין ווייבליכער רויבערהויפּטמאַן. סוליימאַן פּאַשאַ אונד דאָס קריעגסגעריכט. איין אַזיאַטישער פירסט אונד זיין זאָהן. איין וואָרט פיר דיא עפּפענטליכקייט. דער יודישער פּעדלער (אָריגינאַל ראָמאַן) אָנצייגען".

פון דעם אינהאַלטס־פאַרצייכעניש קען מען זען, אַז וועדליג דעם צושטאַנד פון יידישן זשורנאַליזם אין אַמעריקע אין יענער צייט איז די „פאָלקסצייטונג" באמת געווען אַן גוט־צונויפגעשטעלטע וואָכנ־שריפט מיט אינטערעסאַנטע „פּיטשורים" אָפּגעבנדיק דערביי אַ סך פּלאַץ דעם אַלגעמיינעם פּאָליטישן און יידישן לעבן ניט בלויז אין אַמעריקע, נאָר אויך אויף יענער זייט ים.

יעדע זייט איז באַשטאַנען פון דריי עמודים. מיר ברענגען דאָ אַן אויסצוג פון די „פּאָליטישע נייעס", וועלכע פאַרנעמען אַ שפּאַלט און אַ פערטל פון דער ערשטער זייט, כדי צו שאַפן זיך אַ באַגריף וועגן וואָס און ווי אַזוי האָט מען געשריבן אין דער „יודישער פאָלקס־צייטונג".

פּאָליטישע נייעס

„דיא עסטרייכער האָבען די פעסטונג דוואָרניק אין באָסניען באַ־זעצט, דאדורך האָבען די אינסורגענטען זעהר פיעל פערלאָרען, אונד איזט האָפפונג פערהאַנדען דאָס דער קריג אין באָסניען באַלד צו

ענדע זיין ווירד. ביי וויעגראד, אין באסניען, האבען דיא עסטרייכער איינען זעהר גראססען זיעג ערפאכטען. דיא אינסורגענטען פליעהען נאך סערביען. דער עסטרייכישער אבער גענעראל פיליפאוויטש האט געשריעבען, דאסס ער ענדע אקטאבער פיעל מיליטער נאך הויזע צוריק שיקען ווירד. מאן קאן אבער נאך ניכט וויססען וויא דיא זאכען אויסזעהען ווירדען, ווען דאס שלעכטע וועטטער קאממען ווירד.

„דיא עסטרייכער האבען די לעצטע פעסטונג וועלכע דיא אינסורגענטען נאך אין דער הערצאגווינא געהאבט האבען נאמענס קלאבוק עראבערט. עסטרייך ווירד גלייך דיא פעסטונג (. . .) *) לאססען (. . .) *) זעטצען זאלל.

„גריכישע ציטונגען טהיילען דיא נאכריכט מיט, דאסס דיא אינסורגענטען אין טעססאליען 8 הונדערט מאן טירקישעס מיליטער ביי דער שטאדט ארפירא געשלאגן האבען. רוססלאנד פערלאנגט דאסס איהם דיא טירקייא 310 אונד איינע האלבע מיליאן פראנקס ((77 מילליאנען דאללאר) קריעגעס קאסטען צאהלען זאלל. אין דעם בערלינער פערטראג איזט נעמלעך איבער דיא קריעגסקאסטען גאר ניכטס אבגעמאכט וואָרדען.

„דיא ניהיליסטישע פארטהיי ווירד אין רוססלאנד מיט יעדעם מאלע שטארקער. עס הייססט, דאסס זיא איינע ציטונג הערויסגעבען ווירד, דיא אין פרייסען נאהע ביי דער רוססישן גרענצע ערשיינען ווירד. דיא רוססישע פאליציי האט פאן דער רעגיערונג דען בעפעהל בעקאממען אין אללע פאבריקען (. . .) *) צו האלטען. אונד אללע ארבייטער דיא אין פערדאכט שטעהען צו דען ניהיליסטען צו געהערען, צו ארעסטירען.

„דיא רומענישע קאממער (קאנגרעס) איזט ערעפנעט וואָרדען.

„עס איזט מיט בעשטיממטהייט צו ערווארטען, דאסס דער קריעג צווישען ענגלאנד אונד אפגאניסטאן אין אזיען באלד אויסברעכן ווירד. ענגלאנד ציעהט זיין גאנצעס אינדישעס מיליטער פאן פלימוטה אין ענגלאנד דארטהין געשיקט. אללעס איזט שאן פארבערייטעט, אונד זיא ווארטען נור נאך איינען בעפעהל אב, אום אין אפגאניסטאן איינצומארשיערען. דער פירסט פאן אפגאניסטאן, שור אלי, האט איינען בריף צום סולטאן נאך קאנסטאנטינאפאל געשריבען, אין וועלכען ער איהנען דען ראטה גיבט דיא מאכמעדאנער זאללען זיך

*) ניט לעזבאר אויף דער רעפראָדוקציע.

מיט רוססלאַנד פעראייניגען. אונד ער האָט אויך געשריעבען, דאסס ער איינען פערטראג מיט רוססלאַנד אָבשליעסען ווירד. עס איזט קיין צווייפעל מעהר, דאסס רוססלאַנד דען פירסטען געוועזן ענגלאַנד אויפ־געהעצט האָט".

„העכער אַ שפּאַלט אויף דער ערשטער זייט איז געווידמעט דער „פּאָליטישער איבערזיכט", וואָס ווערט פּאָרטגעזעצט אויף דער צווייטער זייט פון דעמזעלבן נומער, אָבער פון דער זייט איז קיין רעפּראָדוקציע נישטאָ.

פאַרגלייכט מען די שפּראַך פון דער „יודישער פאָלקסצייטונג" מיט דער שפּראַך פון די „יודישע גאַזעטען", זעט מען טאַקע, אַז די ערשטע איז געשריבן געוואָרן אין אַ פּיל לייכטערן סטיל, און ס'איז דערפאַר קיין וואונדער ניט, וואָס שרהזאָן האָט געהאַלטן טאַפּאָלאָווערסקין פאַר זיין געפערלעכסטן קאָנקורענט. דער ארויסגעבער פון די „גאַזעטען" האָט דערפאַר געהאַט געגוג אורזאַכן צו זיין צופרידן, ווען טאַפּאָלאָווסקי האָט אים זיין „פאָלקסצייטונג" פאַרקויפט.

ווער ג. לאַנדוי, רעדאַקטאָר פון דער „פאָלקסצייטונג" איז געווען, איז אונדז דערוויילע ניט געלונגען צו דערגיין. צו זיין שבח זאָל גע־זאָגט ווערן, אַז לויט דעם צונויפשטעל פון דער „פאָלקסצייטונג" און לויט דעם ריינעם סטיל, אין וועלכן זי איז געשריבן געוואָרן (ד. ה. אין אַ לייכטערן דייטשמעריש), איז ער בלי ספק געווען דער בעסטער יידישער רעדאַקטאָר אין יענע יאָרן.

3. „דיא טעגליכע גאַזעטען"

ארויסגעגעבען פון כתריאל צבי שרהזאָן, ניו יאָרק. ערשטער נומער, דעם 18טן יוני, 1881.

אַ היפּש ביסל שטערונגען און קאָנקורענטן האָט דער ענערגישער כתריאל צבי שרהזאָן געדאַרפט בייקומען פון 1874 ביז 1880, אַז זיינע „יידישע גאַזעטען" זאָלן שטיין אויף אַ פעסטן פונדאַמענט. אין 1880 האָט ער שוין געהאַט אָפּגעדונגען אין 21 עלען סטריט אַ קליינע דרוקעריי, וואָס האָט געהערט צו אַ דייטש. די „גאַזעטן", וועלכע פלעגן ביז דעמאָלט אין געוויסע וואָכן איינגאַנצן ניט אַרויס־גיין, האָבן אָנגעהויבן צו דער שיינען רעגלמעסיק.

דער באַלעבאָס פון דער דרוקעריי האָט אָבער פּלוצים באַשלאָסן זיך איינגאַנצן ארויסצוציען פון ניו יאָרק, און ער האָט איינגערעדט

שרהזאָנען, ער זאָל די דרוקעריי ביי אים אָפּקויפן. שרהזאָן האָט דעם דייטש אוועקגעגעבן זיין גאַנץ פאַרמעגן, אָבער עטלעכע טעג נאָך דעם איז געקומען דער מאַרשאַל איינמאָנען אַ „מאָרטגעדזש". שרהזאָן האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן, און מען האָט די דרוקעריי ליציטירט, און שרהזאָנען אַליין איז געלונגען צוריק אָפּ־צוקויפן די דרוקעריי מיט דעם ביסל געלט, וואָס ער האָט אין לעצטן מאָמענט באַקומען אויסגעבאָרגט, און אין זיין אַרויסגעבערישער טעטיקייט האָט זיך אָנגעהויבן אַ נאָרמאַלע צייט. אין מאַי 1881 האָבן די „גאַזעטן" און די דרוקעריי צוזאַמען מיט דעם אַרויסגעבערס גאַנצער משפחה זיך אַריבערגעצויגן אין 5 איסט בראָדוויי. אונטן איז געווען אַ מעבל־געשעפט; דעם ערשטן שטאָק האָבן פאַרנומען די „גאַזעטן" און די שרהזאָן משפחה, און אויפן צווייטן שטאָק האָט זיך געפונען די סוואַלקער שול.

שרהזאָן האָט שוין געוואוסט פון פריערדיקע דערפאַרונגען, אַז מלחמות און נאַציאָנאַלע צרות האָבן געשאַפן מעגלעכקייטן פאַר דער גרינדונג, דערשיינונג און אויסברייטערונג פון יידישע צייטונגען. ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די מוראדיקע פּאָגראָמען אין רוסלאַנד אָנהייב די 80ער יאָרן, האָבן גענומען שטראָמען קיין אַמעריקע מאַסן יידן פון צאַרן־לאַנד. יענע מזרח־יידן, וועלכע זענען שוין געווען פון פריער אין אַמעריקע, באַזונדערס אין ניו יאָרק און אין די אַנ־דערע גרעסערע נאָענטע און ווייטע שטעט, האָבן געדורשט נאָך נייס פון יידישן לעבן אין אייראָפּע.

שרהזאָן האָט איינגעזען, אַז דאָס איז אַ שעת־הכושר אַרויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג יעדן טאָג.

דעם 18טן יוני, 1881, איז אין ניו יאָרק דערשינען דער ער־שטער נומער פון די „טעגלעכע גאַזעטן" — די ערשטע יידישע טעג־לעכע צייטונג אין אַמעריקע, און אויף דער גאַנצער וועלט.

פון די „טעגלעכע גאַזעטן" פון יענער צייט איז בלויז פאַרבליבן אַ רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון צווייטן נומער. דערשינען דעם 19טן יוני, 1881. דריי און אַ פערטל שפּאַלטן זענען פאַרנומען מיט אַ באַריכט פון דער „חברה כל ישראל חברים" (אַליאַנס איז־ראַעליט) וועגן דער לאַגע אין די פּאָגראָם־צענטרען, און דאָס איבע־ריקע פון פערטן שפּאַלט איז אויסגעפילט מיט קורצע, פאַר שורה־דיקע נייס פון בולגאַריע, ענגלאַנד, דייטשלאַנד, פראַנקרייך און זיד־אַמעריקע.

אין ניו יאָרקער יידישן קוואַרטאַל זענען דעמאָלט נאָך ניט גע־ווען קיין יידישע צייטונגס־קיאָסקן. האָט מען די „גאַזעטעען" פאַר־טיילט צווישן די שפּייז־קראָמען („גראָסערים"), און ווען די באַלע־באַסטעס זענען געקומען איינקויפן, האָבן זיי אין איין וועג שוין אויך איינגעהאַנדלט די „גאַזעטן". דער יידישער לעזער פון יענער צייט איז אָבער געוואוינט געווען צו קויפן אַ צייטונג בלויז ערב שבת, זענען דערפאַר דאָס רוב נומערן פון די „טעגליכע גאַזעטען" געבליבן ניט פאַרקויפט[14].

נאָך צוויי חדשים דערשיינען טעגלעך (אייגנטלעך פינף מאָל אין וואָך), אויסער שבת און זונטיק זענען די „גאַזעטן" צוריק פאַר־וואַנדלט געוואָרן אין אַ וועכנטלעכער אויסגאַבע.

4. „דיא טעגליכע גאַזעטען"

„ארויסגעגעבען פון כתריאל צבי שרהזאָן, ניו יאָרק. ערשטער נומער — דעם 6טן אַפּריל, 1883.

כאָטש זיין פּרואוו אין 1881 ארויסצוגעבן אין ניו יאָרק אַ יידי־שע טעגלעכע צייטונג איז ניט געלונגען, האָט שרהזאָן נאָך אַלץ גע־וואַרט אויף אַ געלעגנהייט ווידער צו גרינדן אַ טאָגבלאַט.

אין יאָר 1883, ווען די יידישע באַפעלקערונג אין אַמעריקע איז שטאַרק פאַרגרעסערט געוואָרן מיטן צופלוס פון נייע איינוואַנדערער פון די יידיש־רעדנדיקע צענטרען, האָט שרהזאָן ווידער אָנגעהויבן ארויסצוגעבן „טעגליכע גאַזעטען". די רעדאַקציע האָט דעמאָלט זיך שוין געפונען אין 44 איסט בראָדוויי, און פאַרנומען דעם גאַנצן צווייטן שטאָק פון דער דאָזיקער געביידע. שרהזאָן האָט ניט גע־צווייפלט, אַז דאָס מאָל וועלן די „טעגליכע גאַזעטען" געפינען אַן אָפּ־גאַנג ביים יידישן עולם, צווישן וועלכן עס האָבן זיך אויך געפונען אַ סך ערשט אָריבערגעקומענע משכילים. האָט ער דערפאַר זיך צוגע־גרייט מיט אַ נייער צילינדער פּרעס־מאַשין, וואָס האָט אים געקאָסט 12 הונדערט דאָלער — ניט קיין קליינע מטבע פאַר אַ יידישן צייטונג־ארויסגעבער אין יענע יאָרן.

דער ערשטער נומער פון די נייע „טעגלעכע גאַזעטען" איז דער־שינען דעם 6טן אַפּריל, 1883, און האָט געקאָסט 2 סענט אַן עקזעמ־פּלאַר. ווי מען קען זען פון אַ פאָטאָגראַפיע פון דער ערשטער זייט

14) קוועלן־ליטעראַטור 1, 18, 49, 60, 61.

(און דאָס איז אַלץ, וואָס איז פון אים פאַרבליבן פאַר די קומענדיקע דורות), הייבט זיך אָן דער ערשטער נומער מיט אַ לענגערן לייט־אַרטיקל און אַנטהאַלט אויך צוויי און אַ האַלב שפּאַלטן אַלגעמיינע נייס פון ענגלאַנד, רוסלאַנד, דייטשלאַנד און בעלגיע. די דאָזיקע זייט ווערט פאַרענדיקט מיט אַן אַנאָנס, אַ האַלבן שפּאַלט די גרויס, וועגן אַ יידיש טעקסטבוך זיך צו לערנען ענגליש.

דאָס לייט־אַרטיקל אין ערשטן נומער פון די באַנייטע „טעגליכע גאַזעטען" ברענגען מיר דאָ ווייטער אין דער אָריגינעלער אָרטאָגראַ־פיע. דאָס דאָזיקע לייט־אַרטיקל איז ניט בלויז אַ מוסטער פון יידישן זשורנאַליזם אין אַמעריקע מיט איבער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק, נאָר ווייזט אונדז אויך ווי אַזוי אַ יידישער רעדאַקטאָר אין די פאַ־רייניקטע שטאַטן האָט דעמאָלט געקוקט אויף דער יידישער און העב־רעישער פרעסע און ליטעראַטור אין אייראָפּע.

דאָס לייט־אַרטיקל לייענט זיך :

„דיא צאָהל דער יהודים האָט זיך אין דען לעצטען פאָר יאָהרען אין אַמעריקע בעדייטענד פערגרעססערט, דורך דיא שטאַרקע אויס־וואַנדערונג אויס רוסלאַנד, עסטרייך אונד רומעניען וועלכער האָט אין דער לעצטען צייט אַלס פאָלגע דער יודענפערפאָלגונגען אויס דען געגנאַנטען לענדערן בעדייטענד צוגענאָמען. דיא מעהרסטע דיעזען נייען איינוואַנדערער זינד אים שטאַנדע קיינע אַנדערע שפּראַכע אַלס די יודיש־דייטשע, אונד דאָס נור אין דער יודישער שריפט צו לעזען אונד צו פערשטעהן. דיעזע לייטע וואַרען אָבער שאָן אין רוסלאַנד אונד אין עסטרייך אונד אין רומעניען געוואָהנט צייטונגען, ענטוועדער צייטונגען אום יודישען שאַרגאָן אָדער זאָגאַר אין לשון קודש צו לעזען. ווייל דאָרט בעשטעהען בערייטס זייט מעהרערען יאָהרען פערשיעדענע צייטונגען וועלכע ערשיינען ענטוועדער אים יודישען שאַרגאָן, ווי צום ביישפּיעל „דאָס פאָלקסבלאַט", „דער ישראלי", דער „קול מבשר", „וויענער איזראַעליט", „דיא פּעסטער יודישע צייטונג", דער בוקאַרעסטער „היועץ" אונד דערגלייכען, אָדער אין לשון קודש וויא דער „המגיד", „הצפירה", „הכרמל", „העברי", אונד בעזאָנדערס דער אין פּעטערסבורג יעצט צווויימאָל וועכענטליך ערשייבענדע „המליץ", אונד אויסער דעם ערשיינען דאָרט אין יעדעס יאָהר הונדערטע קליינע געשיכטען אונד אַנדערע ביכער אונד ספרים אין דען צוויי געגאַנטען שפּראַכען, וועלכע ווערדען פאָן הונ־דערט טויזענדע יהודים פלייסיג געלעזען. אונד דיא מערסטע רו־סישע יודישע איינוואַנדערער זינד אויך פלייסיגע לעזער, וויא וויר האָבען אונז געטוגענד איבערצייגט פאָן דען פיעלען בריעפען אונד צושריפטען, וועלכע וויר האָבען אין דער לעטצטען צייט פאָן איהנען ערהאַלטען מיט דעם וואונש דאָס דיא הערויסגעבער דער גאַזעטען,

דיא ביז יעטצט נור איינמאַל אין דער וואָכע ערשיינען, זאָללען אנשטאַטט דעם איינע טעגליכע צייטונג הער־אויסגעבען, אונד דיא יעניגע לעזער, וועלכע פערשטעהען אויך אַנדרע שפּראַכען אונד ציהען עס פאַר אונזרע „גאַזעטען“ ליבער אַלס אַנדרע צייטונג צו לעזען, האָבען זיך מיט רעכט בעקלאַגט, דאָס עס גיבט נאָך ניכט איין יידישעס טאַגעבלאַטט, אונד בייא דער יעצטיגען צייט אַלס אַללע טעגליכע צייטונגען בריגגען דיא עראייגניססע אונד נייאיגקייטען פאָן דער גאַנצער וועלט אין דעמזעלבען טאָג און אין וועלכעם דיא עראייגניסטע זינד געשעהן, ערפאַהרען עס דיא לעזער דער „גאַזעטען“ מאַנכעסמאָל ערשט אַכט טאַגע שפּעטער, אַלס דיא לעזער אַנדערער צייטונגען, אונד דיא נייאיגקייטען זינד קיינע נייאיגקייטען מעהר, דאַרום האָבען וויר בעשלאָססען טעגליך דיא „גאַזעטען“ מיט אויסנאַהמע פאָן שבת ויו״ט הערויסצוגעבען. דאַדורך ווערדען וויר אים שטאַנדע זיין אונזערע לעזער דיא נייאיגקייטען פאָן יעדעס טאָג גלייך דען זעלבען טאָג נאָכמיטאָג מיטצוטהיילען, אָבוואָהל דיעזעס אונטערנעהמען איזט, וויא יעדער קאָן זעלבסט פערשטעהן, מיט פיעלער אַרבייט אונד מיט גראָסען קאָסטען פערבונדען, טהוען וויר עס דאָך גערן אונד מיט פערגניגען, אום דיא גראָסע צאָהל לעזער וועלכע האָבען אונז דאַרום ערזוכט, צופרידען צו שטעללען. וויר האָפפען דאָס זאָללע סובסקריבערס, וועלכע האָבען אונזער וואָכענבלאַט געהאַלטען, ווערדען אויף דאָס טאַגעבלאַט אום זאָ בריטוויללינער אַבאָנירען.“

אונטערן לייט־אַרטיקל גייט די מודעה, אַז די „טעגליכע גאַזעטען“ ווערן געשיקט איבערן גאַנצן לאַנד פאַר פינף דאָלאַר אַ יאָר, $2.75 פאַר אַ האַלב יאָר און $1.50 פאַר דריי חדשים. אַן עקזעמפּלאַר קאָסט צוויי סענט. די רעדאַקציע לאָזט אויך וויסן, אַז די וועכנטלעכע „גאַזעטן“ וועלן ווייטער דערשיינען יעדן פרייטיק, ווי פריער, אין אַכט זייטן, אָבער מיט מער לייען־מאַטעריאַל.

די באַנייטע „טעגליכע גאַזעטן“ זענען דערשינען דריי חדשים כסדר, און פון יולי אָן צוריק וועכנטלעך, ווייל אַ יידיש טאָגבלאַט אין אַמעריקע האָט זיך דעמאָלט נאָך אַלץ ניט געקענט אויסהאַלטן.

אַ טעגלעכע יידישע צייטונג האָט טאַקע דעמאָלט נאָך ניט געקענט עקזיסטירן. אָבער אַ סך יידישע לעזער האָבן זיך שוין ניט געקענט באַנוגענען מיט אַ צייטונג בלויז איין מאָל אַ וואָך. צופרידנצושטעלן די דאָזיקע געטרייערע לעזער האָט שרהזאָן אויף אַ שטיק צייט אַרויסגעגעבן יעדן דינסטיק די „יודישע פאָלקס צייטונג“ (זע פריער), וואָס ער האָט אין 1880 אָפּגעקויפט ביי מ. מאָפּאַלאָווסקין און זי אָפּגעשטעלט[15].

---

[15]) דאָרט 13.

צי שרהזאָן האָט ארויסגעגעבן די אָפּגעקויפּטע „יודישע פאָלק־ציימונג" אויך בעת ער האָט ארויסגעגעבן די ערשטע „טעגליכע גאַ־זעטען" נאָך זייער פארוואנדלט ווערן צוריק אין אַ וואָכנבלאַט, איז ניט באַקאַנט. אין 1887, ווען עס האָט אָנגעהויבן ארויסגיין דאָס „אידישעס וואָכענבלאַט" (זע א. נ. מלאכים ארטיקל אין דעם זאַמל־בוך), איז עס געווען אַ מין המשך פון דער „פאָלקס־צייטונג".

5. „יידישעס טאָגעבלאַט".

ארויסגעגעבן פון שרהזאָן און זון, ניו יאָרק. געגרינדעט אין 1885, ענגלישער טיטל Jewish Daily News

צווישן דעם ערשטן פרואוו שרהזאָנס און דעם צווייטן ארויסצו־געבן אַ טעגלעכע צייטונג האָט געדויערט בערך 2 יאָר, און צו מאַכן דעם דריטן פרואוו האָט ער אויך אָפּגעוואַרט אזוי לאַנג, אָבער דאָס־מאָל איז אים שוין די אונטערנעמונג געלונגען.

די „גאַזעטן" זענען פארבליבן אַ וועכנטלעכע אויסגאַבע ווי פריער. אין יאַנואר 1885 האָט שרהזאָן אָנגעהויבן ארויסצוגעבן זיין „יידישעס טאָגעבלאַט", וואָס איז דערשינען אָן איבעררייס 45 יאָר, ביז די צייטונג איז דעם 30טן אפּריל, 1928, איינגעשלונגען געוואָרן פון „מאָרגן זשורנאַל", און די וועכנטלעכע יידישע „גאַזעטן" זענען דעמאָלט פאַרייניקט געוואָרן מיטן „אַמעריקאַנער פרויען מאַגאַזין" נאָך אַן עקזיסטענץ פון 56 יאָר.

פון די ערשטע נומערן „יידישעס טאָגעבלאַט" זענען פארבליבן אויסצוגן, וואָס זענען איבערגעדרוקט געוואָרן אין דעם נומער צום 25־יאָריקן יובילײ פון דער צייטונג — דעם 20טן מערץ 1910. עס איז אויך פאַראַן אַ רעפּראָדוקציע פון דער ערשטער זייט פון אַן אַלטן נומער „טאָגעבלאַט", דאַטירט דעם 20טן מערץ, 1888, ד. ה. איבער דריי יאָר נאָך דער גרינדונג פון דער צייטונג. די ערשטע צוויי שפּאַלטן פון דער דאָזיקער זייט זענען אויסגעפילט מיט „קאַבעל־דע־פּעשן אויס אַללען וועלטטהיילען", די איבעריקע צוויי מיט „אינלענ־דישעס" און „יידישעס".

פּאָר אַ מוסטער ווי אזוי מען האָט אין דעם ערשטן יאָרגאַנג „טאָגעבלאַט", טאַקע אין די ערשטע טעג פון דערשיינען, איבערגע־געבן יידישע נייעס און נייס בכלל, דרוקן מיר דאָ איבער אַן אויסצוג

פון נומער, וואָס איז אַרויס דעם 30טן יאַנואַר 1885, ד. ה. מיט אי־בער אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק. דער אויסצוג לייענט זיך אַזוי:

„עס ווירד אויס קיעוו (רוסלאַנד) געמעלדעט, דאָס אַן דעם טאַ־גע אַלס סיר מאָזעס מאָנטעפיאָרע זיין הונדערט יעהריגעס יובילעאום פייערטע, ווירדע דאָרט איינע דענקמינצע געפּרעגט. אויף דער איי־ער זייטע איזט דאָס בילד פאָן מאָנטעפיאָרע. דיא מינצע זיזט אין דער געשטאַלט איינעס מגן דוד, אויף די שפּיטצען איזט דיא יאָהד־רעסצאָהל תקמ״ח אונד אויף דער ענטגעגענגעזעצטער זייטע תרמ״ח, אין דער מיטע דאָס וואָרט ירושלים, אונד הערום אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני איינגראַווירט. דיא מינצען זינד אויס בראָנז אונד קאָסטעט 50 קאָפּ, פערגאָלדעט 2 רובל אונד אויס גאָלד 15 רובל. דאָס פיר דיעזען מינצען געלעזטע געלד ווירט אין איינער העלפטע צור אונטערשטיצונג דער קאָלאָניסטען פאָן ארץ ישראל אונד דיא צווייטע העלפטע פיר ישוב א״י איינגעזענדעט״.

(„יידישעס טאַגעבלאַט״, יאַנואַר 30, 1885).

אין 1881, ווען שרהזאָן האָט געמאַכט דעם ערשטן פּרואוו אַרויסצוגעבן אַ יידישע טעגלעכע צייטונג, האָט מען יעדן טאָג אויס־געטיילט די נומערן צווישן די שפּייז־קראָמען, וואו די באַלעבאָסטעס האָבן איינגעהאַנדלט דאָס „בלאַט״ ביים קויפן מיליכיקס און געבעקס. דאָס רוב עקזעמפּלאַרן זענען געבליבן ליגן, ווייל דער יידישער עולם איז נאָך ניט געווען צוגעוואוינט צו אַ טעגלעכער צייטונג, נאָר צו אַ וואָכנבלאַט, וואָס מען האָט געקויפט ערב שבת; אָבער אין 1885, ווען שרהזאָן האָט גענומען אַרויסגעבן דאָס „יידישע טאַגעבלאַט״, איז שוין זיין זון יחזקאל געווען אַ דערוואַקסענער בחור, און ער האָט אויף זיך גענומען צו אָרגאַניזירן דעם פאַרקויף פון דער צייטונג אויף אַ „מאָדערנערן״ אופן, ד. ה. דורך צייטונגס־יינגלעך. עס זענען שוין דעמאָלט געווען אַ סך יידישע יינגלעך, וואָס האָבן אין דער פרייער צייט זיך פאַרנומען מיט פאַרקויפן צייטונגען. זיי זענען אָבער געווען געוואוינט אויסצורופן און פאַרקויפן בלויז ענגלישע צייטונגען, אָבער אַרומטראָגן זיך מיט אַ יידישער צייטונג און הויך אויסשרייען איר נאָמען האָבן זיי זיך געשעמט. יחזקאל שרהזאָן האָט דערפאַר געדונגען ניט־יידישע „ניוס־באָיס״ צו פאַרקויפן דאָס „טאַגעבלאַט״.

דער פאַקטישער רעדאַקטאָר פון די „גאַזעטן״ און שפּעטער פון „טאַגעבלאַט״ איז געווען מרדכי יהלמשטיין (פריער דער אַרויסגע־בער־רעדאַקטאָר פון „ניו־יאָרקער איזראַעליט״, 1875), שרהזאָנס אַ שוואָגער. יהלמשטיין איז געווען אַ זעצער ביים פאַך, און עס איז ניט

אויסגעשלאָסן, אַז אין די ערשטע צייטן פון זיין רעדאַקציאָנעלער אַר־בעט פאַר זיין שוואָגער, דעם אַרויסגעבער, האָט ער אַ חוץ שרייבן אויך געהאָלפן זעצן די צייטונג. דער רעדאַקטאָר־זעצער איז אייגנטלעך געווען מער העברעישער שרייבער ווי יידישער. ווען צבי הירש בערנשטיין האָט אין 1871 אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן דעם „הצופה בארץ החדשה", די ערשטע העברעישע צייטשריפט אין אַמע־ריקע, איז יהלמשטיין געווען אי דער הויפּט־זעצער, אי דער פאַקטי־שער רעדאַקטאָר.

מ. יהלמשטיין איז געווען אַ חוץ אַ העברייער אויך אַ „קאַלוואַ־ריער דאַטש", איז דערפאַר פאַרשטענדלעך, וואָס ער האָט זיך ניט באַמיט צו שרייבן אַ פאָלקסטימלעכן יידיש, אָדער צו האָבן וועלכע־עס־איז ערנסטע באַציאונג צום „זשאַרגאָן".

וואָס איז שייך יידישע נייס, האָט דאָס „טאַגעבלאַט" זיי הויפּט־זעכלעך געשעפּט פון לאָנדאָנער ענגלישן „דזשואיש קראָניקל", פון די העברעישע צייטשריפטן אין מזרח־אייראָפּע און פון מאַינצער „איז־ראַעליט". (אגב, אין די ערשטע יאָרן פון די „גאַזעטן" אין די 70ער יאָרן, ווען שרהזאָן האָט נאָך ניט געהאַט קיין אייגענע דרוק־קעריי, און ער האָט געמוזט אָנקומען צו די פאַנטאַסטישסטע פּאַרט־לען ווי אַרויסצוגעבן זיין וואָכנשריפט, האָט ער אַ צייט לאַנג געקראָגן צוגעשיקט פון מאַינץ אַ היפּש ביסל עקזעמפּלאַרן פון „הישראלי", אַ יידיש וואָכנבלאַט, געדרוקט אויף דייטש מיט יידישע אותיות. אָבער אויף די עקזעמפּלאַרן, וואָס מען האָט געשיקט צו אים, איז די ערשטע זייט געווען אינגאַנצן ליידיק, און דאָ האָט מען שוין ווי־ניט־איז צו־געדרוקט די ערשטע זייט מיט דער איבערשריפט „יידישע גאַזעטען").

אַמעריקאַנער און אַלגעמיינע נייס האָט מען איבערגעזעצט אַביסל פון די ענגלישע צייטונגען, אָבער אַזוי ווי דאָס רוב יידישע זשורנאַליסטן פון יענער צייט, זענען געווען „גרינהאָרנס" און האָבן ניט געקענט ענגליש ווי געהעריק, האָט מען דאָס רוב אַלגעמיינע נייס איבערגעזעצט פון דער „שטאַטס־צייטונג" און פון „העראָלד", די צוויי דייטשישע טאָג־בלעטער, וואָס זענען דעמאָלט דערשינען אין ניו יאָרק.

אין יענע ווייטע טעג, ווען די „טעגלעכע גאַזעטן" און דאָס „אידישע טאַגעבלאַט" זענען געגרינדעט געוואָרן, און אויך יאָרן שפּעטער, איז געווען איינגעפירט אין די יידישע רעדאַקציעס, אַז יע־דער שרייבער האָט געדאַרפט קויפן מיטן אייגענעם געלט די דייט־שישע אָדער ענגלישע צייטונג, פון וועלכער ער האָט איבערגעזעצט.

די פּאַרדינסטן פון אַ יידישן זשורנאַליסט זענען אָבער דעמאָלט געווען זייער קליינע, האָט יעדער שרייבער געזען, ווי ווייט מעגלעך איינצושפּאָרן זיך געלט, און פון איין־און־דעמזעלביקן עקזעמפּלאַר „העראַלד", שטאַטסצייטונג" א. א. וו. איבערגעזעצט וואָכן נאָכאַנאַנד. אי וואָס די נייס זענען שוין געוואָרן אַלט־געבאַקן, דאָס איז ניט געווען קיין אַפּהאַלט 16).

דאָס „טאָגעבלאַט" האָט זיך ביסלעכווייז איינגעפונדעוועט, און שפּעטער זענען די „גאַזעטן" געוואָרן אַ וועכנטלעכער איבערדרוק פון אַלץ, וואָס האָט זיך פריער געדרוקט פון זונטיק ביז פרייטיק, אינ'ם „טאָגעבלאַט". בעת דאָס „טאָגעבלאַט" איז פאַרשפּרייט געוואָרן, באַזונדערס אין די שטאָטן אַרום ניו יאָרק, זענען די וועכנטלעכע „גאַזעטן", דאָס הייסט, דער איבערדרוק פון „טאָגעבלאַט", געלייענט געוואָרן אין אַלע טיילן פון לאַנד, וואו יידיש־לייענדיקע יידן האָבן געוואוינט. און אַ היפּש ביסל עקזעמפּלאַרן פון די „גאַזעטן" זענען זיך צעגאַנגען אי אין דער ווייטער זיד־אַמעריקע, אי אין דער נאָך ווייטערער זיד־אַפריקע.

די „היברו ניוס", די דריטע יידישע וואָכנשריפט אין אַמעריקע, אַרויסגעגעבן אין ניו יאָרק אין 1871 פון צבי הירש בערנשטיין און יעקב כהן 17), האָט געהאַט אַ חוץ דער העברעישער אָפּטיילונג אויך אַן ענגלישע. יהלמשטיין, רעדאַקטאָר פון „טאָגעבלאַט", האָט אין דער צייטונג אויך איינגעפירט אי אַ העברעישע אָפּטיילונג, אי אַן ענגלישע, און אַזוי אַרום געשאַפן „שולע" אין דער געשיכטע פון אַמעריקאַנער יידישן זשורנאַליזם ווייל זינט דעמאָלט האָבן שוין כמעט אַלע אַנדערע יידישע טעגלעכע צייטונגען דאָ אין לאַנד פּרובירט פאַרגרעסערן זייער צירקולאַציע דורך דרוקן העברעישע אַרטיקלען און דורך ענגלישע אָפּטיילונגען („דעפּאַרטמענטס") פאַר די קינדער פון זייערע לעזער. אויפן גורל פון פרץ ווערניק 18), דעם שפּעטערדיקן שעף־רעדאַקטאָר פון ניו יאָרקער „מאָרגען־זשורנאַל", וואָס האָט אין 1928 איינגעשלונגען דאָס „טאָגעבלאַט", איז אויסגעפאַלן צו זיין איינער פון די מיטאַרבעטער, און שפּעטער רעדאַקטאָר פון דעם „ענגלישן דעפּאַרטמענט" (ענגלישע אָפּטיילונג) פון „טאָגעבלאַט". דערנאָך אַלס רעדאַקטאָר פון „מאָרגען־זשורנאַל"

16) קוועלן־ליטעראַטור 1, 18, 49, 60, 61, 97.

17) זאַמלבוך פון דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע, זז. 16־17.

18) זלמן רייזען־לעקסיקאָן, ערשטער באַנד, זז. 990־994.

האט אבער וויערניק שטענדיק ארויסגעוויזן א פאזיטיווע, אפטמאל קעמפעריש, באציאונג לגבי יידיש און ניט דערלאזט קיין פרעמד־שפראכיקן שמץ אין זיין צייטונג. אבער דאס האט שוין ניט צו טאן מיט דעם יידישן זשורנאליזם אין די אכציקער יארן, וואס מיר באהאנדלען דא.

6. „פארמער־צייטונג", ניו יארק, 1885.

עס איז ניט באקאנט, צי דאס איז געווען א וואכנשריפט אדער א חודש־זשורנאל, און פון וועמען די „פארמער־צייטונג" איז ארויסגעגעבן געווארן. די צייטשריפט האבן מיר געפונען פארצייכנט ביי פריידוס[19], וואס איז זיך מסתמא סומך אויף דער ביבליאגראפיע אין יובילעי־נומער „יודישע גאזעטען"[20].

7. „נויארקער יודישע צייטונג".

וואכנשריפט, רעדאקטירט פון משה וועקסלער. ניו יארק, 1885-1889.

אויך פון דער „נ. י. צ.", הגם זי איז דערשינען פיר יאר בסדר, איז ניט פארבליבן קיין זכר, אז מען זאל זי קענען אויף וויפיל־ניט־איז כאראקטעריזירן. משה וועקסלער[21], דער ארויסגעבער און רעדאקטאר פון דער צייטונג, האט געשטאמט פון אונגארן, וואו ער האט אין 1872 ארויסגעגעבן אן ארטאדאקסיש וואכנבלאט „דיא יודישע פרעסע" (דערשינען אין מישקאלץ). קיין אמעריקע איז ער געקומען אין 1883, און מיט דער צייט האט ער געעפנט אן אייגענע דרוקעריי אין 97 נארפאלק סטריט, וואו רבנים און חברות, דאס רוב פון די אונגאריש־יידישע אימיגראנטן, האבן געדרוקט זייערע ספרים און צירקולארן.

אויף א ספר, וואס איז געדרוקט געווארן אין דער דרוקעריי פון „נ. י. צ.", ווערט פאר דעם אייגנטימער אנגעגעבן דר. מאריס וועקסלער[22]. דעם דאקטאר־טיטול האט ער מסתמא געהאט פון ראבינער־סעמינאר, און אין שפעטערדיקע יארן איז ער טאקע געווען א רב אויך אין ניו יארק.

א חוץ די „נ. י. צ." האט וועקסלער אויך ארויסגעגעבן א וואכנשריפט „די נייעסטע פאסט" און די „ווייבערישע צייטונג", דעם ערשטן יידישן פרויען־זשורנאל אין אמעריקע (1888).

---

19) קוועלן־ליטעראטור, 66. 20) דארט, 1.
21) זלמן רייזען־לעקסיקאן, ערשטער באנד, זז. 1011-1012.
22) קוועלן־ליטעראטור 16, 40, 56, 67.

מנשה אונגער

ביבליאָגראַפיע

פון דער יידישער פּרעסע אין ארץ־ישראל

באַמערקונגען

די דאָזיקע אַרבעט איז נישט מער ווי אַ פּרואוו אָנצוואווארפן אַ בילד וועגן דער גאַזעטאָגראַפיע אין ארץ ישראל. ווייל יידישע אויסגאַבעס פון ארץ ישראל זיינען ביז איצט אין ערגעץ נישט שטארק אָפּגעהיט געוואָרן, דערפאַר האָט זיך אין דער דאָזיקער אַרבעט זיכער אריינגעכאַפּט געוויסע טעותים, וואָס זיינען נישט אויסצומיידן ביי אַזעל־כע באַדינגונגען.

אין דער אַרבעט האָט מיר אַ סך געהאָלפן דער ארץ ישראל־דיקער באַן־ארבעטער יוסף פּערלמאַן און דער פריינט י., וועלכער האָט נאָכקאָנטראָלירט דעם געהיימען אַרכיוו פון דער אַזוי־גערופע־נער „פּראַקציע”. וועגן אַ סך אויסגאַבעס האָב איך זיך טאַקע גע־מוזט פאַרלאָזן אויף זיין זכרון.

עס האָבן מיר אויך אַרויסגעהאָלפן מיט ביבליאָגראַפישע נאָ־טיצן די פריינט א. ר. מלאכי, מ. קאַסאָווער און דניאל לייבל אין צו־זאַמענשטעלן די פּראָלעטאַרישע גרופּירונגען. זיי אַלע דאַנק איך דאָ האַרציק פאַר זייער מי און פריינטלעכקייט.

די אַרבעט איז פאַרטיק געוואָרן אין ארץ ישראל אין יאָר 1929, אָבער ביז איצט נישט פאַרעפנטלעכט געוואָרן. איך האָב דערפאַר דערגאַנצט די אַרבעט, מיט די פאַרצייכענונגען פון „קרית ספר” וואָס דערשיינט ביי דער ירושלימער ביבליאָטעק און פאַרנאָטירט פון איינ־צעלנע אויסגאַבעס וואָס איך האָב געפונען אין ביבליאָטעקן. איך בין דערפאַר זיכער אַז פון יאָר 1929 און ווייטער איז די ביבליאָגראַ־פיע ווייט פון זיין אַ פולשטענדיקע און אַ סך אויסגאַבעס זיינען זיכער אַרויסגעלאָזט געוואָרן.

כדי זיך צו אָריענטירן אין די פאַרשידענע נעמען פון די אַרויס־געבער פון פּראָלעטאַרישע אויסגאַבעס, דאַרף מען וויסן.

1) פון די פּראָלעטאַרישע גרופּירונגען פאַר דער מלחמה האָט בלויז די „פּועלי־ציון” פּאַרטיי אַרויסגעגעבן צייטשריפטן אין יידיש.

2) נאָך דער גרינדונג פון „אחדות העבודה", 1919, אויפן אָרט פון דער פריערדיקער "פועלי־ציון" פּאַרטיי, האָט זיך געגרינדעט די „סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי אין ארץ ישראל (פּועלי־ציון)" [העברעאישער נאָמען „מ. פּ. ס. — מפלגת פועלים סוציא־ליסטית, דערפון דער צונאָמען „מאָפּסן"], שפּעטער אַ צייט לאַנג גערופן „יידישע סאָציאַליסטישע אַרבעטער פּאַרטיי [פּועלי ציון]". אַ צייט שפּעטער רופן זיי זיך „י. ק. פּ. [יידישע קאָמוניסטישע פּאַר־טיי]פּועלי ציון". דאָן רייסן זיי איבער מיטן פּועלי ציוניזם און שאַפן די פּ. ק. פּ. [פּאַלעסטינער קאָמוניסטישע פּאַרטיי] און ביי זיי גרינדעט זיך אַן אָפּאָזיציע ק. פּ. פּ. [קאָמוניסטישע פּאַרטיי פּאַ־לעסטינע], מיט אַ שאַרפערער באַטאָנונג פון אַנטי־ציוניזם. זייער פּעריפעריע גרופּירט זיך אין דער „אַרבעטער פראַקציע", וועלכע דער־שיינט שפּעטער אונטער פאַרשידענע נעמען: „אָנהענגער פון פּראָפ־אינטערן", „פּראָפּאינטערן אָפּאָזיציע", „מעמד הפועלים", „גוש שמאלי", „אַרבעטער סאָלידאַריטעט" און אַנדערע. ווייטערדיקע קרייזן פון זייער ווירקונג זיינען: „אחוד", „איינקייט" א. א. זיי האָבן אויך אַן אַנדערע אָרגאַניזאַציע־פאָרם: די „רויטע הילף".

אין יאָר 1923 גרינדעט זיך אַ נייע גרופּע פּועלי־ציון פון אַ טייל פּועלי ציוניסטיש געבליבענע עלעמענטן פון דער מ. פּ. ס. [רעד־וואוצקיאַנער], וועלכע שאַפן שפּעטער די „פּועלי־ציון פּאַרטיי אין ארץ ישראל", (פּועלי־ציון ס. ד.) [סאָציאַל דעמאָקראַטן], און זיינען אָנגעשלאָסן אָן דעם צ. ק. [אָרגאַניזאַציע קאָמיטעט] פון „לינקע פּועלי־ציון" אין בערלין.

אין יאָר 1934 שאַפט זיך דאָס צענטראַל ביוראָ פון דער באַראַ־באָוו־פראַקציע, אַזוי־גערופענע „מאַרקסיסטישע פּועלי־ציון" (וועשער גרופּע), אָנגעשלאָסן אָן דעם קאָמוניסטישן וועלט פאַרבאַנד פּועלי־ציון. אין 1925 פאַרייניקן זיך ביידע גרופּעס (רעוואוצקי־וועשער) אין איין פּאַרטיי: „ארץ ישראלדיקע אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון)".

אין יאָר 1928 ווערט אויסגעשלאָסן פון דער פּאַרטיי אַ גרופּע, דער עיקר פון די אַמאָליקע רעוואוצקיאַנער, (איצטער גערופן „יצחקי גרופּע"). אַ צייט לאַנג בלייבן ביידע גרופּעס ביי דעם אייגענעם נאָמען, שפּעטער אונטערן דרוק פון דער רעגירונג, נעמט די וועשער־גרופּע אָן דעם נאָמען: „א"ידיקע אַרבעטער פּאַרטיי „(לינקע פּועלי־ציון)". אין יאָר 1930 פאַרייניקן זיך צוריק ביידע גרופּעס. אין יאָר 1934 ווערט ווידער יצחקים גרופּע אויסגעשלאָסן פון דער פּאַרטיי, שוין צוזאַמען מיט וועשער'ן, זיי רופן זיך איצט „חוג מרכסיסטיים".

מ. אונגער

אָנווייזונגען:

1) קוואַדראַט־קלאַמערן ווי [ ] פון מ. א. וואו עס שטייט: „העתונות", מיינט מען ביבל. נר. 10. „קרית ספר", ביבל נר. 12. „שבעים", ביבל. נר. 9. „קבץ מאמרים", ביבל. נר. 13. א שטערנדל (*) מיינט, אליין נישט געזען די אויסגאַבע, נאָר אָנגעגעבן פון א פריינט.

מאַטעריאַלן

1) באַראַבאַן מ. (פסעוו. פון מנשה אונגער). — די יידישע פרעסע אין ארץ ישראל. אונזער עקספרעס, וואַרשע. יובל נומער, 26טן פעברואַר, 1932.

2) יערי א. — קרית ספר, אָקטאָבער 1932, זז. 282 — 285.

3) מלאכי א. ר. — העתונות הירושלמית, סעפּעראַט אָפּדרוק פון לונצס „לוח ארץ ישראל" זז. 107 — 136, 1910, די יידישע אָפּ־טיילונג פון זז. 135 — 136. [דאָס איז די ערשטע גרעסערע אַר־בעט איבער דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין ארץ ישראל].

4) מלאכי א. ר. — יידיש אין ארץ ישראל, באַמערקונגען צו ב. קאָראַלניקס אַרטיקל, צוקונפט, ניו יאָרק, יוני 1928, זז. 357 — 358.

5) מלאכי א. ר. — נסיונות שלא הצליחו — ושלא יצליחו. „הדואר", ניו יאָרק, 1935, נומער 12. (אין א פּאָלעמיק וועגן דער שפּראַכן־פראַגע אין ארץ ישראל, ווערט געבראַכט א רשימה פון אַלע יידישע צייטונגען וואָס זיינען דערשינען ביזן יאָר 1911 אין ירושלים).

6) פייגעס מאטל [פסעוו. פון מ. קאַסאָווער] — ווי אַזוי אַר־בעטער־אינסטיטוציעס אין ארץ ישראל באַציען זיך צו דער יידישער שפּראַך. א קאָרעספּאָנדענץ וועגן דער ערשטער פּאַלעסטינער פרעסע־אויסשטעלונג אין תל־אביב, ווילנער טאָג, נר. 241, 1928.

7) פייגעס מאטל. — די יידישע פרעסע אין פּאַלעסטינע, וועגן דער יידישער אָפּטיילונג אויף דער פרעסע־אויסשטעלונג אין תל־אביב. ליטעראַרישע בלעטער, נר. 45, 1928.

8) פראַבסט מ. — העתונות העברית הכרונולוגית, לוח אחיאסף, תרפ"ג. [יידישע אויסגאַבעס פון ארץ ישראל, זייער ווייניק פאַרצייכנט].

9) פעוונער זלמן, — שבעים שנה לעתונות הישראלית בארץ

ישראל, תל־אביב, תרפ״ב, [דער קאַטאַלאָג איז שלעכט און נישט פאַכמענעריש צונויפגעשטעלט געוואָרן].

10) קלעי ד. און פראבסט מ. — העתונות הישראלית בארץ ישראל מאז היותה ועד ראש השנה תרפ״ט. ערוך בידי ד. קלעי ומ. פרובסט. [דערשינען לכבוד דער פרעסע־אויסשטעלונג אין תל־אביב 9—10, 6, 1928. אַרויסגעגעבן פון „ועדת התרבות".] תל־אביב, דרוק אמנות, 1928, 27 זז. [דער פאַקטישער צונויפשטעלער איז געווען מ. פראבסט. די יידישע אָפּטיילונג האַלט אינגאַנצן פיר און אַ האַלב שפאַלטן, די רעגיסטראַציע איז זייער פעלערהאַפט און נישט פולשטענדיק].

11) קאַראַלניק ב. — יידיש אין ארץ ישראל, צוקונפט ניו יאָרק, מערץ 1928, זז. 169 — 170.

12) קרית ספר — ביבליאָגראַפישע קוואַרטל־אויסגאַבע פון דער העברעאישער ביבליאָטעק אין ירושלים.

13) קבץ מאמרים לדברי ימי העתונות בארץ ישראל. עורך הקבץ דוד אידילוביץ. כרך ב׳, תל־אביב, תרצ״ו, זז. 4 — 7, אַ רשימה פון אַלע צייטונגען, וואָס זיינען דערשינען אין ירושלים ביז צום אויסברוך פון דער וועלט־מלחמה.

14) רייזענס לעקסיקאָן פון דער יידישער פרעסע: מ. א. ניו יאָרק, 1935.

ביבליאָגראַפיע

1. אויף דער וואַך, זאַמלהעפט פאַר א״י׳דיקע אַרבעטער אינ־טערעסן. אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר לאה לינדוואַסער [פועלי־ציון פאַרטיי], תל־אביב, — יפו דרוק ציפקין, מערץ, 1930, 48 שפּאַלטן.

2. אויף דער וואַרטע, אַרויסגעבער א. צופה. [ציוניסטיש סאָציאַליסטישע העפטן]. ירושלים, 1920, אונרעגלמעסיקע פּובליקאַ־ציע [„העתונות"].

3. אונדזער אַפּעלאַציע, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „תל־אביב", אויגוסט 1926, 8 זז. 4⁰.

4. אונדזער וואָרט, זאַמלהעפט, געווידמעט פראַגן פון אַרבע־טער־לעבן, אַרויסגעבער י. חפשי [פראַקציע].

5. אונדזער וועג. [זאַמלהעפט], אַרויסגעגעבן פון „גוש השמאלי" אין הסתדרות הכללית. תל־אביב, דרוק „אמנות", נאָ־וועמבער 1928, 16 זז. 8°.

6. אונדזער קאַמף, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר“, חיפה, 3 אַפּריל 1925, 8 זז. 4O.

7. אונדזער שטימע, זאַמלהעפט, געווידמעט אַקטועלע פּראָגן. פאַראַנטוואָרטלעכער אַרויסגעבער ז[אב] ב[ירמאן], [פּראַקציע]. תל אביב, דרוק „תל־אביב“, 1928, 16 זז. 8O.

8. אונזער אמת, [נר.] 1, [זאַמלהעפט אַרויסגעגעבן פון דער] סאָצ[יאַליסטישער] אַרב[עטער] פּאַרטיי אין א"י, פּועלי־ציון. יפו, דרוק וואָלפערט, אַפּריל 1920, ניסן תר"פ, (2), 32 זז. 8°.

[דערשינען נאָר איין נומער. נאָך דער יידישער אָפּטיילונג קומט אַ העברעאישע, וואָס האַלט 10 זז. דער רעדאַקטאָר פון „אונזער אמת“ איז געווען י. מאירזאָן, געווען דעמאָלט אַ העברעאישער לערער אין פתח תקוה. פּאַרפאַסט דעם אויפרוף קעגן דער ענגלישער רעגי־רונג וואָס איז פאַרעפנטלעכט אין „אונזער אמת“. געפינט זיך איצט אין סאָוועטן־פאַרבאַנד. זיין בוך: „די אַרבעטער און די יידישע קאָלאָניזאַציע“, פאַרלאַג „די וועלט“, וואַרשע].

9. אונזער אַרבעטער שטימע, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער א"ידיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון“, 7 אָקטאָבער, 1926, 16 שפּאַלטן, 4°.

10. אונזער ברודער, ירושלימער נייטראַלע צייטונג פיר אַללע יידישע אינטערעססען. פאַראַנטוואָרטליכער רעדאַקטאָר ש[מואל] א. טיקטין, פערלאַגער ברוך ראהאלד, דרוק לוי עט קאָמפּ. ירושלים, ה' סיון, תרע"א [1911]. [דערשינען איבער אַ יאָר]. ש. א. טיק־טין, וווינט די לעצטע יאָרן אין ניו יאָרק. אין העברעאיש איז פון אים דערשינען: „אמרי בינה“, שפּריכווערטער און „צרור המור“, צוויי העפטן איבערגעזעצטע דערציילונגען.

אינם „החרות“, ירושלים, פערטער יאָרגאַנג נר. 85 געפינט זיך אַן אָנאָנס וועגן „אונזער ברודער“.

אויף מיין ווענדונג צום רעדאַקטאָר שמואל אפרים טיקטין, מכח מער פרטים וועגן „אונזער ברודער“, האָט ער מיר געענטפערט אַט־וואָס:

„וואָס עס האָט מיך באַוואויגן אַרויסצוגעבן „אונזער ברו־דער“, געדענק איך שוין נישט. איך ווייס נאָר אַזוי פיל, אַז היות העברעאישע צייטונגען האָבן מיר אין ירושלים דעמאָלט געהאַט אַ סך,

האָב איך געהאַלטן פאַר האַטזאַמער ארויסצוגעבן מיין צייטונג אין יידיש.

די צייטונג האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען ערב שבועות תרע"א און איז דערשינען ביז ב' אדר תרע"ב.

די צאָל אַבאָנענטן פון „אונזער ברודער" איז געווען די זעלבע וואָס פון דעם „הצבי" אָדער „השקפה". [דאָס זיינען די העברעאישע צייטונגען וואָס זיינען דעמאָלט דערשינען אין ירושלים].

„אונזער ברודער" איז געווען דער אָרגאַן פון די אָרטאָ־דאָקסישע יידן. דאָרט האָבן זיי באַקאַנט געמאַכט זייערע ענינים. די העברעאיסטן זיינען געווען נייטראַל צו דער צייטונג.

„אליעזר בן יהודה — שרייבט ווייטער טיקטין — האָט מיר ביי דער ערשטער באַגעגניש געזאָגט: „אלו היית מוציא עתונך בעברית הייתי מברכך בסמן טוב, אבל עתה לא אעשה זאת". [ווען דו וואָלסט ארויסגעגעבן דיין צייטונג אין העברעאיש, וואָלט איך דיר געווען געווונשן מזל־טוב, אָבער איצט וועל איך דאָס נישט טאָן]. ווען איך בין געקומען קיין אַמעריקע און האָב באַזוכט הרב יפה, האָט ער שטאַרק באַדויערט וואָס „אונזער ברודער", האָט זיך אָפּגעשטעלט, ווייל די צייטונג איז שטאַרק געפעלן די היגע יידן און זיי האָבן גע־האַט בדעה די צייטונג צו פינאַנסירן, כדי זי זאָל קענען ווייטער דער־שיינען.

אויסער שלום עליכמס עטלעכע סקיצן וואָס זיינען געווען געדרוקט אין „אונזער ברודער", האָט די צייטונג געהאַט נאָך גוטע פריינט צווישן די גדולי ישראל. אזוי האָט דער באַקאַנטער געלערנ־טער יעקב רייפמאַן פון שערבשין מיר צוגעשיקט אַ פּאָר „זאַכן" פאַר דער צייטונג, אָבער דער פּלאַץ אין „ברודער", איז געווען זייער באַגרעניצט".

11. אונזער געדאַנק, זאַמלהעפט, ארויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי „פּועלי־ציון". יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 16טן דעצעמבער, 1926, 16 שפּאַלטן, °8.

12. אונזער וואָרט, זאַמלהעפט, ארויסגעגעבן פון אַרבעטער סאָלידאַריטעט. תל־אביב, דער 1טער מאַי, 1928. [העתונות"] [ז. 31].

13. אונזער וואָרט, זאַמלהעפט, ארויסגעגעבן פון דער א"ידי־קער אַרבעטער פּאַרטיי „פּועלי־ציון". יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 9 יאַנואַר, 1929, 16 שפּאַלטן, °8.

14. אונזער וועג, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער „פועלי־ציון". פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר א. שערמאַן. תל־אביב, 1927. [„שבעים"].

15. אונזער וועג, איינמאָליקע אויסגאַבע, פועלי ציון. פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר א. לעווקאָוויטש. תל־אביב, 1930. [„שבעים"].

16. אונזער לעבן, איינמאָליקע אויסגאַבע פון פראַפ. ראַט פון פועלי ציון און אומפּאַרטייאישע א"ידיקע אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון), חיפהער אָרגאַניזאַציע. חיפה, העקט. יאַנואַר 1929, 16 ז. 4°.

17. אונזער פּאָן, זאַמעלהעפט פאַר אַקטועלע פראַגען פון יידישען אַרבעטער לעבען. אַרויסגעגעבען דורך מאַרקסיסטישע פועלי־ציון אין ארץ־ישראל. תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", אב, תרפ"ד [אָנגעגעבן אויך מיט לאַטיינישע שריפט: „אויגוסט 1924, תל־אביב"]. 14 שפּאַלטן, 4°.

18. אונזער פאָנד, ביולעטין פון דער הויפּט־ביוראָ פון אידישען נאַציאָנאַל פאָנד קהק"ל. ירושלים, דרוק „אחדות", תל־אביב. [אָנגעהויבן צו דערשיינען אין חודש אדר ב', תרפ"ד—1924. דערשיינט יעדן חודש. אויך אין אַנדערע שפּראַכן].

19. אונזער פראָנט, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער פאַרטיי (פועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 7טן נאָוועמבער, 1928, 32 שפּאַלטן, 8°. [דער זאַמלהעפט איז געווידמעט דער פּיערונג פון זיבעטן נאָוועמבער].

20. אונזער פראָנט, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 16 אויגוסט, 1933, 31 ז.. [„קרית ספר"].

21. אונזער קאַמף, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פראַקציע. חיפה, 1925. („שבעים").

22. אונזער קאַמף, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 21טן סעפּטעמבער, 1928, 16 שפּאַלטן, 8°.

23. אונזער שטימע, בלעטלעך פאַר אונזערע ברודערליכע לאַנדעס־אָרגאַניזאַציעס. אויסגאַבע פון .צ ק. פון דער ארץ־ישראל־דיקער יוגנט־אָרגאַניזאַציע א. נ. ב. באַראַכאָוו. [תל־אביב ? העקט]. 28 5, 1925, 11 ז. 4°. [אַרויס איין נומער].

24. אונזער שטימע, זאַמלהעפט, ארויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 21טן סעפּטעמבער, 1926, 16 שפּאַלטן, 4°.

25. דאָס אידישע אַרבייטער וואָרט, נר. 1. ארויסגעגעבען פונם אידיש־ליטעּר. אַרבעטער פאראיין אין ארץ־ישראל. פּרייז 3 פּיאַסטער. [אָרט און דרוק נישט אָנגעגעבן. 1917, מער פון איין נומער נישט דערשינען. רעדאַקטירט פון א. גלילי מיט דער מיטהילף פון דעם דרוקער סוכאַוואָלסקי. לויט א. גלילי געדרוקט אין חיפה].

26. דער אייזנבאַן־אַרבעטער, [זאַמלהעפט] ארויסגעגעבן פון פּראָפּאַיגמערן אָנהענגער ביי די אייזנבאַן־אַרבעטער. חיפה, [דרוק נישט אָנגעגעבן], 22טן אַפּריל, 1926, 16 זז. 8°.

27. דער אייזענבאַנער, ארויסגעגעבן דורך דער פּראָפאַינטערן סעקציע אין אייזענבאַן־פאריין. חיפה, העפט נר. 9, 11, 1927 15 זז. 8° נר. 3, 28, 1928, 15 זז. 8°. נר.4, 5, 30, 1928, 14 זז.

28. אייניקייט, איינמאַליקע אויסגאַבע, „פּועלי־ציון". תל־אביב, 1925, [„שבעים"].

29. אייגס, שריפט פאַר ליטעראַטור און קריטיק, ארויסגעגעבן פון יידישן ליטעראַטן און זשורנאַליסטן קלוב אין ארץ־ישראל. תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון" אַפּריל, 1929, 68 זז. 8°.

30. אין קאַמף, זאַמלהעפט פאַר ארץ־ישראלדיקע אַרבעטער אינטערעסן, רעדאַקטאַר און ארויסגעבער י. קאַמינער. [פּועלי־ציון פאַרבאַנד]. תל־אביב, יפו, דרוק „אמנות", 4טן אָקטאָבער, 1929, 64 שפּאַלטן. [קרית ספר].

31. אין קלעם . . . צו די פאַרפאָלגונגען פון ציוניסטישער יוגענט אין ראַטען רוסלאַנד. ערשטער זאַמעלבוך. תל־אביב, אויסלענ־דישע דעלעגאַציע פון „פאַראייניגטער ציוניסטישער יוגנט אָרגאַני־זאַציע אין רוסלאַנד". דרוק „הפּועל הצעיר", 1927, 99 (1) זז. 8°.

32. אינטערנאַציאָנאַלע רויטע הילף אָרגאַניזאַציע, סעקציע פון מ. א. פּ. ר. [זאַמלהעפט, העקט.], אויגוסט, 1926, 10 זז. 8°. [נישט לעגאַל].

33. 8טער מערץ, זאַמלהעפט, ארויסגעגעבן פון אַרבעטער פּראַקציע 1929. [*].

34. אָנהייב, זאַמלהעפט פאַרן יידישן וואָרט אין ארץ־ישראל. ירושלים, דרוק „העברי", אויגוסט, 1928, 44 זז. 8°. [דערשינען מיט דער מיטהילף פון ירושלימער „אַרבעטער קולטור פאַרבאַנד".

רעדאַקטירט געוואָרן דורך אַ קאָלעגיום: דניאל לייבל, י. פּאַפּיערני־קאָוו, מ. אונגער און י. קובלאַנאָוו].

35. דער אָנפאַנג, ערשטער יאָרגאַנג, נר. 1, תמוז תרס"ז [1907], רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן דורך דעם צענטראל קאָמיטעט פון דער יוד. סאָציאַל. דעמאָקראַטישער אַרב. פּאַרטיי אין פּלשתינא [פּאַלעסטינע] (פּועלי־ציון) 16 זז. °8. [„דער אָנפאַנג" איז גע־דרוקט געוואָרן אין יפו, נאָר צוליב צענזור טעמים אָנגעגעבן: דרוק פּ. צ. [פּועלי־ציון] אלכסנדריא של מצרים. „דער אָנפאַנג", האָט געזאָלט זיין אַ חודש־זשורנאַל, אַרויס צוויי נומערן. נר. 2, דערשי־נען ט"ו אָב, תרס"ז [1907] 12 זז. °8. די לעצטע צוויי זייטן שוין מיט העברעאישן טעקסט: „מחיי הארץ". רעד. איז געווען י. בן־צבי און דער דרוקער (געדרוקט מיט אַ הילצערנעם פּרעס) זאב אשור. „דער אָנפאַנג" האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע קעגנערשאַפט אין די רייען פונם „הפּועל הצעיר"].

36. אָפּקלאַנג, אָרגאַן פון חיפהער קאָמיטעט פון פּ. ק. פּ. (סעקציע פון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל). [העקט. אָנגעהויבן צו דערשיינען 1914 (?), אַרויס נישט רעגלמעסיק ביז בערך סוף יאָר *].

37. אָקטאָבער, [זאַמלהעפט פאַר] ליטעראַטור און קריטיק. רע־דאַקטירט פון אברהם בליי. תל־אביב, פאַרלאַג „אין צוים", דרוק „התחיה" ירושלים, אָקטאָבער, 1931, 18 (2) זז. °8.

38. דער אַרבעטער, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון צענטראַלער אַרבעטער פראַקציע. חיפה, 1925. [„שבעים"].

39. דער אַרבעטער, [איינמאָליקע אויסגאַבע] אַרויסגעגעבן פון דער פראָפאַינטערן אָפּאָזיציע אין די פראָפעסיאָנעלע פאַריינען. חיפה, דרוק „אמנות", תל־אביב, 17טן יוני, 1927. 6 זז. °4.

40. די אַרבעטערן, אַרויסגעגעבן פון דער פרויען אָפּטיילונג ביי דער פּ. ק. פּ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). יפו, [העקט. נישט רעגעל] נר. 1, 1925, 12 שמאָלע לאַנגע זייטלעך.

41. די אַרבעטערן, אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופּע אומפּאַרטיי־אישע אַרבעטערנס [פראַקציע]. ירושלים, [העקט. יאָר?] 10 זז.

42. אַרבעטער געדאַנק, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פראַק־ציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק „העברי", מאַי, 1923, 21 זז. °8.

43. אַרבעטער וואָך, איינמאָליקע אויסגאַבע [אַרבעטער פּראַקציע]. ירושלים, 1925. [„שבעים"].

44. אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק א. נ. [נישט לעגאַל], אויגוסט, 1923. 24 זז. 8°.

45. דאָס אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה, 15טן דעצעמבער, 1925. 8 זז. 4°.

46. אַרבעטער וואָרט, איינמאָליקע אויסגאַבע, [אַרויסגעגעבן פון דער פּועלי־ציון פּאַרטיי]. כּפר־סבא (העקט). 1929 [„שבעים"].

47. אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן דורכן צ. ק. פון דער א"ידיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). ירושלים, דרוק „ציון", 6טן מערץ, 1930, 20 זז. [„קרית ספר"].

48. אַרבעטער וועג, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. תל־אביב, דרוק „אמנות", יאַנואַר, 1927, 16 זז. 8°.

49. אַרבעטער וועג, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י־דיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", יוני, 1927, 24 ה. זז. 8°.

50. דער אַרבעטער וועג, איינמאָליקע אויסגאַבע פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 1טן יולי, 1931. 4 זז. פּאַראַנטוואָרטלעכער רעד. חיים שריפטמאַן. [„קרית ספר"].

51. אַרבעטער וועלט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה, 27טן מערץ, 1925, 8 זז. 4°.

52. די אַרבעטער וועלט, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער א"יד קער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 11טן יאַנואַר, 1926, 16 האַלבע זייטן. 4°.

53. אַרבעטער טריבונע, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, „קבוצת הפּועלים", דרוק „העברי", 1טער מאַי, 1924, 23 זז. 8°.

54. אַרבעטער־לעבן, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 27טן פעברואַר, 1925, 8 זז. 4°.

55. אַרבעטער סאָלידאַריטעט, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן דורך נטע גנלמאן, [פראַקציע]. תל־אביב, דרוק „תל־אביב", 1928, 15 (1) זז. 8°.

56. אַרבעטער פאָן, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" [חיפה], 17טן אַפּריל, 1925, 6 זז. 4°.

57. אַרבעטער פיוער, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק, „פועלי־ציון", 21טן יאַנואַר, 1928.

58. אַרבעטער פּראָבלעמען, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, [דרוק „הנפיר", חיפה ?], מערץ 1923, 13 זז. 8°.

59. אַרבעטער פראַגן, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה, 3טן פעברואַר, 1925, 8 זז. 4°.

60. אַרבעטער פראַקציע, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „העברי", תרפ"ד, 15טן יולי, 1924, 24 זז. 8°.

61. די אַרבעטער פרוי, פּלאַטפאָרם צו דער קאָנפערענץ פון די אַרבעטערנס אין ארץ־ישראל. אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראל־דיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 1טער אַפּריל, 1926, 16 זז. 8°. [עס איז געווען נישט בלויז אַ פּלאַטפאָרם, נאָר אויך אַ זאַמלהעפט. אָנגעגעבן פּלאַטפאָרם, נאָר כדי עס בעסער צו פאַרקויפן *].

62. אַרבעטער פרוי, גיי אין לעניניס וועגן, (צום 4טן יאָרצייט פון טויט פון גרויסן פירער וו. א. לענין). [אַרויסגעגעבן פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי]. תל־אביב, דרוק „תל־אביב", 21טן יאַנואַר, 1928. 4 זז. [„קרית ספר"].

63. אַרבעטער־פריינט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 20טן פעברואַר, 1925, 8 זז. 4°.

64. אַרבעטער קאַמף, [זאַמלהעפט], אויסגאַבע פון דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, [דרוק „הנפיר" חיפה ?], 30טן אַפּריל, 1923, 14 זז. 8°.

65. אַרבעטער קאַמף, אַרויסגעגעבן פון צ[ענטראַל] ר[אַט]

פון דער ארבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 9טן סעפּטעמבער, 1925, 4 — 12 זז. °8.

66. אַרבעטער קאַמף, אָרגאַן פון קאָמיטעט פון אַרבעטער פראַקציע אין ירושלים. נר. 2, 15טן פעברואַר, 1927, [העקט. ווייפל נומערן ?], 8 זז. °4.

67. אַרבעטער־קאָנפערענץ, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה, דעצעמבער 1924, 30 זז. °8.

68. אַרבעטער קלאַס, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק (כ. נ. [?] חיפה), אָקטאָבער 1924, 32 זז. °8.

69. אַרבעטער־קעמפער, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 17טן פעברואַר, 1928, 24 זז. °8.

70. אַרבעטער שטימע, [זאַמלהעפט], אויסגאַבע פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). ירושלים, דרוק כהנא, [יוני, 1925], 24 זז. °8.

71. אַרבעטער שטימע, איינמאָלקע אויסגאַבע פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. חיפה, 1925. [„שבעים"].

72. אַרבעטער שטימע, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). רחובות, [העקט.], 1927. [„שבעים"].

73. ארץ־ישראל־בלאַט, דיזע בלאַט גיט צו וויסען אַלס וואָס געשיהט אין הייליגען לאַנד. ירושלים, [רעד. אַלטער לאזינסקי ?], תרע"ב [1902]. [אַרויס איינגאַנצן איין נומער *].

74. דער ארץ־ישראל יוד, אַ זשאַרגאָנישע אומפּאַרטייאישע צייטונג. ירושלים, דרוק י. הירשנזאהן. נר. 1, 2 מאַי, 1890. [פולער קאָפּ פון דער צייטונג] : „דער ארץ־ישראל יוד, אַ זשאַרגאָנישע צייטונג, ערשיינט וועכענטליך אין ירושלים ת"ו ערשטער יאָהרגאַנג, י"ב אייר תר"ן נר. 1". מיט לאַטיינישע אותיות Jerusalem 2 מאַי, 1890. פּרייז פיר חו"ל אין טירקיי 2½ מעדזידי. רוסלאַנד 4.50 רובעל. ענגלאַנד 10 שילינג. אַמעריקע 3 דאָלאַר. אַנדערע לענדער 10 פראַנק. פּרייז פיר אר"ק. אין גאַנץ ארץ־ישראל 1½ מעדזידי אין ירושלים 23 פּיאַסטער איין נומער 20 פּאַרעס. מען קאָן זיך אבאָנירען האַלב

און פירטעל יאָהריג אויך און עס מוז פּאָראויס בעצאהלט [באַצאָלט] ווערין. מודעות פאַר יעדע שורה 1 גרוש.

(מיט לאַטיינישע אותיות אָן איבערשריפט איבער דעם אידישן קאָפּ:

Jüdisch Deutsche Ausgabe des HAZEWI

אַדרעס (מיט לאַטיינישע אותיות) „סאַלאמאָן עפשטיין עט סמור־על ראפּאַלאָוויץ יערוסאַלעם (פּאַלעסטינא)"

דער ארץ־ישראל יוד איז דערשינען אַלס ביילאַגע צום העב־רעאישן וואָכנבלאַט „הצבי", וואָס איז רעדאַקטירט געוואָרן פון בן יהודהן, ווייל די רעדאַקטאָרן האָבן נישט געהאַט קיין רעכט אַליין אַרויסצוגעבן אַ ציטונג. זע נומער 82.

אין דעם ערשטן נומער, דערקלערן די רעדאַקטאָרן פאַרוואָס זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ וואָכנבלאַט אין יידיש.

„פונ'ם ארץ־ישראל יוד. געוויסס וועט יעדער פּראַקטישער מענש נייגעריג זיין צו וויססען די סבה וואָס האָט אונז מעורר גיוועזן אַרויסצוגעבען אַ זשאַרגאָנישעס בלאַטט אין ירושלים ת"ו, וואָס איז אונזער צוועק דערמיט, אָדער צו וואָס פאַר אַ ציל ווילען מיר דאָ, מיט אַזאַ מין ציטונג פיהרען. ס'וועט דערום ניט איבעריג זיין, ווען מיר ווע לען וועגען דעם אַ ביסעלע זיך דורך שמועס'ן".

און דאַן ווערט דערציילט ווי אַזוי די אחב"י האָבן תמיד גע־טראַכט ווי אַזוי „אויסצובעסערין דעם גייסטליכען מצב פונ'ם ארץ־ישראל יוד'ן" און דערפאַר שרייבט די רעדאַקציע פון „ארץ ישראל יוד" אַז עס איז נויטיק אַ יידישע ציטונג צי דערציילן ווי אַזוי די יידן לעבן אין ארץ־ישראל. זי זאָגט: „מיר ווע לען זיין אַ מונד פאַר'ן פאָלק און אַללע וועלכע אינטערעסירען זיך שטענדיג צו וויססען די וואַרהייט, ווערדען שטענדיג פונ'ם אומפּאַרטייאישען ארץ־ישראל יוד ריכטיקע ידיעות בעקומען" . . .

יענער נומער פון „ארץ־ישראל יוד" האָט געהאַט 4 זייטן. דער־שינען 8 נומערן אין משך פון דריי חדשים. דער לעצטער נומער דערשינען, 18טן יולי, 1890. אין נר. 6 איז ש. רפאַלאָוויץ מודיע אַז ער פאַרלאָזט די רעדאַקציע און די לעצטע צוויי נומערן זענען שוין רעדאַקטירט געוואָרן פון עפשטיינען אַליין.

אין „המליץ" פון 18טן אַפּריל, 1890 ווערט „דער ארץ־ישראל יוד" אַטאַקירט. די רעדאַקטאָרן פון „ארץ־ישראל יוד" האָבן געענט־פערט אויף דער אַטאַקע פון „המליץ" אין „חבצלת", יאַרג. 20, נר. 28 (9טן מאַי, 1890).

דער רעדאַקטאָר שמואל רפאַלאָוויץ (רפאלי), איז דער באַקאַנ־טער נומיזמאַטיקער. געבוירן אין פאַהופאַל, פאַדאַליע, אין יאָר 1867, אַ יונגנט חבר פון מיכה יוסף בארדיטשעווסקי. געקומען קיין ארץ־ישראל צום זיידן קלמן רפאַלאָוויץ. געוואוינט אין ירושלים. זיין פאָטער משה גיט אים אוועק אין דער ישיבה „עץ החיים", צו 16 יאָר אָנגעשריבן אַ ביבלישע דראַמע „משפיל גאים".

געוועזן אַ צייט לאַנג אין לאָנדאָן און אין ניו יאָרק. פאַרעפנט־לעכט אין בן יהודהס "הצבי" היסטאָרישע דערציילונגען און איבער־זעצונגען פון דער ענגלישער ליטעראַטור.

אַ יאָר פאַר זיין טויט, 1923 פאַרעפנטלעכט זכרונות אין „ספר השנה" וועגן אַלטן ישוב אין ארץ־ישראל.

זיין לעבנסווערק איז דאָס באַקאַנטע בוך וועגן יידישע מטבעות: „מטבעות היהודים", אַרויסגעגעבן דורך אפרים דיינארד, ירושלים, תרע"ג *).

---

*) . ביבליאָגראַפיע:

1) אפרים דיינארד, אין דער הקדמת צום אויבנדערמאָנטן בוך.

2) א. ל. מלאכי: אין לינצס לוח ארץ־ישראל", [ז. 135].

3) א. ל. מלאכי: „שמואל רפאלי". „התורן", תרפ"ד, 1923, העפט ח — ט.

שלמה עפשטיין (פסעוו. שע"ה) איז געבוירן געוואָרן אין רוסלאַנד. געוואוינט אין ארץ־ישראל, חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון קאָלאָניסט שמוליצנסקי פון ראשון לציון און דערנאָך געוואָרן אַ תושב אין ניו יאָרק.

שלמה עפשטיין האָט אַרויסגעגעבן אַ ארץ־ישראל־מאַפע. וועגן דעם פאַרעפנטלעכט אַ קורץ אַרטיקל אין „התורן", אויגוסט, 1921 זז. 46 —49. פאַרעפנטלעכט אויך אַ פעליעטאָן וועגן ל"ג בעומר אין ירושלים אין „הצפירה" פון יאָר 1887.

אַ קורצער ביאָגראַפישער נאָטיץ וועגן שלמה עפשטיין געפינט זיך אין אייזענשטאַדטס „דור רבניו וסופריו" באַנד 6, ניו יאָרק, תרפ"ח ז. 55 און אין „קבץ מאמריו לדברי ימי העתונות בארץ ישראל", כרך ב', תרצ"ו. ז. 119, פון מ. קאַסאָוועד.

„דער ארץ־ישראל יוד" פון מרדכי קאַסאָווער אין „קבץ מאמרים". זז. 119 — 126. אָן אויספירלעכע באַשרייבונג וועגן דער צייטונג און וועגן פראָספעקט, וואָס די רעדאַקטאָרן האָבן אַרויסגעגעבן און אַ פאַקסע־מיליע פון דעם ערשטן נומער.

75. דער באטריבס אַרבעטער, חודש־זשורנאַל, פּ. ק. פּ. העקט. 1930. [„שבעים"].

76. דער באַן־אַרבעטער, אויסגאַבע פון אייזנבאַנער גרופּע ביי דער אַרבעטער פראַקציע אין הסתדרות הכללית. חיפה, דרוק „העברי", יוני 1923, 11 זז. 8°.

77. באַנייאונג, איינמאַליקע אויסגאַבע. תל־אביב, יולי 1934. [ארויסגעגעבן פון דער יצחקי—וועשער גרופּע *].

78. ביולעטין נומער 1, אַרויסגעגעבן דורכן קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. [העקט.] סעפּטעמבער (?) 1926, 18 זז 4°.

79. ביולעטין, אַרויסגעגעבן דורך דעם יפוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. (סעקציע פון פראָפאינטערן). יפו, דרוק [?], 25 אַפּריל, 1927, 8 זז. 4°. [נישט לעגאַל — זע „ביולעטין 1", נר. 78].

80. ביולעטין פון צ. ק. [פון דער א"ידישער אַרבעטער פּאַרטיי „פּועלי־ציון"]. תל־אביב, העקט. [דערשיינט נישט רעגולמעסיק].

81. ביולעטין פון דער רויטער הילף, אַרויסגעגעבן פון צענט־ראַל־קאָמיטעט פון דער פּאַלעסטינער רויטער הילף. [דערשינען אין חיפה, ירושלים, יפו און אין אַ טייל קאָלאָניעס, העקט.]. 12—16 זז. 8° [*].

82. בית יעקב, דערשינען אין ירושלים צוויי מאָל אין חודש פון יאָר 1892 ביז 1893. [דער פולער טיטל־בלאַט פון דער צייטונג איז געווען: „הצבי לבית יעקב", יופיע פעמים בחודש אין עברי־טייטש, ארויס געגעבין פון הא. חיה בן יעקב. אלף ותתכ"ג לחרבן ותרנ"ב ליצירה. שנה ראשונה. גליון א. מחירו בירושלים לשנה, 5 פראנק, ליחידים ארבעה אשרע לכל גליון. לעניים שני אשרע, ביתר ערי ארצנו שלשה מאג'די, בחו"ל 8 פראנק. מחיר מודעות בדף אחרון גרוש לשורה קצרה".

איבערן קאָפּ פון דער צייטונג איז אָנגעגעבן פּאָר אַ מאָטאָ אַ פּסוק פון ישעיה: „והיה ביום ההוא לא יוסיף עוד שאר ישראל ופליטת בית יעקב להשען על מכהו ונשען על קדוש ישראל באמת".

דאָס בלאַט האָט געהייסן: „הצבי לבית יעקב", ווייל ביז דעם יאָר 1909 האָבן נאָר צוויי יידן געהאַט אַ דערלויבעניש פון דער טער־קישער רעגירונג אויף אַרויסצוגעבן צייטונגען אין ארץ ישראל: י. ד.

פרומקין און יצחק הירשענזאהן, פלעגט מען דערפאַר אַלע צייטונגען אַרויסגעבן אַלס ביילאַגע צום „חבצלת" און „הצבי".

די אמתע אַרויסגעבער פון „בית יעקב" זענען געווען: חיים און יצחק הירשענזאהן. דער נאָמען „חיה בן יעקב" וואָס איז אָנגעגעבן אַלס רעדאַקטאָר, איז בלויז אַ פּסעוו. כדי מען זאָל מיינען, אַז דאָס עברי־טייטש־בלאַט דערשיינט דורך אַ פרוי. דער ציל פון דער צייטונג איז געווען צוצופּאַסן זיך צום המון־עם און פרויען, איז אַ גרויסער טייל פון דער צייטונג געווען געפינטלט. עס איז אָבער אויך מעגלעך אַז די רביצן חוה הירשענזאהן האָט צוגעהאָלפן רעדאַקטירן די צייטונג.

„בית יעקב" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען ד׳ אייר תרנ"ב און איז דערשינען מער ווי אַ יאָר.

„חיה בן יעקב" וואָס איז אָנגעגעבן אַלס רעדאַקטאָר, איז די ראשי תיבות פון די ברידער חיים און יצחק הירשענזאהן.

חיים הירשענזאהן האָט אויך אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט דעם האַלב־לומדישן חודש־זשורנאַל „המסדרונה", ירושלים, תרמ"ה. זיינע זשורנאַליסטישע אונטערנעמונגען האָבן אָבער נישט געהאַט קיין דערפאָלג און ער האָט געמוזט פאַרלאָזן ארץ־ישראל. אַ געוויסע צייט איז ער געווען לערער אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, וואו ער האָט איינגעפירט די שיטה פון „עברית בעברית", דאַן אַוועק קיין אַמעריקע און געוואָרן רב אין האָבאָקן.

חוה הירשענזאָהן איז געווען די פרוי פון הרב חיים הירשענזאָהן, און אַ טאָכטער פון הרב שאול בנימין הכהן פון דזשאַלידיק און דזשישקאָוויץ. זי האָט געקאָנט גוט לשון־קודש און איז געווען אַ מלומדת, זי איז געשטאָרבן אין עלטער פון 70 יאָר אין האָבאָקן נ. דזש. וועגן איר: פ. גראַיעווסקי, „בנות ציון וירושלים", העפט ט׳.

וועגן בית יעקב שרייבט יקותיאל דייטש אין שורם: „הפסגה" (1892, נומ. 9) „עס זענען דערשינען צוויי נייע בלעטער: „בית יעקב" און „המוריה". דעם ערשטנס נאָמען באַווייזט, אַז עס איז געגרינדעט געוואָרן פאַר ווייבער. דער ציל פון הר"ר ח. הירשנזאָן, מיטן אַרויסגעבן דאָס דאָזיקע בלאַט איז: צו ווירקן אויף די ירושלימער ווייבער זיי זאָלן זיך אויסלערנען רעדן העברעיש. דעם רעדאַקטאָרס שפּראַך איז זייער אַ שלעכטער זשאַרגאָן ענלעך צו מיין באָבעס „תחינת שלוש משמורים".

אין „חבצלת", יאָרג. 22, נומ. 37, געפינט זיך אַ פּראָטעסט־

אַרטיקל פון די רעדאַקטאָרן פון „בית יעקב" קעגן די „אידישע גאַזעטן" אין ניו יאָרק, אונטערגעשריבן: „עורכי בית יעקב" *).

83. בית ישראל וארץ ישראל, פעריאָדישע אויסגאַבע. ירושלים, קרן קימת צענטראַלע, 1929. [דערשיינט אויך אין אַנדערע שפּראַכן. „שבעים"].

84. בלעטלעך, אָרגאַן פון חיפהער קאָמיטעט פון פּ. ק. פּ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [נישט געזען. לויט אָנגאַבע פון אַ פריינט, אָנגעהויבן צו דערשיינען סוף יאָר 1924 אין חיפה. העקט. שמאָלע לאַנגע זייטלעך פון 8—10 זייטן אַ נומער].

85. ברויט און אַרבעט, אָרגאַן געווידמעט דעם קאַמף קעגן אַרבעטסלאָזיקייט. אַרויסגעגעבן פון יפוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. (סעקציע פון קאָמאינטערן). יפו, העקט. נר. 1, 28 נאָוועמבער 1927, 12 זז. °8. [נר. 2. דערשינען פעברואַר 1928, 6 זז. וויפיל נומערן נאָך דערשינען ?].

86. געגן שטראָם, זאַמלהעפט געווידמעט די יידישע אַרבעטער אינטערעסן. תל־אביב, דרוק אחדות, 1930, 7טן אויגוסט. 32 האַלבע זז. [„קרית ספר"].

87. דער דאָרף־אַרבעטער, [זאַמלהעפט], אַרויסגעגעבן פון קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע אין פּתח־תקוה. פּתח־תקוה, העקט. מאַי־יולי 1928, 12 זז. °8. [נישט געזען, אָנגעגעבן פון אַ פריינט, וויפיל נומערן דערשינען ?].

88. 3־טער מערץ, אייגמאָליקע אויסגאַבע [פּ. ק. פּ.] פּאַלעסטינע. [„שבעים"].

89. דריי, זאַמלונג פאַר ליטעראַטור און קולטור, אַרויסגעגעבן פון יידישן ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קלוב אין ארץ־ישראל. תל־

---

*) ביבליאָגראַפיע:

1) „בית יעקב", פון יוד [יודעלאָוויץ] אין „קבץ מאמרים". זז. 127 — 129. מיט אַ פאַקסעמיליע פון „בית יעקב" נום. י"א שנה שניה.

2) א. ר. מלאכי אין צוקונפט", 1928.

3) א. ר. מלאכי אין „הדואר", תרצ"ב.

4) „יידישע צוקונפט" יארג. 1. העפט. 1. (1904); לטעראַרישע היסטאָרישע נאָטיצן 1.: די ערשטע יידישע ציטונג אין ארץ־ישראל פון בן־אדם, [פסעוו. פון ד"ר יחזקאל ווארטסמאַן].

אביב, דרוק „המערב", ירושלים, 1931, 32 האַלבע זז. [זע „איינס", נר. 29].

90. האָלץ־אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון פועלי־ציון גרופּע אינם האָלץ־פֿאַריין. תל־אביב, העקט. 14 דעצעמבער 1925, 4 זז. [פון לינקס אויף רעכטס].

91. האָלץ־אַרבעטער, פעריאָדיש, [פון] די פּ. ק. פּ. אינם סטאָליער פאַריין. ירושלים, 1926, העקט. [„שבעים"].

92. דער האָלץ־אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון דער ירושלימער סטאָליער גרופּע ביי דער אַרבעטער פראַקציע. [ירושלים], העקט. 1, 8 [מאַי] 1928, 13 זז. 8°.

93. דער האָלץ־אַרבעטער, אַרויסגעגעבן פון דער סטאָליער גרופּע ביים יפוער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פראַקציע. יפו, העקט. פעברואַר 1929, 8 זז. 8°.

94. דער האַמער, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", יאַנואַר 1927, 24 האַלבע זז. 8°.

95. דער הייליגער אָנצייגער, דערשינען אין יאָר 1887, אַרויס־געבער י. גאָשצינני. — אַ חודש־זשורנאַל. ירושלים, [„העתונות"... ז. 30]. לויט א. ר. מלאכי, „צוקונפט", 1928, איז י. גאָשצינני נישט געווען דער רעדאַקטאָר. לויט ווי חיים הויזדאָרף האָט מלאכין איי־בערגעגעבן איז „דער הייליגער אָנצייגער" רעדאַקטירט געוואָרן פון אים.

„דער הייליגער אָנציינער" ווערט קריטיקירט פון אליעזר רוקח אין זיין פּעליטאָן „בין האולם ולמזבח", „חבצלת", 1888, נומ. 12.

96. די הייליגע באַטשאַפט, צו פערטיפונג פון זיטליכען לע־בען. ירושלים. [דערשינען איין נומער אין תרע"ב, 1911. יאָר, דרוק נישט אָנגעגעבן, רעד. ל[־בר־טוב]. מיסיאָנעריש. פון אינ־האַלט: די לעבענס באַשרייבונג פון דעם גרויסן ייד פּ[יליפּ] גאָרדאָן. וועגן אים זע: ז. רייזען לעקסיקאָן 1].

97. השופר, אַ פּאַסקוויל געגען די ממונים פון ועד הכללי אין ירושלים, אַרויסגעגעבן דורך דער חברה „עזרת אחים". ירושלים. [רעדאַקטאָר איז וואַרשיינלעך געווען אַלטער לאַזינסקי. דערשינען אין יאָר 1909. אַרויס צוויי העפטלעך אין העברעיש און יידיש. פאָרמאַט 12, צו 16 זז.].

98. די וואָך, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַר־

בעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק [?], 17 אָקטאָבער 1925, 4 זז. 8°.

99. וואַל־בלאַט, אַרויסגעגעבן פון וואַל־קאָמיטעט פון פּועלי־ציון. יפו—תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 12 נאָוועמבער 1925 4 זז. 4°.

100. וואַל־קאַמף, אַרויסגעגעבן פון צ.[ענטראַל] ר[אַט] פון דער אַרבעטער פּראַקציע, ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 15טן נאָוועמבער 1925, 8 זז. 8°.

101. וואָס איז געווען און ווער איז גערעכט? ירושלים, [קאָמוניסטישע פּאַרטיי, 1924. אָנגעגעבן פון אברהם יערי אין „קרית ספר", תשרי, תרצ"ג, אָקטאָבער 1932].

102. דאָס וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה, 30טן אָקטאָבער 1925, 8 זז. 4°.

103. די וועלט, זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פון דער א"י אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", פעברואַר 1926, 12 האַלבע זז. 4°.

104. דער וועקער, אָרגאַן פון יפוער קאָמיטעט פון פּ. ק. פּ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [יפו, העקט.] שבת דעם 1טן פעברואַר 1925. 16 שמאָלע לאַנגע זייטלעך. [וויפיל נומערן דערשינען?].

105. דער וועקער, איינמאַליקע אויסגאַבע, [אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פּראַקציע. פּאַראַנטוואָרטלעכער רעד. ז. בירמאַן. חיפה 1925. אָנגעגעבן אין „שבעים". מעגלעך אַז סאיז די זעלבע צייטונג פון נומער 104].

106. וועקער, וואַכנטלעכע אויסגאַבע אין יידיש, אַרויסגעגעבן פון יפוער קאָמיטעט פון דער פּ.[אַלעסטינער] ק.[אָמוניסטישער] פּ.[אַרטיי] (סעקציע פון קאָמאינטערן). יפו, העקט. 9 מערץ, נר. 1 1928, 4 זז. 8°. [נר. 5, דערשינען 1 מאַי 1928, וויפיל נומערן דערשינען?].

107. זאַמל־העפט, געווידמעט פראַגען פון דער אַרבעטערין. תל־אביב, דרוק „תל־אביב", סעפּטעמבער 1927, 16 זז. 16°.

108. ד־טער נאָוועמבער, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער־פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 7טן נאָוועמבער 1925, 8 זז. 4°.

109. 27טן פעברואַר, איינמאַליקע אויסגאַבע. תל־אביב,

1931. [ארויסגעגעבן פון דער פועלי־ציון. פאַראַנטוואָרטלעכער רעד. מ. אלקון. „שבעים"].

110. 26־טער פעברואַר, איינמאָליקע אויסגאַבע פון דער ארץ־ישראלדיקער ארבעטער פאַרטיי, (פועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 1932, 16 האַלבע זז. [„קרית ספר"].

111. חיפה, בלעטער פאַר ליטעראַטור און קריטיק, ארויסגעגעבן דורך די חיפהער חברים פון יידישן ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קלוב אין ארץ־ישראל, פאַראַנטוו. רעד. ש. צוקער. חיפה, דרוק ג. וואַרהאַפטיק, פעברואַר 1932, [3] 20 זז. 8°.

112. דער חיפהער אַרבעטער, ארויסגעגעבן פון פּראָפּאַגאַנטערן אָפּאָזיציע אין די פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען. חיפה, דרוק וואַרהאַפטיק, אַפּריל 1927, 8 זז. 4°.

113. חיפער אַרבעטער וואָרט, איינמאָליקער זאַמלהעפט, געווידמעט אינטערעסן פון די היגע אַרבעטער. חיפה, העקט. (ערב סוכות) דעם צווייטן אָקטאָבער 1925, 16 זז. 4°. [פועלי־ציון].

114. טאָג־פראַגן, [זאַמלהעפט], ארויסגעגעבן פון „מעמד פועלים" [פראַקציע]. יפו—תל־אביב, דרוק „אמנות", מערץ 1927, 16 האַלבע זייטן. 4°.

115. ידיעות, פונם צענטראַל־קאָמיטעט פון דער סאָצ. א. פּ. פּועל"צ אין א"י. יפו, 1920. [„העתונות"].

116. ידיעות, פון דער י. ק. פּ. (פועלי־ציון) אינם לאַנד. ארץ־ישראל, [אָרט און דרוק נישט אָנגעגעבן], יאַנואַר 1922, 8 זז. [?]. 4°. [די נומעראַציע גייט פון לינקס אויף רעכטס].

117. ידיעות, די VI קאָנפערענץ פון י. ק. פּ. (פועלי־ציון) אין ארץ־ישראל. ארץ־ישראל, [אָרט און דרוק נישט אָנגעגעבן], יאַנואַר 1922, 4 זז. 4°.

118. ידיעות, [פּעריאָדישע אויסגאַבע פון דער] אויסלענדישער דעלעגאַציע פון ציוניסטן־סאָציאַליסטן (צ. ס.), אין אויסלאַנד. תל־אביב, 1929. [דרוק און זייטן ? דערשיינט אויך אין אַנדערע שפּראַכן. „שבעים"].

119. יוגנט־פאָן, צום צענטן יאָרצייט פון בער באָראָכאָוו. זאַמל־העפט ארויסגעגעבן דורכן ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער יוגנט פאַרבאַנד א. נ. בער באָראָכאָוו. תל־אביב, העקט. 17 דעצעמבער, 1927, 7 זז. 4°. [אין „שבעים" . . . איז אָנגעגעבן די „יוגנט פאָן", פון יאָר 1927. מעגלעך אַז דאָס איז אַן אַנדער אויסגאַבע, אָדער אפשר די זעלבע, נאָר פאַלש פאַרצייכנט דאָס יאָר].

120. די יוגנט־שטימע, זאמל־העפט, ארויסגעגעבן דורך דעם ארץ־ישראלדיקן ארבעטער יוגנט פארבאנד א. נ. ב. באראכאוו. תל־אביב, העקט. 16טער דעצעמבער 1928, 10 זז. 4°.

121. יוני, [איינמאליקע אויסגאבע פאר]ליטעראטור און קריטיק. תל־אביב, פארלאג „אין צוים", רעדאקטירט פון אברהם בליי. דרוק „המערב", ירושלים, יוני 1931. 20 זז. 8°.

122. דער יידישער וועג, איינמאליקע אויסגאבע, [אגודת ישראל]. פאראנטוו. רעד. ב. איזמאן. ירושלים, דרוק פ. עניו, י"ח חשון תרצ"ג, 1933. [זע נומ. 124, „קרית ספר"].

123. די יידישע פרוי אין ארץ ישראל, בת ישראל וארץ ישראל, זשורנאל, ארויסגעגעבן פון קרן קימת לישראל. ירושלים, 1932, 12 זז. 8°. [העקט. מאשין־שריפט. אלע מאמרים אין העברעאיש, נאר איינער אין יידיש. ארויס אויך אין אנדערע שפראכן. דער נומער 3 פון ערשטן יאר ארויס נאוועמבער 1930. ביז נאוועמבער געהייסן: „האשה העבריה". פון 10 אקטאבער 1932, דערשינען אונטערן נאמען „בת עמי". „קרית ספר"].

124. די יידישע שטימע, יידישע ביילאגע צום „קול ישראל". ירושלים, דרוק פ. עניו, תרצ"ג, 1933. [„די יידישע שטימע" איז געווען א וואכנבלאט, ארויסגעגעבן פון „קבוצת עסקנים חרדים", געמיינט די „אגודת ישראל". י. מרחשון ארויס א נומער אן א נומעראציע. פאראנטוו. רעד. ב. איזמאן. דער דריטער נומער ארויס י"ז חשון, אונטערן נאמען „דער יידישער וועג" (זע נומער 121) איינמאליקע אויסגאבע. [כ"ד מרחשון ארויס דער 4טער נומער, פאראנטוו. רעד. ע. בלוי].

125. יכין־בלעטער, [אנגעגעבן] קווארטל אויסגאבע. תל־אביב, העקט. מאשין־שריפט. 1934. [אויף איין זייט פון די בלעטלעך העברעאיש. ערשטער העפט דערשינען אין יאנואר. ביז יאנואר 1935 נאך דערשינען. „קרית ספר"].

126. ירושלים, ארגאן פיר די פריינדע ציונאס, [רעדאקטירט דורך מיכל כהן, ארויסגעגעבער יצחק גאשציצי. ירושלים, ערשטער נומער דערשינען 4טן יאנ. 1882, פאליא־פארמ., 4 זייטלעך א נומער, פרייז 10 פראנק א יאר]. ביבל. 1) Revue des études juives V, 158 2) מלאכי א. ר., צוקונפט 1928: [שרייבט: „אין זעלבן יאר זענען אויך דערשינען עטלעכע העפטלעך געדרוקט אין יידיש און העברעאיש. *].

127. דאָס לאַנד, ערשטעס זאַמלהעפט. ירושלים, פערלאַג „דאָס לאַנד", דרוק „אחדות", תרע"ג, [1913] 32 זז. °8. נר. 2, 34 זז. °8. נר. 3, 34 זז. °8. [פּועלי־ציון זשורנאַל, רעד. יעקב וויינטרויב. ארויס 6 [?] נומערן. י. וויינטרויב האָט געהאַט אַ לייביבליאָטעק אין ירושלים. דער ערשטער זאַמלהעפט דערשינען אין אַ צווייטער אויפלאַגע און אויפן שער־בלאַט איז אָנגעגעבן: „צווייטע אויפלאַגע, די פירטע טויזענט"].

128. דאָס לעבן [?], חודש־זשורנאַל, ארויסגעבער יעקב וויינטרויב. ירושלים, 1912-1913. דערשינען 7 נומערן. [„העתונות" לויט אלע ווארשיינלעכקייטן איז אזא צייטונג נישט דערשינען. זע: מלאכי, „צוקונפט" 1928].

129. דאָס לעבן, איינמאָליקע אויסגאַבע. [ארבעטער פּראַקציע. פּאַראַנטוו. רעד. ז. בירמאַן]. חיפה, דרוק [?], 1925. [„שבעים"].

130. לעבן, איינמאָליקע אויסגאַבע, [ארבעטער פּראַקציע, פּאַראַנטוו. רעד. ז. בירמאַן]. חיפה, [יאָר, דרוק?], [„שבעים"].

131. מאַי, זאַמלהעפט, צום 1טן מאַי, ארויסגעגעבן דורך דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו—תל־אביב, דרוק "פּועלי־ציון", 30טן אַפּריל 1928, 32 שפּאַלטן, °8.

132. מאַי, ליטעראַרישע איינמאָליקע אויסגאַבע. פּאַראַנטוו. רעד. א. בליי. תל־אביב, דרוק „אחדות", פאַרלאַג „אין צוים", 1931, 24 זז. °8 [זע נר. 121].

133. מבשר ישראל, וויזט דעם אידישען פאָלק דעם אמת'ן משיח. ירושלים, תרע"ב, 1912. [מיט אַן ענגלישער אויפשריפט "Israel Messenger" דערשינען נאָר איינמאָל. מיסיאָנעריש. רעדאַקטירט פון משומד ל. א. פּיליפּ.].

134. מבשר ציון, אלדאָס גוטס פון דער הייליגער שטאָט ירושלים. ירושלים, תרנ"ד [1894]. [רעדאַקטירט און ארויסגעגעבן: דוד גאָלד. דערשינען אלע צוויי חדשים. מיסיאָנעריש. דער מאָטאָ אויפן שער־בלאַט: „והוא מחולל מפשעינו מדכא מעונותינו מוסר שלומנו עליו ובחברתו נרפא לנו" (ישעיהו נ"ג, ה'). צום סוף פלעגט קומען די קוריאָזע ענד, וואָס איז גלייכצייטיק אויך געווען אַן אַנאָנס: „הוי כל צמא לכו למים, קומט אריין צו אונז, יפוער שטראַסע נר. 3. ווער עס קומט אריין צו אונז, געהט נישט חרטה'דיק ארויס".

דוד גאָלד האָט ארויסגעגעבן אַ ביכל: „דער נצחון איבערן

נצחון", פון ר' יום-טוב מילהויזן, געדרוקט אין המשכים אין „מבשר ציון" *].

135. מחזיקי הדת, [וואכנבלאט], ארויסגעבער א. שור. ירושלים, 1919-24. [נישט רעגלמעסיק, 21 נומערן אויך אין העברעאיש אונטער דער רעד. פון הרב י. ל. טויבער. אויפן שער-בלאט איז געווען אנגעשריבן: „לא להשתמש במכ"ע שום דבר שבחול". א געוויסע צייט אויך געווען רעדאקטאר מענדל העניג].

136. מיר, ליטעראטור און קריטיק, רעדאקטירט [פון] אברהם בליי. תל-אביב, פארלאג „אין צוים", מערץ 1932. [איין גאנצע זייט און] 5 ביי 42 האלבע זייטן.

137. מכתב גלוי . . . היוצא לאור . . . פעמיים בכל חודש... ירושלים, 1882. [מיסיאנעריש, דערשינען צוויי מאל אין חודש אין יידיש און העברעאיש. זע מלאכי, „צוקונפט", 1928].

138. המלאכה, עתון מקצועי לעניני המלאכה והתעשיה הזעירה בארץ-ישראל. יו"ל ע"י „מרכז בעלי מלאכה", תל-אביב—יפו. [א פאך-צייטונג פאר מלאכה און קליין-פאבריקאציע אין ארץ-ישראל — גייט ארויס דורך דער צענטראלע פון די בעלי-מלאכות אין תל-אביב—יפו]. יפו, „דרוק „שהם", צווייטער יארגאנג, תרפ"ד, [1924], רעדאקטאר א. נחמני, העפט ח. [8], 34 זז. 8°. [אויפן שער-בלאט: „הגליון הזה תורגם מעברית מ„המלאכה" אך ורק בשביל חוץ לארץ", דאס מיינט: דער דאזיקער נומער איז איבערגעזעצט פון העברעאיש אויסשליסלעך פאר אויסלאנד].

139. דער מעטאל ארבעטער, ארויסגעגעבן דורך א גרופע ביי דער ארבעטער פראקציע. [ארט פון דערשיינען נישט אנגעגעבן], העקט. אקטאבער 1926, 8 שמאלע לאנגע זייטלעך.

140. מעטאל ארבעטער, ארויסגעגעבן פון פועלי-ציון גרופע אין מעטאל פאריין. תל-אביב, העקט. 9/7 1926, 8 זז. 4°.

141. דער מעטאל ארבעטער, ארויסגעגעבן פון דער מעטאל גרופע ביים יפוער קאמיטעט פון דער ארבעטער פראקציע. יפו, העקט. פעברואר 1929, 6 זז. 8°.

142. נאוועמבער, איינמאליקע אויסגאבע, ארויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער ארבעטער פארטיי (פועלי-ציון). תל-אביב. 7טן נאוועמבער 1931. 4 זז. [„קרית ספר"].

143. נייע ארבעטער וועלט, זאמלהעפט ארויסגעגעבן פון דער ארץ-ישראלדיקער ארבעטער פארטיי (פועלי-ציון). יפו—תל-אביב, דרוק „פועלי-ציון", 8 יאנואר 1926, 8 האלבע זייטן. 8°.

144. דאָס נייע וואָרט, ארויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" [חיפה], 28טן אַפּריל 1925, 10 זז. 4°.

145. נייוועלט, צווייוואָכנשריפט פאַר פּאָליטיק און ליטעראַ־טור, פּרייז 10 מיל. [יידישער ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קלוב אין תל־אביב]. רעדאַקטאָר און ארויסגעבער ד"ר ניר־ראַפּאַלקעס. תל־אביב, דרוק ענגלבערג. נר. 1, 16 נאָוועמבער, 1934. צייטונגס פאָרמאַט. נר. 2, 30 נאָוועמבער 1934. נר. 3, 14 דעצעמבער, 1934. נר, 4, 28 דעצעמבער, 1934. [יעדער נומער האָט 6־8 זייטן. דערשיינט ווייטער נישט רעגלמעסיק].

146. סאַבּרעס, הומאָריסטישע איינמאָליקע אויסגאַבע. תל־אביב, העקט. 1928. 14 זז. 8°. [דערשינען צום פּורים מאַסקן־באַל, וואָס דער יידישער ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קלוב האָט איינגעאָרדענט].

147. עמוד היראה, [רבישער חודש־זשורנאַל וואָס דער באַקאַנ־טער רב עקיבא יהוסף שלעזינגער, דער מחבר פון „לב העברי", האָט אָנהויב פון די אכציקער יאָרן ארויסגעגעבן אין ירושלים. די אינפאָרמאַציע באַקומען פון א. ר. מלאכי. ער שרייבט: „איך האָב דעם „עמוד היראה" קיינמאָל נישט געזען, אָבער ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, האָבן זיך אין דעם זשורנאַל אויך געדרוקט אַרטיקלען אין יידיש"].

148. ערשטער מאַי, ארויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" [חיפה], 28 אַפּריל 1925, 10 זז. 4°.

149. דער ערשטער מאַי, (איינמאָליקע אויסגאַבע), פון דער א"ידיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו, דרוק „פּועלי־ציון", [דאָס יאָר נישט אָנגעגעבן. לויטן אינהאַלט ארויס אינם יאָר 1926]. 8 זז. 16°.

150. דער ׳טער מאַי, ארויסגעגעבן פון „מעמד הפּועלים" [אַרבעטער פראַקציע]. יפו, דרוק „אמנות", מאַי 1927, 16 האַלבע זייטן. 4°.

151. דער ׳טער מאַי, זאַמלהעפט, ארויסגעבער ז. בירמאַן [אַרבעטער פראַקציע]. יפו, דרוק „תל־אביב", אַפּריל 1928, 16 זז. 8°.

152. ׳טער מאַי, איינמאָליקע אויסגאַבע, ארויסגעגעבן פון דער

ארץ־ישראלדיקער ארבעטער פּארטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 1932, 30 האַלבע [1] זז. [„קרית ספר"].

153. די פֿאָן, איינמאַליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פֿון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). פּאַראַנטאָו. רעד. ח. שריפטמאַן. תל־אביב [דרוק?], 1931. [„שבעים"].

154. פּאַראויס, אָרגאַן פֿון צ.[ענטראַל] ק.[אָמיטעט] פֿון דער פּ.[אַלעסטינער] ק.[אָמוניסטישער] פּ.[אַרטיי] (סעקציע פֿון קאָמאינ־טערן). [אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יוני 1926, אַ שטיקל צייט דערשינען אַלע חודש, דערנאָך אַלע צוויי וואָכן, די גאַנצע צייט נישט לעגאַל. די נומערן פֿון די יאָרן 29־1930, אָנגעגעבן: דרוק „פּ. ק. פּ." 16 זז. דערשיינט כסדר נישט רעגלמעסיק. דער „פּאַראויס" דערשיינט אויך אין אַראַביש].

155. פּאַרווירקלעכונג, אַ זאַמלהעפט, אַרויסגעגעבן פֿון פּאַ־לעסטינער אַרבעטער־פֿאָנד. תל־אביב, דרוק „אחדות", אָקטאָבער 1926, [2] 63 זז. °8. [נאָר פֿאַר אויסלאַנד].

156. פּאַרטיי־בולעטין, זשורנאַל פֿון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, העקט. 1932. [„שבעים". זע נר. 80].

157. פֿון דער צווייטער צו דער דריטער קאָנפֿערענץ פֿון הסתדרות. [אַרבעטער פּראַקציע]. תל־אביב, 1926. [יערי].

158. דער פֿונק, אַרויסגעגעבן פֿון צענטראַל־ראַט פֿון דער אַר־בעטער פֿראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 8 זז. °8. [זע נר. 157].

159. פֿונקען, אַרויסגעגעבן פֿון ירושלימער קאָמיטעט פֿון פּ. ק. פּ. (סעקציע פֿון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל). [נישט לע־גאַל. אָנגעהויבן צו דערשיינען אין חודש מערץ־אַפּריל 1924, דער־שינען נישט רעגלמעסיק, צוערשט „דער פֿונק" (זע נר. 158). אין יאָר 1924 דערשינען 32 נומערן. אין אַ סך נומערן פֿאַראַן אַן אָפּ־טיילונג פֿאַר יוגנט א. נ. „יוגנט ווינקל". געזען אַ נומער „פֿונקען" פֿון 5טן אַפּריל, 1927, געווען אָנגעגעבן: „פֿונקען", ירושלימער ק—ט פֿון פּ. ק. פּ. (סעקציע פֿון קאָמוניסטישן אינטערנאַציאָנאַל). 4טער יאָרגאַנג, נר. 2, אַפּריל, 1927". ווייזט אויס אַז „דער פֿונק" פֿון נר. 158, האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1923. העקט. שמאָלע לאַנגע זייטלעך].

160. הפּועל בעמק, [חודש־זשורנאַל, האַלב יידיש האַלב העב־רעאיש, דער שער־בלאַט אילוסטרירט. אַרויס דורך דעם] קאָמיטעט

פון פּ. ק. פּ. אין עמק. העקט. 12 זז. 8°. [דערשינען בערך פון סעפּטעמבער 1928 ביז פעברואר 1929. ארויס 4 נומערן מיט אַ הוספה צום 7טן נאָוועמבער. אין יעדן נומער קאַריקאַטורן־בילדער].

161. 5טער פעברואַר, איינמאַליקע אויסגאַבע, ארויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער ארבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, פּאַראַנט. רעד. מ. אלקון. 1931. [„שבעים"].

162. 5טער פעברואַר, איינמאַליקע אויסגאַבע פון דער א"ידי־שער ארבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 1932, 16 האַלבע זייטן. [„קרית ספר"].

163. פּיר, זאַמלהעפט פאַר ליטעראַטור און קולטור, ארויסגעגעבן פון דעם יידישן ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קלוב אין ארץ־ישראל. תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", סעפּטעמבער 1932, 16 זז. 8°. פּאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר: דניאל לייבל.

164. דער פערמיטלער, [ארויס] בהוצאות „חברה מסחרית חשאית" [פון געהיימער סוחרישער געזעלשאַפט?]. יפו, 1924, האַלב־יידיש, האַלב־העברעאיש. [„העתונות"].

165. פראַגן פון אַרבעטער לעבן, [ארויסגעגעבן דורך דעם] צענטראַל־ראַט פון דער ארבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „החדש", יאַנואַר 1923, 9 זז. 8°.

166. דער פּראָלעטאַריער, ארויסגעגעבן פון דער ארבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 30 מאַי 1925, 8 זז. 4°.

167. פּראָלעטאַרישער וועג, (אַרבעטער זאַמלהעפט), [ארויסגעגעבן] פון דער פּראָלעטאַרישער פּראַקציע אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק „החדש", 11 מאַי 1923, 16 זז. 8°.

168. פּראָלעטאַרישע הילף, [זאַמלהעפט], ארויסגעגעבן דורך דער הילפס־קאָמיטע ביי דער פּועלי־ציון אין ארץ־ישראל פאַר ארעס־טירטע. תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 25 מערץ 1927, 20 האַלבע זייטן. 8°.

169. די פּראָלעטאַרישע שטימע, זאַמלהעפט ארויסגעגעבן פון דער א"י אַרבעטער פּאַרטיי (פּועלי־ציון). יפו—תל־אביב, דרוק „פּועלי־ציון", 5 פעברואַר 1926, 16 האַלבע זייטן. 4°.

170. די פּראָלעטאַרישע שטימע, (אַרבעטער זאַמלהעפט), ארויסגעגעבן פון צייטווייליקן צענטראַל־ראַט פון דער „פּראָלעטאַרי־שער פּראַקציע" אין הסתדרות הכללית. ירושלים, דרוק „החדש", 26 מאַי 1926, 16 זז. 8°.

171. פראָטעסט קעגן פראָנט, זאמלהעפט פון דער ארץ־ישראלדי־קער ארבעטער פארטיי („פועלי־ציון"). תל־אביב, דרוק „אחדות", אפריל 1933, 31 [1] זז. פאראנט. רעד. א. דוד. [אויפן שער־בלאט אָנגעגעבן: „ארוים אין קאמף קעגן עליה באגרעניצונגען. „קרית ספר"].

172. דאָס פּראָפעסיאָנעלע בלאט, ארויסגעגעבן פונם פּראָפ. ראט ביי דער ירושלימער ארבעטער אָרגאניזאציע. א"ידיקע ארבע־טער פארטיי (פועלי־ציון) [יצחקים גרופע]. ירושלים, העקט. 1טן יאנואר 1929, נר. 1, 8 זז. 4°.

173. פּראָפעסיאָנעלע בלעטער, ארויסגעגעבן פון די „פועלי־ציון" חברים אין די פּראָפ. פאריינען. תל־אביב, העקט. פרייטיק 18 [אויגוסט] 1926, 14 האלבע זייטן. 8°.

174. די פּראָפעסיאָנעלע וועלט, איינמאָליקע אויסגאַבע פון דער באראָכאָוו־אָפּאָזיציע אין הסתדרות. תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 9טן דעצעמבער 1932, 4 זז. פאראנטוו. רעד. חיים שריפט־מאן. [„קרית ספר"].

175. דאָס פּראָפעסיאָנעלע לעבן, זאמל־העפט, געווידמעט דער 1טער פּראָפעסיאָנעלער קאָנפערענץ פון חיפה און קרייז. [ארויסגע־געבן פון דער] ארץ־ישראלדיקער ארבעטער פארטיי פועלי־ציון, חיפהער קרייז. תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 16 מערץ 1928, 16 האלבע זייטן. 8°.

176. דאָס פּראָפעסיאָנעלע לעבן, ארויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער ארבעטער פארטיי (פועלי־ציון'. פאראנטוו. רעד. ח. שריפטמאן. תל־אביב, 1931. [„שבעים"].

177. דער פּראָפעסיאָנעלער קאַמף, זאמלהעפט, געווידמעט דער 1טער פּראָפעסיאָנעלער קאָנפערענץ פון פועלי־ציון און אומפארטיי־אישע אין תל־אביב. תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", 9טער נאָוועמ־בער, 1928, 32 האלבע זייטן. 8°.

178. דער פרדס, [וועכנטלעכע צייטונג], ארויסגעבער שלמה ישראל שיריזלי. ירושלים, אתת"מ לגלותנו (תרס"ט) [1909] פרייז 1 מאטעליק [טערקישע מטבע]. דער ארויסגעבער שלמה ישראל שיריזלי איז געווען א ספרדישער ייד וואָס האָט אויך ארויסגעגעבן דעם „פרדס" אין העברעאיש אונטערן נאָמען „הפרדס" און אין שפּאַ־ניאליש „איל פאראדיזו".

אלע דריי צייטונגען האָבן אָנגעהויבן צו דערשיינען אין איין מאָל. דער קאָפּ פון דעם פרדס איז געווען בערך אזוי: „דער

פרדס" א צייטונג, גייט איצט ארויס איינמאָל אין דער וואָך, פריוו־טיק, מנהל און ארויסגעבער שלמה ישראל שיריזלי. ירושלים, ער־שטער יאָרגאַנג, נומער 1, יום ששי, ט. אייר, א'תת"ם לגלותנו (תרם"ט) 1909.

יענער נומער האָט געהאַט 4 זייטן, אין א געוויינטלעכן צייט־טונגס פאָרמאַט. פרייז אין ירושלים: 6 פראַנק א יאָר, אין לאַנד 8, אין חו"ל 10 פראַנק, רוסלאַנד 3.30 רובל.

ווי נאָר דער „פרדס" איז דערשינען, האָט ער ארויסגערופן א טומל אין דער העברעאישער פרעסע. עס איז צווישן אנדערע אויף אים אָנגעפאַלן דער העברעאישער לערער און שרייבער קדיש יהודה סולמאַן אין בן־יהודהס „הצבי" נר. 168 מיט א שרייענדיקן ארטיקל: „הנשתק ?" [צי וועלן מיר שווייגן ?] וואו עס ווערט צווישן אנדערן געזאָגט: „איך געדענק נישט ווען האָט נאָך אזוי געציטערט מיין האַנט ווי היינטיקעס מאָל. פאַר אונזערע אויגן טוט זיך אָפּ פאַר־דעכטיקע מעשים און מיר שווייגן. שלמה ישראל שיריזלי גיט ארויס דעם „פרדס" אין ירושלים. און . . . זאָל יעדע יידישע פאַ־מיליע קענען די „טאַטערישע" נשמה, וואָס רוט אין קערפער פון שלמה ישראלן. ווידערווילן, כעס, הארצקלאַפעניש און נשמה־ציטער כאַפּט ארום, א ווילן אָנצוכאַפּן אָט־דעם מענטשן און אים צעקוועטשן ווי א וואַנץ.

"... שלמה ישראל דער ספרדי, גיט ארויס אין ירושלים א צייי־טונג אין א דייטשן־זשאַרגאָן און אויב מען וועט אייך מאָרגן זאָגן, אז אָט־דער מענטש האַנדלט מיט מענטשלעכע נשמות, וועט איר דען נישט גלייבן ?

„ . . . מיט אזא שמוציקן לוינט זיך נישט צו דיסקוטירן, און איך וויל דאָס גאָר נישט" . . .

אין א פּאָלעמיק מיט חיים מיכל מיכלין, געדרוקט אין „החרות", 1909, באַשולדיקט זלמן בן טובים, אז מיכלין רעדאַקטירט דעם „פרדס". מיכלין האָט אין א בריוו צו שיריזלי (געדורקט אין העב־רעאישן „הפרדס") דאָס אָפּגעלייקנט, אָבער ווי עס ווייזט אויס, האָט מיכלין געהאַט א „האַנט" אין רעדאַקטירן דעם יידישן „פרדס". ארטיקלען מיט זיין אונטערשריפט זענען אָבער אין „פרדס" קיינמאָל נישט דערשינען. די ערשטע דריי נומערן זענען רעדאַקטירט געוואָרן דורך אַלטר לעווין, דער העברעאישער פּאָעט, באַקאַנט אונטערן פּסעוו.

„אסף הלוי", וועמענס סקיצן זענען געדרוקט אין „פרדס" א. פ. „האדזיש מוסטאפא עומרא".

א חוץ סולמאַן, איז אויך י. קרניאלי שטאַרק אָנגעפאַלן אויף שיריזלי אין בן־יהודה׳ס „הצבי".

אין דעם נומער 4 פון „פרדס" איז געדרוקט אַן ענטפער צו די אַלע וואָס האָבן אַטאַקירט דעם „פרדס".

אויך י. ח. ברענער האָט געשריבן קעגן דעם „פרדס" אין „הפועל־הצעיר", תרס"ט, 1909, (זע „כל כתבי י"ח ברנר", באַנד ח׳, בוך א׳, ז. 151) *).

179. די פרייהייט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 5 יולי 1925, 8 זז. 4°.

180. פרייער געדאַנק, זאַמלהעפט, געווידמעט די א"ידיקע אַר־בעטער אינטערעסן. תל־אביב, דרוק „אחדות", 1930, [?] האַלבעזז. [„קרית ספר"].

181. פרייער געדאַנק, [פועלי־ציון]. פאַראַנטוו. רעד. א. לעוו־קאָוויטש. תל־אביב, 1931. [„שבעים"].

182. דאָס פרייע וואָרט, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 5טן דע־צעמבער 1925, 8 זז. 4°.

183. צבי לבית ישראל? [לויט „העתונות", „הצבי לבית ישראל"]. ירושלים, האַלב חודשלעך, אַרויסגעבער בן־יעקב. דער־שינען אין די יאָרן 1892־1893. [אָנגעגעבן אין „העתונות" זז 30. לויט מלאכי אין „צוקונפט", 1928, האָט אַזא צייטונג בכלל נישט עקזיסטירט. זע נר. 82 און די באַמערקונגען].

184. צו דער אַרבעטערוס־קאָנפערענץ, אַרויסגעגעבן פון פּרוי־ען־סעקרעטאַריאַט ביים צ. ק. פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [אָרט פון דערשיינען נישט אָנגעגעבן], העקט. 1 אַפּריל 1926, 28 האַלבע זז. 16°.

---

*) וועגן „פרדס" זע:

1) מ. ד. גאון, קבץ מאמרים לדברי העתונות בארץ־ישראל, תל־אביב, כרך ב׳ תרצ"ו. זז. 170—172.

2) א. ר. מלאכי „ליטעראַרישער חודש", פון י. בידערמאַן, ניו יאָרק, דעצעמבער־מערץ 1930־1931.

3) מ. פייגער [מאטל קאסאוער] „ליטעראַרישע בלעטער", נר. 35, 1928.

185. צו דער גאַנצער אַרבעטערשאַפט, [ארויסגעגעבן פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי (פועלי־ציון). יפו — תל־אביב, דרוק "פועלי־ציון", 13, 10, 1926, 8 זז. 16°.

186. צום ברעג, ארויסגעגעבן פון אמעריקאנער־יידישן לעגיאָן. העקט. 40 זייטלעך, [ארויס אין זומער 1916, אויף דער שיף וועלכע איז געגאַנגען פון ענגלאַנד קיין ארץ־ישראל. רעדאַקטירט געוואָרן פון יהושע גאָרדאָן ז. ברכות און ז. וויינפער].

187. צום ערשטן מאַי, ארויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון פ. ק. פ. (סעקציע פון קאָמאינטערן). [אָרט און דרוק נישט אָנגעגעבן]. 1928, 6 זז. 8°.

188. צום 8טן מערץ, (אינטערנאַציאָנאַלער פרויען־טאָג). אויסגאַבע פון פרויען־אָפּטיילונג ביים צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „אמנות", תל־אביב, מערץ 1927, 16 זז. 16°.

189. צום 10טן יאָרצייט־טאָג פון ב. באָראָכאָוו. תל־אביב, דרוק „פועלי־ציון", דעצעמבער 1927, 8 זז. 8°.

190. צוויי, זאַמלהעפט פאַר ליטעראַטור און קריטיק, ארויסגעגעבן מיט דער מיטווירקונג פון יידישן ליטעראַטן און זשורנאַליסטן־קלוב אין ארץ־ישראל. תל־אביב, דרוק צוקערמאַן [ירושלים] יולי 1929, 80 זז. 8°.

191. צווישן צוויי און דריי, זאַמלונג פאַר ליטעראַטור און קולטור. ארויסגעגעבן פון דעם יידישן ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קלוב אין ארץ־ישראל. תל־אביב, דרוק „פרדי", דעצעמבער 1929, 33 [1]. זז.

192. ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פאַרטיי (צ. ס.) אין ראַטן־פאַרבאַנד, ידיעות פון דער אויסלענדישער דעלעגאַציע פון ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פאַרטיי (צ. ס.) אין ראַטן־פאַרבאַנד. [תל־אביב ?] תר"צ. [1930. זז. ?]. [דער ערשטער נומער ארויס אין תשרי, נומער ד' ה', טבת, שבט, העקט. מאַשין־שריפט, ארויס אויך אין העברעאיש. „קרית ספר"].

193. צייט פראַגן, ארויסגעגעבן פון צ. ר. פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „עבודה", 1926, 23 זז. 8°.

194. 10 יאָר פּראָלעטאַרישע רוסלאַנד, זאַמלהעפט, ארויסגעגעבן דורך דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פאַרטיי „פועלי־ציון". ירושלים, דרוק כהנא, נאָוועמבער 1927, 36 זז. 8°.

195. דער קאָלאָניסט, לאַנדווירטהשאַפטליכער אָרגאַן, ענט־

האַלט וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען, נאָטיצען, באַלעהרונגען אונד פּראַקטישע ערפאהרונגען אין אַללער פעכרן דער לאַנדווירטהשאַפט, צום פּראַקטישען נוצען דער יידישער אַקערבוי אין ארץ־ישראל. ירושלים, דרוק אברהם משה לונץ. °8. [דערשינען פון אָנהייב תרנ"ג — נ"ה (1893-95)]. הערויסגעגעבען פאַן (אונטער דער מיטווירקונג פאַן מעהרערע פאַכמענער אים הייליגען לאַנד) רעדאַקטאָר אַגראָנאָם מנשה מאיראָוויטש אין ראשון לציון, אונד אברהם משה לונץ עורך [רעדאַקטאָר פון] „ירושלים". [אינם ערשטן יאָר אַרויסגעגעבן 4 נומערן, בלויז אין יידיש, אינם צווייטן יאָר שוין דערשינען געמישט, העברעאיש און יידיש און דער שער־בלאַט איז שוין געווען אויף העברעאיש און אויף דער לינקער זייט איבערגעזעצט אויף יידיש. אינגאַנצן אַרוים 6 נומערן].

196. דאָס קאָמוניסטישע וואָרט, [פּעריאָדיש] צענטראַל־ראַט פון דער פּ. ק. פּ. העקט. 1929. [„שבעים"].

197. דער קאַמף, אַרויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 20 מערץ 1925. 8 זז. °4.

198. קאַמף, אַרויסגעגעבן פון ירושלימער קאָמיטעט פון דער אַרבעטער פּראַקציע. [העקט.] 1927, 14 זז. °8.

199. דער קאַמף, זאַמל־העפט, אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־ראַט פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטער פּאַרטיי פּועלי־ציון. [יצחקים גרופּע]. תל־אביב, [העקט.] 15טער יאַנואַר 1929, 20 זז. °8.

200. קאַמף, איינמאָליקע אויסגאַבע. [פּאַלעסטינער רויטע הילף]. 1930. [„שבעים"].

201. קול מציון, [האַלב יידיש און האַלב העברעאיש. אַרויסגעגעבן פון דער חברה „עזרת נדחים"]. ירושלים, [1883]. [דערשינען צוויי נומערן. די אויפגאַבע פון דער חברה „עזרת נדחים" איז געווען צו באַקעמפן די מיסיאָנערן. אויספירלעכער וועגן דעם אין „דואר היום", אלול, תרפ"ג, פון א. ר. מלאכי].

202. קול שופר, [דערשינען איין מאָל אין צוויי חדשים אונטער דער רעדאַקציע פון דזשאָן משה עפּשטיין. אינגאַנצן אַרוים צוויי נומערן]. ירושלים, 1895. [וועגן דזשאָן משה עפּשטיין זע: John Moses Epstein by Rev. Lindey Lonow, 1926, p. 39].

203. קלאַנג, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון צענט־

ראַל־ראַט פון דער ארבעטער פּראַקציע. פאַראַנטוו. רעד. ז. בירמאַן. ירושלים, 1925. [„שבעים"].

204. דער קלאַסן קעמפער, ארויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער ארבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר", חיפה, 5 אָקטאָבער, 1925, 8 זז. 4°.

205. דער קעמפער, ארויסגעגעבן פון צענטראַל־ראַט פון דער ארבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה, 26 סעפּטעמ־בער 1925, 6 זז. 4°.

206. דער קעמפער, [ארויסגעגעבן פון דער ארבעטער פראַק־ציע]. ירושלים, העקט. [אָנגעהויבן צו דערשיינען בערך 1926, דערשינען ביז 1927. געזאָלט ארויס אַלע צוויי וואָכן, איינמאָל אין העברעאיש און איינמאָל אין יידיש. אינגאַנצן ארויס א 6־8 נומערן, גישט רעגולמעסיק, פון 12—16 זז. 8°].

207. קפאי־ידיעות, וועכנטלעכע אויסגאַבע דערשיינט דורכן פּאַלעסטינער ארבעטער פאָנד. רעדאַגירט פון מ[לך] ניישטאַט. תל־אביב, דרוק „אחדות". 16—20 זז. 8.

[אָנגעהויבן צו דערשיינען דעם 7טן יולי 1926. דערשינען ביז 1930. א שטיק צייט איז אויך געווען רעדאַקטאָר מערעמינסקי. דערשינען צוערשט אין ראָטאַציע, פון נאָוועמבער 1928 דערשינען געדרוקט, אילוסטרירט.

די „קפאי־ידיעות" זענען דערשינען אויסשליסלעך פאַר אויס־לאַנד און האָט אנטהאַלטן ידיעות וועגן ארבעטער־לעבן אין ארץ־ישראל].

208. קרננו, צוויי־וועכנטלעכער זשורנאַל [ארויסגעגעבן פון קרן קימת לישראל], ירושלים. [אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1926]. דערשינען אויך אין אנדערע שפראַכן, אויסשליסלעך פאַר אויסלאַנד.

209. דיא ראָזע [פּולער טיטל]: „חבצלת די ראָזע. א יידי־שער פאַמיליען בלאַטט, פאַר אַלע אוהבי ציון וירושלים, ערשיינט לעת עתה צוויי מאָהל אים חודש. הערויסגיגעבען פאַן ישראל דוב פרוקמין, מיכל הכהן. ירושלים, ערשטער יאָהר גאַנג. נר. 1 ב' אייר, תרל"ז, [1877] Jerusalem, 16 April 5637

דיא פּרייז פון דעם בלאַטט איז אין אַללע לענדער 10 פראַנק א יאָהר, 5 פראַנק א האַלב יאָהר. אין רוסלאַנד 3½ רו"כ א יאָהר. מודעות קאָסטן איין פּיאַסטער א שורה. איין בלאַטט קאָסט 60 פאַ־רעס. אינפראַנקירטע בריעף ווערדין ניט אן גינומין.

אינהאַלטס־פאַרצייכנעס. פאָרוואָרט, ירושלים, קאָנסטאַנטינאָ־פּיל, גבריאל זיס, אַ בטלנישע רייד".

[דער] „פאָרוואָרט אָדער פראַסט גירעט אַ הקדמה" הויבט זיך אָן:

„וואָס גיבען דיא לייט אָן? וואָס ווילין זייא ווייטער? שוין אַ חבצלת אויף זשאַרגאָן אויך?". אזוי וועלין געווים פרעגין פיל לעזער וועלכע זיינען אונבאַקאַנט מיט אונזער גרונדליכען צילל; אונד דער פּאַר, קלערין מיר, אַז עש [עס] איז טאָקע ניט איבעריק צו ערקלע־רין זייא וואָס אונזער צילל איז אייגענטליך מיט דער הערויס־גאַבע פאַן דער חבצלת בלאַטט אין לה"ק שוין 7 יאָהר, אונד איצטער מיט דעם זשאַרגאָן בלאַט. דארום גיבען מיר דאָ דיא הקדמה, האָץ [כאָטש] מיר שטיממען אייגענטליך גאָר ניט איין, מיט דעם אַלטען מחבר'שן שפּריך־וואָרט „אַ ספר אָן אַ הקדמה, איז וויא אַ גוף אָן אַ נשמה" . . .

דערנאָך קומט אַ משל פון אַ קראַנקן און אַ נמשל אַז דאָס מיינט מען א"י און דאָן:

„ . . . וויל זעהר פיל פון דיא יעניגע וואָס דאַרפין וויסין, פאַרשטעהען לשון קודש ווייניג, אונד צו דעם צוועק אַז דער המון העם בארץ ישראל ובחוץ לארץ זאָל עפפנען דיא אויגין אונד גוט אכטונג געבין אף די זאַכין, וואָס זיינען נוגע צוא דער לאַגע פון ארץ ישראל, צו דעם צוועק קאָנען מיר בישע ה' דורך אַ זשאַרגאָן בלאַטט, פיל גיבער קוממען, וויל עס איז אַ פאַרשטענדיגע שפּראַך אונטער דיא אַללע וואָס זיינען אינטערעסירט דארינען".

דער צווייטער נומער „דיא ראָזע" און דער לעצטער, דערשינען מיט צוויי וואָכן שפּעטער. ביידע נומערן געהאַט צי 8 זייטן אין אַ צייטונגס פאָרמאַט.

אין „חבצלת" פון שבט תרל"ז (1877), געפינט זיך אַ רעדאַקציע דערקלערונג, אַז פרומקין און מיכל כהן פאַראייניקן זיך ווידער אין דער אויסגאַבע פון חבצלת און אָנשטאָט דעם „האריאל", (דאָס בלאַט וואָס מ. כהן האָט געהאַט ארויסגעגעבן, און צוליב זיין ווערן אַ שותף מיט פרומקינען אויפגעהערט צו דערשיינען) הויבן אָן די רעדאַקטאָרן ארויסצוגעבן אַ יידיש בלאַט מיטן נאָמען „דיא ראָזע".

ישראל דוב פרומקין איז געבוירין געוואָרן אין ווייס־רוסלאַנד אין יאָר תרי"א, 1851. צו ניין יאָר איז ער געקומען צוזאַמען מיט זיינע עלטערן קיין ארץ־ישראל. צו 15 יאָר האָט ער חתונה געהאַט, ווען ער איז אַלט געווען 19 יאָר איז ער שוין געווען דער רעדאַקטאָר פון

„חבצלת". ער איז געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער און אַ באַקאַנטע פערזענלעכקייט אין ארץ־ישראל. געשטאָרבן אין ירושלים, י"ד אייר, תרע"ד, 1914.

מיכל הכהן (זיין פולער נאָמען איז געווען יצחק אליהו מיכל הכהן) איז געבוירן געוואָרן אין יאַסווין, קאָוונער גובערניע, אין יאָר תקצ"ד, 1834.

אַלס קינד געקומען צוזאַמען מיט זיינע עלטערן קיין ירושלים, צו 11 יאָר געבליבן אַ יתום, ווערט אויפגעצויגן אין הויז פון זיינס אַ קרוב ר' שבתי כהן, ער לערנט ביי ר' ישראל סאַלאַנט, באַקומט אַ שם פאַר אַן עלוי, צוזאַמען מיט יחיאל בריל הויבט ער אָן אַרויסצוגעבן דעם „לבנון" אין ירושלים אין יאָר תרכ"ג.

אין זיינע יונגע יאָרן איז ער אויך געווען אַ כולל שרייבער אין ירושלים און דערנאָך סעקרעטאַר פון „בקור חולים־שפּיטאָל" און משגיח אין „משגב לדך". ער איז איינער פון די גרינדער פון דער פרעסע אין ארץ־ישראל דורך די פיל יאָרן פון זיין זשורנאַליסטישער טעטיקייט, אַרויסגעגעבן און רעדאַקטירט פאַלגנדיקע צייטונגען: „הלבנון", 1863, „חבצלת", 1873—1877, „האריאל", 1875־1877, „ירושלים", 1882, און דיא „ראָזע", 1877. געשטאָרבן 1914.

ביבליאָגראַפיע וועגן מיכל הכהן:

חיים מיכל מיכלין, „האריאל" אין „קבץ מאמרים", זז. 39—47.

זלמן פעווזנער, „האריאל" אין „קבץ מאמרים". זז. 48—51.

וועגן פרומקין:

מרדכי בן הלל הכהן, „בעל החבצלת", „קבץ מאמרים". זז. 32—38.

„לוחם נשכח" (לזכר י. ד. פרומקין) מאת א. גור (א. ר. מלאכי) דואר היום, תרפ"ב.

אין לונצס „לוח ארץ ישראל" 1910, ז. 44.

א. ר. מלאכי: „אַ זשורנאַליסט פון צוויי דורות", טאָגעבלאַט, ניו יאָרק, 1914.

א. ר. מלאכי, אין זיין אַרבעט וועגן דער געשיכטע פון דער השכלה־באַוועגונג אין ירושלים, אין לונצס „לוח ארץ ישראל", 1916.

ספר זכרון לסופרי ישראל, פון סאָקאָלאָוו, אַפּט. „חכמי ירושלים".

ש. ל. ציטראן, „לקסיקון ציוני".
ביבליאָגראַפיע וועגן „דיא ראָזע":
מ. קאַסאַוועד: „דיא ראָזע", „ליטעראַרישע בלעטער", נר. 20, נר. 21, 1936.

מרדכי קאסאוועד; „חבצלת: די ראָזע", „קבץ מאמרים". זז. 113—119. מיט א פאַקסעמיליע פון ערשטן נומער „דיא ראָזע".

210. רויטע הילף, אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־קאָמיטעט פון דער פּאַלעסטינער רויטע־הילף, סעקציע פון א. ד. ה. (מאַפּר). [אָרט און דרוק נישט אָנגעגעבן], יאַנואַר 1929, נר. 1, 30 זז. 8°. [מיט בילדער].

211. דער רויטער העלפער, ביולעטין פון פּאַלעסטינער „רויטער הילף". יפו, דרוק „אמנות", מאַי 1927, 16 האַלבע זייטן, 8°.

212. דער רויטער העלפער, פּעריאָדיש, „מאפר", [נישט לעגאַל, העקט. 1928. „שבעים"].

213. דער רויטער פאָן, (זאַמעלהעפט), [אַרויסגעגעבן דורך דעם צענטראַל־ראַט פון דער אַרבעטער פראַקציע. ירושלים, דרוק „הנפיר" חיפה. 1925, 16 זז. 8°.

214. רחובותער אַרבעטער וואָרט, אַרויסגעגעבן פון רחובותער סניף פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרב. פּאַרטיי „פּועלי־ציון". רחובות, [העקט.] נר. 1, 27 יאַנואַר, 1928, 6 זז. 4°. נר. 2, 5 פעברואַר, 1928, 6 זז. 4°. נר. 3, 10 פעברואַר, 1928, 6 זז. 4°. נר. 4, 17 פעברואַר, 1928, 6 זז. 4°. נר. 5־6, 2 מערץ, 1928, 8 זז. 4°. נר. 7, 4 אַפּריל, 1928, 8 זז. 4°. נר. 8, 22 יוני, 1928, 8 זז. 4°. נר. 9, 27 אויגוסט, 1928, 6 זז. 4°.

[נאָך נומער ניין האָט די רעגירונג אָפּגעשטעלט די צייטונג, ווייל זי איז דערשינען אָן איר דערלויבניש].

215. רחובותער אַרבעטער שטימע, אַרויסגעגעבן דורכן רחובותער קאָמיטעט פון דער א"י אַרב. פּאַרטיי „פּועלי־ציון". רחובות, [העקט.] נר. 1, אָקטאָבער, 1927, 7 זז. 4°.

216. שולמית [וואָכנבלאַט]. ירושלים, [דערשינען א 8־6 נומערן אין די יאָרן 1910־11. אַרויסגעגעבן פון ח. גאָלדבערג. רעדאַקטאָר: שלום ירמיהו כ"ץ *).

*) שלום ירמיהו כ"ץ איז געבוירן געוואָרן אין ירושלים. זיין פאָטער אליהו כהן, איז געווען איינער פון די ערשטע פיר מלמדים פון דער

217. דער שוסטער אַרבעטער, [חודש־זשורנאַל פון דער ארבעטער פראַקציע]. יפו, [העקט.] 1930. [„שבעים"].

218. שושנה, [וואָכנבלאַט]. ירושלים, 1908. [דערשינען 4 נומערן. „שבעים"].

219. שטערן, איינמאָליקע אויסגאַבע, אַרויסגעגעבן פון דער אַרבעטער פראַקציע. חיפה, 1925, פּאַראַנטוו. רעד. ז. בירמאַן. [„שבעים"].

220. שערי ציון, צוויי־וואָכנבלאַט אין העברעאיש און יידיש. רעד. יצחק גאשצינגי און חיים פּרעס.

דער „שערי ציון" איז דערשינען נישט רעגלמעסיק, פון יאָר 1876 ביז 1885. אין די לעצטע צוויי יאָר עטלעכע מאָל אינגאַנצן אָפּגעשטעלט געוואָרן.

צוליב דעם, וואָס דער ארויסגעבער האָט נישט געהאַט קיין דערלויבעניש פון דער רעגירונג אַרויסצוגעבן אַ צייטונג, זענען עטלעכע נומערן דערשינען אונטערן נאָמען: „הצבי" און זענען געווען געדרוקט אין פאָרמאַט פון אַ גרויסער צייטונג.

וועכנטלעך האָט דער „שערי ציון" אָנגעהויבן צו דערשיינען פון נומער 19 אָן. און זייט דעמאָלט, נאָר אין העברעאיש. דער לעצטער נומער איז שוין דערשינען מאָנאַטלעך.

אין דער יידישער אָפּטיילונג פון דער שטאָטישער ביבליאָטעק פון ניו יאָרק, געפינען זיך די ערשטע פינף יאָרגענג פון „שערי ציון". דער פולער טיטל פון צווייטן נומער איז: (די ערשטע זייט פון ערשטן נומער פעלט):

„שערי ציון" מ"ע יו"ל פעמים בחודש ויודיע כל דבר הדרוש לחפץ לבב אוהבי שערי ציון. מאתי יצחק גאשצינגי. שנה ראשונה נומער 2, ירושלים, יוד סיון, ה' תרל"ו. (דער 3טן יוני, 1876) מאָטאָ: „גאָט ליבט די טויערן פאַן ציון מעהר ווי אַללע רוהיננגען פון יעקב", אוהב ד' שערי ציון מכל משכנות יעקב" (תהלים, פ"ז, ב').

„די פּרייס אין טורקאיי 3 מאגי'די, אין עסטרייך אונגאַרען אונד רומאַניען 6 פל. רוסלאַנד און פּאָלען 4 רוביל, דייטשלאַנד 12 מאַרק, פראַנקרייך 15 פר. ענגלאַנד אַמעריקע 15 שילינג. אומגעפראַנקירטע

תלמוד תורה „עץ החיים". ער ווערט דערמאָנט אין טיקאָצינסקיס אַרטיקל: „חצר רבי יהודה החסיד" אין לונצס „לוח ארץ ישראל", תרס"ד. שלום ירמיהו כ"ץ האָט אַלס חדר יונגל געשמט פאַר אַ בעל־דקדוק.

בריעף, ווערדין ניכט אָנגענאָמען. מודעות ווערן בעצאָהלט 10 קר. אָדער 6 קאָפּ. א געדרוקטע שורה.

דער ערשטער נומער דערשינען: כ"ה אייר, תרל"ו.

דער נאָמען פון דער ציימונג איז שפּעטער אויך אָנגעגעבן געוואָרן אין אַראַביש. דער מאָטאָ איז שפּעטער איבערגעזעצט געוואָרן אין דייטש און אַ צייט שפּעטער אין פראַנצויזיש.

די צייטונג האָט זיך געדרוקט אין דער דרוקעריי פון די ספרדישע יידן, ר' משה פּרץ און ר' חי גאָנין. גאַשצינני האָט געהאַט געדונגען די דרוקעריי און ער אַליין איז געווען דער זעצער און פאַרוואַלטער פון דער דרוקעריי.

אויף זייט 4 פון ערשטן נומער „שערי ציון", ווערט אָנגעגעבן פאַר וואָס די צייטונג האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען, וואו עס ווערט צווישן אַנדערן געבראַכט אַ משל מיט אַ הויז וואָס האָט פעלערן און יעדער איינער וויל די פעלערן אויסבעסערן, נאָר ער ווייסט נישט ווי אַזוי, און דערנאָך קומט דער נמשל: „דאָס זעלבע איז מיט דעם היילינן לאַנד. פיל לייט העטטין גערין אונז העלפן אָבער זייא ווייסין ניט מיט וואָס, יעדער זאָגט זיינע געדאַנקען און מיר זענען נאָך ניט גיהאָלפין גיוואָרין. אשר ע"כ האָבן מיר זיך מעורר געווען ארוים ציא געבין איין בלאַט. ער וועט פאַרייניגין דיא אַללע דעות און וועט נאָך איינזאַמלען די בעסטע רפואות פאַן דיא גרעסטע דאָקטוירים, וואָס דער נסיון האָט זייא אום גילערנט וויא ציא היילין דיא פּעהלערס פאַן דען היילינגען לאַנד און דאָס איז טאַקע די סיבה וואָס מיר געבין דעם בלאַט האַלב אויף זשאַרגאָן, כדי אונזערע ברידער וואָס פאַרשטייען ניט דיא היילינע שפּראַך ווען מיר מיט זייא רעדין מיט דעם לשון וואָס זייא פאַרשטייען — כדי זייא זאָלין אויך נעמין איין חלק אין דיא שיינע נייאיקייטין וואָס מיר וועלין ארויסגעבין" . . .

פון נומער 2 אָן הויבט זיך אָן דרוקן: „דיא פאַנטאַזיע רייזע אין דער גאַנצער וועלט", נאָך א. בערנשטיין, בעאַרבייטעט אויף יודיש טייטש פאַן א. מ. הורדנאי.

דער פאָרמאַט פון דער צייטונג איז געווען °4. יעדער נומער האָט געהאַט 8 זייטן. פון נומער 19 אָן (כ"ז שבט, תרל"ז), איז דער פאָרמאַט אַביסל פאַרגרעסערט געוואָרן און די צאָל זייטן איז פאַרקלענערט געוואָרן, אויף 4. פון דעם דאָזיקן נומער אָן, ווערט צוזאַמען מיט גאַשצינני'ס נאָמען אויך אָנגעגעבן דער נאָמען חיים

פרעס אַלס רעדאַקטאָר. („מאתי יצחק גאשצינני ע"י חיים פרעס) און אין דעם נומער פעלט אויך דער יידישער טעקסט.

אין אַ קורצן נאָטיץ אין העברעאיש איז די רעדאַקציע מודיע אז: „בשעת מיר האָבן גענומען ארויסגעבן דאָס בלאַט „שערי ציון", האָבן מיר מיט רעכט געוואָלט רעדאַקטירן אַ האַלבן נומער אין דער „זשאַרגאָנישער" שפּראַך, כדי אונזערע ברידער אין רוסלאַנד, וואָס די העברעאישע שפּראַך איז זיי פרעמד, זאָלן קענען פאַרשטיין אונזער הייליקן צוועק און דורכדעם ערן די, וואָס וואוינען אויפן באַרג ציון, אָבער טראָץ אונזער מי, האָט דאָס בלאַט צוליב פאַרשידענע אורזאַכן, נישט געפונען קיין גרויסן אָפּגאַנג אין רוסלאַנד, האָבן מיר דערפאַר באַשלאָסן אויפצוגעבן די פאַרדאַרבענע שפּראַך און אָנשטאָט דעם, ארויסגעבן דאָס בלאַט וועכנטלעך, אין דעם דאָזיקן פאָרמאַט און מיט פילע גוטע און וויכטיקע ענדערונגען, וואָס די מערסטע לעזער וועלן זיך דערמיט פרייען, ווי זייערע אויגן וועלן דאָס אַליין זעען" . . .

דער רעדאַקטאָר חיים פרעס איז געקומען קיין ארץ־ישראל צו־זאַמען מיט זיינע עלטערן אין יאָר תר"י, 1855, פון ביאַליסטאָק. גע־לערנט אין דער ישיבה „עץ חיים", דאָרט געוואָרן „אָנגעשטעקט" מיט השכלה געדאַנקען, געוואָרן דערנאָך אַ מלמד, אָבער ווען די טאַטעס דערוויסן זיך אַז ער איז אַ משכיל נעמען זיי ביי אים צו די קינדער.

אין „פרחי חבצלת" צווייטער יאָרג. נומ. 404. אָנגעהויבן דרוקן אַרטיקלען וועגן דער העברעאישער שפּראַך און געוואָרן אָנגענומען פאַר אַ גרויסן „בעל דקדוק".

פאַרעפנטלעכט אויך אין בן יהודהס „הצבי" אַרטיקלען צו דער געשיכטע פון דער קאַראַאימישער סעקטע.

(וועגן חיים פרעס זע: פ. גראיעווסקיס „זכרון לחובבים הראשונים", ירושלים, העפט 6, ז. 25, אין „חכמי ירושלים" פון אריה לייב פרומקין — אליעזר ריבלין, דריטער טייל, ז. 265. און אין „קבץ מאמרים" זז. 60—61).

אין „חבצלת" יאָרג. 15, נומ. 16, 30טן יאַנואַר, 1885, געפינט זיך אַן אָנפאַל אויפן „שערי ציון" פון יעקב גאָלדמאַן.

וועגן „שערי ציון" זע:

„שערי ציון" ווערט דערמאָנט ביי שטיינשניידער אין „העב־רעאישע ביבליאָגראַפיע" XVI, 74; XVII, 50, ווי אויך ביי אליהו הרכבי אין „יעווריעסקאיא ביבליאָטעקא" .105, 21, VII, 1879.

מנשה אונגער, די יידישע פרעסע אין ארץ־ישראל, 60 יע־

ריקן יובילײ פון „שערי ציון״, „פּראָלעטאַרישער געדאַנק״, ניו יאָרק, 1טער יוני 1936.

מ. ד. גאון „שערי ציון״ אין „קבץ מאמרים״. זז. 145—147.

א. ר. מלאכי. אין ברוקלינער שטימע.

ישעיהו פּרעס „שערי ציון״ אין „קבץ מאמרים״, זז. 52—61, מיט א פאקסעמיליע פון העברעאישן „שערי ציון״ נום. א. 5טער יאָרג.

221. דער שרונער אַרבעטער, ארויסגעגעבן פון פּ. ק. פּ. [?]. [אָרט נישט אָנגעגעבן, העקט. פעברואַר, (?) 1929, 12 זז. 8°.]

א. ר. מלאכי

„יידישעס וואָכענבלאַט"

צווישן די פארשיידענע ציימונגען, וואָס די פאַמיליע שרהזאָן האָט ארויסגעגעבן, געפינט זיך אויך אַן אומבאַדייטנדיק בלעטל „יידישעס וואָכענבלאַט", וואָס איז לערך פיר חדשים צייט אַרויס אין ניו יאָרק. אין יענעם יאָר זענען גראָד געווען וואַלן פון שטאָט־באַאַמטע, און כדי צו באַקומען פּאָליטישע אַדוועטײזמענטס פון אַלע פּאַרטייען, האָט שרהזאָן אַרויסגעגעבן נאָך אַ בלאַט, אַ זאַך, וואָס די אַרויסגעבער פון „טאָגעבלאַט" פלעגן זייער אָפט טאָן. אין „וואָכענבלאַט" געפינט זיך טאַקע אַ היפּשע צאָל מודעות פון דער דעמאָקראַטישער פּאַרטיי מיט די נעמען פון די קאַנדידאַטן פאַר וועמען צו שטימען.

עס קען אויך זיין, אַז די גרינדונג פון „וואָכענבלאַט" האָט אַ שייכות מיט גאָלדפאַדנס פּרואוו אַרויסצוגעבן זיין „יודישע אילוסטרירטע ציימונג". אָנהויב אָקטאָבער 1887 האָט גאָלדפאַדן אַרויסגעלאָזן אַ פּראָבע־נומער, אָנזאָגנדיק אַז אין נאָוועמבער וועט זיין ציימונג דערשיינען. די פאַמיליע שרהזאָן, וואָס אין יענער צייט האָט זי זיך שוין געהאַט „אַרויפגעאַרבעט", האָט אָנגעהויבן פאַרדינען פון זייערע בלעטער פיל געלט און געגרינדעט אַ „ציימונג־טראַסט"; האָט זי אין גאָלדפאַדנס ציימונג געזען אַ קאָנקורענץ צו זייערע „ביזנעס" און זיך מקדים געווען אַרויסגעבן אַ ניי בלאַט, וואָס זאָל אין פאָרם און אין אינהאַלט זיין ענלעך צו גאָלדפאַדנס.

ווי שרהזאָן אַליין גיט איבער (אין דעם יובל־נומער פון די „יידישע נאַזעטן", דעם 20טן אַפּריל 1894), איז דאָס „וואָכענבלאַט" דערשינען 13 וואָכן פון ווינטער פון יאָר 1885 אין אָפיס פון די „יודישע נעזעטען", 12 זייטן אין קלײנער פאָרמאַט, צו 3 סענט אַ בלאַט, אויף קאָלירטע פּאַפּיר געדרוקט. דאָס „וואָכענבלאַט" איז געווען גוט און געשמאַקפאַל רעדאַקטירט און האָט זיך אין דער קורצער צייט אין גאַנץ אַמעריקא אַבאָנענטען ערוואָרבען".

באמת אָבער איז דאָס בלאַט אַרויס אין 1887 און ניט אין 1885 און אויף קאָלירטע פּאַפּיר זענען געדרוקט נאָר די לעצטע 6 נו־

מערן. דאָס איז אָבער פון אַ קליינעם אינטערעס. וואָס אונדז אינ־טערעסירט איז — צי איז דאָס בלאַט טאַקע „געשמאַקפול רעדאגירט געווען״; און מיר וועלן זיך דערויף אָפּשטעלן.

דער ערשטער נומער „וואָכענבלאַט״ איז ארויס דעם 12טן אָק־טאָבער 1887 (י״ד תשרי, תרמ״ח) און איז אַנגעגעבן אַלס „סעמפּל־קאָפּיע״ מיט אַ באַמערקונג: „דיזע נומ׳ ווירד אַן אַלע אבאָנענטען דער „יודישער גאזעטען״ אַלס פּראָבע בלאַט פּערזאַנדט. ווער עס וויל אויף דאָס „וואָכענבלאַט״ אַבאָנירען, ביטינסט דאָס סובסקריפּ־שאָן געלט איינשיקען״.

אַנשטאָט אַ פּראָגראַם פון דעם נייעם אָרגאַן, איז מיט גרויסע אותיות געדרוקט אַ מודעה „אַן די לעזער״, וואָס איז שוין אויך במקום לייט־ארטיקל. אין דער מודעה לייענען מיר:

„מיט דיזער נומער געבען וויר דעם יודישען פּובליקום איינע נייע יודישע צייטונג, וועלכע ווירד פאַן יעצט אַן אונטער דען נאָמען „יודישעם וואָכענבלאַטט״ אַן יעדען זאָנטאַג ערשיינען.

„דאָס נייע בלאַט ווירד אין דעמזעלבען פאָרמאט ווי דיעזעס פּראָבע־בלאַט אונד ערשטע נומער ערשייגען, אַנפאַנגס אכט זייטען, שפּעטער מיט ביילאַגען, אונד ווירד איממער נייע לעזעשטאָף ענט־האַלטען, אונד ניכט דאַסזעלבע וועלכעס וואר שאָן פריהער אים „יודי־שען טאַגעבלאַטט״ אָדער אין „גאזעטען״ צו לעזען.

„דאָס יודישע וואָכענבלאַטט״ ווירד ענטהאַלטען: וועלטלעבע ניי־אינקייטען יודישע נייאיגקייטען, ארבייטער ארטיקלען, לעבענס בע־שרייבונגען, רייזע־בעשרייבונגען, שילדערונגען אוים דער נאַטור־וויססענשאַפט, אוים דער פעלקערקונדע א. ז. וו. קורצע געשיכטען אונד ערצעלהונגען, הומאָריסטישעס און געלעגענטליך אויך אינ־טערעסאַנטע און בעלעהרענדע ארטיקלען אָדער מאמרים אין לשון־קדש. אים פּיליעטאָן ווירד זיא ברינגען נאָוועללען אונד שילדערונ־גען אוים דעם יודישען לעבען.

„דאָס יודישע וואָכענבלאַטט״ קאָסטעט מיט פרייער צוזענדונג פּער פּאָסט יעהרליך $1.50, 6 מאָנאַטע 75 סענט. אבאָנענטען דעם „טאַגעבלאַטט״ ווערדען עס פרייא ערהאַלטען.

„ביטטע צו בעמערקען, דאָס דאָס „וואָכענבלאַטט״ ווירד אין איינער פּיעל לייכטערן שפּראַכע אַלס דיא „גאזעטען״ אונד דאָס „טאַ־געבלאַטט״ געשריבען ווערדען. דיא שפּראַכע דעם וואָכענבלאַטטס ווירד מעהר עהנליכקייט מיט דעם אין ליטא אונד רוסלאַנד געשפּראָ־

בענעם יודישען דיאַלעקט האָבען, אונד ווירד וויינינער דייטשע אויס־דריקע ענטהאַלטען, למען ירוץ הקורא בו.

„צו דיעזער נייען האָבען מיר גוטע קאָרעספּאָנדענטען אונד מיט־אַרבייטער אַנגענאָממען, וועלכע ווערדען אונזער אונטערנעהמונג אונ־טערשטיצען, אונד צוואר זאָלכע קאָרעספּאָנדענטען די אונז אַלס פאַר־טרעפליכע שרייבער בעקאַנט זינד".

נאָכדעם קומט אַ קליין אַרטיקל „ומי שלא בקצו", אַ מעשה וואָס האָט פּאַסירט אין פּילאַדעלפיע: „איין 18 אָדער 20 יעהריגער יודי־שער יונגערמאַן פאָן דען איינוואַנדערער אויס רומעניען, וואר היער אין איינער צוקערפאַבריק בעשעפטיגט", און דער פאַרמאַן פון פאַב־ריק, „וועלכער איזט ווי עס שיינט איין רעפאָרמער" האָט אים ניט גע־וואָלט באַפרייען פון דער אַרבעט דעם צווייטען טאָג ראש השנה. דער יונגערמאַן, אוים מורא ער זאָל ניט אָנווערן דעם „דזשאָב" האָט גע־מוזט נאָכגעבען און „בלב נשבר ונדכה איזט ער נאָך דער פאַבריק גע־גאַנגען, אונד עס איזט קיין וואונדער, דאָס אין דיעזעם פערוואָרכענעם גייסטעסצושטאַנד האָט ער זיך אויס פערזעהען דעם טריעבראָד דער מאַשינע גענעהערט, ער וואורדע פאָם טריעברימען ערגריפפען אונד אַללע קנאָכען אים לייבע צערבראָכען".

דעם יונגנמאַנס נאָמען האָט דער שרייבער פאַרגעסן צו דער־מאָנען, און די רעדאַקציע באַמערקט: „ווארום שרייבט דער קאָרעס־פּאָנדענט ניכט דען נאָמען דעם פעראונגליקטען הרוג, דען נאָמען דעם פאַרמאַן אונד דען נאָמען דעם פאַבריקאַנטען?"

איך גיב דאָס איבער אַלס באַווייז וואָס פאַר אַ „גוטע קאָרעס־פּאָנדענטען" דאָס „וואָכענבלאַט" האָט אנגאַזשירט; אויך פון דעם „ריינעם יידיש" וואָס האָט אין „וואָכענבלאַט" געהערשט, וואָס די דאָזיקע קאָרעספּאָנדענץ קען זיין אַ מוסטער.

די פּאָליטישע פראַגן ווערן באַהאַנדלט אין עטלעכע שורות אונטערן טיטל „פראַנקרייך און דייטשלאַנד"; מיר דערוויסן זיך „דאָס דער פּרייסישע זאָלדאַט קויפמאַן, וועלכער האָט אויף די פראַנצאָזן איבער די גרענצע געשאָסען, האָט רעכט געהאַנדעלט. די פראַנצאָזי־שען צייטונגען שרייבען דאַגעגען, דאָס קויפמאַן האָט קיין רעכט גע־האַבט אויף די פראַנצאָזען צו שיסען".

די גרעסטע „פּיטשור" אין בלאַט איז אַ מעשה פון „איין זעלבסט־מאָרד אום ערב יום הכפורים", וואָס האָט פּאַסירט אין סיראַקיוז, נ. י., באַשריבן אויף גאַנצע צוויי זייטן, אגב גאַנץ לעבעדיק, מיט

אַלע פּרטים. דער אַרטיקל גיט אַ בילד פון דעם אינוויינייקסטן פאַ־מיליע־לעבן פון די ערשטע עמיגראַנטן אין אַמעריקע.

אַזעלכע סענסאַציעס האָבן בכלל אין „וואָכענבלאַט" פאַרנומען דעם אויבן־אָן. אַזוי איז אין פּערטן נומער ברייט באַשריבן געוואָרן די „פּערהייראַטהונג דער בתולה אַלין ראָטשילד, איינע טאָכטער דעם באַראָנס ראָטשילד, מיט דעם בחור אַלבערט עדוואַרד סאַסון אָדער ששון". דער פעליעטאָניסט פון „וואָכענבלאַט" ג. זעליקאָוויטש אין זיין וועכנטלעכן פעליעטאָן „דאָ און דאָרט און איבעראַל" שענקט היפּש אָרט דער חתונה, איז באַגייסטערט פון דער חופה צערעמאָניע, וואָס „די גאַנצע בלומע פאָן פּאַריזער ליטעראַטור, וויסענשאַפט, קונסט, פינאַנץ, פּאָליטיק, אַרמעע אונד אַריסטאָקראַטיע זינד געקו־מען הערען אין שול דעם „הרי את מקודשת". „אָט איז עפּעס אַ צערעמאָניע! — ענדיקט ער מיט התפּעלות, — איך וואָלט נאָר גע־וואָלט וויסען וויעפיעל דרשה געשאַנק דאָרט איז „געפאַלען", וואָרום האָט מאַן געוואָרפען?"

דאַגעגן אַזעלכע וויכטיקע היסטאָרישע געשעענישן ווי די עקזע־קוציע פון די שיקאַגער אַנאַרכיסטן אָדער דער אַרעסט פון יאָהאַן מאָסט, דער פירער פון די אַנאַרכיסטן אין אַמעריקע, זענען אין „וואָכענבלאַט" אָפּגעפּטרט מיט קורצע נאָטיצן. זיי זענען איבערגע־געבן „רעפּאָרטעריש" און אָנשטענדיק, כאָטש די אַרויסגעבער זע־נען געווען פיינדלעך צו סאָציאַליסטן און אַנאַרכיסטן.

אין דעם ערשטן נומער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ באַשריי־בונג „דאָס הויז ראָטשילד", וואָס איז געגאַנגען כמעט אין יעדן נו־מער און איז ניט פאַרענדיקט געוואָרן. די דאָזיקע ביאָגראַפיע האָט באַדאַרפט אויך פאַרבייטן דעם ראָמאַן, וואָס פעלט ביז די לעצטע דריי נומערן פון „וואָכענבלאַט". „די רעדאַקציאָן" באַמערקט טאַקע וועגן דעם: „דיא געשיכטע פאָן דיעזער פאַמיליע איזט פיעל וואונ־דערבאַר אונד אונפערגלייכליך פיעל אינטערעסאַנטער אַלז דער אינ־טערעסאַנטעסטער ראָמאַן אונד האָט דאַבייא דאָן פאָרהייל אונד דיא מעלה דאָס זיא איזט ניכט ערפונדען אָדער אויסגעדאַכט, נור דאָס זיא איזט וואהר אונ ענטהאַלט טהאַטזאַכען, וועלכע זינד פיעל וואונ־דערבארער אַלס דיא ערפינדונגען דער איינבילדונגס קראַפט איינעס ראָמאַנענשרייבערס. דיא געשיכטע דעם הויזעס ראָטהשילד איזט זאָ וואונדערבאַר, דאָס מאַן פינדעט איהרעס גלייכען אין דער וועלט־געשיכטע ניכט. מיום ברא אלקים ארץ ושמים האָט עס נאָך ניכט געטראָפען, דאָס איינע פאַמיליע זאָל אין איינער זאָ קורצער צייט

איין זאָ גראָסעס פערמעגען ווי דאָס דער ראָטהשילדס ערוואָרבען אונד איינעם זאָ האָבען שטאַנד אין דער פינאַנציעלען געזעלשאַפט ווי דיא ראָטהשילדס ערררייכען".

קיין נאָמען פון מחבר איז ניט אָנגעגעבן, אָבער עס איז משער צו זיין, אַז די ביאָגראַפיע איז פאַרפאַסט פון מרדכי יהלומשטיין, וואָס איז אין יענער צייט געווען דער רעדאַקטאָר פון די „גאַזעטן", און אויך דאָס די „וואָכענבלאַט" איז געווים פון אים רעדאַקטירט געוואָרן. יעדנפאַלס, איז די ביאָגראַפיע איבערגעזעצט פון אַ דייטש ביכל. די שילדערונג פון דער „יודענגאַסע" אין פראַנקפורט און די ציטאַטן פון היינע וועגן די ערשטע ראָטשילדס, וואָס ווערן דאָ געבראַכט, האָב איך געלייענט אין ראָטשילדס ביאָגראַפיע פון יעקב הייפלער, וואָס איז געדרוקט אין זאב יעבצסים „הארץ", און איז איבערגעזעצט פון לעאָן ריינאַדס בוך. „דאָס הויז ראָטשילד" איז ניט שלעכט געשריבן, הגם דייטשמעריש.

די איבעריקע „לעבענסבאַשרייבונגען" פון גרויסע מענטשן אין „וואָכענבלאַט" זענען נאָך פון קנאַפערן ווערט און אינטערעס — מאָגערע און קורצע נאָטיצן וועגן דעם פראַנצויזישן פּרעזידענט גרעוו, יאָזעף פּוליצער, דעם ארויסגעבער פון דער ניו יאָרקער „וואָרלד", ראָסעל סיידזש און דזשאָן וו. מאַקיי — די לעצטע צוויי באַרימטע מיליאָנערן אין אַמעריקע. צו די נאָטיצן קומען אויך בילדער, וועלכע זענען געדרוקט מיט אַ וואָך פריער, מיט אַן אונטערשריפט: „אין נעכסטער נומער ווערדען וויר . . . לעבענסבאַשרייבונג ברינגען". אין די קורצע ביאָגראַפיעס ווערט שטאַרק און מיט נאַיווע התפעלות באַטאָנט זייער גרויסער ערפאָלג ארויפצואַרבעטן זיך און ווערן מיליאָנערן. וועגן פּוליצער ווערט געזאָגט: „זיין גראָסער ערפאָלג (הצלחה) איז איין בעוויז, וואָס איין קלוגער און טהעטיגער מאַנן קאָן אין אַמעריקא אַלעס ערלאַנגען". צום סוף ווערט אויך אָנגעגעבן: „פּוליצערס שונאים זאָגען, דאָס ער איזט איין יהודי". אויסער דעם זענען אין „וואָכענבלאַט" אויך געדרוקט ביאָגראַפיעס פון „מלאכים און קעניגן": פראַנץ יאָזעף, דער קייזער פון עסטרייך, ווילהעלם דער ערשטער און ווילהעלם דער צווייטער און די קייזערין אַגוסטאַ. די אַרטיקלען טראָגן אָבער שוין דעם כאַראַקטער פון פּאָליטישע אַרטיקלען.

די „ליטעראַטור" פון ערשטן נומער באַשטייט פון אַ שוואַכן פעליעטאָן „דאָס איז דאָך ידוע דאָס" פון גץ־אל (דער פּסעוודאָנים פון ג. זעליקאָוויטש), אַ מין „פילאָסאָפישע פּלוידעריי" איבער דעם

יידישן לעבן אין אמעריקע, פול מיט קיבעץ וועגן די רבנים, חזנים, שוחטים, כלל־טוער און אלערליי כלי־קודש. אט דעם סארט פעליע־טאנען פלעגט זעליקאוויטש שרייבן כמעט יעדע וואך אונטערן שוין דערמאנטן טיטל „דא און דארט און איבעראל". אייניקע זענען גע־ראטן. עס איז נויטיק צו דערמאנען, אז זעליקאוויטש איז געווען דער ערשטער, וואס האט דעם מין פעליעטאן איינגעפירט אין דער יידישער פרעסע פון אמעריקע און אין די פעליעטאנען איז ער אויך געווען דער ערשטער צו שרייבן א מער־וויניק ריינעם יידיש, געזען ווי ווייט מעגלעך אויסמיידן דייטשמעריש, כאטש ער האט דאס גע־טאן אומבאוואוסטזיניק. פעליעטאנען מיט דעם זעלבן טיטל האט זעליקאוויטש אויך פארעפנטלעכט אין גאלדפאדנס „יודישע אילוס־טרירטע צייטונג"; דארטן באהאנדלט ער דאס רוב אויסלענדישע פאליטישע טעמעס, אינדערצייט וואס אין די פעליעטאנען אין „וואכענ־בלאט" האט ער בארירט לאקאלע ענינים, קריטיקירט אדער געריסט פערזאנען, וואס האבן גענומען אן אנטייל אין דעם יידישן געזעל־שאפטלעכן לעבן פון פילאדעלפיע, וואו זעליקאוויטש האט דאמאלסט געוואוינט. טיילמאל פלעגט ער זיך דערלויבן שפאס און קריטיק אויך איבער אנגענומענע מנהגים, און דאס האט ארויסגערופן פארדרוס ביי די ארטאדאקסישע יידן. אין „הצפירה" פון יאר 1888 נומ. 229 שרייבט איינער זרח קאנטאר: „דער געערטער שרייבער דר. זעליקא־וויטש, וואס האט געשטראלט צווישן די בעסטע שרייבער פון די העב־רעישע בלעטער, האט פארשוועכט זיין פען און האט זיך אויסגעדריקט קעגן יידישקייט אין א וואכעדיקן בלאט, וואס ווערט ארויסגעגעבן דורך אן אונבאגלייבטער קאמפאניע. וויי, וויי, האבן די פארערער פון זיינע בריוו אין „המגיד" און „המליץ" געשריען און זיך גע־וואונדערט צו זען ווי אזוי א מענטש, מיט וויסן לערנט די מאסע אין דער זשארגאנישער שפראך, דאס לעבן פון די עגיפטער פאר אדם הראשון און שלידערט טויט־פיילן אין דעם הייליקן תענית תשעה באב. זיינע לעצטע מעשים אבער אין פילאדעלפיע האבן אים נאך מער חרפה פארשאפט און אפילו ביי דער מאסע האט ער אנגע־ווארן דעם חן. ער איז אויך ארונטערגעזעצט געווארן פון זיין פרא־פעסאר־שטול און אריינגעשלידערט צווישן די מענטשן־קרבנות, וואס זייער תאוה ווייס קיין גרענעץ ניט". דאס לעצטע איז מן הסתם א רמז אויף דעם סקאנדאל דאמאלסט מיט זעליקאוויטשן, וואס ניט דא איז דער פלאץ צו בארירן. אין „המגיד" (1888 נומ. 48) האט אבער איינער נחום וואלף גאלדין פארטיידיקט זעליקאוויטשן. צ"א

שרייבט ער דאָרט: „און וועגן דעם, וואָס ער באַשולדיגט זעליקאָ־וויטשן, אַז ער האָט אין דער וואָכעדיקער שפּראַך געשילדערט, דאָס עגיפּטישע לעבן פאַר אדם הראשון; באַדאַרף ער וויסן, אַז אויף די דאָזיקע אַרטיקלען וואָס ער דרוקט אין דעם היגן בלאַט „יידישע וואָכענבלאַט", חתמעט זיך ניט זעליקאָוויטש מיט זיין נאָמען, נאָר רופט זיך „גץ אל" (?) און „וחלקלקות", און ער איז ניט פאַראַנט־וואָרטלעך פאַר דעם".

אין איייניקע פעליעטאָנען האָט זעליקאָוויטש זיך אַרויסגעשטעלט ווי אַ קעמפּער פאַר יידיש. בשעת דר. וויז פון סינסינאַטי האָט אין זיין אָרגאַן „הדבורה" קריטיקירט דאָס „וואָכענבלאַט" און די יידישע שפּראַך, וואָס איז אַ שטער צו דער אַמעריקאַניזירונג פון די יידן, האָט זעליקאָוויטש אים שאַרף געענטפערט. אין דעם זעקסטן נומער שרייבט ער:

„ווען מאַן איז קיין חמור ניכט, קען מאַן מיט „וואָס" און „דאָס" אויך אויסדריקן אַלע געדאַנקען. וויר האָבן שוין געלעזן גרויסע שטותים אין ניי־דייטש געשריעבען מיט „דאָס" אונד „וואָס". יעדער בר בי רב דחד יומא ווייסט „דאָס מאַן קען זאָגן אונד ריידען גרויסע חכמות אין זשאַרגאָן עבען זאָ גוט ווי מאַן קען זאָגען אונד שרייבען גרויסע דומהייט אין האָך־דייטש אָדער אין איינגליש. דאַ־רום זאָל אונז דער רעדאַקטאָר פאָן דיא „דבורה" ענטשולדיגען אָב וויר פינדען זיין קריטיק אויף דאָס „וואָכענבלאַט" זעהר לעכער־ליך" . . .

. . . „מיר מוזען צום לעזער ריידען אין דיא שפּראַך, וועלכע ער אַם בעסטען פערשטעהט; אין דיא שפּראַך, אין וועלכע מאַן פּלעגט איהם פערשלעפּערן זיינגענדיג איבערן וויעגעלע, אין דיא שפּראַך אין וועלכע ער האָט אָנגעפאַנגען צו פּרעפּלען דיא ערשטע ווערטער, איידער ער איז אַנטוואָהנט געוואָרען און אין דיא שפּראַך אין וועלכע ער האָט זיין ערסטען טריט געמאַכט אויף דער פּראַקטי־שען וועלט, אין דיא שפּראַך, אין וועלכע ער פיהרט טעגליך זיינע געשעפטען אונד אין וועלכע ער האָט אויף זיין לעבען געזיפצט, געשמייכעלט, געקלאָגט געלאַכט אונד געליעבט!"

אין דעם ערשטן נומער איז אויך געדרוקט אַ לאַנג ליד, „אַלעס צוזאַמענגעקלעבט" געחתמעט מיט די ראשי תבות צב"י פון דעם סאָרט געגראַמטער פּראָזע, וואָס אין יענע גוטע צייטן פלעגט מען זיך קוויקן דערמיט אין יידישן טעאַטער:

„טרעפסט איינע דאַמע אויף דער שטראַסע,
ראָטהע באַקען, ברייטע ברוסטע, ווייסע ציין,
שוואַרצעס האָר, איינע ווארע הדסה,
דענקסט דאָ איזט איינע ביוטי, אַ, וויא שיין!
טו אָבער אַ בליק אין איהר בעדרום,
וואָ זיא איזט אַליין, שפּעט אין דער נאַכט,
מוסט בעשעמט רופען: „אַ, איך וואר דום!
פאַן איין מעדכען הינטערן ליכט געבראַכט!"
דין וויא אַ ברעט איזט די ברייטע ברוסט,
דיא ראָזען באַקען בלאַס אונד פאַל פלעקען,
די הארע אויפן טיש, דער מויל איז פוסט" א. א. וו.

דאָס ליד אַנטהאַלט אָבער אויך בילדער, ווי אַזוי חברות און „סאָסייעטיס" זענען אין יענער צייט געגרינדעט געוואָרן:

„שבת צו מנחה איזט אין שול אַ קאָך,
יאַשקע קוקט אויפן פּרעזידענט „קראַס"
די חברה האָט בעקאָמען אַ בראָך,
אונד קיינער דער מעמבערס וויים פאַר וואָס.
נאָך הבדלה זיטצט אין סאַלון, בייא ביר,
יאַשקע מיט נאָך זיעבען חברה לייט.
„נאָך ביער! פּילט דיא גלעזער היער
אונד אַ וויטאָק אין חיימקעס זייט!"
אַ לאָיער ווירד שנעל אין סאַלון געבראַכט.
דאָס ביער ווערט פאַרגאָסען מיט טהייערעס וויין,
אַן אַפּליקיישען אויף אַ טשאַרטער ווירד געמאַכט,
און „חברת צדק ושלום" זאָל איהר נאָמען זיין.
פּרעזידענט ווירד דער פוהרמאַן,
ישראלקע לאטוטע ווירד דער וויים;
טרעזורער ווירד דער שנאָרער קאָהן,
און סעקרעטאַר דער בעהעלפער גיים"

דער מחבר הויבט דאָס ליד אָן:

„שאָן באַלד אַכט רונדע יאָהרען,
האָבע איך אין אַמעריקע געלעבט".

עס איז זייער מעגלעך, אַז אונטערן פּסעוודאָנים צב"י האָט זיך באַהאַלטן יעקב צבי סאָבעל, דער מחבר פון „שיר זהב", דאָס ערשטע יידישע ביכל, וואָס איז געדרוקט אין אַמעריקע. דער סטיל פון ליד האָט ענלעכעס צו סאָבעלס לידער אין „שיר זהב", כאָטש דאָרט איז זיין שפּראַך מער דייטשמעריש.

די איבעריקע ענינים, וואָס געפינען זיך אין ערשטן נומער פון „וואָכענשריפט", זענען עטלעכע העברעישע אַרטיקלען און טעאַטער נאָטיצן, וואָס וועגן דעם וועל איך שרייבן אין אַ באַזונדער קאַפּיטל.

אַ פיל שענער ליד איז געדרוקט אין צווייטן נומער, דאָס איז יהודה ליב גאָרדאָנס באַקאַנט ליד „זמר לשמחת תורה", וואָס איז געשריבן אונטערן רושם פון די ערשטע פּאָגראָמען. דאָס ליד איז אָבער ניט געשריבן ספּעציעל פאַרן „וואָכענבלאַט", נאָר איז איבערגעדרוקט פון גאָרדאָנס ביכל „שיחת חולין". בכלל האָט מען אין „וואָכענבלאַט" צופיל געהאַלטן פון „שלך — שלי", און אַ גרויסער טייל פון מאַטעריאַל איז גענומען פון אויסלענדישע צייטונגען. איבערגעדרוקטע לידער געפינען זיך אין „וואָכענבלאַט" אליקום צונזערס „בטוח אני באלה" און „דער וועלט טעאַטער", ישראל דוב ריזבערגס, משה האשקעס און דר. נאַטהאַן פרידלענדערס. דעם לעצטנס ליד „דער יודע" איז געשריבן אין עכט ניט „קאָלווירער" דייטש. דער רעדאַקטאָר פון „וואָכענבלאַט" איז, ווייזט אויס, אַזוי שטאַרק באַגייסטערט געווען פון דעם ליד, אַז ער האָט זיך אויך „פאַרעדט" אין דייטש. טראָץ זיין הבטחה דאָס אין „וואָכענבלאַט" „ווירד ווענינקער דייטשע אויסדריקע ענטהאַלט", האָט ער צום ליד צוגעשריבן אַ זאַץ אין דייטש: „העררן דאָקטאָר פריעדלענדער, דער הייטע 70 יאָהר אַלט איזט, וואורדע איינסט צו איינער קריסטליכען פּאַציענטין גערופען, אַלס ער הינקאַם אונד נאַך איהם געבענטצימער ווייַלטע, טראַט די יונגע אַלגאַסי, טאָכטער דעם שטייער אינספּעקטאָר, מיט דער פראַגע איהם ציטער: „וואר דער יודע שאָן היער? דיעזעס מעדכען שיקטע דער הארצט פאָלגענדעס געדיכט. די יונגע דאַמע האַט דען דאָקטאָר אום פערצייהונג געבעטען אויך זיא בעזוכט זייט דעם אַלס פריינדין זיין הויז. דיעזעס געדיכט דורכגעדרונגען פאָן ליעבע צום יודענטהום הייסט „דער יודע".

אין „וואָכענבלאַט" האָבן אָבער אויך ניט געפעלט „שאַפּונגען" פון אַמעריקאַנער פּאָעטן. אין 8טן נומער איז געדרוקט אַ כלומרשט קריטישע סאַטירע איבער אַ חברה, אַ פּרעזידענט און „טראַסטים" אונטערגעשריבן „איין לאַנדסמאַן". אין 9טן נומער געפינט זיך אַ ליד „לא המדרש עיקר אלא המעשה" פון באַר־אבן. המכונה „איש ישר" זינגט אַ „זמר לחנוכה" און איינער וו. ג—ן (נחום וואָלף גאָלדין ?) האָט אין צענטן נומער אָן אָדע צום דאָלאַר:

„דו ביזט דער גאָט דעם פרומען,
דער אידעאַל דעם אַריסטאָקראַט,

א. ר. מלאכי

דער וואונש פאַן דעם דומען,
יעדעס האַפּנונג בכלל ובפרט".

און

„וואָרום וויל ווערען ר' חיים
אַ פרעזידענט אין בית התפלה?
ווייל ער איז אַ נקי כפים
און וויל ברייננען נוטצען דער קהלת?
ער האָט ערשמעקט אַ דאָלאַר!"

און אַזוי ווערן אין ליד אויסגעלאַכט רבנים, דרשנים, סאָציאַ־ליסטן, אַנאַרכיסטן, שרייבער, קרעמער, וואָס האָבן „ערשמעקט" אַ דאָלאַר".

ווי עס איז צו זען האָבן לידער אין „וואָכענבלאַט" ניט געפעלט. אפילו זעליקאָוויטש און זייפערט האָבן זיך ניט אנטזאָגט צו שרייבן לידער. פון זייפערט איז געדרוקט אַ לאַנגע פּאָעמע „נאַטור אונד קונסט", וואָס אין איר געפינט איר אַלץ וואָס אייער האַרץ גלוסט: סאַטירע, הומאָר, קריטיק, נאָר ניט קיין פּאָעזיע . . .

דאַגעגן איז אין „וואָכענבלאַט" ניט געווען געדרוקט ניט קיין דערציילונגען און ניט קיין ראָמאַנען. ערשט אין די לעצטע דריי נו־מערן האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ נאָוועלע „געטאַנצט נאָך דער פידעל", אָן דעם נאָמען פון מחבר, געשריבן אין דייטשמערישער שפּראַך. אין דעם עלפטן נומער איז פאַרעפנטלעכט אַ פעליעטאָן „אַ פלוגתא צווישן רבי ינאי אונד מיין עלטער מומען" אונטערגע־שריבן ליבין. דאָס איז אָבער שוואַך געשריבן און האָט אַ קנאַפּן ליטעראַרישן ווערט. די איינציקע ליטעראַטור בלייבט טאַקע נאָר זעליקאָוויטשעס פעליעטאָנען „דאָ און דאָרט און איבעראַל", אָבער מיטן זיבעטן נומער האָט זעליקאָוויטש אויפגעהערט זיך צו באַטיי־ליקן אין „וואָכענבלאַט". צו דער „ליטעראַטור" דאַרפן אויך צוגע־שריבן ווערן די וויצן, שפּריכווערטער, אַפאָריזמען און געגראַמטע גלייכווערטלעך, וואָס פלעגן זיך אָפט דרוקן אין „וואָכענבלאַט". צו איינציקע וויצן איז צוגעגעבן אַ קאַריקאַטור פון אַ זאַט־אָנגעגעסע־נעם „אַלרייטניק"; שטייט אַ צופרידענער מיט פאַרלייגטע הענט און דעם בויך אַרויסגעשטעלט און אָנטקעגן אים אַ דערשראָקן יידל מיט אַ נעבעך־פּנים אָנגעטאָן אַ קאָמישן „דוירבי" קאַפּעליוש. דאָס זיי־נען די „העלדן" שמערל און בערל, וואָס פילאָזאָפירן צווישן זיך און שיטן חכמות און וויצן.

ב.

מיט דעם 4טן נומער הויבט דער „וואָכענבלאַט" אָן צײלן אַ נייען יאָר רעכענונג, כּאָטש צו 1888 איז נאָך געווען עטלעכע חדשים. דער נייער יאָרגאַנג הויבט זיך אָבער ניט אָן אַלס צווייטער, נאָר צענטער. דער צו־ווייטער שפּרונג איז צו דערקלערן דערמיט, וואָס די אַרויסגעבער זענען אויסן געווען צו נאַרן די „אַדווערטײזער", אַז דאָס בלאַט עקזיסטירט שוין יאָרן לאַנג און האָט דעריבער אַ גרויסע צאָל לעזער.

אין דעם פערטן נומער האָט זיך אויך אָנגעהויבן דרוקן אַ שרייענדע רעקלאַמע „וואָס דער עולם זאָגט איבער אונדזער צײטונג", וועלכע האָט זיך געדרוקט אַלס „לייט־אַרטיקל" אין דריי פּאָרזעצונגען. עס איז כּדאַי צו ברענגען אייניקע ציטאַטן פון דעם דאָזיקן אַרטיקל כּדי צו באַווייזן די מעטאָדן, מיט וועלכע מען פלעגט דאַמאָלסט צוציען דעם לעזער.

„דער עולם זאָגט", פאַנגט אָן דער שרייבער, „אפילו איין שפּריכוואָרט, דאָס דריי זאָל מאַן ניט פרעגן ווי געהט עס? אונד אָב זי זינד צופריעדען. איינען חתן די ערשטע וואָך נאָך די חתונה, אָב ער איזט צופריערען מיט דער כּלה. איינען פּרעזידענטען איינער קהלה פאַר ימים נוראים, אָב ער איזט מיט דעם נייען חזן צופריעדען אונד איינען רעדאַקטאָר פאָן איינער נייען צייטונג, אָב זיינע נייע צייטונג געהט גוט. דען ווי דען זאָלען די אַלע דריי זאָגען, אפשר שלעכט? אוודאי, געוויס ווערדען זי זאָגען גוט, בעסער אַלס זי האָבען זיך זעלבסט געוואונשען, דען דער חתן וויל נאָך וועניגסטענס אייניגע צייט ביי דער כּלה׳ם עלטערן קאָסט עסען אונד זאָ מוס ער מיט דער כּלה צופריעדען זיין. דער פּרעזידענט וויל אם סוכות „לשמוע אל הרינה ואל התפלה", טיקיטס פאַרקויפען, אונד מוס דאַרום דען חזן ריהמען, אונד דער צייטונג הערויסגעבער האָפּט פיר זיינע נייע צייטונג מודעות צו בעקאָמען אונד ער ווערע איין חמור יעדעם צו ערצעהלען, דאָס זיינע נייע צייטונג האָט לעת עתה נור וועניג לעזער אונד איזט אין קיינע גראָסע צירקולאַציאָן, דאַרום וואָלטען וויר פאָן דער צירקולאַציאָן אונד דער פערברייטונג אונדזערעס נייען וואָכענבלאַטעס אייגענטליך גאָר ניכט שרייבען ווייל דער עולם קאָן אונז חושד זיין, דאָס וויר ריהמען זיך נור, אונד דאַרום וואָלען וויר נור אייניגע טהאַטזאַכען און פאַקטען ברינגען, וועלכע זיך ניכט אָפּלייגנען לאַסען, אונד די וויר אימער בערייט זינד צו באַווייזען, אונד אויס

דיעזען טהאטזאכען אונד פאקטען, אוים דיעזען ראיות אותות ומופתים ווירד דער קלוגע פערנינפטיגע לעזער וכל מי שיש לו מוח בקדקדו, שליעסען קענען (מיט חמורים וואלען וויר ניכט צו טהון האבען אונד פיר פתאים המאמינים לכל דבר שרייבען וויר ניכט) משער זיין אונד וויסען קאנען, אין זיך פאן דער ענשטוינענסווערטהען אונד פאסט אומגלויבליך שיינענדער גראסען פערברייטונג די אונזער וואכענבלאט, בערייטס נאך איהרען קורצען ערשט דריי וועכענטלעכען בעשטעהען זיך צו ערפרייען האט".

די באווייזן זענען „איינינע אפיציעלע בעריכטע פאן אונזערע רעפארטערס, וועלכע וויר האבען בעאויפטראגט, דאס זי זאלען זיך ערקונדיגען וואס דער עולם זאגט צו דאס „יודישע וואכענבלאט".

און לויט וואס דער עולם זאגט, ווי עס איז איבערגעגעבן אין דער זיסער שפראך פון די רעפארטערס, איז אזוינס ווי דער „וואכענבלאט" נאך קיינמאל ניט געווען. אין 13 העסטער סט. האט דער רעפארטער אונטערגעהערט א שמועס צווישן צוויי שכנים. איינער האט שטארק גערימט „דעם נייען וואשילישקער חזן, וואס האט א שטים ווי א לייב און א קול ווי אן אקס", מען איז איהם געלאפן הערן ווי א בייזוואונדער. דער צווייטער האט אים געענטפערט: דאס בשעת ער האט געוואלט גיין אין שול, האט „גראד איין באי דאס נייע „יודישע וואכענבלאט" העריינגעבראכט", ער האט גענומען לייענען דעם בלאט און זיך אזוי שטארק פארטיפט אין אים, דאס ער האט פארשפעטיקט דעם דאווענען, „און איך האב קיין חרטה ניט, ווייל איך האב פאם „יודישען וואכענבלאט" מעהר פערגניגען געהאט אלס ווי פאן 10 אונד פאן הונדערט חזנים, און ווען איך זאל אפילו וויסען דאס דער נייער חזן האט איין קול פאן איין נערה המאורסה אונד פאן שעיר המשתלח איזט מיר דאס „וואכענבלאט" פיעל ליעבער".

אין אן אנדער הויז האט דער רעפארטער אויסגעפונען דאס צוליב דעם „וואכענבלאט" האט א חתן פארשפעטיקט צו קומען צו דער חופה. מען האט אים אומעטום ארומגעזוכט, די כלה האט געחלשט, ביז מען האט אים ענדלעך געפונען לייענענדיק דעם „וואכענ־בלאט" „אונד דער חתן ענטשולדיקטע זיך, דאס ביים לעזען דעם „וואכענבלאטס" האט ער אן דער גאנצען וועלט, אונד אויך אן דער כלה, אן דען מחותנים אונד דער חופה פערגעסען געהאבט".

און נאך אנדערע „נסים" פון דעם סארט ווערן אין דעם דאזיקן ארטיקל דערציילט, געשריבן אין כלומרשט הומאריסטישן טאן.

וואָס דער לעזער האָט אַזוינס געפונען אין די דריי נומערן פון „וואָכענבלאַט" ער זאָל אַריינפאַלן אין אַזעלכע „קעלבערנע התפעלות" איז שווער צו פאַרשטיין סיידען ער איז ווירקלעך געווען פון די „פתאים המאמינים לכל דבר", און שרהזאָן האָט זיך ערלויבט אַריינ־לייגן אין זיין מויל וואָס אים האָט געלוינט.

ג.

ניט רייך איז אויך געווען די פובליציסטיק פון בלאַט. גיט אַל־געמיינע און ניט יידישע פראַגן זענען אין „וואָכענבלאַט" באַרירט גע־וואָרן. אין דעם דריטן נומער געפינט זיך אַ שוואַכער אַרטיקל פון ג. זעליקאָוויטש „איין פילאָזאָפישער ממה־נפשך אונד די אַרבעטער פראַגע", אין וועלכן ער שטעלט זיך אַרוים ווי אַן אַרבעטער פריינט. ער ווייזט אָבער אַרוים וויינציק פאַרשטענדעניש אין דער אַרבעטער־פראַגע. האָט נאָר אויבערפלעכלעך אויפגעכאַפּט דעם ענין סאָציאַ־ליזם אַנאַרכיזם און זייער ביטערניש געגן די קאַפּיטאַליסטן. אַנשטאָט צו דערגרונטעווען זיך פאַלט ער אָף די מאַנאַפּאַליסטן, וואָס זענען די „חיה רעה אשר ברא השטן בערב שבת בין השמשות, אונד דיעזע חיה רעה זייגט אַרוים די מארך פון יעדען אַרבייטער", זידלט זיי און שרייט אוים: „מאַנאַפּאָליסטען! באַנדיטען! איהר קלאָגט אויף די סאָציאַליסטען און אַנאַרכיסטען, ווייסט איהר אָבער דאָס איהרע טרערען זענען דעם אַרבייטערס שוויים און בלוט? ווייסט איהר דאָס אתם עתידים ליתן את הדין פיר אייערע עגאָיסטישע האַנ־דלונג?"

איבערהויפּט לאָזט ער כל חמתו אוים אויף דעם מיליאָנער דזשיי גולד און פרעגט: „פאָן וואַנען איזט דער נויאָרקער דזשיי גולד גע־וואָרדען אַ 100 פאַכער מיליאָנער אָב ניכט פאָן געגזלטע געלד? דיע־זער לעבעדיגער בר־מנין וואָס זעהט ניט אוים גרעסער פאַר אַ זגב הלטאה, האָט זעלבסט ערצעהלט פאָן וואַנען זיינע עשירות קאָמט". זעליקאָוויטש זעצט פאָרט: „עס איזט צו־שפּעט וויר זאָלען הייטע פאָן דיעזעם תכשיט שפּרעכען, אונד וויר פערשפּרעכען איהם פאָרצושטע־לען אין דיא „וואָכענבלאַט" ביי איינער אַנדרען געלעגענהייט, ווי זאַ גולד האָט נעבאַך צוזאַמענגעקראַצט זיין הונדערט מיליאָניגע אפּותיקי, קאָן מען אין איין קליינען אַרטיקעל ניכט ערצעהלען. נור עס איזט גאָר קיין ספק בייא מיר, דאָס ווען גולד זאָל חס ושלום אַריינקאָמען אין גן עדן, וואָלט ער זיך באַלד אַריינגעגנבעט צווישן די צדיקים היושבים ועטרותיהם בראשיהם, ענד אי בעט איי דאָלאַר טויענטי

פיוט, דאָס איז צירקאַ פון איין חודש וואָלטען אַלע עטרות געלעגען פערפאוגט".

אין דעם 7טן נומער באַרירט זעליקאָוויטש ווידער דאָס לעבן פון די אַרבעטער. אין אַן אַרטיקל „די ווייסע סקלאַווין" שילדערט ער דעם אָרימן, גרויען און עלנדן לעבן פון דער אַרבעטער פרוי. דער אַרטיקל איז ניט פאַרענדיקט, און ווי עס ווייזט זענען די ביידע אַרטיקלען געשריבן געוואָרן מיט דער כונה צו באַווייזן די אַרבעטער, אַז דאָס „וואָכענבלאַט" קעמפט פאַר זייערע אינטערעסן און נעמט זיך אָן זייערע קריוודעס אום צו געווינען זיי אַלס לעזער.

די איבעריקע פובליציסטישע אַרטיקלען זענען וועגן באַראָן הירש און זיין פופציק מיליאָן נדבה פאַר די רוסישע יידן אַן אַרטיקל „דאָס חנוכה ליכט" פון יעקב מאַריזאָן, און די פאַר אַרטיקלען אין דער ביי־לאַגע „דער וואַנדערער", וועלכע מיר וועלן דערמאָנען שפּעטער.

אויב די פובליציסטיק איז אין „וואָכענבלאַט" געווען מאָגער, קען מען זיך אָבער ניט באַקלאָגן אויף די נייס, וואָס זענען אין „וואָכענבלאַט" געגעבן געוואָרן מיט אַ פולער שפע. די אינלענדישע יידישע נייס האָט געטראָגן דעם נאָמען „שטאָדט נויאָרק" און האָבן שוין אַנטהאַלטן פאַסירונגען אין די פּראָווינץ־שטעט. נייס פון אויס־לאַנד האָבן זיך געדרוקט אין אַ באַזונדער רובריק „וועלטליכעס" אָדער אַלס טעלעגראַמעס. אייניקע מאָל זענען געווען געדרוקט קורצע קאָ־רעספּאָנדענציעס פון דער פּראָווינץ, אָבער זיי באַהאַנדלען קליינע אומוויכטיגע פאַסירונגען, מעסטנס וועגן דער גרינדונג פון אַ תלמוד תורה, דאַנק־בריוו צו חזנים, אָדער פּרעזידענט־וואַלן אין שול. אין פערטן נומער איז געדרוקט אַ קאָרעספּאָנדענץ פון אויסלאַנד; דאָס איז אַ בריוו פון קאַרלסבורג אין זיבענבירגן פון יאָזעף אַלטמאַן, אין וועלכן ער באַשרייבט פּראַנץ יאָזעפס רייזע איבערן לאַנד, דעם גרויס־אַרטיקן קבלת פנים, וואָס ער באַקומט איבעראַל און זיין פריינטלעכע באַציאונג צו די יידן. דער שרייבער, וועלכער איז „אָבערלערער" גע־ווען אין קאַרלסבורג, ענדיקט זיין בריוו: „האָפען וויר אָבער, דאָס דער גייסט דער ציוויליזאַציאָן אויך אין יענען פינסטערען לענדערן, דאָס ליכט דער טאָלעראַנץ שיינען לאַסען ווירד, און דאָס קעניג קאַרל פאָן רומעניען זאָוואָהל אַלס דער צאַר פאָן רוסלאַנד זיך פאָן אונזע־רעס מאָנאַרך איין בייספּיעל נעהמען ווערדען. ובא לציון גואל וכי'ר". אויסער די אַלגעמיינע און לאָקאַלע נייס האָט דאָס „וואָ־כענבלאַט" אויך איינגעפירט אַ מין „סאַטיטע קאָלום" אונטערן טיטל „בעקאַנטע פּערזאָנען".

ד.

צו דעם אכטן נומער איז צוגעגעבן א ביילאַגע „דער יודישער אויסוואַנדערער". די ביילאַגע איז דערשינען נאָר צוויי מאָל און האָט פארנומען עפּעס מער פון אַ זייט „וואָכענבלאַט". דער באַזונדער נאָמען איז אָבער פון „ביזנעס"־שטאַנדפּונקט וויכטיק געווען פאַר די ארויסגעבער, ווייל אין יענעם יאָר האָט זיך אָנגעהויבן א מאַסן־עמיגראַציע פון רוסלאַנד, און שרהזאָן האָט געוואָלט די נייע אָנגע־קומענע עמיגראַנטן ווייזן, דאָס ער איז זייער פריינט און זאָרגט פאַר זייערע אינטערעסן און אַזוי זיי צוציען אַלס לעזער פון זיינע צייטונ־גען. די ביילאַגע האָט געזאָלט דערשיינען נאָך אין זעקסטן נומער, און אין א באַמערקונג צו דער הקדמה פון דער ביילאַגע ווערט גע־זאָגט: „די ביילאַגע „דער יידישער אויסוואַנדערער" ערשיינט צום ערשטען מאָל נעכסטע וואָכע". די „הקדמה" איז אַ פעליעטאָן אין גראַמען, וואָס פון סטיל איז צו דערקענען דאָס זי איז געשריבן גע־וואָרן פון זעליקאָוויטש, ווערט פאַרענדיקט מיט א רוף צום לעזער צו אבאָנירן זיך אויפן „וואָכענבלאַט".

„דיעזע ביילאַגע איז פאַר אייך אַלעס געשריבען
איהר אַלע עמיגראַנטען ווערדעט עס ליעבען.
דאָס איז די איינציגע ענטפּער לעזער לעבען,
וואָס איך קען דיר אויגענבליקליך געבען.

ווילסטו דאָך וויסען וועמען דאָס קען דיענען:
לעז עס דורך וועסטו אַ בעסער אַנטוואָרט געפינען.
אין אונזער ביילאַגע גיעבט אויך עטוואָס לשון־קודש,
און זי וועט ערשיינען צוויי מאָל אַ חודש."

און אין א ליד „דער אויסוואַנדערער", וואָס איז געדרוקט גלייך נאָך דער „הקדמה" און איז אויך איבערגעדרוקט אין ערשטן נומער פון דער ביילאַגע, דערמוטיקט זעליקאָוויטש די עמיגראַציע קיין אַמע־ריקע:

„וואַנדער מיט פרייד אין די נייע וועלט,
אין אַמעריקא מאַך דיין נייעס געצעלט;
זיי נור ארבייטזאַם אונד וויש אָב דיינע טרערען
עס איז נאָך ניכט פערלאָשען דיין מאָרגענשטערען".

אין זעקסטן נומער איז פאַרעפנטלעכט אַ קורצער ארטיקל „די איינוואַנדערונג" — א סטאַטיסטישער באַריכט פון וואַשינגטאָן וועגן

דער צאָל עמיגראַנטן, וואָס זענען אין 1887 אריינגעקומען אין אַמע־ריקע, „והיוצא לנו מזה, איזט דאָס די יודישע איינוואַנדערונג אַן אונד פיר זיך וואר אין דיעזעס יאָהר מיט 1261 פערזאָנען גרעסער אַלס אים פאָריגען יאָהר".

אין א צייט פון א מאסן־עמיגראַציע וואָלט א בלאט געווידמעט ספּעציעל די אינטערעסן פון די עמיגראַנטן זייער ווינטשנסווערט גע־ווען. אין דער ביילאַגע איז אָבער וויניק־וואָס באהאַנדלט געוואָרן די עמיגראַציע פראַגע און די עמיגראַנטן איז ניט געוויזן געוואָרן קיין וועג ווי זיך איינצואָרדענען אין זייער נייער היים. איין איינציקער אַר־טיקל געפינט זיך, וואָס איז פאַר די עמיגראַנטן וויכטיק געווען—דאָס איז „עצות טובות פיר איין־אונד־אויסוואַנדערער", וועלכער אַנטהאַלט אינפאָרמאַציע ווי צו פאָרן נאָך אַמעריקע, זיך אויסהיטן פון שווינד־לער און ווי צו פירן זיך ווען מען קומט שוין אין „גאָלדענעם לאַנד" אריין. דער אַרטיקל איז אָבער געדרוקט אין „וואָכענבלאַט" און ניט אין דער ביילאַגע.

דער מאַטעריאַל, וואָס איז אין דער ביילאַגע אריין, איז אַן אַר־טיקל „געשיכטע דער יודען אין קאַנאַדא" פון אַלכסנדר האַרקאַווי, אין וועלכן ער גיט א קורצן איבערבליק זינט די יידן האָבן זיך באַ־זעצט אין קאַנאַדע ביז 1887. איבער דערזעלבער טעמע האָט האַר־קאַווי פאַרעפנטלעכט אַן אַרטיקל אין גאָלדפאַדנס „יודישע אילוס־טרירטע ציימונג".

דער הויפּט אַרטיקל אין „אויסוואַנדערער" איז „איינציגע וועגווייזער צום אויסוואַנדערער", וואָס איז במקום פּראָגראַם־אַרטיקל. ער הויבט זיך אָן מיט די פערזן:

„פריהייט אונד גלייכהייט" איזט דעם מאַנעס וואָרט,
„פרנסה", דעם פאַמיליענפאַטערס זאָרגען;
דיעזע זוכענד, פערלאַסט ער פאַטעראָרט,
אונד וואָ ער זיא פינדעט איזט ער געבאָרגען".

און דער שרייבער הויבט אָן פילאָזאָפירן וועגן די אורזאַכן, וואָס „יעדער דער זיין פאַטערלאַנד, פאַמיליע און פריינדע פערלאַסט, זיין וואַנדערשטעקן אין האַנד נימט, זיין לעבען אין געפאַהר זעטצט, איבער לאַנד אונד מער רייזט אום פיר זיך אונד זיינע פאַמיליע איין נייעם פאַטערלאַנד צו זוכען".

נאָכדעם ווי עס ווערן קלאַסיפיצירט די פאַרשיידענע עלעמענטן, וועלכע מוזן אויסוואַנדערן פון זייערע געבורטסלענדער, די גליסן,

וואָס מען געפינט אין אַמעריקע, וועלכע „ווירד מיט רעכט דאָס לאַנד דעס גאָלדעס אונד דער פרייהייט גענאַנט", פאַרענדיקט דער שרייבער:

„אָבער דיעזע פרייהייט מוס ניכט אין חוצפּה אויסמאַכטען, דיעזע גלייכהייט מוס ניכט אין וועלט־אָרדנונג־צערשטערונג אויסגע־לאַסען ווערדען; דיעזעס „לעבען מאַכען" זאָל אונד דאַרף אין קיינע „מאַכערייא" ליעגען, — קורץ, דאָס געזעטץ, די קאָנסטיטוציאָן אונד אָרדנונג דעס לאַנדעס מוס איין יעדער איהם אויגע האָבען דער היער געליעבט, געאַכטעט אונד פרייא זיין וויל".

אַ וואונק וועגן די סאָציאַליסטן און אַנאַרכיסטן, וואָס זענען אין יענער צייט געקומען הערשן אין דער יידישער גאַס און אויף די אַר־בעטער אַ שטאַרקן איינפלוס געהאַט, האָבן אַגיטירט פאַר סטרייקס, וואָס אין דעם אָנהויב פון דעם אַרבעטער־און־קאַפּיטאַליסט־קאַמף זענען זייער אָפט פאָרגעקומען.

די רעדאַקציע האָט פאַרזיכערט, דאָס אין „אויסוואַנדערער" „ווערדען די לעזער אימער אינטערעסאַנטע סקיצען, בעלעהרענדע אויפזעטצע אונד אונטערהאַלטענדע בעמערקונגען איבער אַמעריקאַ אונד די אַמעריקאַנער פינדען", וואָס זי האָט קיינמאָל ניט מקיים געווען. אין ערשטן נומער איז אָפּגעדרוקט אַ בילד פון דעם ברוקלין בריק, וואָס איז אין יענער צייט געבויט געוואָרן, מיט דער באַמערקונג: „איינע באַשרייבונג איבער דער איסט ריווער בריקע אין נעכסטער נומער דעס „יידישן אויסוואַנדערער". די באַשרייבונג איז ניט „געקומען" און דער „נעכסטער נומער" איז דערשינען מיט אַ חודש שפּעטער און אין אים געפינט זיך נאָר איין אַרטיקל, אַ בריוו פון „קעסטל גאַרדן". דער נומער איז אויך געווען דער לעצטער פון דער ביילאַגע. מער האָט דאָס „וואָכענבלאַט" זיך ניט „געבאַדערט" מיט די עמיגראַנטן, און, ווי עס ווייזט אויס, האָט שרהזאָן די „עמיגראַציע ענינים" אַריבערגעטראָגן אין זיין הויפּט־פּעסטונג — דעם „טאַגע־בלאַט", וואָס אַ דאַנק דער עמיגראַציע איז ער אין אָנהויב פון 1887 באַנייט געוואָרן און גענומען ווערן די „כל ישראל צייטונג".

ה.

די עמיגראַציע האָט געבראַכט אַ סך תלמידי חכמים, משכילים און העברעישע שרייבער, וואָס זענען דערצויגן געוואָרן נאָר אויף דער העברעישער פּרעסע. עס האָט זיך גענומען פילן אַ פאָדערונג אַרויסצוגעבן דאָ אַ העברעיש בלאַט. איינער פון די משכילים שלום

יוסף זילבערשטיין האט גענומען מאכן הכנות ארויסצוגעבן א העב־רעיש וואכנבלאט אונטערן נאמען „היהודי". די פאמיליע שרהזאן האט די דאזיקע שטימונג אויסגענוצט צו באקומען לעזער און אין „וואכנבלאט" אפגעזונדערט א ווינקל פאר העברעישע ארטיקלען און מיט דעם צוציען די לעזער צו זיינע בלעטער בכלל. וואלטן זיי די דאזיקע אפטיילונג פארפאלקאמט, וואלטן די לעזער, וועלכע האבן גע־לעכצט נאך א העברעיש ווארט, זיי זיכער דאנקבאר געווען. אין אמעריקע האבן דעמאלט זיך שוין געפונען עטלעכע באגאבטע העב־רעישע שרייבער און זיי וואלטן די אפטיילונג געמאכט אינטערעסאנט און אינהאלטסרייך. די פאמיליע שרהזאן האט אבער ניט געוואלט אריינטרייבן זיך אין אן איבעריקער הוצאה פון קויפן העברעישע אר־טיקלען, בשעת זיי האבן די דאזיקע סחורה געקענט באקומען אומזיסט — איבערדרוקן פון „המליץ" און „הצפירה", און האבן געטאן אזוי. די העברעישע אפטיילונג פון „וואכענבלאט" איז פול מיט איבערגע־דרוקטע ארטיקלען, מערסטנס הנ״ל פעליעטאנען. די אריגינעלע ארטיקלען, וואס זענען געדרוקט אין „וואכענבלאט" פון אמעריקאנער שרייבער, זענען אומבאדייטנד און נישטיק. דאס זענען אפאריזמען פון איינעם יוליוס בלומענזאן, א „מאמר" פון א חזן אברהם צבי כ״ץ, וואס משפט זיך מיט דער קאלווערער שול פאר באוועלן אים און ניט וועלן אים באצאלן זיינע שכירות. דאנק־בריוו צו חזנים און רעדנער, וואס זענען געווים געדרוקט אלס א באצאלטע מודעה. צווישן די דאנק־בריוו איז אויך א שטיקל „פובליסיטי" צו זעליקאר־וויטשן, אין וועלכן מען רימט אים אלס דעם גרעסטן למדן, קענער, שרייבער און רעדנער. דער איינציקער ארטיקל, וואס האט א שטיקל ווערט, איז „אלה תולדות אמעריקע" פון יוסף מוזיקאנסקי, אין וועלכן דער שרייבער קריטיקירט די אומאחדות פון די יידן אין אמעריקע, זייער צושפליטערונג אין פארשיידענע געמיינדעס, אזוי דאס איינע האסט די צווייטע און איין ייד קען דעם צווייטן ניט פארטראגן.

א צווייטער ארטיקל מיט א שטיקל אינטערעס איז זעליקאוויטשעס „בצאתי ובבואי", וואס איז געדרוקט אין דעם פינפטן נומער. דאס איז א בריוו צו זיין „פריינט דער געשעצטער פאעט", וואס ווי עס ווייזט אויס איז דאס יהודה ליב גארדאן, מיט וועמען זעליקאר־וויטש האט דאמאלסט געפירט א קארעספאנדענץ. דער בריוו איז אן ענטפער אויף דעם דיכטערס ביטע אים צו שילדערן דעם יידישן לעבן אין אמעריקע, אבער אנשטאט איינדרוקן קומט פילאזאפישע מליצה וועגן דעם שטורם, וואס האט בשעת זיין רייזע אויסגעבראכן אויפן

ים, און דעם טייטש פון פילאַדעלפיע, וואָס מיינט אין גריכיש ברו־דער־ליבע. ווי ער קומט אָבער צום עיקר דערציילן ווי אַזוי די יידן לעבן אין פילאַדעלפיע, פּטרט ער אָפּ מיט שה'י־פּה'י, שיקט אָפּ צו לייענען זיינע אַרטיקלען „דאָ און דאָרט און איבעראַל", וואָס דרוקן זיך אין „וואָכענבלאַט".

ווי עס ווייזט אויס זענען די לעזער ניט איבעריק באַגייסטערט געווען פון דער העברעישער אָפּטיילונג און אויסגעדריקט שרהזאָנען זייער אומצופרידנהייט. שרהזאָן האָט דעריבער באַשלאָסן די העב־רעישע אָפּטיילונג אָפּשאַפן. אין אַכטן נומער געפינט זיך די פאָלגנ־דיקע דערקלערונג אין העברעיש:

„צו די לעזער פון „וואָכענבלאַט", וואָס פאַרשטייען העברעיש".

„עס איז געווען אונדזער ווילן און וואונטש צו צוגעבן צום „וואָכענבלאַט" אַ באַזונדער העברעישע ביילאַגע, אָבער מיר זענען איבערצייגט געוואָרן דאָס העברעישע לעזער געפינען זיך אין אַמע־ריקע זייער ווייניק, און די בעסטע איילן זיך אויך ניט צו אַבאָנירן זיך אויף דעם „וואָכענבלאַט" צוליב די העברעישע ביילאַגע, און אונ־דזער מי וועט זיין אַרויסגעוואָרפן; דעריבער האָבן מיר זיך באַדיינקט און באַשלאָסן אויפהערן דרוקן העברעישע אַרטיקלען אין „וואָכענ־בלאַט". אָבער צוליב די אייניקע, וואָס זייער האַרץ טוט באמת לעכצן נאָך אַ העברעיש בלאַט, וועלן מיר זיי צוליב טאָן און אָפּרעדן מיט איינעם פון די אַרויסגעבער פון אַ העברעיש בלאַט אין איראָפּע ער זאָל פּאַר די אַבאָנענטן פון „טאָגעבלאַט" אַרונטערלאָזן די „סובסקריבשאָן" אויף האַלב, און מיר וועלן ביי אים נעמען אַ צאָל נומערן פאַר די אַבאָנענטן פון „טאָגעבלאַט" אָדער די „גאַזעטן" און וועלן דעם העברעישן בלאַט צושיקן צוזאַמען מיט דעם „וואָכענ־בלאַט" פאַר העלפט פרייז. די אַלע וואָס ווילן באַקומען אַ העב־רעישן בלאַט, וואָס דערשיינט אין איראָפּע, פאַר העלפט פרייז, זאָלן אונדז גלייך לאָזן וויסן און מיר וועלן זיין וואונטש ערפילן פון אָנ־פאַנג יאָר 1888 און וויטער".

ו.

אָרים און מאָגער זענען אויך געווען די נאָטיצן וועגן טעאַטער. אין ערשטן נומער איז געדרוקט אַ האַלבער קאָלום „טעאַטער באַריכט", טרוקענע ידיעות אָן שום קריטישע באַמערקונגען. אין צווייטן נומער געפינט זיך אַ לענגערער אַרטיקל מיטן נאָמען „שוסטער בלייב ביי

דיינען לייסטען". אין דעם דאָזיקן אַרטיקל נעמט זיך „איין אונפּאַר־טייאישער טעאַטער בעזוכער" אָן די קריוודע פון פרוי ליפּצין, וואָס איז שאַרף קריטיקירט געוואָרן אין דער „ניוּיאָרקער יודישע פאָלקס ציייטונג". עס איז כדאי צו ברייגנען אַן אויסצוג פון דעם דאָזיקן אַרטיקל צו זען, ווי „טעאַטער פּאַטריאָטן" פּלעגן אין די אַמאָליקע יאָרן זיך אויסטענהן:

„די פרעכהייט אונד אונפערשעמטהייט מאנכער זאָגענאַנטען „פּובליציסטען" אין דיזעם „פרייעם" לאַנדע, קענט קיינע גרעניצען. עס איזט שאָן טרויעריג גענוג, דאָס אָן דער אונזערעס אַמעריקאַני־יידיש־דייטשען ליטעראַטור, אין דער לעצטען צייט, געווייסלאָזע אונד וואַגאַבענדירענדע לייטע, זאָגענאַנטע „וועלט אומשטירצער" זיך גע־שטעלט האָבען, דיא מיט איין הייזעריגער טראָמפּעטע דעם גאַנצען וועלט מאָרד אונד פערדערבען צורופן, אָבער נאָך טרויעריגער איזט עס, ווען דיזע לייטע, דיא ניכטס געלערענט האָבען, אויף דעסען ליפּען דאָס מילך פאָן איהרער מוטערברוסט נאָך ניכט אויסגעטראָק־נעט איזט, לייטע, דענען דיא אונבעדייטענדסטען עלעמענטאַר וויסענ־שאַפטען פרעמד זינד, זיך ערפרעכען איבער דינגע צו אורטהיילען, דיא איהנען, וויא די חינעזישע שפּראַכע פאָלקאָמען פרעמד זינד. וויר העטען אונז גלייכגילטיג געפאַלען לאַסען, ווען יענע מאָדערנע „פּובליציסטיק" בייא איהרעס געקרידעל איבער פרייהייט דורך דינאַ־מיט איבער קאַפּיטאַל־פערוואַלטונג דורך מאָרד געבליבען, איבער דיע־זען פונקט קאָן איהנען דער פּאָליסמענקלאָבהינרייכענד אויפקלערונג געבען, ווי דאָס שאָן אונלענגסט אם יוניאָן סקוועער געשעהען איזט, אָבער דאָ דיא לייטע זיך נאָך ערפרעכען אין דער וויסענשאַפּט איינ־צודרינגען אונד איבער געגענשטענדע צו אורטהיילען, די איהרעס עזעלסהירנע ניכט געוואַקסען זינד, זינד וויר פערפּליכטעט איהנען צו צורופען: „שוסטער, בלייב בייא דיינען לייסטען!".

אין זיבעטן נומער איז דאָ אַ נאָטיץ וועגן דער אויפפירונג פון „יוסף אונד זיינע ברידער" אין אָריענטאַל טעאַטער"; אין עלפטן נו־מער צוויי קורצע נאָטיצן וועגן „די וואָרזאָגערין", וואָס איז אויפגע־פירט געוואָרן אין „רומעניען אָפּערא הויז" און „המן און אסתר" אין אָריענטאַל טעאַטער". די נאָטיצן זענען פשוטע רעקלאַמעס און זענען געווים געשריבן געוואָרן פון די טעאַטער־באַלעבאַטים. וועגן יידישן טעאַטער אין פילאַדעלפיע באַריכט זעליקאָוויטש אין זיין פע־ליעטאָן „דאָ און דאָרט און איבעראַל" (נומ. 8), אין וועלכן ער רימט די אויפפירונג פון „די קאַפּריזנע טאָכטער" און באַשיט מיט קאָמפּלי־

מענטן די אַקטיאָרן אַבראַמאָוויטש, פרידמאַן און סימאָנאָוו און די אַקטריסעס האלדער, אַבראַמאָוויטש און גרינבערג. „ואחרון אחרון חביב — הער וואכטעל. ער שפּיעלט זיין שווערע ראָלע פון חאזקעל דעם משרת וויא איין קאָמעדיאַנט פאָן קאָמעדיעלאַנד. אי בעט, ער וואָלט קענען מאַכען לאַבענדיג דעם מלאך דומה אליין".

ז.

ווי עס ווייזט אויס האָט שרהזאָן, טראָץ זיין באַרימעריי און שרייענדיקע רעקלאַמעס, קיין גרויסע גליקן אין „וואָכענבלאַט" ניט געמאַכט. די לעצטע וואָכן פון זיין דערשיינונג האָט דאָס בלאַט גע־נומען איינשרומפּן. פון 12 זייטן איז געוואָרן אַכט. די לעצטע פיר נומערן האָבן זיך געדרוקט אויף קאָלירטע פּאַפּיר, יעדער נומער אַן אַנדער פאַרב. זיי האָבן דאָס זיכער געטאָן צוליב רעקלאַמע, אָבער די פּאַפּיר איז געווען ביליקע פּאַק־פּאַפּיר. אפילו די ווייסע פּאַפּיר פון „וואָכענבלאַט" איז זייער אַ שלעכטע געווען. בכלל האָט די פּאַמי־ליע שרהזאָן זיך קיינמאָל ניט גערעכנט מיט דער אויסערלעכער אויס־שטאַטונג פון זייערע בלעטער. בעת דער אָרימער גאָלדפאַדן האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן געזען, דאָס די אויסערלעכקייט פון זיין בלאַט זאָל אויסזען שיין, און זיין „יידישע אילוסטרירטע צייטונג" איז געדרוקט אויף שיינע פּאַפּיר און מיט ליכטיקע אותיות, האָט דער „וואָכענ־בלאַט" פון דעם רייכן שרהזאָן אויסגעקוקט ווי אַ פּאַרזשעניש . . .

און עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס דאָס בלאַט האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטען. מיט דעם 16טן נומער האָט עס, דעם 15טן יאַנואַר 1888, אויפגעהערט דערשיינען.

די שולד פון דעם „וואָכענבלאַט"ס אונטערגיין וואַרפט שרהזאָן אַרויף אויף דער „פאָלקסצייטונג" אַ סאָציאַליסטישער וואָכנבלאַט, וואָס איז דאַמאָלסט דערשינען אין ניו יאָרק. אין דער יובילייַ־אויס־גאַבע פון „גאַזעטן", אַפּריל 20, 1894, שרייבט ער: „דאָס „וואָכענ־בלאַט" האָט געמוזט איינגעהן דורך פערפאָלגונגען און אינטריגעס פון דער 2טער „יודישער פאָלקס צייטונג", וואָס איז דאַמאָלסט זעהר מעכטיג געוועזען. דאָס „וואָכענבלאַט" מיט די מטלטלין זיינען אי־בערגעגאַנגען צו די יודישע גאַזעטען".

ניט האָבנדיק די „פאָלקס צייטונג" פאַר זיך, ווייס איך ניט וואָס די „פאַרפאָלגונגען און אינטריגעס" זענען געווען. די סאָציאַליסטישע „פאָלקס צייטונג" פלעגט געווים אָנפאַלן אויף שרהזאָנען און אַטאַקירן

זיינע בלעטער. אָבער ניט דוקא דעם „וואָכענבלאַט" אַליין. ווען די „פאָלקס ציימונג" וואָלט פאַרפאָלגט נאָר דעם „וואָכענבלאַט" אַליין, וואָלט מען איר זיכער אָפּגעענטפערט מיט געגן־אַטאַקעס. די „פאָלקס־ציימונג" איז טאַקע אין דעם צווייטן נומער פון „וואָכענבלאַט" שטאַרק אָנגעגריפן געוואָרן אין דעם פריער דערמאָנטן אַרטיקל „שוס־טער, בלייב ביי דיינע לייסטענס".

אַט־די התנצלות שרהזאָנס איז אַ באַווייז אַז דאָס „וואָ־כענבלאַט" איז אונטערגעגאַנגען ניט צוליב „פאַרפאָלגונגען און אינ־טריגעס", נאָר פשוט ווייל דער לייען מאַטעריאַל האָט דעם לייענער ניט צופרידנגעשטעלט. זיי איז זיכער ניט אָנגעשטאַנען, דאָס זייערס אַ בלאַט האָט ניט געהאַט קיין אריכות ימים און זיך געפּרובט אָפּ־שאָקלען פון אים, ווי ער וואָלט גאָר פון אַנדערע אַרויסגעגעבן גע־וואָרן; ווען ניט — וואָס באַטייט „דאָס וואָכענבלאַט מיט די מטלטלין זיינען איבערגעגאַנגען צו די יודישע גאַזעטן"? אויף יעדען נומער איז דאָך אָנגעגעבן „שרהזאָן און זין, אַרויסגעבער". דאָס איז אפשר אויך די אורזאַכע, וואָס אין יובילייאַרטיקל גיבן זיי אָן אַז דאָס בלאַט איז געגרינדעט געוואָרן אין 1885, ווענדיק מאַכן דעם איינ־דרוק, דאָס עס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען מיט אַ יאָר פריער איי־דער די „פאָלקס־ציימונג", וואָס לויט נאָך זייערע רייד איז זי שולדיק אין דעם אונטערגאַנג פון „וואָכענבלאַט" *).

---

*) עס וועט ניט זיין איבעריק איבערצוגעבן וואָס די אַרויסגעבער פון „טאָגעבלאַט" שרייבן וועגן דער „פאָלקס־ציימונג":

„די אידישע פאָלקס־ציימונג געבאָרן אין יוני 1886; מיט סאָציאַליס־טישער גרונדלאַגע, רעדאַקטערע ה' מאָזעס מינץ און דר. בראַסלאַווסקי. אַזוי לאַנג ווי זי האָט זיך געהאַלטען עהרליך אָן איהר טענדענץ און האָט די „יודישע גאַזעטען" נור ביסלאַכווייז געשימפּט, האָט זי צימליך שעהן אויס־געמאַכט און פיעל אָנהענגער געפונען. קוים אָבער האָט זי אָנגעפאַנגען צו פיהרען איין גרויסען קאַמף געגן די „גאַזעטען" און האָט זיך שטאָלץ אַרויסגעשטעלט אין אַ בילד אַלס גרויסער עלפאַנט, וואָס וועט איבערלעבן דאָס קליינע הינטעלע „די גאַזעטען", האָט זי זיך גלייך דערוואָרגען ווי אַ הונד מיט אַ ביין און אין אַ קורצע צייט זיינען איהרע 8 זייטען אַדווער־טייזמענטס צוזאַמען געשרוהמפּט געוואָרען. די פובלישערס האָבען זיך צו־הרגעט און די „פאָלקס־ציימונג" איז אונטערגעגאַנגען".

אליהו שולמאַן

די „וואַרהייט״

— ערשטע געזעלשאַפטלעכע יידישע צייטונג אין אַמעריקע.

מיין חבר דר. עזריאל נאַקס געווידמעט.

אין דעם קאַמף צווישן די סאָציאַל־דעמאָקראַטן און די אַנאַרכיסטן האָט די פּרעסע געשפּילט אַ וויכטיקע ראָלע. נאָך איידער די סאָציאַל־דעמאָקראַטן האָבן געהאַט זייער אייגענע פּרעסע, האָבן זיי זיך באַנוצט מיט דער „ניו יאָרקער יידישער פאָלקס צייטונג״, (אַ ריין פּריוואַטע אונטערנעמונג). די אַנאַרכיסטן האָבן ניט געהאַט קיין אייגענע צייטשריפט. מיט גרויסע קרבנות איז זיי אָבער געלונגען צו שאַפן אַן אייגענע פּרעסע־פּלאַטפאָרמע — דאָס איז געווען די „וואַרהייט״, די ערשטע געזעלשאַפטלעכע יידישע אַרבעטער צייטונג. די דאָזיקע צייטונג איז מאַטעריעל ניט געווען באַזאָרגט. לויט איר כאַראַקטער האָט זי ניט געקענט אַפּעלירן צו די יידישע לייענער פון יענער צייט. די אַרטיקלען זיינען דאָרטן געשריבן געוואָרן צו־לאַנג און דערצו אין אַ שווערער דייטשמערישער שפּראַך. די אַרבעטער לייענער האָט די צייטונג ניט דערגרייכט. עס זיינען דעמאָלט ניט געווען גענוג אינטעליגענטן, וואָס זאָלן אַזאַ צייטונג קענען אויסהאַלטן; עס האָבן ניט געהאָלפן די געלט זאַמלונגען און די טעאַטער פאָרשטעלונגען לטובת דעם אָרגאַן — נאָך אַן עקזיסטענץ פון פינף חדשים איז די „וואַרהייט״ אונטערגעגאַנגען.

די אַרויסגעבער האָבן געוואָלט געבן דער צייטונג אַ כאַראַקטער פון אַ ניט פּאַרטייאישן רעוואָלוציאָנערן אָרגאַן. פאַרן רעדאַקטאָר האָט מען איינגעלאַדן מ. ווינטשעווסקין. ער האָט זיך אָבער אַנטזאָגט צו קומען. דאַן האָט מען באַשטימט פאַרן רעדאַקטאָר י. יאַפּפאַ, וואָס האָט פאַרטראָטן דעם אַנאַרכיזם אין לאָנדאָנער „אַרבעטער פריינד״. די אַרויסגעבער זיינען ניט געווען צופרידן מיט דעם אופן ווי יאַפּפאַ האָט רעדאַקטירט די צייטונג, און זיי האָבן אויסגעקליבן אַ רעדאַקציע־קאָמיסיע, וואָס איז באַשטאַנען פון מ. קאַץ, ה. זאָלאָטאַראָוו, ר. לואיס און י. א. מעריסאָן.

דער טיראַזש פון דער צייטונג איז געווען 2500 [1])

דער ערשטער נומער פון דער „וואַרהייט" איז דערשינען דעם 15טן פעברואַר 1889. דער נומער הויבט זיך אָן מיט אַ ליד פון ד. עדלשטאַט „צום רוף דער „וואַרהייט" און מיט אַן אויפרוף צו די יידישע אַרבעטער פון די אַרויסגעבער. „די פּיאָנערן דער פריי־הייט"; אינהאַלט פון אויפרוף: דער אַרבעטער איז אומעטום פאַר־שקלאַפט. די יידן ווערן פאַרפאָלגט און געמאָרדעט. די, וואָס זיינען געפלויגן קיין אַמעריקע צו געפינען דאָרטן רו, האָבן גלייך אין „קעסטל גאַרדן" דערפילט, אַז אויף זיי קומט אָן אַ נייע שקלאַפעריי. די מאַסן ווערן עקספּלאָטירט, כדי עטלעכע מענטשן זאָלן לעבן אין רייכטום און לוקסוס. „זי (די געשיכטע) לערנט, אַז די הערשער און טיראַנען מיט אַלע רעגירונגס פאָרמען האָבן קיין אַנדערן צוועק ווי צו אונטערדריקן, שמידן אין געזעץ קייטן די גרעסטע טייל פון דער מענטשהייט אום דאַדורך צו האַלטן דאָס פאָלק אין אונטערטעניקייט און שקלאַפעריי" . . . די קאַפּיטאַליסטן . . . האָבן נאָר איין ציל, אויסצוזויגן דאָס בלוט פון די אָדערן, מאָרדן און באַרויבן די גרעס־טע טייל פון דער מענטשהייט . . . אום צוזאַמען מיט פּאַפּן און הערשער . . . צו לעבן אין רייכטום . . . ווייל . . . די אַרבעטער מאַסע שמאַכטעט און ליידט אונטער דעם שקלאַפן יאָך . . . די גע־שיכטע לערנט אַז דער ציל פון דער הערשנדער קלאַסע אין אַלע פאָר־מען . . . איז צו באַרויבן די אַרבעטער קלאַסע . . . מיר אַלע יידישע אַרבעטער, אַלס אויסגערויבטע און באַרויבטע, דאַרפן זיך פאַרבינדן מיט אַלע אַרבעטער פון דער גאַנצער וועלט, מיט דעם פּראָ־לעטאַריאַט פון אַלע לענדער . . . די „וואַרהייט" וועט קעמפן אַזוי לאַנג ביז שקלאַפעריי וועט פאַרניכטעט ווערן . . . אַ קאַמף געגן פּאַפּן, רבנים, קאַמף געגן שווינדלעריי, געזעץ און קייטן, קאַמף געגן אויסבייטער און רויבער, קעמפן אום צו זיגן" 2).

הגם די „וואַרהייט" איז געווען אַ וועכנטלעכע אויסגאַבע, האָט זי אָבער אָפּגעגעבן פיל פּלאַץ פאַר נייס. גאַנצע שפּאַלטן זיינען אָפּ־געגעבן געוואָרן צו מעלדן וועגן פאַרזאַמלונגען פון פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען, פון אַרבעטער־קלובן און פון דער אַנאַרכיסטישער באַוועגונג. מען האָט אויך געדרוקט נייס וועגן אַלגעמיינעם לעבן. די

---

1) בורגין: „די געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג" זייטן 161—159.

2) אָרטאָגראַפיע מאָדערניזירט.

נײַם פּלעגט באַגלײט װערן מיט קאָמענטאַרן. מיר װעלן דאָ ברענגען עטלעכע מוסטערן: „אין ברוקלין האָט פּאַריקן זונטיק אָפּגעברענט אַ קריסטלעכער בית המדרש. דער שאָדן װאָר אױף צען טױזנט דאָ־לער — מער ניט? אַזעלכע נײַס אַביסל אָפּטער װאָלט גאָרניט גע־שאָדט"; „אין דובלין (אירלאַנד) האָט געטראָפן אַ פּאַל, װעלכער שטימט זײער גוט מיט דער גמרא. װערנד דער לענדלאָרד בריג איז געפאָרן מיט זײַן טאָכטער אין קירכע, האָט אײן אומבעקאַנטער אױף זײ אױסגעשאָסן און האָט די טאָכטער אראָפּגעשאָסן די נאָז און דעם פאָטער לײכט פערװאונדעט. שליחי מצוה אינן ניזיקין (װעמען מען שיקט טאָן אַ מצוה, דער האָט קײן שאָדן ניט) זאָגט די גמרא". און װײטער: „אין דײטשלאַנד האָבן אין 1871 צװײ מיליאָן, פינף הונ־דערט טױזנט עמיגראַנטן פאַרלאָזן זײער הײמאַט. צװײ מיליאָן פון זײ זײַנען געקומען נאָך אַמעריקע. — אַ גרױסער טײל איטאַליענער פאַרלאָזן אַלע װאָך זײער הײמאַט און גײען נאָך בראַזיליען. די אַר־בעטער לױפן פון אַלטן הונגער זוכן נײַען ביז זײ װעלן ענדלעך פאַר־שטײן, אַז ניט אין לױפן ליגט זײער רעטונג זאָנדערן, אַז זײ װעלן מאַכן לױפן זײערע בלוט זױגער פון זײער הײמאַט". (נומער 5); „אין ניו יאָרק גיבט עס 5300 פּױלענצער װעלכע רופן זיך אדװאָ־קאַטן. עס איז קײן װאונדער ניט װאָס עס גיבט אַזױפיל פערברעכן" (נומער 6); „די שריפות זײַנען יעצט אין ניו יאָרק אַזױ אַרײַן אין דער מאָדע דאָס עס פּאַרגײט ניט אײן טאָג װאָס עס זאָל ניט טרעפן צװײ, דרײ. און עס לױפט ניט אָפּ נאָר מיטן מאַטעריעלן שאָדן אַלײן, עס קומען אױך אום מענטשן. עס איז זיך אָבער אין אונזער געליבטן לאַנד ניט צו װאונדערן דעריבער — יעדער מאַכט ביזנעס װי ער װיל".

אין אַ רעדאַקציאָנעלער נאָטיץ װעגן אױסלענדישע אָנגעלעגנ־הײטן װערט דאָרטן אַזױ גערעדט: „װעלװעלע תכשיטל, דער דײטשער טראָן הונט נומער צװײ, האָט שױן אַ דאַנק זײַן ליבן נאָמען בעקומען די גרעסטע װײדזשעס (שכירות). די פאַרלאַנגטע סומע פון דרײ און ½ מיליאָן מאַרק אום צו פאַרגרעסערן זײַן איבערפליסיקן לעבן האָבן די דײטשע שטום אײזלען באַװיליקט, און חוץ אַ פּאָר ליבע־ראַלע דײטשן, װעלכע האָבן געמאַכט קולאָקעס אין די קעשענעס... האָט זיך קײנער ניט געװאגט צו עפענען אַ מױל אױף פּראָטעסט געגן דעם געקרױנטן רױבער".

כדי צו פּאָפּולאַריזירן די אידײען פון אַנאַרכיזם, האָט זיך אין

דער „וואַרהייט" געדרוקט אַ „פאָלקס ווערטערבוך" פון פּ. א. פראַנק 3) מיר גיבן דאָ עטלעכע מוסטערן:

אבסאָלוטיזם: אין גאַנצן אונבעגרענעצט, פאָלקאָם. די רוסישע רעגירונג איז איין אַבסאָלוטע, דען דער צאַר איז „סאַמאָדערזשאַ־וועץ", דער פּאָליטיקער וואָס ווינשט אַזאַ רעגירונג הייסט „אבסאָלו־טיסט, אַזאַ רעגירונג איז „אַבסאָלוט". אַזאַ רעגירונג איז „אַבסאָלוט" פערדאָרבן, דען אַז דאָס לעבן און טויט פון אַ גאַנץ פאָלק אָבהענגען פון איין „פּראָכוואָסט" איז דער גרעסטער —

אבסורד, אַ פּלוידער, אַ טשעפּוכאַ. צ. ב. ש. די מיינונג פון אַנדערע אַרבעטער, אַז אָן באַסעס וועט זיך די וועלט ניט קענען פירן, איז דער גרעסטער „אַבסורד". די אידייע, אַז געוויסע מענטשן זיינען געבאָרן געוואָרן צו זיין קנעכט. דאָס גלויבן אין גאָט איז אַן „אַבסורד" דען קיינער קאָן ניט בעווייזן אַז ער איז דאָ (אַז ער איז ניטאָ וועלן מיר שפּעטער באַווייזן אין אות „גאָט"). נור „אַבסורדנע" מוחות גלויבן אַז ער איז איין —

אבסטראַקט: אָפּגעצויגן, וואָס מען קאָן ניט פילן מיט די חושים, רוחני. מיר שטעלן זיך פאָר אבסטראַקטנע די קינפטיקע געזעלשאַפט און מיר ווערן בעגייסטערט פון די וואָרע גלייכהייט, וואָס מיר וועלן דאַן געניסן. אבסטראַקטנע פאַרשטייען מיר אַז קיין געזעלשאַפט דאַרף קיינע הערשער און דאַרום מאַכן מיר —

אַגיטאַציאָן — און ווייטער קומען אַזוינע ווערטער ווי אַדמי־ניסטראַציאָן, אידעאָלאָגיע, אויטאָריטעט, אויטאָנאָמיע, אַטעאיזם, אינדיווידיאום א. א. וו. די אויסטייטשונגען ווערן געגעבן אין דעם זעלבן נוסח.

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט די ערנסטע אַרטיקלען, וואָס זיינען געווען געדרוקט אין דער „וואַרהייט". מיר וועלן זיך איצט אָפּשטעלן אויף עטלעכע, כדי צו באַקומען אַ בילד פון דער צייטונג.

פּ. א. פראַנק האָט געשריבן וועגן „די רעטעניסע פון לעבן". ער האָט אַרומגערעדט אַלע מיסטעריעס אין דער וועלט און האָט באַוויזן, אַז מען דאַרף זוכן די לייזונג פון אַלע פראַגעס ניט אין דער גאָטהייט — נאָר דורך דער וויסנשאַפט. דערזעלבער האָט אויך געשריבן וועגן נאַטורוויסנשאַפט.

ה. זאָלאָטאַראָוו האָט געשריבן אַרטיקלען וועגן אַמעריקע און איר געשיכטע, איבער מאָנאָפּאָל און מאָנאָפּאָליזם. דערזעלבער האָט

3) „פריי און פראַנק" — י. א. מעריסאָן.

אויך פּיל געשריבן וועגן דעם אכט שעה'דיקן אַרבעטסטאָג. ער האָט געהאַלטן, אַז מיטן פאַרקירצטן ארבעטסטאָג וועלן די אַרבעטער ניט געהאָלפן ווערן. מען קאָן דורכן געזעץ און די לעגיסלאַטיווע אַנשטאַלטן גאָרנישט אויסקעמפן. אָט האָבן די אַרבעטער שוין יאָ אויסגעקעמפט אין געוויסע לענדער אַ קורצן אַרבעטסטאָג, אָבער ווי ווערט דער געזעץ דורכגעפירט? עס איז קלאָר, אַז עס בלייבט נאָר צו קעמפן, דערציילן די אַרבעטער דעם אמת וועגן זייער לאַגע און ווייזן זיי אין וואָס עס ליגט זייער רעטונג. מען דאַרף צוגרייטן די מאַסן צום קאַמף פאַר פרייהייט, גלייכהייט און ברודער ליבע. מען דאַרף אַרבעטן פאַר דער סאָציאַלער רעוואָלוציע.

אונטערן פּסעוודאָנים עבד בן עבד האָט איינער פאַרעפנטלעכט עטלעכע אַרטיקלען וועגן „דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג און די יעצטיקע ציוויליזאַציע". די ציוויליזאַציע האָט געמאַכט ריזיקע פאָרשריטע לגבי דער פאַרגאַנגנהייט. די וויסנשאַפט האָט פּראָגרעסירט. אָבער איז זי פריי? צו וועמען געהערט זי? די ליטעראַטור איז גרויס אָבער וועמען דינט זי? אַלץ דאַרף געהערן און דינען דעם פּראָלעטאַריאַט.

אין אַן אַרטיקל „די סאָציאַלע לאַגע" שרייבט י. יאַפּפּאַ וועגן דעם, ווי דאָס פאָלק איז שטענדיק געווען אונטערדריקט פון די הערשער, די אונטערדריקונג האָט אָבער געווירקט אויף די מאַסן. זי האָט ביי זיי אַנטוויקלט דעם גייסט פון זעלבסטבאַוואוסטזיין. די אונטערדריקונג האָט די מאַסן צוגעגרייט צום קאַמף. די קאַפּיטאַליסטן האָבן אויסגעניצט די רעליגיע, כדי אָנצוהאַלטן זייער הערשאַפט. איצט איז די רעליגיע אָפּגעשוואַכט געוואָרן. אָבער איר פּלאַץ פאַרנעמט די פּאָליטיק. מען פאַרדרייט די אַרבעטער אַ קאָפּ מיט „פאָטערלאַנד ליבע"; „פאָטערלאַנד איז אין געפאַר". אָבער די אַרבעטער פאַרשטייען דעם שווינדל. זיי וועלן זיך ניט לאָזן פאַרדרייען די קעפּ. און יאַפּפּאַ שרייבט ווייטער אַזוי: „יעצט זיינען אַלע רעגירונגען צוטומלט. דאָס זיי ווייסן שוין גאָרניט וועלכע מיטלען זיי זאָלן גרייטן אום דעם אָנקומענדן פאָלקסשטורם אָפּצואווענדן. זיי וואָלטן וועלן מאַכן אַביסל מלחמות צווישן זיך, אָבער זיי האָבן מורא, אַז זיי וועלן אָפּציען דאָס מיליטער פון לאַנד, זאָלן דערווייל די אַרבעטער ניט מאַכן אַ קלאָרע רעכענונג אין דער היים. קורץ — די רעגירונגען זיינען איצט דול פון ראַטלאָזיקייט . . ." יאַפּפּאַ פאַרענדיקט דעם אַרטיקל מיט די ווערטער: „מוזן מיר זיין געפּאַסט, אַז דער געוואַלטיקער קראַך וועט באַלד איינטרעטן און וועט מאַכן פון רעגירונגען, מאָנאָפּאָל, רעגירער

און מאַנאָפּאָליסטן איין באַרג אַש. דאַן ערשט וועלן די אַרבעטער־מאַסן וויסן, אַז זיי לעבן און זיי ווילן קענען פריי גענִיסן אַלעס וואָס די נאַטור גיט צום לעבן" (נומער 4) (אָרטאָגראַפּיע מאָדערניזירט).

אין אַ ספּעציעלן אַרטיקל געשריבן פאַר דער „וואַרהייט" פון יאָהאַן מאָסט פאַרגלייכט דער שרייבער די היינטיקע לאַגע צו דער שקלאַפערײַ אין מצרים. אויך היינט איז פאַראַן אַ משה, וואָס וויל באַפרייען דער מענטשהייט — דאָס איז דער סאָציאַליזם; עס איז אויך פאַראַן דער עמוד האש — דאָס איז די סאָציאַליסטישע פּרעסע.

אין דער „וואַרהייט" איז אויך פיל מאָל אַרומגערעדט געוואָרן די ייִדישע פראַגע. משה קאַטץ האָט געשריבן אַ לענגערע אָפּהאַנדלונג אויף דער טעמע. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף דעם, וואָס די ייִדן זיינען ניט קיין פאָלק אין דעם וויסנשאַפטלעכן זין, ווייל זיי האָבן ניט קיין לאַנד און קיין שפּראַך. זיי זיינען פאַרבונדן בלויז דורך רעליגיע און דעם געפיל, אַז זיי זיינען אַ פאָלק. דעריבער וויל די יוגנט קאָלאָניזירן פּאַלעסטינע, כדי צו קריגן אַ טעריטאָריע און ווערן אַ פאָלק אין וויסנשאַפטלעכן זין. אָבער אויב רעליגיע שפּילט ניט קיין גרויסע ראָלע, טו וואָס־זשע פאַרבינדט אַלע ייִדן אין איין פאָלק?" ניט די רעליגיע, ניט די שפּראַך, ניט קיין לאַנד . . . דאָס אַליין ברענגט אונז צום שלוס, אַז ייִדן עקזיסטירן אַזוי לאַנג זייער געוואוינהייט צו אַלע צרות, צו אַלע שלעק, אין וועלכע זיי האָבן זיך איינגעלעבט פון אָנפאַנג זייער געשיכטע . . . ייִדן בינדט צוזאַמען דער האַס און די פאַרפאָלגונג געגן זיי . . . דער געבילדעטער ייִד פילט זיך אַלס ייִד נאָר דערפאַר, וואָס ער ווערט ניט צוגעלאָזן צו די גוים". אָבער פאַרוואָס ווערן ייִדן פאַרפאָלגט? פרעגט משה קאַטץ — און ער ענטפערט, אַז ייִדן ווערן ניט פאַרפאָלגט צוליב רעליגיעזע מאָטיוון. דאָס האָבן גלחים און קאַפּיטאַליסטן פאַרפוצט דעם קאַמף געגן ייִדן אין רעליגיעזע מאָמענטן, כדי צו געווינען די סימפּאַטיע פון דעם פּראָסטן פאָלק פאַר דעם קאַמף. מען האָט ייִדן אָנגעהויבן צו פאַרפאָלגן, ווען זיי האָבן אָנגעהויבן וואַנדערן, כדי די הערשער זאָלן קענען צונעמען דעם ייִדנס רייכטום, און כדי די מאַסן זאָלן אויסלאָזן זייער צאָרן ניט צו זייערע אמת'ע אונטערדריקער, נאָר צו די ייִדן. די הערשער האָבן אויך געקענט צונעמען ביי די מאַסן זייער פרייהייט מיטן אויסרייד, אַז דאָס פאָלק מיסברויכט מיט זיין פרייהייט. די פאַרפאָלגונגען אויף ייִדן האָבן איין צוועק: צו פאַרבלענדן דאָס פאָלק די אויגן, כדי ער זאָל ניט זען די ריכטיקע אורזאַכן פון זיין ליידן. די ייִדישע אַרבעטער דאַרפן

דעריבער פאַרשטײן, אַז זײערע שונאים זײנען ניט די מאַסן, נאָר די, װאָס רײדן אָן די מאַסן. די ייִדן פֿראַגע װעט פֿאַרשװינדן נאָר דאַן, װען עס װעט געלײזט װערן די סאָציאַלע פֿראַגע.

צו דעם יובילײ פֿון דער פּאַריזער קאָמונע איז אַרױס אַ ספּעציעלער נומער אין רױטע ראַנדן מיט בילדער פֿון די שלאַכטן אויף די פּאַריזער גאַסן. אין אַ גרױסן אַרטיקל גיט איבער י. יאַפּפּאַ די געשיכטע פֿון דער פּאַריזער קאָמונע. ער פֿאַרענדיקט זײן אַרטיקל מיט די פֿאָלגנדיקע צװײ פּאַראַגראַפֿן, װאָס זײנען אַזױ כאַראַקטעריסטיש פֿאַר דעם געדאַנקענגאַנג פֿון די דאַמאָלסדיקע אַנאַרכיסטישע שרײבער: „דיזע אומגעהױערע מאַסע בלוט. װעלכע איז פֿון די בלוטדורשטיקע קאַפּיטאַליסטישע רױבער באַנדע פֿאַרצאַפּט געװאָרן, שטײט נאָך אַלע זעלבסטבאַװאוסטע אַרבעטער דער װעלט פֿאַר די אויגן, און שרײט נאָך ראַכע. „די פֿעלערן, װעלכע מיר האָבן באַגאַנגען, ברידער", שרײען די ערמאָרדעטע צו אונז, „זאָלן אײך אַלס לערע דינען, װי איר האָט אין דער צוקונפֿט צו האַנדלען. מיר האָבן מיט אונזערע מערדער מיטלײד געהאַט, מיר האָבן מיט זײ מענטשלעך געהאַנדלט, און דערפֿאַר פֿױלן מיר מיט אונזערע אומשולדיקע קינדער און פֿרױען אין דער ערד. פֿאַרזיכט און קײן מיטלײד!" „זאָל נאָר דער טאָג דער אָפּרעכנונג קומען, זײנען מיר זיכער, אַז די פֿעלערן, װעלכע אונזערע פּאַריזער ברידער האָבן באַגאַנגען, הױפּטזעכלעך פֿאַרלאָזנדיק זיך אויף פֿירער, װעלן בײ אונז ניט פֿאַרקומען, און דעמזעלבן מיטלײד, װעלכע די קאַפּיטאַליסטישע קראָקאָדילן האָבן געהאַט צו די פֿינף און צװאַנציק טױזנט אָפּפֿער, װעלן מיר זײ צאָלן מיט פּראָצענט". (אָרטאָגראַפֿיע מאָדערניזירט).

חוץ אָט־די ערנסטע אַרטיקלען זײנען אויך געדרוקט געװען עטלעכע לײכטע אַרטיקלען אונטערן נאָמען „פּאָליטישע װאָכן רונדשױ" פֿון אײנעם „ביסמאַרקס אײניקל". אָט־דער שרײבער רעדט אַרום די װעלט־פּאָליטיק אויף אַ בטלנ׳ישן אופֿן.

דער קאַפּיטאַל און די קאַפּיטאַליסטישע אָרדנונג איז דאָרטן באַקעמפֿט געװאָרן אויף אַלע אופֿנים — פֿאַר דעם צװעק איז אַפֿילו אויסגעניצט געװאָרן די ביבלישע פֿאָרמע. אָט־איז אַ מוסטער:

די עשרת הדברות פֿון קאַפּיטאַל.

אָנכי: איך, אַלמעכטיקער קאַפּיטאַליסט, בין דײן גאָט. צו מיר זאָלסטו זיך נויגן און בוקן, קניען און נויגן, און איך װעל אײך פֿאַר שקלאַפֿן מאַכן;

לא יהיה: אַנדערע געטער זאָלסטו ניט מאַכן, טאָמער װעסטו

וועלן מאַכן אַזעלכע בילדער מיט געמאָלעכטס ווי איך, טאָרסטו ניט, וואָרום אל קנא, איך בין איין אויפריגער גאָט, איך רעכן זיך מיט די טאַטעס און קינדער און קינדסקינדער (היינטיקע צייטן אפילו מיט די פרויען אויך).

לא תשא: דו זאָלסט זיך ניט ערלויבן אַ וואָרט אויף מיר צו רעדן, וואָרום איך שוין ניט קיינעם, וואָס וואָגט זיך נאָר מיין נאָמען צו שלעכטס צו דערמאָנען.

זכור: געדענק דאָס זעקס טעג זאָלסטו מיט דיין פרוי און קינ־דער אַרבעטן שווער און ביטער. צו 20 שטונדן אין מעת לעת; ויום השביעי, אין דעם זיבעטן טאָג זאָלט איר אַלע רוען און זיצן צו הויז, מאַכן וואַנעס און לייגן פּלאַסטער צו די פיס און די הענט, דאָס זיי זאָלן ווידער געזונט ווערן אום ווייטער צו קענען אַרבעטן. וואָרום אַזוי האָט דער אַלמעכטיקער קאַפּיטאַליסט אויך געטאָן: זעקס טעג געהוליעט, געשפּילט אין קאָרטן, פאַרבראַכט וואַכעדיקע נעכט, געפרעסן, געטרונקען. דעם זיבעטן טאָג מוז ער נעמען איין אָפּרו פאַר דער גאַנצער וואָך. שריי: הויך איז דער רו־טאָג.

כבד: דו זאָלסט ערלעך האַלטן דעם קאַפּיטאַליסט; אַז ער ווירד דיר אָנטראָטן, זאָלסטו שווייגן, זאָלסטו זיך ניט אַריינמישן, ווען ער שפּרעכט, און דו זאָלסט שטיין פאַר אים „רוקי פאַ שוואַם".

לא תרצח: דו זאָלסט זיך ניט ערלויבן אויף צו הויבן איין שטאַנד קעגן מיר, אָבער אַז איך וועל נעמען טויזנטער אַרבעטער און זיי מיט איין מאָל אונטער איין שטיק ערד אין אַ מינע באַגראָבן, קומט מיר גאָרניט.

לא תנאוף: פאַר דיזער עבירה זאָלסטו זיך שטאַרק היטן און ניט קוקן אויף אונז, דען מיר מעגן און דו טאָרסט ניט. רשי הקדש זאָגט: לא תנאוף — אפילו באשתך.

לא תגנוב: הזהר והזהר פון אַזאַ געפערלעכער עבירה ווי גנב'ענען איז: למשל, אַ שטיקל ברויט פון אונטער מיין טיש, וואָרום דאָס קאָן דיר פירן אין סינג־סינג. נאָר איך אַליין מעג אַוועקנעמען מיליאָנען, באַרויבן די אַרבעטער פון זייער פאַרדינסט און — שאַ!

לא תחמוד בית רעך: טאָמער ווילסטו וועלן וואוינען אין איין הויז אָן געלט, וועט מען דיר באַלד מיט אַ שעריף אַרויסוואַרפן, אָבער איך מעג האָבן הייזער און קיינער דאַרף אַ וואָרט ניט רעדן.

לא תחמוד אשת רעך: מיט דעם ווירסטו געווויס הייסן אַ אָרימער בעל עבירה, אַז דיר וועט זיך גלוסטן האָבן די זאַכן אין

דיין אייגנטום, וואָרום דו ווייסט דאָך פון לאַנג, אז אזעלכע זאכן נעם איך צו.

וכל העם רואים: אלע זעען די פארדאַרבנהייט, געמיינהייט און געפערלעכקייט פון דיזן רויבערישן סיסטעם און שווייגן. אָבער אַלעס ביז אַ צייט! *) . . . (אָ. ראָזענטאַל).

אין דער „וואַרהייט" האָט מען פיל געשריבן וועגן דער צו־קונפטיקער געזעלשאַפט. פּ. אַ. פראַנק שרייבט וועגן „גן עדן אויף דער וועלט", ד. ה. וועגן לעבן אין אַן אַנאַרכיסטישער געזעלשאַפט.

ישראל אַנאַרכין, פון נומער 10 קאָמוניזמוס סטריט, אַרקאַדיען, שרייבט אַ בריוו צו זיין ברודער יודל וועגן דעם גליקלעכן לעבן פון אַ פּאָר טויזנט מענטשן אויפן אינזל אַרקאַדיען. דער מחבר שרייבט וועגן דעם לעבן אויף דעם אויסגעטרוימטן אינזל אַרקאַדיען. דאָרטן ווייסט מען ניט פון הערשער, קייזער, רעפּובליק אָדער פּאָלי־צײַ. יעדער איינער האָט נענוג פאר זיך. אַלע אַרבעטן פאַר איינעם און יעדער איינער פאַר אַלע; ווי ברידער פון איין משפּחה. ניטאָ דאָרטן קיין פּריוואַטע אייגנטום, יעדער איינער אַרבעט און נאָך דער אַרבעט רוט מען. מען הערט ווייסנשאַפטלעכע לעקציעס וועגן וואָס יעדער וויל הערן. די צייט וואָס בלייבט נאָכן לערנען פאַרווײַלט מען זיך אין טעאַטער. דער טאָג איז איינגעטיילט אויף דריי טיילן: אויף אַרבעט, וויסן און פאַרגעניגן. ניטאָ קיינע אינטריגן, יעדערער פילט זיך דאָרטן גליקלעך. ער ענדיקט זיין בריוו מיט די פאָלגנדיקע ווער־טער: „דיין וועג מוזסטו מאַכן איבער אַלע לענדער און מערן. מוזט מיטנעמען גענוג וואָפן צום קאַמף, און דאָ געפינסטו די טויערן אָפן, וואו דיין ברודער דיך מיט אויסגעברייטע אָרעמען ער־וואַרטעט".

אין די ווייטערדיקע נומערן שרייבט ער נאָך אַזעלכע ענלעכע בריוו פון אַרקאַדיען, און די לייענער דריקן אויס שריפטלעך זייער באַגייסטערונג פאַר דאָס דאָזיקע לאַנד.

אַ גרויסן אָרט אין דער צייטונג פאַרנעמט די ליטעראַטור. פון די גרעסערע זאכן איז דאָרטן פאַרעפנטלעכט אַן איבערזעצונג פון עמיל זאָלאַס ראָמאַן „זשערמינאַל".

---

*) די דאָזיקע פּאַראָדיע איז געווען איבערגעדרוקט פון „דער אַר־בעטער פריינד", באַנד 3, נומער 24.

Davidson Parody in Jewish Literature 1907. No. 378.

די רעדאַקציע.

אין יעדן נומער קומט אויפן ערשטן אָרט א ליד פון דוד עדעלשטאַט. אין דער צייטונג האָט עדעלשטאַט פאַרעפנטלעכט א סך פון זיינע רעוואָלוציאָנערע לידער. אויך מאָריס ראָזנפעלד האָט דאָרטן פאַרעפנטלעכט לידער.

די גאַנצע פּאָעזיע איז דאָרטן דורכגעדרונגען מיט רעוואָלוציאָנערע מאָטיוון, אויך אַנדערע מערסטנטייל אומבאַקאַנטע שרייבער האָבן דאָרטן געדרוקט לידער. אין איין ליד פרעגט אַן אומבאַקאַנטער דיכטער „דבש":

א, אמת, זאָג מיר נאָך ווי לאַנג
וועט מען ניט הערן דיין זיסער קלאַנג?

ער רופט דעם אמת צו קומען און פאַרטרייבן „דעם פינצטערן שאָטן" און באַשיינען די וועלט. און דער פּאָעט שרייט אויס:

א, קום, שוין צייט דו זאָלסט רעגירן,
קום, דרינג אַריין אין יעדנס האַרץ;
זאָלסט ניט אין בלאָט נאָר עקזיסטירן,
ניט נאָר אויף ווייס געשריבן שוואַרץ.
אין יעדנס האַרץ, אין יעדנס האַרץ!

און אָט זיינען צוויי כאַראַקטעריסטישע לידער. דאָס ערשטע אונטערגעשריבן פון איינעם גלאַדניקאָוו און דאָס צווייטע מיט די אותיות X. Y. Z.

„די קלאַץ קשיא".

פאַרוואָס דאָרט א פּאָטער ליגט קראַנק און געבראָכן
און קאָן ניט ערנערן די קינדער די שוואַכע
אין קראַפּט האָט דער גנב אין הייזער צובראָכן
און מערדער די מאַכט צו מאָרדן צו שטעכן?

וואָרום שטאַרבט א מוטער פון קינדערלעך קליינע,
וואָס בלייבן יתומים אין עלענד און צרות,
און דאָרט דורך עבירות די מיידלעך די שיינע
זיי טאַנצן און לאַכן און לעבן ווי שררות?

װאָס לאָזט ער דאָרט קרענקען דאָס קלײנציקע קינדל,
װאָס האָט נאָך קײן זינד ניט, װי קרעכצט עס דאָ ביטער!
און סוחרים באַנקירן, װאָס לעבן פון שװינדל,
די לעבן זאַ קליקלעך און זאַמלען זיך גיטער?

װאו איז דער כל יכל, װאָס װײס און קאָן אַלעס?
װאו איז דער משגיח מיט זײן גרױס השגחה?
װאָס גיט ער קײן אַנטװאָרט אױף אַלע שאלות ?
װאָרום דען פערדרײט ער זײן שײנע מלאכה?

ניטאָ קײן אַנטװאָרט, אײן עבירה זײן הארץ;
ער שלאָפט דער משגיח, ער קאָן דיך ניט הערן.
מען רעד דיך נור אײן זאָ, מען מאַכט דיך צו נאַרן,
דו זאָלסט דיך ניט העלפן, זאָלסט קליגער ניט װערן.

נור הער ניט די רױבער, ניט הער די באַטריגער,
ניט לאָז דיר פערפירן פון קערעלס געמײנע;
ניט װאַרט אױף אײן אַנטװאָרט, אַ װער אַמאָל קליגער
מען העלפט ניט פון אױבן, גענוג דיך שױן נאַרן.

מען העלפט ניט פון אױבן, גענוג דיך שױן נאַרן,
אַ, העלף דיך, דײן רעטונג, אַלײן העלף דיר נאַר!
פון אױבן די הילפע קענסטו דיך דערהאַרן,
װען אױף מײן דאָלאָניע װעט אױסװאַקסן האָר . . .

אַ בילד

שװאַך אַ ליכטעלע דאָרטן אין צימער.
גאָס און פאַרשימלט זײנען די װענט;
בײם בעט אײנגעבױגן, אין דחקות און קומער.
זיצט אײנער דאָס פנים פערדעקט מיט די הענט.

ער זיצט פאַרזאָרגט, פאַרצװײפלט, פאַרטראַכט.
אים דוכט זיך — אה — עס איז קײן טעות! —
דאָרט ראַנגלט זיך, נעבעך פון הונגער פאַרשמאַכט,
זײן פרוי מיט דעם מלאך המות! . . .

און נעבן אים בלאַס — די אונשולד אַליין —
שטייט דאָס אונגעוויסנדע קינד:
זי בעט אים, זי פרעגט אים, מיט קינדער געוויין
נאַרישע פראַגן אַצינד:

„פאָטער, גיב אונז עסן, גיב אונז ברויט,
שטיל אונזער הונגער, ראַטע פון טויט . . .
פאָטער, וועלן מיר לאַנג נאָך ליידן אָן צאָל,
וועלן מיר זאַט זיין, דיינקסטו אַמאָל? . . ."

איר קלייניגקע הענטעלע רוט אויף זיין שטערן,
די אויגעלעך וויינען און קוקן ארויף —
זיי טרעפן זיך אָבער מיט אַנדערע טרערן,
וואָס קייקלען זיך לאַנגזאַם נאָר אָן אַ סוף . . .

מאָרים ראָזנפעלד האָט אין דער „וואָרהייט" אָפּגעדרוקט עטלעכע בילדער אין פּראָזע וועגן דעם שווערן לעבן אין ניו יאָרק. אין בילד דער „נאַכטוואַנדלער" מאָלט ער, ווי אַלץ אין ניו יאָרק איז שטיל און רואיק. אין די פּאַלאַצן שלאָפן די רייכע, וועלכע זיינען איינגעשלעפערט געוואָרן פון פּיאַנאָ טענער. אין די אַרבעטער־קוואַרטאַלן שלאָפט מען אויך, צו אַכט פּערזאָן אין אַן ענגן שמוציגן צימער. מען הוסט. די וואַנצן אַרבעטן איבער זייערע קרבנות. פּאַרטאָג זעט מען אַ בלאַסן, אויסגעצערטן מענטשן גיין. דער דיכטער טראַכט, אַז דאָס איז אַ נאַכט־וואַנדלער, נאָר, ניין, עס איז אַן אַרבעטער, אַן אָפּגעריי־טאָר, וואָס גייט פּאַרטאָג צו דער אַרבעט. דער באַנאַכטיקער איז פאַרשוואונדן אין דער פינצטערקייט פון די שמוציקע גאַסן — ער איז אַוועק מאַכן אַ טאָג אַרבעט.

אין בילד דער „וואָרק שאָפּ" גיט ער אונז דעם קאָנטראַסט צווישן דעם פּרימאָרגן אין אַרבעטער־קוואַרטאַל, וואו די מאַשינען באַגעגענען דעם פּרימאָרגן מיט זייער רויש, און די רייכע געגנטן, וואו פויגע־לעך באַגעגענען דעם פּרימאָרגן מיט געזאַנג; ראָזנפעלד שילדערט, ווי אָרעמע, דאַרע איינגעבויגענע אין דרייען, זיצן מיידלעך און נייען שנעל. דער בעל הבית קומט אריין און שרייט: „גיכער, גיכער". דאָס זיינען אומעטיקע בילדער, וואָס מאָלן אַ שווערן לעבן.

„דבש", וועמענס ליד מיר האָבן פריער ציטירט, שרייבט אַ בילד פון יידישן לעבן אין דער ליטע. די רעדאַקציע שרייבט אין אַ באַ־

מערקונג: „אָבוואָל דיזע סצענעס האָבן ניט קיין סאָציאַליסטישן כאַראַקטער, דרוקן מיר זיי דאָך אום אונזערע רוסישע לעזער עטוואָס צו געבן אויס זייער אַמאָליקן לעבן אום זיי זאָלן עס קאָנען בעסער פאַרגלייכן מיט דעם יעצטיקן. זיי וועלן דאַן האָבן אַ בעסערן באַגריף, איבער דעם געזעלשאַפטלעכן לעבן אין אַלגעמיין". מיר זעען, אַז די „וואַרהייט" האָט געדרוקט די „שיינע" ליטעראַטור נאָר מיט איין ציל — צו רעוואָלוציאָניזירן די יידישע אַרבעטער, ווען זי האָט געדרוקט אַ זאַך, וואָס איז ניט געווען קיין פּראָפּאַגאַנדע, האָט זי געפילט, אַז זי דאַרף זיך אַנטשולדיקן פאַרן לייענער.

מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, אַז אין דער „וואַרהייט" איז געגעבן געוואָרן אַן איבערזעצונג פון זאָלאַס „זשערמינאַל". און דאַ דאַרף מען צוגעבן, אַז אין צווייטן נומער האָט מען אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן „אַרלעקען דער ווילדער", אַ קאָמעדיע אין דריי אַקטן, איבערגעזעצט פון פראַנצויזיש און באַאַרבעט פון J. J. (י. יאַפּפאַ).

די וויכטיקסטע איבערזעצונג איז אָבער געווען אַ וויסנשאַפטלעכע ווערק: קאַרל מאַרקס „די פּאָליטישע עקאָנאָמיע". דאָס איז געווען גלייכצייטיק אַן איבערזעצונג און פּאָפּולאַריזאַציע.

אין דער „וואַרהייט" איז אויך געווען איינגעפירט אַ בריווקאַסטן, וואו די רעדאַקטאָרן האָבן געענטפערט די לייענער. איין לייענער וויל וויסן, ווער איז געווען עמיל זאָלאַ. און מען ענטפערט אים, אַז „עמיל זאָלאַ איז איינער פון די גרעסטע שריפטשטעלער אין פראַנקרייך. באַרימט איז ער געוואָרן פאַר זיין ווערק „נאַנאַ", איינס פון זיינע בעסטע ווערקע, וועלכע האָט געמאַכט אַזאַ גרויסע אויפרעגונג אונטער די קאַפּיטאַליסטן".

און ווייטער: „גענ. י. ראָזען, האַרטפאָרד. קאָנג. איר פרעגט אונז פאַר וואָס ווערן אין דער בראָשורע „ויכוח" די קאַפּיטאַל באַזיצער גערופן רויבער און ניט ערקלערט פאַר וואָס זיי זיינען עס — זיי זיינען דאָך אויך אַ פּראָדוקט פון די היינטיקע געזעלשאַפט — זאָגט איר. איר האָט אפילו זייער רעכט. אָבער מיר קאָנען דאָך ניט אָפּשטרייטן דעם פּונקט, אַז שפּינען, וואַנצן, פלוי און אַנדערע איינגעציפער זיינען ניט אַנדערש ווי פּאַראַזיטן, אָבוואָל זיי זיינען גאַנץ אונשולדיק אין זייער עקזיסטענץ".

גרוים איז געווען צו יענער צייט די „פּראָדוקציע" פון לידער. מען האָט די רעדאַקציע פאַרוואָרפן מיט „דיכטונג", און זי האָט געמוזט ענטפערן די דאָזיקע לידער־שרייבער. איינעם א. מ. ג. פון שיקאַגאָ שרייבט די רעדאַקציע אַזוי: „אייער ליד קאָנען מיר ניט

דרוקן. מיר זיינען אין די לעצטע צייט זאָ איבערגעלאָדן געוואָרן מיט „געדיכטע", דאָס מיר וואָלטן געהאַט וויניק פלאַץ פיר „שיטע־רע", ווען מיר וואָלטן זיי געדרוקט. עס וואונדערט אונז, דאָס אונ־זערע גענאָסן נעמען זיך צו שרייבן געדיכטע בעפאָר צו פרובירן שרייבן פראָזאַ".

די „וואַרהייט" האָט געהאַט אַ סך אַנאָנסן. צווישן זיי געפינען מיר אַנאָנסען וועגן אַרויסגעגעבענע בראָשורן, וואָס זיינען בלי ספק אינטערעסאַנט פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער בוך־פּראָדוקציע אין אַמעריקע. אָט איז אַ ליסטע פון די ביכלעך, וואָס זיינען דעמאָלט אָנגעבאָטן געוואָרן דעם ראַדיקאַלן לייענער:

„פון וואָס איינער לעבט"	פרייז 6 סענט
„דער ויכוח" 2 העפטן	" 6 "
„הגדה על פי נוסח חדש	" 3 "
„קינות אָדער אַרבעטער קלאָגעלידער	" 3 "
גאָטעס פעסט"	" 3 "
„לאָפּאַטינס לעבנס באַשרייבונג און דער פּראָצעס פון די 21 ניהיליסטן"	" 5 "
„די אייגנטום בעסטיע"	" 5 "

„פון וואַנען שטאַמט דער מענטש. 36 זייטן שטאַרק. פאַר בלויז 5 סענט. רייכער אינהאַלט. פיין באַאַרבעט.

די פינאַנסיעלע לאַגע פון דער צייטונג איז געווען זייער אַ שווערע. מען האָט שטענדיק געקליבן געלט און אַראַנזשירט טעאַטער פאָרשטעלונגען. אַזוי איז לטובת דער „וואַרהייט" אויפגעפירט גע־וואָרן אַ דראַמע: „משיח׳ס צייטן אָדער די אַרבעטער באַוועגונג" פון דוד אַפּאָטעקער. קופלעטן און מוזיק פון מאָגילעווסקי, ספּעציעלע מוזיק פון ש. דימאָנט.

לכבוד פסח איז אַראַנזשירט געוואָרן אַ סדר. אָט איז דער אַנאָנס:

פסח פסח פסח

דער צווייטער סדר

וועט ווערן אָפּגעריכטעט

פון די גרופּע פּיאָנערע דער פרייהייט

אין

New Windsor Hall, 412 Grand St.

אם דינסטיק דעם 16טן אפּריל
עס װעט זײן צוגעגרײט אַ הערליכער
חרסת בופעט
פון די בעסטע מיני אכילה װי אויך מצות שמורה
תחת השגחת של רב כולל װײן שמשמר
יציאת מצרים
װעלן דערצײלן גענ. זאַלאַטאַראַװ, גירזדאַנסקי
און אַנדערע לײטע אין
עשרת מכות
װעלן װערן פערטײלט בחנם צו קאַפּיטאַליסטן.
מלכים, גלחים, רבנים
רבינו יוחנן מאָסט׳ס בילד
אין לעבנס גרויס און אומפּרײמט
װעט װערן אויסגעראַפלט אַ 05. אַ טיקעט
מעות הגדה, מעות חטים — פיר די „װאַרהײט".
נאָך דעם אפיקומן
קענצערט ענד טאַנץ
קומט ליבע ברידער און שװעסטער צו דיזער שמחה!
אײנטריט גאַנץ פרײ. אַנפאַנג 7:30 אָװנטס

לשנה הבאה בארקאַדיען

הפּנים, אַז די אַלע זאַמלונגען און אונטערנעמונגען האָבן װײניק װאָס געהאָלפן. דער נומער 18 האָט זיך שױן פאַרשפּעטיקט אויף אַ װאָך צײט. דער נומער אַנטהאַלט אַן אױפרוף — פאַר הילף. עדעלשטאַט האָט דאָרטן אַ ליד „אין די גענאָסן". דאָס ליד האָט גע־זאָלט העלפן שאַפן דעם פאָנד, אָבער קײן סך שטיצע איז ניט געקו־מען. די יידישע ארבעטער האָבן נאָך ניט געקענט אויסהאַלטן אַזאַ, פאַר יענער צײט, ערנסטער צײטונג און מיטן נומער פון 12טן יולי 1889 איז די צײטונג ליקװידירט געװאָרן.

מרדכי קאָסאָווער (ירושלים)

„דער ארץ־ישראל יוד"

(אַ קאַפּיטל צו דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין ארץ־ישראל).

די צווייטע העלפט פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז די תקופה פון השכלה ביים אַלטן אַשכנזישן ישוב אין ארץ־ישראל, גענויער: ביים ירושלימער ישוב. עס איז די צייט, ווען די אַלטע מסורה־מויערן פון אַשכנזישן ישוב הויבן זיך אָן טרייסלען. ביז אַהער איז תורה געווען די בעסטע סחורה און די פאַרשיידענע ישיבות זענען עס גע־ווען די אַנטשטאַלטן, וועלכע האָבן ארויסגעגעבן אָט־די „תורה־מענטשן". אמת, מיט קיין גרויסע תלמידי־חכמים, שאַרפע מוחות, מיט וועלכע עס זאָל קלינגען אַ וועלט — האָט זיך דער ישוב קיינמאָל ניט געקענט איבערנעמען. דאָס לערנען איז גיכער געווען אַ „מלאכה" אַזאַ, וואָס האָט אין פאָרם פון כולל־געלטער געגעבן פּרנסה — אמת שטאַרק בצמצום — דעם יעניקן, וועלכער האָט זיך מיט איר אָפּ־געגעבן.

די געזעלשאַפטלעכע אַרבעטס־צעטיילונג איז געווען אַ שאַרפע, אַ קאַנטיקע, און האָט שטאַרק געשטאָכן די אויגן. די מענער — בית־מדרש־זיצער און עולם־הבא־פאַרזאָרגער; די ווייבער — די שטוב־פירערינס, באַלעבאָסטעס, קראָם־זיצערינס, די ווירקלעכע חיונה־פאַרזאָרגערינס. אין אַלגעמיין איז עס אַ ליניע אַ באַקאַנטע ביז גאָר אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט פון פריערדיקן יר"ה. אינ־מיטן ברעכט זיך אָט־די ליניע איבער און אויפן זיגזאַג אירן זעען מיר באַלמעלאָכעס, וואָס פלעגן זייער שווער פאַרהאַרעוועטן אַרבעטס־טאָג פאַרענדיקן אין בית־מדרש הערנדיק אַ פּרק „עין־יעקב". פון ציל־באַוואוסטער אָרגאַניזירטקייט קען נאָך דערווייל קיין רייד ניט זיין. אמהעכסטנס לאָזט זיך דערציילן ווענן אַ חברה „פּועלי־צדק" אָדער „יגיע־כפּים" מיט סטאַטוטן — געשריבענע און שפּעטער גע־דרוקטע — ווענן פּראָפעסיאָנעלע ענינים און ווענן פאַרזאָרגן די חברים אויף דער עלטער, באַגלייט מיטן פּסוק פון „ואל תשליכנו

לעת זקנה". פון איין סטאטוטן־פאראגראף ביזן צווייטן ווארפט זיך אינצווישן דורך א פונקט, וואס איז מחייב יעדן חבר צו לערנען אלע טאג א פרק משניות אדער זאגן א קאפיטל תהלים. יידישלעך ביז גאר.

און אט טיילט זיך אויס פון אט־דער סביבה א קליינע גרופע משכילים, וואס האבן געשטרעבט צו צעטרייסלען איר פון אינעוויי־ניק. פון אט־דער גרופע זענען א טייל געווען היגע געבארענע, א טייל — געקומענע פון גרויסן רוסלאנד. צווישן זיי האבן זיך ארויס־געריקט אזעלכע ווי יחיאל־מיכל פינעס, דער מחבר פון „ילדי רוחי", יואל־משה סאלאמאן — דער מיטגרינדער פון דער ערשטער יידישער קאלאניע אין ארץ־ישראל, „פתח תקוה", דער א"י־פארשער אברהם־משה לונץ, דער שפעטערדיקער העברעישער לעקסיקאגראף אליעזר פערלמאן־בן־יהודה, ישראל־דוב פרומקין — דער ארויסגעבער פון ירושלימער העברעישן וואכנבלאט „החבצלת" און יידישן וואכנ־בלאט "די ראזע" און שפעטער — שמואל ראפאלאוויטש, דער בא־קאנטער יידישער נומיזמאטיקער.

צוערשט טראגט די השכלה אין ירושלים א דעמאקראטישן כא־ראקטער. איר הויפט־אינהאלט איז דער קאמף קעגן די געשווארענע כלל־טוער און פארשיידענע כולל־ממונים, וועלכע האבן זייערע אמטן באקומען בירושה. די הויפט־קעמפער אין די אכציקער יארן זענען ישראל־דוב פרומקין (ביאגראפישע ידיעות וועגן אים — זע ווייטער) פון איין זייט און יוסף ריבלין צוזאמען מיט יואל־משה סאלאמאן פון דער אנדער זייט. די ארגאנען, וואו אט־דער קאמף געפינט זיין אויסדרוק, זענען פון איין זייט — „החבצלת" און פון דער אנדער זייט — „הלבנון" און „יהודה וירושלים".

סוף אכציקער און אנהויב ניינציקער יארן ווערט דער השכלה־קאמף פארשארפט. עס קומט צו יחיאל־מיכל פינעס — אן עקשנות־דיקער קעמפער, וועלכער טרעפט זיך אויף מיטן בריסקער רב, ר' יהושע־לייב דיסקין. די ליניע איז דא א קלארע: השכלה פון איין זייט און שמאל־קעפיקער פאנאטיזם — פון דער צווייטער זייט. יחיאל־מיכל פינעס פארנעמט זיך מיט מינדלעכער און שריפטלעכער פראפאגאנדע און דער בריסקער רב באנוצט זיך קעגן אים און די איבעריקע אפיקורסים מיטן אלט־אויסגעפרובטן מיטל — דעם חרם. ביי שווארצע ליכט ווערט ער אויסגערופן פאר א „מוחרם ומנודה", מען ווייכט אים אויס און מען קעמפט קעגן אים צוגלייך.

צוליב א מער קלערערן בילד דארף מען צוגעבן, אז אין דער

יידישער אַלט־שטאָט האָבן בכלל געהערשט די רבנישע שטריימל און זשופּיצע. האָט עמיצער אָנגערירט דעם רב מיט אַ שלעכט וואָרט, פלעגט דער שמש ארומגיין אין מארק און אויסשרייען, אַז אויף פלוני בן פלוני איז אויסגערופן געוואָרן אַ חרם 1).

צוקומען צום ברייטן עולם האָט זיך אָבער די משכילים ניט איינגעגעבן, און דער קאַמף זייערער בלייבט דעריבער אָן ווייטערדי־קער ווירקונג. די סיבה דערפון איז וואָס אויך דאָ איז די שפּראַך פון אָט־דעם קאַמף אַ פאָלקס־פרעמדע — העברעיש. בלייבן די פּלאַמיקע „חוצב־להבותדיקע" רייד פון די משכילים אָן אַן אָפּקלאַנג. די היגע משכילים האָבן, ווייזט אויס, ניט פאַרשטאַנען די וויכטיקייט צו ריידן צום פאָלק אויף זיין לשון; און אויב שוין יאָ פאַרשטאַנען — האָבן זיי אָבער, דאָס פאָלקס־לשון בייזוויליק איגנאָרירט. האָבן זיך טאַקע די רייד זייערע אָפּגעשלאָגן אָן די ירושלימער מויערן און ניט דערגאַנגען צו די יעניקע צו וועלכע זיי האָבן געדאַרפט דערגיין.

פונדעסטוועגן זענען געמאַכט געוואָרן עטלעכע פּרובן אויפצור־קלערן דעם ברייטן עולם, צעטרייסלען אַביסל זיין אָנמעכטיקייט אויפהויבן אים פון זיין נכנעדיקייט. צו די פּרובן געהערן דאָס די ערשטע צייטונגען, וואָס זענען אַרויס אין יידיש אין ארץ־ישראל, און צו אָט־די אָרגאַנען געהערט דאָס אויך „דער ארץ־ישראל יוד", וואָס שלמה עפּשטיין און שמואל ראַפּאַלאָוויטש האָבן אַרויסגעגעבן אין ירושלים.

* * *

צום באַדויערן זענען די ביאָגראַפישע ידיעות אונדזערע וועגן שלמה עפּשטיין זייער קאַרגע און מאָגערע. מיר ווייסן נאָר, אַז ער איז געבאָרן אין רוסלאַנד (וואו? ווען?). פון יאָר תרנ"ב (1882) איז ער אַ ירושלימדיקער. די מוטער זיינע האָט געהאַט אַ בוכהאַנד־לונג, דער פאָטער איז אַ לאַנגע צייט געווען אַ משולח פון ירושלימ־דיקער בית־יתומים דיסקין אין אַמעריקע. שלמה עפּשטיין אַליין איז

---

1) וועגן אָט־די חרמות דערציילט אפרים כהן־רייס אין זיין בוך „מזכרונות איש ירושלים" (תל־אביב, תרצ"ג) אָט־וואָס: „אָט די אויס־רופן, אַז דער און דער איז מחויב צו באַקומען אַן אויסרייד, יענער האָט באַקומען אַן אויסרייד, זענען געוואָרן אַזוי אָפט, אַז אין משך פון דער צייט האָבן זיי פאַרלאָרן זייער אימה און ווערט. דער עולם פלעגט זיך באַ־ציען צו זיי מיט גלייכגילטיקייט און שפּאָט, אַזוי אַז מ'פלעגט ענדערן דעם אות „ז" אין וואָרט „נזיפה" אויף „פ" און דעם „פ" אויף אַ „ח"..." (דאָרט, ז. 32).

אין אָרדן „בני־ברית" געווען דער „מזכיר הסוכן" און געפירט די חשבונות־ביכער. שפּעטער איז ער אַוועק קיין אַמעריקע.

מערערע ידיעות פאַרמאָגן מיר וועגן שמואל ראַפּאַלאָוויטש. אין זיין אַרטיקל „שמואל רפאלי" (2) שרייבט א. ר. מלאכי אַט־וואָס:

„רפאלי איז ניט געבאָרן געוואָרן אין ירושלים, אָבער ער איז אויפגעוואקסן און דערצויגן געוואָרן אין דער הייליקער שטאָט. געבראַכט אַהער האָט מען אים נאָך אַלס קינד, צו צען אָדער עלף יאָר. אויב איך האָב קיין טעות ניט, איז ער געבאָרן געוואָרן אין יאָר תרכ"ז (1867 — מ. ק.), אין דער שטאָט באָהופּאָל, פּאָדאָליער גובערניע. ווי דער פאַרשטאָרבענער האָט מיר דערציילט איז ער אין זיינע קינדער־יאָרן געווען אַ צייט־חבר פון מיכה־יוסף בערדיטשעווסקין. ביידע האָבן געלערנט אין איין חדר, אָבער פאַרשיידן איז געווען דער שיקזאַל און מזל פון אָט־די צוויי קינדער. מיכה־יוסף איז געווען אַ זון פון אַ קליינשטעטלדיקן רב, וואָס ציט זיין חיונה פון הייזון און אַזאַ פּרנסה איז קליין און נעבעכדיק. — — — ניט איינמאָל פלעגט דאָס קינד מיכה־יוסף געפינען אַן אַנטרירונג אין שטוב פון זיין חבר שמואל, ווען עמענס לעבן איז געווען פול מיט גליק און פרייד".

ראַפּאַלאָוויטש איז געווען אַ זון פון פאַרמעגלעכע עלטערן, וואָס האָבן אָפּגעשטאַמט פון אַ רייכער און יחוסדיקער פאַמיליע, וואו תורה און רייכקייט האָבן געהויזט צוזאַמען. איינער פון אָט־דער משפּחה איז געווען באַוואוסט פאַר אַ „שתדלן", און צוליב דעם איז ער שוין געווען אַ „קרוב למלכות". די משפחה־מיטגלידער זענען דעריבער געווען געניגט אויך צו „השכלה", און פאַנאַטיזם און שטרענגע פרומקייט איז זיי פרעמד געווען. זייערע קינדער האָבן געלערנט „וועלטלעכע וויסנשאַפטן". צוזאַמען מיט „למודי־קודש" האָט שמואל אויך געלערנט די לאַנד־שפּראַך און זיינע עלטערן האָבן אים צוגעגרייט אריינצוגיין אין דער גימנאַזיע. אָבער ער האָט איבערגעריסן זיינע לימודים צוליב דעם, וואָס זיינע עלטערן האָבן אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל.

קיין ארץ־ישראל האָט שוין מיט יאָרן צוריק געהאַט אויסגעוואַנדערט זיין עלטער־זיידע ר' קלמן ראַפּאַלאָוויטש, וואָס איז געקומען אין

2) פאַרעפנטלעכט אין „התרן", העפט ח—ט, ניו יאָרק, דעצעמבער, 1923. פון דאָרט נעמען מיר אויך די וויכטיגסטע דאַטן. — עס וואונדערט נאָר איין זאַך: אין גאַנצן אַרטיקל דערמאָנט ניט א. ר. מלאכי אפילו מיט איין וואָרט, אַז ראַפּאַלאָוויטש האָט רעדאַקטירט דעם „ארץ־ישראל יוד".

אַ צייט, ווען די פאַרשיידענע „ממונים" האָבן געשאַלטעוועט איבער די כוללים ווי זייער הארץ האָט געגלוסט. ישראל־דוב פרומקין 3), וואָס האָט קעגן זיי געפירט אַ פאַרביטערטן קאַמף האָט אין ר' קלמן ראַפּאַלאָוויטשן געפונען דעם איינציקן מענטשן, וואָס איז ראוי אָנצופירן מיט די כולל־געלטער.

דער פאָטער, ר' משה ר', האָט זיינעביידע זין אָפּגעגעבן לערנען אין דער באַקאַנטער ירושלימער ישיבה „עץ חיים". די גימנאַזיע־לימודים זענען אַזוי אַרום פאַרביטן געוואָרן אויף תלמוד. דער ראש־ישיבה איז דעמאָלט געווען ר' משה־נחמיה כהנאָוו, באַקאַנט אונטערן נאָמען „דער כאַסלאַוויטשער רבי", וואָס איז געווען אַן אויסגעצייכנטער טיפּ צווישן די ירושלימער רבנים. באַהאַלטענערהייט האָט ער אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע ליבע צו בילדונג, איז געווען אַריינגעטאָן אין „מורה נבוכים" און אין „כוזרי" און פלעגט כאַפּן אַ קוק אין די ספרים פון מאַפּו און קלמן שולמאַן. ער פלעגט דאָס צוריידן די ישיבה־בחורים זיי זאָלן לערנען תנ"ך און „חכמת הדקדוק" 4). אונטער זיין ווירקונג, טאַקע, האָט זיך שמואל ר'

3) ישראל דוב פרומקין, פון די ירושלימער משכילים, געבאָרן. אין דובראָוונע, 1850. פון 1870 — 1911 אַרויסגעגעבן אין ירושלים דאָס וואָכנבלאַט „החבצלת", וואו געפירט אַן אומאויפהערלעכן קאַמף קעגן דעם אופן פון פאַרטיילן און פאַרווענדן די חלוקה. 1873 געגר. צוזאַמען מיט אברהם־משה לונצן די חברה — „תפארת ירושלים" מיטן ציל צו פירן אַ קאַמף פאַר דער פאַרבעסערונג פון קהל־פּאָליטישן לעבן. 1874 אַרויסגעגעבן אין ירושלים אַ יידיש וואָכנבלאַט „די ראָזע" — די ערשטע יידישע צייטונג אין ארץ־ישראל, וואָס איז איצט אוממעגלעך צו באַקומען. צוזאַמען מיט בן־יהודהן און נסים בכר געגר. אין יאָר 1884 די חברה „עזרת נדחים" צום קאַמף קעגן מיסיאָנערן. דער חרם, וואָס די כוללים האָבן אויסגעפּועלט אויף פרומקינס אָרגאַן, איז אַראָפּגענומען געוואָרן נאָכדעם ווי פרומקין האָט שלום געמאַכט מיט זיי און זיך געשטעלט אין זייער דינסט. געשט. אין ירושלים, 1914.

4) ער פלעגט זיך אויך נוהג זיין צו ריידן העברעיש און טאָמער האָט אים אויסגעפעלט אַ וואָרט פלעגט ער עס ממלא זיין מיט יידיש. ער פלעגט, אַ שטייגער, זאָגן: „קח את המאַשינקע ותבשל טיי" אָדער „עפּראַיקע, אינך לומד אַ פּיצל". צווישן די רעפאָרמען, וואָס ער האָט געפאָדערט מען זאָל איינפירן אין די ישיבות, איז געווען אויך מען זאָל לערנען די אַראַבישע שפּראַך, לויט משה מאָנטעפיאָרעס פאָרשלאָג. — וועגן דעם זע דעם אַרטיקל פון ד"ר יוסף י. ריבלין „ר' אברהם משה לונץ" אין זאַמלבוך „ירושלים", אַרויס צום צענטן יאָרצייט פון לונצן. ירושלים, תרפ"ח, ז. 3.

גענומען צו ליטעראַטור. צו זעכצן יאָר האָט ער אָנגעשריבן אַ ביבלישע דראַמע „משפּיל גאים" אויף די מאָטיוון פון „מגילת רות". שפּעטער צו איז ער אַ קורצע צייט געווען דער רעדאַקטאָר פון לומדישן צוויי־וואָכנבלאַט „שערי־ציון", וואָס איז דאַן אַרויס אין ירושלים 5).

זייער אַ סך האָט ער מיטגעאַרבעט אין בן־יהודס צייטונגען. האָט דאָרט פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען, פאָרשונגען וועגן ארץ־ישראל און איבערזעצונגען. פון זיינע איבערזעצונגען צייכנט זיך אויס מילטאָנס „פאַרלאָרענער גן־עדן", וואָס ער האָט באַאַרבעט אין פּראָזע א. נ. „תולדות אדם וחוה".

צוליב זיינע האַנדלס־אָנגעלעגנהייטן איז ער אַ לענגערע צייט געזעסן אין לאָנדאָן און האָט דאָרטן פאַרנומען זיך מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער איז אויך געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון דער וואָכנבלאַט „היהודי", וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן יצחק סואַוואַלסקי. דאָרט האָט ער פאַרעפנטלעכט אַן איבערזעצונג פון האָל קיינס אַ דערציילונג א. נ. „חטאת הקהל". עטלעכע יאָר האָט ער אויך געוואוינט אין ניו־יאָרק.

צוריקקומענדיק קיין ארץ־ישראל האָט ער זיך ווידער גענומען צו זיין ליטעראַרישער אַרבעט, וואָס האָט שוין דאָס מאָל געטראָגן אַ מער־וויסנשאַפטלעכן כאַראַקטער. ער האָט זיך איבערגעגעבן צו זיין באַליבטן געביט — יידישער נומיזמאַטיק, אין וועלכן ער האָט זיך גערעכנט פאַר דעם גרעסטן ספּעציאַליסט. די רעזולטאַטן פון אָט־דער אַרבעט איז זיין לעבנס־בוך „מטבעות היהודים" (אַרויסגעגעבן דורך אפרים דיינאַרד, ירושלים, תרע"ג).

אַ יאָר פאַר זיין טויט האָט ער אין ירושלימער טאָג־צייטונג „דאָר היום" פאַרעפנטלעכט זכרונות וועגן אַלטן ישוב אין ארץ־ישראל. געשטאָרבן איז ער אין יאָר 1923 אין ירושלים.

אין יאָר 1890 איז ער צוזאַמען מיט שלמה עפּשטיין צעגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ יידישע וואָכנבלאַט אין ירושלים א. נ. „דער ארץ־ישראל יוד". אין פּראָספּעקט צו דער צייטונג שרייבן די רעדאַקטאָרן ־אַרויסגעבער צווישן אַנדערע אָט־וואָס 6):

---

5) דערשינען אין די יאָרן 1876 — 1885 אונטער דער רעדאַקציע פון י. גאָשצינני, ח. פרעס און אברהם־משה לונץ. געהאַט אַן אַפּטיילונג אויך אין י י ד י ש.

6) אָרטאָגראַפיע, סטיל און פונקטואַציע פון די ציטאַטן — געלאָזט אומגעענדערט.

אַ סך קאָרעספּאָנדענטן פון פאַרשיידענע שטעט אין אויסלאַנד האָבן צוגעזאָגט „אונז באַהילפיג צוא זיין אָנצוקליידען אונזער ארץ־ישראל יוד־ן מיט „מלבושי כבוד״, אז דיא לעזער זאָללען זיך פשוט מחיה זיין אַ קוקענבעענדיג אויף איהם, זיי זאָללען זעהן אז דער ארץ־ישראל יוד איז אויך איין מענש גלייך ווי אללע, ער האָט אויך איין מענשען געפיהל — — — נור דיא ארמוטה פאַרמיאוס״ט איהם נע־ביך און דארום מוזען מיר זוכען מיטלען, וויא איהם צוראַטעוועןֿ״.

צוליב וואָס זיי גיבן אַרויס אַזאַ ציטונג אין ירושלים — דער־קלערן זיי אַזוי:

„אַזאַ ציטונג קען האָבן אַ גרויסן איינפלוס אין ירושלים, ווייל נור אַ זשאַרגאָנישער ציטונג קען בכח האָבען איינצופלאַנצען אין דעם אונוויסענדען המון וואָס ירושלים איז ב״ה מיט איהם איבער־פילט, דיא טייערסטע פּרוכטבוימען וואָס די נאַטור האָט פון זייא גע־רויבט און נור דער ארץ ישראל יוד, נור ער וועט קענען זיין אַ גוטער אָגראָדניק (גערטענירער) פאַר זייא, זייא צו פאַרהיטן פון דיא קראַפּע־ווע וואָס וואַקסט אַרום זייא — — — זייא אָפּטער צו בעפייכטען מיט קלאָרע קוועל וואַססער, כדי זייא זאָללען כח האָבען צוא טראָגען גו־טע פרוכט — — —״.

אין פּראָספּעקט דערקלערן די אַרויסגעבער פאַרוואָס זיי זענען צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ ציטונג אין יידיש (וועגן דעם וועלן זיי נאָך אויך שרייבן אין ערשטן נומער פון זייער ציטונג!):

„מיר ווילללען דאָ ניט מאַריך זיין צופיהל מחבב צו זיין די זשאַר־גאָנישע שפּראַך בייא אחב״י [אחינו בני ישראל — מ. ק.] דאָס זיי זאָללען אויפהערען צוא קוקען אויף איהר ווי אויף אַנ־אלטע באָבעצע וואָס האָט שוין קיין כח ניט זיך אליין צוא דערשלעפּן, און זייא אויס ווייזען בחוש וויא פאַלש זייער מיינונג איז איבער איהר, ווי נוטציג זי איז פאַר אונז יודען, וואָס מיר זענען געבאָרען און געוואַקסען אין איהר, און איהר גרויססען כח וואָס זיא האָט מגדל צוא זיין אונזערע שוועסטער און ברידער צוא אללע קענטניססע — — — און צוא אללעם גוטען, ווייל ניט דאָ איז דער אָרט צו ריידען וועגען אַזאַ אָנ־ענין וואָס איז שוין גערעדט געוואָרען פון אונזערע בעריהמטעסטע שרייבער און געלעזען געוואָרען פון טויזענדער מענשן, אין אונזער בלאַטט האָפען מיר וועגען אונזער מאַמע־לשון צוא ריידען באריכות. דער ווייל בעגניגען מיר זיך מיט דיא עטליכע שורה־לעך וואָס מיר האָבען דאָ געשריבען און מיר גלויבען אַז זייא זיינען גאַנץ גענוג

אויפצווייזען וויא נוטציג עס איז א זשארגאנישער בלאטט אין ירושלים".

כדי צו דערגרייכן דעם ציל זייערן, אז די ציטונג זאל פארשפרייט ווערן, האבן די ארויסגעבער געשטעלט א גאנץ קליינעם פרייז, „הינו גאר אין פשטות אונטער קרן", און אויף דעם וועג ווענדן זיי זיך צו „אחב"י אין חו"ל" מען זאל זיי באהילפיק זיין אויסצופירן דעם וויכטיקן פלאן דורך דעם וואס זיי וועלן זיך אבאנירן אויפן „ארץ־ישראל־יוד" און אויך „ניט זאלעווען וויכטיגע מאמרים וואס זאללען צייללען צום ריכטיגען צילל וואס מיר האבען פאר אונז געשטעלט".

אין פראספעקט ווערט אנגעוויזן, אז די ערשטע דריי חדשים וועט „דער ארץ־ישראל־יוד" ארויסגיין נאר צוויי מאל אין חודש, „פערנער אבער וועט ער ערשיינען רעגלמאססיג אללע וואך. פון אונזער זייט וועלין מיר זיך דיא גרעסטע מיהע געבען אויסציפיינערען דעם ארץ־ישראל יודין אז ער זאלל די ווערטה האבען צו הייסען איין ריכטיגער פאלקסבלאט, ביי די ליבהאבער ציון"ס".

אט־דער פראספעקט, וואס די ארויסגעבער האבן, ווייזט אויס, צעשיקט אויך אין אויסלאנד, האט ארויסגערופן א קענטיקן אפקלאנג אין דעמאלטיקן „המליץ". אין נומ' 75 פון כ"ח ניסן תר"נ (6 (18) אפריל 1890) איז אט־דעם ענין געווידמעט א לייטארטיקל, געשריבן — ווי אלע לייטארטיקלען — פון צעדערבוימען אליין. אט־וואס ער שרייבט דארטן:

„בשורה חדשה באה אלינו מארץ הצבי, כי בן חדש נתן לה, ילד יולד בקרבה, מ"ע [־מכתב עת — —מ. ק.] חדש בלשון יהודית המדוברת, אשר קראו שמו „דער ארץ־ישראל־איד". מודים אנחנו לקוראינו הנכבדים, כי לא שמחנו ביותר לקראת השמועה הזו, לקראת הצנור החדש אשר יאמרו להשפיע בו כל טוב על דעת הקהל בארץ אבותינו. מודיעים אנחנו מראש, כי לפי שעה אין לנו עסק בתכונת מה"ע החדש ההוא, אשר עדיין לא בא לעולם, בדרכיו ושיטתו. אדרבה, מאמינים אנחנו באמונה שלמה, כי תהי מחשבת עורכיו רצויה תמיד, כי ירדפו רק אחרי הטוב והישר ותמימים יהיו בכל מעשיהם. אבל מסופקים אנחנו מאד, אם יש חפץ במ"ע כזה בארץ הצבי בכלל" [איבערז. — „א נייע בשורה איז אונז אנגעקומען פון ארץ־ישראל, אז א נייער זון איז איר געגעבן געווארן, אז א קינד איז ביי איר געבארן געווארן — א נייע צייטונג אין דער יידישער אומגאנגס־שפראך, וואס מ'האט איר א נאמען געגעבן „דער ארץ־ישראל־איד". מיר זוי־

נען זיך מודה פאַר אונזערע חשובע לעזער, אַז מיר האָבן זיך ניט איבעריקס דערפרייט מיט דעם דאָזיקן קלאַנג, מיט דעם דאָזיקן נייעם קאָנאַל דורך וועלכן מען וויל באַאיינפלוסן די עפנטלעכע מיינונג אין לאַנד פון אונזערע אבות. מיר לאָזן צו וויסן פאָרויס, אַז דערווייל גיבן מיר זיך נאָך ניט אָפּ מיטן כאַראַקטער פון דער דאָזיקער נייער צייטונג, וואָס איז נאָך ניט געקומען אויף דער וועלט, מיט אירע וועגן און איר שיטה. אדרבה, מיר גלויבן באמונה שלמה, אַז דער געדאַנק פון די רעדאַקטאָרן וועט שטענדיק זיין אַ געוואונטשענער, אַז זיי וועלן זיך יאָגן נאָר נאָך דאָס בעסטע און שענסטע און אַז זיי וועלן זיין אָרנטלעך אין אַלע זייערע מעשים. אָבער מיר זענען שטאַרק אין צווייפל, אויב עס איז אין אַלגעמיין פאַראַן אַ פאָדערונג פאַר אַזאַ צייטונג אין ארץ־ישראל" — מ. ק.].

דאָ דערציילט צעדערבוים וועגן דעם קאַמף, וואָס אָנהענגער און קעגנער פון יידיש האָבן געפירט מיט עטלעכע חדשים צוריק איבער דעם נוצן פון דער שפּראַך און איר ווערט, און צי לוינט צו שרייבן אין איר ביכער פאַרן פאָלק אָדער ניט. „און אויך מיר אין „המליץ" האָבן געגעבן אָרט די אָנהענגער פון דער דאָזיקער שפּראַך און אירע קעגנער, ווייל אַזאַ ויכוח איז נאָר אַ טעאָרעטישער און עס לוינט זיך באַציען צו אים מיט אויפמערקזאַמקייט" („וגם אנחנו פנינו מקום ב„המליץ" גם להמצדדים בזכות הלשון הזאת וגם להמתנגדים לה; כי בכל אפן וכוח כזה הוא דבר שבהלכה שראוי להתבונן אליו בשים לב").

צעדערבוימס באַציאונג צו יידיש איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך און עס לוינט זיך אָפּשטעלן אויף אים גענויער 7). דערווייל לאָמיר נאָר פאַרצייכענען זיין באַציאונג צו אָט־דעם ענין און זיין וואָרט אין דער דיסקוסיע:

„אין אַזעלכע ענינים דאַרפן מיר נעמען די זאַכן ווי זיי זיינען און ניט ווי זיי וואָלטן געדאַרפט זיין לויט אונזערע השערות. אויב די אומגאַנגס־שפּראַך איז גוט אָדער ניט — אָבער מיליאָנען מענטשן

7) אַביסל מאַטעריאַל וועגן דעם האָט פאַרעפנטלעכט ש. ל. ציטראָן אין זיין „די געשיכטע פון דער יידישער פרעסע. 1. פון יאָר 1863 ביז 1889". זע דאָרטן זז. 9—10, 23—24, 34, 47—49, 63—64 און 71—72. — ווי אַ זייטיקער צוגאָב־מאַטעריאַל וועגן צעדערבוימס אינטערעס צו יידיש איז אויך די נאָטיץ פון מ[אַקס] וו[יינרייך] — „אַ פּאָלעמיק צווישן צעבערבוימען און פרץ מסאָלענסקינען וועגן יידישע דיאַלעקטן", אין „ייוואָ־בלעטער", באַנד 5, נומ׳ 3—5, מערץ־מאַי 1933, זז. 401—404.

ריידן אויף איר, און אויב מיר קענען ווירקן צום גוטן אויף די דאָזיקע מענטשן מיט וואָסערע וועגן ניט־איז — דאַרפן מיר דאָס טאָן. — — — אַלע וועגן זיינען גוט וואָס פירן צו גוטע צילן — — — — אויב מיר קענען ריידן צו אונזערע ברידער אויף העברעיש — איז אודאי גוט, און אויב מיר קענען ריידן צו זיי נאָר אויף דער אומגאַנגס־שפּראַך — האָבן מיר אויך קיין רעכט צו אַנטזאָגן זיך דערפון. — — — אָבער אומזיסט און אומנישט װעלן מיר זיך איינרײדן אויב מיר וועלן טראַכטן צו פאַרוואַנדלען די אומגאַנגס־שפּראַך אין לשון פון יידישן פאָלק — אַזוינס וועט קיינמאָל ניט געשען" [„בענינים כאלה עלינו לקחת את כל הדברים כמו שהם ולא כמו שהיו צריכים להיות עפ"י השערותינו. אם טובה הלשון מדוברת ואם אין — הנה אלפי אלפים איש מדברים בה, ואם אפשר לנו לפעל על האנשים ההם לטובה באיזה מן דרכים, אז חייבים אנחנו לעשותו. — — — כל דרכים טובים בזמן שהם מוליכים למטרות טובות — — — אם יכולים אנחנו לדבר על לב אחינו בשפת עבר — מה טוב, ואם יכולים אנחנו לדבר באזניהם רק בלשון המדוברת, אז גם מזה אין רשות לנו להניח ידנו — — — אפס הבל ושוא יהגה לבנו, אם נאמר לעשות את הלשון מדוברת ללשון בני ישראל ונחלתו — היה לא תהיה"].

און אומקערנדיק זיך צום עצם ענין שרייבט צעדערבוים אַזוי:

„. . . אין סבה לנו לשמוח על הולד מ"ע בלשון המדוברת בארץ הצבי. כלנו יודעים אם גם מכאבת לנו הידיעה הזאת עד מאד, כי רוב אחינו בארץ הקדושה אינם מנקיי הדעת, המקפידים בלשונם, המשתדלים לדבר תמיד בלשון נקיה. פעמים רבות אדמו פנינו לשמוע החרפות והקללות והדברים הרעים אשר ידברו שם איש על אויבו ואיש על מתנגדו, דברים אשר לא תרגלנו לשמוע כמוהם בחו"ל, גם בשער הדגים ובשוק של תמחוי" [איבערז. — „מיר האָבן גאָר קיין גרונט ניט צו פרייען זיך אויף דעם וואָס אין ארץ־ישראל הויבט אָן ארויסצוגיין אַ ציַיטונג אין דער אומגאַנגס־שפּראַך. אונז אַלעמען איז זייער גוט באַקאַנט די ידיעה — הגם זי טוט אונדז זייער וויי — אַז דאָס רוב פון אונדזערע ברידער אין הייליקן לאַנד זענען ניט קיין אדל־לייט, וואָס גיבן שטאַרק אַכטונג אויף זייערע רייד, און וואָס באַמיען זיך צו ריידן אויף אַן איידעלן לשון. ניט איינמאָל זע־נען מיר רויט געוואָרן הערנדיק די זידלערייען און די מיאוסע רייד, וואָס איינער רעדט דאָרט אוים אויפן צווייטן — אַזעלכע רייד, וואָס

מיר דאָ אין חוץ־לארץ זענען ניט געוואוינט צו הערן אפילו אויפן פישמארק און אין דער יאַטקע־גאַס"].

און אויב אַזוינס קען פּאַרקומען אין העברעיש, וואָס איז אַ „ריינע שפּראַך" („לשון נקיה") — הײנט װער װײס װי װײט קענען אַזוינע זאַכן דערגיין אין יידיש, וואָס איז אַ „צומישטער לשון" . . . ביי צעדערבוימען הייסט עס אזוי:

„ואם ככה עושים בלשון הקודש, לשון חכמים וסופרים, מה יעשו עוד בלשון הבלולה, לשון המוכרת דגים בשוק! הלא תאכל הלשון הזאת את יתר הבוש אשר נשארה עוד לפליטה בארץ ההיא וצללו אזנינו לשמוע קול דברים אשר תקוף בהם גם הנפש הגסה בחו"ל. האמנם יוסיפו כל הדברים האלה פאר לארצינו ויוסיפו לחבב אותה על אחינו הנפוצים בכל הארצות? סוף דבר, בכל פנות שאנחנו פונים רואים אנחנו, כי הדבר אשר חשבו לעשות עורכי מה"ע החדש בלשון המדוברת, יהיה לנו לא לעזר ולא להועיל, ולואי שלא יהיה לנו לבשת ולחרפה — — "[איבער. — „און אויב אַזוינס טוט מען אויף דער הייליקער שפּראַך, אַ שפּראַך פון געלערנטע און שרייבער — טאָ וואָס־זשע וועט מען טאָן אויף דער צומישטער שפּראַך, די שפּראַך פון פיש־מאַרק־יידענעס! אַט־דער לשון וועט דאָך פאַרלענדן דאָס ביסל בושה וואָס איז נאָך איבערגעבליבן אינעם דאָזיקן לאַנד און אונדזערע אויערן וועלן קלינגען הערנדיק אַזעלכע ווערטער, וואָס אפילו דער סאַמע גראָבער נפש אליין אין חוץ־לארץ וועט זיך מיאוסן מיט זיי. צו וועלן די דאָזיקע אַלע זאַכן צוגעבן שיינקייט אונדזער לאַנד און וועלן איר ווייטער באַליבט מאַכן צווישן אונדזערע ברידער וואָס זע־נען צעשפּרייט איבער אַלע לענדער? קורץ: וואו מיר זאָלן זיך ניט קערן און ווענדן — זעען מיר, אַז דאָס וואָס די רעדאַקטאָרן פון דער נייער צייטונג אין דער אומגאַנגס־שפּראַך רעכענען צו טאָן, וועט אונדז ניט ברענגען קיין הילף און קיין נוצן, און הלואי זאָל עס אונדז ניט זיין צו שאַנד און צו שפּאָט — — "].

אויף אַט־דעם לייטאַרטיקל צעדערבוימס איז געקומען דער ענט־פער פון די רעדאַקטאָרן פון „ארץ־ישראל יוד" אין ישראל־דוב פרומ־קינס וואָכנבלאַט „חבצלת" (אין נומ. 2 פון צוואַנציקסטן יאָרגאַנג, י"ט אייר התר"ן), וואָס איז אַרויס אין ירושלים, וואו זיי שרייבן צווישן אַנדערע:

„ — —והנה לשפת יתר תחשב לנו להביא חבילות חבילות של ראיות להראות בעליל נחיצת ספרים או מכ"ע בלשון זשארגאָן לבני עמנו אשר בחו"ל יען כי לא על זה אנו באים לדון, באשר המו"ל

המליץ בעצמו לא יתנגד להרעיון הזה, ועוד הקדיש מקום במכ"ע, לאלה המצדדים בזכות השפה המדוברת המאמינים כמונו כי רק ע"י השפה מדוברת בין רבבות אלפי אחב"י יש לאל ידנו להשפיע רב טוב להמון בני עמנו. אך על דבריו „כי לפי דעתו למותר הוא מכ"ע כזה בירושלים, באשר לא ידע בעד מי נבראהו אחרי כי אין איש בירושלים (לפי דעתו) אשר לא ידע קרא עברית" עליהם אנו באים לדון, ואך עליהם תסוב אופן תשובתנו"[איבער. — " — — מיר האלטן גאָר פאַר איבעריק צו ברענגען פעק מיט ראיות, וואָס זאָלן פאַקטיש באַווייזן ווי נויטיק עס זענען פאַר די פאָלקס־מאַסן אין אויס־לאַנד ביכער אָדער צייטונגען אין דער זשאַרגאָנישער שפּראַך. ניט וועגן דעם קומען מיר ריידן, ווייל דער ארויסגעבער פון „המליץ" אליין איז ניט קעגן דעם דאָזיקן געדאַנק. דערצו נאָך האָט ער אָפּגע־געבן אַן אָרט פאַר די אָנהענגער פון רעכט פאַר דער אומגאַנגס־שפּראַך, וועלכע גלויבן אַזוי ווי מיר, אַז נאָר דורך דער שפּראַך וואָס ווערט גערעדט פון מיליאָנען אונדזערע ברידער קענען מיר ברענגען אַ סך גוטס פאַר אונדזערע פאָלקס־מאַסן. נאָר וועגן זיינע ווערטער „אַז לויט זיין מיינונג נאָך איז אַזאַ צייטונג אין ירושלים איבעריק, ווייל ער ווייס ניט פאַר וועמען ווערט זי געשאַפן נאָכדעם ווי עס איז (לויט זיין מיינונג) ניטאָ אין ירושלים קיין איינער וואָס זאָל ניט קע־נען לייענען העברעיש" — אָט וועגן זיי קומען מיר דאָס ריידן און נאָר וועגן זיי וועט זיין געוווענדעט אונדזער ענטפער"].

דאָ ווייזן זיי אויף צעדערבוימען דעם טעות וואָס ער מאַכט ניט ווויסנדיק וועגן דער פאַקטישער לאַגע און באַמערקן וועגן „דעם ליגן וואָס עטלעכע יינגלעך האָבן אויסגעטראַכט" („השקר אשר יטפלו נערים אחדים"), אַז העברעיש איז פאַרשפּרייט אין ירושלים. וועגן דעם שרייבן זיי:

„בשם האמת נבקש את בני ירושלים הנאמנים, יקומו נא ויעידו אם נמצא יותר מאיש אחד מדבר עברית בביתו בירושלים, ואם לא לרוב המון בני ציון היקרים אשר עינים להם לראות ובדרך ישר רגליהם לא יכשלו [! —מ. ק.] אף כי שפת עבר לא מוזרה להם, אך הספרות העברית החדשה לרובם כספר החתום היא ובמה נסול להם מסילה לשפתנו, ללמדה להבינה ולדבר בה, אם לא נשכים ונאריך לדבר עליהם בשפה אשר יחד את חלב אמם באה אל קרבם, ואשר אך בה יהגו כל מחשבותיהם" [איבערז. — „אין נאָמען פון אמת בעטן מיר די ערלעכע ירושלימער זאָלן זיי זיך שטעלן אין עדות זאָגן, אויב אין ירושלים געפינט זיך מער ווי איין מענטש וואָס רעדט אין זיין

הויז העברעיש 8). און הגם פאַר די מערסטע טייערע ציונס קינדער, וואָס האָבן אויגן און זעען און וואָס אויף אַ גלייכן וועג ווערן זייערע פיס ניט געשטרויכלט איז די העברעישע שפּראַך ניט פרעמד — אָבער פאַר דעם גרעסטן טייל פון זיי איז די נייע העברעישע ליטעראַטור ווי אַ פאַרזיגלטער בוך. און ווי אַזוי זאָלן מיר פאַר זיי אויסטרעטן אַ וועג פאַר אונדזער שפּראַך אַז זיי זאָלן איר קענען פאַרשטיין און ריידן אויף איר, אויב מיר זאָלן אָן אויפהער ניט ריידן צו זיי אויף דער שפּראַך, וואָס איז צו זיי געקומען צוזאַמען מיט זייער מוטערס מילך און וואָס נאָר אויף איר טראַכטן זיי אַלע זייערע מחשבות"].

און מיינענדיק, אַז מיט דער ציַיטונג טוען זיי אויף אַ גוטע זאַך און האָפנדיק, אַז זי וועט געפינען אַן אָפּקלאַנג צווישן דעם לעזער-עולם — ענדיקן זיי זייער בריוו מיט פאָלגנדע ווערטער מיט וועלכע זיי טוען כלומרשט אַ טובה דעם רעדאַקטאָר פון „המליץ":

„מכירת הגליון נו' 1 מהמכ"ע „דער ארץ-ישראל יוד" תוכיח לנו עד כמה החל ההמון בעצמו להרגיש חסרון מכ"ע כזה שהחל לצאת לאור על ידנו, ותחזק לבבנו לעבוד עבודת העם במקצוע זה, לקרב את העת אשר בו יוכל גם מו"ל המליץ להודיע ידיעה נכונה כי העם אשר בירושלים חציו (לכל הפחות) מדבר עברית צחה, ואז, נאמין גם אנחנו כי לא יהי' עוד שום צורך למכ"ע זשארגאָני" [איבערז. — „דער פאַרקויף פון ערשטן נומער פון דער ציַיטונג „דער ארץ ישראל יוד" וועט אונדז ווייזן ווי וויט דער המון אַליין האָט אָנגעהויבן צו פילן דעם מאַנגל פון אַזאַ ציַיטונג וואָס מיר האָבן אָנגעהייבן אַרויסצוגעבן; און שטאַרקן וועט זיך אונדזער האַרץ כדי צו טאָן די פאָלקס-אַרבעט אויף אָט-דעם געביט, כדי צו דערנענטערן די ציַיט ווען אויך דער אַרויסגעבער פון „המליץ" וועט קענען צו וויסן געבן אַ ריכטיקע ידיעה, אַז (לכל הפחות) העלפט ירושלימער ריידן אַ ר י י נ ע ם העברעיש — און דאַן וועלן מיר גלויבן, אַז מ'באַדאַרף שוין מערניט קיין זשאַרגאָנישע ציַיטונג"].

* * *

מיר קענען איצט צוגיין צו דער ציַיטונג גופא און זען, ווי אַזוי די אַרויסגעבער פון „ארץ-ישראל-יוד" Solomon Epstein et Samuel

8) געמיינט א ל י ע ז ר ב ן - י ה ו ד ה ן (1922 — 1858), דעם העברעישן לעקסיקאָגראַף, וועלכער האָט איינגעפירט ביי זיך אין דער היים העברעיש ווי אַ לעבעדיקע שפּראַך, און איז אויגנטלעך דער „פאָטער פון העברעיש אַלס אומגאַנגס-לשון („אבי הדבור העברי") אין ארץ-ישראל.

Rafalovich (ווי זיי זענען אונטערגעשריבן אויפן פראספעקט!) האבן אויסגעפירט די אויפגאבן וואס זיי האבן זיך געשטעלט ביים ארויסגעבן די צייטונג.

דער ערשטער נומער פון דעם „ארץ־ישראל יוד" איז ארויס אין ירושלים י"ב אייר תר"ן (2 מאי 1890) מיט אן אויבער־קעפל "Yüdish-Deutsche Ausgabe des Hazewi"[9] און מיטן אונטער־קעפל „א זשארגאנישע „אונפארטייאישע" צייטונג ערשיינט וואכענטליך אין ירושלים ת"ו [־תבנה ותכונן — מ. ק.], באשטייט פון פיר זייטן אין קווארט־פארמאט (22 ס"מ ביי 31 ס"מ) און געדרוקט „בדפוס של הרב ר' יצחק הירשענזאהן[10] פעיה"ק ירושלים ת"ו". ער איז אויך אנגעגעבן פארן פאראנטווארטלעכן רעדאקטאר (Gerant J. Hirschenson).

אינעם לייטארטיקל „פונ'ם ארץ־ישראל יוד" דערקלערן די ארויסגעבער נאכאמאל פארוואס זיי זענען צוגעטראטן ארויסצוגעבן א יידישע צייטונג אין ירושלים:

„געוויסס וועט יעדער פראקטישער מענש נייגעריג זיין צו וויסען דיא סבה וואס האט אונז מעורר גיוועזן ארויסצוגעבען א זשארגאנישעם בלאטט אין ירושלים ת"ו, וואס איז אונזער צוועק דער מיט,

---

9) „הצבי", א וואכנבלאט פאר חבת־ציונדיקע עניינים אונטער דער רעדאקציע פון אליעזר בן־יהודה, ארויס אין ירושלים אין די יארן 1900—1884. דער „ארץ־ישראל־יוד" פיגורירט אלס ביילאגע צום „הצבי" נאר צוליב דעם וואס ארויסצובאקומען א „פירמאן", א דערלויבעניש פון דער רעגירונג איז געווען פארבונדן מיט גרויסע שוועריקייטן. די בקשה וועגן דעם האט געדארפט אוועקגיין דירעקט קיין סטאמבול, קאנסטאנטינאפאל, און דארטן פלעגט מען אזא דערלויבעניש ארויסגעבן נאר א טערקישן בירגער. אן אויסלענדער פלעגט אזא „פירמאן" פאר קיין פאל נית באקומען. נייע צייטונגען פלעגן דעריבער ארויסגיין ווי הוספות צו דער שוין־עקזיסטירנדיקער.

10) א תלמוד־פארשער געב. ארום 1844 אין פינסק. אלס קינד געקומען מיט זיין פאטער ר' יעקב־מרדכי קיין ירושלים. געווען ראש־ישיבת אין דער ישיבה „סוכת־שלום", וואס זיין פאטער האט געגרינדעט. געזאמלט אלטע ספרים און מאנוסקריפטן און כדי זיי צו פארעפנטלעכן, האט ער אין 1883 געגר. א דרוקעריי אין ירושלים. א ריי תלמודישע אפהאנדלונגען פארעפנטלעכט אין לומדישן ארגאן „המסדרונה" און אין שאול־פנחס ראבינאוויטשעס (שפ"ר) „כנסת ישראל".

צוזאמען מיט זיין ברודער ח י י ם ארויסגעגעבן אין י. 1892—93 א י י ד י ש וואכנבלאט מיט נקודות, „הצבי לבית יעקב", וואס איז ארויס אלס ביילאגע צום „הצבי". געשט. 8 אקטאבער 1896 אין לאנדאן.

אָדער צו וואָס פאַר אַ ציל ווילן מיר דאָ, מיט אזא מין ציימונג פיהרען, ס'וועט דערום ניט איבעריג זיין, ווען מיר וועלען וועגען דעם ענין אַ ביסעלע זיך דורך שמעס'ן".

אויפוועקן דעם געזעלשאַפטלעכן חוש ביי די ירושלימער יידן, אויפהויבן זיי פון זייער גייסטיקער געפאַלנקייט און אויפמונטערן זיי אין זייער עקאָנאָמישער דעפּרעסיע, דערנענטערן די אויסלענדישע יידן צו די ארץ־ישראלדיקע — דאָס זענען די צילן פון „ארץ־ישראל יוד". „מיר וועלען זיין אַ מונד פאַרן פאָלק — שרייבט (ראַפאַלאָוויטש?) — און אַלע וועלכע אינטערעסירען זיך שטענדיג צו וויסען די ריי־נע וואָרהייט, וועלען שטענדיג פונ'ם אונפּאַרטייאישען ארץ־ישראל יוד'ן ריכטיגע ידיעות בעקומען, ער וועט אי"ה [־אם ירצה השם — מ. ק.] דעם ריינעם אמת דער'ציילען, באופן קיינעם פערזענליך צו בעליידיגען, און וועט געבען כבוד דעם וואָס איז ווערטה — — —".

אין צווייטן אַרטיקל „דער פריהלינג אין ארץ־ישראל" צעלאָזט זיך צוערשט דער שרייבער אריה לייב לעווין 11) מיט מליצות וועגן דעם „שמייכלענדען פריהלינג" און וועגן דער ערד, וואָס „האָט פון זיך אַרונטער געצויגן איהרע טרויער־קליידער, און האָט אויף זיך אַרויפגעצויגען אַ גרינעם מאַנטעל פערפּוצט מיט קאָליראָווע בלומען און שמעקענדע רויזען" און גייט נאָכדעם אַריבער צו אַ פּראָזאאישער שילדערונג פון דער עקאָנאָמישער לאַגע פונעם יידישן ישוב אין ירושלים. ער ווייזט אָן, אַז פריהלינג איז דער סעזאָן ווען אין לאַנד קומען אַ סך טוריסטן און פון זיי פּראָפיטירן נאָר די קריסטן. דעם יידישן האָטעל, דעם יידישן באַלמעלאָכע און קרעמער מיידן זיי אוים. דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואָס אויף יעדן פּנים פון „אונזערע אומגליקליכע ברידער — — שוועבט אַ שוואַרצער וואָלקען. יעדע־רער איז פּער יאָג'ט און פּערצאָג'ט, פּערברייננגט זיינע יאָהרען אין דחקות און אין צרות, פּער'רוקט אין דיא שמוציגע גאַסען, אין די ענגע דירות, דער הונגער פּלאָגט איהם צו הויז, און דער פּערדאַרבע־נער לופט אין גאַס, גליך וויא דיא וועלט איז ניט פאַר איהם באַ־שאַפען געוואָרען — — — ".

אין זעלבן אַרטיקל טרעט דער שרייבער אויך אַרויס קעגן דער אַלגעמיין־פאַרשפּרייטער מיינונג, אַז דער ארץ־ישראלדיקער ייד איז אַ

11) געוועזן אַ ייד אַ סוחר, געקומען אַלס קליין קינד קיין ירושלים. שפּעטער איז ער געווען ארץ־ישראלדיקער קאָרעספּאָנדענט פון לאָנדאָנער „צייט" אָדער „די פּאָסט".

בטלן, א טויגעניכטס, א שנאָרער. „ניין, ליבע ברידער! — רופט אוים דער שרייבער פונם ארטיקל — דער ארץ ישראל יוד איז אויך א מענש מיט אללע מענשין גלייך — — — ער זוכט נעביך מיט אללע זיינע קרעפטען, זיין שטיקעל ברויט מיט זיין שווערען שוויים צו פאַר־דינען — — — יעדער איינציגער הארעוועט יעדערער זוכט צו גע־פינען זיין לעבענ׳ס מיטעל, אבער לײדער איז זיין גאנצע מיהע אומ־זיסט, ווייל אידישע בעלי מלאכות זיינען שוין מעהרער פאר די בעלי בתים, סוחרים מעהרער פאר קונים — — —און דיא אידען קאָנקור־רירען איינער דעם צווייטען, אן דעם קלענסטען לעבענסצווייג האָפען זיך הונדערטער מענשין אָן, ביז דער דארער צווייגעלע ברעכט זיך איבער און ווארפט ארונטער זיינע אָרימע אָנהיינגער, וועלכע זינקען אין זייער אלט־בעקאַנטע אָרימקייט".

דערנאָך קומט א „בריף צום ארץ־ישראל יוד" געשריבן אין א הומאָריסטישן טאָן וועגן דעם דערשיינען פון דער ציימונג, געחתמעט „א געבאָרענער שניידער". „אַז איך בין אן עם הארץ — איראָני־זירט גוטמוטיק דער „געבאָרענער שניידער" — קענט איהר דאָך אליין פאַרשטיין וואָרום אַז ניט וואָלט איך אזוי ניט נתפעל געוואָרען פון א זשאַרגאָנישע צייטונג וועלכע וועט ערשיינען אין ירושלים. ווער עס האָט נאָר א מוח אין קאָפּ דער פאַרשטייט, אַז נאָר א בור, נאָר א גראָבער יונג קען פיהלען א טעם פון אזא שפּראָך וויא דיא זשאַרגאָ־נישע איז. אָבער האָפּט נאָר ניט, מיינט ניט אַז איהר זענט שוין יוצא, אנ׳ עם הארץ אליין דארף נאָך אויך ניט אזוי דערפרייט ווערין פון א זשאַרגאָנישע בלאַטט, אשר על כן מיינע ליבע רעדאַקטערס מוז איך אייך צו לייגען אַז איך בין נאָך עפּעס, איך בין א שניידער — — — נא וואָס קען אַזא מענש ווי איך, און נאָך אַנדערע אַזוינע טהון, אַז זייא ווילּלען פאַרט עפּעס וויססען?"

און אַקעגן דעם וואָס די רעדאַקטאָרן פון דער ציימונג האָבן צוגעזאָגט צו ריידן באריכות „וועגען אונזער מאַמע לשון", שרייבט דער „געבאָרענער שניידער" אזוי: „בייא מיר האָבען די ווערטער אייערע א פנים אזוי וויא איינער א בעל אכסניא וואָלט מיר וועלען אוים ווייזען מיט ראיות ברורות, אַז עססען איז זעהר גוט און נוטציג, בשעת מיר פאַלט ארוים די נשמה . . . „פע!" וואָלט איך איהם גי־זאָגט, „וואָס טויג מיר דיא איבעריגע רייד? גיב עססען און געגוג".

ווייטער קומט א פעליעטאָן „כתבים פון אנ׳־עולה־רגל" און צוויי רובריקעס „וואָס הערט זיך אין ארץ־ישראל און „וועלט־נייעס".

מיט דעם שליסט זיך אָפּ דער ערשטער נומער.

דער צווייטער נומער, וואָס איז אַרויס דעם 16 מאַי, הייבט זיך אָן מיט אַזאַ מעלדונג: „הגם מיר האָבען אין אונזער מודעה (ד. ה. פּראָספּעקט — מ. ק.) געשריבען, דאָס די ערשטע דריי חדשים וועט דער ארץ ישראל יוד ערשיינען נור איין מאָל אין צוויי וואָכען, אָבער וויל דער היגער עולם, פאַרלאַנגט זעהער דאָס בלאַט, האָבין מיר מבטל גיווען אונזער רצון, און פון דעם נומער אָן וועט „דער ארץ ישראל יוד" ערשיינען אַלע וואָך".

דאָ זענען שוין פאַר אַרויסגעבער און רעדאַקטאָרן אָנגעגעבן שלמה עפּשטיין און שמואל ראַפּאַלאָוויטש (אויפן ערשטן נומער האָבן זיי נאָך זייערע נעמען ניט אַרויסגעשטעלט און אַלס פאַראַנטוואָרט־לעכער רעדאַקטאָר איז אָנגעגעבן יצחק הירשנזאָן!).

קיין מודעות זענען נאָך אין דעם נומער ניטאָ. אַקעגן־זשע איז פאַראַן אַ בריוו־קעסטל פון דער רעדאַקציע א. ג. „דער בריעף־טרע־גער", וואו צווישן אַנדערע איז פאַראַן אַן ענטפער אינעם ר׳ פייטיל ב"ר יונה, וואָס באַציט זיך צו צעדערבוימס אַרויסטריט אין „המליץ" קעגן דעם „ארץ־ישראל יוד": „אייער עצה דאָס דער בעל המליץ זאָל אַ הער קומען זעהן דעם מספר פון די וואָס רעדען לשון הקדש — קאָנט איהר דירעקט צו איהם שרייבען, ער פאַרשטייט זשאַרגאָן אויך".

דעם ערשטן אָנאָנס געפינען מיר אין נומער דריי פון דער צייטונג. עס איז אַ מודעה אין פאָרם פון אַ שמועס:

„ — וואָס האָסטו באַצאָלט פאַר דיין קאַפּטען, ירוחם?

— ער קאָסט מיר זעהר טייער!

— דאָס איז, וויל דו האָסט ניט גיקויפט ביי ישעיהו ראַפּאַלאָ־וויטש אַקעגין ר׳ לייב אָפּטייקער אין דער יודישער גאַס.

ער פאַרקויפט אמתיע גוטע דמשקיער סחורה זעהר ביליג".

אין דעם זעלבן נומער שרייבט איינער אַ לעזער אין אַ בריוו צו די „ליבע רעדאַקטאָרען" צווישן אַנדערע אַזוי: אַז איך האַלט שוין יאָ מיט אייך אין שמועסין וועל איך אייך שוין פאַר איינס בעטען, איר זאָלט ניט אָננעהמען אין אייער בלאַט אַן־אַרטיקעל וואָס עס ווערט גירעדט אַנקעגין די שפה ברורה 12). איך קען דאָך אייך,

12) „שפת ברורה" — אַ חברה, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יענע יאָרן מיטן ציל צו פאַרשפּרייטן העברעיש ווי אַ גערעדטן לשון אין שטוב און אין גאַס. צווישן די מיטגרינדער אירע זענען געווען ד"ר ד׳אַרבעלאַ, ישראל דוב פרומקין, יחיאל־מיכל פּינעס, חיים הירשנזאָן און אַנדערע.

און ווייס געווים דאָס איהר אַליין זענט אויך פון די אוהבי שפת עבר, היינט ווי אזוי קענט איהר אָננעמען ארטיקלען וועלכע בעליידיגען די חברה?"

אויף דעם קומט אונטען אין אַ באַמערקונג דער ענטפער פון דער רעדאַקציע: „דער ארץ ישראל יוד איז אונפּאַרטייאיש, און דארום קענען מיר ניט פאַרמאַכען די טיר פאַר אַ שרייבער וועלכער שרייבט זיינע מיינונגען, ער מאַג אפילו בעריהרען אַזעלכע ענינים וואָס מיר האַלטען דווקא פון זיי".

פאַר דער באַמערקונג האָט די רעדאַקציע זוכה געווען צו אַ פּאָלעמישן ענטפער פון איינעם ישראל לעווי, וועלכער לערנט איר פּשט, וואָס איז אַזוינס אומפּאַרטייאישקייט: „איך זעה דארום (פון דער רעדאַקציאָנעלער באַמערקונג — מ. ק.), דאָסס די רעדאַקציע האָט ליידער אַ פאַלשען בעגריף פון „אונפּאַרטייליכקייט" און דאָס קאָנן זעהר פיל שאַדען ברענגען דעם כלל. — — — „אמת" האָט נור אזוי לאַנג אַ גרויססען ווערטה, כל זמן עס גרענעצט ניט מיט „חוצפּה": אזוי באַלד אָבער עס געהט שוין אריבער דעם גבול, איז דאָס שוין ניט „אמת" זונדערן „חוצפּה". אַט דארין ליעגט די קונסט פון אַ רעדאַקציע: זי זאָלל קאָנען מפריש זיין צווישען „אמת" אונ „חוצפּה". אַ צייטונג איז אפילו טאַקי אַ רשות הרבים, וואו יעדער מאַג געהען און פאָהרען; דאָך האָט יעדער בעזונדער דאָס רעכט אונ די שומרים פון אַ רשות הרבים — די התחיבות ניט צו לאָזען, אז יעדער זאָלל טהון אינ'ם רשות הרבים אזא זאַך, וואָס פּאַססט ניט. פרייהייט איז אַ גאַנץ גוטע זאַך, כל זמן די פרייהייט פאַר איינעם מאַכט ניט ענג די איבריגען".

אַט־דער ארטיקל, וואָס הייסט „עשו סיג לתורה" האָט ווידער ארויסגערופן אַן ענטפער — אַן ארטיקל מיטן נאָמען „סיג לכחמה שתיקה", אין נומ' 5 „ארץ־ישראל יוד": „ — — — ס'האָט מיר שטאַרק געפרייט צו זעהען אזא נוצליכע זאַך, אַ צייטונג וואָס איז אונפּאַרטייאיש עקזיסטירט אין אַ שטאָדט וועלכע איז פערטהיילט אין פערשידענע פּאַרטייען, אין משונה'דיגע חברות מיט מאָדנע אידעען — — — ליידער איז אָבער מיין גאַנצער פערגעניגען געשטערט געוואָרען לעזענדיג דעם ארטיקעל „עשו סיג לתורה" אינם נומ. 4 וועלכער איז געקומען מחריב צו זיין דעם אידעלען וואָרט „אונפּאַרטייאיש", דורך אַ טרוקענע פילאָזאָפיע וועלכע מיין פּשוט'ער מוח וויל באין אופן ניט פערשטעהן . . . אויף צו ווייזען ווי דער פּלפּול

איז פֿאַלש רעכען איך פֿאַר איבעריג, ווייל יעדער פֿאַרשטענדיגער לע־
זער פֿיהלט געוויס, ווי זויער די ווערטער זיינען".

לעזער האָבען טענות צו דער ציימונג נים נאָר וועגן איר אומ־
פּאַרטייאישקייט, נייערט אויך וועגן אופן פֿון רעדאַקטירן איר און
וועגן דער שפּראַך פֿון די געדרוקטע אַרטיקלען. אויב דער צוועק פֿון
דער ציימונג איז אויסצובעסערן דעם כאַראַקטער פֿון דעם ארץ־
ישראלדיקן יידן — האָט טענות „איינער פֿון אייערע לעזער", טאָ
„פֿאַר וואָס זאָלט איהר נים זוכען אוים צו בעססערען דעם ארץ
ישראל יודען, טאַקי מיט אַלעמען? איך מיין גאַנץ פּשוט טאַקע מיט
דער שפּראַכע אויך, וואָס איז? צו דער גוטער יאָהר האָט זיי געגנו־
מען די ארץ ישראלניקעס, זיי קענען טאַקע באמת קיין בעסערע אויס־
שפּראַכע נים פֿאַרשטעהען וויא למשל: „געד ווי געט", „פּאָמאָציוועןְ"
אָדער „דער עלטערער יונגעל איז דאָס נאָך איהם אַ נאָהמען" אָדער
„נאָמיך ניט זינדיגען מיט דיא רייד" און נאָך אַזעלכע צאינה וראינה־
דיגע אויסדריקע, מיט זייערע חינעזישע ווערטער. וואָס איז עפּעס?
באשר דאָס בלאַטט איז נים קיין לשון הקודש בלאַטט מעג מען שוין
שמירען אין דעם מיט וואָס עס איז? צי וויל מיר זענען נים קיין
שפּה־ברורה־ניקעס, דאַרף מען אונז קאַליע מאַכען דעם מאָגען מיט
אַ פֿאַרדאָרבענער שפּראַכע — — — צו קענען דען אייערע שרייבערס
נים בעסער שרייבען? — — — פֿון אַזעלכע אויסדריקע ווי איך האָב
אויבען אָנגעוויזען, איז געוויס רעכט איהר זאָלט אייער בלאַט רייני־
גען; ווערט איהר דאַדורך אַ ביסעל רייניגען די שפּראַכע; און דער
ארץ ישראל יוד וועט ביסליך ווייס מיט אַ ריינער שפּראַכע גע־
וואָהנט ווערען".

אין דעמזעלבן נומער ווערט אין דער רובריק „וואָס הערט זיך
אין ארץ־ישראל" פֿאַרצייכנט אַ פֿאַקט, ווי אַזוי דער עולם וואָס איז
געקומען הערן אַ דרשה האָט געפֿאָדערט פֿון בעל־דרשן ער זאָל ריידן
יידיש און נים העברעיש. געווען איז דאָס אין צוזאַמענהאַנג מיטן
זיבעציק־יאָריקן געבוירנסטאָג פֿון דעם באַקאַנטן רב עזריאל הילדעס
היימער 13). דער ירושלימער רב ר' חיים הירשנזאָן האָט לכבוד

13) 1820—1899. איינער פֿון די פֿירנדיקע פּערזענלעכקייטן פֿון
אָרטאָדאָקסישן יידנטום אין צווייטן העלפֿט פֿון 19 יר"ה. געשטרעבט צו
אַ סינטעז צווישן יידישער טראַדיציע און מאָדערנער קולטור. זיין וויסנ־
שאַפֿטלעך הויפּט־ווערק איז די עדיציע פֿון „הלכות גדולות" לויט אַ וואַ־
טיקאַנישן כתב־יד. מיטאַרבעטער אין יידיש־דייטשע וויסנשאַפֿטלעכע צייט־
שריפֿטן, ווי „אָריענט", „איזראַעליט", „יידישע פּרעסע" א. אנד.

דעם בעל היובל געהאלטן א דרשה. „האט ער אפילו אנגעהויבען צו דרש'ן אויף לשון קדש אין דיא ספרדישע חברה, נור ווייל דער רוב עולם האט איהם ניט פארשטאנען, האט ער מבטל געווען רצונו פאר רצון אחרים און האט אין מיט'ן אנגעהויבן רעדען אויף פראסט אידיש, און דער עולם האט שטארק הנאה גיהאט".

אין דער רובריק „וועלט-נייעס" טרעפט זיך אמאל א פאסיק קעפל פאר א ידיעה, א שטייגער: „א יקרות אויף דרשות. סטענלי (דער באקאנטער ענגלישער רייזנדער און אפריקע-פארשער — מ. ק.) פלעגט פאר עטליכע יאהר צוריק, נעהמען פיר זיינע א דרשה פינפצעהן פונד שטערלינג, און יעצט, נעהמט ער ניט ווייניגער פון דריי הונדערט פונד".

שוין איינמאל איראניזירט איבער אים, לאזט שוין די רעדאקציע ניט ארויס א צווייטע געלעגנהייט צו שרייבן וועגן אט-דעם סטענלי: „דער געוויססער סטאנליי וועלכער האט זיין לעבען אין סכנות געשטעלט מיט זיין נסיעה צו די שווארצע אין אפריקא און איז פון זיי קוים מיטן לעבען ארויס, האט יעצט בדעה זיך ווייטער אין סכנות צו שטעללען — ער וויל חתונה האבען . . ."

אין זעקסטן נומער פון „ארץ-ישראל יוד" (4 יולי, 1890) איז פאראן א מעלדונג פון שמואל ראפאלאוויטשן „צו די געעהרטע לעזער פונ'ם ארץ ישראל יוד", וואו ער לאזט צו וויסן, אז „צוליב פיעל סבות, וועלכע האבען מיר אין מסחר געשטערט, האב איך מיין אנטהייל אין די רעדאקציאן איבער געגעבען צו ה' עפשטיין", דעם פריערדיקן מיטרעדאקטאר פון דער צייטונג, וועלכער האט רעדאקטירט נאר די לעצטע צוויי נומערן.

צי האט די צייטונג פארמאגט א סך לעזער און געהאט א גרויסן אפגאנג — איז שווער צו זאגן. גיכער לאזט זיך עס באשטימען נעגאטיוו. אמת טאקע, אז אויסער אין לאנד גופא איז זיך די צייטונג אויך צעגאנגען אין אויסלאנד — „אמעריקע, ניו-יארק און פיטסבורג, פראנקרייך, לאנדאן און מזרח-פרייסן" — ווי מען קען עס זען פון דער רשימה פון די צייטונגס-אגענטן, וואס איז אפגעדרוקט אין נומ' 6.

א גרויסע שולד — אפשר, טאקע, די גרעסטע — איז געלעגן אין דער צייטונג גופא. זי איז געווען מאגער אין אינהאלט, ארים אין אינפארמאציע און מערסטנטייל זיך פארנומען נאר מיט מאמרים-טיקע. עס האט איר געפעלט לעבנס-אטעם, און דעריבער איז קיין וואונדער ניט, וואס זי האט קיין סך ניט אויסגעהאלטן.

אין איר ווענדונג „אָן די לעזער", געדרוקט אין נומ' 8, דעם לעצטן נומער פון דער צייטונג (ס'איז, אגב, צו באמערקן, אז די שפראַך פון די נומערן וואָס עפשטיין האָט רעדאַקטירט איז מער דייטשמעריש!) שרייבט די רעדאַקציע, אז „דער ארץ־ישראל־יוד" האָט אויף „זיין דריי חדשימדיקע רייזע" באַגעגנט אַ סך שטערונגען. „פון זיין ערשטן טריט אָן עד היום הזה האָט ער דעם שטעקין פון דער האַנד ניט געקאָנט אַוועק לאָזן, ער האָט זיך אַלץ געמוסט וועהרען פון עזי נפש וועלכע האָבען איהם געוואָלט לעבעדיגער הייט צעררייסען, דער פון איין זייט, און יענער פון דער אַנדערער זייט. פּאַרמאַטערט פאַר יאָגט האָט ער זיך קוים אין זיין ערשטע סטאַציאָן אריינגעחאַפּט, דאָ וועט ער זיך אַביסעלע אָברוהען און בעטראַכטען מיט וואָס פיר כלים ער קען ווייטער זיין רייזע מאַכען".

זיין „רייזע" האָט שוין „דער ארץ־ישראל־יוד" ווייטער ניט געמאַכט. מיטן אַכטן נומער (אַרום דעם 18 יולי 1890) האָט זיך די צייטונג אָפּגעשטעלט 14).

א. ר. מלאכי גיט אָן אין זיין אַרטיקל „העתונות הירושלמית" 15), אז „דער ארץ־ישראל יוד" איז אונטערגעגאַנגען פאַר דער צייט צוליב מאַנגל אין אַבאָנענטן און צוליב דעם וואָס עס האָט אויסגעפעלט אַ ספּעציעלע דערלויבעניש („ . . . אך גם הוא (ס'הייסט: „דער ארץ־ישראל יוד" — מ. ק.) נקטף מעודנו באבו מסבת מעוט מנויים ומהעדר רשיון מיוחד").

צוגעבנדיק דערצו נאָך דעם „אידעאָלאָגישן" צוגאַנג פון די רעדאַקטאָרן ביים אַרויסגעבן דעם „ארץ־ישראל יוד" (זע אויבן אין זייער ענטפער־בריוו צו צעדערבוימען), איז קלאָר, אז קיין אריכות ימים האָט די צייטונג ניט געקענט האָבן.

---

14) איך וויל דאָ אויסבעסערן דעם טעות, וואָס איז צוליב מיין שולד אַריין אין זלמן רייזענס לעקסיקאָן, צווייטער באַנד, וואו כ'האָב ביי רפאלי — ראַפּאַלאָוויטש אָנגעגעבן, אַז פון „ארץ־ישראל־יוד" זענען דערשינען נאָר פ י ר נומערן.

15) געדרוקט אין א. מ. לונצס „לוח ארץ־ישראל" פון יאָר 1910, ז. 135.

א. גאָלדבערג

דער יידישער פאַך־זשורנאַליזם אין אַמעריקע

הקדמה

אין משך פון דעם לעצטן פערטל יאָרהונדערט זענען אין די פאַרייניקטע שטאַטן אַרויסגעגעבן געוואָרן צענדליגע טעכניש־עקאָנאָמישע צייטשריפטן, טעגלעכע, וועכנטלעכע, מאָנאַטלעכע און יערלעכע, — אַן ערך אַ דריט־חלק פון וועלכע עקזיסטירן נאָך היינט־צו־טאָג הויפּטזעכלעך אויף דעם יידישן שפּייזהאַנדל געביט.

די געשיכטע פון אַט־דעם מין יידישן פאַך־זשורנאַליזם איז אייגנטלעך די געשיכטע פון דעם גאַנצן טעכניש־עקאָנאָמישן פּרעסע־וועזן; וואָרום, הגם אין אַמעריקע ווערן געדרוקט איבער 600 פּראָפעסיאָנעל־טעכנישע זשורנאַלן, איז די צאָל יידישע צייטשריפטן צווישן זיי אויף אַלע געביטן, אַ חוץ דעם שפּייז־פאַך, זייער קליין און אומבאַדייטנדיק.

דער יידישער שפּייז־האַנדל אין אַמעריקע.

דער יידישער שפּייז־מסחר ווי אַ קרן־קימתדיקע אינסטיטוציע, האָט זיך דאָ אין לאַנד איינגעפונדעוועט אין די 80ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. אין משך פון יענעם פּעריאָד פון דעם גרויסן שטראָם פון יידישער אימיגראַציע פון מזרח־אייראָפּע, זענען טויזנטער איינגעוואַנדערטע רוסישע, פּוילישע, גאַליציש, רומענישע יידן א. א. וו. — אַריינגעקומען אין דעם שפּייז־האַנדל. דער דאָזיקער עלעמענט איז דאָס רוב באַשטאַנען פון היימישע קרעמערלעך, פּאַרמיטלער, אַגענטן, כלי־קודש און סתם „לופט־מענטשן", מייסטנס פון שלום־עליכמס אומשטערבלעכן מנחם־מענדל טיפּ . . .

אַזוי ווי עס איז פאַר זיי געווען שווער בייצוקומען דעם האַרבן ענגלישן לשון, און זיי האָבן זיך ניט געקענט צופּאַסן צו „אַמעריקע גנבם" — ווי זיי האָבן עס גערופן — געשעפט־מעטאָדן, איז די דאָזיקע מענטשן אויסגעקומען צו פירן אַ שווערן ביטערן קאַמף פאַר עקזיסטענץ. אָבער אַ ייד גיט זיך אַן עצה; האָט מען געהאַלטן דאָס

געשעפט אָפן 15—18 שעה אַ מעת־לעת, איינגעשפּאַנט אין יאָך דאָס ווייב מיט די קינדער, רעדוצירט די הוצאות (געוואַלגערט זיך אין אַ פּאָר חשכדיקע חדרימלעך הינטער דער קראָם) און געשניטן דעם פּאַרקויף־פּרייז פון די אַרטיקלען עד שאול תחתיה . . .

ווען עס איז אָבער געקומען דער „יום־הדין" און מ'האָט ניט געקענט משלם זיין פאַר די געקויפטע פּראָדוקטן, און דער „האָלסיי־לער" האָט געסטראַשעט צו פאַרקויפן דאָס געשעפט מיט האַק און פּאַק אויף ליציטאַציע, האָט מען גענומען זוכן מיטלען ווי אַזוי צו ראַטעווען זיך פון דער קריטישער לאַגע.

האָבן גראָסערי־ליט־קאָנקורענטן, פריערדיקע דם־שונאים, זיך פריינדלעך דורכגעשמועסט, פאַררופן אַן אסיפה און געגרינדעט אַ פּאַך־אַסאָציאַציע.

ווי לאַנג די אָרגאַניזאַציע האָט זיך געהאַלטן, וואָס האָט זי אויפ־געטאָן פאַר די מיטגלידער—מכח דעם, זענען קיין געשריבענע רעַ־קאָרדס ניט בנמצא. דער איינציקער שפּור, וואָס איז פאַרבליבן פון יענע גוטע אַלטע צייטן איז אַ צירקולאַר־בריוו, אָפּגעדרוקט מיט 54 יאָר צוריק, וואָס גייט נאָך איצט אַרום פון האַנט צו האַנט אין גראָ־סערי־קרייזן. דורך אָט־דעם צירקולאַר ווערן די גראָסערי־ליט גערופן צו אַ מאַסן־פאַרזאַמלונג אין יוני 1882, אין בעטהאָוון האָל, ניו יאָרק, פון דער „ניו יאָרק ריטייל גראָסערס יוניאָן".

פון דעם דאָזיקן צירקולאַר דערוויסט מען זיך מכח צוויי אינטעַ־רעסאַנטע פאַקטן: 1) אַז דער צוזאַמענשטעל פון דער על־כל־פנים ערשטער „גראָסערס"־פּאַך־אַסאָציאַציע" איז געווען אַ קאָסמאָפּאָלי־טישער (עס וואַרפן זיך אין די אויגן נעמען: יידישע, דייטשישע, אַמעריקאַנישע א. א. וו.) און 2) אַז די זעלביקע פּראָבלעמען, וואָס זעַ־נען געשטאַנען פנים־אל־פנים מיט די „טאַטעס און זיידעס" פון די היינטיקע גראָסערי־ליט, זענען אויך על פי רוב, די פראַגעס אויפן טאָג־אָרדנונג פון די „זין און אייניקלעך" גראָסערי־ליט פון אונדזער מאָדערנער צייט . . .

דערמיט קומט דער סיום פון דער ערשטער תקופה אין דעם אָר־גאַניזאַציאָנעלן לעבן פון די גראָסערי־ליט.

די צווייטע תקופה

אַ ריכטיקע ממשותדיקע פּערמאַנענטע אָרגאַניזיר־באַוועגונג צווישן „גראָסערי־ליט", אַ באַוועגונג וואָס עקזיסטירט נאָך ביז היינ־

טיקן טאָג און פירט אָן מיט אַ פּאַרצווייגטער טעטיקייט, איז אַנט־שטאַנען אין דער צווישנצייט פון די יאָרן 10—1907.

די ערשטע זעלבסטשטענדיקע יידישע „גראָסערי אַסס'ן" איז געגרינדעט געוואָרן אין בראָנזוויל, ניו יאָרק, אין יאָר 1907. אין משך פון די קומענדיקע עטלעכע יאָר זענען אַזעלכע אַסאָציאַציעס געגרינדעט געוואָרן: — איינע אין וויליאַמסבורג (ברוקלין), צוויי אויף דער „איסט סייד", ניו יאָרק, איינע אין האַרלעם און שפּעטער — איינע אין בראָנקס.

אָט־די אַלע לאָקאַלע אָרגאַניזאַציעס האָבן געטאָן וויכטיקע אַר־בעט לטובת הגראָסערימאַן, און הגם זיי האָבן זיך פאַרהאַלטן פּריינט־לעך איינע מיט די אַנדערע, האָבן זיי זיך אָפּגעגעבן מיט זייער טע־טיקייט בלויז אויף זייערע רעספּעקטיווע טעריטאָריעס; קיין אַלגע־מיינע קאָאָרדינירטע פאַרבינדונג צווישן די אַסס'נס איז נאָך ניט געווען.

ערשט שפּעטער אין יאָר 1912, ווען עס זענען צוגעקומען נייע קאָמפּליצירטע פּאַך־פּראָבלעמען און גזירות, און די לאָקאַלע גרופּעס האָבן זיך ניט געקענט ספּראַווען מיט זיי, איז געגרינדעט געוואָרן אַן אַלגעמיינער „קאָמיטעט פון 25" מיט דעם צוועק צו שאַפן אַ צענ־טראַלע קערפּערשאַפט פאַר אַלע לאָקאַלע אַסס'נס.

דאָס ערשטע, וואָס דער קאָמיטעט האָט אונטערגענומען אויף אָט־דעם געביט, איז געווען די גרינדונג — אין יאָר 1912 — פון אַ אייגענעם וועכנטלעכן פּאַך־אָרגאַן.

אונטער דער השפּעה פון אָט־דער ערשטער מאָדערנער אַסס'ן־צייטונג איז אין דעם זעלביקן יאָר געגרינדעט געוואָרן און אין יאָר 1913 געזעצלעך אינקאָרפּאָרירט געוואָרן די ערשטע צענטראַלע אָרגאַ־ניזאַציע פון יידישע גראָסערלייט אין אַמעריקע „די פעדעראַציע פון די יידישע ריטייל גראָסערס אַססיוס אינק."

ביבליאָגראַפיע

אַ „פּענצטער צייטונג".

איידער איך טרעט־צו צו דער באַשרייבונג פון די אַקטועלע צייטשריפטן, וואָס זענען אַרויסגעגעבן געוואָרן פון און פאַר דעם יידישן שפּייז־ און „גראָסערי"־פּאַך, האַלט איך עס פאַר אַ „היסטאָ־רישן" חוב צו דערמאָנען — וגם חרבונה זכור לטוב — דעם ערשטן

רעדאַקטאָר אויף דעם דאָזיקן געביט און זיין „גועניאַלע" דערפינדונג פון אַ אָריגינעלער טשיקאַווער צייטונג, די „פענסטער צייטונג".

דאָס איז געווען מיט עטלעכע און פופציק יאָר צוריק, ווען אויסניצנדיק די אומוויסנהייט פון די יידישע גראָסעריליייט פון יענעם דור בנוגע פרייזן אויף גראָסערי־אַרטיקלען, פלעגן אייניקע ניט־ערלעכע „האָלסיילערס" באַרייסן די גראָסערילייט רעכענענדיק פאַר די סחורות וויפיל זיי האָט זיך געגלוסט. איז אַ גראָסערימאַן (זיין נאָמען האָב איך, לײדער, ניט געקענט דערגיין), געפאַלן אויף אַ המצאה: ער פלעגט אויסגעפינען די ריכטיקע מאַרק־פרייזן—פון די ענגלישע פאַך־צייטונגען, מסתמא — פון די גאַנגבאַרסטע גראָסערי־אַרטיקלען, פלעגט עס אַרויפשרייבן אויף אַ גרויסן טאָוול און אַרויס־שטעלן די „צייטונג" אין אַ גאַס־פענצטער פון זיין וואוינונג אויפן אונטערשטן שטאָק, ערגעץ אין עסעקס גאַס, נ. י.

די גראָסערילייט האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם, און „מארבע פנות ניו יאָרק" פלעגן זיי פּילגרימירן אין מאַסן צו דער „רעדאַק־ציע" לייענען די „צייטונג", שטייענדיק אויפן טראָטואַר און פאַר־צייכנענדיק ביי זיך אין אַ ביכעלע די פרייזן . . .

1. „דער גראָסערימאַן"

דערשינען אין יאָר 1908, אונטערגעגאַנגען אין יאָר 1912, רע־דאַקטירט פון אַלעקסאַנדר שייקעוויטש (אַ ברודער פון נחום שאָמער־שייקעוויטש), וועלכער איז אויך געווען דער „כותב וחותם וסופר ומונה" — אַרויסגעבער, רעדאַקטאָר, געשעפט־פאַרוואַלטער,רעקלאַ־מען־אַגענט און נאָך און נאָך. „דער גראָסערימאַן" איז געווען אַ קליין אָרים צייטונגל, קליין און אָרים אין פאָרמאַט, אינהאַלט און רעדאַקטירונג. די שפּראַך איז געווען אַן אַלט־פרענקישער זשאַרגאָן, און די פאַך־פּראָבלעמען זענען באַהאַנדלט און באַלויכטן געוואָרן אויף אַ זייער פרימיטיוון אופן.

א. שייקעוויטש האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט און אַרויסגעגעבן אין בוך־פאָרם, אַ „שלחן ערוך" פאַר יידישע גראָסערילייט, וואָס זיין ליטעראַרישע ניוואָ איז ניט געווען העכער פון דעם „גראָסערימאַן". פונדעסטוועגן מוז מען אָנערקענען, אַז פאַר פיל גראָסערילייט פון יענער צייט האָבן די דאָזיקע צוויי אויסגאַבעס געבראַכט געוויסע נוצן, געבנדיק זיי לפחות די עלעמענטאַרע „אַליף־בית"־כללים פון געשעפט־פירונג.

ווען עס זענען פאַרן גראָסערי־פאַך אַנטשטאַנען נייע קאָמפּלי־צירטע פּראָבלעמען, מיט וועלכע „דער גראָסערימאַן" איז שוין ניט געווען ביכולת צו ספּראַווען זיך, איז ער אונטערגעגאַנגען אין עטלעכע חדשים ארום נאָך דער דערשיינונג פון אַ מאָדערנער צייטשריפט, וועגן וועלכער עס ווערט גערעדט אין נעקסטן קאַפּיטל.

2. מאָדערנע יידישע צייטשריפט אין דעם „גראָסערי"־פאַך

„דער וועגווייזער".

דערשינען אין יאָר 1912, שפּעטער געענדערט דעם נאָמען אויף „דער גראָסערימאַנס וועגווייזער און מאָדערנער ביזנעסמאַן", אונטער־געגאַנגען אין יאָר 1921. דער רעדאַקטאָר פון „וועגווייזער", פון אָנ־הויב ביזן סוף, איז געווען א. גאָלדבערג. ביזן יאָר 1916 געווען גע־דרוקט בלויז אין יידיש, דערנאָך אין יידיש און ענגליש. טיראַזש 2500. — אַ וואָכנבלאַט.

ווי די ערשטע מאָדערנע „אַסס'ן" פאַך־צייטונג, האָט דער „וועג־ווייזער גלייך פון אָנהויב אָן געהאַט פאַר זיך פיל פּראָבלעמען.

ווען די רעדאַקציע האָט געמאַכט אַ גרינטלעכע פאָרשונג פון דער שפּייז אינדוסטריע און האַנדל אין לאַנד, האָט זי זיך אָנגעשטויסן אויף דער פאָלגנדיקער אַבנאָרמאַלער דערשיינונג:

די שפּייז אינדוסטריע אין אַמעריקע איז די גרעסטע און רייכסטע אין לאַנד. זי האָט אַ יערלעכן אומזאַץ פון אַריבער (לויט די לעצטע סטאַטיסטישע פאָרשונגען) 12 ביליאָן דאָלאַר.

עס איז אויסגערעכנט געוואָרן, אַז וואָסערע 9 מיליאָן פאַמיליעס זענען געגנצלעך אָדער טיילווייז אָפּהענגיק מיט זייער חיונה פון אָט־דער אינדוסטריע.

די „גראָסערי ביזנעס" ווייס ניט פון קיינע סעזאָן־וואַקלונגען און אַפילו שלעכטע צייטן גרייפן זי אָן ווייניקער ווי עס איז דער פאַל אַמאָל מיט אַלע אַנדערע אינדוסטריעס און פאַכן. והאָ ראיה: אין צייט פון דעם לעצטן עקאָנאָמישן קריזיס איז די שפּייז און גראָ־סערי אינדוסטריע געווען פון די יחידי סגולה, וואָס זענען ארויס כמעט אומבאַשעדיקט: עסן דאַרף מען דאָך אַלעמאָל!

און טראָץ דעם אַלעם איז דער פּראָצענט פון יידישע גראָסערי־לייט, וואָס פאַרדינען אָן אָנשטענדיקן לעבן, זייער קליין, און די גרוי־סע מאַיאָריטעט פון זיי פירן אַן אָרים געמאַטערט לעבן.

די הויפּט אורזאַך דערפֿון, ווי די רעדאַקציע האָט אויסגעפֿונען, איז די אָפּוועזנהייט — און דאָס איז אויך גילטיק פֿאַר פֿיל אַנדערע יידישע פֿאַכן — פֿון עלעמענטאַרער טעאָרעטישער בילדונג אָדער קענטניש צווישן דאָס רוב יידישע גראָסערלייט.

איך וועל אָט־דעם געדאַנק אילוסטרירן מיט אַ פּאַראַלעל: איידער דער ניט־יידישער גראָסערימאַן באַשליסט צו גיין אין אַ געשעפֿט זעלבסשטענדיק, ווידמעט ער פֿיל יאָרן צו פֿאַרפֿולקאָמען זיך אין דעם פֿאַך. ער קומט אָן אין אַ גראָסערי־קראָם אַלס שיק־יינגל, דערנאָך ווערט ער אַ „קלערק" (אָנגעשטעלטער), אין מאַנכע פֿאַלן, אַ פֿאַרוואַלטער, דערנאָך אַ „סיילסמאַן" (פֿאַרקויפֿער) אין אַ הורט־געשעפֿט („האָלסייל") אָדער פֿאַבריק א. א. וו. און בלויז נאָכדעם ווי ער מאַכט דורך אָט־די ספּאַרטאַנישע שולע און זאַמלט אָן שיינע עטלעכע טויזנט דאָלער, עפֿנט ער אַ „גראָסערי־סטאָר".

ער פֿירט זיין געשעפֿט מיט אַ טאָלק, מיט אַ סיסטעם, אַרבעט נאָרמאַלע שטונדן, לעבט נאָרמאַל, נעמט אַריין אַ גענוגנדיקע צאָל אָנגעשטעלטע, שטעלט זיך אַ מעסיקן ריווח אויף די אַרטיקלען און „מאַכט אַ לעבן". ער איז אַ מיטגליד פֿון זיין פֿאַך־אָרגאַניזאַציע, אַבאָנירט זיך אויף עטלעכע פֿאַך־זשורנאַלן, און איז גוט אינפֿאָרמירט בנוגע אַלץ, וואָס עס גייט אָן אין זיין אינדוסטריע בכלל און זיין פֿאַך בפֿרט.

און דערצו נאָך באַרייכערט כסדר דער ניט־יידישער גראָסערימאַן זיין באַגאַזש פֿון וויסן דורך נאָך אַ קוואַל.

די פֿעדעראַלע אַדמיניסטראַציע (האַנדל מיניסטעריום, אַגריקולטור־מיניסטעריום, אַרבעט־מיניסטעריום, די פֿעדעראַלע טרייד קאָמיסיע, א. א. וו.) האַלטן אויף צענדליקע ביוראָס מיט עקאָנאָמיסטן עקספּערטן, סטאַטיסטיקער א. ד. גל. די דאָזיקע ספּעציאַליסטן פֿאָרן כסדר אַרום פֿון שטאָט צו שטאָט און מאַכן אונטערזוכונגען פֿון גראָסערי־קראָמען, געפֿינען אויס די פֿעלערן און די רעזולטאַטן ווערן געדרוקט און פֿאַרעפֿנטלעכט אין בוכשטעבלעך טויזנטער צייטשריפֿטן, בראָשורן, צירקולאַרן, ביכער א. ד. גל.

דאָס רוב ניט־יידישע גראָסערלייט באַנוצן זיך מיט אָט־דעם אוצר פֿון מאַטעריאַל. אָט־די קאָמבינאַציע פֿון פּראַקטישער און טעאָרעטישער פֿאַך־קענטניש באַוואָפֿנען דעם סוחר מיט אימוניטעט אַנטקעגן „כל צרה שלא תבוא"־קריזיסן, „קייטן"־קראָמען וכדומה.

אַ גאַנץ אַנדער — פּאַטעטיש — בילד זעט מען צווישן יידישע גראָסערלייט. דער יידישער גראָסערימאַן גייט ניט אַריין, אין ס'רוב פֿאַלן, אין אָט־דעם סאָרט האַנדל צוליב דעם, וואָס ער האָט אַ ספּעצי־

על־ן באַרוף דערצו אָדער צוליב פּריערדיקער דערפאַרונג. גראַד פאַר־קערט: ער טוט עס ווייל ער מיינט, אַז צו עפענען אַ „גראָסערי סטאָר" פאָדערט זיך ניט קיין קאַפּיטאַל און ניט קיין פאַך־קענטעניש... סקראַבעט ער צונויף אַ פּאָר הונדערט דאָלאַר, באַזאָרגט זיך מיט קרעדיט פון אַ טוץ „הורט־סוחרים, זוכט אויס אַ קוואַרטאַל, וואו עס געפינען זיך שוין 3—5—8 שפּייז־קראָמען, און עס הויבט זיך אָן אַ סדרה פון אומדערבאַרימדיקער האַלדזשניידנדיקער קאָנקורענציע. פון קיין פאַך־זשורנאַלן וויל ער ניט וויסן (דערפאַר איז דער דורכשניט־לעכער טיראַזש פון יידישע שפּייזשריפטן ניט גרעסער ווי אַ פּאָר טויזנט אין דער צייט וואָס אייניקע ענגלישע שפּייז־פאַך־צייטשריפטן האָבן אַזוי פיל ווי 70 טויזנט לייענער).

די מאַסע רעגירונג פאַך־ליטעראַטור מיט איר האַרבער טערמי־נאָלאָגישער „עברי" איז פאַר אים „כינעזיש", און ער האַלט גלאַט ניט פון אַזעלכע „מאַניפאַרגעס". דאָס רוב יידישע גראָסעריליים האַלטן זיך פאַר „כלנו חכמים, כלנו נבונים — יעדער איינער פון זיי איז אַ רעדאַקטאָר, אַן עקאָנאָמיסט, אַ כעמיקער, אַ געזונטהייט קאָמי־שאָנער און . . . וואָס ניט ?

זיין פאַך־אָרגאַניזאַציע „האָט ער אין דער **אדמה**", און, זייענדיק אַבסאָלוט אומפאָרבאַרייטעט, איז ער דער ערשטער אויף דער פייער־ליניע פון אונטערגאַנג, לויט דעם דאַרוויניסטישן געזעץ פון „איבער־לעבונג פון די אַמבעסטן צוגעפּאַסטע".

האָט זיך די רעדאַקציע אונטערגענומען, קודם כל, צו באַקעמפן דעם גראָסערימאַנס גרעסטן שונא, דעם גראָסערימאַן אַליין . . . זי האָט זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט אַלע געהעריקע רעגירונגס־אַנשטאַלטן באַקומען זייער טעכנישע פאַך־ליטעראַטור און געדרוקט דעם מאַטעריאַל אין אַ פּשוטער אומטעכנישער איבערזעצונג אין מאַמע־לשון. זי האָט זיך אויך פאַרזאָרגט מיט דער מיטאַרבעטערשאַפט פון רעגירונגס־באַאַמטע פאַך־ספּעציאַליסטן כלל־טוער, אַדוואָקאַטן א. א. וו.

האָט אָנגעפירט אַן ענערגישן קאַמף קעגן אייניקע אומעטישע הורט־סוחרים, דרוקנדיק אַ לאַנגע סעריע לייט־אַרטיקלען אונטערן טיטל „די רויב פויגלען", דורכגעפירט אַ דערפאָלגרייכע קאַמפּאַניע פאַר קירצערע אַרבעטשטונדן, שבת־שליסן א. א. וו., האָט דערפאָלג־רייך באַקעמפט די דאַמאָלדיקע אַנטיסעמיטישע טענדענצן פון די אינספּעקטאָרן פון דעם געזונטהייט־דעפּאַרטמענט, האָט געגרינדעט אַן אייגענע „סאַניטאַרישע ביורא", וואָס האָט לויט אַן אָפיציעלער

דערקלערונג פון געזונטהייט קאָמישאָנער דר. ע. לעדערלי גורם גע־וועז, אז 75% יידישע גראָסערי־קראָמען זענען געוואָרן סאַניטאַריש.

דער „וועגווייזער" איז געווען אינסטרומענטאַל אין דער גרינ־דונג פון א צענטראַלער קערפּערשאַפט, די פעדעראַציע פון יידישע גראָסערילייט, און האָט אַנגעפירט א ביטערן קאַמף און פּאָלעמיק מיט דער יידישער טעגלעכער פּרעסע. די יידישע זשורנאַליסטיק פון יענער צייט האָט ניט געוואוסט „מה דקאמרי רבצין" מכוח עקאָנאָ־מישע אַלגעמיינע און פאַך־פראַגעס און פלעגט אָפּט אַטאַקירן דעם גראָסערימאַן „שפּילנדיק צו דער גאַליאַרקע" און איבערחזרנדיק די נארישע מעשיות פון אומוויסנדיקע ווייבער, אז ער, דער גראָסערי־מאַן, ימח שמו! פאַראורזאַכט דעם יקרות . . .

(למען האמת מוז געזאָגט ווערן, אז אין די לעצטע צייטן האָבן די יידישע צייטונגען געענדערט זייער טאַקטיק און געוואָרן פריינד־לעך צו די יידישע גראָסערילייט: זיי דרוקן באַריכטן וועגן דער טע־טיקייט פון די גראָסערילייטס אָרגאַניזאַציעס א. א. וואָס איז אגב אורחא אויך אַ גוטע סגולה צו קריגן רעקלאַמעס פון שפּייז־פאַברי־קאַנטן . . .).

אין צייט פון דער וועלט־מלחמה איז דער רעדאַקטאָר פון „וועג־ווייזער" באַשטימט געוואָרן דער אָפיציעלער פאַרטרעטער פון דעם פאַך אין אייניקע קאָמיטעטן פון דער פעדעראַלער שפּייז־אַדמיניס־טראַציע אונטער עקס־פּרעזידענט הואווער (וועלכער זייענדיק דער האַנדל־מיניסטער פלעגט פון צייט־צו־צייט דרוקן זיינע צושריפטן אין דעם „וועגווייזער").

צו דער געלעגנהייט פון דעם „וועגווייזערס" יובילײ אין יאָר 1916 האָט פּרעזידענט וואודראָו ווילסאָן צוגעשיקט דעם רעדאַקטאָר פון „וועגווייזער" אַ לאַנגע טעלעגראַמע, לויבנדיק זיין אויפקלערנדיקע נוצלעכע אַרבעט צווישן די גראָסערילייט.

פאַרויסזעענדיק די געפאַר מצד די „קייטן"־קראָמען, וואָס זענען דאַמאָלסט געווען א זעלטנהייט אויף דער יידישער גאַס, האָט דער „וועגווייזער" פּראָפּאַגאַנדירט פאַר דער עטאַבלירונג פון קאָאָפּעראַ־טיווע גרופּן צווישן די יידישע גראָסערילייט.

די רעדאַקציע האָט אויך צוגעצויגן א רייע פּראָמינענטע פּערזאָ־נען, וואָס האָבן גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער גראָסערי־באַוועגונג. צווישן זיי זענען געווען: לואי מאַרשאַל, דר מאַגנעס (דאַמאָלט פּרע־זידענט פון ניו יאָרקער יידישער קהילה), רבי דר. ב. דראַכמאַן; קאָנ־גרעסלייט: סיגל, דיקשטיין, און אַנדערע; געזונטהייט־קאָמישאָנערס

ס. קאָופּלאַנד (איצט יו. עס. סענאַטאָר), „סופרים קאָורט" ריכטער לור־איס, ריכטער יעקב שטראַל; דר. העגרי מאָסקאָוויץ (ערשטער קאָמי־שאַנער פון די ניו יאָרקער שטאָטישע עפנטלעכע מערק, וואָס האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיינע אַרבעטן פאַר די אָרגאַניזירטע יידישע גראָסעריליִיט אין דעם צוקער־מאַנגל, אין מלחמה צייטן), בן־הרב נייטן ד. שאַפּיראָ, עקס אַסעמבלימאַן און פּרעזידענט פון דער ברוקלינער יידישער צדקה־פעדעראַציע, (אַ באַוואוסטער ברוקלינער אַדוואָקאַט), ה. ה. דזשאָנוס, געוועזענער געהילף פון דזשאַן מיטשעל, פאַרזיצער (אין שטאַט ניו יאָרק) פון דער פעדעראַלער שפּייז־אַדמי־ניסטראַציע, יוסף סאָקאָלאָף, ערן־פּרעזידענט פון דער (יידישער) „גרייטער ניו יאָרק האָלסייל גראָסערס אַסס'ן", הערי ט. טהורשוועל, אַדוואָקאַט און ענגלישער שריפטשטעלער, דזשאַן וואָלש, געוועזענער פינאַנץ־רעדאַקטאָר פון דער אַמאַליקער „ניו יאָרק וואָרלד", אירווינג סיבאָשניק, שפּייז־„בראָקער", און אַנדערע.

3. די „שפּייז־צייטונג".

געגרינדעט אין יאָר 1923 ווי אַ וועכנטלעכע צייטונג, אין יידיש און ענגליש, אונטערן נאָמען „דער שפּייז־זשורנאַל" ביז יאָר 1924, ווען דער נאָמען איז געענדערט געוואָרן אויף די „טעגלעכע שפּייז־צייטונג", וואָס איז פאַרבליבן ביז איצט. די צייטונג פלעגט דאַן דערשיינען 5 מאָל אַ וואָך (אַ חוץ שבתים און יום־טובים).

אין יאָר 1927 איז די צייטונג איבערגענומען געוואָרן פון דעם ניט־לאַנג פאַרשטאָרבענעם הערמאַן ל. ווייגער, דעם באַקאַנטן צייטונג־מאַן, פּיאָנער אויפן געביט פון רעקלאַמע־אַגענטורן, וואָס האָט די „שפּייז צייטונג" פאַרבעסערט און פאַרגרעסערט אויף אַ געהויבע־נעם מאַסשטאַב מיט אַ גרויסן רעדאַקציע־פּערסאָנאַל און געשעפט־אָנגעשטעלטע.

די רעדאַקטאָרן זענען, אין כראָנאָלאָגישער אָרדנונג, געווען אַ. ל. אַראָנאָוו, ג. ה. גארווין — פון יאָר 1926 ביז 1933; אַ. גאָלד־בערג, מיט־רעדאַקטאָר און רעדאַקטאָר פון דער ענגלישער אָפּטיילונג — פון 1930 ביז 1932 — דר. מרדכי כץ, ז. שוסטער, י. מ. לעווינ־סאָן, מ. ה. פּעסין, פאַרוואַלטונג־רעדאַקטאָר, און דר. ה. פראַנק, מיטרעדאַקטאָר. (אין דער צייטונג האָבן אויך מיטגעאַרבעט: אָסיפּ דימאָוו, י. קיסין און אַנדערע באַקאַנטע יידישע שרייבער). איר טיראַזש איז געווען 3,200 — 2,200.

די „שפּייז־ציַיטונג" האָט געדרוקט נייס און אינפאָרמאַציעס פון דער שפּייז און גראָסערי וועלט; אַ מאַרק־„פּולס" און פּרייזקוראַנט, אַלגעמיינע אַרטיקלען פון אינטערעס פאַר דעם יידישן „גראָסערי־און דעירי"־מאַן.

די ציַיטונג איז לכתחילה געווען דער אָפיציעלער אָרגאַן פון דער „יידישער גראָסערס אַסס'ן פון גרייטער ניו יאָרק" און אירע פיליאַלן. שפּעטער איז זי געוואָרן, אַזוי צו זאָגן, דער „אומאָפיציעל־אָפיציע־לער" אָרגאַן פון די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס.

ה. ל. וויינער האָט אין משך פון די יאָרן 1931-27 פּאַקטיש פי־נאַנסירט די צענטראַלע קערפּערשאַפט — די „יידישע גראָסערס אַסס'ן".

אין יאָר 1931 האָט די „שפּייז־ציַיטונג" געהאָלפן גרינדן דעם „דעירי פּראָדוקטס, אינק.", קאָאָפּעראַטיוו פון דער אַסאָציאַציע. אָבער צוליב מיינונג־פאַרשיידנקייטן צווישן דעם געשעפט־פאַרוואַל־טער פון דער „שפּ.־ציַיט." (דעם איצט שוין אויך פאַרשטאָרבענעם ס. נ. הורוויץ) פון איין זייט, דעם הויפּט־פירער פון דעם קאָאָפּע־ראַטיוו (דעם אַגראָנאָם ב. בראַון), פון דער צווייטער, און דער גראָ־סערס פירערשאַפט, פון דער דריטער זייט, האָט זיך דער קאָאָפּעראַ־טיוו אויפגעלייזט, און די גראָסעריליַיטס אַסאָציאַציעס האָבן זיך אָפּי־ציעל צוריקגעצויגן פון דער „שפּייז־ציַיטונג".

זינט יאָר 1933 איז די ציַיטונג אַרויס 3 מאָל אַ וואָך: 2 מאָל אין יידיש און ענגליש, און איין מאָל בלויז אין ענגליש. אַלס רע־זולטאַט פון דעם פּלוצלינגן טויט פון פּ. ל. וויינער, איז די „שפּייז־ציַיטונג" אונטערגעגאַנגען אין אָקטאָבער 1936.

4. דער יידישער „ריטייל שפּייז־הענדלער".

געגרינדעט אין יאָר 1927 ווי אַ יידישע חודש־שריפט, זיך גע־דרוקט ביז יאָר 1928. רעדאַקטירט געוואָרן פון אַ קאָלעגיע גראָסע־ריליַיט אַסס'ן־טוערס; א. גאָלדבערג איז געווען דער לייט־אַרטיקל שרייבער. טיראַזש אַרום 1200.

5. דער „יידישער גראָסערימאַן".

די דאָזיקע ציַיטונג איז פון יאָר 1923 ביז 1925 אַרויסגעגעבן געוואָרן הויפּטזעכלעך אין די אינטערעסן פון די פירמעס, וואָס האָבן זיך רעקלאַמירט אין „פאָרווערטס" — פון דעם געשעפט־דעפּאַרט־

מענט פון דעם יידישן „פאָרווערטס" ווי אַ חודש־אויסגאַבע. די רעדאַקטאָרן זענען געווען די באַקאַנטע יידישע שרייבער: לאַנדוי און זאָלאָוויץ. דער טיראַזש איז געווען אַ 10—11 טויזנט (די צייטונג פלעגט געשיקט ווערן אומזיסט צו די גראָסערייען).

אין יאָר 1925 האָט די צייטונג איבערגענומען די צווייטע צענט־ראַלע קערפּערשאַפט, „די גרייטער ניו יאָרק פּראָטעקטיוו גראָסערס און דעירימענס אסס'ן". אונטער דער רעדאַקציע פון א. גאָלדבערג (1926 — 1930).

דער „איד. גראָס." איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאָדערנער אויפקלערנדיקער צייטונג, ביז יאָר 1928 ווי אַ וואָכנבלאַט, דערנאָך ביז 1929, ווי אַ טעגלעכע, און פון 1929 ביז 1931, צוריק אַ וועכנט־לעכע, מיט אַ טיראַזש פון אַ פּאָר טויזנט. דער „איד. גראָסער" איז אויפגעגעבן געוואָרן אין יאָר 1931.

די אַנדערע רעדאַקטאָרן — אין כראָנאָלאָגישער אָרדנונג — זענען געווען: ד״ר. צבי כהן, ז. וויינפער, נפתלי גראָס און ב. שילמאַן.

6. דער „אינדעפּענדענט גראָסערימאַן".

אין יאָר 1931 האָט טש. אַקערמאַן (געוועזענער פּרעזידענט פון דער „גרייטער ניו יאָרק פּראָטעקטיוו גראָסערס אסס'ן" און עקס־פאַרוואַלטער פון „איד. גראָס."), געגרינדעט דעם „אינדעפּענדענט גראָסערימאַן" ווי אַ וועכנטלעכן יידיש־ענגלישן פּאַך־אָרגאַן, וואָס ער איז פאַרבליבן ביז היינטיקן טאָג.

די רעדאַקטאָרן זענען געווען, פון יאָר 1931 ביז איצט; ב. שילמאַן (יידיש), פּ. שוואַרצמאַן (ענגליש).

אין 1936 איז דער רעדאַקטאָר פון דער ענגלישער אָפּטיילונג מאַרק גאָלדבערג־ גילבערט (אַ זון פון א. גאָלדבערג). דער טיראַזש איז 4־5 טויזנט.

די הויפּט־טעטיקייט־ספערע פון דעם „אינדעפּ. גראָס." איז אין די בראָנקס, וואו עס געפינט זיך די צענטראַלע קערפּערשאַפט „יוניי־טעד אינדעפּענדענט ריטייל גראָסערס ענד פוד דילערס אסס'ן, אינק." און אַ צאָל פאַרבינדעטע לאָקאַלע גראָסערס אסאָציאַציעס, אין די בראָנקס און אויך אין ברוקלין, פון וועלכע די דאָזיקע צייטונג איז דער אָפיציעלער אָרגאַן.

דער „אינדעפּ. גראָסער." איז די „רייכסטע" פון אַלע ניו יאָר־קער יידישע גראָסערי־צייטשריפטן אין דעם פּרט פון רעקלאַמע־הכנסה.

א חוץ די געוויינלעכע פאַך־אַרטיקלען, נייסן, פּרייז־ליסטעס א. א. וו., גיט די צייטונג אָפּ פיל אָרט פאַר באַריכטן מכוח דער טעטיקייט פון די פאַך־אַסאָציאַציעס, וואָס זי רעפּרעזענטירט, און פאַר פּראָפּאַגאַנדע צו פאַרבעסערן דעם מצב פון די גראָסעריליים.

7. „גראָסערס בולעטין".

דערשינען אין יאָר 1933 ווי א יידיש־ענגלישע חודש־אויסגאַבע, איז אַרויסגעגאַנגען מיט הפסקות ביז יאָר 1936, ווען די צייטונג איז דאָ ניט לאַנג אָפּגעשטעלט געוואָרן. געווען הויפּטזעכלעך דער אָפּי־ציעלער אָרגאַן פון דער „בראָנזווילער אידישער גראָסערס אסס'ן". טיראַזש 1000; רעדאַקטירט געווען פון א קאָלעגיע. לעצטנס ווי־דער אָנגעהויבן דערשיינען.

8. די „גראָסערס שטימע".

דערשינען אין יאָר 1933 ווי א יידיש־ענגלישער מאָנאַטלעכער זשורנאַל און אָפיציעלער אָרגאַן פון דער „אידישער גראָסערס אסס'ן". רעדאַקטירט געווען פון א קאָלעגיע. אין יאָר 1934 נאָך אַ הפסקה איבערגענומען געוואָרן פון דער „וויליאַמסבורג פוד מוירטשענטס אסס'ן". פון דעצעמבער 1934 ביז מערץ 1936 רעדאַקטירט גע־וואָרן פון א. גאָלדבערג, ווען די צייטונג האָט זיך „פאַרשמאָלצן" מיט א נייעם זשורנאַל. טיראַזש אַרום 800.

9. דעם „גראָסערימאַנס פריינט".

דערשינען אין יאָר 1934 ווי א מאָנאַטלעכער יידיש־ענגלישער זשורנאַל, אַרויסגעגעבן פון דער „גראָסערס און דיירימענס אסס'ן פון איסט ניו יאָרק". פון אַפּריל 1935 ביז מערץ 1936. רעדאַק־טירט געוואָרן פון א. גאָלדבערג, ווען דער זשורנאַל האָט זיך אויך „פאַרשמאָלצן" מיט דעם אויבנדערמאָנטן נייעם זשורנאַל. טיראַזש אַרום 500.

10. דער „גראָסערימאַנס קאָונסילאָר" (ראַטגעבער).

דערשינען אין יאָר 1936 (נאָכפאָלגער פון „גראָס. שטימע", און „גראָסערימאַנס פריינט") ווי א חודש־זשורנאַל, אין יידיש און ענג־ליש, אַרויסגעגעבן פון זעקס אַסאָציאַציעס פון גראָסעריליים, וואָס

האָבן זיך פאַרייניקט אונטער דעם נאָמען „דער ריטייל גראָסערס קאונסיל פון ברוקלין". רעדאַקטאָר א. גאָלדבערג. טיראַזש 1200-1000. אין אָקטאָבער, 1936 אויפגעגעבן געוואָרן, אַפּטרעטנדיק דעם אָרט פאַר אַ נייער טעגלעכער ציַיטונג.

אַ חוץ די דערמאָנטע צייטונגען און זשורנאַלן זענען דערשינען אַ צאָל פאַך־צייטשריפטן אין ניו יאָרק, אין דעם גראָסערי־פאַך, וואָס האָבן עקזיסטירט אַ קורצע צייט. די וויכטיקסטע פון זיי זענען גע־ווען:

11. דער „יידישער ביזנעס רעקאָרד".

רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן פון סעמועל מייסאָן.

12. די „יידישע שפּייז־גאַזעט",

אַרויסגעגעבן פון דעם פאַרשטאָרבענעם יחזקל שרהזאָן, רעדאַק־טירט פון א. גאָלדבערג.

13. דער „מאָדערנער שפּייז־סוחר",

רעדאַקטירט פון לעאָן סאַווידזש, טרייד־און־פּאַרוואַלטונג רע־דאַקטאָר א. גאָלדבערג.

14. דער „אַמעריקאַנער ביזנעסמאַן",

אַ חודש־זשורנאַל פאַר אַלע יידישע שפּייז־פאַכן, רעדאַקטירט פון א. גאָלדבערג;

15. „די יידישע שפּייז־הענדלערס וואָכנבלאַט",

אַרויסגעגעבן פון דער „ריטייל גראָסערס פעדעראַציע, אינק." רעדאַקטאָר א. גאָלדבערג.

16. אַ נייער טיפּ שפּייז־פאַך צייטשריפט.

צו דער „משפחה" פון יידישע פעריאָדישע שריפטן אין דעם שפּייז־פאַך קומט איצט צו אַ נייער מיטגליד. די „מאָרגן־פרייהייט" פירט איין אַ „פּיטשור", אַ „שפּייז און גראָסערי טריידס" פולע 8 שפּאַלטיקע זייט. דער דאָזיקער נייער „פרייהייט"־„פּיטשור" ווערט

אוועקגעשטעלט אויף אַ ברייטן מאַסשטאַב ד. ה. די צייטונג וועט צושיקט ווערן אין אַלע שטעט, וואו עס געפינען זיך יידישע שפּייז-הענדלער, — און וואו געפינען זיי זיך דען ניט? — און זי וועט שפּעטער אויך באַדינען די אינטערעסן פון די אַנדערע דיוויזיעס, אָדער צווייגן, אין דער שפּייז-אינדוסטריע. אָט-די אָפּטיילונג ווערט רעדאַקטירט פון א. גאָלדבערג.

17. „דער יידישער ביזנעסמאַן".

(דערשינען אין יאָר 1924 עקזיסטירט נאָך). דאָס איז אַ שיינער אינהאַלטסרייכער, גרויסער חודש-זשורנאַל, אין יידיש און ענגליש, דער אָפיציעלער אָרגאַן פון די פּאַרייניקטע יידישע גראָסערילייט פון קאַליפאָרניע דערשיינט אין לאָס-אַנדזשעלעס. אַ חוץ דעם געוויינלעכן לייען-מאַטעריאַל פון אַ מאָדערנער פאַך-צייטשריפט איז דאָרט פאַראַן אַ ספּעציעלע „פרויען אָפּטיילונג" און אַ זייט פאַר דער יוגנט אָנגעפירט פון דער „יאָנג דזשואיש מערטשענטס ליג". דער רעדאַקטאָר איז ב. ל. גערעָן. טיראַזש — אומבאַקאַנט.

18. „דער יידישער שפּייז-סוחר".

אויך אַ שיינער אינהאַלטסרייכער מאָנאַטלעכער יידיש-ענגלישער זשורנאַל; ווערט געדרוקט אין שיקאַגאָ, און איז דער אָפיציעלער אָרגאַן פון די „אינדעפּענדענט ריטייל גראָסערס אַסס'נס" פון דער „ריטייל דעליקאַטעסן אינדוסטריע" און פון דער „אינדעפּ. דעליקאַטעסן אַסס"ן פון שיקאַגאָ". האָט אויך אַ ספּעציעלע דעטראָיטער אָפּטיילונג. געגרינדעט אין יאָר 1932. רעדאַקטאָר — נחמן דרוזדוב. טיראַזש — אומבאַקאַנט.

19. „די יידישע בעקערס שטימע".

דערשינען אין יאָר 1914 ווי „דער פּאַרמיטלער", איצטיקער נאָמען זינט יאָר 1926—„די יידישע בעקערס שטימע". דאָס איז אַ גרויסער וועכנטלעכער זשורנאַל אָנגעפּיקעוועט מיט גרויסע פעטע רעקלאַמעס. ווערט געדרוקט אין די אינטערעסן פון די יידישע בעקעריי-אייגנטימער אין אַמעריקע און קאַנאַדאַ און איז פאַרבונדן מיט דער „ספּעשלטי בייקערי אונערס אָוו אַמעריקאַ". ווערט געדרוקט אין יידיש און ענגליש. יידישע רעדאַקטאָרן — אין כראָנאָלאָגישער

אָרדנונג: י. קירשנבאום, צ. ה. רובינשטיין, נ. ה. גארווין, מ. דאַנ־ציס, און א. זלאַטין. טיראַזש אַרום 1200.

20. דער „בוטשער זשורנאַל".

צוערשט דערשינען אין יאָר 1914 אונטער דער רעדאַקציע פון דעם איצט שוין פארשטאָרבענעם זשורנאַליסט און אַדוואָקאַט נייטן זווירין. די נאָכפאָלגנדיקע רעדאַקטאָרן זענען געווען: מ. שוואַרץ און ג. גארווין. אין עטלעכע יאָר אַרום איז דער זשורנאַל אונטער־געגאַנגען.

21. „בוטשער זשורנאַל און עופות מאַגאַזין".

אין יאָר 1920 איז דער „בוטשער זשורנאַל" ווידער דערשינען און איז שפּעטער אויך אונטערגעגאַנגען.

22. „די שטימע פון דער כשרער פלייש און עופות אינדוסטריע" (ניו יאָרק)

דער דאָזיקער וועכנטלעכער (נייער) יידיש־ענגלישער חודש־זשור־נאַל מיט דעם גלות־לאַנגן נאָמען איז דערשינען אין יאָר 1935 אין די אינטערעסן פון דער פעדעראַציע פון יידישע קצבים. ווערט רעדאַק־טירט פון א קאָלעגיע. טיראַזש 2000־3000. (עקזיסטירט).

23. „מגן דוד דעליקאַטעסן זשורנאַל".

דערשינען אין יאָר 1930. (עקזיסטירט). דאָס איז אַן אינטע־רעסאַנטער גוט־ רעדאַקטירטער חודש־זשורנאַל, אין יידיש און ענג־ליש. ארויסגעגעבן אין ניו יאָרק, אין די אינטערעסן פון די יידישע דעליקאַטעסן־הענדלער און זייערע אָרגאַניזאַציעס. ווערט רעדאַק־טירט פון א קאָלעגיע. טיראַזש 1000־1200.

24. „דער אַפּעטייזער". (ניו יאָרק)

דערשינען אין יאָר 1932 ווי א מאָנאַטלעכער יידיש־ענגלישער זשורנאַל אין דעם סטיל פון דעם „מגן דוד דעליקאַטעסן זשורנאַל". געווען געדרוקט אין די אינטערעסן פון דעם יידישן „אַפּעטייזער"

און נים־קראָמען אייגנטימער. און פון זייער צענטראַלער אָרגאַניזאַ־
ציע פון זעלביקן נאָמען. האָט עקזיסטירט 14 חדשים. רעדאַקטירט
פון א קאָלעגיע. (טיראַזש אומבאַקאַנט).

25. „דער נאַכבאַרשאַפט סטיישאָנער".
(ניו יאָרק)

געגרינדעט אין יאָר 1931 ווי אַ יידיש־ענגלישער חודש־זשורנאַל
אין די אינטערעסן פון יידישע אייַנצל־האַנדל סוחרים אין דעם שרייב־
מאַטעריאַלן, קאָנדיטאָריי און טאַבאַק־פאַך. דער זשורנאַל איז דער
אָפיציעלער אָרגאַן פון דער „סיגאַר און סטיישאָנערי מערטשענטס
פעדערייִשאָן, אינק.". דער רעדאַקטאָר איז ז. ווייַנפער. טיראַזש
— אומבאַקאַנט. (עקזיסטירט).

26. דער „טריי־באָראָ בולעטין"
(ניו יאָרק)

דערשינען אין יאָר 1934 (גייט נאָך אַרויס) ווי אַ מאָנאַטלעכער
פאַך־זשורנאַל אין יידיש און ענגליש, אין די אינטערעסן פון דער
„טריי־באָראָ טאַבעקאָ, סטיישאָנערי און קענדי אַסס'ן". (רעדאַקטאָר
און טיראַזש אומבאַקאַנט).

27. דער „קענדי סטאָרקיפּער".

אַ יידישער חודש־זשורנאַל, אָפיציעלער אָרגאַן פון דער „מעטראָ־
פּאָליטאַן סטיישאָנערי און טאַבעקאָ ריטײַלערס אַסס'ן". ווערט
אַרויסגעגעבן אין דזשאַמעיקאַ, לאָנג אײַלאַנד, נ. י. (דער יאָר פון
דערשיינונג, נאָמען פון רעדאַקטאָר און טיראַזש — אומבאַקאַנט).

28. „גראָסערי נייעס און טעגלעכע מאַרק־באַריכטן"

28. סוף אָקטאָבער, 1936, האָט אויף דער איניציאַטיווע פון
דעם סטאַף פון דער ניט־לאַנג אונטערגעגאַנגענער „שפּייז־צייטונג",
אָנגעהויבן דערשיינען אַ נייע פאַך־צייטונג מיט דעם נאָמען „גראָסערי
נייעס און טעגלעכע מאַרק־באַריכטן", ווי דער אָפיציעלער אָרגאַן פון
דער צענטראַלער אָרגאַניזאַציע, די „אידישע גראָסערס אַסס'ן פון
גרייטער נויאָרק, אינק". דער רעדאַקטאָר איז א. גאָלדבערג.)

אין משך פון פיל יאָרן גיבן דאָס רוב אַסאָציאַציעס פון יידישע גראָסעריליט אַרויס יאָרביכער. די סאַמע ערשטע פון אָט־די פּער־ריאָדישע שריפטן איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון דער „וויליאַמסבור־גער יידישער גראָסערס אַסס'ן" אין יאָר 1911 אונטער דער רעדאַקציע פון א. גאָלדבערג, פון דער יידישער „בראָנקס גראָסערס אַסס'ן", אין יאָר 1928, רעדאַקטירט פון א. גאָלדבערג, פון דער „גרייטער ניו יאָרק פּראָטעקטיוו גראָסערס אַסס'ן" אין יאָר 1925, אויך אונטער דער רעדאַקציע פון א. גאָלדבערג, פון דער „איסט ניו יאָרק גראָ־סערס אַסס'ן" — יעדן יאָר זינט 1928, אונטער דער רעדאַקציע, על פּי רוב, פון א. גאָלדבערג; פון דער „קראַון הייטס און פלעטבוש גראָסערס אַסס'ן אין די יאָרן 1935 און 1936, רעדאַקטירט פון א. גאָלדבערג; פון דער „וויליאַמסבורגער פּוד מוי־טשענס אַסס'ן" — עטלעכע יאָרביכער אין לעצטע יאָרן; פון דער „בושוויק־ברוקלין קאָאָפּעראַטיוו גראָסערס אַסס'ן — אין די יאָרן 1934 און 1936 (דער יאָרבוך פון יאָר 1934 איז געווען אַ ספּעציעלע יובילײ־אויס־גאַבע צו פייערן דעם 25־יאָריקן יובילײ פון רעדאַקטאָר־טעטיקייט פון א. גאָלדבערג, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט אַ פּאָר צענדליק יידישע גראָסערס אָרגאַניזאַציעס.

יודל מאַרק

יידישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע

אין דעם ווייטערדיקן וועט זיין די רייד וועגן יידישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס בלויז אין דער אומאָפּהענגיקער ליטע און בלויז פאַר דער צייט פון איר אומאָפּהענגיקייט, ד. ה. בלויז זינט 1919. די אַרבעט איז געשריבן אין ניו־יאָרק, עס איז ניט געווען די מעגלעכקייט צו האָבן פאַר זיך גענוג מאַטעריאַל. דעריבער איז עס ניט קיין עכטע ביבליאָגראַפישע אַרבעט. דאָס זענען בלויז מאַטעריאַלן פאַר אַ ביבליאָגראַפיע.

אפשר איז עס אויך מער ווי בלויז מאַטעריאַל. אויב מען זאָל פּרוּוון צונויפשטעלן אַ ביבליאָגראַפיע פון די פּעריאָדישע אויסגאַבעס אין ליטע און דערביי פאַרזען די ספּעציעלע באַדינגונגען פאַר דער פּרעסע, קען מען אפשר פאַרבלאָנדזשען אין דעם שלל „איינמאַליקע אויסגאַבעס”, וואָס זענען אין דער אמתן המשכים פון פּעריאָדישע אויסגאַבעס, אָדער אפילו פון לכתחילה פאַרמאַסקירטע פּעריאָדישע אויסגאַבעס. איז נויטיק צו פאַרהיטן דעם צוקונפטיקן ביבליאָגראַף פון גרייזן.

דאָ ווערט אויך געפּרוּווט צו געבן קורצע כאַראַקטעריסטיקעס פון די אויסגאַבעס. אויך אַ געוויסע אַלגעמיינע כאַראַקטעריסטיק פון דער יידישער פּרעסע אין דעם קליינעם ליטע־לאַנד.

דאָ זענען מעגלעך זייער פיל ניט־פּינקטלעכקייטן אין דאַטעס. מען קען ניט שטענדיק בויען אויפן זכרון. אין קאָוונע אָדער אפשר אויך אין ווילנע, וואו עס איז דאָ דער אַרכיוו פון ווּיסנשאַפטלעכן אינסטיטוט, וואָלט מען געקענט זיין פיל פּינקטלעכער. דאָרטן וואו דער זכרון קען אפשר פאַרפירן האָט דער צונויפשטעלער פון דער רשימה שטענדיק באַוואָרנט מיט בפירושע אָנווייזונגען, אַז עס איז מעגלעך אַ טעות אָדער אַן אומפּינקטלעכקייט.

א. טאָגצייטונגען

הקדמה

איצט, אין סעפּטעמבער 1936, גייען אַרויס אין ליטע מיט אַ יידישער באַפעלקערונג פון אַן ערך 170 טויזנט, מיט דער גרעסטער

יידישער שטאָט קאָוונע, וואָס האָט סך־הכל עטלעכע און דרייסיק טויזנט יידן — גאַנצע זעקס טעגלעכע צייטונגען!

ווי איז דאָס מעגלעך? אין דערקלערונג איז די גוואַלדיקע אָרעמקייט. דער בודזשעט פון אַ צייטונג איז אַזוי קליין, די וואָס לעבן פון דער צייטונג באַגנוגן זיך מיט אַזוי ווייניק, אַז אַ צייטונג „באַצאָלט זיך" ווען זי האָט אַ צירקולאַציע פון 2000-2500 עקזעמפּלאַרן, אַביסל אַנאָנסן וועגן טויטפאַלן און שמחות און פון צייט צו צייט אויך אַביסל געשעפטלעכע אַנאָנסן. אָבער חוץ דער אָרעמקייט, וואָס מיט איר וואַקסן איז אויך געוואַקסן די צאָל יידישע צייטונגען, איז דאָ נאָך אַ סיבה.

די פּרעסע אין ליטע איז נישט קיין ענין פון געשעפט. די טאָג־בלעטער אין ליטע זענען אויך ניט קיין רעזולטאַט פון דעם, וואָס עס זענען דאָ זשורנאַליסטן און זעצער, וואָס ווילן עסן. זיי שטאַמען פון דעם דראַנג, וואָס איז נאַטירלעך פאַר יעדער ריכטונג און פּאַרטיי, צו האָבן אַן „אייגענע פּרעסע". יעדע נייע צייטונג, וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין קאָוונע, איז אַלעמאָל געווען אַ צייטונג פון אַ פּאַרטיי אָדער אַ גרופּע אָדער אַ ריכטונג, וואָס האָט פריער קיין צייטונג ניט פאַרמאָגט אָדער וואָס איז פריער בכלל ניט געווען געבאָרן. יעדע „אָנשטענדיקע" ריכטונג אין דעם רעגנבויגן פון אונדזער פּאָליטישן לעבן מוז זיך האָבן איר טאָגצייטונג. די אָרעמקייט דערלויבט אַזאַ מין לוקסוס, וואָס בעסערע אַרבעטס־באַדינגונגען און אַ העכערער שטייגער לעבן וואָלטן עס געמאַכט פאַר ניט מעגלעך.

די יידישע פּרעסע אין ליטע האָט איבער איר פּאַרטייאישן מהות ניט געקענט זיך אַרויפאַרבעטן צו דער מדרגה פון איינעם אָדער צוויי גרויסע טאָגבלעטער. דערפאַר אָבער איז זי באַוואָרנט געוואָרן פון דער יאָגעניש נאָך לייענער, וואָס ברענגט ביי אונדזער נידעריקן קולטור־ניוואָ צו דעם וואָס מען רופט אָן שונד, צו דעם וואָס מען רופט געלע פּרעסע. די יידישע פּרעסע אין ליטע, חוץ קליינע און צופעליקע אויסנאַמען, האָט קיינמאָל ניט געוואוסט פון פאַרקויפלעכקייט. זי האָט אויך קיינמאָל ניט געמאַכט יענעם ווילדן געמיש פון אַבסאָלוט קעגנזעצלעכע שטאַנדפּונקטן, וואָס מען קען טרעפן אין טאָגבלעטער, וועלכע ווערן אַרויסגעגעבן ווי געשעפטלעכע אונטערנעמונגען פון פּערזאָנען אָדער גרופּעס.

אין דער יידישער פּרעסע פון ליטע האָט דאָס ריין־פּערזענלעכע אויך קיינמאָל ניט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע. עס זענען געווען געננג

פערזענלעכע קאַמפן און פערזענלעכע אָנפאַלן, אָבער אַלעמאָל זענען זיי אויסן געווען אַ געזעלשאַפטלעכן קאַמף.

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מען קען געפינען פיל קאָמישע שטריכן אין אַזאַ צעפּיצלטער און פּילצאַליקער פּרעסע; ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די יידישע פּרעסע אין אַזאַ קליינעם פּונקט האָט זעלטן־ווען זיך געקענט דערהייבן איבער אַ נאַטירלעכן פּראָווינציאַ־ליזם, האָט זי דאָך די דערמאָנטע מעלות פון אַן אויסגעשפּראָכענעם און פאַרהעלטעניש־מאָסיק ריינעם געזעלשאַפטלעכן פּרצוף און פון פּרינציפּיעלער אויסגעהאַלטנקייט.

1. „די אידישע שטימע“.

אַזוי הייסט די עלטסטע טעגלעכע יידישע צייטונג אין ליטע. זי דערשיינט שוין דאָס 18טע יאָר, האָט שוין אַן ערך 5500 נומערן. זי איז געווען די ערשטע יידישע צייטונג אין ליטע, זי האָט אַריבער־געלעבט אַ ריי צייטונגען, וואָס זענען פאַרשניטן געוואָרן אין זייערע יונגע טעג, און זי איז אַפּנים אויך איצט די סאַמע פאַרשפּרייטע טאָגצייטונג.

די „אידישע שטימע“ ווערט אַרויסגעגעבן פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ליטע. יאָרנלאַנג האָט דאָס דאָזיקע בלאַט פאַרטראָטן די גאַנצע ציוניסטישע באַוועגונג מיט אַלע אירע פראַקציעס. אפילו ווען די צעירי־ציון און די ציוניסטן־סאָציאַליסטן האָבן געהאַט זייער וועכנטלעכן פּאַרטיי־זשורנאַל, איז דאָך די „אידי־שע שטימע“ געווען פּאַקטיש אויך זייער טעגלעכער פּאָרום. ערשט מיט דעם פונאַנדערוואַקסן זיך פון דער ציוניסטישער באַוועגונג און מיט דער פאַרשאַרפונג פון די באַציאונגען צווישן די פראַקציעס אין די יאָרן 1932־1933 איז די „אידישע שטימע“ פאַרבליבן די צייטונג בלויז פון די אַלגעמיינע ציוניסטן און פון יענע ציוניסטישע גרופּי־רונגען (מזרחי, יידנשטאַטס־פּאַרטיי), וואָס האָבן נישט געקענט אויפ־בויען זייער אייגענע טאָגבלעטער.

די „אידישע שטימע“ האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1919 *). איר ערשטע רעדאַגיר־קאָלעגיע איז באַשטאַנען פון: דר. ב. בערנער, ל. גאָרפונקל, מ. יאַטקונסקי, דר. מ. סאָלאָווייטשיק. דאָס

*) די „אידישע שטימע“ דערשיינט זינט דעם 21טן יולי 1919 און ניט 1918, ווי דאָס ווערט אָנגעגעבן אין דער יידישער ענציקלאָפּעדיע (באַנד II, זייט 36).

איז געווען א קאָאַליציע צווישן לינקערע און רעכטערע ציוניסטן. זינט אַפּריל 1920 האָט זיך אַלס רעדאַקטאָר אונטערגעשריבן ל. גאַרפונקל. אָבער אין גיכן איז אויך דר. מ. סאָלאָווייטשיק געוואָרן אַן אַלגעמיי־דער ציוניסט און דער צעירי־ציוניסט ל. גאַרפונקל האָט בלויז אַ קור־צע צייט אָנגעפירט מיט דער רעדאַקציע. נאָך דעם זענען די רעדאַק־טאָרן פון דער צייטונג געווען: בעל־מחשבות און י. א. לייזעראָוויטש (איזידאָר לאַזאר). בעל־מחשבות האָט ניט געקענט זיצן לאַנג אין זיין היימשטאָט קאָוונע. ער איז אויך אפשר ניט געווען דער פּאַסי־קער רעדאַקטאָר פאַר אַ טעגלעכער צייטונג. צום טייל איז ער אליין אוועקגעגאַנגען, צום טייל האָט מען אים געהייסן אַוועקגיין. די אָנפי־רונג פון דער צייטונג איז נאָך געלעגן אין פיל מער אויסגעשפּראָכן־פּאַרטייאישע הענט: פון משה קליינמאַן (סוף 1921). ווען משה קליינ־מאַן איז אריבער קיין לאָנדאָן (1922), איז אַ קורצע צייט געווען דער רעדאַקטאָר פון דער „אידישער צייטונג" משה כהן. דער לעצטער איז אָבער געוואָרן דער אדמיניסטראַטאָר פון דער צייטונג און נאָך אַ געוויסער צייט פון קאָלעגיאַלער אָנפירונג מיט דער צייטונג (דר. יעקב ראַבינזאָן, ראובן רובינשטיין און אפשר אויך אַנדערע), איז זינט 1925 דער איינציקער רעדאַקטאָר פון דער „אידישער שטימע" — ראובן רובינשטיין.

במשך פון 18 יאָר צייט האָט די צייטונג געהאַט אַ גאַנצע ריי מיטאַרבעטער. זי פלעגט זיך שטענדיק באַנוצן מיט אַרטיקלען פון ציוניסטישע פירער, געדרוקט אין בלעטער פון אַנדערע לענדער. אויף אַזאַ אופן זענען אומדירעקט אַלע פּראָמינענטע ציוניסטישע שרייבער געווען אירע מיטאַרבעטער. פון די אָרטיקע איז כדאי צו דערמאָנען: נתן גרינבלאַט, ר. כאַסמאַן, ז. טרויב, ז. שוסטער, דוד כהן, ל. צער־נעס, דר. צ. פעלדשטיין, דר. ח. נ. שאַפּיראָ, דעם לאַנגיאָריקן רעפּאָר־טער פון דער צייט זשאַפּער, דעם ניט לאַנג געוואָרענעם מיטאַרבעטער גלאַזמאַן. די צייטונג פלעגט אויך איבערדרוקן, לויט אַן אָפּמאַך מיט די מחברים די ראָמאַנען פון שלום אַש און זלמן שניאור, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין „פאָרווערטס".

בכלל גענומען, האָט זיך אין ליטע איינגעשטעלט אַ סיסטעם, אַז מען מעג איבערדרוקן וואָס מען וויל און פון וועמען מען וויל. דער דאָזיקער כלל איז גילטיק אַבסאָלוט פאַר אַלע יידישע צייטונגען. זעלטן־ווען אַ צייטונג האָט באמת אַ דערלויבעניש פון אַ מחבר איי־בערצודרוקן זיין אַרבעט. די לעצטע יאָרן, למשל, ווען די צאָל צייי־טונגען האָט קיין עין הרע גענומען וואַקסן, איז דאָס איבערדרוקן

פון דער פרעמד פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ וואַקכאַנאַליע. ביים איבערדרוקן איז מען ניט שטענדיק אָנשטענדיק און עס טרעפן זיך פאַלן, אַז אין דער ליטע דרוקט מען איבער, מאַכנדיק ניט נאָר קיצורים נאָר „אויסבעסערונגען". ס'טרעפט זיך אָפט, אַז קאָנקור־רירנדיקע צייטונגען דרוקן איבער די זעלביקע אַרטיקלען. און דאָך באַקומען זיך נישט די זעלביקע אַרטיקלען. אַזוי, למשל, האָבן די „אידישע שטימע" און „פאָלקסבלאַט" אין 1934 איבערגעדרוקט בן־ציון גאָלדבערגס אַרטיקלען וועגן רוסלאַנד, אָבער די „אידישע שטימע" פלעגט דורכלאָזן אַלע ערטער וואו אין די אַרטיקלען פלעגן זיין מיטטיילונגען און אָפּשאַצונגען צו פריינדלעכע פאַרן ראַטן־פאַרבאַנד, לויט דער איינשטעלונג פון דעם ציוניסטישן אָפּיציאָז.

איבער דער סיסטעם פון איבערדרוקן קען זיך באַקומען, אַז אין יעדער יידישער צייטונג פון ליטע זאָל דער צוקונפטיקער ביבליאָ־גראַף געפינען כל המינים נעמען פון שרייבער אין אַלע לענדער.

אַזוי ווי אַ העלפט פון דער צייטונג פלעגט די „אידישע שטימע" יאָרנלאַנג באַקומען פון ריגע, לויט אַן אָפּמאַך מיט די אַרויסגעבער פון ריגער „פרימאָרגן", און אַזוי ווי „פרימאָרגן" פלעגט כסדר און סיסטעמאַטיש איבערדרוקן פון אַלע צייטונגען, אָן אונטערשייד פון ריכטונג, קענט איר אין דעם קאָמפּלעקט פון דער „אידישער שטימע" טרעפן פעלעטאָנען אפילו פון ברוך שעפנער, דעם מיטאַרבעטער פון דער בונדישער „פאָלקסצייטונג", אויב, פאַרשטייט זיך, די דאָזיקע פעלעטאָנען זענען געווען, פון פאַרטייאישן שטאַנדפּונקט, פאַרעווע.

די „אידישע שטימע" האָט אָנגעהויבן פון גאָר קליין. אפילו קיין פאַסיקע אותיות זענען ניט געווען און די ערשטע צייט איז זי געווען אַ קליין בלעטל מיט אותיות פון אַ קרבן־מנחה־סדור. מיט יעדן קאָנקורענט וואָס די צייטונג פלעגט באַקומען איז זי אָבער גע־וואַקסן, ווייל די אָרגאַניזאַציע הינטער איר פלעגט זיך יעמאָלט מער אָנשטרענגען, אריינלייגן אין דער צייטונג מער געלט און זי פאַרבע־סערן טעכניש. די בעסטע יאָרן פאַר דער „אידישער שטימע" זע־נען געווען פון סוף 1922 ביז אָנהייב 1930. אין פאַרלויף פון אי־בער 7 יאָר איז די צייטונג געווען דאָס איינציקע טאָגבלאַט אין ליטע. כאָטש זי איז יעמאָלט געווען אַן ענג־פאַרטייאישע צייטונג און דורכ־געלאָזן דורך איר פאַרטייאישן פילטער אפילו קליינע בראָניק־נאָטיצן, האָבן דאָך אַלע יידישע לייענער פון ליטע געמוזט אָנקומען צו איר.

די אַרויסגעבער פון דער צייטונג האָבן געהאַט די מעגלעכקייט פון די פּראָפיטן צו געבן צו שטייער דער העברעיסטישער תרבות־

באַוועגונג. אזוי, למשל, האָט די העברעישע גימנאַזיע אין ווילקאָמיר, וועלכע האָט געקעמפט קעגן דער דאָרטיקער יידישער גימנאַזיע, באַקו־מען סובסודיע פון דער „אידישער שטימע״.

געוויסע צייטן האָט די „אידישע שטימע״ געהאַט ביילאַגעס אויך ניט אין יידיש. אין די אינטערעסן פון דער יידישער פּאָליטיק אין ליטע, ווי עס האָט זי פאַרשטאַנען די יידישע סיים־פראַקציע, האָט די „אידישע שטימע״ אין 1923 געהאַט אַ פּעריאָדישע ביילאַגע אין ליטוויש Musugarsas. אַ לענגערע צייט (1923 — 1924) האָט די „אידישע שטימע״ ארויסגעגעבן 2 מאָל אַ חודש די פּעריאָדישע אויסגאַבע אין העברעיש „הד ליטא״, מיט משה כהן אַלס רעדאַק־טאָר. די דאָזיקע אויסגאַבעס האָט דער געצוואונגענער לייענער גע־מוזט לית ברירה זיך איינשאַפן. דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, פאַרטייַ־ערט דעם פּרייז פון דער צייטונג, אָבער די מאָנאָפּאָל־שטעלונג פון אַן איין־איינציקן טאָגבלאַט אין אַ לאַנד האָט געמאַכט מעגלעך אזא אויס־טערלישע דערשיינונג.

די יאָרן 1927, 1928, 1929 זענען געווען עקאָנאָמיש גוטע און דאָס איז געווען די „פּראָספּעריטי״־צייט פאַר דער „אידישער שטימע״. אַ דאַנק די יאָרן פון זיין אַליין אויפן פּלאַץ האָט די „אידישע שטי־מע״ זיך איינגעשאַפט אַ פאַרהעלטעניסמעסיק גוטע דרוקעריי מיט זאַץ־מאַשינען און פון 1933 האָט זי אויך אַ ראָטאַציע־מאַשין. אַלע אַנדערע יידישע צייטונגען אין ליטע ווערן געדרוקט אויף פּלאַכ־מאַשינען.

עס איז שוין געווען דערמאָנט וועגן אַן אָפּמאַך צווישן ריגער „פרימאָרגן״ און קאָוונער „אידישער שטימע״. נאָך אַ פּאָר ווערטער וועגן דעם. דער ריגער „פרימאָרגן״ איז געווען דאָס אייגנטום פון די באַלעבאַטים פון דער רוסישער צייטונג „סעוואָדניא״. „פרי־מאָרגן״ האָט זיך געמיט צו זיין גוט פאַר אַלע ריכטונגען. דער אָפּ־מאַך צווישן דער „אידישער שטימע״ און „פרימאָרגן״ איז באַשטאַ־נען אין דעם, וואָס פון ריגע פלעגט מען צושיקן קיין קאָוונע פאַרטיקע 4 זייטן („שטימע״ פלעגט יעמאָלט האָבן 8 זייטן: 4 געמאַכטע אין קאָוונע, און 4, די מיטלסטע, צוגעשיקטע פון ריגע). לויטן אָפּמאַך האָט דער מאַטעריאַל פאַר די צוגעשיקטע 4 זייטן געדאַרפט זיין אַ כשרער פון פאַרטייאיש־ציוניסטישן שטאַנדפּונקט. דאָך פלעגט זיך טרעפן אין די צוגעשיקטע זייטן אַן אַרטיקל, וואָס זאָל, למשל, זיין צו גינסטיק פאַר יידיש אָדער פאַר דער יידישער שול. יעמאָלט פלעגט מען מוזן אין קאָוונע גופא פאַרריכטן אזא „דורכפאַל״. און דער

לייענער פּלעגט באַקומען אַנשטאָט 4 זייטן ביילאַגע נאָר 2, אויב מען פּלעגט ניט קענען באַוויזן אויסצוזעצן אַן אַנדער מאַטעריאַל. אגב פּלעגט מען אַ געוויסע צייט צושיקן ניט בלויז די מאַטריצן, נאָר שוין די אָפּגעדרוקטע עקזעמפּלאַרן. מחמת דעם דאָזיקן אָפּמאַך פּלעגט זייער אָפט זיך טרעפן, אַז אין לעטלאַנד זאָל מען פאַרשפּרייטן אין פאַרקויף אַ „פּרימאַרגן", וואָס אויף אַנדערע פון זיינע זייטן זאָל שטיין דער נאָמען „אידישע שטימע".

די „אידישע שטימע" האָט פאַרשטאַנען כמעט אינגאַנצן זיך אויסצוהיטן פון רדיפות מצד דער מאַכט. ס'איז איר דורכגעגאַנגען גלאַט די תקופה ווען די קריסטלעכע דעמאָקראַטן האָבן רעגירט מיט דער הילף פון קריגצושטאַנד. און אויך דער איצטיקער „אוטאָריטאַרער" רעזשים, וואָס רעגירט אין ליטע זינט דעם 17טן דעצעמבער 1926, איז צו איר מילד. בלויז געציילטע מאָל איז זי באַשטראָפט געוואָרן. דאָס האָט די צייטונג דערגרייכט אַדאַנק איר עלאַסטישקייט אין אַלע ענינים פון אינערן-פּאָליטיק.

די „אידישע שטימע" דאַרף באַטראַכט ווערן ווי די צייטונג פון דעם סתם-באַלעבאַטישן יידן פון ליטע.

2. „הײנטיקע נײַעס"

ווען די „אידישע שטימע" האָט זיך איינגעשאַפט אַ ראָטאַציע-מאַשין, האָט זי אָנגעהויבן צו דערשיינען אין דער פרי (פריער פּלעגט זי דערשיינען בייטאָג) און אין אָוונט גענומען אַרויסגעבן אַ צווייטע אויסגאַבע, אַן אָוונט-אויסגאַבע, וואָס האָט געהייסן „אידישע שטימע" אָוונט-אויסגאַבע. דוכט זיך, כמעט אַ יאָר צייט איז געווען אַזאַ סיסטעם. נאָך דעם איז געקומען אַ קורצער איבעררייס. און פון דעם 1טן אָקטאָבער 1934 דערשיינט ביי דער „אידישער שטימע" אַן אָוונט-צייטונג מיטן נאָמען „הײנטיקע נײַעס". די באַלעבאַטים און די מיטאַרבעטער זענען די זעלביקע וואָס אין דער „אידישער שטימע".

די צייטונג באַשטייט פון 4 זייטן. זי קאָסט נאָר 10 צענט, בעת די „אידישע שטימע" קאָסט 25 צענט. ווען די „אידישע שטימע" איז געווען איין צייטונג האָט זי געקאָסט 50 צענט און שפּעטער 40 צענט; ערב יום-טוב פּלעגט זי האָבן אַ ספּעציעלן געהעכערטן פּרייז, וואָס פּלעגט קענען דערגיין ביז 1 ליט. (איין ליט איז אַ צענטל פון אַ גאָלד-דאָלאַר, אין אַ ליט זענען פאַראַן 100 צענטן). „הײנטיקע נײַעס" טראָגט אַביסל אַן אַנדער כאַראַקטער ווי די „אידישע שטימע".

זי זוכט שוין מער „פעטע" זאַכן איבערצודרוקן פון אַמעריקאַנער יידישע צייטונגען. בבא־מעשיות און וויצן ווי אויך דער ראָמאַן, וואָס זי דרוקט איבער, פאַרנעמען דעם הויפּט־אָרט.

מען זאָגט, אַז די אַרויסגעבער מאַכן גוטע געשעפטן מיט די „היינטיקע נייעס" און אַז דער טיראַזש פון „היינטיקע נייעס" זאָל זיין גרעסער פאַרן טיראַזש פון דער „אידישער שטימע", אָבער קיין געגעזעלשאַפטלעכע השפעה האָט ניט די דאָזיקע אָוונט־צייטונג. חשיבות און אויטאָריטעט האָט נאָר די פרימאָרגנדיקע „אידישע שטימע".

3. „פאָלקסבלאַט".

אַזוי ווי די טאָג־פּרעסע איז „פאַרכאַפּט" געוואָרן פון די ציוניסטן, האָבן אַלע ניט־ציוניסטן זיך געפילט יעדן טאָג אומבאַקוועם ווען זיי פלעגן דאַרפן אַריינגעמען אַ צייטונג אין די הענט. די יידישיסטישע און פאָלקיסטישע עלעמענטן האָבן דעריבער געמאַכט אַ ריי פּרואוון אויפצובויען אַן אייגענע צייטונג. דאָס איז געלונגען בלויז פאַר אַ קורצער צייט אין די יאָרן 1921־22. אין תקופות פון ספּעציעל צוגעשפּיצטן געזעלשאַפטלעכן קאַמף ווי אין די יאָרן 1923 און 1926 האָבן די פאָלקיסטן אַרויסגעגעבן אַ וואָכנבלאַט. אָבער ערשט אָנהייבנדיק פון 1930 האָט זיך די ניט־ציוניסטן איינגעגעבן אויפצובויען אַ טאָגצייטונג, וואָס זאָל זיין אַ שטאַנדהאַפטיקער ענין.

דאָס איז „פאָלקסבלאַט". די צייטונג דערשיינט זינט דעם 15טן פעברואַר 1930. זי ווערט אַרויסגעגעבן פון דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט אין ליטע. דאָס איז אַ צייטונג, וואָס קען ניט אָנגערופן ווערן אַ פּאַרטייאישע, ווייל פאָלקיסטן זענען קיינמאָל ניט געווען אַ פּאַרטיי אויף צום אמתן. אגב, איז „פאָלקסבלאַט" ניט קיין אויסגעשפּראָכן־פאָלקיסטישע צייטונג (אויב מען קען ווייסן וואָס דאָס הייסט „אויסגעשפּראָכן פאָלקיסטיש"). דאָס איז אַ צייטונג פאַר יידיש און יידישער שול און פאַר יעדער מין אָרטיקער אַרבעט. „פאָלקסבלאַט" איז אַנטי־ציוניסטיש און אויף וויפיל עס האָט געקענט איז עס אַנטי־רעכטס.

דער אידייאישער פאָטער פון „פאָלקסבלאַט" איז געווען דער פאַרשטאָרבענער עוזר פינקלשטיין. מיט די ענינים פון דער צייטונג האָט די גאַנצע צייט זייער אַקטיוו זיך פאַרנומען דער שטענדיקער פאָרזיצער פון דער בילדונגס־געזעלשאַפט דר. מ. סודאַרסקי. חוץ דיביידע נעמען דאַרף דערמאָנט ווערן דער פאַרשטאָרבענער מתתיהו סאָלאָווייטשיק,

וואָס האָט געהאָלפֿן בויען „פֿאָלקסבלאַט". די ערשטע צוויי יאָר האָט מיט דער צייטונג אָנגעפֿירט אַ רעדאַגיר־קאָלעגיע און איר טעכנישער רע־דאַקטאָר איז געווען ל. שכולת. פֿון ערשטן מערץ 1932 ביזן 1טן דעצעמבער 1934 איז דער רעדאַקטאָר פֿון דער צייטונג געווען יודל מארק. איצט ווערט די צייטונג אָנגעפֿירט פֿון דר. מ. סודארסקי און ל. קאָפּילאָוויטש.

ס'איז שווין דערמאָנט די סיסטעם פֿון איבערדרוקן. דרוקט „פֿאָלקס־בלאַט" איבער אַלע יידישיסטישע זשורנאַליסטן, אַלע ניט־ציוניסטישע זשורנאַליסטן. צום טייל דרוקט די צייטונג איבער מיט דער דערלויבעניש פֿון די מחברים. צום טייל פֿלעגט „פֿאָלקסבלאַט" באַקומען די־רעקט מאַטעריאַל פֿון די שרייבער גופא, כאָטש דער זעלביקער מאַטע־ריאַל פֿלעגט גיין פֿאַר אַנדערע צייטונגען. (פֿון דניאל טשארני, פֿון ל. מלאך און אַנדערע). פֿון די אָרטיקע מיטאַרבעטער דאַרף מען דערמאָנען, אַ חוץ די פֿריער אָנגערופֿענע נעמען: העלענאַ כאַצקעלס, וואָס שטעלט צונויף דאָס „קינדערבלאַט" (אַ וועכנטלעכע ביילאַגע פֿאַר קינדער; די דאָזיקע ביילאַגע דערשיינט זינט „פֿאָלקסבלאַט" עקסיסטירט; איר ערשטער צונויפֿשטעלער איז געווען מ. ליפּשין און נאָך זיין טויט אין 1931 איז דאָס „קינדערבלאַט" אין העלענאַ כאַצ־קעלס הענט; אַזוי ווי די ציוניסטישע צייטונגען אין ליטע קענען ניט האָבן קיין אָפּטיילונג פֿאַר קינדער אין יידיש, האָבן די „אידישע שטי־מע" און „דאָס וואָרט" איינגעפֿירט קינדער־אָפּטיילונגען אין העב־רעיִש); חיים קלאַצקין, וואָס שרייבט דער עיקר אַרטיקלען אויף עקאָ־נאָמישע פּראָגעס; דר. סימפּלטאָן און דער פּיטשינקער (פּסעוודאָ־נימען פֿון ח. זאַקס); י. ריבין; דר. י. איפּ; דר. ל. וואַרזשבאָוויטש; דוד גלאָבוס; שמואליק מאַץ; זעליג באַק; יעקב גאָטליב, וואָס איז אין 35טן יאָר אַריבער צו „דאָס וואָרט"; דער רעפּאָרטער בינדער. אַ היפּשע ראָלע האָבן געשפּילט די קאָרעספּאָנדענציעס פֿון ארץ־ישראל, געשריבן פֿון אבא גוטעס (ל. חיין). פֿון אויסלענדישע קאָרעספּאָנ־דענטן, וואָס שרייבן נאָר פֿאַר דער צייטונג, דאַרף דערמאָנט ווערן דער שטאָקהאָלמער ב. מער.

זינט מאַי 1934, האָט „פֿאָלקסבלאַט" יעדן פֿרייטיק אַ ספּעציעלע ביילאַגע פֿאַר עסטלאַנד. די דאָזיקע ביילאַגע ווערט צונויפֿגעשטעלט אין טאַלין, אירע הויפּט־מיטאַרבעטער זענען: ראַבלין, פּערלמאַן, גענס, טאַמאַרקין און צ־נדערע.

„פֿאָלקסבלאַט" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען, ווען דער פֿאַ־שיסטישער רעזשים אין ליטע איז שווין געווען איינגעפֿעסטיקט און די

ציימונג האָט דעריבער ניט געהאַט קיין איין פרייען נומער, און דער מיליטערישער צענזור. נאָך 13 נומערן לעבן איז זי געשלאָסן געוואָרן.

יעמאָלט האָט מען געמעגט אַרויסגעבן איינמאָליקע אויסגאַבעס, ניט האָבנדיק קיין ספּעציעלע דערלויבענישן אויף דעם. דעריבער האָט „פאָלקסבלאַט" געמוזט דערשיינען יעדן טאָג אונטער אַן אַנדער נאָמען מיט אַ בפירושן אָנווייז, אַז דאָס איז אַן איינמאָליקע אויסגאַבע.

3טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „יידישע פאָלקסבלאַט",
4טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „אונדזער פאָלקבלאַט",
5טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „קאָוונער פאָלקסבלאַט",
7טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „מאָרגן פאָלקסבלאַט",
7טן *) מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „עכטע פאָלקסבלאַט",
10טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „אונפּאַרטייאישע פאָלקס-בלאַט",
11טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „אַלגעמיינע פאָלקסבלאַט"
12טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „אמתע פאָלקסבלאַט",
13טן מערץ 1930 האָט די ציימונג געהייסן „אויפריכטיקע פאָלקס-בלאַט",

און ווער ווייס וויפיל קאָמפּלימענטן די ציימונג וואָלט זיך נאָך גע-געבן, אויב זי וואָלט נישט ווידער דערלויבט געוואָרן.

די זעלביקע חתונה האָט זיך איבערגעחזרט מיט 4 יאָר שפּעטער. נאָך דעם ווי זי איז אַ סך מאָל באַשטראָפט געוואָרן מיט גרעסערע און קלענערע געלטשטראָפן (פון 500 ביז 100 ליט), איז „פאָלקס-

*) דער 7טער מערץ איז געווען פרייטיק און מיט דעם דערקלערט זיך דאָס דערשיינען פון 2 נומערן מיט איין דאַטע. אין ליטע פלעגן די טאָג-בלעטער אַרויסגיין בייטאָג, און זיי פלעגן זיין פאָרדאַטירט. די ציימונג פון דאָנערשטיק פלעגט האָבן די דאַטע פון פרייטיק. אַזוי ווי עס האָט ניט געפּאַסט פאַר אַ ציימונג צו האָבן די דאַטע פון אַ שבתדיקן טאָג, פלעגט די פרייטיקדיקע ציימונג האָבן אַ באַצייכענונג „ערב שבת", אָבער די „גוי-ישע" דאַטע פלעגט זיין די פרייטיקדיקע. קיין ציימונג מיט אַ זונטיק-דיקער דאַטע פלעגט אין ליטע ניט דערשיינען, ווייל די זונטיקדיקע ציימונג פלעגט שוין טראָגן אויף זיך די מאָנטיקדיקע דאַטע. אַזאַ פלאָנטער האָט זיך געצויגן ביזן 1טן יאַנואַר 1932, ווען „פאָלקסבלאַט" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין דער פרי מיט דער ריכטיקער דאַטע; די איבעריקע ציי-טונגען האָבן נאָך דעם נאָכגעטאָן דעם דאָזיקן ביישפּיל.

בלאַט" דעם 22טן יולי 1934 געשלאָסן געוואָרן פון דער מאַכט אויף 3 חדשים צייט.

די צייטונג איז יעמאָלט דערשינען אויף אַזאַ אופן:

מאָנטיק, דעם 23טן יולי, 1934 האָט זי געהייסן „אונדזער טאָג", ביז סוף יולי האָט זי געמוזט מאַכן אַן איבעררייס. בלויז דעם 31טן יולי 1934 איז זי ווידער דערשינען מיטן נאָמען „מאָרגנבלאַט" און פון יעמאָלט אָן שוין רעגלמעסיק, יעדן טאָג, אָבער מיט אַ נייעם נאָמען און מיט אַן אויפשריפט פון אויבן „איינמאָליקע אויסגאַבע":

מיטוואָך, דעם 1טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „יידיש בלאַט",

דאָנערשטיק, דעם 2טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „אונדזער בלאַט",

פרייטיק, דעם 3טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „ערב שבת בלאַט",

זונטיק, דעם 5טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „זונטיק־בלאַט",

מאָנטיק, דעם 6טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מאָנטיק־בלאַט",

דינסטיק, דעם 7טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „דינסטיק־בלאַט",

מיטוואָך, דעם 8טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מיטוואָך־בלאַט",

דאָנערשטיק, דעם 9טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „דאָנערשטיק־בלאַט",

פרייטיק, דעם 10טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „פרייטיק־בלאַט",

זונטיק, דעם 12טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „יידיש פאָלקסבלאַט",

מאָנטיק, דעם 13טן אויגוסט 1934 האָט די צייטונג געהייסן „אונדזער פאָלקסבלאַט",

און דינסטיק, דעם 14טן אויגוסט 1934, איז שוין דערשינען די טאָג־צייטונג „דאָס פאָלק", ווייל מען האָט שוין באַקומען אַ דערלויבעניש אַרויסצוגעבן אַ ניי בלאַט. „דאָס פאָלק" איז געגאַנגען ביזן 1טן נאָוועמבער 1934, ווייל יעמאָלט איז שוין געווען בטול די גזירה פון נישט טאָרן אַרויסגעבן „פאָלקסבלאַט", און „פאָלקסבלאַט" האָט געקענט הייסן פשוט — „פאָלקסבלאַט".

אין יענער תקופה פון כסדרדיקע רדיפות איז שווער געווען צו באַקומען אַ בעלן אויף צו זיין אַ זיצרעדאַקטאָר. האָט געמוזט זיין אונטערגעשריבן אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר פון „פאָלק" דער פאַקטישער רעדאַקטאָר פון „פאָלקסבלאַט" יודל מארק. אַלס ארויסגעבער איז געווען געצייכנט דער אדמיניסטראַטאָר פון „פאָלקסבלאַט" ש. בלומאַן, כאָטש דאָס „פאָלק" איז אויך ארויסגעגעבן געוואָרן פון דער יידישער בילדונגס־געזעלשאַפט.

אגב, קען מען איצט אין ליטע אַזוינע קונצן ניט מאַכן. דעם ערשטן יאַנואַר 1936 איז אריין אין קראַפט אַ נייער געזעץ, וואָס צווינגט ארויף אַ גאַנצע מאַסע נייע שוועריקייטן אויף ארויסגעבערס און רעדאַקטאָרן פון צייטונגען. צווישן די נייע חומרא'ס איז אויך דאָ אַ פאַרבאָט ארויסצוגעבן איינמאָליקע אויסגאַבעס אָן דער דערלויבעניש פון דער מאַכט.

נאָך דעם ווי יודל מארק האָט דעם 1טן דעצעמבער 1934 פאַרלאָזן „פאָלקסבלאַט", זענען דאָרטן פאָרגעקומען אַ ריי שנויים. די צייטונג גופא ווערט איצט ארויסגעגעבן בלויז פאָרמעל פון דער בילדונגס־געזעלשאַפט, פאַקטיש אָבער פון דעם קאָלעקטיוו מיטאַרבעטער און זעצער פון דער צייטונג.

4. „דאָס וואָרט".

די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פאַרטיי אין ליטע (אָדער די צעעסניקעס, ווי מען רופט זיי געוויינלעך) האָט ניט געהאַט קיין אייגן טאָגבלאַט. די זשורנאַליסטן פון דער פאַרטיי האָבן יאָרנלאַנג מיטגעאַרבעט אין דער „אידישער שטימע". חוץ דעם האָט די פאַרטיי ארויסגעגעבן אַ וואָכנבלאַט „די צייט".

די פאַרטיי איז אָבער געוואָרן רק שטאַרקער. אין 1933 האָט זי געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג ביי די קאָנגרעס־וואַלן אין ליטע. אגב, זענען די באַציאונגען צו דער „אידישער שטימע" געוואָרן אָנגעשטרענגטע, ווייל אין דער „אידישער שטימע" האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אויך די ציוניסטן פון דער גרופּע „ב", ד. ה. יענע אַלגעמיינע ציוניסטן וואָס זענען קעגן ווייצמאַנס קאָאַליציע־פּאָליטיק מיט לינקס און וואָס גאָרן נאָך אַ בלאָק צווישן אַלע רעכטע עלעמענטן אין דעם ציוניזם.

עס וואָלט אָבער קוים געקומען דערצו, אַז די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פאַרטיי זאָל זיך ארויפאַרבעטן צו האָבן אַן אייגן טאָג־

בלאַט אין ליטע, אויב די אַרויסגעבער פון דער „אידישער שטימע" וואָלטן ניט געמאַכט קיין טעות אין זייערע קאָמערציעלע חשבונות מיטן איבעררייסן דעם אָפּמאַך צווישן דעם ריגער „פרימאָרגן" און דער קאָוונער „אידישער שטימע". אזוי ווי די „אידישע שטימע" האָט אין זומער 1933 געהאַט אי אַ ראָטאַציע־מאַשין, און 2 זאַצמאַ־שינען, האָט זי געהאַלטן פאַר איבעריק צו באַקומען ווייטער די פיר זייטיקע ביילאַגע אַ פּאַרטיקע פון ריגע, אָבער די אַרויסגעבער פון ריגער „פרימאָרגן" האָבן ניט געוואָלט מוותר זיין אויף דעם ליטווישן מאַרק און זיי האָבן זיך געמיט איצט צו פאַרשפּרייטן דעם „פרי־מאָרגן" אויך אין ליטע, וואָס פריער האָבן זיי עס ניט געטאָן לויט זייער אָפּמאַך מיט דער „אידישער שטימע". דער ריגער „פרימאָרגן" האָט אָנגעהויבן זיך צו אינטערעסירן אויך מיט די אָרטיקע ליטווישע ענינים און אָפּגעבן יעדן טאָג אַ טייל צייטונג פאַר לאָקאַלע קאָוו־נער נייס. אזוי ווי אַ טייל ליטע קען באַקומען אַ צייטונג פון ריגע נאָך גיכער ווי פון קאָוונע און אזוי ווי דער עולם „שטימע"־לייענער איז געווען צוגעוואוינט צו דער ריגער ביילאַגע, איז דער „פרימאָרגן" ניט שלעכט געגאַנגען און אָפּגעריסן אַ טייל לייענער פון דער „אידי־שער שטימע". און דאָ האָט זיך אַריינגעמישט דער צע־עסישער רע־דאַקטאָר פון „פרימאָרגן" דר. יעקב העלמאַן און דערפירט צו אַ שידוך צווישן דער צע־עסישער פּאַרטיי אין ליטע און זיינע אַרויסגע־בער, די באַלעבאַטים פון דער רוסישער „סעוואָדניא" און דעם יידישן „פרימאָרגן". פון שפּעט־הארבסט 1933 (גענוי די דאַטע געדענק איך ניט) הייבט אָן אין קאָוונע צו דערשיינען די צייטונג פון דער ציוניס־טיש־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי מיטן נאָמען „אונדזער וואָרט". די דאָזיקע צייטונג איז אַרויסגעגעבן געוואָרן טעגלעך אין 8 זייטן, 4 זייטן זענען געמאַכט געוואָרן אין קאָוונע און האָבן אַנטהאַלטן די אַלגעמיינע נייס און די אָרטיקע נייס ווי אויך דעם לייט־אַרטיקל און אַמאָל אויך אָן אַרטיקעלע פון בלויז אָרטיקע ענינים; די אַנדערע 4 זייטן פלעגן צוגעשיקט ווערן פו ריגע. די 4 ריגער זייטן זענען באַ־שטאַנען פון אַרטיקלען, קאָרעספּאָנדענציעס, ראָמאַן און אַנדערע ס'רוב „געשניטענעם" מאַטעריאַל.

אזוי האָט עס געדויערט ביזן 16טן מאַי 1934. יעמאָלט איז פאָרגעקומען די פאַשיסטישע איבערקערעניש אין לעטלאַנד, און די אַרויסגעבער פון „פרימאָרגן" האָבן ניט געוואָרט, די מאַכט זאָל אָפּ־שטעלן זייער צייטונג: זיי האָבן זי אַליין אָפּגעשטעלט. אָבער צו יענער צייט איז שוין „אונזער וואָרט" געווען איינגעפעסטיקט און גע־

קענט אויסקומען אויך אָן דער הילף פון ריגע. פון יעמאָלט אָן דערשיינט „אונזער וואָרט" ס'רוב 6 זייטן טעגלעך.

דעם 22טן יולי 1934, ווען מען האָט אָפּגעשטעלט אויף 3 חדשים דאָס „פאָלקסבלאַט", איז אויך געשלאָסן געוואָרן אויף דער זעלביקער צייט „אונזער וואָרט". נאָך אַ קורצן איבעררייס אין דערשיינען, האָט די צייטונג אָנגענומען דעם זעלביקן מיטל ווי דאָס „פאָלקסבלאַט" און אָנגעהויבן אַרויסצוגיין איטלעכן טאָג מיט אַן אַנדער נאָמען:

מיטוואָך, דעם 7טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „היינטיקע נייס",

דאָנערשטיק, דעם 2טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „טאָגנייס",

פרייטיק, דעם 3טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מאָרגןנייס",

זונטיק, דעם 5טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „זונטיק-נייס",

מאָנטיק, דעם 6טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מאָנטיק-נייס",

דינסטיק, דעם 7טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „דינסטיק-נייס".

מיטוואָך, דעם 8טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „מיטוואָך-נייס",

דאָנערשטיק, דעם 9טן אויגוסט 1934, האָט די צייטונג געהייסן „דאָנערשטיק-נייס",

צי עס איז אַרויס פרייטיק, דעם 10טן אויגוסט 1934 אַ צייטונג, וואָס האָט געהייסן „פרייטיק-נייס", ווייס איך ניט, פונקט ווי איך ווייס ניט אויף זיכער, צי זונטיק, דעם 12טן אויגוסט, איז דערשינען אַן אויסגאַבע אָנשטאָט דעם געשלאָסענעם „אונזער וואָרט". איך געדענק עס ניט אַזוי אַקוראַט און צווישן די קעפּלעך פון צייטונגען און זייערע איינמאָליקע אויסגאַבעס, וואָס דער זאַמלער ישראל מאַרגאָלים האָט מיר צוגעשיקט פון קאָוונע, זענען ניט געווען קיין קעפּלעך פאַר דעם 10טן און 12טן אויגוסט 1934. דעם 13טן אויגוסט איז אָבער זיכער דערשינען אַן איינמאָליקע אויסגאַבע „לעצטע נייס", און פון 15טן אויגוסט 1934 דערשיינט די צייטונג „דאָס וואָרט".

ווען די 3 חדשים פון דער גזירה אויף „אונזער וואָרט" זענען געווען פאַרביי, האָבן די אַרויסגעבער ניט באַנייט דעם פריערדיקן

נאָמען, נאָר פאַרגעזעצט דאָס אַרויסגעבן „דאָס וואָרט". און מיט דעם נאָמען דערשיינט די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע ציטונג פון ליטע ביזן היינטיקן טאָג.

אירע 2 רעדאַקטאָרן זענען נתן גרינבלאַט און אפרים גרינבערג. סוף 1935 איז נתן גרינבלאַט אוועק אין ארץ־ישראל און דער רעדאַקטאָר איז פאַרבליבן אפרים גרינבערג. דער הויפּט־טוער פון די צע־עס אין ליטע דר. ש. פרידמאַן, וואָס וואוינט איצט אין ארץ־ישראל, איז זייער קאָרעספּאָנדענט פון דאָרטן. פון צווישן די איצטיקע מיטאַרבעטער דאַרפן דערמאָנט ווערן: ז. טראַוב, וועלכער האָט פאַר דעם דערשיינען פון „אונזער וואָרט" געאַרבעט אין דער „אידישער שטימע", יעקב גאָטליב, וועלכער האָט פריער געאַרבעט אין „פאָלקסבלאַט", משה גלוך, וואָס האָט פריער געאַרבעט אין „פאָלקסבלאַט", י. גרינבערג א"א.

די ציטונג אינטערעסירט זיך אין אַלגעמיין ווייניקער מיט אַר־טיקע ענינים ווי דאָס טוט די „אידישע שטימע". במשך פון ערשטן יאָר פון איר עקסיסטענץ האָט זי געהאַט גרויס דערפאָלג און אַ סך לייענער צוגענומען פון דער אַלגעמיין־ציוניסטישער ציטונג. גרויס דערפאָלג האָט זי אויך געהאַט אין דער צייט פון סטאַווסקי־פּראָ־צעס. אָבער גאָר די לעצטע צייט איז אַפּנים איר טיראַזש קלענער געוואָרן און אויך דער צונויפשטעל פון דער ציטונג איז מאָגערער.

5. „אונזער מאָמענט"

כידוע, זענען די הויפּט־געגנער פון צע־עסניקעס — די רעוויזי־אָניסטן, די אָנהענגער פון ז. זשאַבאָטינסקי. ווי נאָר די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פּאַרטיי אין ליטע האָט זיך דערשלאָגן צו דער מדרגה פון האָבן אַן אייגענע טאָגציטונג, האָבן די רעוויזיאָניסטן מער ניט געקאָנט דולדן דעם מצב פון זיין ציטונגלאָז און פון סוף 1933, דוכט זיך פון נאָוועמבער 1933, האָבן זיי אַליין אָנגעהויבן אַרויס־געבן אַ פּערטע ידישע טאָגציטונג „מאָמענט".

דעם נאָמען האָבן זיי גענומען אין אַלט־באַקאַנטן. ווייל זייער פריער אַרבעט מיט אין ווארשעווער „מאָמענט", האָבן די ליטווישע רעוויזיאָניסטן אַפּנים אויסגעטייטשט, אַז אויף דעם נאָמען „מאָ־מענט" האָבן זיי אַ חזקה. אזוי ווי מען דרוקט במילא איבער אין ליטע פון וואָס מען וויל, האָבן די אַרויסגעבער פון קאָוונער „מאָ־מענט" דוכט זיך באַקומען אַן אָפיציעלן היתר פון ווארשעווער „מאָ־מענט" איבערצודרוקן פון דאָרטן וואָס זיי ווילן. איז חוץ די רעווי־

זיאָניסטישע אַרטיקלען פון וואַרשעווער „מאָמענט", געשריבן פון זשאַבאָטינסקי און שעכטמאַן, זענען אַרויף אויף די שפּאַלטן פון קאָוונער „מאָמענט" אויך סעגאַלאָוויטש מיט זיינע דערציילונגען, סטופּניצקי, הלל צייטלין א"א מיט זייערע אַרטיקלען.

קאָוונער „מאָמענט" איז די גאַנצע צייט רעדאַגירט געוואָרן פון אַ קאָלעגיע. דאָך פלעגט די לייט־אַרטיקלען די ערשטע צייט שרייבן י. מאַסקאָווסקי. אַ געוויסע צייט האָט מיטן „מאָמענט" אָנגעפירט איינער אַ רעוויזיאָניסטישער טוער, וואָס איז געקומען פון רומעניע, (זיין נאָמען געדענק איך נישט אין דעם אויגנבליק); לעצטנס זענען געווען די לייט אַרטיקל־שרייבער פון „מאָמענט" י. כץ, י. סערעבראַ־וויטש־כספי, וויינערמאַן און נאָך אַנדערע. חוץ די דערמאָנטע נע־מען איז כדאי אָנצואווייזן אויף הירש קאַליצן, נאָך אַ יונגן אָבער פעיקן דערציילער.

ווען עס איז געקומען דער בראָך פון 22טן יולי 1934 פאַר „פאָלקסבלאַט" און „אונזער וואָרט", איז אויך דער „מאָמענט" אָפּ־געשטעלט געוואָרן. פון 15טן אויגוסט 1934 האָבן די אַרויסגעבער פון „מאָמענט" באַקומען די דערלויבעניש פאַר אַ צייטונג מיטן נאָ־מען „אונזער מאָמענט" און אונטער דעם דאָזיקן נאָמען דערשיינט די צייטונג איצט, ווען מען האָט געקענט באַנייען דאָס אַרויסגעבן מיטן אַלטן נאָמען „מאָמענט", האָבן די אַרויסגעבער עס ניט גע־וואָלט, פונקט ווי דאָס איז דער פאַל מיט „דאָס וואָרט".

צווישן דעם 22טן יולי און דעם 15טן אויגוסט 1934 זענען דערשינען עטלעכע מאָל איינמאָליקע אויסגאַבעס. מיר דוכט זיך, אַז זיי זענען ניט געווען אַזוי רעגלמעסיק ווי די איינמאָליקע אויסגאַ־בעס במקום „פאָלקסבלאַט" און במקום „דאָס וואָרט". דער דער־מאָנטער י. מאַרגאַלים האָט מיר צוגעשיקט בלויז איין איינמאָליקע אויסגאַבע פון 3טן אויגוסט, 1934, מיטן נאָמען „אונזער פּרעסע". איך געדענק, אַז עס זענען געווען נאָך עטלעכע; איך געדענק ניט, צי זיי זענען געווען טעגלעך. מיר דוכט זיך, אַז ניט.

אַן איינמאָליקע אויסגאַבע איז דערשינען פון די מיטאַרבעטער פון „מאָמענט" דעם 18טן מאַי 1934. די אויסגאַבע האָט געהייסן „אין קאַמף". דאָס איז געווען אין רעכטן ברען פון קאַמף צווישן צ"ע און רעוויזיאָניסטן איבער דעם אַרלאָזאָראָוו־מאָרד. די אויס־גאַבע איז פול מיט זלזולים קעגן צ"ע און דער ציל אירער איז גע־ווען צו געבן אַן אָרט פאַר אַזוינע זידלערייען, וואָס מען האָט אָפּנים געהאַלטן אומבאַקוועם זיי אַריינצושטעלן אין דער טעגלעכער צייטונג.

6. „פּרימאָרגן"

די ייִנגסטע ייִדישע צייטונג אין ליטע הייסט „פּרימאָרגן". זי דערשיינט סך־הכּל זינט זונטיק, דעם 30טן אויגוסט, 1936. אין קעפּל איז אָנגעוויזן, אַז דאָס איז אַ טעגלעכע אומפּאַרטייאישע מאָרגנצייטונג. איר פּרייז איז 10 צענט, אַזוי ווי דער פּרייז פון די „הייַנטיקע נייס", בשעת די אַנדערע צייטונגען קאָסטן 20 און 25 צענט. די צייטונג האָט נאָר 4 זייטן און כּמעט בלויז אינפאָרמאַציע־מאַטעריאַל און אַזוי צו זאָגן, פאַרווײַלונג־מאַטעריאַל.

די צייטונג ווערט אַרויסגעגעבן פּאַקטיש פון די באַלעבאַטים פון דער ריגער „סעוואָדניאַ", וואָס זענען אויך די פּאַקטישע באַלעבאַטים פון אַ קליינעם רוסישן בלעטל אין קאָוונע. דער מיטאַרבעטער פון „סעוואָדניאַ", דער פאַררוסישטער ייִד אָרעטשקין איז דער הויפּט־אָרגאַניזאַטאָר און רעדאַקטאָר פון דער נייער צייטונג. די צייטונג איז ניט פאַרבונדן מיט קיין שום געזעלשאַפטלעכער שטרעמונג. זי מיט זיך צו זיין ניט בלויז טאָלעראַנט, נאָר אויך פריינדלעך צום רעזשים.

צווישן אַלע ייִדישע טאָגבלעטער פון ליטע איז עס די איינציקע אויסגאַבע, וואָס האָט אין זינען בלויז פּראָפיט. אַזוינע אויסגאַבעס האָבן ביז איצט זיך ניט געקענט איינוואָרצלען אין ליטע. איצט אָבער האָט אַזאַ אויסגאַבע הינטער זיך אַ ברייטע קעשענע פון „סעוואָדניאַ" באַלעבאַטים און ביי זיך אַ פּאָר געניטע זשורנאַליסטישע הענט.

מיט דעם האָב איך פאַרענדיקט דאָס דערציילן וועגן די 6 טאָגבלעטער, וואָס דערשיינען איצט אין דער שטאָט קאָוונע און וואָס זייער צאָל איז קוריאָז־אַרטיק. ס'איז זייער שווער אָנצואווייזן אין וויפיל עקזעמפּלאַרן עס דרוקן זיך אַלע זעקס בלעטער אין איינעם. איך גלויב קוים, אַז דער אַלגעמיינער טיראַזש פון אַלע 6 בלעטער זאָל דערגרייכן די ציפער 15.000. וויסנדיק די פאַרהעלטעניִשן אין ליטע, רעכן איך, אַז דער אַלגעמיינער טיראַזש וואַקלט זיך צווישן 12 ביז 15 טויזנט, דערביי איז עס פיל גיכער 12 איידער 15 טויזנט.

די צאָל לייענער פון ייִדישע בלעטער איז אומפאַרגלייכלעך גרעסער פאַר דער צאָל פאַרקויפטע עקזעמפּלאַרן, ווייל אין ליטע אַזוי ווי אין פּוילן ווערט איין עקזעמפּלאַר פון אַ צייטונג געליִענט פון עטלעכע שותּפים, וואָס שרייבן געמיינזאַם אויס די צייטונג, באַזונדערש איז עס כאַראַקטעריסטיש פאַר די שטעטלעך פון דער פּראָווינץ. דאָרטן

קען איין צייטונג געליינט ווערן פון 3, 4 און אַמאָל אפילו מער שותפים. בכלל, איז דאָס לייענען אַ בלאַט זייער פאַרשפּרייט אין דער איצטיקער ליטע. עס לייענען די בלעטער מענער, פרויען און קינדער. אַ נישטיקער פּראָצענט יידן אין ליטע לייענען ניט קיין יידישע טאָגצייטונג.

אצינד וועלן מיר איבערגיין צו יענע טאָגבלעטער פון ליטע, וואָס האָבן ניט דערלעבט ביזן היינטיקן טאָג. זיי אַלע האָבן איין שותפותדיקן שטריך, אַז מען קען זיי באַטראַכטן ווי ניטגעלונגענע פּרוואָון צו שאַפן די בלעטער, וועלכע האָבן זיך דאָרטן שפּעטער ערשט פאַרפעסטיקט אָדער בכלל ווי ניטגעלונגענע פּרוואָון צו באַקעמפן די „אידישע שטימע", אין דער צייט ווען זי איז געווען אַליין אויף דער יידישער גאַס אין ליטע.

יעדער פון די איצטיקע בלעטער האָט זיך זיין פאָרגעשיכטע. די דאָזיקע פאָרגעשיכטע איז אַ ריי פּרוואָון פון אַלע אַנדערע ריכטונגען אין דעם יידישן לעבן פון ליטע, חוץ דער אַלגעמיין־ציוניסטישער, צו האָבן אַן אייגענע פּרעסע. באַזונדערש פּילצאָליק איז די ריי פּרוואָון פון די ניט־ציוניסטישע עלעמענטן צו האָבן אַן אייגן טאָגבלאַט, אַ ריי פּרוואָון וואָס ביז דעם דערשיינען פון „פאָלקסבלאַט" פלעגן זיי זיך ענדיקן מיט אַ דורכפאַל.

7. „אונזער צייט".

עס איז געמאַכט געוואָרן אַן ערשטער פּרוואוו אַרויסצוגעבן אַ לינק־אָריענטירטע יידישיסטישע צייטונג אַן ערך אַ יאָר נאָך דעם, ווי די „אידישע שטימע" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען.

די דאָזיקע ערשטע יידישע צייטונג פון דעם ניט־ציוניסטישן לאַגער האָב איך קיינמאָל ניט געזען. איך האָב נאָר געהערט וועגן איר. איך ווייס, אַז די צייטונג האָט עקסיסטירט אין גאַנצן 3 חדשים. וועלכע 3 חדשים פון דעם יאָר 1920 עס זענען געווען די חדשים פון איר עקסיסטענץ — דאָס ווייס איך ניט.

דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג איז געווען חיים ראַפּאַלאָוויטש (געשטאָרבן אין זומער 1927). צווישן אירע מיטאַרבעטער זענען געווען א. און ז. קאַלאַדני. איינער פון די הויפּט־אָרגאַניזאַטאָרן פון דער צייטונג איז געווען ג. שוואַל. די צייטונג האָט געקעמפט ניט נאָר מיט מאַטעריעלע שוועריקייטן, נאָר אויך מיט זייער פיל טעכנישע שוועריקייטן. זי האָט אויך ניט געהאַט קיין גוטע זשורנאַליסטישע הענט. די אַלע סיבות האָבן געבראַכט צו איר אונטערגאַנג.

8. „נײַעס".

דאָס איז געווען דער אינטערעסאַנטסטער פּרוּוו אויפצובויען א ניט־ציוניסטישע טעגלעכע צייטונג אין ליטע. דאָס איז געווען בכלל א מערקווירדיקע צייטונג, וואָס איז געווען צו רייך און צו פעט, אַז דער קליינער יידישער קיבוץ פון ליטע זאָל קענען פאַרדייען אַזא לוקסוסשפּייז.

דאָס בלאַט איז געשאַפן געוואָרן אַדאַנק דעם, וואָס אונטערוועגס פון רוסלאַנד קיין אויסלאַנד זענען אין קאָוונע געבליבן שטעקן א ריי ערשטראַנגיקע זשורנאַליסטן. זיי זענען אָבער ניט געווען אָרגאַניש פאַרבונדן מיט ליטע, וואָס האָט זיי אגב ניט באַזונדערש פריינדלעך אויפגענומען, און ווען זיי האָבן געהאַט די מעגלעכקייט צו פאַרלאָזן ליטע און צו פאָרן ווייטער, האָבן זיי עס געטאָן. האָט דעריבער גע־מוזט פעלן די נויטיקע עקשנות אויפצוהאַלטן דעם פּרוּוו און פאַר־וואַנדלען אַן עקספּערימענט אין א סטאַבילער איינגעפונדעוועטער טאָגצייטונג.

„נײַעס" איז דערשינען פון אָנהייב אויגוסט 1921 ביז אָנהייב מערץ 1922. דאָס אונטערקעפּל פון בלאַט: „אומפּאַרטייאיש־דעמאָקראַטי־שע צייטונג". איר רעדאַקטאָר איז געווען דר. א. מוקדוני. צווישן אירע מיטאַרבעטער — די געקומענע קיין ליטע: נחום שטיף, א. ראָזין (בן־אדיר), ז. קאַלמאַנאָוויטש, י. סלאָנים (א. נאָדל); עס האָט מיטגעאַרבעט אין דער צייטונג דוד בערגעלסאָן. די צייטונג האָט צו־געצויגן פון די אַרטיקע די מיטאַרבעטערשאַפט פון: עוזר פינקל־שטיין, וואָס פלעגט יעמאָלט נאָך שרייבן רוסיש, יודל מאַרק, אוריה קאַצענעלנבאָגן, חיים ראַפּאַלאָוויטש. די צייטונג איז געווען איבער־געפּיקעוועט מיט אַרטיקלען און די פאַרהעלטעניש צווישן אַרטיקלען און נײַעס איז געווען ווייט ניט לטובת נײַעס. דער נאָמען האָט גע־קענט באַרעכטיקט ווערן נאָר פון דעם שטאַנדפּונקט, אַז די צייטונג האָט געגעבן נײַע אידייען פאַר ליטע, אָבער נישט פון דעם שטאַנד־פּונקט, אַז מען האָט געגעבן א סך אינפאָרמאַציע.

פאַר דער ניט־ציוניסטישער ליטע איז „נײַעס" געווען א יום־טוב. ספּעציעל די שבתדיקע נומערן פלעגן אויפגעהיט ווערן און געלייענט ווערן ניט ווי מען לייענט א טאָגבלאַט, נאָר ווי א וויכטיקן און ערנסטן זשורנאַל. אָבער דאָך האָט די צייטונג זיך ניט געקענט איינ־וואָרצלען. צום טייל איז אין דעם שולדיק די שלימזלדיקע ווירט־שאַפטלעכע אָנפירונג, צום טייל איר אויסשליסלעכע אינטעליגענטיש־

קייט. דאָך האָט זי געהאַט אַ גרויסע השפעה אויף דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט אין ליטע. יאָרנלאַנג האָט מען זי ניט געקענט פאַרגעסן.

נאָך דעם ווי די צייטונג האָט אויפגעהערט צו דערשיינען אין מערץ 1922 איז במשך פון זומער 1923 געמאַכט געוואָרן אַ צווייטער פּרואוו צו באַנייען דאָס טעגלעכע אַרויסגעבן „נייס". אין יוני, יולי און אויגוסט דערשיינט די צייטונג ווידער. די פריערדיקע מיטאַרבעטער זענען זיך שוין געווען צעפאָרן, און די צייטונג איז געוואָרן רעדאַגירט פון יוסף טשערניכאָוו, וואָס האָט יעמאָל געלעבט אין ליטע, און פון יודל מאַרקן. פון די אַנדערע מיטאַרבעטער אין יענער צייט מוז מען דערמאָנען דר. רודאָלף וואָלסאָנאָקן און חיים ראַפּאַ־לאָוויטשן. אין דעם דאָזיקן צווייטן פעריאָד האָט די צייטונג געהאַט אַ מער אָרטיקן קאָלאָריט. זי איז אָבער געווען בלאַסער אין אינהאַלט.

סך־הכל זענען דערשינען 282 נומערן פון טעגלעכע „נייס". שפּעטער־צו האָט מען ווידעראַמאָל אין ליטע אַרויסגעגעבן „נייס" אין די יאָרן 1923 און 1926. אָבער יעמאָלט איז דאָס געווען אַ וואָכנבלאַט.

9. „צייט".

ווי דערמאָנט, איז אין 23טן יאָר געגאַנגען בלויז אַ וואָכנבלאַט „נייס". סוף 1923 איז ווידער געווען די איינציקע צייטונג פון ליטע די „אידישע שטימע". נאָך אַזוי פיל אומגעלונגענע פּרואוון צו שאַפן אַ צווייטע צייטונג אין קאָוונע גופא, האָט אַ גרופּע פּאָל־קיסטן פאַרטראַכט אַ פּלאַן אַרויסצוגעבן אַ טאָגצייטונג אין דער פּראָווינץ, אין שאַוול. אַזאַ פּרואוו האָט שוין פון לכתחילה זיך ניט גע־קענט איינגעבן, ווייל ליטע איז ניט גענוג גרויס צו פאַרמאָגן אויך פּראָווינציעלע צייטונגען. דאָס איז געווען פון אָנהייב־אָן אַ יאוש־פּרואוו. מען האָט אים אויך געמאַכט אָן דער אָפיציעלער ברכה פון דער יידישער פאָלקספּאַרטיי אין ליטע. עוזר פינקלשטיין, דער פאָרזיצער פון דער פּאַרטיי, האָט צו איר קיין שייכות ניט געהאַט און ניט געוואָלט דאָרטן מיטאַרבעטן.

„צייט" האָט עקסיסטירט אָן ערך 5 חדשים, פון אַפּריל ביז אויגוסט 1924. עס איז געווען די תקופה פון דער ירידה פון דער יידי־שער אויטאָנאָמיע און די צייטונג האָט זיך פאַרנומען מיט באַוויינען זי. איר רעדאַקטאָר איז געווען הירש בלאָשטיין, וואָס איז יעמאָלט

געווען א פּאָלקיסט. אין דער צייטונג האָט אויך מיטגעאַרבעט יודל מאַרק.

„צייט" האָט זיך זייער שוואַך פאַרשפּרייט, באַזונדערש שלעכט אין קאָוונע, וואָס אירע לייענער האָט ניט געפּאַסט צו נעמען אין האַנט אַריין אַ פּראָווינץ־צייטונג.

10. „אידישער לעבן".

אין דער צייט וואָס די ניט־ציוניסטישע ליטע האָט זיך סוף־כל־סוף דערשלאָגן צו אַ טעגלעכער צייטונג און אפילו ווען ציוניסטישע פּראַקציעס, וועלכע האָבן יאָרנלאַנג ניט געוואָלט מער ווי אַ וואָכנבלאַט, האָבן שוין אויך זייערע טאָגבלעטער, — קען די אָרטאָדאָקסיע אין ליטע זיך ניט אַרויפאַרבעטן צו אַ טאָגבלאַט. די לעצטע יאָרן האָט די אָרטאָדאָקסישע ליטע שוין אין גאַנצן אויפגעגעבן דעם פּלאַן צו האָבן אַן אייגענע טעגלעכע צייטונג. אפילו אַ כסדרדיקן וואָכנבלאַט גיט זי אויך ניט אַרויס. אפשר איז דאָס דערפאַר, וואָס די איצטיקע „אידישע שטימע" און „אונזער מאָמענט" זענען שטענדיק גרייט אָפּצוגעבן געגנוג אָרט פאַר אַלע אָרטאָדאָקסישע ענינים. אָבער אין די ערשטע יאָרן פון דער אומאָפּהענגיקער ליטע זענען יאָ געמאַכט געוואָרן פּרואוון אַרויסצוגעבן אַן אָרטאָדאָקסיש טאָגבלאַט.

איך געדענק ניט גענוי, מיר דוכט זיך נאָר, אַז אויך פאַר דעם יאָר 1922 איז אַ געוויסע צייט אין קאָוונע אַרויסגעגאַנגען אַן אָרטאָדאָקסיש טאָגבלאַט. איך ווייס אויף זיכער, אַז פון 1טן יאַנואַר 1922 איז אין קאָוונע דערשינען אַן אָרטאָדאָקסישע צייטונג מיטן נאָמען „אידישער לעבן".

די צייטונג האָט געהאַט אייגנטלעך אַ טאָפּעלן נאָמען. חוץ דערמאָנטן נאָמען „אידישער לעבן" איז געווען אונטן אין פּיסלעך דער נאָמען „אידישער טאָגעבלאַט". די צייטונג פלעגט אויך אָנווייזן, אַז זי איז אַן „אָרטאָדאָקסישע טעגליכע צייטונג". ווי לאַנג זי האָט עקסיסטירט ווייס איך ניט. אין זומער 1922 האָט זי נאָך געלעבט. וואָס איז געוואָרן מיט איר אין האַרבסט און ווינטער פון דעם יאָר, קען איך אויף זיכער ניט זאָגן. אין דער דאָזיקער צייטונג, וואָס איז רעדאַגירט געוואָרן פון אַ קאָלעגיע בראש מיט ש. שערעשעווסקי, און וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון די מרכזים „אגודת ישראל" און „צעירי ישראל" אין ליטע, האָט אויך מיטגעאַרבעט ז. שוסטער.

נאָך דעם ווי די צייטונג האָט אויפגעהערט צו דערשיינען טעג־לעך, איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א וואָכנבלאַט.

קיין דויערנדיק עקסיסטירנדיקע טאָגצייטונג האָט די אָרטאָדאָק־סיע אין ליטע ניט געקענט אָרגאַניזירן.

11. „אינפאָרמאַציע".

אויך די לינקע ריכטונג האָט ניט געקענט זיך דערשלאָגן צו א טאָגצייטונג. די סיבה איז גאָר א פשוטע. די דאָזיקע ריכ־טונג איז קיינמאָל ניט געווען לעגאַל אין ליטע, און דאָס גופא איז א גענוגיקער שטער. אויך פאַר דער פאַשיסטישער איבערקערעניש האָט כמעט שטענדיק עקסיסטירט א צענזור, איז אין לאַנד כמעט שטענדיק געווען קריג־צושטאַנד, איז קיינמאָל ניט געווען קיין פול־שטענדיק פרייע פרעסע.

פריער איז שוין עטלעכע מאָל דערמאָנט געוואָרן, אז דער זומער 1933 האָט אריינגעבראַכט א געוויסע צעמישעניש אין דעם צייטונג־גען־לעבן. יעמאָלט האָט זיך אויך אָנגעהויבן א ריי פּרואוון איינצו־בירגערן א ביליקע, א צענצענטיקע צייטונג. אין דער צייט האָבן אויך די גאָר לינקע געמאַכט א פּרואוו ארויסצוגעבן א טאָגצייטונג.

די צייטונג האָט געהייסן „אינפאָרמאַציע". איר ערשטער נו־מער איז דערשינען דינסטיק, דעם 11טן יולי, 1933. נאָר אויף ליט־וויש איז געווען אָנגעוויזן אַלס רעדאַקטאָר און ארויסגעבער ז. פריידהיים.

די צייטונג איז טאַקע געווען דער עיקר פאַר אינפאָרמאַציע. זי איז דערשינען בלויז 2־3 מאָל. אויף וויפיל איך וויים, איז זי ניט געשלאָסן געוואָרן מצד דער מאַכט, נאָר אירע ארויסגעבער האָבן אליין אויפגעהערט זי ארויסצולאָזן.

12. „קאָוונער צייט".

אין ליטע איז שטענדיק געווען א גרופּע אויסגעשפּראָכן בירגערלעכע און אויסגעשפּראָכן רעאַקציאָנערע עלעמענטן, וואָס זענען געווען אומ־צופרידן מיט דער „אידישער שטימע" פאַר איר „לינקקייט", וואָס זע־נען געווען קעגנער פון דער יידישער אווטאָנאָמיע איבער די שטייערן, וואָס די קהילות פלעגן ארויפלייגן. די דאָזיקע גרופּע איז אָבער כמעט קיינמאָל ניט געקומען צום וואָרט, ווייל זי איז געווען צו קליין אין צאָל.

בלויז איין מאָל האָט די דאָזיקע גרופּע געמאַכט א פּרואוו ארויס־

צוגעבן אַ טעגלעכע צייטונג. דאָס איז געווען נאָך סוף 1925. ביי דער מאַכט זענען געווען די ליטווישע „קריסטלעכע דעמאָקראַטן", וועלכע האָבן רעגירט מיט דער הילף פון קריג־צושטאַנד. די דאָזיקע פּאַרטיי איז געקומען צו דער מאַכט אויף אַ לעגאַלן פּאַרלאַמענטאַרישן וועג. סוף 1925 האָט זי אָבער געפילט, אַז זי ווערט וואָס ווייניקער פּאָפּולער און זי האָט זיך שטאַרק געשראָקן פאַר די נייע וואַלן, וואָס זענען געווען באַשטימט אויף מאַי 1926.

ביי אַזאַ סיטואַציע האָבן די „קריסטלעך־דעמאָקראַטישע" רעגירער באַשלאָסן צו זוכן אונטערשטיצונג אויך צווישן יידן. ל. חדש, וואָס דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ פירער פון דער דערמאָנטער פּאַרמעגלעכער גרופּע און וואָס איז געווען אין גוטע באַציאונגען מיט דער דאַמאָלדיקער מאַכט, האָט פון 30טן דעצעמבער 1925 אָנגעהויבן אַרויסגעבן אַ טעגלעכע צייטונג מיטן נאָמען „קאָוונער צייט".

דאָס איז די איינציקע יידישע צייטונג אין ליטע, וואָס האָט געקראָגן געלט פון דער רעגירונג. פאַרשטייט זיך, אַז אַזוינס איז ניט געטאָן געוואָרן בפרהסיא. ווען די צייטונג איז אַרויס, האָט מען אָבער וועגן דעם זייער פיל גערעדט אין ליטע, און שפּעטער נאָך די וואַלן, ווען אין פּאַרלאַמענט איז געווען אַ נייע מערהייט און עס האָט זיך געשאַפן אַ נייע רעגירונג, איז דער ענין סובסידיע, וואָס די עכט־קריסטלעכע רעגירונג האָט געגעבן אַ יידישער צייטונג, אויפגעשווומען אויך אין פּאַרלאַמענט. אַזוי אַרום האָבן זיך די פריערדיקע קלאַנגען באַשטעטיקט.

די צייטונג האָט עקסיסטירט ביז איבער די וואַלן פון מאַי 1926, ביזן 15טן מאַי 1926. ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי האָט איר שליחות ניט געקענט אויספירן, ווען די גרופּע וואָס איז געשטאַנען הינטער דער צייטונג איז דורכגעפאַלן ביי די וואַלן, האָט זיך די צייטונג געשלאָסן נאָכן אַרויסלאָזן 110 נומערן.

ווי דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג איז געווען געצייכנט איינער ב. שאַפּירא. ווי דער אַרויסגעבער פון דער צייטונג ש. מ. גאָץ. געאַרבעט אין דער צייטונג האָבן נאָר מענטשן, וואָס האָבן געקוקט אויף זייער אַרבעט בלויז ווי אויף אַ פּראָפעסיע. קיין אַרטיקלען זענען אין דער צייטונג כמעט ניט געווען. איר פּראָ־רעגירונג־ריכטונג פלעגט זי אַרויסווייזן דורך דעם טענדענציעזן באַפאַרבן די אַרטיקעס ידיעות. למשל, אַזוי ווי יידן האָבן יעמאָלט גוואַלדיק געליטן פון אַן אַנטיסעמיטיש צוגעשפּיצטן אויפמאַנען שטייערן, פלעגט די צייטונג יעדע וויל קומען מיט נייסן וועגן איבערקערעניש אין אויפמאַ־

נען שטייערן, וועגן נייע פּראָיעקטן, וואָס די רעגירונג אַרבעט אויס אויף דעם געביט, און מיט נאָך ענלעכע חידושים. דער מיטל איז געווען זייער אַ פּרימיטיווער: אַזוי ווי עס איז געווען שווער צו דער־ציילן גוטס וועגן דער טעטיקייט פון דער רעגירונג בנוגע יידן, האָט מען געהאַלטן אין איין מיטטיילן דעם עולם וועגן גוטע פּראָיעקטן, וואָס די רעגירונג־קאַנצעלאַריעס אַרבעטן אויס. עס האָט געהייסן, אַז אויב חס וחלילה עס בלייבט ניט ביי דער מאַכט די דאַמאָלדיקע רעגירונג, וועלן דאָך די אַלע גוטע פּראָיעקטן ניט דורכגעפירט ווערן.

13. „קאָוונער טאָג".

ווען „קאָוונער צייט" האָט שוין געהאַלטן ביים שליסן זיך, האָט אַ גרופּע פון אירע מיטאַרבעטער, אָנגעשטעלטע אין דער צייטונג, גע־מאַכט אַ פּרואוו אַרויסצוגעבן אַן אַנדער צייטונג.

„קאָוונער טאָג" האָט געהייסן די נייע צייטונג. זי האָט אָנגע־הויבן צו דערשיינען דעם 1טן אַפּריל 1926. זי האָט זיך דעקלאַרירט ווי אַן אומאָפּהענגיקע פאָלקסטימלעכע צייטונג. זי איז באמת געווען אומאָפּהענגיק פון יעדער געזעלשאַפטלעכער גרופּע ביי יידן. דאָס וואָרט „אומאָפּהענגיקע" במקום דעם געוויינלעכן וואָרט „אומפּאַרטיי־אישע" האָט די צייטונג געמוזט נוצן דערפאַר, ווייל „קאָוונער צייט" האָט זיך גערופן „אומפּאַרטייאישע טעגלעכע צייטונג", הגם זי איז דאָס ניט געווען.

דער דאָזיקער פּרואוו צו שאַפן אַן אומפּאַרטייאישע צייטונג האָט זיך אָבער ניט איינגעגעבן. די צייטונג האָט נישט באַקומען קיין אונ־טערשטיצונג פון קיינעם ניט; כאָטש זי האָט זיך געמיט צו זיין דע־מאָקראַטיש און פאָלקסטימלעך, האָט די יידישע פאָלקספּאַרטיי אין ליטע זיך באַצויגן צו איר מיט חשד, ווייל אַ טייל פון אירע מיטאַרבע־טער האָבן אָקאָרשט געדינט ל. חדשן, דעם פאַקטישן רעדאַקטאָר פון „קאָוונער צייט".

„קאָוונער טאָג" האָט אויסגעהאַלטן בלויז פינף חדשים, איר לעצטער נומער איז געווען פון 28טן אויגוסט. איר רעדאַקטאָר איז געווען ל. זינגמאַן. צווישן אירע מיטאַרבעטער זענען געווען דוד גלאָבוס און, דוכט זיך, אויך ר. צרפת. דער רעדאַקטאָר און די מיט־אַרבעטער האָבן געהאַט די בעסטע כוונות אויפצובויען אַ פאָלקסטימ־לעכע צייטונג. האָבן זי זיך ביטער געמאַטערט, ביזוואַנעט עס האָט אויסגעפעלט . . . ניט שכירות, ווייל דאָס האָט שטענדיק אויסגע־פעלט, נאָר געלט אויף פּאַפּיר.

14. „וועלטשפּיגל" (?)

דער ביישפּיל פון „קאָוונער טאָג" האָט אַ יאָר צוויי אָפּגעשלאָגן דעם חשק אַרויסצוגעבן אַן אומפּאַרטייאישע צייטונג. אָבער ווען מ. מעלער האָט גענומען מאַכן געשעפטן מיט זיין וואָכנבלאַט „וועלט־שפּיגל", האָט זיך אים פאַרגלוסט אַ פאַרמעסט צו טאָן זיך מיט דער „אידישער שטימע", און ער האָט במשך פון זומער 1928 פאַרוואַנדלט זיין וואָכנבלאַט אין אַ טאָגצייטונג. איך געדענק ניט, ווי די דאָזיקע טאָגצייטונג האָט געהייסן. דוכט זיך, אַז ניט „וועלטשפּיגל". איך דערמאָן זי, כדי דער קומענדיקער ביבליאָגראַף זאָל זי ניט דורכלאָזן.

די צייטונג האָט עקסיסטירט ניט מער ווי 3 חדשים. איר רע־דאַקטאָר איז געווען דער גאָר יונגער זשורנאַליסט א. י. סטוטשינסקי. די טאָגצייטונג, וואָס מ. מעלער האָט אַרויסגעגעבן, האָט ניט געהאַט קיין אָנזען און אויך ניט קיין טיראַזש. דער אַרויסגעבער האָט זי אויפגעגעבן און דורך זיין פאַרמעסט האָט ער קאַליע געמאַכט זיין פריערדיקע אונטערנעמונג — דאָס וואָכנבלאַט „וועלטשפּיגל".

15. „לעצטע ניים".

נאָך דעם ווי קאָוונע האָט שוין געהאַט 2 צייטונגען מיט אַן אויסגעשפּראָכענעם געזעלשאַפטלעכן פּרצוף, די „אידישע שטימע" און „פאָלקסבלאַט", איז ווידער אַמאָל געמאַכט געוואָרן דער פּרואוו אַרויסצוגעבן אַ ריכטונגלאָזע צייטונג, וואָס אירע כוונות זענען בלויז קאָמערציעלע. אַזאַ צייטונג האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען פון ערשטן יאַנואַר 1933.

דאָס איז די צייטונג „לעצטע ניים". איר אַרויסגעבער און רע־דאַקטאָר איז ל. שבולת, וואָס האָט פאַרלאָרן זיין אַרבעט אין „פאָלקסבלאַט". די צייטונג האָט עקסיסטירט אַ האַלב יאָר צייט. האַרט פאַר ראש־השנה תרצ"ד, ווען אין דער צייטונג האָט מען זיך שוין געגרייט צו דעם גרויסן ראש־השנה־נומער, וואָס דאַרף אַריינ־ברענגען געלט פאַר די ברכות (אין ליטע איז ראש־השנה די בעסטע צייט פאַר די בלעטער: עס איז אַ מנהג אין ליטע צו שיקן כתיבה וחתימה טובה'ס דורך דער צייטונג), האָבן די מיטאַרבעטער און זע־צער געמאַכט אַ „רעוואָלוציע", ווייל זיי האָבן שוין מער ניט געקענט אויסקומען אָן שכירות. און די צייטונג האָט אויפגעהערט צו עקסיס־טירן.

„לעצטע ניים" האָט לכתחילה זיך געפּרואווט צו נעמען אויף

לינקס און געוואָלט פאַרקאַנקורירן „פאָלקסבלאַט". ווען מען האָט דאָרט געזען, אַז דער ענין גייט ניט דורך, איז מען דאָרט געוואָרן אַלץ רעכטער און רעכטער, געוואָרן היפּש פריינדלעך צו די אָרטאָדאָקסן און אין דער לעצטער סטאַדיע פון עקסיסטירן איז אוועק אַ קאָקעטירן מיט רעוויזיאָניסטן.

„לעצטע נייס" האָט דערוויזן, אַז אומפּאַרטייאיש קען אַ צייטונג זיין נאָר אין קעפּל, אָבער ניט אין אינהאַלט. איר רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער האָט נאָך דעם דאַזיקן אומגעלונגענעם פּרוואו אויפגעגעבן דעם פּלאַן צו האָבן אַן אייגענע צייטונג און ער האָט שפּעטער געאַרבעט אין „אונזער מאָמענט".

16. „מאָרגן־קוריער".

אין דעם זעלביקן יאָר 1933, איז אַרויס אַ קורצע צייט נאָך אַ צייטונג. זי האָט געהייסן „מאָרגן־קוריער". זי האָט זיך באַצייכנט „טעגלעכע אומפּאַרטייאישע אינפאָרמאַציע־צייטונג". זי איז דערשינען פון 1טן יולי 1933 אין ערך 2־3 וואָכן. איר אַרויסגעבער איז געווען אַ דרוקער, ניימאַן. איר רעדאַקטאָר ר. צרפת. איר פּרייז איז געווען 10 צענט. זי איז באַשטאַנען פון 4 זייטן, זי האָט כמעט נאָר אינפאָרמאַציע־מאַטעריאַל, און דער דאַזיקער מאַטעריאַל איז באמת געווען אַן אומפּאַרטייאישער. אַזוי ווי איר אַרויסגעבער האָט ניט געוואָלט קיין סך צולייגן, האָט די צייטונג קיין אריכת ימים ניט געהאַט.

אַזוי ווי דאָ ווערט געאַרבעט נאָר אויפן סמך פון זכרון און פון אַ צופעליקן מאַטעריאַל, צוגעשיקט פון דעם דערמאָנטן זאַמלער, האָט זיך דער קאַפּיטל „טאָגצייטונגען" אויסגעשעפּט. זיכער זענען דאָ אַ פּאָר בלויזן פאַראַן, אָבער נאָר פון צייטונגען, וואָס זענען געווען עפעמערישע דערשיינונגען. מיר גייען איבער צו

ב. וואָכנבלעטער און אַנדערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס.

אויך דאָ וועל איך זיך ניט האַלטן ביים כראָנאָלאָגישן סדר. איך וועל פריער דערציילן וועגן די וואָכנבלעטער און אַנדערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס טראָגן אַ געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער, און שפּעטער וועגן אַפּאָליטישע אויסגאַבעס.

י. מארק

1. „ארבעטער־לעבן".

די ערשטע לינקע ציי‌טונג נאָך דעם ווי ליטע איז געוואָרן אומ־אָפּהענגיק איז דאָס וואָכנבלאַט „ארבעטער־לעבן". דאָס וואָכנבלאַט איז ארויסגעגעבן געוואָרן דורך דעם צענטראַלן ביוראָ פון די פּראָפּע־סיאָנעלע פאַראיינען אין קאָוונע. אין קעפּל איז געווען דער זאַץ „פּראָ־לעטאַריער פון אַלע לענדער, פאַראייניקט זיך!"

דאָס וואָכנבלאַט איז רעגלמעסיק דערשינען אין אָקטאָבער, נאָ־וועמבער און דעצעמבער 1919. אין 1920 איז עס, דוכט זיך, גע־גאַנגען ניט אזוי רעגלמעסיק, ווייל עס האָט געהאַט אויסצושטיין שוועריקייטן מצד דער מאַכט. אין אָנהייב איז עס געווען בונדיס־טיש, אָבער שפּעטער זענען שטאַרקער געוואָרן די קאָמוניסטישע טענדענצן.

מיר דוכט זיך, אַז דאָס וואָכנבלאַט האָט אויפגעהערט צו דער־שיינען אין 1921.

אין יאָר 1926, ווען ביי דער מאַכט איז ווידער געווען אַ פּראָג־רעסיווע רעגירונג, האָט „ארבעטער־לעבן" פון דאָס ניי אָנגעהויבן צו דערשיינען. וויפיל חדשים דאָס באַנייטע וואָכנבלאַט איז ארויסגע־גאַנגען, — געדענק איך ניט. איך געדענק אויך ניט, צי דאָס וואָכנ־בלאַט איז געשלאָסן געוואָרן דורך דעם פאַשיסטישן רעזשים נאָך דער איבערקערעניש פון 17טן דעצעמבער 1926, אָדער עס איז אונטערגע־גאַנגען איבער פּאָליציייאישע רדיפות מצד דער קאָאַליציע־רעגירונג פון ליטווישע פאָלקיסטן און סאָציאַל־דעמאָקראַטן.

2. „ארבעטער־צייטונג".

די לינקע פּועלי־ציון האָבן ניט געקענט זיך באַפרידיקן מיטן וואָכנבלאַט „ארבעטער־לעבן", ווייל הן אין זיין בונדיסטישער, הן אין זיין קאָמוניסטישער טענדענץ איז ער געווען קעגן זיי. האָבן זיי אין יאָר 1920 אָנגעהויבן ארויסגעבן אַן אייגן וואָכנבלאַט מיטן נאָמען „ארבעטער־צייטונג". ווי דער רעדאַקטאָר־ארויסגעבער איז געווען געצייכנט מ. משורר. דער פאַקטישער רעדאַקטאָר איז, דוכט זיך, געווען משה ערעם (קאָזאַרנאָווסקי). די צייטונג האָט אויפגע־הערט צו דערשיינען אין 1921.

3. „די נייע צייט".

סוף 1920 און אָנהייב 1921 איז אין קאָוונע דערשינען דאָס וואָכנבלאַט „די נייע צייט" מיט אַן אונטערקעפּל „וואָכנבלאַט פאַר

די יידישע ארבעטער אין ליטע". מיר דוכט זיך, אז דאָס וואָכנבלאַט איז געווען א המשך פון דער טאָג־צייטונג „אונזער צייט", בכל אופן האָבן דאָרט מיטגעאַרבעט די זעלביקע מענטשן וואָס אין „אונזער צייט". דער רעדאַקטאָר פון דער „נייער צייט" איז געווען ז. קאַ־לאַדני. דאָרטן האָבן אויך מיטגעאַרבעט ח. ראַפּאַלאָוויטש, א. קאַ־לאַדני און אַנדערע.

„די נייע צייט" איז ניט געווען קיין צייטשריפט פון א פּאַרטיי. דאָרטן זענען אויך געווען ארטיקלען וועגן ליטעראַטור און קונסט, אויך דערציילונגען און לידער. איך געדענק ניט, וואָס איז געווען די סיבה פון איר אונטערגאַנג: צי די מאַכט האָט זי געשלאָסן אָדער זי איז אַליין אויסגעגאַנגען.

4. „נייס".

ווי א וואָכנבלאַט איז „נייס" דערשינען אין צוויי באַזונדערע סעריעס, אין 1923 און 1926.

אין 1923 איז די סיטואַציע געווען אַזאַ:

עס האָט זיך געגרייט א רעפאָרם אין דער יידישער נאַציאָנאַלער אווטאָנאָמיע. די פּאָלקיסטישע עלעמענטן האָבן געפּועלט, מען זאָל מאַכן א פּרואוו צו באַלעבן די אווטאָנאָמיע. מען האָט זיך געגרייט צו נייע קהילות־וואַלן און צו וואַלן צו דער יידישער „נאַציאָנאַלער פאַרזאַמלונג". האָבן די פּאָלקיסטן ניט געקענט בלייבן אָן אן אייגענער צייטשריפט. אָבער אַזוי ווי עס זענען ניט געווען קיין כוחות צו באַנייען „נייס" ווי א טאָגצייטונג, האָט מען זיך אַנטשלאָסן אַרויסצוגעבן א וואָכנבלאַט. אַזוי ווי דער נאָמען „נייס" איז געווען באַליבט אין די דאָזיקע קרייזן, האָט דאָס וואָכנבלאַט געהייסן ווידעראַמאָל „נייס".

„נייס" איז איצט דערשינען פון אָנהייב אַפּריל ביז סוף אָקטאָבער, ביז נאָך די וואַלן. אירע רעדאַקטאָרן זענען געווען: עוזר פינקל־שטיין, יוסף טשערניכאָוו און יודל מארק. חוץ זיי האָבן מיטגעאַרבעט נחום שטיף, וואָס האָט יעמאָלט געלעבט אין בערלין, ח. ראַ־פּאַלאָוויטש, דר. אסתר עליאשעוו, אוריה קאַצענעלנבויגן, ר. צרפת, ה. בלאָשטיין און אַנדערע.

אין דעם וואָכנבלאַט האָט מען זיך פאַרנומען ניט נאָר מיט פּאָ־ליטישע, עקאָנאָמישע און בכלל געזעלשאַפטלעכע ענינים, נאָר מען האָט אָפּגעגעבן דאָרט א סך אָרט פאַר קולטור און ליטעראַטור. דאָס

וואָכנבלאַט איז אַרויסגעגעבן געוואָרן ציכטיק און זאָרגעוודיק. און האָט געהאַט היפּש געזעלשאַפטלעכע השפּעה.

אין 1926 איז ווידעראַמאָל באַנייט געוואָרן „נייס". דאָס איז געווען נאָך די וואַלן, וואָס האָבן געבראַכט צו דער מפּלה פון די קריסטלעכע דעמאָקראַטן, ווען עס איז געווען אין ליטע אַ פּראָגרעסיווע רעגירונג, אַ קאָאַליציע פון ליטווישע פּאָלקיסטן (אַ לינקע פּויערים־פּאַרטיי) מיט סאָציאַל־דעמאָקראַטן, און ווען עס איז געקומען אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע אויפלעבונג אין ליטע בכלל און אויך ביי יידן פון ליטע בפרט.

יעמאָלט האָט שוין די פּאָלקיסטישע גרופּע צום פערטן מאָל באַנייט „נייס". דאָס וואָכנבלאַט האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין מאַי 1926 און געגאַנגען ביז סוף אויגוסט 1926. יוסף טשערניכאָוו איז שוין יעמאָלט ניט געווען אין ליטע, און דאָס וואָכנבלאַט איז אָנגעפירט געוואָרן פון עוזר פינקלשטיינען און יודל מאַרקן. חוץ אַלע פריער דערמאָנטע (מיטן אויסנעם פון ה. בלאָשטיין, וואָס איז אויך ניט געווען אין ליטע), האָט מיטגעאַרבעט און מיטגעהאָלפן דר. מ. סודאַרסקי.

דאָס וואָכנבלאַט איז אָבער געווען אַ דעפיציט־אונטערנעמונג און די פּאָלקיסטישע גרופּע איז זי ניט געווען בכוח אַ לאַנגע צייט זיך צו פאַרגינען אַזאַ מין זאַך. טעכניש איז „נייס" פון 1926 געווען בעסער און שענער פאַר „נייס" פון 1923.

5. „אונזער וועג".

מיר גייען איבער איצט צו די פּעריאָדישע אויסגאַבעס פון פאַרשיידענע ציוניסטישע פראַקציעס.

עטלעכע יאָר איז אַרויסגעגאַנגען מער־ווייניק אָן איבעררייסן די צייטשריפט „אונזער וועג". דאָס איז געווען די פּאַרטייאישע אויסגאַבע פון די ציוניסטן־סאָציאַליסטן (וועלט־פאַרבאַנד). „אונזער וועג" האָט זיך גערופן „אָרגאַן פון ציוניסטיש־סאָציאַליסטישן געדאַנק". ס'האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין יאָר 1923 און עס האָט עקסיסטירט, דוכט זיך, ביז 1927.

געוויינטלעך פלעגט עס דערשיינען איין מאָל אין צוויי וואָכן. געוויסע תקופות פלעגט עס דערשיינען איין מאָל אַ וואָך, עס זענען אָבער געווען איבעררייסן. דער הויפּט־מיטאַרבעטער פון דער צייטונג איז געווען דר. שמואל פרידמאַן. עס האָבן אין „אונזער וועג" מיטגעאַרבעט ש. קאַפּלאַן, נתן גרינבלאַט א"א. די דאָזיקע פּעריאָדישע

אויסגאַבע פלעגט זיך פאַרנעמען נאָר מיט פּאַרטייאישע ענינים, זי פלעגט פאַרשפּרייט ווערן כמעט נאָר צווישן פּאַרטיי־חברים.

6. „אונזער רוף".

עס איז געווען אַ צייט, ווען די ציוניסטן־סאָציאַליסטן זענען געווען צעשפּאָלטן אין צוויי באַזונדערע פּאַרטייען, מיט צוויי באַזונדערע וועלט־צענטראַלעס. „אונזער וועג" איז געווען דער פּאַרטיי־אָרגאַן פון די לינקערע צ״ס, פון יענע וואָס האָבן באַלאַנגט צום „וועלט־פאַרבאַנד". „אונזער רוף" איז געווען דער „צוויי־וועכנטלעכער אָרגאַן פון צ״ס, צעירי־ציון (התאחדות)".

„אונזער רוף" איז דערשינען פון אָקטאָבער 1925 ביז מיטן אָדער סוף 1926. איר רעדאַקטאָר איז געווען ל. גאָרפונקל, צווישן אירע מיטאַרבעטער — ש. שניידער, צ. פּאָרט, ז. טראוב א״א. נאָכן כאַראַקטער נאָך איז „אונזער רוף" געווען זייער ענלעך אויף „אונזער וועג".

נאָך דעם ווי די ביידע פּאַרטייען האָבן זיך פאַראייניקט אין איין צ״סישער פּאַרטיי, האָט מען אַרויסגעגעבן איין צייטשריפט בשותפות. איך געדענק נאָר דאָס וואָכנבלאַט

7. „די צייט".

„די צייט" דערשיינט פון 10טן אַפּריל 1932 ביז האַרבסט 1933, ווען עס הייבט אָן אַרויסצוגיין דאָס טעגלעכע „אונזער וואָרט". מיר דוכט זיך, אַז חוץ „אונזער וועג", „אונזער רוף", און „די צייט" איז געווען נאָך אַן אויסגאַבע פון צ״ס. איך ווייס עס אָבער ניט אויף זיכער. די הויפּט־מיטאַרבעטער פון וואָכנבלאַט „די צייט" זענען געווען שמואל פרידמאַן, נתן גרינבלאַט, אפרים גרינבערג, ל. גאָרפונקל א״א.

„די צייט" האָט שוין געטראָגן אַביסל אַן אַנדער כאַראַקטער ווי „אונזער וועג" און „אונזער רוף". „די צייט" האָט זיך מער פאַרנומען מיט וועלט־ענינים, האָט אָפּגעגעבן מער אָרט פאַר ליטעראַטור און האָט פּרעטענדירט צו האָבן — און אויך געהאַט — לייענער ניט נאָר צווישן די פּאַרטיי־קרייזן.

ווי דער אַרויסגעבער פון דער „צייט" איז געווען געצייכנט די צ״סישע „בילודונגס־געזעלשאַפט אויפן נאָמען פון דר. נחמן סירקין אין ליטע". די דערמאָנטע צ״סישע אויסגאַבעס פלעגן דערשיינען אין פאָרם פון זעקסזייטיקע צייטונגען.

8. „די צוקונפט".

די אַנדערע ציוניסטישע גרופּירונגען האָבן ניט געהאַט אַזעלכע סיסטעמאַטישע אויסגאַבעס ווי די צע״ס. זיי האָבן אַרויסגעגעבן נאָר סעזאָן־בלעטער. אַזוי למשל, האָבן די רעוויזיאָניסטן פֿון מאיר גראָסמאַנס חדר זומער פֿון 1933, ווען זיי האָבן געהאַלטן אין רעכטן ברען פֿון דער וואַל־קאַמפּאַניע צום ציוניסטישן קאָנגרעס, אַרויסגעגעבן אַ ריי „איינמאָליקע אויסגאַבעס". די דאָזיקע „איינמאָליקע אויסגאַבעס" זענען אָבער בלויז אָפֿיציעל געווען איינמאָליק. פּאַקטיש איז עס געווען אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע. אַ קורצע צייט — אפֿילו אַ טעגלעכע אויסגאַבע נאָך דעם אַלץ זעלטענער און זעלטענער, ביז דער סעזאָן איז געווען פֿאַרביי.

די דאָזיקע אויסגאַבע פֿון די גראָסמאַניסטן, וואָס האָבן אָקאָרשט איצט געהאַט זיך צעריסן מיט זשאַבאָטינסקין, האָט געהייסן „די צוקונפט", אָבער נאָר דעם 18טן יולי 1933 דעם 19טן יולי האָט די זעלביקע אויסגאַבע געהייסן „אונזער צוקונפט", דעם 20טן יולי—„די נאָענטע צוקונפט", דעם 21טן יולי — „די אידישע צוקונפט" און נאָך עטלעכע „צוקונפטן" זענען דורכט זיך געווען. אומעטום איז אונטערן קעפּל געווען אָנגעוויזן „אָרגאַן פֿון דעמאָקראַטישן רעוויזיאָניסטישן געדאַנק".

דער ניט־דעמאָקראַטישער רעוויזיאָניסטישער געדאַנק האָט יעמאָלט אויך געהאַט עפּעס אויסגאַבעס. איך געדענק ניט, צי דאָס איז געווען אַזוי פּעריאָדיש ווי ביי די „דעמאָקראַטישע רעוויזיאָניסטן".

9a. „דער אידנשטאַט".

9b. „אידנשטאַט אין א״י.

די זעלביקע גראָסמאַניסטן האָבן נאָך אין דעם זעלביקן 1933 זיך אַ נאָמען געגעבן „אידנשטאַטס־פּאַרטיי". האָבן זיי געדאַרפֿט אַ צייטשריפֿט, וואָס זאָל דערקלערן די יסודות פֿון דער נייער פּאַרטיי. צו דעם ציל האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַן איינמאָליקע אויסגאַבע„ דער אידנשטאַט". ווי דער רעדאַקטאָר איז געווען אָנגעוויזן ש. דרור. די דאָזיקע אויסגאַבע האָט אויך געהאַט עטלעכע וואַריאַציעס אין איר נאָמען.

סוף יולי 1934 (כ״ג תמוז) האָט די „אידנשטאַטס־פּאַרטיי" אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַ 2־וועכנטלעכע שריפֿט מיטן נאָמען „אידנשטאַט

אין א"י" און מיט אַן אָנווייז, אַז דאָס איז דער „אָרגאַן פון דער אידנשטאַטס-פּאַרטיי אין ליטע". די צוויי-וואָכנשריפט איז אַרויסגעגאַנגען אויך אין 1935. דאָרטן פלעגט מען איבערדרוקן מאיר גראָסמאַנס אַרטיקלען. דער פאַקטישער רעדאַקטאָר איז אין אָנהייב געווען דר. ה. ראָזענבלום. די מיטאַרבעטער: ש. דרור, משה זאקס, י. זשערדין א"אַ. דאָס איז געווען אַ ריין-פּאַרטייאישע אויסגאַבע.

10. „ציוניסטישער געדאַנק".

ביי יעדע קאָנגרעס-וואַלן זענען געווען צייטווייליקע פּעריאָדישע אויסגאַבעס. ליידער, קען איך דאָ דערמאָנען נאָר יענע, וואָס איך געדענק, אָדער וואָס איך האָב צופעליק דאָ באַקומען. דעריבער מוז איך זיך פון דער גאַנצער ריי ענלעכע אויסגאַבעס באַגנוגענען מיטן אָנווייזן אויף דעם „ציוניסטישן געדאַנק", דעם „אָרגאַן פון די פּראָגרעסיווע אַלגעמיינע ציוניסטן אין ליעטוואַ". דאָס איז אַן אָרגאַן, וואָס איז דערשינען אין יולי-אויגוסט, 1935, און זיך פאַרנומען מיט קאָנגרעס-אַגיטאַציע. די מיטאַרבעטער זענען געווען: דר. ה. נ. שאַפּיראָ, דר. י. נ. דאָנסקי און אליעזר היימאַן.

11. „דאָס אידישע וואָרט".

אויך די מזרחי-פּאַרטיי אין ליטע האָט געהאַט אַן אייגענעם אָרגאַן, ס'רוב פלעגט עס זיין קיין פּעריאָדישע אויסגאַבע. פון 1טן נאָוועמבער 1933 האָט „דאָס אידישע וואָרט" געדאַרפט ווערן דער פּעריאָדישער וועכנטלעכער אָרגאַן פון „תורה ועבודה" און פון „מזרחי" אין ליטע, אָבער פּעריאָדיש איז עס געווען בלויז אַ קורצע צייט. אין די מזרחי-אויסגאַבעס איז דער הויפּט-שרייבער געווען הרב י. ראָזענסאָן. חוץ אים — הרב זופּאָוויטש, צבי בערנשטיין, דוד רעזניק א"אַ.

12. „אונזער וואָרט".

13. „אידישע וועלט".

14. „דער אידישער לעבן" (וואָכנבלאַט).

15. „דער אָרטאָדאָקסישער אידישער לעבן".

16. „צום יוגנט".

17. „בית-יעקב-היים".

דאָס זענען אַלע אָרטאָדאָקסישע אויסגאַבעס, וואָס זענען אין פאַרשיידענע צייטן דערשינען אין ליטע. דאָס זענען זיכער ניט אַלע

אויסגאַבעס. איך ווייס אויך ניט גענוי ווען די דאָזיקע אויסגאַבעס האָבן אויפגעהערט צו דערשיינען. איך ווייס נאָר:

„אונזער וואָרט" פלעגט מער-ווייניק פּעריאָדיש דערשיינען אין 1931;

„אידישע וועלט" גייט אַרויס פון אָנהייב 1932 און איז פאַר דער לעצטער צייט די וויכטיקסטע אָרטאָדאָקסישע אויסגאַבע, גייט אַרויס אין 8 זייטן פון צייטונגס-פאָרמאַט, מיט געוויסע איבעררייסן איז עס דערגאַנגען ביז איצט;

„דער אידישער לעבן", וואָס איז דער עלטער נאָמען פאַר אָר-טאָדאָקסישע אויסגאַבעס פלעגט דערשיינען ווי אַ וואָכנבלאַט אין 1921, צווייטער העלפט 1922, אין 1926 און, דוכט זיך, אין 1933;

„דער אָרטאָדאָקסישער אידישער לעבן", אַן אויסגאַבע פון צעירי אגודת ישראל, איז דערשינען 1934;

„צום יוגנט" איז געווען אַ צוויי-מאָנאַט זשורנאַל פון „מרכז תפארת בחורים פאַר די אינטערעסן פון יוגנט און תפארת בחורים אָרגאַניזאַציעס אין ליטע" און איז דערשינען אין סלאָבאָדקע פון 1929, דוכט זיך, ביז 1930;

„בית-יעקב-היים" פלעגט אַרויסגיין אין קיידאַן „געווידמעט די אינטערעסן פון דער פרויען-באַוועגונג אין ליטע"; איז עס אין 1933 געווען אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע?

18. „קלאָרקייט".

אַרויסגעגעבן פון די לינקסטע ציוניסטן. פון 1טן אָקטאָבער 1933 האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אַ „פּעריאָדישע אויסגאַבע פאַר אַלגעמיינע און פּאַלעסטינער פראַגן". אָבער די צייטשריפט „קלאָר-קייט" האָט אויסגעהאַלטן בלויז עטלעכע נומערן.

19. „מעמלער יידישע נייס".

חוץ די ביז איצט דערמאָנטע אויסגאַבעס, וואָס זענען דערשינען פון דער אָדער יענער ריכטונג, האָט ליטע געהאַט אַ גאַנצע עטלעכע אויסגאַבע ניט מיט קיין פּאַרטייאישן נאָר מיט אַן אָרטיקן שטעמפּל. דאָס איז די „מעמלער אידישע נייס" מיט אַן אונטערקעפּל „אומפּאַר-טייאישע מעמלער טריבונע". ס'איז לכתחילה אַרויס זעלבשטענדיק אָנהייב 1933, נאָך דעם אין מיטן מאַי ביז אָקטאָבער איז עס געווען איין מאָל אַ וואָך אַ ביילאַגע צו די „לעצטע נייס" (זע צווישן די טאָג-צייטונגען נ. 15). און נאָך דעם ווי די „לעצטע נייס" איז אונטער-

געגאַנגען, איז עס דעם 11טן אָקטאָבער 1933 אַרויס ווי אַן איינמאָ־ליקע אויסגאַבע מיטן נאָמען „ערשטע מעמלער אידישע נייס". צי עס זענען געווען נאָך אַזוינע איינמאָליקע אויסגאַבעס ווייס איך נים. דער הויפּט־אָרגאַניזאַטאָר און צונויפשטעלער פון די „מעמלער אידי־שע נייס" איז געווען א. נאָוויץ (נאָוואַכאָוויטש). אין דער ציימונג האָט אויך געאַרבעט אברהם מעלער, עס זענען דאָרטן געווען עטלעכע גרעסערע אַרטיקלען פון דר. רודאָלף וואָלסאָנאָק.

די צייטשריפט האָט זיך אינטערעסירט נאָר מיט דעם יידישן לעבן אין מעמל און מיט די באַזונדערע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע פאַרהעלטעניסן פון מעמל, דער שטאָט און געגענט, וואָס האָט אַמאָל באַלאַנגט צו דייטשלאַנד און אצינד געהערט עס צו ליטע. הגם פאָרמעל־ אומפאַרטייאיש, האָט דאָך „מעמלער אידישע נייס" א בולטע ציוניסטישע באַפאַרבונג.

20. „דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר".

אין ליטע האָט די פאַך־פּרעסע געשפּילט א קליינע ראָלע. עס זענען אַלעמאָל געווען געוונג פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס זאָלן דרוקן אַלע מאַטעריאַלן פון פאַך־אָרגאַניזאַציעס. דעריבער האָבן די פּראָפעסיאָנעלע אָרגאַניזאַציעס נישט געהאַט די נויטווענדיקייט צו פּטרן געלט און ענערגיע פאַר פאַך־צייטשריפטן. אויב אָרגאַניזאַציעס האָבן דאָך אַרויסגעגעבן פעריאָדישע שריפטן, איז עס געווען מער לשם פּרעסטיזש פון דער אָרגאַניזאַציע ווי צוליב נויטווענדיקייט.

פון די דאָזיקע פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס האָבן אין זינען נאָר איין בראַנזשע, אָדער נאָר איין געביט, איז די וויכטיקסטע „דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר". דאָס איז אַן אויסגאַבע פון פאַרבאַנד פון די יידישע פאָלקס־בענק. די דאָזיקע אויסגאַבע האָט דורכגע־מאַכט א ריי גלגולים: אין 1923—1924 איז זי געווען א זעלבשטענ־דיקע אויסגאַבע; אין 1925 איז זי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א בייַ־לאַגע צו דער „אידישער שטימע"; פון 1926 איז עס געוואָרן א חודש־זשורנאַל, גאַנץ לייטיש אַרויסגעגעבן, מיט א הילע, האָט אַזוי אָנגעהאַלטן ביזן 31טן (?) יאָר. ביסלעכווייז איז עס געוואָרן ווייַ־ניקער פעריאָדיש, און דוכט זיך, פון 1932 איז עס פאַרוואַנדלט גע־וואָרן אין א בולעטען פון דעם פאַרבאַנד פון די פאָלקסבענק, וואָס ווערט פונאַנדערגעשיקט צו די רעדאַקציעס פון די צייטונגען און צו די פאָלקסבענק.

„דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר" האָט זיך דערהויפּט פאַרנומען

מיט אַלע ענינים, וואָס קענען האָבן אַ שייכות צום לעבן פון די פאָלקסבענק, ד. ה. מיט דער טעטיקייט פון זייער פאַרבאַנד, מיט דעם מצב פון די אָרטיקע פאָלקסבענק, מיט דער אַלגעמיינער קאָאָפּעראַטי־ווער באַוועגונג אין ליטע און בכלל מיט דערווירטשאַפטלעכער לאַגע פון ליטע. אָבער „דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר" פלעגט זיך אויך פאַרנעמען מיט עקאָנאָמישע פּראָבלעמען בכלל און פלעגט געבן סיס־טעמאַטישע איבערזיכטן וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע אין דער וועלט. חוץ דעם פלעגן אפילו פון צייט צו צייט דערשיינען פעליע־טאָנען, וואָס האָבן בלויז אַן אומדירעקטע שייכות געהאַט צו קאָאָפּע־ראַציע אָדער צו עקאָנאָמיק.

די הויפּט־מיטאַרבעטער פון „אידישן קאָאָפּעראַטאָר" זענען גע־ווען דיביידע דירעקטאָרן פון פאַרבאַנד פון יידישע פאָלקסבענק אין ליטע ש. קעלזאָן און צ. פּאַרט. עס האָבן דאָרטן אויך מיטגעאַרבעט ל. גורוויטש, י. ראַגינסקי, דר. ה. לאַנדוי, ש. וואָלאַצקי א"אַ. חוץ דעם פלעגט „דער אידישער קאָאָפּעראַטאָר" זיך באַנוצן מיט איבער־געזעצטע מאַטעריאַלן.

21. „דער בעל־מלאכה".

אזוי האָט געהייסן אַ צוויי־וועכנטלעכער זשורנאַל, וואָס האָט ארויסגעגעבן דער אַל־ליטווישער פאַרבאַנד פאַר מלאכה און קליין־אינדוסטרי. דער דאָזיקער צוויי־וועכנטלעכער זשורנאַל איז דערשינען אין די יאָרן 1925 און 1926. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען די יידישע האַנטווערקער אין ליטע זענען געווען צעשפּאָלטן אין צוויי אָרגאַניזאַציעס. האָט די נייע אָרגאַניזאַציע ארויסגעוויזן אַ לעבע־דיקע טעטיקייט און אגב ארויסגעגעבן אויך דעם דערמאָנטן זשור־נאַל. די הויפּט־מיטאַרבעטער דאָרטן זענען געווען: ל. גורוויטש, ה. זוסמאַנאָוויטש און אַנדערע.

כאַראַקטעריסטיש: ווען ביידע פאַרבאַנדן האָבן זיך שפּעטער פאַראייניקט, איז מער ניט געווען קיין נויטווענדיקייט אין ארויסגעבן אַ ספּעציעלן זשורנאַל פאַרן בעל־מלאכה. אגב, איז זינט דעם אָנהייב פון „פאָלקסבלאַט" געשטיגן דער אינטערעס פאַר אָנגעלעגנהייטן פון בעל־מלאכות און נאָך דעם זענען שוין אַלע צייטונגען געווען גרייט צו געבן אזוי פיל מאַטעריאַל וועגן בעל־מלאכהשן לעבן, וויפיל נאָר דער האַנטווערקער־פאַרבאַנד האָט געוואָלט.

אין אזא לאַגע זענען אויך אַנדערע פּראָפעסיאָנעלע פאַרבאַנדן. אזוי ווי די צייטונגען קאָנקורירן צווישן זיך, זענען זיי מוכן ומזומן

צו דרוקן גאַנצע מעמאָראַנדומס און אויך ספּעציעלע אַרטיקלען וועגן פּאַך־ענינים, וואָס יעדע עקאָנאָמישע אָרגאַניזאַציע וואָלט זיי צו־שטעלן. דערמיט דערקלערט זיך דער פּאַקט, אַז אין דער יידישער ליטע זענען נישטאָ איצט קיין שום פּאַך־צייטשריפטן. ווען מען מאַכט אַ פּרואוו אַרויסצוגעבן אַ פּאַכשריפט, גיט עס זיך אויך ניט איין.

אַזוי האָט זיך אויך ניט איינגעגעבן אַרויסגעבן די צייטשריפט

22. „אונזער האַנדל".

דאָס האָט געדאַרפט ווערן אַ פּעריאָדישע אויסגאַבע פּאַר האַנדל אוןווירטשאַפט און געזאָלט דערשיינען יעדן חודש, ווי דאָס איז גע־ווען געמאָלדן גלייך אונטערן קעפּל פון דער צייטשריפט. איך ווייס אָבער נאָר פון דעם פעברואַר־נומער פון יאָר 1935. קען זיין עס איז געווען נאָך אַ נומער. בכל אופן האָט די צייטשריפט קיין לאַנגן קיום ניט געהאַט. עס האָט זי אַרויסגעגעבן דער קליין־סוחרים־פּאַר־באַנד. ווי דער רעדאַקטאָר איז געווען אונטערגעשריבן י. סאָלאָמין, דער לאַנגיאָריקער פּאָרזיצער פון דערמאָנטן פּאַרבאַנד. אַלע אַנדערע מיטאַרבעטער האָבן זיך באַנוגנט מיט ראשי תבות און פּסעוודאָני־מען. „אונזער האַנדל" איז אַרויס אין אַ צייטונגס פאָרמאַט און גע־האַט ס"ה 4 זייטן.

23. „האַנדל און אינדוסטרי צייטונג".

אַביסל לענגער האָט עקסיסטירט די „האַנדל און אינדוסטרי צייַ־טונג" אין דעם יאָר 1923.

דאָס איז געווען אַ וואָכנבלאַט, וואָס האָט אָנגעהויבן אַרויסצו־גיין אין אַפּריל 1923 און געגאַנגען, דוכט זיך, ביז יוני פון דעם זעל־ביקן יאָר. יעדער נומער איז באַשטאַנען אויך ניט מער ווי פון 4 זייטן צייטונגס־פאָרמאַט. אירע מיטאַרבעטער זענען געווען: י. עטינ־גער, ר. קאָמאַראָוו (רעפּעס) א"א. ווי דער רעדאַקטאָר איז געווען גע־צייכנט א. נאָוויכאָוויטש.

דאָס סאַמע אָריגינעלע פון דעם וואָכנבלאַט איז געווען זיין דריי־שפּראַכיקייט: יידיש, ליטוויש און רוסיש. אָבער מער ווי אַ העלפט אָרט האָט פאַרנומען יידיש, איין זייט איז געווען אַ ליטווישע, און רוסיש האָט מען געקענט טרעפן בלויז אין די אַנאָנסן. דאָס איז גע־ווען אַן אונטערנעמונג פון עטלעכע מענטשן, אויסגערעכנט אויף אונ־טערשטיצונג פון סוחרים־פאַראייגען און פון אינדוסטריעלער. מסתמא האָבן זיי זיך ניט דערוואַרט אויף אונטערשטיצונג אָדער אפשר איז

די אונטערשטיצונג געווען א צו קליינע, האָבן זיי אויפגעגעבן זייער צייטשריפט.

24. „לעבן".

איך גיי איצט אריבער צו צייטשריפטן אָן פּאָליטיק און אָן געזעלשאַפטלעכע כוונות. זייער צאָל איז פּיל קלענער. ניט אַלעמאָל האָט ליטע געקענט אויסהאַלטן כאָטש איין צייטשריפט מיט סתם פאַרוויילונגס־מאַטעריאַל. ריין־ליטעראַרישע צייטשריפטן זענען אפנים ניט פאַר די כוחות פון דעם קליינעם יידישן קיבוץ אין ליטע. וואָכנבלעטער, וואָס מען רופט זיי „פאַמיליען־זשורנאַלן", האָבן עטלעכע מאָל געפּרואווט זיך איינפעסטיקן. איך וועל זיי דערמאָנען אין א כראָנאָלאָגישן סדר:

דאָס ערשטע וואָכנבלאַט פון דעם מין איז „לעבן". אזא צייטשריפט איז דערשינען אין 2טער העלפט 1923 אונטער דער רעדאקציע פון מרדכי יפה. אויף אזא אופן איז ער דער פּיאָנער פון „פאַמיליען־זשורנאַלן" אין ליטע. אָבער קיין מזל האָט דער פּיאָנער ניט געהאַט, עס איז ארויס בלויז איין נומער „לעבן" (אפשר איז ארויס א 2טער נומער).

פיל ערנסטער, מער מזל, א פעסטערן מאַטעריעלן יסוד און א לענגערן קיום האָט געהאַט דאָס וואָכנבלאַט

25. „די וועלט".

מיט אַן אונטערקעפּל „אילוסטרירטער וואָכנבלאַט פאַר דער אידישער היים און פאַמיליע". דאָס וואָכנבלאַט האָט אָנגעהויבן דערשיינען דעם 1טן יאַנואַר 1924. דאָס איז געווען צום טייל א ביילאַגע צו דער „אידישער שטימע", צום טייל א זעלבשטענדיקער זשורנאַל. זיין רעדאַקטאָר איז געווען ר. רובינשטיין.

„די וועלט" פלעגט האָבן אַן אָפּטיילונג „פון גאָר דער וועלט". מיט פאַרשיידענע טשיקאַווע מאַטעריאַלן. „די וועלט" האָט זיך באַמיט צו באַקענען אירע לייענער מיט דער ליטווישער ליטעראַטור און געגעבן איבערזעצונגען פון ליטווישע נאָוועליסטן. דאָס וואָכנבלאַט האָט אויך זיך אינטערעסירט מיט קונסט בכלל, עס האָט געהאַט א גוטע באַציאונג צו יונגע אָרטיקע דיכטער און דערציילער.

דאָרטן האָבן מיטגעאַרבעט: דוד כהן, ה. פראַנק, יודיקא, מרדכי יפה, י. מה־יפית, דוד פראַם א"א.

פון אָנהייב 1925 איז דאָס וואָכנבלאַט רעאָרגאַניזירט געוואָרן.

עס האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין בערלין, הגם דער מאַטעריאַל איז ס'רוב געשיקט פון קאָוונע. דאָס וואָכנבלאַט איז געוואָרן גרעסער אין פאָרמאַט און די אילוסטראַציעס זענען טעכניש געוואָרן בעסער. ווי דער אָרט פון דערשיינען איז געווען אָנגעוויזן בערלין־קאָוונע. ווי רעדאַקטאָרן זענען געווען אָנגעגעבן י. קלינאָוו און ר. רובינשטיין. דאָס האָט געזאָלט ווערן אַ צענטראַלע וואָכנשריפט, וואָס האָט פּרעטענדירט פאַרשפּרייט צו ווערן אין גאַנץ מזרח־אייראָפּע. דאָס פּאַרברייטערן די אויסגאַבע האָט אָפּנים קיין דערפאָלג ניט געהאַט. ווען די צייטשריפט איז אונטערגעגאַנגען געדענק איך ניט. מיר דוכט זיך, אַז צום 1926טן יאָר האָט זי ניט דערלעבט.

26. „וועלטשפּיגל".

אין 1927 איז געמאַכט געוואָרן נאָך אַ פּרוּווּ אַרויסצוגעבן אין ליטע אַ זשורנאַל מיט פאַרווײַלונג־מאַטעריאַל. דער אונטערנעמער איז געווען מ. מעלער. די צייטשריפט האָט געהייסן „וועלטשפּיגל" און האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין סעפּטעמבער 1927. ווען די צייטשריפט איז אונטערגעגאַנגען, ווייס איך ניט. מיר דוכט זיך, אַז זי האָט עקסיסטירט ביז סוף 1928.

דער „וועלטשפּיגל" האָט געטראָגן אַ ווייניקער ערנסטן כאַראַקטער ווי „די וועלט", געהאַט ווייניקער מיטאַרבעטער און אַרויסגעוויזן בכלל ווייניקער אינטערעס פאַר ענינים פון קולטור און ליטעראַטור. אויף וויפיל איך געדענק, איז דער וויכטיקסטער מיטאַרבעטער די ערשטע צייט געווען ר. כאַסמאַן. דאָרטן האָט אויך מיטגעאַרבעט ר. צרפת.

27. „פונקען".

דאָס איז אַ „וואָכנטלעכער פאַמיליען־זשורנאַל". עס האָט אָנגעהויבן דערשיינען פון 1טן יאַנואַר 1931 און עס האָט עקסיסטירט אַ דריי פערטל יאָר. איר אַרויסגעבער און רעדאַקטאָר איז געווען ר. צרפת. דאָס איז געווען אַ גאַנץ לעבעדיק צונויפגעשטעלט וואָכנבלאַט מיט אַ היפּש ביסל אילוסטראַציעס. „פונקען" האָבן געהאַט אַ שטענדיקע אָפּטיילונג פאַר ספּאָרט אונטער דער רעדאַקציע פון י. ליפשיץ, אַ שטענדיקע אָפּטיילונג פאַר קינאָ, אַ קונסט־ און ליטעראַטור־אָפּטיילונג. אין די „פונקען" האָבן זיך געדרוקט גאַנץ לעבעדיקע באַשרייבונגען פון די שטעטלעך, פון י. סערעבראָוויטש־כספּי. פון אירע שטענדיקע מיטאַרבעטער דאַרף אויך דערמאָנט ווערן ד. גלאָבוס.

הגם „פונקען" האָבן זיך געמיט צו זיין אינטערעסאַנט, צו שפּריצן מיט פונקען פון הומאָר, הגם אין פּראָווינץ האָבן זיי געהאַט ניט קיין שלעכטן דערפאָלג, האָבן זיי זיך ניט איינגעוואָרצלט אין דעם ליטוואַקיש־טרוקענעם באָדן.

28. „נייער וועלטשפּיגל".

דאָס דאַזיקע וואָכנבלאַט האָט ניט געהאַט קיין אריכת ימים. דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 1טן יוני 1934. איז געווען א צווייטער נומער? איך גלויב קוים. זיין רעדאַקטאָר־ארויסגעבער איז געווען גדליה שוסטער. אין ערשטן נומער האָט איר געהאַט אי ספּאָרט, אין אַן אָפּטיילונג, וואָס האָט געהייסן „פרויען און מענער", אי אַן אָפּטיילונג, „אויף דער גרויסער וועלט". עס האָט אָבער געפעלט זאַלץ און . . . לייענער.

29. „פאַר אַלעמען".

דאָס איז דאָס וואָכנבלאַט, וואָס דערשיינט נאָך איצט און וואָס האָט אפּנים זיך יאָ איינגעבירגערט אין ליטע. „פאַר אַלעמען" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין מאַי 1935. די דאָזיקע וועכנטלעכע אויסגאַבע צייכנט זיך אויס מיט דעם, וואָס זי האָט זייער פיל אילוסטראַציעס. זי איז באמת לעבעדיק און האָט געפונען חן ביים עולם.

איר רעדאַקטאָר איז ווידער ר. צרפת. חוץ אים זענען די הויפּט־מיטאַרבעטער א. רעפעס און דוד גלאַבוס. אין וואָכנבלאַט אַרבעט מיט א פעיקער יונגער קאַריקאַטוריסט ח. פיינשטיין.

„פאַר אַלעמען" אינטערעסירט זיך מיט אַלע ענינים פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט, אָבער גיט זיי איבער אין א קרומען שפּיגל. אָפט איז דאָס וואָכנבלאַט גאַנץ צוטרעפנדיק אין זיין קריטיק, וואָס איז אומפּאַרטייאיש און שאַנעוועט קיינעם ניט. ליידער, איז שווער צו זיין הומאָריסטיש אָדער סאַטיריש אונטער דער השגחה פון א צענזור, וואָס האָט מורא פאַר די מינדסטע אָנצוהערענישן.

„פאַר אַלעמען" האָט אָפּטיילונגען פאַר ספּאָרט, פאַר קינאָ, פאַר טשיקאַווע מעשיות פון דער וועלט (ריכטיקער: פון צייטונגען), האָט אפילו אַן אָפּטיילונג פאַר פרויען־מאָדע. די גרעסטע מעלה פון דעם וואָכנבלאַט איז, וואָס הגם עס באַמיט זיך צו זיין וואָס אינטערעסאַנטער און צוציעוודיקער, איז עס דאָך אינגאַנצן ריין פון שונד.

30. „געדאַנק און לעבן".

דאָס איז דער נאָמען פון א צייטשריפט פאַר פילאָ־זאָפיע, וואָס איז דערשינען זומער 1935. בלויז 2 נומערן זענען ארויס. דאָרטן זענען דאָ ארבעטן פון דר. אסתר עליאשעוו, דר. ח. נ. שאַפּירא, דר. נ. דאַנסקי, חיים קלאצקין, נתן גרינבלאַט א"א.

אין דער אָפּטיילונג וועגן וואָכנבלעטער און אנדערע פעריאָדישע אויסגאַבעס זענען זיכער פאַראַן מער בלויזן ווי אין דער אָפּטיילונג וועגן טאָגצייטונגען. דאָ זענען אפילו מעגלעך וויכטיקע אומפינקט־לעכקייטן. דער שר השכחה איז א ביטערער בעל דבר און מען קען זיך ניט ווערן קעגן אים.

ג. ניט-פעריאָדישע אויסגאַבעס.

חוץ דעם שלל איינמאָליקע אויסגאַבעס, וואָס זיי גייען ניט אריין אין געביט פון דער איצטיקער ארבעט, האָט ליטע געהאַט א היפּשע ריי ניט־פעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס האָבן צום טייל ביי יעדן מאָל דערשיינען געטראָגן אפילו אן אנדער נאָמען און זענען אָבער געווען המשכים פון דער זעלביקער אויסגאַבע און צום טייל — אויסגאַבעס מיט דעם זעלביקן נאָמען, וואָס האָבן נישט קיין שטרענג־פעריאָדישן כאַראַקטער. אויף וויפיל איך האָב צופעליקן מאַטעריאַל וועגן זיי וועל איך זיי איבעררעכענען. זייער רשימה איז זיכער פיל א לענ־גערע, ווי זי וועט זיין דאָ אונטן:

1. "ידיעות פון ביוראָ ביים מיניסטער פאַר אידישע ענינים".

דאָס איז געווען א ניט־פעריאָדישע אויסגאַבע פון דעם יידישן מיניסטער, מ. סאָלאָווייטשיק, ארויסגעגעבן אין די יאָרן 1919 און 1920. דאָרטן זענען געווען באריכטן וועגן דער טעטיקייט פון מי־ניסטעריום פאַר יידישע ענינים, וועגן דער טעטיקייט פון די יידישע קהילה־ראַטן און וועגן געזעלשאַפטלעכער אקטיווקייט בשייכות מיט דער יידישער נאַציאָנאַלער אויטאָנאָמיע.

2. „וויספּע".

דאָס איז געווען א ניט־פעריאָדיש ארויסגעגעבענער זשורנאַל, רעדאַגירט פון קלמן זינגמאַן.

דאָס זענען געווען זאַמלהעפטן „פאַר ליטעראַטור, קונסט, קריטיק

און פרייען אומאָפּהענגיקן געדאַנק". די דאָזיקע זאַמלהעפטן זענען דערשינען אין דעם יאָר 1921, במשך פון יאָר אָבער בלויז 2 זאַמל־העפטן. אין יאָר 1922 איז „ווייסע" בכלל ניט דערשינען. פון אָנהייב 1923 דערשיינט „ווייסע" רעגולמעסיקער. במשך פון יאָר זענען אַרויס 6 העפטן. די ערשטע זאַמלהעפט איז אַרויס סוף פעברואַר אָדער אָנהייב מערץ 1923 און געהאַט אָנשטאָט אַ נומער אַ באַצייכענונג דורך די אותיות א — ב. סוף מערץ 1923 איז דערשינען אַ העפט מיט דעם צייכן ג. פון אַפּריל 1923 האָט „ווייסע" געהאַט אַן אונטערקעפּל „ליטעראַריש־קינסטלעכער חודשניק". עס זענען נאָך דעם דערשינען נומערן פון דעם חודשניק פאַר מאַי־יוני, יולי־סעפּטעמבער, און דער לעצטער נומער איז דערשינען פאַר אָקטאָבער־נאָוועמבער־דעצעמבער. דער לעצטער נומער איז געווען אַ יובל־נומער.

די „ווייסע" האָט גרופּירט אַרום זיך אַלע יונגע שרייבער פון ליטע, וואָס זייער צאָל איז יעמאָלט דווקא געווען אַ גרויסע. איר רעדאַקטאָר, קלמן זילגמאַן, האָט געהאַט זייער אַ וואַרעמע באַציאונג צו אַלע אָנהייבער. יעדער יונגער פּערזן־שרייבער האָט געקענט געדרוקט ווערן אין דער „ווייסע". קיין שטרענגער אויסקלייב איז חס וחלילה ניט געווען.

די „ווייסע" האָט זיך ווייניק אינטערעסירט מיט דעם, צי דער לייענער וועט פאַרשטיין די אולטראַ־מאָדערניסטישע שאַפונגען פון די יונגע מיטאַרבעטער. די זאַמלהעפטן פלעגן זיך שוואַך פאַרשפּרייטן, און די יונגע חברה בראש מיטן רעדאַקטאָר האָבן געשפּאָרט פון דעם נויטיקסטן, כדי אַרויסצוגעבן זייערע זאַמלהעפטן.

דאָרטן האָבן מיטגעאַרבעט: ה. בלאָשטיין, דוד גרינשפּאַן, יוסף גאָטפאַרשטיין, ראָזאַ גוטמאַן, ב. י. ביאַלאָסטאָצקי, דוד גלאָבוס, א. גאָלדבלאַט, לייב גליצמאַן, ז. סאַנדלער, שמואל פּערסאָוו, ח. מ. פּערזאַל, י. קולטשיק, י. ראָזענבוים, מרדכי יפה, פּסח מאַרקוס, יעקב פּלאָטנאַן, מ. לוריע, אייזיק פּלאַפּער, ז. שוסטער, ה. ראַסקעס און אַנדערע. ק. זינגמאַן פלעגט חוץ דערציילונגען און קריטישע נאָטיצן דאָרטן דרוקן אויך לידער מיטן פּסעוודאָנים ז. קלונימוס. אין „ווייסע" פלעגט מען איבערדרוקן משה נאַדירס זאַכן, קושניראָווס, פּערעצעס און אַנדערנס לידער. אין 1923 איז אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון דער „ווייסע" געווען אויך צבי הירשקאַן. דאָרטן האָבן זיך אויך געדרוקט איבערזעצונגען פון יעסענין, וואָלט וויטמאַן און פון אַנדערע.

אזוי ווי טייל מיטאַרבעטער זענען זיך צעפאָרן און דער רעדאַק־טאָר איז קראַנק געוואָרן און געמוזט אוועק פון ליטע קיין אויסלאַנד זיך היילן, האָבן די זאַמלהעפטן אויפגעהערט צו דערשיינען.

3. „ליטע".

עס זענען דערשינען צוויי זאַמלהעפטן מיט דעם דאָזיקן נאָמען אונטער דער רעדאַקציע פון אוריה קאַצענעלנבויגן. זיי זענען ארויס אָנהייב 1922. יעדער העפט האָט געהאַט א 50 זייטלעך, יעדער זייטל איז געווען צווייישפּאַלטיק.

די כוונה פון די זאַמלהעפטן איז געווען — ברענגען צו א קול־טורעלער דערנענטערונג צווישן יידן און ליטווינער, באַקענען יידן מיט די שאַפונגען פון דער ליטווישער ליטעראַטור און מיט די אידייען פון די פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען ביי די ליט־ווינער, איינפלאַנצן ביי יידן גופא מער צוגעבונדקייט צו ליטע און פאַרטיידיקן א פּרינציפּיעלן שטאַנדפּונקט פון דאָיקייט. ווי א קעגנ־זאַץ צו דער ציוניסטישער דאָרטיקייט (הגם קיין שום פּאָלעמיק און קיין שום בפירושע פאַרטיידיקונג פון דעם דאָזיקן שטאַנדפּונקט איז דאָרטן ניט צו געפינען).

אין די זאַמלביכער זענען דאָ ארטיקלען פון ליטווינער (ז. זשע־מייטים, פעטראַס רוסעצקאַס, באַליס סרואָגא, יאָזאַס טומאַס, אַנ־טאַנאַס סוטקוס, ליודאַס גירא, ווייזשגאַנטאַס), פון א. ווייסרוס (וו. לאַסטאָווסקי), אָבער דער וויכטיקסטער און דער גרעסטער טייל פון מאַטעריאַל זענען ארטיקלען וועגן ליטע געשריבן פון יידן, און קינסט־לערישער מאַטעריאַל, וואָס האָט א דירעקטע שייכות צו ליטע. אין די זאַמלביכער זענען דאָ ארטיקלען פון: אוריה קאַצענעלנבאָגן, בן־אדיר, בעל־דמיון, דר. א. מוקדוני, דר. ה. לאַנדוי, ז. קאַלמאַנאָ־וויטש א"א. עס זענען דאָ דערציילונגען און לידער פון: פסח מאַר־קוס, א. עטלהיים, משה ריין און פון אוריה קאַצענעלנבאָגן גופא.

די זאַמלהעפטן זענען ארויסגעגאַנגען אין דער תקופה פון „נייס". און זיי זענען געווען א וויכטיקע דערגאַנצונג צו דער צופע־ליק־ליטווישער ליטעראַרישער טעטיקייט פון די „פאַרבייפאָרערס", וואָס האָבן זיך אָפּגעשטעלט אין דער ליטע: אין די זאַמלהעפטן זע־נען אָרטיקייט און „ליטווישקייט" געווען אָן אָרגאַנישע דערשיינונג, ניט קיין אַבסטראַקטע פּרינציפּיעלע איינשטעלונג פון אומעטומיקע אוטאָנאָמיסטן.

די זאַמלהעפטן זענען דער בעסטער אָנדענק פון יענע גוטע באַ־

ציאונגען, וואָס זענען געווען צווישן דער ליטווישער און יידישער פּראָגרעסיווער אינטעליגענץ אין די ערשטע יאָרן פון אומאָפּהענגיקייט פון ליטע.

4. „קוויטן".

אין דעם זעלביקן 1922טן יאָר איז אוריה קאַצענעלנבאָגנס שטאָט פּאָנעוועזש געווען ליטעראַריש זייער אַקטיוו. אַ גרופּע יונגע חברה, שוין גאָר גרינע אָנהייבערס, האָבן זיך פאַרמאָסטן אַרויסצו־געבן אין פּאָנעוועזש „אַ צייטשריפט פאַר ליטעראַטור און קונסט". די צייטשריפט האָט געהייסן „קוויטן". אויף וויפיל איך ווייס, איז אָבער אַרויס נאָר איין זאַמלהעפט. דער רעדאַקטאָר פון זאַמלבוך איז דוד קאַט, ווי דער אַרויסגעבער איז געצייכנט א. סידעלסקי. דאָרטן געפינט איר לידער פון לייב גליצמאַן, וו. טראָוב און מאַטעס גורוויטש, דערציילונגען פון דוד קאַט און איינעם אַ „בן־אָדם", אַן איינאַקטער פון דוד קאַט. כמעט אַלע שאַפונגען פון די גאָר יונגע זענען ביטער אָדער אַן אַ טעם אַזוי ווי ניט קיין צייטיקע פּרות.

5. „פּעדאַגאָגישע בלעטל".

די „קולטור־ליגע" אין ליטע, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן יידיש־וועלטלעכן שול־וועזן, האָט געפּרואווט אַרויסגעבן אַ פּעדאַגאָגישן זשורנאַל. איך ווייס פון איין נומער פון אַזאַ פּעדאַגאָגישער שריפט. דאָס איז דאָס „פּעדאַגאָגישע בלעטל", וואָס איז דערשינען אָנהייב 1922. עס האָט געהאַט די נומעראַציע 1—2 און דעם צייט־אָנווייז יאַנואַר—פעברואַר, אַזוי אַז מען דאַרף מיינען, אַז עס איז געווען פאַרטראַכט אַ חודש־שריפט פאַר פּעדאַגאָגיק. מיר געדענקט זיך אָבער ניט קיין צווייט בלעטל.

אין דעם „פּעדאַגאָגישן בלעטל" איז געווען אַ גרעסערע אַרבעט פון ש. לעווין, אַ ריי רעצענזיעס וועגן לערנביכער און ידיעות וועגן דער שול־באַוועגונג.

דאָס „פּעדאַגאָגישע בלעטל" האָט זיך געדרוקט אין שאַוול, עס האָט געהאַט 42 זייטלעך, געוויינלעכן פאָרמאַט, 16°.

6. „מכבי".

די ספּאָרט־אָרגאַניזאַציע „מכבי" האָט פון צייט צו צייט ספּע־ציעלע ביילאַגעס ביי דער „אידישער שטימע". אָבער זי האָט אויך אין פאַרלויף פון איר עקסיסטענץ—עטלעכע מאָל אַרויסגעגעבן פּערי־אָדישע שריפטן.

אזוי איז עס געווען אין יאָר 1925, ווען קאָוונער „מכבי" האָט בשותפות מיטן ריגער „הכוח" ארויסגעגעבן אַ צייטשריפט מיטן נאָמען „מכבי". די צייטשריפט איז געגאַנגען איין מאָל אַ חודש, גע־האָט 4 זייטן צייטונג־פאָרמאַט און דעם אָנווייז פון אָרט — ריגע־קאָוונע. וואו די צייטונג האָט זיך געדרוקט, צי אין ריגע אָדער אין קאָוונע, ווייס איך ניט.

ווען דער שידוך מיט ריגע איז זיך צעפאַלן, האָט דער מרכז פון דער ליטווישער „מכבי"־אָרגאַניזאַציע געהאַט אין דעם יאָר 1927 אַן אייגענע פעריאָדישע אויסגאַבע. זי האָט עקסיסטירט פון יאַנואַר ביז מאַי. איר רעדאַקטאָר איז געווען פ. ל. ראַבינאָוויטש.

7. „הכוח"־צייטונג".

ווען אין קאָוונע האָט זיך געשאַפן אַ קאָנקורענץ־אָרגאַניזאַציע צום „מכבי", — דער „הכוח", האָט די נייע אָרגאַניזאַציע עטלעכע מאָל ארויסגעגעבן איינמאָליקע אויסגאַבעס, וואָס שטעלן פאָר מיט זיך אַ סעריע. דעם 2טן מערץ 1928 איז דערשינען אַ „הכוח"־צייטונג", דעם 27טן מאַי 1928 אַ „הכוח"־וואָרט". מיר דוכט זיך, אַז עס זענען געווען אויסגאַבעס במשך פון דער ערשטער העלפט 1928. די דאָזיקע אויסגאַבעס זענען אויך דערשינען אין אַ צייטונג־פאָרמאַט און האָבן געהאַט צו 4 זייטן.

8. „מטרתנו אונזער ציל".

אַ כאַראַקטער פון אַ צייטשריפט האָט אויך געטראָגן די אויס־גאַבע פון „מכבי הצעיר" מיטן נאָמען „מטרתנו — אונזער ציל".

איך ווייס פון צוויי העפטן, קען זיין אַז עס זענען געווען נאָך. אין יאַנואַר 1934 איז אַרויס אַ העפט מיטן אָקאָרשט־אָנגעוויזענעם נאָמען און אין פעברואַר 1934 האָט די העפט געהייסן „מטרתנו — אונזער נייער ציל". דאָס איז אַ שריפט וואו יידיש און העברעיש זענען געמישט. די אַרויסגעבער האָבן אפנים געוואָלט איינהאַלטן גלייכגעוויכט צווישן די ביידע שפּראַכן, אָבער עס האָט זיך דאָך באַ־קומען אַז דריי פערטל פון צייטשריפט פאַרנעמט יידיש און בלויז איין פערטל — העברעיש. „מטרתנו" פאַרנעמט זיך בלויז מיט ענינים פון מכבי הצעיר.

9. „ווילקאָווישקער זאַמלונגען".

אין דער פּראָווינץ־שטאָט ווילקאָווישק האָט איינער פוסטאַפּעצ־

קי, אַרויסגעגעבן 2 מאָל זאַמלונגען פון כמעט נאָר אָרטיקע, ווילקאָ־ווישקער שאַפונגען.

די ערשטע ווילקאָווישקער זאַמלונג איז אַרויס אין יאָר 1929 און הייסט „שנייעלאך". די זאַמלונג האָט אַן אונטערקעפּל „ליטע־ראַרישע הומאָריסטישע שריפטן". זי אַנטהאַלט 36 זייטלעך, אַ פּערטל פאַרנעמט העברעיש. געדרוקט איז די זאַמלונג אויך אין ווילקאָווישק.

אין יאָר 1930 האָט דער זעלביקער פּוסטאַפּעצקי אַרויסגעגעבן אַ „ווילקאָווישקער אַלמאַנאַך" מיט אַן אונטערקעפּל „ליטעראַרישע היסטאָרישע שריפטן". דער רעדאַקטאָר פון אַלמאַנאַך איז באַ־האַלטן אונטערן פּסעוודאָנים איתן האזרחי. די דאָזיקע זאַמלונג האָט 48 זייטלעך.

10. אַ סעריע ליברעטאָס.

אַן אייגנאַרטיקע אונטערנעמונג האָט אין קאָוונע דורכגעפירט דער מוזיק־רעצענזענט פון דער „אידישער שטימע" ה. שקלאַרסקי מיט דער מאַטעריעלער אונטערשטיצונג פון צבי ראַבינאָוויץ. זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ סעריע ליברעטאָס פון אָפּערעס, וואָס זענען געשפּילט געוואָרן אין דער ליטווישער מלוכה־אָפּערע.

נעמענדיק אין באַטראַכט, אַז די יידישע באַזוכערס פון דער מלוכה־אָפּערע פאַרשטייען ניט די שפּראַך פון די אויפפירונגען (ליטוויש), האָבן די דערמאָנטע אַרויסגעבער געהאָפט צו קענען ברענ־גען נוצן און האָבן דערפאָלג. איך ווייס, אַז עס זענען אַרויס די ליברעטאָס פון: 1) „קאַרמען", 2) „אאידאַ", 3) „פאַוסט", 4) „די יידין", 5) „טיפלאַנד" פון אייזשען ד'אַלבער.

זיי האָבן זיך געקליבן אַרויסגעבן אויך די ליברעטאָס פון: „מאַדאַם בוטערפליי", „דאַמע פּיק", „סילוויליער פאַריקמאַכער", „טאָסקאַ", „ריגאָלעטאָ", „טראַוויאַטאַ", „באַל מאַסקאַראַד".

דוכט זיך, אַז קיין זאַך פון דעם איז ניט אַרויס. דאָ איז אָבער מעגלעך אַ טעות פון מיין זייט.

11. „אויפגאַנג" און „גלאָקן".

דאָס זענען צוויי זאַמלהעפטן מיט באַזונדערע נעמען, אָבער אין תוך געהערן זיי צו איין סעריע.

„אויפגאַנג" האָט אַן אונטערקעפּל „איינמאָליקע אויסגאַבע גע־ווידמעט ליטעראַרישע און געזעלשאַפטלעכע פראַגן". די אויסגאַבע

איז דערשינען אין יאַנואַר 1933, האָט 32 זייטן און אַ הילע מיט אַ ציַיכענונג. ווי דער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער איז באַציַיכנט איינער ליִיב יעזערניצקי. עס האָט ניט קיין זינען אָנצורופן די אָנגעגעבענע נעמען פון די מיטאַרבעטער, ווייל דאָס זענען אַלץ פּסעוודאָנימען איינמאָליקע פּסעוודאָנימען. „אויפגאַנג" האָט לידער און אַרטיקלען וועגן ליטעראַרישע און פּאָליטישע ענינים. דאָרטן געפינט מען אַן אַרטיקל וועגן מאַקסים גאָרקי, וועגן שלום אַש און דער איבעריקער מאַטעריאַל האָט שוין צו טאָן מיט פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע ענינים.

די זאַמלהעפט „גלאָקן" מיטן אונטערקעפּל „איינמאָליקע אויסגאַבע פאַר ליטעראַריש־געזעלשאַפטלעכע פראַגן" איז דערשינען אין מאַי 1933. ווי דער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער איז אָנגעוויזן איינער אליה רייכשטיין. די „גלאָקן" פאַרמאָגן בלויז אַרטיקלען. די אַרטיקלען זענען וועגן קאַרל מאַרקסן, וועגן מלחמה־געפאַר, וועגן די דערגרייכונגען פון אַרבעטער אין סאָוועט־רוסלאַנד, וועגן „פּאַלעסטינע אַן אַ פּרוכת", און וועגן 35־יאָריקן יובל פון „בונד" אונטערן נאָמען „אַ יובילײ פון אַ גרויסן פּאַראַט". „גלאָקן" האָבן 32 זייטלעך, זענען ציכטיק אַרויסגעגעבן און מיט אַ הילע.

12. „טראָט" און „יוגנט־טראָט".

די זאַמלהעפט „טראָט" פון 1934 און „יוגנט־טראָט" פון 1935 שטעלן אויך פאָר אַ געוויסע קורצע סעריע. זייערע אַרויסגעבער זענען די זעלביקע עלעמענטן וואָס פון דער פריערדיקער סעריע. די ביידע זאַמלהעפטן האָבן אָבער פיל מער אָרט פאַר ליטעראַטור. גאַנץ געלונגען איז צונויפגעשטעלט די זאַמלהעפט „יוגנט־טראָט", וואָס איז באַשטימט ספּעציעל פאַר יוגנטלעכע און באַשטייט צום טייל פון אַרבעטן פון יוגנטלעכע.

13. אויסגאַבעס פון אַ גרופּע אַרבעטלאָזע זעצער.

אין 1934 האָט אַ גרופּע אַרבעטלאָזע זעצער כמעט צו יעדן יום־טוב אַרויסגעגעבן אַ צייטונג, כדי צונויפצוקלייבן אַנאָנסן. דעם 28טן פעברואַר 1934 איז דערשינען די איינמאָליקע אויסגאַבע „שלח־מנות", מיטן אונטערקעפּל „איינמאָליקע פּורים־אויסגאַבע אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופּע אַרבעטלאָזע שרייבער און זעצער". דעם 30טן מערץ איז דערשינען אַ „פּסח־צייטונג" מיטן אונטערקעפּל „איינמאָליקע פּסח־אויסגאַבע אַרויסגעגעבן דורך אַ גרופּע אַרבעטלאָזע שרייבער און זעצער". דעם 18טן מאַי 1934 איז דערשינען אַ „שבועות־בלאַט" מיטן אונטערקעפּל „איינמאָליקע שבועות־אויסגאַבע פון אַ

גרופּע קאָוונער שרייבער און זעצער". דעם 9טן סעפּטעמבער 1934 איז אַרויס אַ „ראש השנה ציַיטונג" מיטן אונטערקעפּל „איינמאָליקע אויסגאַבע פון אַ גרופּע שריפטזעצער".

אין די דאָזיקע אויסגאַבעס איז חוץ אַנאָנסן כמעט קיין זאַך ניט געווען. דאָס ביסל מאַטעריאַל, וואָס מען פּלעגט דאָך דאַרפן געבן חוץ אַנאָנסן, איז געוואָרן צונויפגעשטעלט פון גדליה שוסטער.

מען קען אויך באַטראַכטן ווי ניט־פּעריאָדישע צייט־אויסגאַבעס די כלערליי אויסגאַבעס פון פאַרשיידענע יידישע געזעלשאַפטן בעת זייערע זאַמל־אַקציעס, וואָס טראָגן בידוע כמעט אַ פּעריאָדישן כאַראַקטער. „אָרט", „אָזע", דער „בקור חולים", „דאָס קינדערהויז" און פיל אַנדערע געזעלשאַפטן גיבן סיסטעמאַטיש אַרויס במשך פון זייער עקסיסטענץ אויסגאַבעס, וואָס איטלעך מאָל טראָגן זיי אָבער אַן אַנדער נאָמען און זייער סעריע־כאַראַקטער איז ניט אַזוי בולט. בכל אופן האָבן זיי ניט צו טאָן מיט מיינע איצטיקע דערמאָנונגען פאַרן צוקונפטיקן ביבליאָגראַף.

די יאָריקע באַריכטן פון יידישע בענק, פאָלקסבענק, געזעל־שאַפטן און חברות האָבן אמת אויך אַ פּעריאָדישן כאַראַקטער און וועלן האָפנטלעך ווען־ניט־איז זיך דערוואַרטן כאָטש אויף אַ רשימה. זי זענען דאָ אין גאַנצן דורכגעלאָזן.

אַ רשימה פון איינמאָליקע אויסגאַבעס פון ליטע וואָלט געווען אומפאַרגלייכלעך לענגער און געהאַט פיל מער נומערן איידער עס זענען דאָ דערמאָנט געוואָרן. אגב, זענען פאַראַן צווישן די אויס־גאַבעס אַ סך אינטערעסאַנטע. איך קען אָנווייזן אויף:

1. די זאַמלהעפט „אַרבעטער־געדאַנק", וואָס איז אַרויס אין נאָוועמבער 1920; איר אַרויסגעבער איז די אַרבעטער־היים א"נ ב. באָראָכאָוו, איר רעדאַקטאָר איז געווען משה קאַזאַרנאָווסקי (משה ערעם).

2. „פלאַמען", אַרויס אין אויגוסט 1922, אַ זאַמלבוך „געווידמעט די אינטערעסן און אויפגאַבן פון דער אַרבעטער־יוגנט".

3. „דער רויטער האָן", דערשינען סוכות תרפ"ג, אַ הומאָ־ריסטישע אויסגאַבע, צונויפגעשטעלט פון א. נאַדל (י. סלאָנים); די דאָזיקע אויסגאַבע מיט פיל געלונגענע פּאַראָדיעס און מיט אַ הומאָ־ריסטישער „געאָגראַפיע פון ליטע" האָט געהאַט גרויס דערפאָלג.

4. „פאָלק און לאַנד", אַרויסגעגעבן אין יולי 1923 פון „מרכז־

מזרחי״ אין ליטע, אַ העפט פון 2 דרוקבויגן מיט פּאַרטייאישע אַר־טיקלען.

5. „דער ליטווישער קונדס״, אַרויס אין מערץ 1924, אַ „המנ־טאַש לכבוד פּורים אָנגעפּיקעוועט מיט וויצן און מעשיות, קאַריקאַ־טורן און לידלאַך, ווערטלאַך און שאר ירקות״. דער רעדאַקטאָר פון דער דאָזיקער הומאָריסטישער אויסגאַבע איז געוועזן ה. בלאָשטיין.

6. „אַרבעט״, אַ זאַמלבוך „פּאַר די אויפגאַבן פון „אָרט״, וואָס איז אַרויס אין יאָר 1924. דאָס זאַמלבוך אַנטהאַלט 80 זייטן מיט אַ גרעסערן אַרטיקל פון יוסף טשערניכאָוו וועגן דער אַרבעט־אידעאָלאָ־גיע ביי יידן און מיט אַרטיקלען פון עוזר פינקלשטיין, לאַזאַר אַבראַמ־סאָן, ש. ראָזענבוים, ר. רובינשטיין, ז. קאַלמאַנאָוויטש, דר. ה. לאַנדוי א״אַ.

7. „ספּאָרט און לעבן״, אַרויסגעגעבן פון דעם „יידישן אַטלע־טיק־קלוב״ אָדער, ווי מען פלעגט עס פאַרקירצט רופן, פון „יאַק״... די אויסגאַבע איז דערשינען אין 1926.

8. „דער וואַנדערפויגל״, אַרויס אין יוני 1926, אַן איינמאָליקע אויסגאַבע פון דעם „וואַנדערפויגל״ אין קאָוונע, מיט אַרטיקלען פון דר. ל. פינקלשטיין, דר. ש. לעווין, דר. וו. לאַזאַרסאָן, העלענא באַצקעלס, ל. אַבראַמסאָן א״אַ, 16 זייטן אין °8.

9. „פאָלק און געזונט״, אַרויס אין 1926 צום 5־יאָריקן יובל פון „אָזע״, מיט אַרטיקלען פון אַלע „אָזע״־טוער און פון די יידישע זשורנאַליסטן אין ליטע.

10. „דער יוגנט וועקער״, געווידמעט דעם אַרבעטנדיקן א״י און דעם סאָציאַליסטישן געדאַנק. אַרויס אין 1927. 16 זייטן, °16.

11. „אונזער דריידל״, זשורנאַל פאַר „הומאָר, סאַטירע און סתם לצנות״, אַרויס צו חנוכה תרפ״ז אונטער דער רעדאַקציע פון מרדכי יפה.

12. „געזונטהייט־הויז״, אַרויס אין יאַנואַר 1928, „אויסגאַבע פון צענטראַל קאָמיטעט פון „אָזע״ צום בוי פון געזונטהייט־הויז״.

13. „מיר אַליין״, אַ „זאַמלבוך פאַר ליטעראַטור, קונסט און קריטיק״, אַרויס אין יאָר 1928 אונטער דער רעדאַקציע פון נ. י. גאָטליב, נתן גרינבלאַט און ר. רובינשטיין, חוץ די רעדאַקטאָרן האָבן דאָרטן אָפּגעדרוקט לידער און דערציילונגען יעקב גאָטליב, יודיקא, אליעזר היימאַן א״אַ.

14. „יוגנט וועקער״, איינמאָליקע אויסגאַבע פון דער קאָוונער

יידישער אָפּטיילונג ביי סאָציאַליסטישן יוגנט פאַרבאַנד אין ליטע „דער פונק״ („Zezirba״), אַרויס צום 1טן מאַי 1932.

15. „שליאַכן״, „זאַמלבוך פאַר ליטעראַטור״, אַרויס אין יאָר 1932 (48 זייטן) מיט לידער פון יעקב גאָטליב, נ. י. גאָטליב, ד. מעיעראָוויטש, ראָזע גוטמאַן, לאה גרינשטיין, יהושע לאַצמאַן א״אַ. און מיט דערציילונגען פון נתן גרינבלאַט, אליעזר היימאַן, ישראל קאַפּלאַן, מיט אַרטיקלען פון יעקב גאָטליב און א. היימאַן.

16. „דער אידישער סטודענט מעדיקער״, „אַרויסגעגעבן דורך דעם פאַראיין פון אידישע סטודענטן מעדיקער אין אוניווערסיטעט פון וו. ד. ג.״, אַרויס אין 1932 צום יובל פון 5־יאָריקער עקסיסטענץ.

17. „די סוחרישע וועלט״, אַן „איינמאָליקע אויסגאַבע פון צענטראַלן קליין־סוחרים פאַרבאַנד״, אַרויס אין 1933 צום 10־יאָריקן יובל פון דערמאָנטן פאַרבאַנד.

18. „פאַר רעכט פון יידיש אין פאַלעסטינע״, „איינמאָליקע אויסגאַבע״, דערשינען אין מערץ 1935.

אגב זאָל מען ניט פאַרגעסן, אַז דער לינקסטער פליגל פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט האָט קיינמאָל ניט געקענט האָבן קיין פּעריאָדישע אויסגאַבע און געמוזט אָנקומען צום מיטל „איינמאָליקע אויסגאַבע״, אויב מען האָט געוואָלט עפּעס אַרויסגעבן לעגאַל. די צאָל פון אַזעלכע אויסגאַבעס איז היפּש גרויס.

פון די איינמאָליקע אויסגאַבעס זאָל נאָך צום סוף דערמאָנט ווערן וועגן עטלעכע אויסגאַבעס פאַרן יידישן וויסנשאַפטלעכן אינ־סטיטוט. די ערשטע אויסגאַבע פון דעם מין איז דערשינען נאָך אין יאָר 1926.

מאַטעריאַלן און נאָטיצן

צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רומעניע.

אין די „פילאָלאָגישע שריפטן" (באַנד 3 536-525) האָט ש"ם ראָמאַן פון בוקאַרעסט אָפּגעדרוקט אַן אַרבעט א. נ. „די יידישע פרעסע אין רומעניע פון 1854 ביז 1926".

קיין קוועלן פאַר זיין אינפאָרמאַציע ווערן ניט אָנגעגעבן. עס ווערט דאָרטן געזאָגט, אַז ער האָט זיך באַדינט מיטן אַלגעמיינעם קאַ־טאַלאָג פאַר פעריאָדישע אויסגאַבעס פון דער רומענישער אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפט. אַז דער דאָזיקער קאַטאַלאָג איז געווען געדרוקט אין 1913 אונטער דער רעדאַקציע פון ביאַנו און צוזאַמענגעשטעלט פון האָדאָס און יאָנעסקו (Hodos si Jonescu) — וועגן דעם זאָגט ש"ם ראָמאַן קיין וואָרט ניט, הגם ער האָט פון דאָרטן געשעפּט (אגב זייער אויבערפלעכלעך) די הויפּט־ידיעות פאַר זיין ביבליאָגראַפישער רשימה.

ש"ם ראָמאַן זעצט איבער בוכשטעבלעך פון דער דאָזיקער ביבליִ־אָגראַפיע און גיט עס אַזוי אָן, ווי ער וואָלט געמאַכט די דאָזיקע הערות.

אַזוי, למשל, זאָגן די רומענישע ביבליאָגראַפן וועגן אַ זשורנאַל „דער פאָלקספריינד" (ז. 799 פון קאַטאַלאָג) אַזוי:

Nu stim când au apârul primele 4 numere in 1888 sau mai inainte.

וואָס מיינט אויף יידיש:

„מיר וויסן נישט, ווען עס זיינען דערשינען די ערשטע פיר נומערן, אין 1888 אָדער פריער".

ביי ש"ם ראָמאַן לייענען מיר (ז. 533) אַ נאָטיץ אַריינגענומען אין עקיקע קלאַמערן:

„מיר וויסן נישט, ווען ס'זענען דערשינען די ערשטע 4 נומערן, אין 1888 אָדער פריער".

און אַזוי כסדר.

אין דערזעלבער צייט האָט ער אָבער ניט ריכטיק איבערגעגעבן אַ ריי וויכטיקע פּרטים, וואָס די רומענישע ביבליאָגראַפן גיבן אָן, ווי, למשל, אַז פון דעם זשורנאַל „פּאַלעסטינא" זענען דערשינען 32 נומערן.

ביי אַנדערע ידיעות זענען געקירצט די פּרטים וועגן נומערן, דרוקערייען, רעדאַקטאָרן א. א. וו.

חוץ דעם זענען איבערגעהיפּט געוואָרן אַ ריי נעמען פון פּעריאָדישע אויסגאַבן, וואָס מיר דרוקן דאָ איבער אין אונדזער איבערזעצונג פון רומעניש, אַנטנומען פון דעמזעלביקן וויכטיקן מקור.

אויך האָבן מיר איינגעשלאָסן אין אונדזער רשימה די זשורנאַלן, וועגן וועלכע שיס ראָמאַן גיט נים קיין פּינקטלעכע ידיעות, און מיר זענען זיי ממלא מיט ידיעות פון אַנדערע מקורים. אונדזער רשימה איז אַ כראָנאָלאָגישע.

1) עידות העתים (די רומענער שריבן גרייזיק: עידית הועתים).

ש'ס — ראָמאַן גיט אָן דאָס יאָר 1856, בעת די ביבליאָגראַפן גיבן אָן בפירוש: 1855. די גאַנצע ידיעה האָב איך איבערגעזעצט אין „פּנקס" (2, 1929, ז. 79).

דער דאַזיקער זשורנאַל האָט אַריינגעבראַכט אַ גאַנצע ריי פאַרפּלאָנטערטע ידיעות. לויט אייניקע קומט אויס, אַז לכתחילה האָט דער זשורנאַל געהייסן „קורות העתים" און שפּעטער געענדערט דעם נאָמען אויף „עידות העתים", לויט אַנדערע דוקא פאַרקערט. שוין אין 1858, שרייבט שטיינשניידער וועגן „קורות העתים" (המזכיר 1858, ז. 7).

אָבער נאָך פריער, אין יוני 1856 שרייבט דער אַמעריקאַנער Occident (זייט 154), אַז:

„פון מאָלדאַוויע קומט אָן אַ ידיעה, אַז עס גייט דאָרטן אַרויס אַ וועכענטלעכער זשורנאַל פאַר יידן אין יידישן דיאַלעקט מיט העברעישע אותיות. ער הייסט „קורות העתים". איר ערשטער נומער איז געווען געדרוקט פאַריקן הארבסט אין יאַסי".

„פאַריקן הארבסט" מיינט אין 1855.

אויך אין American Israelite (8טן אויגוסט 1856, זייט 39) לייענען מיר אַ ידיעה, אַז:

„פון מאָלדאַוויע קומט אָן אַ באַריכט, אַז אין יאַסי איז לעצטן הארבסט אַרויס אַ ליטעראַרישער וואָכנשריפט א. נ. „קורות העתים" אין יידישן דיאַלעקט און געדרוקט מיט העברעישע אותיות".

רייזען אינפאָרמירט (לעקסיקאָן 1914, 737), אַז „קורות העתים", אַן האַלבוועכנטלעכע ציימונג, איינע פון די ערשטע יידישע צייטשריפטן אין רומעניע, אַרויסגעגעבן אין יאַסי אין יידיש און רומע

ניש (?) אין דער צייט פון דער קרימער מלחמה אין יאָר 1855 דורך איצטיג זינגער. דעם „עידות העתים" דערמאָנט ער אינגאַנצן ניט.

ש׳יס ראָמאַן ציטירט רייזענס לעקסיקאָן (ז. 534) און גיט אָן אין רייזענס נאָמען, אַז דער „קורות העתים" איז אַרויס אויפן אָרט פון „עידת העתים" אין יאַנואַר־פעברואַר 1871, וואָס איז ניטאָ ביי רייזענען.

מלאכי ברענגט („פנקס" 2, 1929, 77-79) אַ ריי אינדירעקטע ידיעות פון פאַרשיידענע צייטשריפטן און אומעטום רעדט זיך וועגן „קורות העתים".

וואָס לערנען אונדז די דאָזיקע סתירות אין אינפאָרמאַציע? אַז אַזאַ זשורנאַל ווי „עידות העתים" איז קיינמאָל ניט דערשינען. עס איז פשוט אַ טעות הדפוס, וואָס איז פאַרשטענדלעך, ווייל אַלע העברעישע טיטלען אין דער רומענישער ביבליאָגראַפיע זענען פול מיט גרייזן. אגב, גיבן די רומענישע ביבליאָגראַפן אַפילו ניט אָן דעם טיטל „קורות העתים" און ביי דער אויספירלעכער אינפאָרמאַציע וועגן דעם כלומרשטן „עידות העתים" גיבן זיי ניט אָן, ווען האָט דער זשורנאַל געביטן דעם נאָמען אויף „קורות העתים".

די פריערדיקסטע ידיעות וואָס מיר געפינען אין דער אַמעריקאַנער־יידישער פרעסע, ריידן נאָר וועגן „קורות העתים".

איז קלאָר, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ גרייז, און מען דאַרף אויפהערן צו ריידן וועגן אַ יידישן זשורנאַל „עידות העתים" און ממילא אַנולירן די אינפאָרמאַציע און ש׳ס־ראָמאַנס ביבליאָגראַפיע, ווי אויך אין מיין נאָטיץ אין „פנקס"2, ז, 79.

אגב, איז גראַפיש „עידות" אַזוי ענלעך אויף „קורות" אַז די ניט יידישע צוזאַמענשטעלער פון דער רומענישער ביבליאָגראַפיע האָבן די צוויי ו (וואָוו) פאַרביטן אויף צוויי י (זיי שרייבן עידית), דעם ק אויף אַן ע (עין) און דעם ר אויף אַ ד *).

מיט דעם, האָף איך, האָב איך פעסטגעשטעלט, אַז די עקזיסטענץ פון אַ זשורנאַל „עידות העתים" איז אַ ביבליאָגראַפישע לעגענדע.

2) „די צייט". אַזאַ זשורנאַל ווערט דערמאָנט אין יידישן צייטשריפט „עת לדבר", וואָס מנשה אונגער באַשרייבט אין אונדזער

*) דערזעלבער טעות איז מיטן זשורנאַל „עת לדבר", וואָס איז געדרוקט „עת לבנד (?) (ז. 724 פון דער רומענישער ביבליאָגראַפיע).

זאַמלבוך. פון דאָרטן איז ניט קלאָר אויף וואָס פאַרא שפּראַך איז ער ארויסגעגעבן געוואָרן.

ביי שיס ראָמאַן איז „די צייט" ניט דערמאָנט.

דאַקעגן אין American Israelite (29 יולי 1859, ז. 30) לייענען מיר אַז אין בוקאַרעסט גייט אַרויס אַ זשורנאַל „די צייט" אין דעם „דייטשן זשאַרגאָן פון די איזראַעליטן אין טערקיי. די צייטונג טראָגט אַ פּאָליטישן כאַראַקטער און צילט צו באַשיצן די וואַלאַכישע איזראַעליטן".

3) „עת לדבר" (זע: אונגערס אַרטיקל).

אין דער רומענישער ביבליאָגראַפיע (ז. 724) ווערט דערמאָנט אַ זשורנאַל א. נ. „טימפּול" ד. ה. צייט, מיט אַזעלכע פּרטים: אַרויס אין יאַס, פעברואַר — ?, 1872. דערשינען אויף רומעניש און אויף יידישן זשאַרגאָן. ווי אַ קוואַל פון אינפאָרמאַציע ווערן אָנגעגעבן דריי רומענישע צייטונגען פון 1872, וואו די „צייט" (זע די רומענישע ביבליאָגראַפיע זייט 317). ווערט דערמאָנט. דאָס איז זיכער דיזעלבע צייטונג, וואָס איז נאָך דערשינען אין יענעם יאָר. אַזוי באַקומען מיר דעם צייטשפּאַן פון דעם זשורנאַל: 1859־1872.

4) הגבור, אַרויס אַפּריער אין בוקאַרעשט (סעפּטעמבער) 1886 — אַפּריל 1887 (אין גאַלאַץ אין אַפּריל 1887).

איין מאָל אַ וואָך. רעדאַקטאָר ליפּא ראָדעסקאָ.

די שפּראַך פון דער צייטונג ווערט ניט אָנגעגעבן. אָבער אַזוי ווי דערזעלבער ראָדעסקאָ איז געווען דער רעדאַקטאָר פון אַן אַנדער יידישן זשורנאַל א. נ. „קול רנה" (זע אונדזער נאָטיץ אין דעמזעלבן זאַמלבוך), איז מסתמא דער דאָזיקער זשורנאַל הגם מיט אַ העברעישן טיטל געווען אַרויסגעגעבן אויף יידיש.

5) „דאָס פאָלקסבלאַטט". בוקאַרעסט 24 יולי 1891 — 1 נאָוועמבער 1895, שפּעטער אַרויס אין יאַסי, פון 15 נאָוועמבער ביזן 12 אַפּריל 1896. דערשינען איין מאָל אַ וואָך. פּרייז 7 ליי אַ יאָר, 15 באַן אַ נומער. פון 2טן אויגוסט 1891 בייט זיך דער נאָמען פון דער צייטונג.

פון 15טן נאָוועמבער 1895 איז דער רעדאַקטאָר ל. קאָרנפעלד, פון 31טן אויגוסט 1891 — 1טן נאָוועמבער 1895 איז דער רעדאַקטאָר געווען א. דאַווידעסקו. סך הכל אַרויס 150 נומערן. (ווערט געבראַכט ביי שיס ראָמאַן — אָבער זייער קורץ).

6) גאַלאַצער איזראַעליט. דערשינען אַלע צוויי וואָכן. פון 15 אויג. 1887 — 26 מאַרט 1886, דערשינען דריי מאָל אַ וואָך. די

ארויסגעגעבער זענען געווען די בעלי־הבתים פון דער דרוקעריי: מוטער־פערל און קאהן.

פון 26טן אויגוסט 1887 ווערט אויך דאס קעפל פון דער ציימונג געשריבן אויף דייטש: „גאלאטצער איזראעליט", פון 23טן יאנואר 1888 נעמט מען אראפ דאס דייטשע קעפל. פון 26טן אויגוסט 1887 דערשיינט צוויי מאל א וואך פון 15טן יאנואר 1888 — איין מאל א וואך.

סך הכל דערשינען 41 נומערן. בכלל ארוים זייער נים רעגל־מעסיק.

(דערמאנט ביי שיס ראמאן אבער זייער ניט פינקטלעך).

7) יציאת רומעניען. ארוים איין נומער אין יאסי אין 1900. פרייז 10 באן. ארויסגעגעבן פון די יידישע עמיגראציע פירער, אויף יידיש און אויף רומעניש.

8). לבנון. ארגאן פון דעם קרייז פאר ציוניסטישער פראפא־גאנדע אין פיאטרא נעאמץ. ארוים צוויי נומערן (1טן סעפטעמבער 1901 און 12טן מאי 1902). פרייז 10 באן א נומער. אייניקע אר־טיקלען געדרוקט אויף יידיש. (לויט דער רומענישער ביבליאגראפיע ז, 369-368).

9) תקות ישראל. א ציוניסטישער אגיטאציע ארגאן, ארוים איין נומער אין יוני 1903, אין יאסי, אונטער דער רעדאקציע פון א קאמיטעט. געדרוקט אויף יידיש און רומעניש. פרייז 5 באן.

10) חנוכה, א יום־טוב בלאט. ארויסגעגעבן אין גאלאץ דעם 22טן נאוועמבער 1904 פון דריי ציוניסטישע ארגאניזאציעס: „סאמ. פינעלעס", קדימה" און דר. מ. נארדוי". א צווייטער נומער איז דער־שינען דעם 21טן דעצעמבער 1905. ארוים אין דריי שפראכן: דייטש, יידיש און רומעניש. געדרוקט אין דער דרוקעריי פון א. פרידמאן.

יעקב שאצקי

„עת לדבר".

די צייטונג „עת לדבר", וואָס איז דערשינען אין בוקארעסט אין יאָר 1859, איז איינע פון די עלטסטע יידישע צייטונגען אין רומע־ניע[1]). זי ווערט דערמאָנט אין פאַרשיידענע ביבליאָגראַפיעס, אָבער ווי עס ווייזט אויס, האָט קיינער ביז איצט די דאָזיקע צייטונג נישט געזען פאַר די אויגן, און דערפאַר האָט יעדער ביבליאָגראַף באַזונדער געמאַכט אַן אַנדער טעות. אַזוי געפינען מיר ביי זלמן רייזען (לעקסי־קאָן פון דער יידישער פרעסע און ליטעראַטור", וואַרשע, 1919, זייט 719) „עת לדבר" — אַ צייטשריפט אין העברעאיש און יידיש, אַרויסגעגעבן (אין בוקאַרעשט?) 1854־1856 דורך מיכל עזיאל". ביי שם־ראָמאַן — „די יידישע פרעסע אין רומעניע פון יאָר 1854־1926", (פילאָלאָגישע שריפטן" דריטער באַנד, זייט 524־535: (שפּאַלט 532)): „עת לדבר", בוקאַרעסט, רעדאַקטאָר נ. פּאָפּפּער און קאַהאַנע, ערשיינט אויף רומעניש און זשאַרגאָן (מאַי? 1859)"; דאָ האָבן מיר שוין אַ צייטונג נישט אין „העברעאיש און יידיש" ווי ביי רייזענען, נאָר גאָר „רומעניש און זשאַרגאָן", מיט צוויי אַנדערע רעדאַקטאָרן.

אויך אין דעם „יידישן לעקסיקאָן", בערלין, באַנד 4, איז אָנגע־געבן: „עת לדבר", בוקאַרעשט 1854־1856, העברעאיש־יידיש"; דאָ איז די דאַטע אָנגעגעבן ניט ריכטיק און ווידער טאַקע דערפאַר, ווייל קיינער פון זיי האָט די צייטונג נישט געזען.

אין דער ביבליאָטעק פון יוסף מאַרגאָשעס געפינט זיך זעקס נו־מערן פון דער זעלטענער צייטונג „עת לדבר" און דאָ זעען מיר, וויפיל טעותן די ביבליאָגראַפן האָבן געמאַכט.

דער פאָרמאַט פון דער צייטונג „עת לדבר" איז: 24 ביי 20 צ'מ יעדער נומער[2]) האָט 4 זייטן, 2שפּאַלטן אויף יעדער זייט. די נומעראַציע איז אַ לויפנדיקע פון דעם ערשטן נומער, אַזוי אַז נומער 3 האָט אויף דער צווייטער זייט דעם באַצייכנונגס נומער פון דער זייט 10 נומער 5, זייט 18 א. א. וו.

---

[1]) וועגן די פריערדיקע צייטונגען זע די נאָטיץ פון י. ש. צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין רומעניע (אין דעם זאַמלבוך).

[2]) פאַראַן נאָר פאָלגנדיקע נומערן: נר. 3, 5, 6, 7, 8, 10.

דער פולער טעקסט פון דער צייטונג איז:

„עת לדבר"

בוקארעשט דינסטאג כ׳ אייר ה׳ תרי״ט

מיט אן איבערשריפט איבערן קאפ:

"Anulu I Bucurestu, No. 3 Maiu 12, 1859„

און אין דער רעכטער זייט, לעבן קאפ, מיט קלענערע אותיות:

„דיעזע צייטונג ערשיינט איינמאל, אויך צווייא מאל וועכענטליך"

מיט צוועלף פארא [אזא מטבע] איין בלאט, רעדאקטאר א. זילבערשטיין", און אויף דער לינקער זייט: „אללער מיט בעקאנט־מאכונג ווערדען אויפגענאממען אונד פיר איינע ציילע מיט צעהן פארא בארעכנעט".

דאן קומט א דיקער שטריך און אונטערן שטריך מיט פעטע אותיות:

„איין געזעלשאפטליכעס צייטונגס בלאט[3]) פאן גוטגעזאנענע מענשען. הערוים געגעבן לטובת הכלל. וועלכעס נוצליך איזט. צום וועלטליכן. אונד רעליגיעזן לעבן:

מאתי

אריה זילבערשטיין"

דערנאך מיט קלענערע אותיות:

„דאס בלאט ענטהעלט: נייאיקייטען אין קורצען. פאן אללען וועלט טהיילען: חדשות וועלכע בעריהרט יהודים: יודישע געשיכ־טען. קונסט און וויססענשאפט ניצליכע ידיעות. פיר האנד ווער־קער. אונד פיר יעדען מענשען: מעזאטען...[4]) וועלכע פאן דער לעבליכע רעגירונג ווירד בעקאנט געמאכט. אונד מעהרערע זאכען, וועלכע דעם יודען ניצליך זינד דאן אויך. וויטצען, געשיכטען, שפריכווערטליך צום אונטערהאלט".

צום סוף פון דער צייטונג איז אנגעגעבן:

Redactor A. Zilberstein, Tipografia Jurn. Nationalulu callea covaci.

דער נומער 5, וואס איז דערשינען: „באקארעשט פרייטאג א׳ סיון ה׳ תרי״ט 1859 שטייט אנגעגעבן אונטערן קאפ:

„דיא בלעטטער זיינען אויך אללע צייט צו באקומען אצל ה׳ ר׳

[3]) וואו עס דארף קומען א קאמא, קומט א פונקט.

[4]) אויפרופן.

מיכל עזיאל [5]) אין דער שעלאר גאסע: וויא אויך בריף אן דער רע־דאקציאן אויף זיין נאמען צו אדרעסירן".

דאן, אזוי ווי אין נר. 3 „איין געזעלשאפטליכעס בלאט... מאתי אריה זילבערשטיין" אבער עס פעלן די שורות: „דאס בלאט ענטהעלט... ווי אין די פריערדיקע נומערן, נאר עס הייבט זיך גלייך אן דער טעקסט.

נר. 6 איז דערשינען דינסטיק ה' סיון, תרי"ט, 26טן מאי 1859, נאך „מאתי אריה זילבערשטיין" איז אנגעגעבן דער פסוק: „ויאמר לאדם הן יראת ה' היא חכמה וסור מרע בינה (איוב כ"ה)".

נר. 8 איז דערשינען פרייטיק כ"ב סיון תרי"ט, 12טן יוני 1859, שוין מיט א גרעסערן קאפ אין געשניצטע אותיות.

עס שטייט אויך אנגעגעבן אונטערן הויפטטיטל:

„אין איססי זינד דיעזע צייטונג צי פינדען אצל ה' הנגיד מו"ה מרדכי זילבערמאן לייפציגער און שוטהווינער", וואס דאס באווייזט, אז די צייטונג האט באקומען לייענער אויך אין אנדערע שטעט.

עס פעלט אבער דער נאמען פון רעדאקטאר [6]), וואס איז געווען אין יעדן נומער אנגעגעבן מיט גרויסע אותיות: „מאמתי אריה זילבערשטיין".

נר. 10 דערשינען דינסטיק י' תמוז תרי"ט, 30טן יוני 1859.

די שפראך איז א טייטשמערישע. עס איז מעגלעך, אז דער רע־דאקטאר האט עס געטאן מיט א כיון כדי זיינע לייענער זאלן אים האלטן פאר א „געבילדעטן" מענטש. דער רעדאקטאר האט אבער דערפילט, אז נישט אלע „פרעמדע" ווערטער וועלן די פשוטע יידן פארשטיין, האט ער דערפאר געגעבן ביי יעדן שווערן אויסדרוק א העברעאישע איבערזעצונג.

אזוי למשל אין נר. 3, זייט 11, אין די ידיעות אנגעגעבן:

---

[5]) פון דאנען נעמט זיך דער טעות, וואס ז. רייזען האט געמאכט און אים אנגענומען אלס רעדאקטאר פון „עת לדבר". עס איז מעגלעך, אז מ. עזיאל האט געהאט א שייכות אלס ארויסגעבער פון דער צייטונג, ווייל ער איז געווען אן ארויסגעבער פון צייטונגען. אזוי האט ער ארויסגעגעבן אין יאר 1877 דעם „יידישן טעלעגראף", דערשינען אין בוקארעשט פון 1טן אפריל 1877 ביז 15טן סעפטעמבער 1878 און אין יאר 1882 ארויס־געגעבן דעם „היועץ לבית ישראל ברומניה", בוקארעשט, „צייטונג פיר געמיינדע און פאמיליע", דערשינען איין מאל וועכנטלעך.

[6]) זיין נאמען געבליבן אויף דער רעכטער זייט פון „קאפ".

„פעטערסבורג (א מאי) די רעזידענץ" — („עיר מלוכה") . . . „גראָססע ריכטונגען" — („הכנות גדולות"), „אַרמע־קאָרפּס" — („מחנות מלחמה"), אין נר. 5 זייט 13 „קריגסשויפּלאטץ („שדה מלחמה"), „געגראָבענע קאַנאלע" („תעלות המים") און אפילו „פּרי־לינג" שטייט אין קלאַמערן „אביב". ווייזט אויס, אַז דאָס וואָרט „נעבן" האָט דער רעדאַקטאָר געהאַלטן פאַר אַ „פרעמד־וואָרט" און געפונען פאַר נויטיק צו איבערזעצן „אצל". אין נר. 6, זייט 21, געפינען מיר איבערזעצט די ווערטער „פאָלקס מעננע" — „המון עם", „טעריטאָריום" — „באָדן, ערד" און „אָפּאָנירט" — זיך ווידער־זעטצט". און אין נר. 7 געפינען מיר דעם יודישלעכן אויסדרוק: „פאַרמעג" „דאָס גאַנצע פאַרמעג" אָנשטאָט „פאַרמעגן. דער רעדאַק־טאָר, וועלכער ברענגט אַ סך נייעס פון „קריגס־שויפּלאַץ" [7]), באַ־צייכנט די נעמען פון די ענגלישע צייטונגען אזוי ווי זיי ווערן גע־שריבן נישט ווי מען לייענט זיי אין ענגליש: אזוי ווערט אָנגעגעבן אין די „פּערשיעדענע נאַכריכטען" (נר. 7, זייט 25) „טימעס" ענגלי־שע צייטונג און דיילי נעווס [8]) ראטהען עסטעררייך פריעדען צי שלים־סען אונד די לאָמבארדיי אויף צי געבן". ווייסט אויס, אַז דער רעדאַק־טאָר האָט די ענגלישע צייטונגען נישט געזען, נאָר די נייסן אַרויס־גענומען פון דייטשע אָדער רומענישע צייטונגען; דערפאַר קומט ביי אים אויס, אַז די צייטונג האָט געהייסן „טימעס" און דיילי נעווס"

דער נומער 3 פון „עת לדבר" הייבט זיך אָן מיט אַן „אויפרוף לאחב"י [9]). וועגן דער אָנלייהע מהמשכיל כו' דורש שלום אחיו ומבקש הצלחתם".

וואָס איז אַ בריוו צום „הער רעדאַקטאָר" אונטערגעשריבן מיט דעם אות „ד", וואו עס ווערט געבעטן, אַז די יידן זאָלן אונטערשטיצן די הלואה, וואָס די רומענישע רעגירונג האָט דעמאָלט פאַרלאַנגט.

---

[7]) עס איז דעמאָלט געווען קריג צווישן נאַפּאָלעאָן אין עסטרייך און ווי עס ווייזט אויס, האָט די דאָזיקע מלחמה, וואָס האָט שטאַרק פאַראינטע־רעסירט די יידן, געבראַכט דערצו עס זאָל דערשיינען אַ יידישע צייטונג, כדי יידן זאָלן נישט דאַרפן וואַרטן אויף קריגן די קריגס־ידיעות פון פרעמד־שפּראַכיקע צייטונגען. אַ גרויסער גורם צום אַרויסגעבן די צייטונג „עת לדבר" איז אויך געווען די מחלוקה מיטן „מלבי"ם", וועלכער איז גע־וואָרן דעמאָלט רב אין בוקאַרעשט, און וועמען די משכילים האָבן באַ־קעמפט. גענויער וועגן דעם זע ווייטער.

[8]) געמיינט „טיימס" און „דיילי ניוס".

[9]) אחינו בני ישראל.

דער אויפרוף הייבט זיך אָן:

„אים איהרעם נומר ערזעהע איך איינען ארטיקעל אין אַנבעט־ראכט דער אַנלייהע מהרעגירונג. ערלויבן זיא מיר אָבער איהנען צו בעמערקען, דאָס ארטיקל צו קורץ וואר אונד דאָס זיא מתוכן הדבר (צוועק דער זאכע) זעהר ווייניג געשריבען האָבען, דאהער ערזוכע איך זיא פאָלגענדע צייליען אין איהרעם בלאטע צו שטעללען".

און דאָ דערציילט דער אויפרוף שרייבער, אז „עס ווירד וואָהל יעדער יהודי מכאן הופטזעכליך וויסען דאָס אונזערע רעגירונג פער־לאַנגט איינע אנלייהע אונד דאָס דיא רעגירונג האָט איין עקסטרא פּאַפּיער אין דער עפּיטראָפּיע מכאן געשיקט און האָט ערזוכט דאָס יהודישע געמיינדע זאָל אויך מיטהעלפען: דיעזעס איז יא גענוג שען פיר אונז, איך זעהע אָבער מיט בעדויערן, דאָס קיין איינציגער יוד האָט זיינע פפליכט געטהאן". און ער וויל געבן צו פארשטיין די יידן וואָס פאַרא „טובה" די רעגירונג האָט מיט זיי געטאָן; וויל „וואָס וואָלט מאן געטהון ווען דיא רעגירונג זאָל אונז איינען שטייער אויף לעגען דאָס יעדער מענש זאָלל פינפציג אָדער הונדערט פיאסטער צו געבען, איז דאָך בעסער, אז מען גיבט פריוויליג?"

דער ארגומענט האָט אָבער אפּנים נישט געשלאָגן, די אידן האָבן יאָ געמאכט אַ אונטערשיד צווישן אַ שטייער אין אַ פריוויליקע הלואה, באקלאָגט זיך טאקע דער אויפרוף־שרייבער, וואָס, „מיר זע־הען, אז פיעלע קריסטען האָבען זיך שאָהן פערשריבען אונד קיינען איינציגען יהודי דארונטער" . . .

צום סוף פון אויפרוף דערמאָנט דער שרייבער, אז מען וועט זיך דערמאָנען, ווי עס ווערט אויסדריקלעך געזאָגט אין „נאציאָנא־לול [10]), אז „מיר וועלן זעהען דיא יודען וואָס זאָגען זיא זענען פאַט־ריאָטען" . . .

אויב דאָס איז נאָך ווייניק, גיט דער שרייבער „אַנצוהערען", אז עמיצער איז געוועזן אין „בהוויסטאָריע" האָט מאן איהם געפראגט, פארוואָס איז נאָך קיין איינציגער יוד געקאָמען זיך צו פערשרייבען"...

נאָך דעם „בריוו" קומט באלד אַ ענטפער פון רעדאקטאָר: —

„אנטוואָרט תשובה":

טהייערסטער פריינד

ווי דער רעדאקטאָר הייבט אָן: „טויזינד מאָל דאנקע איך איה־

---

[10]) אַ רומענישע צייטונג.

נען פיר איהרע שריפט" און גיט צו פארשטיין אז, ווייל עס איז אזא וויכטיקער ענין האט ער דעם אויפרוף געדרוקט אין אנהייב פון דער צייטונג. ער פארענטפערט זיך אויך, פארוואס ער האט אין פריער־דיקן נומער ווייניג געשריבן וועגן דער רעגירונגס הלואה, ווייל ער האט געמיינט, אז עס וועט זיין גענוג די דערקלערונג פון רב וועגן דעם ענין און די דרשה פון „דאקטער וועטהיימער". אבער ער האט איינגעזען, אז מען דארף וועגן דעם ענין א סך שרייבן כדי מעורר צו זיין די יידן, הגם ווי ער גיט אליין צו „עס איזט איין יעדען מענ־שען בעקאנט דאס עניות וואס עס הערשט יעצט אונטער אונז און איין יעדער פיעלט עס זעער גוט, ד' ירחם וישלח עזרתו בקדש", אבער דאס האט אים נישט אפגעהאלטן צו מאכן א פראפאגאנדע פאר דער רעגירונגס הלואה, כדי מען זאל זען, אז ס'איז אמת, „וואס די וועלט האט אונז ערקלערט פיר פאטריאטן" . . .

נאך דעם ענטפער פון רעדאקטאר קומט א באריכט וועגן „דער בראנד פאן בראדי", וואו עס קומט צו א באמערקונג פון רעדאק־טאר, אז מען זאל עס לייענען פאמעלעך : „לאט לאט לעזעט פריינדע כי גדול מאד השבר". און עס ווערט דערציילט, אז אין בראד איז געווען א גרויסע שריפה און אין א „האלבען שטונדע זינד איבער טויזענט הייזער דורך פייער־ברינסט פארצעהרט" . . . געווארן אזוי אז 18 טויזנט נפשות זיינען געבליבן אן א דאך איבערן קאפ, און 24 מענטשן זיינען פארברענט געווארן; דערפאר זאל יעדער איינער זיך באטייליקן אין דער זאמלונג פאר די יידן, וועלכע זיינען „אויף דעם בעטטעלשטאבע געקאממען".

עס ווערט דאן געגעבן נייס פון רוסלאנד : פון אדעס, אז : דער גובערנאטאר גראף סטראגנאוו האט ארויסגעגעבן אן אורטייל אויף די גריכישע מאטראזן „ די מורדים, וואס דורך זייא איז איין יהודי נהרג געווארען און מעהרערע יהודים זענען פערוואונדעט געווארין", און אז „דרייא גרעקין דיא הויפט רעדעלפיהרער" האט מען דערשאסן און די איבריקע „מורדים" באשטראפט יעדן איינעם צו פופציק שטעקען".

דערנאך א ידיעה פון פעטערסבורג, פון פראנקרייך, פאריז „נייס פון קריגסשויפלאץ".

אויף דער לעצטער זייט קומט א פאלעמישער ארטיקל מיט די „אריסטאקראטען פאן בוקארעשט", וועלכע באקעמפן דעם רב דעם

מלבים און געגן די רעדאַקטאָרן פון דער צייטונג „דיא צייט“[11]), וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען „פיר דאָס וואָהל דער מענשן ניצליך צו זיין“, און דער שרייבער[12]) פרעגט וואו זיי זיינען פריער געווען איידער דער רב איז געקומען אין שטאָט אריין? דער שרייבער חוזקט אַביסל פון זיי און זאָגט, אַז די „אַריסטאָקראַטן דאַרפן זיין צופרידען וואָס זיי לערנען זיך אויס רעדן דייטש הערנדיק דעם רבס דרשות[13]).

אַזוי ווי די רעדאַקציע האָט אויסגערעכנט אין אָנהייב פון דער צייט, אַז „דאָס בלאַט ענטהאַלט נייאיקייטען . . . קונסט און וויסענשאַפט“ . . . ווערט געגעבן צום סוף נומער עפּעס אַ נייעס אויף אַט דעם געביט, און עס איז געדרוקט מיט גרויסע אותיות:

„קונסט“

---

[11]) אין דער דייטש-יידישער וואָכנשריפט „פריוואַטגאַבענד“ נר. 32, ערשטער יאָרגאַנג (דערשיינען נאָר איין יאָר) 1859, פראַנקפורט אם מאַין, אין דער אָפּטיילונג: „דער קראַנק שרייבער“ (זייט 511) געפינט זיך פאָלגנדיקער נאָטיץ:

„אין בוקאַרעסט דערשיינט זייט אַ געוויסער צייט אַ צייטשריפט פאַר יידישע אינטערעסן אין יידיש-וואַלאַכישער שפּראַך, וועלכן מיר ווינטשן אַ לענגערעס לעבן „אלס דעם עהרליכן אונטערנעמונג“.

אונטערגעשריבן מיט לאַטיינישע אותיות:

Izralitul Roman

[וועגן „דיא צייט“ זע נאָטיץ וועגן דער יידישער פרעסע אין רומעניע, און דעם זאַמלבוך. די רעדאַקציע].

[12]) חתמט זיך מיט די איניציאַלן ח. ב.

[13]) דער מלבים מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל. באַקאַנט אונטערן נאָמען „קעמפּער מגיד“. איז געבוירן געוואָרן אין יאָר תקס״ט אין וואָלאָטשיסק, פוילן. ער איז געווען אַ גרויסער גאון. געווען 7 יאָר רב אין וורעשנאַ, דערנאָך 15 יאָר אין קעמדען. דאַן אופגענומען געוואָרן פאַר רב אין בוקאַרעסט, וואו ער איז געווען רב פינף יאָר. דאָרט האָט ער געהאַט אַ גרויסע מחלוקה מיט די אַסימילאַנטן. מען האָט אים געמסרט פאַר דער רעגירונג, און שבת אין מיטן זיין דרשה האָט מען אים אַרעסטירט. סיר משה מאָנטעפיאָרע האָט זיך פאַראינטערעסירט מיטן אַרעסט און אויסגעפועלט ביי דער רומענישער רעגירונג מען זאָל אים באַפרייען. ער איז דערנאָך באַלד אַוועק פון רומעניע. אין יאָר 1865 אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין לינטשיץ. ער איז דערנאָך געווען רב אין פאַרשידענע אַנדערע שטעט און געשטאָרבן דעם 18טן סעפּטעמבער 1879. גענויער וועגן אים זע „כנסת ישראל“, חלק ג׳ זייט 207, „תולדות הפוסקים“, ש. מ. כאנס, וואַרשע, תרע״ט, זייט 245-247 אין „אוצר ישראל“.

„א"

„לעכער אין גלאז צו מאכען"

„מאן קלעבט רונד הערום מיט גוט געקנעטענעם ליים דאס ארט וואו מאן וויל דאס לאך מאכען אונד מאן גיסט הערייז איין ביסיל וועגעציאנישען טערפעטין אויף דאס ארט, וואו מאן וויל דאס לאך זאלל זיין, דאן צענדעט מאן עס אן, אונד אז עס ווירד דערהיצט ווערדען זאלל מאן הערוים שטאססען דאס קליינע שטיקיל גלאז זאה וועט עס הערוים פאללען אונד דאס איבריקע גלאז אבער בלייבט גאנץ".

כאטש דער רעדאקטאר שטעלט נעבן „קונסט" אין „א", געפינען מיר מער נישט אין די אנדערע נומערן פון דער צייטונג נאך עפעס וועגן „קונסט" און וויססענשאפט", ווייזט אויס, אז ער האט זיך באנוגנט דערמיט וואס ער האט אויסגעלערנט זיינע לעזער „ווי אזוי מען מאכט לעכער אין גלעזער".

צום סוף פון נומער קומט א מודעה „מאזאט", איבערגעדרוקט פון „מאניטאריל נומר ג"א", אז מען וויל קויפן נייע זאכן און די אלטע וועלן ליציטירט ווערן דעם 12טן מאי און אז „מאן זאלל קו־מען אין דעם טאג צום זשאסטיץ מיניסטר. דיעזע זאכען קאן מען דארט אללע טאג זעהען".

דערמיט ענדיקט זיך דער נומער 3.

דער נומער 5 פון „עת לדבר", הייבט זיך אן מיט א דערקלערונג פון דער רעדאקציע:

„מיינע העררן", ווי עס ווערט צווישן אנדערן געזאגט, אז מען זאל זיך נישט חדושן וואס אין צייטונג ווערן געדרוקט נייס וועגן קריג, וואס האבן זיך פארלאפן מיט א פאר טאג צוריק, „ווייל — לערנט דער רעדאקטאר מיט די לעזער א פרק אין תרסיסי המלחמה — „איך וויל דאס איר זאללט איין באגריף האבן אונד עטוואס פערשטיין פאן דער קריג", — און כדי דאס צי „פארשטיין", עצהט דער רע־דאקטאר, אז „ווען איהר וועט דאס בלאט נישט דורך ליופין, נור איר וועט מיט געדאנקען אייניגע מאהל לעזען יעדעס בלאט, אונד אז איהר וועט לעזען איין בלאט, וועט איהר נישט פארגעסען וואס איהר האט געלעזען אין די פאריגע בלעטער, בין איך אין דער האפנונג, אז איהר אללע פאן קליין ביז גרויס, וועט איהר פארשטיין און וויסען פאן דעם בלאט פיעל זאכען, וואס עס שרייבען מעהרערע בלעטער"...

עס קומען דאן באריכטן פון „קריגסשויפלאטץ" פון „פראנק־

רייך, חדשות בתוך המדינה" „נייסטעס אויס נעאפּאָל" און אַן „אויפ־רוף לאחב"י, ווידער וועגן דער רעגירונגס אַנלייע אונטערגעשריבן פון „יהודה ליב אהרנבערג".

דערנאָך א „אנקינדיגונג" פון דער רעדאַקציע, אַז אַזוי ווי א סך מענטשן האָבן זיך שוין אבאָנירט אויפן בלאַט, בעט די רעדאַקציע, אַז מען זאָל „למען דאָס בלאַט זאָל עקזיסטירן" זיך ווייטער אבאָנירן און דערפאַר וועט מען קריגן די ציַיטונג פריער און דערצו נאָך וועט מען א „ספר גראַטיס באַקומען" . . .

עס קומט דאַן א גרויסער אַנאָנס:

„דיא בלעטער געפינען זיך אויך אצל ר' אברהם באַקאַן אין דער פּיראַסקע".

דער בוקאַרעשטער רב דער מלבים, אַז ער האָט אָנגעהויבן צו דרוקן דעם „הספרא" מיט א נייעם פּירוש „התורה והמצוה", בעט ער מען זאָל זיך פריער אבאָנירן אויף זיין חיבור [14]).

דער רעדאַקטאָר אליין האָט אָפּגעדרוקט א קליינעם אויפרוף אין העברעאיש געגן די רעדאַקטאָרן פון דער ציַיטונג „דיא צייט", וועלכע זענען אָנגעפאַלן אויפן בוקאַרעשטער רב מיט „דברים אסור להעלותם על הכתב". (ווערטער וואָס מען טאָר זיי נישט ארויפברענגען אויפן כתב [15]).

צום סוף פונם נומער איז פאַראַן א „מעזאַט", אַז מען קען אָנ־נעמען צי מאַכן כאַלאַט־העמדער פאַרן שפּיטאָל, און א „בעקאַנט־מאַכונג" וועגן א ווירטסהויז, וואָס איז פאַראַן צו קויפן„ אצל הר' ר' יצחק מאיר בירגער אין טאַבאַטש, אויך געפינען זיך דיעזע בלע־טער צו קויפען".

און „ר' ליב באַקאַן", איז מודיע, אַז ער איז א מעקלער פון היי־זער, און „בעט איין יעדען וואָס ברויכט איין הויז קויפען אָדער פער־קויפען . . . אים צו מעלדען".

דער „עת לדבר" נר. 6 האָט זייער פיל נייעס פון „טירקייא, עסטערייך, סאַרדיניען, נעאפּאָל" און פון „אַפריקע", „איינע רייזע

---

14) זיין פּירוש „התורה והמצוה" איז געדרוקט געוואָרן אין בוקאַ־רעשט, 1860.

15) עס וואָלט געווען זייער אינטערעסאַנט אויסצוגעפינען די ציַיטונג „דיא צייט" און זען אין וואָס איז געלעגן די מחלוקה געגן מלבים איז באַשטאַנען.

נאָך אראביען", „אין המשכים" [16]), וואו עס ווערט באַשריבן אַל־דזשיר, און וועגן די יידן, וואָס האָבן דאָרט געוואוינט.

עס איז אויך פאַראַן אַ מין פעליעטאָן, „איין געשפּרעך צווישען יאסי מיט בוקארעשט" אין „המשכים", וואָס פעלן אין די וויטער־דיקע צוויי נומערן 8 און 10.

דער שמועס צווישן יאסי און בוקארעסט איז וועגן רב וואָס בוקארעסט האָט אויסגענומען, דעם מלבים. יאסי איז מקנא בוקאַ־רעשט מיטן נייעם רב, אָבער בוקארעשט באַקלאָגט זיך, אַז עס זיינען פאַראַן שלעכטע מענטשן וואָס מאַכן אָן מחלוקותן . . .

צום סוף פון דער צייטונג קומט אַ נייס, אַז „אין בוקארעשט האָבען זיך זיבען אונד צוואַנציג מאָדערנע מענשן לוסטיג געמאַכט ביום שבת העבר אין די קאַפּענעלעס מיט קאַרטען אונד ציגאַרען דיעזע ציוויליזירטע לייטע זינד דען נעמליכען טאָג איינגעשפּערט וואָרדען. ביום א' העבר האָט מען זיי בעשעפטיגט בנקיות [17] . . . אונד זייא זיצען נאָך זייער משפּט איזט נאָך נישט הערוים" . . . דער רעדאַקטאָר פריַיט זיך, וואָס מען „רוימט" אוים די „קוצים" (דערנער) פון דער שטאָט, און ער לאָזט אוים: „פאָן יעצט אָן, ווער עס ווירד מחלל שבת זיין בפרהסיא, ווירד פערעפענטליכט ווערדען".

דער נומער 7 האָט נייעס פון קריג פון „טערקייא און פראַנקרייך און דעם המשך פון די „רייזע נאָך אראַביען".

און „איינע וואהרע געשיכטע" וועגן אַ פרוי חנה פון לאַנד יהודה, וואָס האָט אירע קינדער איינע טאָכטער מלכה און איינען זאָהן שלם [18]).

אין דעם נומער איז אויך פאַראַן אַ באַקאַנטמאַכונג פון איינעם ישראל קליין, אז היות „בני איזאַק ליין, וואָס לערינט יודיש אין דער וואַלאַחישער שוהל עוד משנת טויזינט אכט הונדערט צווייא אונד פונפציג, ויגיע לזמן בר מצוה אונד ער קען קיין תפילות ישראל"... וויל ער באַצאָלן פאַר אַ גוטן מלמד, וואָס זאָל זיין זון אין משך פון

[16]) אין נ. 7 איז פאַראַן דער המשך, וואו ס'איז צום סוף אָנגעגעבן „חמשך יבא", אָבער אין די נומערן 8 און 10 זעען מיר נישט קיין פאָר־זעצונג פון דער „רייזע נאָך אַראַביען". אפשר אין די ווייטערדיקע נומערן?

[17]) רייניקן שמוציקע ערטער...

[18]) אָנגעגעבן דעם סוף „המשך יבוא", אָבער אין די ווייטערדיקע צוויי נומערן נישט פאַראַן קיין המשך.

זעקס חדשים אויסלערנען לייענען קריאת שמע, מעביר זיין די סדרה און לערנען „בענטשען".

איינער הילל בראוועראמאן איז ווידער מודיע, אז אזוי „ווי מיין ארבעט איז איבעראל בעקאנט, נאר ווייל איך וויל באלד אוועק פאה־רען„ לכן ווער עס וויל זיך זיין פאטרעט פאטאגראפיש אראפ נעמען, וועל איך ביז אכט טעג, מיט דרייא צוואנציגער א פאטרעט מאכען. מיין וואהנונג איז אצל ר' יעקב לאזאראוויטש רוסישער סטאראסטע".

צום סוף א ידיעה פון לאנדאן, אז עס איז געשטארבן „השר העברי באראן גאלדשמידט" און ער האט איבערגעלאזט אויף צדקה דרייסיק טויזענט ר"ט (רהיין טאלער) דאס גאנצע פארמעג, וואס ער האט זיינע קינדער איבער געלאזט איזט סך איין אונד צוואנציג מי־ליאן ר"ט".

נר. 8, האט צווישן די „נאכריכטען א נייעס אז „אין עסטרייך דארפען דיא יודען קיינע קריסטליכען דיענער האלטען". אין ידיעות פון „קריגסשויפלאץ" „איין געשפרעך" צווישן „בלדד" און „צופר" און „אנעקדאטע", אלס סימבאלישע אנדייטונגען אויף די מענטשען, וואס האבן געפירט א מחלוקה מיטן רב.

אויף דער לעצטער זייט קומט א ליד אין העברעאיש, געשריבן ווי די רעדאקציע גיט אן, פון א צוועלף־יעריק יינגל, וואס חתמעט זיך מיט דעם אות „ש". אויך דאס ליד האט רמזים געגן די בעלי מחלוקתניקעס.

צום סוף א מודעה פון איינעם יוסף גרינבערג, אז ער האט געעפנט א „נאציאנאלל באאד אין טאבאטש גאססע" מיט „פרייזען פיר אחב"י", ווארעמע וואנע־בעדער איין צוואנציקער, קאלטער טוש מיט גערלע בעדער איין האלבען, בלאס גערלע בעדער, דרייא גריי־צער, פיר פראען גערלע־בעדער צווייא גרייצער.

דער נר. 10 הויבט זיך אן מיט „נאכריכטען" פון „קריגסשוי־פלאץ", און נייעס פון „ענגלאנד", וואו עס ווערט צווישן אנדערן אויך דערציילט, אז „בערך שבועות העבר, האט דער באראן ליאנעל ראטהשילד אין לאנדאן זיין שטעלע פערטרעטען אין פארלאמענט (מיניסטעריום) עס האט נישט געהאלפען דיא בעמיהונגען משונאי ישראל אונטער וועלכע עס וואר אויך ניודעגאט, דער בעקאנטער פיינד דער יודענטהום אונד זייער אנוועגדונג דאס ראטהשילד זאל אבלעגען זיין קריסטליכע שבועה אונד ער האט געשווארין על פי דת ישראל, נאך דיעזען האבען אויך געשווארען ה' מאיר ראטהשילד אונד

אַלדערמאַן זאַלאָמאָנס היהודים אונד זינד מיט גראָס עהרע איינגע־טרעטען אין פּאַרלאַמענט".

אינם זעלבן נומער זענען פאַראַן פיר העברעאישע לידער פון איינעם אליעזר מרגלית, לויב־געזאַנגען פאַרן קעניג[19]) אַלעקסאַנדער יאַריאַן.

אויף דער לעצטער זייט פון דער צייטונג איז פאַראַן אַ לענגע־רער בריוו „להרעדאַקציאָן" פון איינעם שמעון לענדער, וואו ער ענט־פּערט בכלומרשט ישראל קליין, אין אַ לצנותדיקן טאָן און לאַכט אָפּ פון די מלמדים פון דער וואָלאָכישער שול.

די צייטונג שליסט זיך מיט די אַנאָנסן פון הילל בראַוועדמאַן וועגן זיינע פאָטאָגראַפישע ארבעטן און פון יוסף גרינבערג וועגן זיין נייעם „נאַציאָנאַללבאַאר".

אויף וויפיל מען זעט, ווי די צייטונג „עת לדבר" איז געוואָרן מיט יעדן נומער לעבעדיקער (דאָס אָנגעבן כסדר „המשך יבוא", דאָס צוקריגן וואָס אמאָל מער נייע אַנאָנסן) איז ביי מיר קיין ספק נישט, אַז דער נומער 10 איז זיכער נישט געווען דער לעצטער, און אַז דער „עת לדבר" איז דערשינען נאָך אַ לאַנגע צייט.

מ. אונגער

ווער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „השופר"?

דעם 14טן יאַנואַר 1874 האָט אין לאָנדאָן אָנגעהויבן צו דער־שיינען אַ יידיש וואָכנבלאַט מיט אַ העברעאישן נאָמען „השופר".

אַ רעפּראָדוקציע פון דעם ערשטן זייט פון דעם ערשטן נומער האָט ק. מרמר פאַרעפנטלעכט אין „האָמער" (יאָרג. 5, נומער 5; מאַי, 1931).

קיין נאָמען פון דעם רעדאַקטאָר אָדער ארויסגעבער איז ניט דערמאָנט, נאָר מרמר גיט אונטער דער רעפּראָדוקציע אָן, דאָס דער רעדאַקטאָר איז געווען ס. דיטץ.

איך האָב דעם „השופר" ניט געזען, אָבער אין אַ רייזע־בריוו פון איינעם, וואָס איז אונטערגעשריבן „הר"י בן ישי" (לויט מיין השערה איז דאָס געווען יצחק יעקב הירשביין) געדרוקט אין פרומ־

---

[19]) זע אויבן די באַשרייבונג פון נר. 7.

קינ׳ס „חבצלת״ (יאָרג. 6, נומער 5; 19טן נאָוועמבער, 1875), איז אָנגעגעבן חיים זלמן אַליאַשעוויטש ווי דער רעדאַקטאָר פון „השופר״.

אויסרעכנענדיק אין דעם דאָזיקן בריוו די משכילים, וואָס ער האָט געטראָפן אין לאָנדאָן, דערמאָנט ער אויך דעם „באַוואוסטן משכיל, דער מליץ און מדקדק הר׳ר חז׳אל פון ווילנע, וואָס וואוינט דאָ עטלעכע יאָר און ווי אַן עפּל צווישן די ביימער פון וואַלד אַזוי איז ער אויך דאָ צווישן זיינע לאַנדסלייט״ און גיט צו אַ באַמערקונג: „דער דאָזיקער געלערנטער האָט אין דעם פאַרגאַנגענעם יאָר גענומען אַרויסגעבן דאָ אַ בלאַט אין דער זשאַרגאָנישער שפּראַך אונטערן נאָמען „השופר״, וואָס איז זייער וויכטיק געווען פאַר אונזערע ברידער, וואָס פאַרשטייען ניט קיין אַנדער שפּראַך, ווייל ער האָט זיך באַמיט צוגעבן זיי גוטע און ניצלעכע זאַכן. ניט באַקומענדיק אָבער די געהעריקע הילף און שטיצע איז ער געבליבן אָן מיטלען און ביי דעם ניינטן נומער האָט ער שוין מער ניט געהאַט קיין כוח פאָרצוזעצן די אויסגאַבע״.

ווי עס ווייזט אויס האָט אויך מרמר ניט געזען דעם „השופר״. ווי ער האָט מיר איבערגעגעבן, איז אים דער פאָטאָסטאַט צוגעשיקט געוואָרן פון דער ייווא ביבליאָטעק אין ווילנע.

עס איז כדאי נאָכצוזען, צי דער נאָמען ס. דיטץ פיגורירט ווי אַ רעדאַקטאָר אָדער אַרויסגעבער צום סוף פון נומער. אליאשעוויטש, וואָס איז אין דער העברעאישער ליטעראַטור באַוואוסט אונטערן פּסעוודאָנים חז׳אל, איז ניט באַקאַנט אַלס יידישער שרייבער. ער איז דער שווער פון דעם באַרימטן מאַטעמאַטיקער פּראָפ. הערמאַן שאַפּיראָ און אַ יוגנט־פריינט פון דעם דיכטער יהודה ליב גאָרדאָן (אין דעם ערשטן באַנד פון „כל כתבי יל׳ג״ געפינט זיך אַ ליד געווידמעט אים). סוף פון די זעכציקער יאָרן האָט ער עמיגרירט קיין ענגלאַנד און גענומען אַ טעטיקן אָנטייל אין דעם לעבן פון די רוסיש־פּוילישע יידן אין לאָנדאָן.

א. ר. מלאכי

זיינען די דאָזיקע צייטונגען דערשינען?

א. „בת ציון״

אין אַ מודעה, וואָס יעקב מהרש״ק, דער אַגענט פון דעם ירושלים׳ער בלאַט „שערי ציון״ האָט סוף יאָר 1884 אָפּגעדרוקט

אין „המליץ", האָט יצחק גאָשציני, דער אַרויסגעבער פון „שערי ציון" געזאָלט אין אָנהויב 1885 אַרויסגעבן אַ יידישן בלאַט מיטן נאָמען „בת ציון" („די טאָכטער ציונ'ס").

אין דער דאָזיקער מודעה ווערט געזאָגט: „אין צוויי וואָכן אַרום וועט דורך דער דאָזיקער רעדאַקציע אויך דערשיינען אַ צייטונג אין דער יידיש־דייטשישער (זשאַרגאָן) שפּראַך און וועט הייסן „בת ציון" (די טאָכטער ציונ'ס) פאַר אונזערע ברידער און שוועסטער, וואָס פאַרשטייען ניט אַ העברעאישן בלאַט".

די עקזיסטענץ פון אַ בלאַט מיטן נאָמען „בת ציון" אָדער „די טאָכטער ציונ'ס" ווערט אין ערגעץ ניט דערמאָנט; עס איז אָבער מעגלעך דאָס גאָשציני האָט יאָ אַרויסגעגעבן אַ צוויי דריי נומערן פון זיין געפּלאַנטן בלאַט.

ב. „דער אמת פון ירושלים".

אין דעם ערשטן נומער פון דעם ירושלימ'ער „שולמית" (י"א אייר, תרע"א) ווערט אין די לאָקאַלע נייעס געבראַכט, דאָס דער משומד שלמה פיינגאָלד פּלאַנעוועט אַרויסגעבן אַ בלאַט אין יידיש מיט דעם נאָמען „דער אמת פון ירושלים". אונטער אַ קעפּל „ער טרעט ניט אָפּ פון אמת" ווערט דערציילט: „מיר האָבן געהערט, אַז דער באַוואוסטער ה. פיינגאָלד האָט באַשלאָסן ניט אַרויסגעבן זיין בלאַט מיט דעם נאָמען „גוט שבת" — ער וויל ניט אַוועק פון דעם אמת, און דאַרום דענקט ער אַרויסצוגעבן דעם בלאַט מיט דעם נאָמען „דער אמת פון ירושלים".

א. ר. מלאכי

„קול רנה"

אַן אומבאַקאַנט וואָכנבלאַט אין רומעניע פון די יאָרן 1884 — 1883.

אין 1883 האָט אין בוקאַרעסט אָנגעהויבן צו דערשיינען אַן אייגנאַרטיק וואָכנבלאַט א. נ. „קול רנה". לידער גאַלעריע ערשיינט יעדע וואָך רעדאַגירט פון ליפּאַ ראָדעסקאָ.

אויפן שערבלאַט ווערט אָנגעוויזן, אַז „אַבאָנעמענטספּרייזן פיר גאַנץ ראָמעניען יעהרליך 5 פראַנק" און אַז „פּאָעזיען ווערדען פרייא אויפגענאָממען" און אַז „אונפראַנקירטע בריעף ווערדען רע־פוזירט" (ניט אָנגענומען).

דער „קול רנה" האָט געמוזט האָבן אַ נישקשהדיקע פאַרשפּריי־טונג, ווייל אין אַ סך נומערן געפינען זיך נעמען און אַדרעסן פון אַגענטן, וואָס פאַרקויפן אים אָדער נעמען אָן אַבאָנענטן.

אין איין נומער, למשל, ווערט אָנאָנסירט, אַז די צייטונג זוכט אָרנטלעכע „אַגענטן מיט ראַבאַט".

אין אַ ריי שטעט זענען די אַגענטן געווען ניט קיין פּראָפעסי־אָנעלע, נאָר סתּם „ליבהאָבער" פון געדרוקטן וואָרט. אין די נומערן ווערן אָנגעגעבן זייערע נעמען. צווישן זיי זענען פאַראַן אַ סך פון דער טעאַטראַלער וועלט. די סיבה פון דעם אינטערעס פון די אַקטי־אָרן צו דעם דאָזיקן מיניאַטור־זשורנאַל קען ערקלערט ווערן מיט דעם, וואָס דאָרטן האָט מען געדרוקט קופּלעטן פון אַקטיאָרן אָדער סתּם וועגן יידישן טעאַטער.

עס זענען אָבער אויך געווען געשעפטסאַגענטן, ווי, למשל, אין בוקאַרעסט, וואו אַ געוויסער „מאַריטץ בעקער, וואָס פאַרקויפט דאָס בלאַט „היועץ" (איינע, פון די עלטסטע יידישע בלעטער אין רומעניע) איז אויך דער הויפּט־פאַרקויפער פון „קול רנה".

דערביי ווערט אָבער אָנגעמערקט, אַז אין בוקאַרעסט קען מען עס קריגן „בייא אַללע יונגלעך וועלכע צייטונגען טראָגן".

אינטערעסאַנט זענען די אַנאָנסען אין „קול רנה".

אין עטלעכע נומערן ווערט דערמאָנט, אַז „דיא הערען, וואָס וועלען אונזער קול רנה ביז אין 3 נומערן ערהאַלטען אונד ניכט רעפוזירן, זינד בעטראַכטעט אַלס אַבאָנענט פיר איין האַלב יאָהר".

אין אַן אַנדער נומער בעט זיך די רעדאַקציע ביי די אַנדערע צייטונגען, אַז זיי זאָלן איינגיין אויף אַן אויסטויש מיט זייערע אויס־גאַבן.

„די געעהרטע רעדאקטערע — שרייבט דער „קול רנה" — (זייער) „גראססע צייטונג אן אונזער רעדאקציאהן צו זענדען".

דער „קול רנה" האט געמוזט זיין א דערפאלג, ווייל אין איין נומער ווערט געמאלדן, אז ער וועט דערשיינען צוויי מאל א וואך און די פרייז וועט בלייבן די זעלבע.

די רשימה פון אבאנענטן וואס האבן איינגעצאלט „אנטיטשי־פאנדא" (אין פארוים) ווערט געדרוקט אין די נומערן פון „קול רנה" מיט אן "עפענטליכע דאנקזאגונג".

כמעט אין אלע נומערן, וואס אונז איז אויסגעקומען צו זען, געפינט זיך אן אנאנס וועגן דעם „פוילישן אידל", וואס איז כדאי צו ציטירן אינגאנצן:

אנאנס

דער פוילישער אידעל

איינע צייטונג פיר דיא ארבעטענדען קלאסען דער געזאמטען יודענהייט, ערשיינט יעדען ערב שבת און ברענגט אלל וועכענטליך בעלעהרענדע לייט ארטיקעל. איינע קלארע איבערזיכט אללע פאלי־טישע עראייגעניסע, קאראספאנדענצען פון דער גאנצען וועלט, נייע־איגקייטען דיא אידישע נאציאן בעטרעפין, נאכריכטען פון ענטדע־קונגען און ערפינדונגען, שפאנענדיגע פעלליטאנס און וואונדער שענע געדיכטע.

די פרייז איז 1 פראנק 75 סאנטים פער קווארטעל. צו אבאני־רען בייא וו. ראבבינאוויט , 137 קאמאיטשיל סטר. לאנדאן".

פון צייט צו צייט ווערט געמאלדן פון דער רעדאקציע, וואס עס וועט זיין געדרוקט אין די נאנטסטע נומערן. מערסטנטיילס רעקלא־מירט דער רעדאקטאר זיינע שריפטן.

„באלד ווירד אין אונזער קול רנה געדרוקט ווערען איין זעהר אינטערעסאנטער פעאילעטאן, דער אבגעקימטענער הויזירער, אריגי־נאל פערפאסט פון ליפא ראדעסקא".

דער זשורנאל איז, וויזט אויס, דערשינען יעדע וואך פינקטלעך, ווייל אין נומער 3 פון 1טן סעפטעמבער 1884 געפינט זיך אן אנט־שולדיקונג, אין וועלכער עס ווערט געמאלדן, אז „דורך דער שולד דעם זעצערס איז דיזעס העפט פערשפעטעט געווארען".

ווי עס איז שוין פריער דערמאנט געווארן באשטייט דאס זשור־נאלכל מערסטנטייל פון טעאטראלישע קופלעטן. אזוי געפינען מיר אין „קול רנה" לידער און טעאטער קופלעטן פון לאטיינער, דוד

אפּאָטעקער, סטכאַלעסקאַ, גאָלדפאַדען, שמיד, מרדכי באַרער, יוסף לייבאָוויטש, דירעקטאָר הורוויץ, מאָגולעסקאַ, ח. ז. ברוקער, יוסף ב. גוטמאַן א. א.

דער רעדאַקטאָר גופא ליפּא ראָדעסקאָ האָט געדרוקט פעליע־טאָנען.

אין פּראָזע איז געדרוקט „איין ביאָגראַפיע אָדער דאָס מאָל־דאַווישע יונגיל" וואָס איז אנטנומען פון לינעצקיס „דאָס פּוילישע יונגעל". קיין מחבר איז דערביי ניט דערמאָנט.

דער צייטונגס כאַראַקטער פון דעם דאָזיקן מערקווירדיקן וואָכנ־בלעטל באַשטייט אין דעם, וואָס אַקטועלע ענינים ווערן באַשריבן אין גראַמען. אַזוי, למשל, איז דאָרטן געדרוקט אַ לאַנג ליד אויפן טויט פון באַראָן הירש מיט אַזאַ רעפריין:

„באַראָן הירש דער עדלער נאָמען
דאָס גוטע הערץ פיר דער גאַנצען וועלט
מיט טרערין וועלען מיר זיך שפּעטער דערמאָנין
מיר וועלען ערשט זעהען ווער פון אונז יודאַלעך פעהלעט".

די נומערן פון ימים־נוראים זענען אויך „אַקטועל", ווייל מען דרוקט קופּלעטן וועגן תשליך, יום־כּפּור, כּפּרות־שלאָגן א. א. וו.

אייניקע קופּלעטן זענען וועגן דעם טיסאַ־עסלאַרער עלילת־דם פּראָצעס, וואָס האָט זיך גראָד צו יענער צייט פּאַרענדיגט, ווי, למשל, מאָריטץ שאַרפס געוויסענס ביססע (חרטה) פון הורוויץ, וואָס זענען מסתמא אַנטנומען פון זיין פּיעסע „טיסאַ עסלאַר", וואָס איז אין 1886 געשפּילט געוואָרן אין ניו יאָרק.

אין אַן אַנדער נומער איז געדרוקט דאָס ליד, „יאָזעף שאַרף אין קערקער", אויך פון דער זעלבער אָפּערעטע.

אפילו לייט־אַרטיקלען זענען געשריבן אין גראַמען. אַזוי, למשל, געפינט זיך אין איין נומער אַן אַרטיקל א. נ. עטוואָס איבער דער לאַגע דעם יודענטהום אינגאַנצן אין . . . גראַמען.

דאָס איז, ווייזט אויס, אַ פּסחדיקער נומער (דאָס שערבלאַט פעלט), ווייל אין דעם „לייט־אַרטיקל" רעדט זיך וועגן יציאת מצרים און וועגן אַמאָל און וועגן דעם, אַז מען דאַרף זיך אומקערן קיין ארץ ישראל, ווייל ריידן איז אומגעזונט און מען דאַרף זיך האַטעוועען וואָס שנעלער.

בכלל זענען אַלע קופּלעטן און לידער פון געזעלשאַפטלעכן כאַ־ראַקטער דורכאויס ציוניסטיש באַפאַרבט.

אויף איין כאַראַקטעריסטיש ליד פון „קול רנה" איז כדאי זיך אָפּ־צושטעלן, מחמת עס גיט אונז אַ שליסל צו דער אַזוי־גערופענער סאָ־ציאַלער פּאָעזיע פון יענער צייט.

אין אַ ריי קופּלעטן א. נ. ענטשולדיגונג „מען זאָל עס נישט בע־דאַרפין" ווערט אַנטוויקלט אַזאַ „געדאַנק":

געזונטע מענטשן עסן ברויט און קראַנקע איינגעמאַכטס; גע־זונטע פעלקער זינגען פריילעכע לידער, קראַנקע פעלקער זינגען נאַצי־אָנאַלע לידער ד. ה. טרויעריקע. לאָמיר ציטירן דעם „שרייבער" גופא:

„די נאַציאָנאַלע פּאָעזיע מיט איר געדאַנק
איז גלייך צו דעם זיסן איינגעמאַכטס
זי ערקוויקט די נאַציאָן ווען זי איז גייסטעש קראַנק
ווען איר הערץ איז פערשמאַרצט".

די ווייטערדיקע סטראָפן זענען שוין רעקלאַמע קופּלעטן פאַרן זשורנאַלכל „קול רנה", וואָס ברענגט זיסע געזאַנגען צו ערקוויקן, אָבער דער מחבר (מסתמא דער אַרויסגעבער גופא) האָפט, אַז יידן וועלן זיך אינגיכן איבערפעקלען קיין ארץ ישראל און

„דאָרט וועלן זיך אונדזערע הערצער קוויקן,
ווייל אַז ירננה כל עצי היער
דערווייל וועל איך דאָ מיין „קול רנה" דריקן
און איר אַבאָנירט אייך כאָטשי אויף איין יאָר".

(אָרטאָגראַפיע מאָדערניזירט).

וועגן דעם רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון „קול רנה" ליפּא ראָדעסקאָ ווייסן מיר נאָר אַזויפיל, אַז ער איז געווען פאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער אין רומעניע. זיינס אַ ביכל פון טעאַטראַלע קופּ־לעטן א. נ. ליפּעלעס ווערק, „זייער שיינע און נייע לידער, וועלכע נאָך ביז יעטץ נישט געדריקט געוואָרין און איבעראַל גישפּילט גיוואָרין אין אַללע טעיאַטערע פערפאַסט פאָן ליפּא ראָדעסקאָ. בהוצאת ובידפוס (!) ה' יחזקאל מרגוליות באקוי. ערשטע טהייל. פּרייז 50 באני 1882. 28 זייטן. (געפינט זיך אין טעאַטער מוזיי פון ייוואָ).

דער זעלבער ראָדעסקאָ איז געווען אַ רעדאַקטאָר פון אַ זשורנאַל הגבור, וואָס איז דערשינען אַפריער אין בוקאַרעסט אין די יאָרן

1886־1887 און שפּעטער אין גאַלאַץ (אַפּריל 1887). (לויט דער ביבליאָגראַפיע פון די רומענישע פּעריאָדיקא, ז. 317).

אַז ראַדעסקאָ איז געווען אויך פּראָפעסיאָנעל פאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער איז צו זען ניט נאָר פון זיין זשורנאַל, וואָס איז דורכאויס „טעאַטראַליש", נאָר אויך פון אַן ענטפער אין איינעם פון זיינע בריווקאַסטנס.

עס ווערט דאָרטן געענטפערט דעם אַקטיאָר און טעאַטער אונ־טערנעמער אברהם אַקסעלראָד (1858־1925), וועלכער איז דאַן געווען אין ראָמאַן (אין 1883) אין אַזאַ לשון: —

„מיר זאָרגען פיר אונזער אינטערעס. נאָר איין קליינעם בעריכט קענט איהר האָבען. דאָס וויא טרופּע האָט אַבגערייזט נאָך קראַ־יאָווע".

ווייזט אויס, אַז אַקסעלראָד האָט געוואָלט אָפּדרוקן אַ באַריכט פון דעם מאַרשרוט פון זיין טרופּע, אָבער ראַדעסקאָ האָט געהאַט זיינע אינטערעסן מיט אַן אַנדער טעאַטער טרופּע אין רומעניע און דערפאַר האָט ער ניט געוואָלט דרוקן אַזאַ נאָטיץ.

פאַר דעם סאָציאַלן מעמד פון יידישן טעאַטער אין רומעניע אין יענע „האָניג יאָרן" געפינען מיר אין איניקע קופּלעטן פון „קול רנה" גאָר אינטערעסאַנטע רמזים. אָבער דאָס איז שוין אַן ענין, וואָס האָט ניט צו טאָן מיט דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע.

וויפיל נומערן פון „קול רנה" זענען דערשינען איז שווער פעסט־צושטעלן.

די רומענישע ביבליאָגראַפיע פון פּעריאָדישע שריפטן, וואָס די אַקאַדעמיע פון וויסנשאַפט אין בוקאַרעסט האָט אַרויסגעגעבן אין 1913 נאָטירט ניט די דאָזיקע וואָכנשריפט. ממילא אויך ניט שיס ראָמאַן אין זיין רשימה („פילאָלאָגישע שריפטן" פון ייוואָ, באַנד 3).

דער לעצטער נומער, וואָס אונדז איז אויסגעקומען צו זען, איז נומער 9 פון צווייטן יאָרגאַנג, ניט דאַטירט.

אין די מערסטע נומערן, וואָס מיר האָבן געזען געבונדן אין אַ קליין באַנד, זענען די שערבלעטער אַרויסגעריסן.

אויפן שערבלאַט פון נומער 3 פון צווייטן יאָרגאַנג איז אָנגע־געבן די דאַטע: 1 סעפּטעמבער 1884 (אלול, תרמ"ד).

פון די נאָטיצן פון דער אַדמיניסטראַציע און דער רשימה פון אַגענטן און אַבאָנענטן איז צו זען, אַז דער „קול רנה" איז געווען אַ גאַנגבאַר אַרטיקל און איז געווען געפירט אויף אַ געשעפטלעכן אופן.

א סך פון די מיטאַרבעטער פון „קול רנה" ווערן ניט דערמאָנט אין רייזענס לעקסיקאָן.

יוסף לייבאָוויטש איז מסתמא אידענטיש מיטן הירש לייבאָוויטש, וועגן וועלכן עס שרייבט מלאכי אין „פנקס" (2, 1929, 85-84). דער דאָזיקער לייבאָוויטש איז געווען א רעדאַקטאָר פון אַן יידיש בלאַט א. נ. התוקע (אין 1885).

דאָרטן שרייבט ער זיך אונטער צבי הירש יוסף, המכונה צל"צל איש באטושאני".

מסתמא האָט ער די קופּלעטן געחתמעט מיטן דריטן נאָמען: יוסף.

צווישן די אַגענטן פון „קול רנה" געפינען מיר איינעם אברהם חיים כ״ץ אין בריאלא, וואָס איז געווען אזוי פריינדלעך, ווי עס מעלדעט די אַדמיניסטראַציע פון זשורנאַל „פיר אונדזער „קול רנה" דיא אַגענטור אונד איינקאססאַ אָנצונעהמען על מנת שלא לקבל פּרס".

דאָס איז ווארשיינלעך דער זעלבער כ״ץ, וואָס האָט איבערגעזעצט לינעצקיס, „פּוילישע יינגל" אויף העברעאיש, וועגן וועלכן עס שרייבן מלאכי („ייווא בלעטער" 1, 282-83) און נ. מאַרק (דאָרטן 8, 90-91 און באַנד 9, ז. 152), אַז ער איז געווען אַ משכיל און אַן העברעאיש-יידישער שרייבער.

אגב איז כ״ץ געווען דער „גענעראַל אַגענט" פון ראָדקינסאָנס „הקול" און דער פאַרטרעטער פונעם „וואהרען היעוץ".

י. שאַצקי

צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פּרעסע אין פּוילן.

אין 1935 איז אין ווארשע דערשינען אויף פּויליש אַ וויכטיקע ביבליאָגראַפישע אַרבעט פון פרוי זשאנא קאָרמאַן א. נ. מאַטעריאַלן צו דער ביבליאָגראַפיע פון סאָציאַליסטישע דרוקן אויף די טעריטאָריעם פון פּוילן אין די יאָרן 1866—1918 (374 זייטן).

די דאָזיקע ביבליאָגראַפיע אַנטהאַלט אויך די יידישע פּעריאָדישע אויסגאַבעס ווי אויך בראָשורן. ליידער, זיינען אַזוינע ריכטונגען ווי דער „בונד", „פּועלי ציון", סאָציאַליסטן-ציוניסטן (ס״ס) און יידישע אַנאַרכיסטן באַאַרבעט געוואָרן זייער שוואַך.

דאַגעגן זיינען גלענצענד באַאַרבעט געוואָרן די יידישע שריפטן

פון די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען, פון דער סאָציאַל־דעמאָ־קראַטישער פּאַרטיי פון פּוילן און ליטע (ס. ד. ק. פּ. ל.) און פון דער פּוילישער סאָציאַליסטישער פּאַרטיי אין גאַליציע.

דערפאַר האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסנעמען פון דער דאָזיגער ביבליאָגראַפיע נאָר די פּרעסע פון די פּאַרטייען, וואָס זיינען אַמבעסטן באַאַרבעט געוואָרן און באַקענען דעם יידישן לייענער מיט דער דאָזי־קער אינטערעסאַנטער רשימה. אַזאַ פולשטענדיקע און אַזאַ דעטאַ־ליזירטע ביבליאָגראַפיע איז נאָך קיינמאָל ניט געווען פאַרעפנטלעכט.

ליידער, זיינען די קעפּלעך פון די בלעטער אָנגעגעבן מיט לאַטיי־נישע אותיות, אַזוי אַז ביים רעקאָנסטרואירן די דאָזיקע קעפּלעך זיי־נען וואַרשיינלעך אַריין אומפּינקטלעכקייטן אין אויסלייג. אָבער מען קען זיך ניט העלפן. די הויפּט ווערט פון דער דאָזיקער ביבליאָגראַ־פיע באַשטייט אין איר רייכקייט פון אינפאָרמאַציע, און זי קען דינען ווי אַ מוסטער, ווי אַזוי מען דאַרף באַאַרבעטן אַ ביבליאָגראַפיע פון דער פּרעסע.

אין דער רשימה זיינען אַריין די אומלעגאַלע אַזוי גוט ווי די לעגאַ־לע אויסגאַבעס.

די רשימה גיבן מיר לויטן אלף־בית:

דער יידישער סאָציאַל דעמאָקראַט — צייטשריפט פון סאָציאַ־ליסטישער וויסנשאַפט, ליטעראַטור, קריטיק און געזעלשאַפט־לעכן לעבן. דערשינען יעדן חודש ווי דער אָרגאַן פון דער יידישער ס. ד. פּאַרטיי. לעמבערג 1905. אַרויס 5 נומערן. רעדאַקטאָר יהושע נעקער. נומער 2—1 —אַפּריל־מאַי 1905. אַנטהאַלט 70 זייטן. מיטאַרבעטער: ה. גראָסמאַן, ה. מייזעלס א. א.

אידישעס פאָלקסבלאַט — אָרגאַן דער סאָציאַל דעמאָקראַטישען (!) פּאַרטיי. דערשינען יעדע צוויי וואָכן. לעמבערג 1899־1896. רעדאַקטאָר: דר. מאַקס צעטערבוים. אַרויסגעבער: דר. הערמאַן דיאַמאַנט. ערשטער נומער דערשינען דעם 16 אָקטאָבער 1896 (4 זייטן). אין 1896 איז דער טיראַזש געווען 1300 עקזעמפּלאַרן.

די אידישע פאָלקסצייטונג — סאָציאַל־דעמאָקראַטישער וואָכנבלאַט. סימפּאַטיזירט מיט דער פּוילישער ס. ד. פּאַרטיי. לעמבערג 1902. רעדאַקטאָר: ה. דיאַמאַנט.

דער אַרבעטער — אָרגאַן (פון) דער סאָציאַל־דעמאָקראַטישער פּאַר־

טיי. דערשינען אַלע צוויי וואָכן. לעמבערג 1893-1896. אַרויסגעבער: יוסף וואָלמאַן. פאַראַנטוואָרטלעכער רעדאַק־טאָר: יאָאַכים פרענקעל. דער ערשטער נומער איז דערשינען דעם 5טן יאַנואַר, 1894, 8 זייטן. טיראַזש: 500 עקזעמפּלאַרן (אָנהויבנדיק מיטן יאָר 1894).

דער אַרבייטער — אָרגאַן פון דער פּוילישע (ר) סאָציאַליסטישע (ר) פּאַרטיי. (פּ. פּ. ס.). אַרויס אין לאָנדאָן, קראָקע און וואַרשע אין די יאָרן 1898-1906. אינגאַנצן דערשינען 50 נומערן (1898 — 1, 1900 — 1, 1901 — 2, 1902 — 3, 1903 — 1, 1905 — 6, און 1906 — 36 נומ.). דער ערשטער נומער איז דאַטירט: דעצעמבער 1898 (16 זייטן). פון נומער 6 פון 1902 געדרוקט אין פּוילן אין אַ געהיימער דרוקעריי. פון נומ. 9 (יאַנואַר 1905) געדרוקט אין קראָקע אין דער דרוקעריי פון יוסף פּישער. אין 1906 איבערגעטראָגן קיין וואַרשע, פאַר־וואַנדלט אין אַ וואָכנבלאַט. יעדער נומער האָט געהאַט 8 זייטן און געקאָסט 3 קאָפּיקעס. טיראַזש: נומ. 2-1 צו 1500 עקז., נומ. 13 (22טן דעצעמבער 1905) — 20.000, 21 (אַפּריל 1906) — 10.000, 36 (אויגוסט 1906) — 10.000 נומ. 1 האָט רעדאַקטירט מאַקס האָראָוויץ (וואַלעצקי), 2 — 5 לעאָן וואַסילעווסקי (אַ קריסט); פון יאָר 1900 האָט רעדאַקטירט דר. פעליקס זאַקס. מיטאַרבעטער: רובינשטיין (מיכלסאָן), געזעצט: י. האַרטמאַן (לעאָן גאָטליב) און בערגער. אין די יאָרן 1904-1906 (אַפּריל) איז דער רעדאַקטאָר געווען מיכעלסאָן (אין קראָקע).

דער אַרבייטער — אָרגאַן פון פּ. פּ.ס. (לינקע). אַרויס אומלעגאַל אין וואַרשע אין די יאָרן 1906-1907, נאָכדעם ווי עס איז פאַר־געקומען אַ שפּאַלטונג אין פּ. פּ. ס. פאָרטגעזעצט די נומעראַ־ציע פון אַלטן „אַרבייטער", אַזוי אַז דער ערשטער נומער איז נומער 50. אַרויס אינגאַנצן 15 נומערן (50-64). נומער 50 איז דערשינען דעם 30טן נאָוועמבער 1906. נומער 64 דעם 16טן אויגוסט 1907. יעדער נומער האָט געהאַט אַכט זייטלעך.

די געווערקשאַפט — אויסגאַבע פון פּ. פּ. ס. אומלעגאַל. אַרויס 2 נומערן. דער ערשטער איז דאַטירט מאַי 1906.

די לעצטע נאַכריכטן — אָרגאַן פון פּ. פּ. ס. קראָקע 1905. אַרויס פינף נומערן: 1 — 22טן יאַנואַר, 3—2 — 30טן אַפּריל, 4 — 12טן מאַי, 5 (דער לעצטער). אַכט זייטן אַ נומער.

דאָס סאָציאַליסטישע בלאַטט — אָרגאַן פון יידישן קאָמיטעט פון פּ. פּ. ס. וואַרשע 1905 (אומלעגאַל). אַרויס 6 נומערן. נום. 1 — נאָוועמבער 1905 (10.000 עקז.), 2 — 19טן נאָוועמבער 1905 (10.000 עקז.), 6 — 5טן דעצעמבער 1905 (10.000 עקז.), רעדאַקטאָר מ. קרול.

עס טאָגט — פּאָפּולערער וויסנשאַפטלעכער חודש זשורנאַל. אָרגאַן פון פּ. פּ. ס. ד. פון גאַליציע און שלעזיע. איין נומער דערשינען אין פעברואַר 1900. געדרוקט אין קראָקע. פּרייז 4 העלער.

סאָציאַליסטישע בלעטלעך — אָרגאַן פון יידישן קאָמיטעט פון פּ. פּ. ס. אין 1905 אַרויס אין וואַרשע אַ רייע פלוגבלעטלעך אונטער דעם נאָמען. טיראַזש: 10.000 עקז.

סאָציאַליסטישע פלוגבלעטלעך — אומלעגאַלע איינמאָליקע אויסגאַבע פון פּ. פּ. ס. וואַרשע, יולי 1904. 4 זייטן.

די פּראָלעטאַרישע וועלט — „אָרגאַן פון די (דער) פּוילישע (ר) סאָציאַליסטישע (ר) פּאַרטאייי". לאָנדאָן 1903-1902. אַרויס דריי נומערן. 1 — אָקטאָבער 1902, 16 זייטן; 2 — יאַנואַר 1903, 40 זייטן, 3 — פעברואַר 1903, 48 זייטן (41 — 88). רעדאַקטאָר: פ. זאַקס. מיטאַרבעטער: מיכעלסאָן, פיליפּ קראַנץ. געזעצט: האַרטמאַן (לעאָן גאָטליב).

די פּראָלעטאַרישע וועלט — פּאָפּולער-וויסנשאַפטלעכער חודש זשורנאַל, אָרגאַן פון פּ. פּ. ס. (לינקע). ווילנע-וואַרשע, 1907, אַרויס 9 נומערן, רעדאַקטירט פון פיליפּ קראַנץ. שטענדיקער מיטאַרבעטער: ש. הורוויץ. צווישן די מיטאַרבעטער זיינען געווען: י. ל. פּרץ, יעקב מילך, א. א. טיראַזש: 1000 עקז. ערשטער נומער דערשינען אין יאַנואַר 1907. לעצטער (9) אין אָקטאָבער 1907.

צום קאַמף — פלוגבלאַט פון צענטראַלן קאָמיטעט פון סאָציאַל-דעמאָקראַטיע פון פּוילן און ליטע. 1918. 3 נומערן. טיראַזש: נום. 1 — 1000; 2, אַפּריל 1918 — 3000; 3 — אויגוסט 1918 — 3000.

דער קאַמף — אויסגאַבע פון פּ. פּ. ס. אין ליטע. אומלעגאַל. איין נומער דערשינען אין מאַי 1906.

די רויטע פאָן — אָרגאַן פון ז. ד. פון פּוילן און ליטע. אַרויס פיר נומערן אין 1906. נומער 1, דערשינען דעם 6טן יולי 1905 אין 6000 עקז. נומער 2 — 4טן אויגוסט 1906 (12 זייטן), נומער 3 — 3טן סעפּטעמבער 1906 (6000 עקז.).

י. ש.

פֿיליפּ קראַנץ און די „פּראָלעטאַרישע וועלט".

נאָך מאָריס ווינטשעווסקין, דעם „זיידן פֿון יידישן סאָציאַליזם", איז יעקב ראָמבראָ, מער באַקאַנט אונטער זיין פּסעוודאָנים פֿיליפּ קראַנץ [1]), געווען דער סאַמע פּראָמינענטסטער פֿאָרשטייער פֿון סאָציאַליסטישער זשורנאַליסטיק אויף יידיש. פֿון 1881 ביז 1889 האָט ער רעדאַקטירט דעם לאָנדאָנער „אַרבעטער פֿריינד", די צייטשריפֿט, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ מין קאָרעספּאָנדענץ-שול פֿון סאָציאַליזם צווישן יידן, אָנפֿירנדיק אין לאָנדאָן אויך מיט דער ערשטער יידישער אַרבעטער דעמאָנסטראַציע; אין 1899 איז אין לאָנדאָן דערשינען זיין יידישע איבערזעצונג פֿון פֿערדינאַנד לאַסאַלס „דאָס אַרבייטער-פּראָגראַם" מיט אַן אַריינפֿיר פֿון מאָריס ווינטשעווסקין, וואָס האָט קראַנצן געמאַכט פֿאַר אַ שרייבער אויף יידיש, און אין 1890 איז ער אויף דער איינלאַדונג פֿון די ניו יאָרקער יידישע סאָציאַליסטן, וואָס זענען ווי אַ באַזונדער סעקציע געווען אָנגעשלאָסן אָן דער „סאָשעליסט לייבאָר פּאַרטיי" (ס. ל. פּ.), געקומען אַהער רעדאַקטירן די וואָכנשריפֿט „אַרבייטער צייטונג", וואָס איז דעמאָלט געגרינדעט געוואָרן [2]).

אין 1892 האָט קראַנץ רעדאַקטירט די „צוקונפֿט", דעם ערשטן יידישן סאָציאַליסטיש-וויסנשאַפֿטלעכן זשורנאַל, וואָס איז געווען די מאַמע פֿון דער איצטיקער „צוקונפֿט", און אין 1894, ווען עס איז געגרינדעט געוואָרן דאָס „אָבענדבלאַט", דאָס ערשטע יידישע סאָציאַליסטישע טאָגבלאַט, איז קראַנץ אויך צוגעצויגן געוואָרן פֿאַר רעדאַקטאָר, אָנהאַלטנדיק דעם אַמט ביז 1899, ווען ער איז איבער דער צווייטער שפּאַלטונג אין דער ס. ל. פּ. אַרויסגעטראָטן און אַ קורצע צייט רעדאַקטירט די וואָכנשריפֿט „פֿאָלקסצייטונג", וואָס די אָפּגעשפּאָלטענע האָבן געגרינדעט. ער האָט אויך רעדאַקטירט די לעצטע צוויי נומערן פֿון „די נייע צייט", דעם חודש-זשורנאַל, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אויפֿן אָרט פֿון דער אָפּגעשטעלטער „צוקונפֿט".

אַזוי ווי קראַנץ איז געווען אַ קעגנער פֿון דער „פֿאָרווערטס"-ריכטונג נאָך פֿון דער צייט, ווען עס איז פֿאָרגעקומען דער אַרויסטריט פֿון די שפּעטערדיקע „פֿאָרווערטסיסטן" פֿון דער ס. ל. פּ., האָט ער אַ

---

[1]) זלמן רייזען: לעקסיקאָן פֿון דער יידישער ליטעראַטור. דריטער באַנד. ווילנע, 1929 זז. 727-740.

[2]) משה שטאַרקמאַן: צו דער געשיכטע פֿון דער יידישער סאָציאַליסטישער פּרעסע. „ייוואָ-בלעטער", דעצעמבער, 1932. זז. 355-387.

צייט לאַנג זיך פאַרנומען מיט סתם זשורנאַליזם, מיטאַרבעטנדיק אין דער ניו יאָרקער יידישער בירגערלעכער פּרעסע, צוערשט אין דער „יידישער וועלט" און דערנאָך אין „מאָרגן זשורנאַל" און אין וואָכנ־בלאַט „דער אמעריקאַנער", שרייבנדיק פון צייט צו צייט פאַר די אומאָפּהענגיקע סאָציאַליסטישע און אַנאַרכיסטישע צייטשריפטן.

ניט געקוקט אויף זיין פאַרבינדונג מיט דער בירגערלעכער פּרעסע, האָט קראַנץ רעדאַקטירט די וואָכנשריפט „אַרבעטער וועלט", וואָס די פאַראייניקטע יידישע געווערשאַפטן האָט אַרויסגעגעבן אין 1904 (דערשינען 22 נומערן), און דערביי זיך אָפּגעגעבן מיט איבערזעצונגס־אַרבעט און מיט שאַפן אַ ריי פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכע ווערק. אין 1901־1904 האָט ער אַ צייט לאַנג רעדאַקטירט די באַנייטע „צוקונפט".

הגם קראַנץ איז געווען גענייגט אַסימיליטאַריש, האָט ער אַלס רעדאַקטאָר געהאָלפן דער אַנטוויקלונג פון אַ גאַנצער ריי יידישע סאָציאַליסטישע שרייבער, און שוין אין 1893 האָט ער אינאיינעם מיטן דיכטער אברהם מיכל שאַרקאַנסקי [3]) רעדאַקטירט דעם „נציינגער [4])", אַ וויסנשאַפטלעך־ליטעראַרישן חודש־זשורנאַל, פון וועלכן ס'זענען אַרויס בלויז צוויי נומערן. ווען יעקב גאָרדין איז געקומען קיין אַמעריקע אין 1891, האָט קראַנץ ניט בלויז אים געגעבן אַ מעגלעכקייט צו שרייבן פאַר דער „אַרבעטער צייטונג", אַז גאָרדין זאָל אַזוי אַרום ווערן אַ שרייבער אויף יידיש, נאָר ער האָט אים אויך באַקענט מיט די „סטאַרס" פון דעמאָלטדיקן יידישן טעאַטער. דאָס האָט געפירט דערצו, אַז גאָרדין איז געוואָרן אַ יידישער דראַמאַטורג און געשאַפן עפּאָכע אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער [5]).

מחמת אַן איבערברוך אין זיין פאַמיליען־לעבן האָט קראַנץ באַשלאָסן אַוועקצופאָרן פון אַמעריקע. ער האָט זיין באַשלוס דורכגעפירט, ווען די „פּ. פּ. ס.", די פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי, האָט אַסיגנירט געלט אַרויסצוגעבן אַ יידישן זשורנאַל, און מען האָט אים איינגעלאַדן דעם זשורנאַל צו רעדאַקטירן. אין די אויגן פון די פירער פון דער יידישער „פּ.פּ. ס."־סעקציע איז קראַנץ געווען דער פאַר־

---

[3]) רייזען לעקסיקאָן, פערטער באַנד, ווילנע, 1929, זז. 500־503.

[4]) דער „שטאָדט־אַנצייגער", „מאָנאַטליכער זשורנאַל פיר ליטעראַטור, קונסט, וויסענשאַפט און קאָמערץ. ניו יאָרק, 1893, אָקט. און נאָוו. — 2 נומערן.

[5]) משה שטאַרקמאַן: יעקב גאָרדינס דעביוט אויף יידיש־ייוואָ־בלעטער, פעברואַר, 1932, זז. 180־185.

סיקער מענטש פאַר אַט־דער ארבעט. ניט בלויז מחמת זיין לאַנג־יאָריקער דערפאַרונג אַלס סאָציאַליסטישער רעדאַקטאָר און פּובלי־ציסט, נאָר פאַר זיין ביטערער קעגנערשאַפט צום „בונד", וועמען די פּ. פּ. ס. האָט באַקעמפט.

זייענדיק אין אייראָפּע (1906־1907), האָט קראַנץ געמאַכט אַ לענגערע נסיעה איבער גאַליציע, פּוילן און רוסלאַנד. און די איינ־דרוקן פון זיין נסיעה האָט ער פאַרעפנטלעכט אין „מאָרגן זשור־נאַל", אין „אַמעריקאַנער" און אין דער אַנאַרכיסטישער „פרייע אַר־בעטער שטימע"[6].

אין יאַנואַר 1907 האָט אין ווילנע אָנגעהויבן צו דערשיינען דער יידישער אָרגאַן פון „פּ. פּ. ס." — „די פּראָלעטאַרישע וועלט", מאָ־נאַטלעכער פּאָפּולער־וויסנשאַפטלעכער זשורנאַל, אונטער קראַנצס רע־דאַקציע. עס האָבן געפעלט מיטאַרבעטער; די פּאָליטישע לאַגע אין רוסלאַנד איז געווען אַ שווערע, און זי האָט באַזונדערס געדריקט קראַנצן, וואָס איז שוין געווען צוגעוואוינט צו ענגלישע און אַמערי־קאַנער פרייהייטן, און דערצו נאָך האָט אין די רייען פון פּ. פּ. ס. אויך ניט געהערשט קיין שלום.

עס זענען אַרויס בלויז ניין נומערן[7] פון דער „פּראָלעטאַרישע וועלט", און וואָס קראַנץ האָט איבערגעלעבט אין יענע טעג האָט ער געשילדערט אין אַ דריי בריוו צו יעקב מילכן, וואָס איז אין 1907 געווען רעדאַקטאָר פון דער „צוקונפט" און זינט יאָרן זיינער אַן אינ־טימער פריינד.

די דאָזיקע בריוו געפינען זיך אין די פּרעסע זאַמלונגען פון ייוואָ אין ווילנע; (פון יעקב מילכס אַרכיוו) און מיר ברענגען דאָ עטלעכע אויסצוגן, וועלכע באַציען זיך דירעקט אויף דער „פּראָלע־טאַרישער וועלט" און צו דער לאַגע אַרום דעם זשורנאַל.

א.

וואַרשע, 1 יאַנואַר, 1907.

ווערטער גענאָסע מילך!

. . . אויב איהר וואונדערט זיך, וואָרום איך האָב ביז יעצט

---

[6] משה שטאַרקמאַן: „פיליפּס קראַנצס ליטעראַרישע באַגעגעניש'ן", פילאָלאָגישע שריפטן, דריטער באַנד, ווילנע, 1929, זז. 57־82.

[7] די „פּראָלעטאַרישע וועלט" איז דערשינען פון יאַנואַר ביז נאָ־וועמבער, 1907. די ערשטע זיבן נומערן זענען געדרוקט געוואָרן אין וויל־נע; די איבעריק צוויי אין וואַרש.

ניט געשריעבען, זאָלט איהר זיך ניט וואונדערן, ווייל איך האָב אַליין ניט געוואוסט, אויף וועלכער וועלט איך געפין זיך. מיין יאַזדאַ איז געווען פול מיט אונערוואַרטעטע אינצידענטען.

יעצט ווייס איך ווייניגסטענס אַזוי פיעל, אַז „דיא פּראָלעטאַרישע וועלט" וועט ענדליך דערלעבען צו זעהן סטאָליפּין'ס וועלט אין רוסלאַנד . . . דאָ האָבען מיר אויף קיין פאַל ניט געקענט קריגען אַ סאַנצעסיע, און מען האָט געמוזט זיך בענוצען מיט דער „קאָנסטיטוציע" אין ווילנע. נאַטירליך, איז דאָס אַזוי לייכט ניט געגאַנגען און עס האָט געקאָסט פיעל צייט. אין אַמעריקע קען מען זיך קוים פאָרשטעלען, וויא פיעל צרות מען האָט דאָ ביי'ן אַרויסגעבען וואָס ניט איז.

פאָרלויפיג איז דאָס ערגסטע, וואָס מיר האָבען דאָ גאָר קיין אידישע ליטעראַרישע קרעפטע. אונזער פּאַרטיי האָט אַ סך אידישע אינטעליגענטען, אָבער אַלץ אַזעלכע אַסימילירטע, אַז זיי קענען אַ וואָרט אידיש ניט שרייבען. געלט פעהלט גראַדע ניט, און לעזערס וועלען אויך געווים זיין, אָבער, צום טייפעל, וואו נעמט מען שרייבערס? אויב איהר אין אַמעריקע וועט מיר ניט העלפען מיט אייערע פעדערס, וועט „דיא פּראָלעטאַרישע וועלט" פּשוט שטאַרבען פון אויסצעהרונג. דעם ערשטען נומער האָב איך און גענ. מיכעלסאָן[8] אויסגעפילט, אָבער אַזוי קען עס דאָך לאַנג ניט געהן. דאַרום בעט איך אייך רחמים מיר באַלד צוצושיקן אַן אַרטיקעל. מינס[9] האָט אַהער צוגעשיקט אייערן (אַן) אַרטיקעל פון דער „צוקונפט". הפּנים צום איבערדרוקען. אָבער דעם ערשטען מאָל ווייניגסטענס דאַרפט איהר צושיקען ניט קיין איבערגעניצעוועטע סחורה. דאָס בעסטע וואָלט געווען, ווען איהר וואָלט מיר צוגעשיקט אַן אַרטיקעל איבער דיא אַמעריקאַנער פּאַרטייען אין אַלגעמיין. דאָ ווייס מען גאָרניט דערפון. ערקלערט זייערע שטרעבונגען און אונטערשיעדע, און שטעלט זיך אָפּ אויף די זאָגענאַנטע פאָלקס־פּאַרטייען און שליסליך אויף דער סאָציאַליסטישער. לאָזט דיא ציוניסטען, טעריטאָריאַליסטען און איבערהויפּט דיא אידישע פראַגע צו רוהע. מיכעלסאָן שרייבט וועגען דעם, און דאָ אויפן אָרט ווייסען מיר מעהר דערפון, וויא אין אַמעריקע.

---

[8]) וועגן מיכעלסאָנען און זיין טעטיקייט אין דער יידישער אַרבעט פון פּ. פּ. ס. זע: ג. אייזנערס „י. ל. פּרצעס אַרעסט אין 1899 — ייוואָ־בלעטער, מערץ־מאַי, 1933, זז. 353-361.

[9]) איינער כון די גרינדער פון די יידישע פּ. פּ. ס. אין אַמעריקע איז ער געווען אַ ס. ל. פּ.—ניק.

איך שרייב אויך היינט צו פייגענבוימען [10]) און ווינטשעווסקי׳ן. (דער בריף צו איהם איז אדרעסירט צו דער „צוקונפט" און זעהט אַז ער זאָל איהם באַלד בעקומען). פייגענבוימען האָב איך געבעטען מיר צו שיקען אַן אַרטיקעל איבער דער פּראַקטישער זייט פון דיא טראַסטס. אין וועלכע בעציהונגען זייט איהר יעצט מיט איהם?

פיליכט וועט מיר בודיאַנאָוו, וועמען גיט איבער אַ גרוס פון מיר, אויך צוגעשיקט אַן אַרטיקעל? עס וואָלט זעהר ווינשענס־ווערטה געווען צו קריעגען פון איהם אַן אַרטיקעל פּשוט איבער דער אַמעריקאַנער קאָנסטיטוציע. פאַר אונז איז עס דאָ זעהר וויכטיג וויא איהר וועט עס אַליין פערשטעהן.

קורץ, יעדערער פון אייך וועט פערדינען אַ אמת׳ע סאָציאַליס־טישע מצוה, ווען ער וועט אונז מכבד זיין מיט אַן אַרטיקעל, דען, ווי געזאָגט, מיר האָבען דאָ קיינע אידישע שרייבערס און מיר מוזען האָבען ליטעראַרישע הילפע פון אַמעריקע.

אַלזאָ, ליעבער ברודער, נעהמט זיך צו דער אַרבעט און זאָרגט אויך, אַז אַנדערע סימפּאַטיזירענדע גענאָסען זאָלען אונז דאָ ליטע־ראַריש אַרויסהעלפען.

וואָס אַנבעלאַנגט צו מיר, זאָ פערשטעהט איהר דאָך, אַז איך שלאָף ניט אויף אַ בעט פון ראָזעס . . . די רעפּרעסיעס זיינען גוואַל־דיגע, און דיא לעצטע פּאָאַר וואָכען האָבען מיר געהאַט איין דורכ־פאַל נאָך דעם אַנדערן. עס איז גרויסענע צרות. איך וועל דאָ אָבער פערבלייבען אַזוי לאַנג, וויא עס וועט זיך לאָזען, וויא איך וועל עס אין שטאַנד זיין אויסצוהאַלטען . . . דאָס ערגסטע איז דאָ פאַר מיר דיא איינזאַמקייט און אָפּגעזונדערטקייט, אָבער איך האָף, אַז עס וועט בעסער ווערען. יעדענפאַלס, איז דאָס יעצט פאַר מיר a matter of honor צו פאַרבלייבען דאָ אין רעכטען פייער . . . אָבוואָהל איך קען ליידער גאַנץ ווייניג לייסטען אונטער דיזע פער־פלוכטע אומשטענדען.

איך וועל אייך אַן אַנדערס מאָהל מעהר שרייבען וועגען דעם. דערווייל ווינשט מיר צו ענדיגען דיזען יאָהר אויף דער פרייהייט...

איך ערוואַרטע פון אייך איין אַרטיקעל צו ענדע פון דיזען מאָ־נאַט, זאָ דאָס איך זאָל איהם קענען אָפּדרוקען אין נעכסטען נומער. שרייבט, שרייבט!

---

[10]) בנימין פייגענבוים, איינער פון די ערשטע יידישע סאָציאַליס־טישע שרייבער און פּראָפּאַגאַנדיסטן פון „אַפּיקורסות".

ב)

WARSZAWA, 13/III/ 07.

פריינד מילך!

. . . „זאָגאַר יעצט, ווען איך האָב זיך אַביסעל צוגעוואָהנט צו דיא היגע צרות און רעדאַקטיר דעם זשורנאַל, פיהל איך מיך, דעם אמת צו זאָגן, גאָר ניט היימליך. קיין גרויסע האָפנונגען האָב איך קיין מאָל ניט געהאַט מכח מיין רייזע, אָבער אויף אַזאַ אונאויפהערליכע רייהע פון אונגליקספעלע האָב איך זיכער ניט געקענט רעכענען. מילא, וואָס עס איז פאָריבער, איז פערפאַלען, דיא פערגאַנגענהייט פון דיא לעצטע 6 מאָנאַט וועל איך יעצט ניט בעריהרען; אָבער דאָס וואָס עס קומט יעצט פאָר איז נאָך אַ צוגאָב צו דיא פריהערע צרות. איך מיין דיא טרויעריגע אינערליכע שפּאַלטונג. דאָס מאַכט אַלץ מעהר אַ תל פון דער פּאַרטיי. איך וויים גאָר ניט, וואָס דער סוף דערפון וועט זיין. ניט קיין געלט און ניט קיין מענשען. דיא עקספּראָפּריאַציעס האָבען אָבגעוואָהנט דיא מיטגליעדער פון בייטרעגע, און דיא שרעקליכע רעפּרעסיעס האָבען אַרויסגעריסען פון דיא רייהען דיא בעסטע און ענערגישסטע מיטגליעדער. אויב עס וועט ניט זיין אַן אַמנעסטיע פון איין זייט און אַ פעראייניגונג פון קרעפטע פון דער אַנדער זייט, זיינען מיר דאָ קאַפּוט אויף יאָהרען.

וואָס אָנבעלאַנגט צום אידישען קאָמיטעט, זאָ ליידעט ער נאַטירליך פון דעם אַלגעמיינען קריזיס. צווישען דיא אידען איז דאָ איינענטליך קיין שפּאַלטונג ניטאָ, אָבער אַליין קענען זיי גאַנץ ווייניג אויפטאָן איינפאַך צוליעב מאַנגעל אין פינאַנציעלע מיטעל. מיר האָבען דאָ געהאַט אַ געוויסע סומע אויף דעם זשורנאַל און איבערהויפּט אויף לעגאַלע אויסגאַבען, אָבער מען האָט געמוזט געברויכען דאָס געלט אויף אַנדערע זאַכן, זאָ דאָס עס וועט קוים קלעקען אויף נאָך אַ פּאָר נומערן. דיא צירקולאַציע איז אונגעפעהר 4000 [11]) עקזעמפּלאַרען, און אַזוי וויא אַ נומער ווערט פערקויפט בלויז פאַר 10 קאָפּ [12]) (פּאַקטיש 6 קאָפּ), זאָ דערלייגט מען אין בעסטען פאַל אַ העלפט, דאָס איז אונגעפעהר 125 רוב'. נאַטירליך, ווען ניט דיא

---

[11]) דאָס איז ניט ריכטיק. פרוי קאָרמאַן באַווייזט אין איר בוך וועגן דער סאָציאַליסטישער פּרעסע, אַז דער טיראַזש איז געווען ט ו י ז נ ט. זע: י. ש׳ס „צו דער געשיכטע פון דער יידישער סאָציאַליסטישער פּרעסע“ אין דעם זאַמלבוך.

[12]) קאָפּיקעס.

שפּאַלטונג, וואָלט אַזאַ דעפיציט קיין ווערדע געהאַט, אָבער ביי דיא יעצטיגע אומשטענדען איז דאָס אַ גאַלאָפּירענדע שווינדזוכט.

דער זשורנאַל האָט אויסגענומען דאָרט, וואו מען ווייס פון איהם און מען לעזט איהם, אָבער אַזוי וויא רוסלאַנד איז גרויס און מיר האָבען ניט דיא נויטיגע מיטעל גוט צו אַדוועטייזען, ווייס מען נאָך אפילו ניט פון זיין עקזיסטענץ אין דיא מייסטע שטעדט פון דער ליטא און פון זיד־רוסלאַנד.

דערצו נאָך האָבען מיר דאָ גאָר קיין ליטעראַרישע קרעפטע. איך און גענ. מיכעל [13]) . . . פילען אויס דיא נומערן. פיר דעם 3־טען נומער האָב איך געקראָגען אַן אַרטיקעל פון פייגענבוים. דאָס איז דערווייליע דיא גאַנצע זייטיגע ליטעראַרישע מיטווירקונג . . .

איך האָב געשריבען צו פּערלמוטער'ן, וויא ער זאָל מיר שיקען דיא „צוקונפט". זאָל ער עס ניט פערנאַכלעסיגען. איך וועל שוין זעהן, וואָס מען קען איבערדרוקען. פּרינציפּיעל האָב איך נאַטירליך גאָר נישט דאַגעגען. שיקט מיר יעדענפאַלס צו אייער „פּאָליטישען איבערבליק" פון יאַנואַר־נומער אין אַ קאָנווערט, וועל איך עס זיכער בענוצען.

איך האָף, אַז איהר קריעגט דיא „פּראָל. וועלט" אין צייט. נאַ־טירליך, איהר מעגט זיך בענוצען מיט דיא אַרטיקלען, אָבער איך זעה ניט איין, וואָס איהר וועט קענען איבערדרוקען.

אייער פאָרשלאַג וועגען אַ סעריע אַרטיקלען איבער טראַסטס נעהם איך גערן אָן. איך וואָלט כאָטש איינעם פון זי געוואָלט זעהען. פייגענבוים'ען האָב איך אין מיין לעצטען בריף פאָרגעשלאָגען צו שרייבען מכח דעם טרייד ענד לייבאָר אַליענס עליו השנאָבעל און צו האָבען דערביי אין אויג דיא זעהר וויכטיגע היער פראַגע וועגען פּאַרטייאישע און אונפּאַרטייאישע יוניאָנס.

איך שיק אייך צו דיא קאָרעקטור פון מיין קורצען אַרטיקעל איבער דער דומע, וואָס ווערט דאָ איבערגעדרוקט ווערען אין אַ 10 טעג אַרום אין 3־טען נומער „פּראָלעט. וועלט". אויס מאַנגעל אין פּלאַץ האָב איך מעהר ניט געקענט שרייבען. פאַר אייך אין אַמעריקא איז עס דערווייליע געוויס גענוג. וועגען דיא אידען און ספּעציעל דעם „בונד" אין דער וואהל־קאַמפּיין האָב איך אַ סך צו שרייבען, נאָר איך וועל עס שרייבען עטוואָס שפּעטער. לאָזט איבער די אונ־טערשריפט „י. בלאָך", אויב איהר וועט אָבדרוקען דעם אַרטיקעל אין דער „צוקונפט".

---

[13]) מ. מיכעלסאָן. זע: הערה 6.

מ. שטאַרקמאַן

. . . וועט מיר בודין [14] עטוואָס צושיקען? וואָס טהוט פאַ־רענבערג? [15].

ג

ODESSA, Aug. 6, 1907

פריינד מילך!

. . . איהר וועט זיך געווים וואונדערן, וויא אזוי איך קום פלוצ־לונג אהער, וועל איך אייך קורץ ענטפערן מיט פונקטען: 1) איז גאָר קיין האָפנונג ניטאָ, אז עס זאָל בעסער ווערען אין וואַרשע; 2) איז דיא פאַרטיי צוברעקעלט, צובראָכען, און דיא פונקציאָנארוסען הונ־גערן פשוט; 3) איז שוין אייגענטליך ניטאָ מיט וואָס אפילו ארויס־צוגעבען דיא „פראָל. וועלט"; 4) האָט מיר דאָס לעבען אין וואַר־שע סטראַשנע דערעסען; 5) קען איך שרייבען מיינע ארטיקלען פיר דיא „פ. וו." (אויב זיא וועט נאָך ווייטער דערשיינען), זיצענדיג אין אַן אַנדער שטאָדט . . .

דיא פאָרטזעצונג איבער פרץ [16] שיקט צו אונבעדינגט, ווייל ביז ניי־יאָהר וועט מען נאָך דערשלעפען דיא „פר. וועלט". שיקט צו אויף לידסקי'ס אדרעס, וויא פריהער (עס מאַכט ניט אוים, וואָס איך בין דאָ, דיא חברים וועלען שוין קריעגען) אָדער אויף אַן אדרעס, וואָס מינע וועט איך געבען . . .

מ. שטאַרקמאַן

[14] לואיס בודין. זע: ז. רייזענס לעקסיקאָן, ערשטער באַנד, זז. 233-232.

[15] דר. ק. פאַרנבערג — דאָרט, דריטער באַנד, זז. 25-20.

[16] יעקב מיליכם אַרבעט איבער י. ל. פרצן, „פראָלעטאַרישע וועלט", נומ. 5, 1907.

GAZETA DE AMSTERDAM.

De Lunes 9. de Mayo 1678.

ITALIA.

Napoles 12 Abril.

LOs soldados que se hallaron en los 2. navios Franceses,que se avisó la semana passada, havian tomado los Cossarios Zelandeses y condusido aqui, fueron desarmados, y despues se les concediò passaportes y dinero para ir à Roma libremente, à cada uno de los Officiales, se dio un cavallo de los que se tomaron en dhos navios, y los referidos Cossarios presentaron los mejores à su Excelencia, el qual despues comprò dellos todos los restantes, rescatando juntamente las campanas y mas saco que los Franceses haviã tomado de Augusta. De Messina se escrive, continuavan aun las fiestas, y regosijos que allá se hazian por la reduccion de aquella plaça à la obediencia de su legitimo Señor y dueño, y que el Virrey havia hecho reseña de todos los moradores de aquella plaça y hallado en lugar de 60000. que havian sido antes de la rebelion, solamente 10000. pero que agora bolvian allà cada dia muchas familias, confiadas en el perdon general, aunque al principio no se jusgavan por muy seguras: quando el Virrey entrò en la Ciudad, le salieron à recibir algunos Diputados della à modo de un Consejo, pero el no les quiso admitir en dha calidad, diziendo los recibiria solamente como à personas que representavan la Ciudad, aunque havian perdido todos sus privilegios. El Virrey hizo justiciar dos Españoles por haver injuriado à los Messineses por la passada rebelion.

Nu. 19.

Milan 10 Abril.

DOn Diego de Bracamonte llegò de Sicilia aqui, haviendo sido allá General de la cavalleria y agora và à España, dho Sr. y los demas Generales fueron regalados por su Excelencia con un sumptuoso banquete. Como no se pudiesse allanar amigablemente las diferencias que hay sobre el Ducado de Guastalla, se rezelan algunos disgustos, si el Emperador no les evitare con su autoridad, y obligare al Duque de Mantua,à que venga en ello, visto haver recrutado el presidio de Casal. Avisasse de Piñerol haverse embargado cierta persona en su casa, por haver sido complice en el incendio que el Duque de Glovenasso havia emprendido, de los Almazenes de Tolon. Los Franceses divulgaron en Turin Corte

T de

(1878) גאזעטא דע אמסטערדאם

דינשטאגישי קורנט תמ"ז
י"ז אלול ד"ו אויגוסט

איטליען

(פענעציען) דען צוועלפטן
אויגוסט· מאן האט צייטונג דאס
דער פענעדישי קאפיטיין יענראל
מיט דער גנצן ארמייה איז געפארן
נאך דיא (לעפאנט) אום דורטן דיא
צווייא טירקישי שלעסר צו בילעגרן·
דיא טירקן זיין דורטן שטארק דרייא
טויזנט מאן צו פוס אונ' עטליכי הונדרט
מאן צו פפערד· צו פענעציען איז
צווייא טאג נאך אנדר איין גרויס
געוויטר געוועזן מיט גרויסן דונר אונ'
בליץ וועליכש האט פיל שעדר אונ'
הייזר אום געווארפן פיל מענשן צו
טוט געשלאגן פיל שיף געבייא בשעדיגט
אויף דען קליינן טורן מיט דר קערכן
פון דיא (איניאן) וואנדרליך אום
..ורפן אודאיז איין טייל אום געשלאגן
דער טירקישי (סעראסקיר) זאגט
מיט צוועלף טויזנט מאן אין דען שלאס
(פאטראסא)· דיא זאקסישי
פעלקר אלכט הונדרט מאן שטארק
ווייל אבר מיט זיא ניט קענן אקורדירן
אזו ווערן זיא פון (פענעציען) ווידר
צו רוק נאך איר פאטר לנד ארטירן·

פרקנרייך

(ביאנע) דען צעהנטן אויגוסט·
מאן האט היר צייטונג פון (מאלאסע)
דאס דורטן אזו איין שרעקליך געוויטר
פון האגל איז געוועזן דאס דר דורך
אזו פיל שאדן איז געשעהן; בייא
פעלניג דערפר זיין זיר גאר פיל
גרונד פר דורבן געווארן פעלצעהן
מענשן זיין טויט געבליבן דיא ווייין
גארטן האבן אזו פיל שאדן איין
גינומן דאס זיא עס אין צווייא יארן
ניט ווערן קענן אויף ברענגן·

ענגילנד

(לונדן) דען פופצעהנטן אויגוסט
פאר איינגי טאגן האט (אונסער
העגנדריך אורדמאס) דיא (אמראמי)
הירע וועלכי איז איין זער רייכי אונ'
פאר נאייע געוועזן דיא וועלבינגי האט
ער מיט געוואלט אויז דער ארדינארי
קוטש ארויז גינומן אונ' אין איין
אנדרי קוטש מיט וועקן פפערדן
גיזעצט אונ' דר פון געפירט דאס מאן
ניט וויז ווא זיא איז אהין גיקומן·

מושקווע

(מוסקווע) דען זעקס אונ'
צוואנציגסטן יולי· אלהיר זיין אן
גיקומן ניין האלענדישי פראכט שיפן אונ'
אויך צווייא ענגלישי שיפן· אונ' דיא
טירקן האבן דען ענגלישן שיף לנג
נאך גיאגט דען זיא האבן גימיינט עז
ווער איין האלענדיש שיף אונ' דיא
טירקן האבן דען סטיר אום פון דען
ענגלישן שיף טויט גישוסן·
דיא וויל דיא טאטערן האבן אל האוס
גראז אין דען לנד (קרים) פר ברענט
אונ'

"דינשטאגישי קורנט" פון 27 אויגוסט 1687.

נייאי צייטונג

חוג׳ יודישר חוך צוג אחנטי קהלה קדושה עיר
ואם בישראל

פראג

יע״ה י הנעשה לכבוד לידות פרינץ

לעאפאלטוס

בן קיסר המהולל מלך רומי ביהם

אונגרן עת צעטרא :

קאראלוס

השם ירום הודו ויתנשא מלכותו אמן · הנולד ב״ר״ע
מאיי בשנת חמשה אלפים וארבע מאות וישבעים
וששה לבריאת עולם · ולמנין האומות אלף
ושבע מאות ושישה עשר :

1716.

בעיר מלכותו

ווינא

אשר במדינה עשטרייך

ייטונג, פראג, 1716.

עיש פאלגנדי האט מאן אן פרנסים וועללין איבר געבין

להפרנסים טגהקים דקהל אשכנזים דק"ק אמשטרדם

גיבן החתומי מטה יחידים דקהלתינו וועלכי מיט גלידר פֿון דיא סאָציעטעט פעליקס ליבערטאַטע אונ שארי יחידים עס פֿאָלגנדי צו ערקענן .

דא עס כעת ידוע ומפורסם לכל איזט . דס זיך מאל דורך דז דעקרעהט פֿון דיא נאַציאָנאַלע פֿערגאדרונג פֿון דאטו 2 סעפטעמבר 1796 . אלס דורך דיא פובליקאציע פֿון דער פראווינציאל בשטיהר פֿון דאטו 29 סעפטעמבר איר יהודים ת"ל זא גאר דאס פֿאָלקומן חירות בקומן האבן . אונ אונזרי נאטורליכה רעכטן אלס פֿרייאה מענשן . אונ בארגרש . אין דיא מאַהטשאפפיא צו קומן וויס אנפֿאַנגן . ועי"כ אין טשמן זיינן וואָרדן געשטעלט אום אין אלעם אבֿן דיא מיינע אונפֿערטרעגליכע בשוועהר אין זיך האבן אונזר בלאַנגען אין צו קענגען בריינגען . ובפרט אין זאכן דיא אונזרי קהלה יע"א אין עס בזונדר צו טרעפֿן . לא בלבד דורך עס דעקרעהט פֿון 5 אוגוסטוס אונ צו עס קערקליכע פֿון דען סטאַאט אב געשיידן ווערט . נוכח זה בייא עס דעקרעהט פֿון 2 סעפטעמבר . אז יהודים אלליין קונסערווירענדע . אונ בייא בפירוש דורך דיא נאציאנאלע פֿערגאדרונג . דיא גיקונסיטויערטע מאכטן אן געזיינט זיין געווארדן . אונ אלע דיא אלטע צאנקסיעס מהתקנות דקהלתינו צו אננולליהרן . אזו דען אויך דורך עס דעקרעהט פֿון דער פראווינציאל בשטיהר פֿון האללאנד פֿון דאטו 29 סעפטעמבר דיא זעלביגה פר פרעאללן פֿערקלערט זיינן געווארדן :

אונד ווארן הח"מ וחבריהם מיום התוועדם יחד עד עתה . זיך תמיד האבן מתכוון געווסט לשם שמים ולטובת אחיהם בני ישראל . אונד כעת בהגה זיין . דז דורך דיזה זא גלוקליכה אלס פֿאָרטהיילהאפטע דיספֿערענטע דעקרעהטן . פֿיעלה לייטן אין איטגרייך וואָלן וואָלן זאָגן . אונ וואלטן לא בלבד ניט וואָלן נושא בעול זיין . לחזק ידי עניי דקהלתינו ושארי צרכי קהלה יע"א . זונדרן וואָלטן זיך גאנץ פורש מן הצבור וואָלן זיין ועי"ב דיא קהלה חס ושלום לא בלבד לידי פירוד זאָלט קענגן קומן . זונדרן אויך חס ושלום אין פרצה גמורה באמונתינו הקדושה :

משום כך האבן הח"מ גוט געפֿונדן . הן משמם . הן לשם חבריהם בצרוף שארי יחידים דקהלתינו יצ"ו . כדי להראות לאחיהם בני ישראל . שכוונתם באמת נור לשם שמים איזט . זיך כעת אצל קהל יצ"ו צו פֿערפֿיגן . אונד איהנן צו פראפאניהרן . אום ע"י כך בעז"ה אללי פרצות פֿאָהר צו קומן . אונד אללי פרטייאשאפֿטן אב צו ליגן אונד צו פֿערוואָרפֿן . אום זיך בצרוף הקהל מתקשר צו זיין . אונד אללי תקנות דקהלתינו מתחלתם עד סופם צו רעפֿארמירן . אונד דיא אונבסטיין געבר זיין . הן נגד דיא געגן ווארטיגע קאנסטיטוציע . הן נגד אחינו בני ישראל הדרים בעיר הזאת . הן פֿערדען אמין אודר דען אנדר יחיד אין עס בזונדר . צו פֿערענדרן . פֿר בעסרן . אודר כלל וכלל צו פערניכטיגן . דיא גוטה אעלכן זיין צו בפֿעסטיגן . דיא שלעכטע צו פֿערווארפֿן . אונד נייאה אונד גוטע זעטצן צו מאכן . מעלכי כל אחינו בני ישראל הדרים בעיר הזאת . הן עשירי הן עני . מעגן נור עהרליך אונד בראוון איזט . בייא צו פֿערדפֿליכטן קענגן נעמן . אונ דס איר בע"ה ע"י כך אין שטאנד קענן געשטעלט ווערדן אונזרי אין דיא גרונד פֿערפֿאלי פינאנציען צו פֿער בעסרן . ועי"כ בנקל מחזיק ידי עניי דקהלתינו צו קענן זיין :

אונד אויב שוין יעדר יחיד . אין גילאגע איבן געמעלדע דעקרעהטן . עס רעכט אן זיך האט . אום זיך אן קיין אנדרע רעגולאַציאָנן צו אונטר ווארפֿן . אלס דיא פֿר פֿאלקומן גנוהגן אין פֿינדי . ווען דיא זעלבי נור ניט קעגין דיא קונסטיטוציע שטרייטיג זיין . (מכל שכן ווען זיך איין קבוץ השם ישמרם ביחד האבן מתקשר געווסט) . דס זיא היר צו נאך אבער גיהאטאריזיהרט זיין . אלס אויס אנדרע אין גנאהטשאפט . אודר קהלה אויף זיך צו בעבסי . אף על פי כן האבן הח"מ בצירוף חבריהם . ושארי יחידים ח"מ גוט געפֿונדן . כדי לקיים והייתם נקיים מה' ומישראל . וכדי שלא יחולו דיא בעהרי גיזאגן על ראשיהם . אום זיך אנצו קהל יצ"ו צו פֿערפֿיהגן . אונד איהנן עס איבן געמעלדע צו פראפאניהרן . אונד בייא אן נעמונג דיזה פראפאזיציאהן אן צו ביהטן . אחוה . אהבה . שלום . ורעיות . בייא אום הרהאבטע אויך אום פֿריאבטע רעפֿוזע אבר איהנן צו דעקלאריהרן . דס איר אללי דיא טועבטע געפֿאלגן פֿר איהר חשבון אונד פֿראנטוואָרטונג ווערדן לאזן . אונד דס איר אונס פֿערפֿאלט ווערן . פֿרן חוץ עס כפרסם צו זיין לכל אחינו בני ישראל . כי אנחנו מוכנים לדורון . לתפלה . ולא למלחמה . חכמים אבר עיניהם בראשיהם . אונד אלווילאלאבר פֿרעצן אין פרוופֿע אונד לטובת הקהלה בכלל ובפרט אין קאטהאגאריש פריפֿטליכע אנטוואָרט יום א' הבעל"ט . אום אללי אבסאלוטע היר אויס צו פֿאלגן פרצות פֿאהר צו קומן ולהרבין שלום בישראל :

פה אמשטרדם יום ה"א דחת תשרי שנת ראשון לחירותינו לפ"ק :

NB. ווייל באלדי אבר דיא פרנסים האבן גיהערט דיזה זאבן טסיהנדי מערטר זויא וואול מיט גלידר פֿון דיא סאציעטעט פעליקס ליבערטאטע האבן ווייל מייזר ניקש אבר ווארן הערין נעלבסט ניט ווייל אין נאך אין אהל לבינן השלום בייא זיך ווהר אום עס טרייפט איבר צו געבן מיט דיזי פר זיא אן סטויסליכה ווערטר דר אויס גלויבן צו האבן :

א ייִדישער אויפֿרוף פֿון דער אמסטערדאמער קהילה (1797)

דיסקוהרש

פערצענטי פער פאלג

אנשיל גוהטן מארגינס ר' סענדר · זייט איהר שוין דוא :

ר"ס איך ווארט שוינט אהן האלבי טעה אויף דיא חברותא · איר זעגן געסטרן אין אטושטש פֿון אסאון גלאהפֿן : איבר דיא פֿאלשי ואלכה נוא האט זיך דער נעאליבר פֿון געסטרן היינט נאכט איטב גוועזט · וויא אן דעם טרייבר תשובה געבן אוז · ער האט איר דויא אויך גשריבן · אונ' אזו מייך דיא פֿאהר לעהזן · אונד דר נאהך גיא איך פֿארט · נוא בלייבן זיא אוועק :

יעקב ברוכים יושבים · זעגן קאהן ניאי ביפֿלכים ווידר אין נאלק · דיא אויך ערסט לוויא · אהנר איטאהן פֿאלשי טיטל אונד אהנר ווייט אהן קוטשינ ווידר · וואורום ניט ליבר אהן טליטן · קענט אן זאגן דער שטן האט זיין טליסה · אר איך ווער אייך זייט דויא עפיז פֿאהר לייאנן · טעגין גאט ניט גרעט פֿר דריהסט דז דיא אלטי קהלה פרנסים :

ר"ס עקסקוזירם איך האב עז ווארט גפֿרעהגט · איך וויל ערסט ווייניג פֿאהר לעהזן · דר נאהך איהר · ווער גשפיל נור רא :

גומפיל גוהט נאטענט איט אנגר · זייט איהר לים שוין בעראהרט פֿון געטטרט :

אנשיל וואורום דז פֿאלשי בלעטיע האלסטו פֿר טיהן אפֿטר :

ר"ס איך פֿר זאלי ניקט לו טאאהזן לאסט איר ערסט פֿערטיג זיין איט דיא תשובה · אונ' לאסט איך לעהזן אויב שוין ביידי קהלות געהן איר ניקט אן איך בין אבר איכפֿראיהרט פֿון וויא זיך ביידי גטראהגן האבן אונד וואז פֿון דיא אוייא טפאלט אין עולם קואן איז · אלזיא איזט דז איין גוטי תשובה פֿר דעם טרייבר פֿון דז פֿאלשי בילכי :

אנטווארט פֿיר דעם טרייבר דעם ווילכען בלאטס איט רפֿם פֿאלטן טיטעל 13 · פֿער פֿאלג פֿון אנשיל · גומפיל · יעקב No. 1 :

הייכעליער · היפאקריהט · אונד ניכט פריינד דער בראהורע מענשן :

דם דוא איין גלייכגילטיגר פֿריינד דער בראווע מענשן וויא דוא דיך נענעסט עטיאיסט · דיהז וויים איך בעסיר · דם דאז איין הייכעלער · איין היפאקריהט · איין טינהיליגר ביסט דער דיא מענשן נור טטראהפֿרעיגע, זיינה אייגנה גאטלאזיגקייטען אונבעמערקט לו לאססן · אדער דיא זעלבע איט דעם אאנטל דער טינהייליגהייט לו בדעקען · דיהז וויים איך · אונד באלד זאללן עס מעהרערע ווססען · דם דוא לייטע בעטיידיגסט איט דם לאסטר ועלכם דוא בקליידסט ; דם דוא איין ערטן ,פֿיינד דער רעליגאהן ביסט דם

א א ג ג ע"ס

אנרעהדע

אן אללע יהודים באמשטרדם

דריא אנצואנציגשטי

פער פאלג

וויר בהאלטען אונזר קראכט · קיין מלך איזט וויא סאווערין אליש קהל· אויף דיא האלטין מארק מה אללעס צו ביכטען קאממען וואכט מאר עהן בעהטכע : מאמר יוסף פרינץ

מיינע ליהבע מיט ברידער ·

למען אחי ורעי אבקשה טוב לכם ·

ענדליך דאן זינד איינע מיך פֿרהעפֿטענדע וואהרהייטע מיין געפֿרחטעטן ! אונד וועלך איינע סחטיס פֿאקלימען פֿיר איינע הייסע אנגסטען אונד פֿחסטערנאכט ליהבע · פֿיר איינע באפֿרייאונג אונד האפֿנונג אויך מיינד וואלער גענוק אונד וואהל דין דאס וואהרהייטע ער געהאלטען האבע ! וואהרהייטע דיה אבער ביזהער נור צום טיילע · אונד נאך ניכט געגלויבט מיינע פֿרעמדען זינד ! וואהרהייטע אבער דיה מיך בהאלד פֿעלליג נאהך וואס וואלער וואהלשמעקענדע אנגסטער מיך מיין טרעפֿען ווערדען ! איך פֿרשפרעך מיך מין איין 22 פֿעברואר כי איך פֿאלהעהרען דעם געווינען וואן פֿאהר צו לייכטען · איך ווערדע דיזעס פֿרספרעכען היינט נאהלקאממען · וואלטעס איר אום מיין פֿפֿוילכט אויפֿפֿעהגען ! אונד ! איינע ליהבע אים ברידער ! וועלכע צו פֿריהדענהייט · וועלכע וואנגע ווערדע איך טאכפֿינדען ווען איהר איר איירדע האהרען לייטען · אונד איירדע אנרמלט וואורדענגען ווירד · דאס איינע ווארטע · איינע סאהן אן ליהל ווארל נור ווניסלע בייזעברולשע פֿראווהענגע דאך איסואהל בייח איך אינפֿוזם פֿינדען · אונד דיח פֿרייכטע שעלבר איך איך פֿאהר טטפֿוולע · דאהרטטפֿולטען אין וירד איהר · אין ווירדען איירדע נאהלקאממען איינע ווארטע וענגבענען אונד איינע הטטע ווהבען · ואסטעט אונו פֿרסט וווגע אינ טהרפֿרלט גאט לאהבען אונד דאנקען פֿיר זיינע פֿעטפֿרלכע גיהטע דיח ער אונו טאג טעגליך בעווייזט ! דען דיאס ויסד זיינע ווערקע · כי מאת ה' היתה זאת · היא נפלאות בעינינו · זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו ונאמר לפניו שירה חדשה הללויה — ברידער ! פֿריינדע ! לאנג

געבענג I I א א

א יידישער אויפרוף ארויסגעגעבן פון דער
אשכנזישער קהילה אין אמסטערדאם אין 1787

לויטן אָריגינאל פון דעם יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר
אין ניו יאָרק. (פארקלענערט אויף 8 מאָל).

Courtesy of the Library of the
Jewish Theological Seminary, New York

אָרדוועָרטעָנציעָ

[illegible]

פלאחן מן נעגאציאציע מסך f 256000 לטובת קק אשכנזים

בעיר הזאת יע"א ארעשטעדרם ע"י רעגירונדי אנ' אלוף פרנסים יצ"ו ביום א' ד' שבט תקנ"ח לפ"ק (21 January 1798)

ריזה נעגאציאציע זאל בשטיין אין 1600 אנטיילין יעדר a f 160

[illegible]

1	a f	10000	······	f 10000
1	a f	5000	······	f 5000
2	a f	1500	······	f 3000
6	a f	1000	······	f 6000
15	a f	500	······	f 7500
25	a f	200	······	f 5000
50	a f	150	······	f 7500
60	a f	100	······	f 6000
160				f 50000

[illegible]

כל הנ"ל ... פרנסים יצ"ו בחדר הקהל ... יום א' ד' שבט תקנ"ח לפ"ק

[illegible]

א יידישער אויפרוף ארויסגעגעבן פון דער אשכנזישער קהילה אין אמסטערדאם אין 1798

פון אָריגינאַל פון דעם יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר אין ניו יאָרק. (פאַרקלענערט אויף 8 מאָל)

Courtesy of the Library of the
Jewish Theological Seminary, New York

Anulŭ I. Bucuresti. № 3. Maiŭ 12. 1859

(די)יזע ציימונג ערשיינט איינמאל
(מ)יך צוויימאל וועכענטליך.
(פר)יס צוועלף פארא אין בלאט
(ר)עדאקטער א: זילבערשטיין

אללער ארט בעקאנטמאכונג
ווערדען אויפגענאממען אונד פיר
איינע ציילע מיט צעהן פארא
בערעכנעט

עַת לְדַבֵּר

בוקארעשט דינסטאג כ״ אייר ה׳ תריט

איין געזעלשאפטליכעס צייטונגס בלאט . פאן גוטגעזאנענע מענשען . הערוים געגעבען לטובת הכלל · וועלכעס נוצליך איזט . צום וועלטליכען . אונד רעליגיעזען לעבען:

מאתי

אריה זילבערשטיין

דאס בלאט ענטהעלט: נייאיקייטען אין קורצען . . פאן אללען וועלט טהיילען: חדשות וועלכע בעטרעפען יהודים: יודישע געשיכטען. קונסט אונד וויססענשאפט: ניצליכע ידיעות. פיר האנד (ו)ערקער. אונד פיר יעדען מענשען: מעזאטען וועלכע פאן דער לעבליכע רעגירונג ווירד בעקאנט (ג)עמאכט. אונד מעהרערע זאכען. וועלכע דעם יודען ניצליך זינד. דאן אויך. וויטצען. געשיכטען (ש)פריכווערטליך צום אונטערהאלט.

אויפרוף לאחב״י וועגען דער אנ־לידהע: מהמשכיל כו״ דורש שלום אחיו ומבקש הצלחתם:

הערר רעדאקטער :

אים אידהרעם נוטר, ערזעהע איך איינען ארטיקיל אין (ב)עבעטראכט דער אנלייהע סהארעגירונג: ערלויבען זיא מיר אבער אידגען צו בעמערקען, דאס איהר ארטיקיל צו קורץ וואר אונד דאס זיא, מתוכן הדבר [צוועק דער זאכע] זעהר וועניג נעשריעבען האבען, דאהער ערזובע איך זיא, (פ)אלגענדע ציילען אין אידהרעם בלאטע צו שטעללען: דא עס אין אנגעלעגענהייט דער גאנצען יודישען געמיינדע פאן דען (פ)ערשיינעטען פירשטענטהיסמען זעהר נעטהיג איזט.

עס ווירד וואהל יעדער יהודי סכאן הויפטזעכליך וויסען דאס אונזערע רעגירונג פערלאנגט איינע אנלייהע: אונד דאס דיא רעגירונג האט איין עקסטרא פאפיער אין דער עפיטראפיע סכאן געשיקט. אונד האט ערזוכט דאס יהודישע געמיינדע זאל אויך מיטהעלפען: דיעזעס איזט יא גענוג שען פיר אונז. איך זעהע אבער מיט בעדויערן, דאס קיין איינציגער יוד האט זיינע פפליכט געטהאן. [איך נעננע עס פפליכט ווייל עס איזט איינע פפליכט דער שטאדט מיט אללעם בע(י)הילפיג צו זיין, דענן וואס וואלט מאן געטהאן ווען דיא רעגירונג זאל אונז איינען שטייער אויף לעגען דאס. יעדער מענש זאלל פינפציג אדער הונדערט פיאסטער צו געבען. איז דאך בעסער אז מען גיבט פרייוויליג. איבערדיעס (א)ז דאס געלד איזט גאנץ זיכער, אונד מאן צאהלט נאך צעהן פראצענט, מיר זעהען אז פיעלע קריסטען האבען זיך שאהן פערשריבען, אונד קיינען איינציגען יהודי. דארום(?) עס איזט אבער צו האפפען, דאס (?) ווירדען איינזעהן דאס וויא סהון נישט רעכט, אונד ווערדען זיך פערשרייבען איין יעדער נאך זיינע קרעפטען.

פרייאהייט גלייכהייט ברידרשאפר

לאחינו בני ישראל הסגולים · אורחים בעלי בתים ותושבים

עז איז העכסטע צייט דס איר דיא אייגע ריכטיגע אפֿגהלטן פֿין אונזר הערץ · אייך ווייט צו קיננען געבן · אכֿן מיר לענגר זעלטן שווייגן · זעלט מוכֿט דיא וועלט פֿאהרט פֿין אייך אלזו צו העכֿסטן נאהכֿטייליג זיין · אונ' פֿאלגליך אונש אלש איין גרויסע ביפראהט גרעכֿנט ווערדן · ווייל מיר פֿרפֿליכֿט זיין · וויא ברידר אונ' נאכֿטסחע פֿריינד · דס פֿארטייל פֿין אייך · אייערע ווייבר אונ' קינדר צו פֿרגעסטעליק פֿין דיא נאכֿקוואליגן · אלס אונזר אייגן פֿארטייל מיט אללי טרגטס צו בטראכֿטן אונ' צו בפֿעררן · איין וואהרר בירגר · איין אייגע ריכֿטיגר וואכֿסן פֿריינד · אונ' דער השביה אונ' תורתינו הקדושה ליב האט קען אונ' טערגע ניט אנדרסט טוהן :

דיא גליקליכֿע אומוועכטלונג דיא אין אונזרי רעפֿובליהק אייגע איינה זיאת וואונדרבאהרע ווייזה אזו אין דיא פֿינגר פֿין גאט זאת דייטליך צו זעהן איז · צו טטאנד גבראכֿט איז · קאן ניט אנדרסט אלז צו נוץ אונ' וואוולפֿאהרט פֿין דס גאנצע ווענטוליכֿע גשלעכֿט אונ' בזונדר פֿין דיא זאת לאנג פֿר דריקטע אונ' אל צו זעהר ווערהאנדלטע יהודים פֿר שטרעקאן

וועלכר טוגנדהאפֿטער מענשן פֿריינד זיכֿט ניט מיט הערץ ברוך דס פרנסים · דיא אלט טוגנדהאפֿטע פֿארגיהערסט · דס בלאנג פֿין דיא קהלה יע״א פֿאלגש תורת חד · געהערן וואהר צו נעמן · אן איינה זאת גווירכֿטיגה צייט · ניט איין איינציגה טריט טוהן דיא דס וואהל פֿאהרן אונד היילן פֿין דיא יהודים יע״א קען פֿר שטרעקן · אין איין צייט וואו זאת וואהל פֿר אונזי וויא פֿר ריינה לייט זאת פֿיהל צו מיינן איזט · וואס איז דען דיא הערן דא פֿון · אנדרש בערך בלוהטס פֿין טעערן דס מיר מוכֿט אן ניקס אנדרשט קענן צו שרייבן · דס מען דיא דריקנדע ארמוהט מיאחינו בני ישראל זעלט פֿר מינדרט ווערדן · עז זאת פֿיהל וויינג מענשן אונטר אונש. יהודים וואס געבן איין ריכֿטוכֿה זיאת איהר איינגרונקליכֿה הערשאפֿט אונ' צוואנג קענטן אויז אופֿנען דיא וואלי איבר וויאת דער רייכֿר צו איהרי שעען" פֿר זיך אונ' דיא איהרגע אליינר בהאלטן · אונ' זיך אין וואהל לוסט מעסטיגן · אלז זיך איין אייגן בליק צו הערצן צו נעמן · אונ' דס טיקאחל פֿין אייהרה נייט ליידנדע ברידר צו פֿר בעסרן · שעלכֿט גאטס דיהנסט אונ' קונציטנטיאת פֿין זיאת פֿאררט · דיא גאטט דיהנסט דיא דיאת מיט זויאת פֿיהל אייפֿר מאלין פֿארטשעאן · דיא זיאת אבר מיט דער דאבט ניט נאכֿך פֿאלגן

דיא יהודים פֿון דעקולעטי *FELIX LIBERTATE* צום העכֿסטן גריהרט איבר זאת איין אונפראיסליך אונ' אונאבֿשטאהם גיטרייג פֿין פרנסים, רעכֿנן עז זיך דעסטוועגן אלש איינה

פֿין איהרה ערסטע פֿליכֿטן · אום דס אליגיינה בלאנגן פֿין זיך זעלבסט אונ' איהרה ווש ברידר מפֿרקליך צו הערצן צו נעמן · אונד צום הייל אונ' וואהל פֿאהרט פֿין דיא גאנצה גמיינטה פֿין יהודים זיך אין דיא ברעש צו שטעללן · נאמענטליך אום זיא נור מירקליך גליך פֿר דיא גאנצה בורגרליכֿה צו מאכֿן לעבונג · דס גאר צו טאן בקוון פֿין איהר גרעכֿט; אן טייל אין דיא גלייכֿהייט אונ' פֿרייהייט · זיאת' וויאת אין פֿראנקרייך זיאת גליקליך טטאט פֿינדי · אזו דורך זיאת אללי אויך איין אורדענטליכֿה ווייז איבר בטאנגט אונ' ברויט פֿינגט ווערדן קענן פֿרבעסרן אונ' פֿרוויכֿרט זיין

דיא האבן גוויינס דס קיין צופאליכֿר אייטעל דאת צו זעלט זיין אלס אום אייך ליבה ברידר דיא טיאהר פֿין פֿרבלינדונג פֿין דיא אויגן צו ריסן · ואזו דורך איהר לויט זאת לאנג פֿין אייערה איבר הערסרס ניט בליבר גהאלטן נאמענטליך אום **דיא רעכטן פון דען מענש** זיאת מיא דיטעלביגה פֿין דיא פראוויזאנעהלירעפרעזענטאנטן פֿין דס פֿאלק פֿין האללאנד דען 31 יאנאארי 1795 זיין פֿאסט גשטעלט אונד געפובליציהרט · אין אונזר יודס לשון צו לאזן איבר זעצן · אונד דורך דס קאוויטע פֿין אלגמיינה וואכֿנאמהייט צו בזארקן דס דיא פרנסים זאלטן' אן בפֿאהלן ווערדן · אום דיא זעלביגה בבי״הכ אב' צו לאזן אום אייך לויט צו איבר צייגן דס דיא רעכֿטן פֿין דען מענש ניקס אנדרש אלס טוגנד אין זיך בהעלטן וואו איז דס איינציג פֿאהרט פֿין אונס אללי צו גבאהרן ווערדן

דא נון פרנסים איין געזעהן האבן דס זיי דיא רעכֿטן פֿון דען מענש צו אלגמיין אונטר אייך לויט בקענט ווערדן · דס זיאת דען אללי איהרע איבערטרעטנדע אאכֿט זעלטן פֿר ליהרן דס זיאת רעכֿנונג אונד פֿר אנטוואורטונג פֿין איהר גטראגן זעלטן אעגן טוהן · דס דיא פֿעלכֿטע אונד געוואלטע דירעקטיע פֿין דיא קהל אזו דורך דער גמיינר אן צום מיינסטן גדרוקט אירט ניט מיטר קאן פֿארט גפֿיהרט ווערדן · דס דס געלד פֿין דיא קהלה ניט מעהר דורך זיאת מערט קענן הער קוויטט ווירדן · זיאת האבן זיאת איהר צו פֿאלגט צו דס אבסיאליך אונד איר פֿעלכֿטעע האוך בייטל גנומן · אום אונטר איינה בטראגנה גמיינטה אנויס צו שפראייען דס דיא רעכֿטן פֿין דען מענט · קעגן דת הורתינו הקדושה שטהרע · דס דיא לעהרן פֿין אונזרע קוועטיאת ניקס אנדרשט זוכֿן אלס זיאת אונזרי גלויבן צו אונטער דריקן זאת דס אן דס אב לייגנן פֿין דיא רעכֿטן פֿין דען מענש איז געגן גיהן · צו דיזן ענדה האבן זיאת ביאת אללי יחידיה הויז אן הויז גשיקט · אים אויז ניטיגונג אום איין רדהי מטוב צו קומן · אום כלומר לישם שמים איין רעקוועסט צו צייכֿנן ·

דורך דאס איין גנאדיגן פֿון יעדן זעקס מונאטס ווערדען
אויסגעטריבען זאללן וואס ביז פֿאר זיהרן אוס איין מענשליך
רעפרעזענטאנטען צו ווערן · דאס איין דיא עס צו בלייבן פֿון דיא
רעכטן פֿון דעם יודן איין אונד מחזיק · אלס סטריטיג קענן
אונד וואס רעכטס אבזאלוטס · דיא פֿאר געוויסן אונד אונגעהינדערט
דס עס צו אונזר ווענר דס אונזרע תורה סטריטיג ווער
קענן דיא רעכטן פֿון דען ווענס דס ווייר יהודים דען אין
קיינע אונאגענעהמע קענן גרויסע ווערן · יוא זעלבסט עט
ליכן פֿון זולכע רעפרעזענטאנטן זעלבסט גענוג זיין ניט אויפֿר אונד
דיא נייגונגען אוין אלזו בורגערליכע אונאנגענעהמע אויך צו טראגן ·
אנדרן אויך אונז דיא וויא שטענדיגע פֿרייהייט אויף דיא אונגעטאטיג
צו פֿאר באקנן

ניין פֿרייהייט אונד גלייכהייט ברידר · ווייר זיין זאט
אלזו יהודים ווייא איהר · וויר האבן טהרביסונג פֿאר
אונזרע ועטען (ווייר האלטן אונזרע מצות) אונד ווערדן אונס
ווייא אייך פֿאר דיאניגן אוס זאט וויא אלז אונזר קראפֿט צו העלפֿן
ענטעטיגען · אוס איין בווייז צו געבן דס זיא ניט טעהדליך
פֿאר דיא בורגערליכע צו זאלין לעבונג קענן זיין · דיא געהייליגטע
רעכטן פֿון דען מענש זיין ווירקליך ניט סטרייטנד קענן אונזר
גאטעס דיענסט · דס קעננאיל איז מחהר · דורך דיא
פֿרייהייט אונד גלייכהייט ווערט דיא נאמם פֿון יהודי ניט
מעהר זאט פֿאר אכט זיין · וויא ביז דאטא איז געוועזן ·
קיינר ווערט ניטיג האבן זיין גאטס דיענסט צו פֿערלייקנן אום
אין דען בורגר שטאנד דס גנוס פֿון זיין רעכטן צו בעקומן ·
אודר אויף ווייטפֿערויגהייט · אודר אוס זיין ברויט פֿיל פֿון
אונזרע הייליגע תורה אב צו מייכן · אבער ווייר יהודים
ווערדן עבן זאט גוט ווי אנדרע נוליגי בורגרס פֿאר דיא אונגליכע
צו אונזרע לעבונג ענן זיין

קעדערם אלזאט בייא ליבן פֿון איינרע פֿאר אירעגע רוק ·
פֿר דס עס צו טעמפעל איז · אונזר דס איז
אייך אלס שאנזן · איין טעקט דס איהר פֿרייהייט זעגן ווים
זעלט וואן פֿון דיא אנדר ווין · פֿאנאטיזמוס אייך אלזאט ווים
אונז פֿרי דיא אלטע גיזעצן צו פֿערקריגן פֿון דיא רעכטן פֿון
דען מענש וויא דאניג וויא ריועלבן דורך דיא פֿרעדערויאלער
רעפרעזענטאנטן פֿון דס פֿאלק פֿון האללאנד זיין פֿעסט געשטעלט ·
ליגט אלזאט אן דס גאנצע פֿאלק פֿון דיא נידרלענדר דס
איהר דיא שאנדטאהט פֿון פרנסים ווימפרייטט · אונ' קיין
פֿילהאבערס דאז אן זיין וועלט

אונד איהר ווייניג דאריך ווינטיג אונד וויאליטע ווימבערגרס ·
דיא דס סענר בלאס האבט גלויבט · בעזאנדערס דיא
זעהר איהר ליט דויא אין וויסגיטאס האט · אונד דס איימ
אייך זעלבסט סמען דיא ביקאנטי ווייניג פֿון דעם סובעריון
שאנד צו פֿרייען · אויך וויא אין איהרט · דיא אייך ליט
ניט פֿון ווידאהגט זאלט קענן פֿריא פֿיהטן וויא אונזר וואלט אונס
נור צער זאלט פֿאר טטרעקן יען איהר ליט דיא גיפֿאלגן דא פֿון
זאלט ווין אונזר גיין · בכן לעסט וויא איער ווייא איהר בלייבט
(אונזר ווייר פֿרעהען אייך ליט זיא בריגדרליך צו) דס
איהר דיא אויך ניט גוט בגריפֿן האבט · אונזר אונזר בורגערליכע
ליבע ווערט ערגענצר זעהן איהר וואט אונזרעצט האבט געהן

יעדאך שון דיזע איהר נייגונג אונזר איין פֿאטערטרויה :
אלז קיין איין פֿלס אין אייך מאן זעלבסט ?
דען זערט עס אן אונס גענוג בלייבע אין דס ווייר אלס פֿריא
יהודים אן אייך ליט אויך איין ערלייטיגע אונס ברידרליכע
אנזיהר האבן אלין בסיון פֿון אלי דיא פֿרשידרענן אום אונזר
אונזר נאלטען אויף לאנג האט איין ביקען · אונזר אונטער וויר
אונס פֿאר אונס אונזר אונזרע נאטירליכען ווייר פֿאר פֿאטערלאנדס
מענשן מאלין

ריעפטרדאם דען 22 מערט 1795 פֿאס ערסטי יאהר דער באטאפֿישן פֿרייהייט

קאמיטטרימן פֿון דיא פֿאלקס סאסיעטעט פֿעליקס ליבערטאטע

הירן ברומעט
יאקאב סאפארטאס
משה ישוחט
הירן לעמאן סעקרעטאריס

ביי בעקקער אונזרפֿיזיס יוחנן לוי רופֿאת יגיסו ברוך אין דיא פֿרייזיני

דיא פרייז פאן גאנצאיי 3 מעדזשידי, פֿיר אויבעריגע לענדער לויט ווערטען 6 פֿר. [illegible] 1 רובל דייטשלאנד 12 מארק פראנקרייך 15 פֿר. ענגלאנד אמעריקא 15 שילינג.
אום געפֿראגט [illegible] ווערדען [illegible]
[illegible] 10 [illegible] 6 [illegible]

שערי ציון

LES PORTES DE SION

מחיר לשנה. בארץ 3 מעדזשידים. [illegible] 6 [illegible] 4 [illegible] 12 מארק. [illegible] 15 [illegible] 15 שילינג.
[illegible] 6 [illegible] 10 [illegible]

מ"ע יו"ל פעמיים בחודש יבשר ויודיע כל דבר הדרוש לחפץ לבב אוהבי שערי ציון :

שנה ראשונה — מאתי **יצחק גאשצינני** — **נומער ה'**

ירושלם. כ"ב תמוז התרל"ו — JERUSALEM 15 JULI 1876

אוהב ד' שערי **ציון** בכל משכנות יעקב (תהלים פ"ז ב) גאט ליבט דיא טויערן פאן **ציון** מעהר וויא אללע וואהנונגען פאן יעקב.

תוכן העניינים. רחשי לב, הליכות עולם הישראלי ☜ ציינגיס: פאר רעדע, וואהלטעהטיגקייט, יודישע נאייקייטען, מעשה הצדקה, מכתבים מירוש' הדשות לבית ישראל, ☜ פערשידענע נאייגקייטען, הדבות פומת,

רחשי לב.

קול מציר ד'! קול מהיכל, [illegible] מכ"ע פעמים בחודש [illegible] [illegible] **אברהם אשכנזי** ס"ט.

ציינגיס.

דיא אויבערשטע אונטערשריפט איז פאן הרב הגאון ראשון לציון בקש"ת מורינו ורבינו **אברהם אשכנזי** הי"ו, דער אויבער ראבינער פאן גאנץ **ארץ ישראל** ער בעט אויך אונזערע ברידער וואס אין הויז לארץ זיינען, אז זייא זאלין אונז שטיצן בבדי מיר זאלין קענען דער פרייען דיא הערצער פאן אונזערע ברידער וואס ליעבען דאס היילינע לאנד עס זאל זיין לתפארת **ירושלם**,

הליכות עולם הישראלי

א

השוי והאחדות הפרוד וההתנגדות

כי נזכירה ימים מקדם בהלו נרו על ראשינו הימים אשר נביאי אל וחוזי יה הטיפו צוף מתק נאומם על גפי מרומי קרת ונשאו מדברותיהם על כל היקום אשר תחת כל השמים, ויאלפונו דעת

פאר רעדע.

פארטזעצונג פאן נומר 4

מיר זענען פערפליכטעט צו ערזאינערן אונזערע לעזער, אז אויסער דעם הערין מאנטיפיארי, האבען זיך פיעלע ערלע מענער גיפלאגט אונד האבין גימאכט אריינע נאך דעם היילינען לאנד צוא באטראכטין דאס לאנד און איהרע אייגוואהנער און אויך איהרע פעהלער אין מיט וואס איים צו בעסערין זייא,

שערי ציון (1876)

ערשטער יאהר·

דיא פרייז פון דעם בלאטט איז אין אללע לענדער 10 פראנק א יאהר. 5 פראנק א האלב יאהר.

אין רוסלאנד, 3½ רוב. א יאהר.

№ 1.

מודעות קאסטען אין פראנצויזיש א שורה.

אין בלאטט קאסט 60 סענט.

אנפראנקירטע בריעף ווערין נים אן גענומען.

חבצלת

דיא ראָזע

אַ יידישער פאמיליען בלאטט, פאר אללע אוהבי ציון וירושלים,

ערשיינט לעת עתה צווי מאהל אים חודש·

הערויסגעגעבן פאן

ישראל דב פרומקין, מלבל הכהן.

Jerusalem 16 April. 5637.

ירושלים ב׳ אייר תרל״ז.

אינהאלטס־פערצייכניס. פאָרוואָרט. ירושלים. קאנסטאנטינאפעל. פּאריזער נייאיגקייטען. פּאליטיק, גבריאל וכו׳. א בבלישער ייד.

פאָרוואָרט·

אדער פראגע געגען

אַ הקדמה·

וואס גיבין דא דיא לייט אן? וואס ווילין דיא ווייבער? שון א חבצלת אוף יודיש־טייטש אויך? אזוי ווערין געווים פרעגען פיל לעזער וועלכע ווילן אנבעקאנט מיט אונזער געזעלשאפט זיין; אונד דער פאר, קלערין מיר אז עס איז נאך נים איבעריג צו ערקלערן וויא וואס אונזער ציל איז איגענטליך מיט דער הערויסגאבע פאן דעם חבצלת אין להק שון 7 יאהר, אונד איצטער מיט דעם טייטשן בלאטט. דאהער גיבען מיר דא דיא הקדמה, וואן מיר שרייבען איגענטליך גאר נים אין, מיט דעם אלטען מחברישען שפריך וואס א ספר אן א הקדמה, איז וויא א גוף אן א נשמה·

דיא פרישדערט מיני רפואה, וואס ווערין בענוצט צו דער היילונג פאן פערשידענע קערפערליכע קראנקהייטען ווערין איבערהויפט צו טהיילט אף צווי סארטען: אינערליכע אונד אויסערליכע; אדער מאכן פראסט אף יעדעס גליעד אינווענדיג נעמען אין אויסווענדיג. דער נאמען פאן דיא סארטען בעדייטעט אבער נים אז דיא מיטטעל העלפן נור צו אינווענדיגע קראנקהייטן, אונד דיא אנדערע נור צו אויסווענדיגע, ניין! ווער פיל מאל, בכונה זיך גיצען טהייל, אזוי וואס גאר פארקערט מיט דעם איז. הענדיגעסטען מיטטעל וואס מען ליגט צו אדער מען רייבט איבער, מיינט מען גאר אייגענטליך צו היילען אינווענדיג; דיא ווירקונג פון אויסען אף דיא אינווענדיגע איברים. אונד אזוי אויך דאס ווער אפט אז מען נים איינע אינערליכע מיטטעל, צו היילען דינע מכות, אויסשלאגען אונד אנדערע אויסווענדיגע שמערצען. נאַ! געפינען זיך מכתבא נארעשע חוקרים אונד פאר גינגן זיך צו פרעגען וואס איז דא פאר א שפילעריי? וואס ווילען דא דיא דאקטוירים האבען? וואס דארף מען רייבען פון דרויסען עס זאל העלפען אינווענדיג? נעמט אונד גים דאס לכתחלה אינווענדיג אונד א סוף! אדער דיא אייגענע זאך מיט דיא אויסווענדיגע קראנקהייטען. אבער, דאס איז דאך ווירקליך א נארישע שאלה; דיא ווירקונג פון דיא ביידע סארטען אלגעמיין איז הויפטזאכליך נור איינע; עס טרעפט מאנכמאל אויך אז א דאקטאר באנוצט זיך מיט א אויסווענדיגע מיטטעל צו גיבען אידם אינווענדיג, אונד פאר קודם, אבער דאס איז שוין אן אין נאמען אנדערע ארט, אונד מיט נאמען אנדערע פארצייכען. נים אזוי פיל קאמפפער וואס ווערט אויך געמישט אין א זאלב, ווירד געגעבען ווערין אינווענדיג. אונד נים אזוי ווייניג חוגע אן צוים וואס ווערין געגעבען אינווענדיג, קאנען ווירקען אויך געמישט אין א זאלב, אונד דער גלייבען. דאס איז דעם דאקטערס געזעצט, אונד אויך אזעלכע שאלות און חקירות או דיא קומען פון דעם קראנקן אדער פון זיינע אנגעהעריגע, ענטפערט ער געוועהנליך: ברידער! קוקט אונד שווייגט, איר דארפט דאך נאר א רפואה, פאר לאזט זיך וועגן אף מיר!"; אז דאס פרעגען אבער נאר אנדערע וואס עס גיים דיא נים אן, אונד דיא ווילן בלויז זיין חכמים, ענטפערט מען דיא נאר פשוט, עס איז נים אייער

ISRAELITISCHE PRESSE.

איזראעליטישע פרעססע.

ערשיינט וועכענטליך יעדען פרייטאג.

[illegible] אין יאהר 2 דאללאר. פיר זעקס מאנאטען 1 דאללאר. || [illegible] 10 סענט. ביים מאנאט 10 [illegible]
פיר [illegible] 3 דאללאר. איין בלאט 5 סענט. || ביים יאהר 20 [illegible]

נחמן דוב עטלזאהן הערויסגעבער. | שיקאגא, פרייטאג יא ניסן תרלט.
N. B. Ettelsohn, Publisher. | Chicago, April 4, 1879

דריטער יאהרגאנג. | No. 14 | N. B. ETTELSOHN, S. L. MARCUS, Editors
Volume III.

אינהאלט.

תקות אנוש. פערשידענע נייעס. נייע טעלעגראמען. יודישע נייעס. סינסינאטי. בערלין. ווין. ווארשא. ובכן ויהי בחצי הלילה. ובכן מטרתם זבח פסח. סאנפראנציסקא. הארכע פרדים. רעד שטראסע. היכל [illegible]. אבערטיזען.

כל מלאכה לא תעשו

מקרא קדש יהיה לכם:

[illegible]

תקות אנוש רמה.

ויקבר משה בליסה.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

(1879) איזראעליטישע פרעססע

אבאנאמענטספרייזען
פיר גאנץ ראמעניען
יעהרליך 5 פראנק
האלב יאהריג 2 50
פאראויסבעצאהלונג
געלד קען אין פאסט
מארקען געשיקט
ווערען

KOL RINO

קול רנה

ליעדער גאלעריע

——

פאעזיען ווערדען
פרייא אויפגענאממען
צו אדרעססירען
Redaction des
«KOL RINO
Str. Filaret 31
Bucuresci
אונפראנקירטע בריעף
ווערדען רעפוזירט

קאמישע מאראלישע ליעדער אונד איין שעהנער פעאילעטאן

ערשיינט יעדע וואכע

רעדיגיערט

פון

ליפא ראדעסקא

בקוארעשט דרוק. דעס „היוע» קאלעא וואקארעשט, 57

„קול רנה״, בוקארעשט 1883

TERMS:
One Year, $1.50
Six Months, 75
Three Months, 40

וואהרהייט

(THE TRUTH.)

שפת אמת תכון לעד ועד ארגיעה לשון שקר (משלי יב)

ADDRESS all communications, OFFICE OF THE TRUTH, 66, 67 [illegible]

Vol. I.—No. 9
Entered at the Post Office, New York, As second class matter

NEW YORK FRIDAY, APRIL 12, 1889

THREE CENTS A COPY

אן די פאעטען.

[illegible]

באלל ענד קאנצערט,

ארבייטער פארטבילדונגס פעראיין,

סאטורדאי, דען 13טען אפריל.

— אין —

Florence Hall, 1st St., cor. 2d Av.

צו גונסטען פון דיא

רעוואלוציאנערע פראפאגאנדא.

טיקעטס 10צ.

וואס איז דיא שמחה?

עס קומט דער ליעבער פסח

[illegible]

„וואהרהייט" אן אנארכיסטישע צייטשריפט,
ניו יארק 1889.

JÜDISCHE VOLKS-ZEITUNG.

יודישע
פאלקס-צייטונג.

דיא גרעסטע אונד בילליגסטע יודישע צייטונג אין אמעריקא. ערשיינט יעדען פרייטאג

M. Topolowsky, Publisher & Proprietor, 128 Canal St., New York.

No. 13.

G. LANDAU, Editor.

געעהרטע אבאנענטען.

הער ביטטען אונזערע געעהרטע אבאנענטען פאן סיטי אונד קאנטרי

M. Topolowsky, Publisher
128 Canal Street, New York.

אינהאלט.

פאליטישע נייעס.

פאליטישע איבערזיכט.

„יודישע פאלקס צייטונג" 1889.

רעדאקטערע פון סאציאליסטישע און ראדיקאלע צייטונגען און זשורנאלען אין אמעריקא 1886-1907.

ידיעות

פין ביראָ ביים מיניסטער פאַר אידישע ענינים.

№ 1.	קאָוונע סענטיאַבר 1919 י.	№ 1.

פרייז 2,50 | DARBININKŲ MINTIS

אַבּעטערגעזאַנג!

זאמל־העפט פון אידישע אַרבעטער פּראגן.	קאָוונע, נאָיאַבר 1920.	

פרייז 50 צענט. „Baal Mlocha" (Amatininkas) Dvisąvaitinis leidinys.

דער
בעל מלאכה

צווייוועכנטליכער אָרגאַן פון אַלליטווישן פּאַרבאַנד פון מלאכה און קליין־אינדוסטריע.

אַבאָנעמענט־פּרייז: אין קאָוונע - 1, ליט אַ מאָנאַט. אין פּראָווינץ f,25 .	די רעדאַקציע איז אָפן יעדן זונטאָג און דינסטאָג פון 8 ביז 10 אַזייגער אָוונט. אַדרעס: פּאַלאַנגאַ גאַס № 11/16 Palangos g-vė	אַנאָנסן־פּרייז: ז־טע זייט 75 צ. אין טעקסט 1 ליט. נאָכן טעקסט 50 צענט אַ שורה.

נר׳ 1	קאָוונע, פרייטאָג, 1 יאַנואַר 1926 (ט״ו טבת תרפ״ו).	2־טער יאָרגאַנג

Kaina 25 c.

KOVNER TOG (Kauno Diena) ערשטער יאָרגאַנג.

קאָוונער טאָג

אומאָפּהענגיקע, פּאָלקסטימלעכע צייטונג.

אדרעס פון רעדאקציע און אדמיניסטראציע: Kaunas, „Kovner Tog" Duonelaičio g-vė 42.

אַבאָנעמענט־פּרייז: ... חודש — 4.50 ליט. 3 חדשים — 12 „

Kaunas, Tog :טעלעגראַם־אַדרעס

№ 45 Kaunas. Ketvirtadienis 1926 m. Birželio mėn. 24 d. קאָוונע, דאָנערשטיק דעם 24־סטן יוני 1926 (יב׳ תמוז תרפ״ו) № 45

שליאַכן

קאָוונע 1932

זאמלבוך פאר ליטעראטור

Żydų Studentas Medikas.

דער
אידישער סטודענט מעדיקער

אַרויסגעגעבן דורך דעם פאריין פון אידישע סטודענטן מעדיקער אין אוניווערסיטעט פון ו. ד. ג.

ייִדישע צייטשריפטן פון ליטע

די שפּייז צייטונג

נעווידמעט די אינטערעסען פון דעם אידישען גראָסערי, דעליקאַטעסען און רעסטאָראַנט טריידס.

Vol. I., No. 34. August 24, 1923. | ערשיינט וועכענטליך | ניו יאָרק, פרייטאג, דער 24טער אויגוסט, 1923

14טע יערליכע קאַנווענשאַן נומער

אַלעמאַל סים און פאַר דעם גראָסערימאַן! אויפקלערונג! אָרגאַניזאַציע! קאָאָפּעראַציע!

די איינציגע אידיש-ענגלישע טרייד צייטונג נעווידמעט די אינטערעסען פון די אינדעפּענדענט ריטעיל גראָסערס און שפּייז הענדלער פון גרעיטער ניו יאָרק.

דער אינדעפּענדענט גראָסערימאַן

נעווידמעט די אינטערעסען פון ריטעיל גראָסערי, דיירי און פארבונדענע טריידס פון גרייטער ניו יארק.

פּאַבליקיישאַן אָפיס, 563 איסט טרימאָנט עוו. ניו יארק נ. י. — עדיטאָריעל און דזשענעראַל אָפיסעס: 563-573 א. טרימאָנט עוו., בראָנקס, נ. י.

נומער 22 | פרייטאג, דער 10טער מארטש, 1933 | 10טער יארגאנג

די טעגליכע שפּייז צייטונג

נעווידמעט די אינטערעסען פון דעם אידישען גראָסערי, בוטשער, דעליקאַטעסען, רעסטאָראַנט און קענדי טרייד.

Vol. II No. 119 Wednesday, December 3, 1924 | פּרייז 3 סענט. | מיטוואָך, 3טער דעצעמבער 1924

ידישע שפּייז צייטונגען פון אמעריקע

Copyright by

Y W O A M O P T E I L

New York, 1937

Printed in U. S. A.

JUBILEE VOLUME

IN COMMEMORATION

of the

Two Hundred and Fiftieth Anniversary

of the

YIDDISH PRESS

(1686 - 1936)

EDITED BY

JACOB SHATZKY, Ph. D.

Published in January, 1937
by the
American Branch of the Yiddish Scientific Institute
1133 Broadway, New York, N. Y.